

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR

Assist. Prof. Cavidan GÜL
VARIŞ

**III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELEECEGE
SCIENTIFIC
STUDIES CONGRESS**

**APRIL 10-13, 2025
Oriental University, Samarkand Campus**

EDITOR: Assist. Prof. Cavidan GÜL VARIŞ

**COPYRIGHT © 2025
BY ASES CONGRESS ORGANIZATION
PUBLISHING COMPANY LIMITED**

**ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE
REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY
MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER
ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN
PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE
CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND
CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT
LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS
RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS
RULES.**

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

30.04.2025

ISBN: 978-625-95874-4-8

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

**III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS**

DATE AND PLACE

APRIL 10-13, 2025

Oriental University, Samarkand Campus

ORGANIZATION

**ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),
ORIENTAL UNIVERSITY**

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

30.04.2025
ISBN: 978-625-95874-4-8
ASES PUBLICATIONS – 2025©

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Salimakhon RUSTAMIY

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Cengiz SAHIN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALIYEVA GULFERA GARIPOVNA

UZBEKISTAN CUMHURIYETI HALK EGITIMI BAKANLIGI EGITIM MERKEZI FAHRI UYESI
(UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. ESHMUKHAMEDOVA MARYAM MALIKOVNA

TASKENT DEVLET DOGU ARASTIRMALARI UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. Cihan BAYINDIRLI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. Cavidan GUL VARIS

ADIYAMAN UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

KHUDAYBERDIEV FARRUKH AMANKELDIEVICH

ULUSLARARASI ILISKILER BASKANI

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

KUVONDIKOV FARRUKH IBRAHIMOVICH

REKTOR YARDIMCISI

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

NASIROVA MALIKA ANVAROVNA

REKTOR YARDIMCISI

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

SATTOROV ABBOS BAKHRIDDINOVICH

ULUSLARARASI ILISKILER BOLUMU BAS UZMANI

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

COORDINATORS

Dr. GULBOKHOR KADIROVA

ASLI ZENCIRLI

CHAIRMAN OF THE SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Mustafa TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ADNAN UNALAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITESI (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZI

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. BARIS KARAELEMA

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITE IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. DUNDAR YENER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

ZAGREP UNIVERSITESI (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITESI (TRNC)

Prof. Dr. ELVAN YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH BASBUG

AKDENİZ UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH DUMAN

ERCIYES UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

YAKIN DOĞU UNIVERSITESI (TRNC)

Prof. Dr. GOKCE YUKSELEN PELER

ERCIYES UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI CIFTCI

CUKUROVA UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. HALIS ADNAN ARSLANTAS

ESKISEHIR OSMANGAZI UNIVERSITESI

(TURKIYE)

Prof. Dr. Haluk ZULFIKAR

ISTANBUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN AKGUL

AKDENİZ UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. IBRAHIM ORUN

AKSARAY UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MIRZAEI

TEBRİZ İSLAMİ SANATLAR UNIVERSITESI (IRANIAN)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITESI

(TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU

TITU MAIORESCU UNIVERSITY (ROMANIA)

Prof. Dr. MEHTAP AYDINER UYGUN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET GUNGOR

MERSIN UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MUHITTIN YILMAZ

SINOP UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY

(SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NAILE BILGILI

GAZI UNIVERSITESI (TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM IBRAHIM USKUP

KRIL METODI UNIVERSITESI (MACEDONIA)

Prof. Dr. Necati DEMIR

GAZI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. Salimakhon RUSTAMIY

ORIENTAL UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. SUREYYA TEMEL

KOCAELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN CETIN

GAZI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOGLU

BAYBURT UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. TURKAN ERDOGAN

PAMUKKALE UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. UGUR BUYUK

ERCIYES UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKYA UNIVERSITESI (BULGARIA)

Prof. Dr. VALYEVA GULFERA GARIPOVNA

UZBEKISTAN CUMHURİYETİ HALK EĞİTİM BAKANLIĞI EĞİTİM MERKEZİ FAHİRİ ÜYESİ
(UZBEKISTAN)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKİN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. YUKSEL KAPLAN

NIGDE ÖMER HALISDEMİR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI KURNAZ

KASTAMONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. A. Bahadır DARI

Yalova UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAS

NIGDE ÖMER HALISDEMİR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SİVAS CUMHURİYET UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERİ

NIGDE ÖMER HALISDEMİR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

Akdeniz UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOĞU UNIVERSITESI (TRNC)

Assoc. Prof. CANTURK CANER

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Cuneyt COSKUN

KASTAMONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. CAGDAS UMIT YAZGAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. Edina SOLAK

ZENICA UNIVERSITESI (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

Assoc. Prof. Elman CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSITESI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Emrah LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ESHMUKHAMEDOVA MARYAM MALIKOVNA

TASKENT DEVLET DOGU ARASTIRMALARI UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. FATMA BIRGILI

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE OZDEMIR

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASKURT BESERİ BİLİMLER ENSTITUSU (RUSSIA)

Assoc. Prof. Gulnaz SATTAROVA

UZBEKISTAN EDEBIYAT VE FOLKLOR BİLİMLER AKADEMISI (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HUSEYİN BOZ

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT CITIL

GAZI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Marlan NEGIZBAYEVA

EL-FARABI KAZAK MILLI UNIVERSITESI (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NIZAMULMULK GUNES

MARMARA UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. RAZIM MƏMMƏDOV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Sadrettin YUKSEL

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sinan KÖPUZLU

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. SÖHRƏT MƏMMƏDOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Tahir SAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINIAN)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTIN

BAGDAT UNIVERSITESI (IRAK)

Assoc. Prof. Zafer LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITESI (RUSSIA)

Assist Prof. AHMET AYTAC

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS

(BRAZIL)

Assist Prof. CEBRAIL TURNA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CORDOBA (SPAIN)

Assist Prof. Emrullah BANAZ

BAYBURT UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist Prof. ESREF AKMESE

BATMAN UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOGU UNIVERSITESI (TRNC)

Assist Prof. Imran UZUN

KOCAELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY

(SAUDI ARABIA)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITESI (KOSOVO)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist Prof. Perizat ERTEYAVA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. Ahmet AKALIN

RADYO VE TELEVIZYON UST KURULU (TURKIYE)

Dr. Damelia SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITESI (KAZAKHSTAN)

Dr. DURDANƏ ƏLİYEVƏ

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MILLI KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITESI (KAZAKHSTAN)

Dr. GUNAY MƏHƏRRƏMOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Dr. JALƏ SƏMƏDOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERUSITESI (KAZAKHSTAN)

Dr. Ozgur YILMAZKOL

TURKIYE RADYO TELEVIZYON KURUMU (TURKIYE)

Dr. SAMIRƏ BABAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Dr. YASƏMƏN BABAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Dr. Zuleyha ZOR

Akdeniz UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. XALIDƏ MUSAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI DEVLET UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

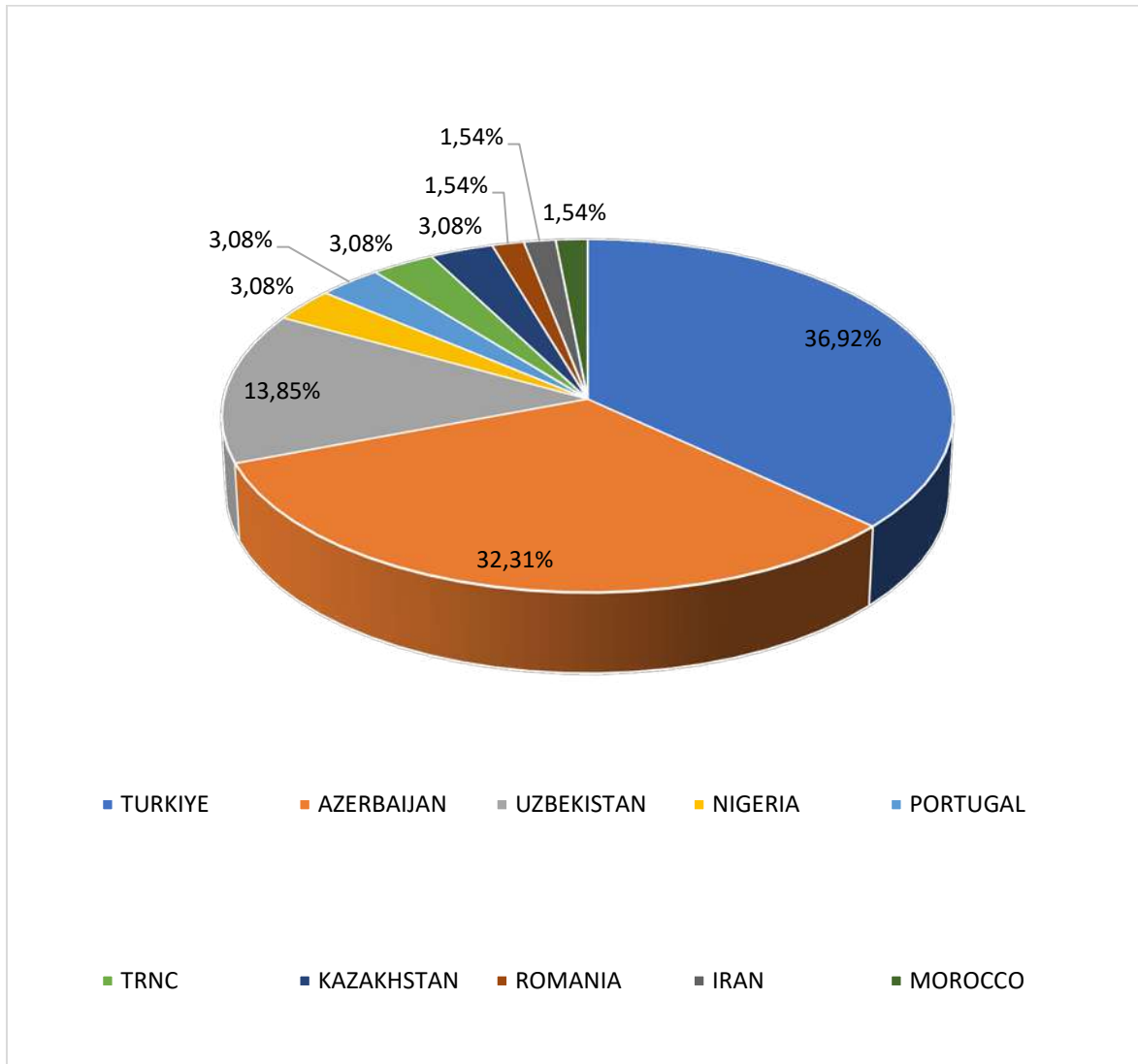
III. International Gelenekten Geleceğe Scientific Studies Congress
April 10-13, 2025, Semerkand, Uzbekistam
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	24	36,92%
AZERBAIJAN	21	32,31%
UZBEKISTAN	9	13,85%
NIGERIA	2	3,08%
PORTUGAL	2	3,08%
TRNC	2	3,08%
KAZAKHSTAN	2	3,08%
ROMANIA	1	1,54%
IRAN	1	1,54%
MOROCCO	1	1,54%
TOTAL	65	100%

III. International Gelenekten Gelecege Scientific Studies Congress
April 10-13, 2025, Semerkand, Uzbekistan
CONFERENCE STATISTICS

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

**III. INTERNATIONAL GELENEKTEN
GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS**

**APRIL 10-13, 2025,
SEMERKAND, UZBEKISTAN**

**FACE TOFACE
CONFERENCE PROGRAM**

Congress Registration

11.04.2025 / FRIDAY
Uzbekistan Time: 09:00-09:30

Adress: Samarqand shahri, Xazora MFY, Spitamenshox ko'chasi, 139-uy

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

CONFERENCE PLACE

Samarqand shahri, Xazora MFY, Spitamenshox ko‘chasi, 139-uy
ORIENTAL UNIVERSITY, SEMERKAND, UZBEKISTAN

CONGRESS REGISTRATION

11.04.2025 / FRIDAY
UZBEKISTAN Time: 09:00-09:30 / TURKIYE TIME: 07:00 - 07:30

OPENING CEREMONY 09:30-10:00

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 10:00- 12:00	11.04.2025/FRIDAY SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR Prof. Dr. Sezer KORKMAZ	 TURKIYE TIME: 08:00-10:00
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Cihan BAYINDIRLI Prof. Dr. Mehmet CELIK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Karabük Üniversitesi	OPTIMIZATION OF PRESSURE-INDUCED AERODYNAMIC DRAG WITH THE APPLICATION OF AIRFOIL STRUCTURED AIR DAM ON A COMMERCIAL VEHICLE MODEL
Prof. Dr. Mehmet CELIK Assoc. Prof. Cihan BAYINDIRLI Assist. Prof. Derviş EROL	Karabük Üniversitesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Kırıkkale Üniversitesi,	EFFECT OF DIFFERENT NANOPARTICLE FUEL ADDITIVES ON PERFORMANCE IN DIESEL ENGINES
ELMURATOVA NAFISA XAJIBAEVNA	Oriental University	FORMATION OF SKILLS AND ABILITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN)
15 MINUTE BREAK		
Dr. Sema GUMUS Prof. Dr. Sezer KORKMAZ	İstanbul Topkapı Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	CITY BRANDING IN THE CONTEXT OF MARKETING COMMUNICATION: THE CASE OF SAMARKAND
ЕЧИМБЕКОВА Д.Б. YESSIMBEKOVA D.	Zhetysu University	MASTERING LEGAL HYBRID TERMS IN A HACKATHON FORMAT
KASSIMBEKOVA MARZHAN CHARGYNOVA. GULZADA		THE PROBLEM OF THE ARRIVAL AND SPREAD OF ISLAM IN CENTRAL ASIA (ACCORDING TO DOMESTIC STUDIES)
TOISHUBEKOVA ZHULDYZ		ETHNIC IDENTITY OF THE ZHETYSU UIGHURS

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 10:00- 12:00	11.04.2025/FRIDAY SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR Assoc. Prof. Özlem FIRTINA	 TURKIYE TIME: 08:00-10:00
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
GANIYEVA DILBAR RUSTAMOVNA	Oriental universiteti	INKLYUZIV TA'LIMNING BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIGA INTEGRATSIYALASHUVI: O'QUVCHILARGA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA'SIRI
ТУМАБАЕВА М.Б. M. TUMABAYEVA	Zhetysu University	IDEAS OF VIRTUE IN ABAI'S POETIC WORKS AND EFFECTIVE WAYS AND METHODS OF ITS PROMOTION TO STUDENTS
MAXSUDAXON SAIDOVA ABBASOVNA	Oriental University	KASBIY TA'LIMDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI YONDASHUVLARI
Assoc. Prof. Özlem FIRTINA	Gazi Üniversitesi	THE IMAGE OF THE OLD COUPLE IN KAFKA'S AND BORCHERT'S STORIES: A COMPARATIVE ANALYSIS
15 MINUTE BREAK		
RAXMATOVA BAHORA IBODULLA QIZI	Oriental universiteti	TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: APPROACHES, CHALLENGES, AND PRACTICES
ABDULLAYEVA ZAXRO SHADMANKULOVNA	Oriental universiteti	CHET TILLARINI O'QITISHDA MASOFAVIY TA'LIM MUAMMOLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI
Assoc. Prof. Alp KARACA	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS ON SHRINKING LIVING SPACES: TRANSITION TO MULTIFUNCTIONAL SPACES
Dr. Emel YILMAZ	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	A QUALITATIVE STUDY ON THE USE OF SOCIAL MEDIA IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

**III. INTERNATIONAL GELENEKTEN
GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS**

**APRIL 10-13, 2025,
SEMERKAND, UZBEKISTAN**

**ONLINE
CONFERENCE PROGRAM**

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

Meeting ID: 269 738 6033

Password: ases01

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

☞ **Congress will be held according to Turkey time**

☞ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link

Name” and solidify the session.

☞ The Zoom application is free and no need to create an account.

☞ The Zoom application can be used without registration.

☞ The application works on tablets, phones and PCs.

☞ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.

☞ All congress participants can connect live and listen to all sessions.

☞ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

☞ Write your Hall number at the beginning of your name. like (H-1 Name SURNAME)

☞ 10-12 minutes of presentation for each study; and 3-5 minutes for question and answer.

☞ Your camera must be on during the session.

☞ Our instructors who want to record can record the session on their own computer by pressing the record button on the screen.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

◆ Make sure your computer has a microphone and is working.

◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.

◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.

◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00–14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR Prof. Dr. Dursun ZENGİN	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Tuğba TEKE	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	THE ALMAS BATIR FAIRY TALES WITHIN THE FRAMEWORK OF EPIC RULES OF FOLK NARRATIVES
Prof. Dr. Dursun ZENGİN	Ankara Üniversitesi	TRANSLATION PROBLEMS IN IDIOMS TRANSLATE INTO GERMAN
Dr. Reyyan AKKAS Prof. Dr. Ihsan CAPCIOĞLU	Ankara Üniversitesi	THE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA ON THE CULTURE OF LIVING TOGETHER
Assoc. Prof. Çağla ATMACA Assoc. Prof. Turgut TURKDOĞAN	Pamukkale Üniversitesi	EMOTIONS AND BURNOUT LEVELS OF MENTOR TEACHERS WITHIN A TEACHING PRACTICUM COURSE
Prof. Dr. Dursun ZENGİN	Ankara Üniversitesi	TRANSLATION OF COMPOUND VERBS IN TURKISH INTO GERMAN
Dr. Reyyan AKKAS Prof. Dr. Ihsan CAPCIOĞLU	Ankara Üniversitesi	UNITY IN DIVERSITY: CULTURE OF LIVING TOGETHER IN MULTICULTURAL SOCIETIES
MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI		İBTİDAİ SİNİFLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ OXU TƏLİMİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏRİMİZ
Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA		COMEDY AS ONE OF THE LEADING GENRES OF THE DRAMATIC GENRE
Prof. Dr. Khayyam J. ISMAYILOV	Baku State University	CAUSES OF THE COLLAPSE OF THE FIRST INDEPENDENT REPUBLIC IN AZERBAIJAN (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS)
Lect. Nigorakhon AMIROVA	Tashkent State University of Oriental Studies	LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF PERCEPTION VERBS IN TURKISH DICTIONARIES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00–14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR Assist. Prof. Onur INAN	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Nursena BAYER Fatih BASCIPTCI	Selçuk University	3D MODELING OF TRAFFIC SIGNS AND SIGNS WITH ARUGMENTED REALITY
Prof. Dr. Ali Özhan AKYUZ Assist. Prof. Onur INAN Lect. Dr. Kazım KUMAS Lect. Mustafa AYAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	DEBYE MODEL SIMULATION OF STATIC LIGHT SCATTERING FROM POLYMER SOLUTIONS: INVESTIGATING SOLVENT EFFECTS
Lect. Durmuş TEMİZ Gültekin BASMACI Lokman GEMI	Burdur Mehmet Akif Ersoy University Necmettin Erbakan University	INVESTIGATION OF FIBER VOLUME RATIOS OF GLASS FIBER COMPOSITE TUBES WITH $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$, $\pm 45^\circ$ WINDING ANGLES PRODUCED BY FILAMENT WINDING METHOD
Assist. Prof. Onur INAN Prof. Dr. Ali Özhan AKYUZ Lect. Dr. Kazım KUMAS Lect. Mustafa AYAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	DETERMINATION OF FEASIBLE BIOGAS PLANT LOCATION IN EASTERN ANATOLIA REGION WITH VARIOUS CLUSTERING TECHNIQUES
Lect. Durmuş TEMİZ Gültekin BASMACI Lokman GEMI	Burdur Mehmet Akif Ersoy University Necmettin Erbakan University	TORSION TEST PROCESS OF COMPOSITE PIPES: APPLICATION EXAMPLE PRODUCED BY FILAMENT WINDING METHOD
Evin ILISER Assist. Prof. Meltem ERBAS OZIL	Dicle Üniversitesi	GOLDEN RATIO AESTHETIC RELATIONSHIP IN THE FACADE DESIGN OF CAHIT SITKI TARANCI HOUSE

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00- 14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 3 MODERATOR Assoc. Prof. Seçkin ARSLAN	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Dr. Nazan OZCAN Selin KOLEMENOGLU	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	EVALUATION OF TRABZON TRADITIONAL KESAN WEAVINGS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL SUSTAINABILITY
SEYFULLAYEVA Aynur Tahir qızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MEDIEVAL AZERBAIJANI ART
Lect. Dr. Nazan OZCAN Amene TURKMEN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	EVALUATION OF TURKMEN CARPETS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL SUSTAINABILITY
Nagehan Merve AYBARS		TURİZM ALANINDA ANTROPOLOJİ YAYINLARININ R STUDIO VE BIBLIOSHINY İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
ƏZİZOVA Şəfəq Faiq qızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏTBUATININ 150 İLLİK YUBİLEYİ.
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980s)
Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER	Erciyes Üniversitesi	TURKISH DIALECTS IN TRMS OF LANGUAGE CONTACT: THE CASE OF DIALECTS OF CYPRUS
Lect. Banu Nagashbekova	Kazak Milli Kızlar Eğitim Üniversitesi	MANAS DESTANINDA “KÖZKAMAN(LIK) VE İHANET” KAVRAMLARI ÜZERİNDE İNCELEME

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00- 14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 4 MODERATOR Prof. Dr. Elman GULIYEV	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	THE ART OF ASHIG AND OUR NATIONAL VALUES
Könül Ələddin qızı MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF FIGURATIVE MEANS OF LANGUAGE IN THE ENRICHMENT OF STUDENTS SPEECH
Arzu KƏRİMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	POETRY AND PATRIOTISM: AN ANALYSIS OF MEHMET AKIF ERSOYU'S CREATIVITY
Pəri PASAYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF NARRATION IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH AND THINKING IN PRIMARY STUDENTS
Rəhilə HUMMƏTOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ ORFOQRAFİK QAYDALARIN ÖYRƏDİLMƏSİ
Aynur BƏDƏLOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	MODERN APPROACHES AND DEVELOPMENT OF TEACHING AS THE FUTURE OF EDUCATION
Prof. Dr. Elman GULIYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	NIZAMI'S "KHAMSA" AND ALISHIR NAVAİ

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00- 14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 5 MODERATOR DR. SHIVA SHARIATZADEH BAMI	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aydan MALIKOVA Prof. Dr. Cengiz SAHIN	Xəzər Universiteti Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE PREDICTIVE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ADDICTION ON DEPRESSION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN
Emil Raul oğlu AGAYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MODERN EDUCATIONAL PRINCIPLES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS
DR. SHIVA SHARIATZADEH BAMI	Islamic Azad University	SEED ESSENTIAL OIL COMPOSITION OF IRANIAN SATUREJA HORTENSIS L. (LAMIACEAE)
SƏFIYEVA Günel Elxan qızı	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MOTOR BACARIQLARI VƏ NİTQ İNKİŞAFI
Günay Etibar qızı SUKUROVA	E.Şəmiyev adına 149 nömrəli məktəbin müəllimi	THE ROLE OF A DEVELOPMENTAL LEARNING ENVIRONMENT IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF ELEMENTARY STUDENTS
Lala MUSAYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION SKILLS IN PRIMARY GRADES THROUGH INTERACTIVE MUSIC AND MOVEMENT: A STUDY OF AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00- 14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 6 MODERATOR Dr. Buket KAYA	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Seçkin ARSLAN Umur Işık EFE	Kayseri Üniversitesi	RECOVERY PARTICIPATION SHARE OBLIGATIONS AND COMPLIANCE PROCESS OF BUSINESSES: CASE STUDY ANALYSIS
Prof. Dr. Özgür DEMİRTAS Ayşegül YERLİKAYA Şirin CEVİK	Kayseri Üniversitesi	THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICAL LEADERSHIP AND PERCEIVED OVERQUALIFICATION
IBRAHİM MALLAM FALİ ANIMPUYE CANICE ADAMU HARUNA SEZUO OBOH JOHN OGENYI UMAGU UDEMEOBONG BAHAKONGFE	University of Calabar	MODERATING EFFECT OF CHIEF EXECUTIVE OFFICER SHARE OWNERSHIP ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AUDIT QUALITY AND EARNINGS MANAGEMENT OF LISTED NON-FINANCIAL SERVICES FIRMS IN NIGERIA
Prof. Dr. Özgür DEMİRTAS Dr. Buket KAYA	Kayseri Üniversitesi Esenyurt Üniversitesi	DIGITAL HEALTH LITERACY
AUWAL ABUBAKAR ABDULRAHEEM ABDULHAKHEEM OLUWANISOLA	Federal College of Education Oduibo	INFLUENCE OF TRADITIONAL FINANCIAL SAVING STRATEGIES ON SMALL BUSINESS GROWTH AND DEVELOPMENT WITHIN COMMUNITIES OF APA L.G.A BENU STATE NIGERIA
ZOUHAİR OUHBAL		EFFECT OF JOB SATISFACTION ON SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION OF THE CALL CENTER INDUSTRY IN MOROCCO.,
Assoc. Prof. Muhammet FIRAT Ali ER	Fırat Üniversitesi	ALMOND DISCUSSIONS ON SOCIAL MEDIA: SOCIAL AND LEGAL REALITY
Assoc. Prof. Muhammet FIRAT Yavuz DEMİRTAŞ	Fırat Üniversitesi Fethi Sekin Şehir Hastanesi	FEAR OF CRIME AMONG INDIVIDUALS LIVING IN THE CITY WITHIN THE CONTEXT OF SOCIO- DEMOGRAPHIC VARIABLES

III. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
APRIL 10-13, 2025, SEMERKAND, UZBEKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

 UZBEKISTAN TIME: 12:00- 14:30	12.04.2025/ SATURDAY SESSION: 1 HALL: 7 MODERATOR Prof. Dr. Manole COJOCARU	 TURKIYE TIME: 10:00-12:30
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
TFR Ribeiro RDSG Campilho RFR Pinto RJB Rocha	Polytechnic Institute of Porto Instituto Politécnico de Viana do Castelo	3D-PRINTED ADHESIVE JOINTS BY EXPERIMENTATION AND COHESIVE ZONE MODELLING
Major Gheorghe GIURGIU Prof. Dr. Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center Titu Maiorescu University	GUT MICROBIOME AND METABOLITES IN RHEUMATOID ARTHRITIS: LINK, MECHANISMS AND DENIPLANT INTERVENTION
RÚBEN A.C. DA SILVA RAUL D.S.G. CAMPILHO	Polytechnic Institute of Porto	ASSESSMENT OF STRUCTURAL ADHESIVES' DEGRADATION BY DIFFERENT RADIATION TYPES
QARDAŞBÖYOVA Nailə Adəm qızı QULIYEVA Adilə	Naxçıvan Dövlət Universiteti	CHARGE TRANSPORT MECHANISMS IN OHMIC CONTACTS
HƏSƏNOVA Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BIOECOLOGICAL CHARACTERIZATION OF THE CAUSATIVE AGENTS OF THE MAIN HELMINTHIC DISEASES PREVALENT IN SMALL RUMINANTS OF THE NORTH- EASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS

III. INTERNATIONAL GEJENEKTEN GEJECEGE SCIENTIFIC STUDIES

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Cihan BAYINDIRLI Mehmet CELIK	OPTIMIZATION OF PRESSURE-INDUCED AERODYNAMIC DRAG WITH THE APPLICATION OF AIRFOIL STRUCTURED AIR DAM ON A COMMERCIAL VEHICLE MODEL	1
Cihan BAYINDIRLI Mehmet CELIK Derviş EROL	EFFECT OF DIFFERENT NANOPARTICLE FUEL ADDITIVES ON PERFORMANCE IN DIESEL ENGINES	9
ELMURATOVA NAFISA XAJIBAEVNA	FORMATION OF SKILLS AND ABILITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN)	18
Sema GUMUS Sezer KORKMAZ	CITY BRANDING IN THE CONTEXT OF MARKETING COMMUNICATION: THE CASE OF SAMARKAND	23
ТУМАБАЕВА М.Б. M. TUMABAYEVA	IDEAS OF VIRTUE IN ABAI'S POETIC WORKS AND EFFECTIVE WAYS AND METHODS OF ITS PROMOTION TO STUDENTS	25
ЕСИМБЕКОВА Д.Б. YESSIMBEKOVA D.	MASTERING LEGAL HYBRID TERMS IN A HACKATHON FORMAT	34
GANIYEVA DILBAR RUSTAMOVNA	INKLYUZIV TA'LIMNING BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIGA INTEGRATSIYALASHUVI: O'QUVCHILARGA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA'SIRI	43
MAXSUDAXON SAIDOVA ABBASOVNA	KASBIY TA'LIMDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI YONDASHUVLARI	47
Özlem FIRTINA	THE IMAGE OF THE OLD COUPLE IN KAFKA'S AND BORCHERT'S STORIES: A COMPARATIVE ANALYSIS	50
RAXMATOVA BAHORA IBODULLA QIZI	TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: APPROACHES, CHALLENGES, AND PRACTICES.	56
ABDULLAYEVA ZAXRO SHADMANKULOVNA	CHEK TILLARINI O'QITISHDA MASOFAVIY TA'LIM MUAMMOLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	60
Alp KARACA	"THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS ON SHRINKING LIVING SPACES: TRANSITION TO MULTIFUNCTIONAL SPACES."	64
Emel YILMAZ	A QUALITATIVE STUDY ON THE USE OF SOCIAL MEDIA IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING	66
Tuğba TEKE	THE ALMAS BATIR FAIRY TALES WITHIN THE FRAMEWORK OF EPIC RULES OF FOLK NARRATIVES	68
Dursun Zengin	ALMANCAYA ÇAVRİLEN DEYİMLERDE ÇEVİRİ SORUNLARI	74
REYYAN AKKAŞ İHSAN ÇAPCIOĞLU	UNITY IN DIVERSITY: CULTURE OF LIVING TOGETHER IN MULTICULTURAL SOCIETIE	83
REYYAN AKKAŞ İHSAN ÇAPCIOĞLU	THE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA ON THE CULTURE OF LIVING TOGETHER	85

III. INTERNATIONAL GEJENECTEN GEJECEGE SCIENTIFIC STUDIES

Çağla ATMACA Turgut TÜRKDOĞAN	EMOTIONS AND BURNOUT LEVELS OF MENTOR TEACHERS WITHIN A TEACHING PRACTICUM COURSE	87
Dursun Zengin	TRANSLATION OF COMPOUND VERBS IN TURKISH INTO GERMAN	97
REYYAN AKKAŞ İHSAN ÇAPCIOĞLU	UNITY IN DIVERSITY: CULTURE OF LIVING TOGETHER IN MULTICULTURAL SOCIETIES	105
P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	OUR CONSIDERATIONS ON READING TEACHING IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY GRADE	107
Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	COMEDY AS ONE OF THE LEADING GENRES OF THE DRAMATIC GENRE	114
Khayyam J. ISMAYILOV	CAUSES OF THE COLLAPSE OF THE FIRST INDEPENDENT REPUBLIC IN AZERBAIJAN (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS)	117
Nigorakhon AMIROVA	LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF PERCEPTION VERBS IN TURKISH DICTIONARIES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES	126
Nursena BAYER Fatih BAŞÇİFTÇİ	3D MODELING OF TRAFFIC SIGNS AND SIGNS WITH ARUGMENTED REALITY	132
Ali Özhan AKYÜZ Onur İNAN Kazım KUMAŞ Mustafa AYAN	DEBYE MODEL SIMULATION OF STATIC LIGHT SCATTERING FROM POLYMER SOLUTIONS: INVESTIGATING SOLVENT EFFECTS	133
Durmuş TEMİZ Gültekin BASMACI Lokman GEMİ	INVESTIGATION OF FIBER VOLUME RATIOS OF GLASS FIBER COMPOSITE TUBES WITH $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$, $\pm 45^\circ$ WINDING ANGLES PRODUCED BY FILAMENT WINDING METHOD	139
Onur İNAN Ali Özhan AKYÜZ Kazım KUMAŞ Mustafa AYAN	DETERMINATION OF FEASIBLE BIOGAS PLANT LOCATION IN EASTERN ANATOLIA REGION WITH VARIOUS CLUSTERING TECHNIQUES	145
Durmuş TEMİZ Gültekin BASMACI Lokman GEMİ	TORSION TEST PROCESS OF COMPOSITE PIPES: APPLICATION EXAMPLE PRODUCED BY FILAMENT WINDING METHOD	153
Evin İLİŞER Meltem ERBAŞ ÖZİL	GOLDEN RATIO AESTHETIC RELATIONSHIP IN THE FACADE DESIGN OF CAHİT SITKI TARANCI HOUSE	160
Nazan ÖZCAN Selin KÖLEMENOĞLU	EVALUATION OF TRABZON TRADITIONAL KESAN WEAVINGS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL SUSTAINABILITY	175
SEYFULLAYEVA AYNUR TAHIR QIZI	MEDIEVAL AZERBAIJANI ART	181
Nazan ÖZCAN Amene TURKMEN	EVALUATION OF TURKMEN CARPETS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL SUSTAINABILITY	184
Nagehan Merve AYBARS	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANTHROPOLOGY PUBLICATIONS IN THE FIELD OF TOURISM WITH R STUDIO AND BIBLIOSHINY	186
ƏZİZOVA ŞƏFƏQ FAIQ QIZI	AZƏRBAYCAN MILLI MƏTBUATININ 150 İLLİK YUBİLEYİ.	202

III. INTERNATIONAL GEJENEKTEN GEJECEGE SCIENTIFIC STUDIES

Aygun AHMADOVA Shukur Kizi	THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980S)	206
Gökçe Yükselen PELER	TURKISH DIALECTS IN TRMS OF LANGUAGE CONTACT: THE CASE OF DIALECTS OF CYPRUS	208
Ülker BAŞIYEVA	THE ART OF ASHIG AND OUR NATIONAL VALUES	210
KÖNÜL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA	THE ROLE OF FIGURATIVE MEANS OF LANGUAGE IN THE ENRICHMENT OF STUDENTS SPEECH	212
Arzu KARIMOVA	POETRY AND PATRIOTISM: AN ANALYSIS OF MEHMET AKIF ERSOYU'S CREATIVITY	216
Peri PASHAYEVA	THE ROLE OF NARRATION IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH AND THINKING IN PRIMARY STUDENTS	220
Rəhilə HÜMMƏTOVA	NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ ORFOQRAFİK QAYDALARIN ÖYRƏDİLMƏSİ	224
Aynur BƏDƏLOVA	MODERN APPROACHES AND DEVELOPMENT OF TEACHING AS THE FUTURE OF EDUCATION	229
Elman GULİYEV	NIZAMI'S "KHAMSA" AND ALISHIR NAVAİ	233
Aydan MALİKOVA Cengiz ŞAHİN	THE PREDICTIVE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ADDİCTION ON DEPRESSION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN	240
EMIL RAUL OĞLU AĞAYEV	MODERN EDUCATIONAL PRINCIPLES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS	241
SHIVA SHARIATZADEH BAMI	SEED ESSENTIAL OIL COMPOSITION OF IRANIAN SATUREJA HORTENSIS L. (LAMIACEAE)	242
ŞƏFIYEVA GÜNEL ELXAN QIZI	MOTOR BACARIQLARI VƏ NİTQ İNKİŞAFI	243
Gunay Etibar SHUKUROVA	THE ROLE OF A DEVELOPMENTAL LEARNING ENVIRONMENT IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF ELEMENTARY STUDENTS	245
Lalə MUSAYEVA	DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION SKILLS İN PRIMARY GRADES THROUGH INTERACTIVE MUSIC AND MOVEMENT: A STUDY OF AZERBAIJANİ LANGUAGE LESSONS	249
Seçkin ARSLAN Umur Işık EFE	RECOVERY PARTICIPATION SHARE OBLIGATIONS AND COMPLIANCE PROCESS OF BUSINESSES: CASE STUDY ANALYSIS	252
Özgür DEMİRTAŞ Aysegül YERLİKAYA Şirin ÇEVİK	THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION IN THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP ON PERCEIVED OVERQUALIFICATION	272
Ibrahim Mallam Fali Animpuye Canice Adamu Haruna Sezuo Oboh John Ogenyi Umagu Udemeobong Bahakongfe	MODERATING EFFECT OF CHIEF EXECUTIVE OFFICER SHARE OWNERSHIP ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AUDIT QUALITY AND EARNINGS MANAGEMENT OF LISTED NON-FINANCIAL SERVICES FIRMS IN NIGERIA	277

III. INTERNATIONAL GEJENekten GEJECEGE SCIENTIFIC STUDIES

Özgür DEMİRTAŞ Buket KAYA	DIGITAL HEALTH LITERACY	289
Auwal ABUBAKAR Abdulraheem ABDULHAKHEEM OLUWANISOLA	INFLUENCE OF TRADITIONAL FINANCIAL SAVING STRATEGIES ON SMALL BUSINESS GROWTH AND DEVELOPMENT WITHIN COMMUNITIES OF APA L.G.A BENUE STATE NIGERIA	294
ZOUHAIR OUHBAL	EFFECT OF JOB SATISFACTION ON SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION OF THE CALL CENTER INDUSTRY IN MOROCCO.,	302
Muhammet FIRAT Ali ER	ALMOND DISCUSSIONS ON SOCIAL MEDIA: SOCIAL AND LEGAL REALITY	303
Muhammet FIRAT Yavuz DEMİRTAŞ	FEAR OF CRIME AMONG INDIVIDUALS LIVING IN THE CITY WITHIN THE CONTEXT OF SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES	313
TFR Ribeiro, RDSG Campilho RFR Pinto RJB Rocha	3D-PRINTED ADHESIVE JOINTS BY EXPERIMENTATION AND COHESIVE ZONE MODELLING	324
Major Gheorghe GIURGIU Manole COJOCARU	GUT MICROBIOME AND METABOLITES IN RHEUMATOID ARTHRITIS: LINK, MECHANISMS AND DENIPLANT INTERVENTION	325
Rúben A.C. da Silva Raul D.S.G. Campilho	ASSESSMENT OF STRUCTURAL ADHESIVES' DEGRADATION BY DIFFERENT RADIATION TYPES	326
QARDAŞBÖYOVA NAİLƏ Adəm qızı QULİYEVA ADİLƏ	CHARGE TRANSPORT MECHANISMS IN OHMIC CONTACTS	327
HƏSƏNOVA AMALİYA Murad qızı	BIOECOLOGICAL CHARACTERIZATION OF THE CAUSATIVE AGENTS OF THE MAIN HELMINTHIC DISEASES PREVALENT IN SMALL RUMINANTS OF THE NORTH-EASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS	331
Esmā ÖZDAŞLI	TURKEY'S ATTITUDE TOWARDS THE SO-CALLED ARMENIAN GENOCIDE ALLEGATIONS: PROBLEMS AND SOLUTIONS	337
Banu NAGASHBEKOVA	MANAS DESTANINDA “KÖZKAMAN(LIK) VE İHANET” KAVRAMLARI ÜZERİNDE İNCELEME	339

**OPTIMIZATION OF PRESSURE-INDUCED AERODYNAMIC DRAG WITH THE
APPLICATION OF AIRFOIL STRUCTURED AIR DAM ON A COMMERCIAL
VEHICLE MODEL**

**BİR TİCARİ TAŞIT MODELİNDE AIRFOİL YAPIDAKİ KARLIK UYGULAMASI
İLE BASINÇ KAYNAKLI AERODİNAMİK DİRENCİN OPTİMİZASYONU**

Cihan BAYINDIRLI^{1*}, Mehmet ÇELİK

***¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye, Otomotiv Teknolojisi,
0000-0001-9199-9670**

**²Prof. Dr, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye, Otomotiv Mühendisliği,
0000-0002-3390-1716**

Özet

Aerodinamik direnç, bir nesnenin hareket ederken hava ile etkileşime girdiğinde karşılaştığı kuvvetler bütünüdür. Kara taşıtlarında, aerodinamik direnç, yakıt verimliliği ve genel performans üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu direnç, iki ana bileşenden oluşur: sürtünme direnci ve basınç direnci. Sürtünme direnci, taşıtın yüzeyi ile hava arasındaki etkileşimden kaynaklanırken, basınç direnci, taşıtın ön ve arka yüzeylerindeki hava basınç farkından kaynaklanır. Kara taşıtlarında aerodinamik direnç, çeşitli faktörlerden etkilenir. Düzgün ve aerodinamik olarak optimize edilmiş yüzeyler, sürtünme direncini azaltabilir. Bu çalışmada, rüzgâr tüneline ölçekli bir minibüs modelinde ön tampon üzerinde meydana gelen basınç kaynaklı aerodinamik direnç kuvvetini azaltmak için 2 farklı büyüklükte karlık geliştirilmiştir. 1/15 ölçekli minibüs modeli ve karlık modeli SolidWorks® Cad programında tasarlanıp 3 boyutlu yazıcıda üretilmiştir. Rüzgar tüneli testleri 13,90-27,40 m/s hız ve 2,62x10⁵-5,18x10⁵ Reynolds sayıları arasında 4 serbest akış hızlarında gerçekleştirilmiştir. Rüzgar tüneli testlerinde dinamik benzerliği sağlamak için Reynolds sayısı bağımsızlığı kullanılmıştır. Çalışmada kinematik benzerlik şartı için ise blokaaj oranı yaklaşık %10 olmuştur. Taşıt modelinin ön tamponu üzerinde airfoil yapıdaki karlık uygulaması sürükleme katsayısını model 1 de ortalama %2,23, model 2 de ise ortalama %2,54, oranında azalttığı tespit edilmiştir. Bu azalma oranı, yüksek hızlarda aracın yakıt tüketimini yaklaşık %1-1,5 oranında azaltabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Rüzgar tüneli, aerodinamik, sürükleme kuvveti, airfoil

Abstract

Aerodynamic drag is the set of forces an object encounters when it interacts with air while moving. In ground vehicles, aerodynamic drag significantly impacts fuel efficiency and overall performance. This drag consists of two main components: friction resistance and pressure resistance. Frictional drag results from the interaction between the surface of the vehicle and the air, while pressure drag results from the air pressure difference on the front and rear surfaces of the vehicle. It is affected by various factors for land vehicles. Smooth and aerodynamically optimized surfaces can reduce drag force. In this study, two different sized air dams were

developed to reduce the pressure-induced drag force on the front bumper of a scale vehicle model in the wind tunnel. The 1/15 scale vehicle model and air dams models were designed in SolidWorks® CAD program and produced on a 3-D printer. Wind tunnel tests were carried out at 4 free stream velocities between 13.90-27.40 m/s and 2.62×10^5 - 5.18×10^5 Reynolds numbers. Reynolds number independence was used to ensure dynamic similarity in wind tunnel tests. In the study, the blocking rate for the kinematic similarity condition was approximately 10%. It has been determined that the application of airfoil structured air dams on the front bumper of the vehicle model reduces the drag coefficient by an average of 2.23% in model 1 and by an average of 2.54% in model 2. This reduction rate can reduce the vehicle's fuel consumption by approximately 1-1.5% at high speeds.

Keywords: Wind tunnel, aerodynamics, drag force, airfoil

1. GİRİŞ

Aerodinamik direnç, taşıtın yakıt tüketimini doğrudan etkiler; düşük aerodinamik direnç, daha az enerji harcanmasına ve dolayısıyla daha düşük yakıt tüketimine yol açar. Verimlilik, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda çevresel açıdan da büyük önem taşır. Azaltılmış yakıt tüketimi, karbon emisyonlarını ve çevresel etkileri azaltır. Doğru tasarlanmış airfoil yapıdaki spoilerler, taşıtın arkasındaki türbülansı azaltarak basınç kaynaklı aerodinamik direnci düşürür ve genel aerodinamik performansı iyileştirebilir.

Karayollarında yük veya yolcu taşımacılığı yapan ticari araçların aerodinamik performansının iyileştirilmesi, yakıt verimliliği ve maliyet açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu tür taşıtlarda, herhangi bir enerji harcamasına gerek duymayan pasif akış kontrolü uygulamaları daha da önem kazanmaktadır. Çünkü bu araçlar uzun mesafelerde ve sürelerde seyahat etmektedir (Akansu ve ark., 2016). Pasif hava kanalları, vorteks jeneratörleri, akış menfezleri, ayırıcı plakalar, kanatçıklar ve taşıt gövdesine uygulanan çıkıntı veya çukurlar yaygın olarak kullanılan pasif akış kontrol elemanlarıdır (Özel ve ark., 2015). Altaf ve arkadaşları (2022) bu yöntemleri bir otobüs modeli üzerinde uygulamış ve hesaplamalı akışkanlar dinamiği yöntemi ile sürüklenme kuvvetine etkilerini incelemiştir. Analizlerini Fluent® programında k-omega türbülans modeli kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Otobüsün arka bölümüne yerleştirdikleri köpekbalığı yüzgeci şeklindeki üç farklı kanatçık modeli ile %7,13-%9,01, ayırıcı plakalarla %1,7, taşıt yüzeyinde oluşturulan çukurlarla %2,32, çeşitli akış menfezi modifikasyonları ile %1,2-%1,6 ve pasif hava kanalları ile %6,5'e varan aerodinamik iyileşme elde etmişlerdir. Benzer şekilde Bayındırlı (2020), emme tipi rüzgâr tüneline bir otobüs modelinin ön yüzeyine gelen akışı, otobüsün arka bölümündeki negatif basınç alanına taşıyan üç farklı sayıda pasif hava akış kanalı kullanarak neticede sırasıyla %4,21, %7,48 ve %12,19 oranında aerodinamik iyileşme elde etmiştir. Elde ettiği bu deneysel iyileşmeyi doğrulamak için aynı deney şartlarında aynı taşıt modeline ait çizim datasını kullanarak en yüksek aerodinamik iyileşmenin sağlandığı model 3 için akış analizleri gerçekleştirmiş ve numerik olarak %11,93 azalma tespit etmiştir. Deneysel ve HAD sonuçlarının birbirini desteklediğini ifade etmiştir. Jianmin ve arkadaşları (2022), bir römorkun kuyruk tasarımını optimize ederek aerodinamik direnç katsayısında iyileşme sağlamışlardır. Römorkun arka kısmına farklı eğim açılarında doğrusal kuyruklar ekleyerek bu değişikliğin C_D katsayısına etkisini numerik olarak incelemiştir. C_D katsayısında %7,63'e varan azalma elde etmişlerdir. Christian ve arkadaşları (2022), tank vagonlarda aerodinamik direnci azaltmak amacıyla bazı pasif akış kontrol yöntemlerini hesaplamalı akışkanlar dinamiği ve rüzgâr tüneline deneysel olarak araştırmışlardır. Bu yöntemlerden keskin köşelerin yuvarlatılması ile %15, şasi etekleri ile vagon tekerlekleri ve vagon alt bölümünde basınç kaynaklı aerodinamik direnç oluşumunu engelleyerek %15-%20, rüzgârlık ile %2,5 ve bazı kombinasyonlarla %30'a varan aerodinamik direnç azalması sağlamışlardır. Yüzey

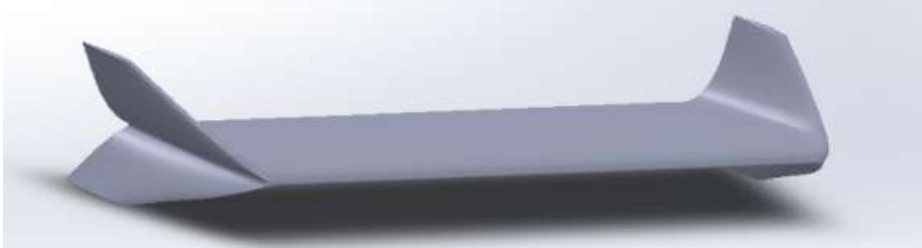
modifikasyonu yaparak akış yapısının ayrılmasının geciktirilmesi de bir diğer pasif akış kontrol yöntemidir. Kesat (2019), çalışmada, bir çekici römork taşıt modeline pasif akış kontrol parçaları ekleyerek aracın aerodinamik özelliklerindeki değişimi incelemiştir. Pasif akış kontrol parçaları olarak dört farklı rüzgârlık modeli geliştirmiştir. NACA0009, NACA0012 ve NACA0015 yarım uçak kanadı geometrisindeki yönlendiricileri römorkun üst bölümüne konumlandırmış ve römork kuyruk kısmına ise konik kuyruk eklemiştir. Çekici römorka rüzgârlık ilavesi ile %17,8'lik aerodinamik iyileşme, rüzgârlık tasarımına ek olarak yarım NACA uçak kanadı şeklinde yönlendirici eklendiğinde ise bu iyileşme %27,5 olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, taşıt modelinin aerodinamik özelliklerine ve etrafındaki akış yapısına uygun olarak bir airfoil (kanat profili) yapıda karlık tasarlayıp aerodinamik direnç kuvvetinde iyileşme sağlamaktır. Sağlanan pasif akış kontrolü sayesinde, bu tasarımın basınç kaynaklı aerodinamik direnç kuvvetine etkisini deneysel olarak tespit edip literatüre sunmaktır

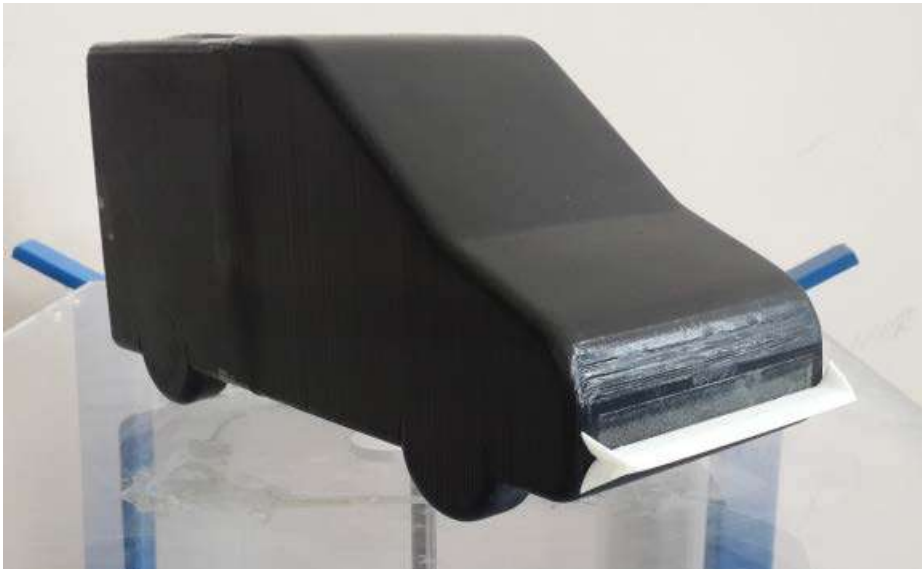
2. YÖNTEM

2. 1. Taşıt modeli ve airfoil yapıda karlık modeli tasarımı ve üretimi

Bu çalışmada kullanılan test aracı etrafındaki akış yapısı ve test taşıtına etki eden sürüklenme kuvveti değerleri deneysel olarak ve CFD olarak tespit edilmiştir [9,10]. Bu çalışma test modelinin aerodinamik bakımdan optimizasyonunu içermektedir. Şekil 1'de, karlık modelinin SolidWorks® çizimi Şekil 2-3'de, ise üç boyutlu yazıcıda üretilmiş taşıt modeli ve taşıt üzerine montajı verilmiştir. Model 1 ve 2 deki karlıkların tasarımı aynı olup sadece boyutsal olarak farklıdır.

Şekil 1. Airfoil yapıdaki karlık modelinin SolidWorks® çizimi

Şekil 2. Model 1 test taşıtı

Şekil 3. Model 2 test taşıtı

Rüzgâr tüneli, bir taşıtın gerçek sürüş koşullarında nasıl davranacağını simüle etmeye yarayan havacılık, otomotiv, inşaat gibi çeşitli endüstrilerde kullanılan mühendislerin tasarımlarını optimize etmelerine yardımcı olan önemli bir laboratuvar cihazıdır. Taşıtın prototipini üretmeden rüzgâr tüneli testleri ile aerodinamik kuvvetlerin ve momentlerin hassas bir şekilde ölçmek hem zaman hem maliyet bakımından büyük avantaj sağlar.

Bu çalışmadaki deneyler Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü Akışkanlar Mekaniği Laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Emme tipi olan bu rüzgâr tüneli düzeneğinde yer alan altı bileşenli yük hücresi ile F_x ve F_y kuvvetleri $\pm 32N$, F_z kuvveti ise $\pm 100N$ 'a kadar, M_x , M_y ve M_z momentleri ise $\pm 2,5Nm$ aralığında ölçülebilmektedir. Şekil 4'te görülen rüzgâr tünelinin test bölgesi, 400mm x 400mm kare kesit ve 1000mm uzunluğa sahiptir. Test bölgesindeki hız, fan motorunun devir sayısının kontrol edilmesiyle ayarlanmaktadır. İstenilen hızı elde etmek için 0-50 Hz aralığında ve 0,1 Hz adıma sahip bir frekans inverter kullanılmaktadır. Tünel içinde akışı sağlamak için 4 kW gücünde ve 700mm çapında bir aksenal fan bulunmaktadır. Şekil 1'de görülen rüzgâr tüneline, serbest akış hızı 3 m/s ile 30 m/s arasında değişmekte olup, türbülans şiddeti %1'in altında kalmaktadır.

Şekil 4. Emme tipi rüzgâr tüneli test düzeneği

Deneysel çalışmalarda sürüklenme kuvvetini ölçmek için, deney düzeneğinde bulunan %0,1 doğruluğa sahip, 5 lb-500 lb aralığında kuvvet ölçebilen ve 4 mA -20 mA ile 0 Vdc- 5 Vdc aralığında çıkış gerilimi üreten Honeywell Model 41 marka yük hücresi kullanılmıştır. Rüzgâr tüneli içindeki serbest akış hızı, tünelin yayıcısı ve deney alanındaki girişindeki basınç farkının bir manometre ile ölçülerek, pitot tüpü kullanılarak hesaplanmıştır. Kuvvet ölçümleri sırasında, her serbest akış hızında 1000 Hz frekansta en az 20 saniye boyunca toplam 20000 veri alınarak, sürüklenme kuvveti bu verilerin ortalamasına göre belirlenmiştir. Rüzgâr tüneline gerçekleştirilen deneyler esnasında, ortamın atmosfer basıncı ve sıcaklık değeri tespit edilerek, bu değerlere göre her bir hız için Reynolds sayısı (Re) ve aerodinamik direnç katsayısı (C_D) hesaplanmıştır.

$$Re = \frac{\rho * V * L}{\mu} \dots\dots\dots(1)$$

Burada;

$$\rho = \text{Yoğunluk [kg/m}^3\text{]}$$

$$V = \text{Hız [m/sn]}$$

$$L = \text{Aracın uzunluğu [m]}$$

$$\mu = \text{Dinamik viskozite [Pa·s]}$$

Reynolds sayısı bulunurken ilk olarak yoğunluğu bulmak gerekmektedir. (1) numaralı Denklemden yoğunluk, formülden hesaplanır. Hız ise deneyde çalışılan rüzgâr tüneli serbest akış hızıdır. Aracın uzunluğu test modeli uzunluğu ölçülerek elde edilip dinamik viskozite sıcaklık ve basınç değerlerine göre hava özellikleri tablosundan elde edilmektedir.

$$\rho = \frac{P_{atm}}{R * T} \dots\dots\dots(2)$$

Burada;

$$P_{atm} = \text{Açık hava basıncı [kPa]}$$

$$R = \text{İdeal gaz sabiti} = 0,287 \text{ [kJ/kgK]}$$

$$T = \text{Sıcaklık [K]}$$

(2) numaralı Denklemden açık hava basıncı, deneyde ölçülen hava basıncıdır. İdeal gaz sabiti hava için olan ideal gaz sabitidir. Sıcaklık ise deneyler sırasında ölçülen ortam sıcaklığıdır.

$$C_D = \frac{F_{Net}}{\frac{1}{2} * \rho * V^2 * A} \dots\dots\dots(3)$$

Burada;

$$\rho = \text{Yoğunluk [kg/m}^3\text{]}$$

$$V = \text{Serbest akış hızı [m/s]}$$

A = Aracın ön bakış alanı [m^2]

F_{Net} = Araca etki eden net sürükleme kuvveti [N]

C_D katsayısı Denklem 3’de verilmiş olup, havanın yoğunluğu (ρ), sürükleme kuvveti (F_D), rüzgâr tüneli serbest akış hızı (V) ve aracın ön yüzey alanı (A) parametrelerinin fonksiyonudur.

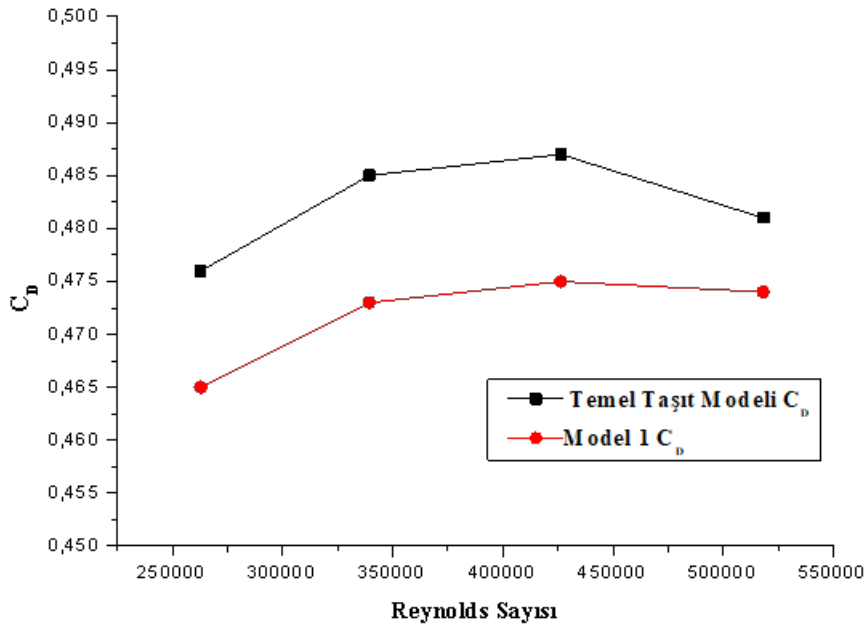
3. BULGULAR

3.1. Model 1’de Aerodinamik İyileşme

Bayındırlı ve Çelik (2022) tarafından test modeline ait sürükleme katsayısı değeri ortalama 0.482 olarak belirlenmiştir [10]. Rüzgâr tüneli testleri dört farklı Reynolds sayısında gerçekleştirilmiş ve Tablo 1 ile Şekil 5’te görüldüğü üzere, ortalama C_D katsayılarına göre %2.23 oranında azalma sağlanmıştır. Ön tampon üzerine konumlandırılmış karlık ile akış, taşıtın yan yüzeyi ve motor kaputu üzerine yönlendirilebilmesi bu iyileşmenin kaynağıdır.

Tablo 1. Test modeli - Model 1 C_D Katsayısı Karşılaştırılması

Reynolds Sayısı	Test Modeli C_D	Model 1 C_D	İyileşme Oranı
262907	0.476	0.465	-3.68%
339411	0.485	0.473	-1.94%
426218	0.487	0.475	1.54%
518174	0.481	0.474	-1.78%
Ortalama	0.482	0.472	-2.23%

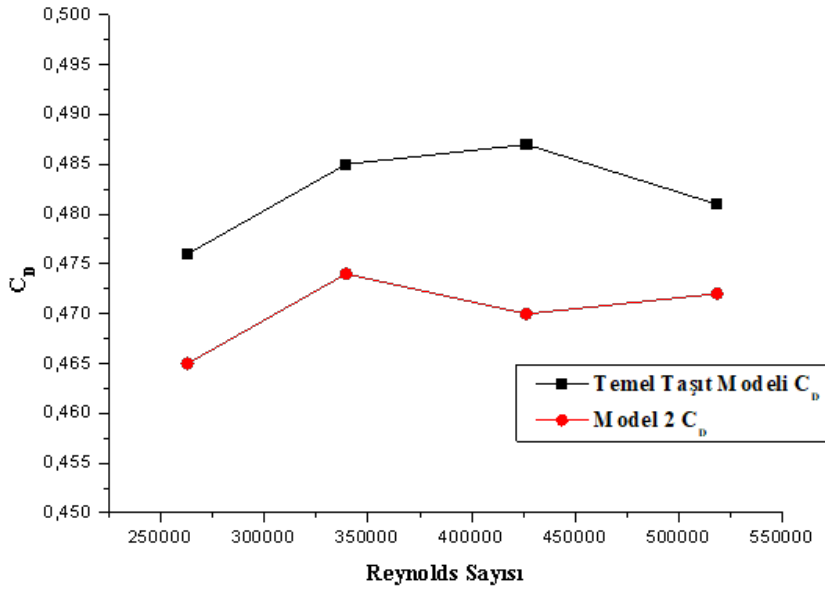
Şekil 5. Test modeli - Model 1 C_D katsayıları

3.2. Model 2’de Aerodinamik İyileşme

Model 2’de model 1’deki karlık modeli %30 daha büyük ölçekte üretilmiş ve taşıt üzerine montajı yapılmıştır. Uçak kanadı profili ve kenar girdap kanatçıkları sayesinde akış daha fazla miktarda taşıt yan yüzeyi ve motor kaputu üzerine yönlendirilmiş böylece ön tampon üzerinde meydana gelen durma basıncı azaltılmıştır. Bu durum basınç kaynaklı aerodinamik direncin azalmasını sağlamıştır. Tablo 2 ve Şekil 6’ da görüldüğü üzere test modelinde sürüklenme katsayısı bakımından ortalama %2,54 iyileşme elde edilmiştir.

Tablo 2. Test modeli - Model 2 C_D Katsayısı Karşılaştırılması

Reynolds Sayısı	Test Modeli C_D	Model 2 C_D	İyileşme Oranı
262907	0.476	0.465	-3.68%
339411	0.485	0.474	-1.72%
426218	0.487	0.470	-2.59%
518174	0.481	0.472	-2.21%
Ortalama	0.482	0.470	-2.54%

Şekil 6. Test modeli - Model 2 C_D katsayıları

Bu çalışmada kullanılan pasif akış kontrol yöntemi uygulaması ile sağlanan akışın yönlendirmesi kara taşıtlarında durma basıncının meydana geldiği ve basınç kaynaklı sürüklenme kuvveti direncinin en yüksek olduğu ön tampon bölgesinde aerodinamik optimizasyon sağlanmıştır. Bu durumun sağlanmasındaki faktörlerden en önemlisi akışı yan yüzeye ve tampon bölgesinde aktarabilmektedir. Taşıttın ön yüzey bölümünün küt yapısı da bunu sağlamakta önemli bir etkidir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1/15 ölçekli bir ticari taşıt modelinde basınç kaynaklı aerodinamik direnç kuvveti airfoil yapıda tasarlanmış 2 farklı boyuttaki karlık modeli kullanılarak iyileştirilmiştir.

Çalışmada aerodinamik çalışmalar için sağlanması gereken tüm benzerlik şartları sağlanmıştır. 4 farklı serbest akış hızında gerçekleştirilen rüzgâr tüneli testleri sonucunda model 1 test taşıtında C_D katsayısı ortalama 0.472 olarak tespit edilmiş olup C_D katsayısı %2.23 azaltılmıştır. Model 2’de ise C_D katsayısı 0.470 olarak tespit edilmiştir bu test modelindeki aerodinamik iyileşme oranı ise %2,54 olmuştur. Taşıt üzerinde enerji harcanmadan sağlanan bu akış kontrol yöntemi ile sağlanan aerodinamik direnç kuvvetindeki azalma yüksek taşıt hızların taşıtın yakıt tüketimini yaklaşık %1.5 azaltabilmektedir. Bu durum taşıtın enerji verimliliğini arttırmada önemli bir etkidir.

5, KAYNAKLAR

Akansu, Y, E., Bayindirli, C., Seyhan, M. (2016). Bir Çekici Römork Aracında Sürüklenme Kuvvetinin Pasif Akış Kontrol Yöntemleri İle İyileştirilmesi. Journal Of Thermal Science And Technology, 36(1), 133-141.

Altaf, A., Omar A., ve Asrar, W. (2022). Passive Drag Reduction of the Square Back Truck Body.

International Journal of Automotive and Mechanical Engineering, 19-3, 9892- 9908.

Bayindirli, C., Akansu, Y,E., ve Çelik, M. (2020). Experimental And Numerical Studies On Improvement Of Drag Force Of A Bus Model Using Different Spoiler Models. International Journal Of Heavy Vehicle Systems, 27(6), 743-776.

Bayındırlı, C., Çelik, M. (2018). Bir Minübüs Modeli Etrafındaki Akış Yapısının CFD Yöntemi

İle İncelenmesi, IV International Academic Resarch Congress, 30 October- 3 November, Alanya, Turkey.

Bayındırlı, C., Çelik, M. (2022), Experimental Optimization Of Aerodynamic Drag Coefficient Of

A Minibus Model With Non-Smooth Surface Plate Application, Journal of Engineering Studies and Research, 28(4), 23-29., Doi: 10,29081/jesr,v28i3,004

Christian, N,N., Jonathan, T., Harald, S., ve Hanno, S. (2022). Aerodynamic Drag Reduction of

Railroad Tank Wagons. Fluids, 7, 283, <https://doi.org/10.3390/fluids7080283>

Jianmin, X., Xiaoyan, G., Qingjie, Z., ve Lei, S. (2022). Research on Drag Reduction of Heavy Truck Tail. Highlights in Science, Engineering and Technology, 15, 268-272

Kesat, T, M. (2019).Çekici Römörke Etki Eden Aerodinamik Kuvvetler Üzerine Doğadan Esinlenerek Geliştirilen Pasif Akış Kontrol Parçalarının Etkilerinin İncelenmesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Master Thesis, 16-65.

Özel, M., Emre, A., Akansu, Y,E., Bayindirli, C., ve Seyhan, M.(2015).The Passive Flow Control

Around A Truck Trailer Model. International Journal Of Automotive engineering And Technologies, 4(4), 185-192,

**EFFECT OF DIFFERENT NANOPARTICLE FUEL ADDITIVES ON
PERFORMANCE IN DIESEL ENGINES**
**FARKLI NANOPARTİKÜL YAKIT KATKI MADDELERİNİN DİZEL
MOTORLARDA PERFORMANSA ETKİSİ**

Mehmet ÇELİK^{1*}, Cihan BAYINDIRLI², Derviş EROL³

***¹Prof. Dr, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye, Otomotiv Mühendisliği,**

0000-0002-3390-1716

²Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye, Otomotiv Teknolojisi,

0000-0001-9199-9670

³Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye, Otomotiv Teknolojisi,

0000-0002-3438-9312

Özet

Fosil yakıtların rezervleri belirli bölgelerde sınırlıdır ve zamanla tükenmektedir. Bu yakıtların sebep olduğu hava kirliliği ve küresel ısınma gibi çevresel sorunlar nedeniyle, fosil yakıtların yerine geçebilecek alternatif yakıtların önemi gittikçe artmaktadır. İçten yanmalı motorlarda fosil yakıt kullanımının azaltılması ve böylece zararlı egzoz emisyonlarının düşürülmesi uzun yıllardır bilim insanları ve araştırmacıların ilgisini çeken başlıca konulardan biridir. İçten yanmalı motorlarda en ilginç araştırma konularından biri, nispeten tam yanmalı yakıtları incelemektir. Yanma sürecinin kalitesi, tork, yakıt ekonomisi ve kirlenici emisyonlar dahil olmak üzere motorların performansını belirlemektedir. Son yıllarda yaygın olarak araştırılan yöntemlerden biri de nanopartikül (NPs) katkı maddelerinin kullanımınıdır. NPs katkı maddeleri, yanma reaksiyonlarını iyileştirerek daha fazla enerji açığa çıkarır ve bu sayede daha eksiksiz yanma gerçekleşmesini sağlar. Bu çalışmada literatürde bu alanda yapılmış çalışma sonuçlarının araştırmaların kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve özetlenmesi gerçekleştirilmiştir. Motor performansını iyileştirmek üzere en fazla kullanılan NPs katkı maddelerinin mukayesesi yapılarak yeni araştırma konuları ve mevcut sorunları belirlemede araştırmacılara yol göstermek hedeflenmiştir. Çalışma literatürdeki çalışmalarını eleştirel bir şekilde değerlendirilerek NPs katkı maddelerinin kullanımının zayıf ve güçlü yönlerini belirlemiştir.

Anahtar kelimeler: İçten yanmalı motor, nanopartikül yakıt katkısı, tork, motor gücü

Abstract

The reserves of fossil fuels are limited to certain regions and are gradually being depleted. Due to environmental issues such as air pollution and global warming caused by these fuels, the importance of alternative fuels that can replace fossil fuels is increasing. Reducing the use of fossil fuels in internal combustion engines and thus reducing harmful exhaust emissions has been one of the main topics of interest for scientists and researchers for many years. One of the most interesting research topics in internal combustion engines is to examine relatively fully-combusted fuels. The quality of the combustion process determines the performance of the engines, including torque, fuel economy, and pollutant emissions. One of the widely researched

methods in recent years is the use of nanoparticle (NPs) additives. NPs additives improve combustion reactions, releasing more energy, and thus allowing more complete combustion. This study comprehensively reviews and summarizes the results of studies conducted in this field in the literature. By comparing the most commonly used NPs additives to improve engine performance, the study aims to guide researchers in identifying new research topics and existing problems. The study critically evaluates studies in the literature, identifying the strengths and weaknesses of using NPs additives.

Keywords: Internal combustion engine, nanoparticle fuel additive, torque, engine power

1. GİRİŞ

Petrol türevi yakıtlar, sanayi, ulaşım ve enerji üretimi gibi birçok sektörde temel enerji kaynağı olarak uzun yıllardır yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle benzin ve dizel gibi fosil yakıtlar, yüksek enerji yoğunlukları, kolay depolanabilirlikleri ve mevcut altyapıya uygunlukları sayesinde küresel enerji tüketiminin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Heywood, 2018). Ancak, bu yakıtların yaygın kullanımı, ekonomik, stratejik ve çevresel açıdan önemli sorunlara yol açmaktadır. Fosil yakıt rezervlerinin sınırlı olması, küresel ölçekte enerji arz güvenliği konusunda ciddi endişelere neden olmaktadır. Dünya genelinde petrol tüketimi hızla artarken, mevcut rezervlerin tükenme riski ve ülkeler arası enerji bağımlılığı enerji piyasalarında büyük dalgalanmalara sebep olmaktadır (BP Energy Outlook, 2023). Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) raporlarına göre, dünya petrol rezervlerinin azalması ve talep artışı, enerji fiyatlarında büyük dalgalanmalara yol açarak ekonomik istikrarsızlıklara neden olmaktadır (IEA, 2022). Özellikle sanayileşmiş ülkeler, fosil yakıtlara olan bağımlılıklarını azaltmak için alternatif enerji kaynaklarına yönelmeye başlamışlardır.

Bununla birlikte, fosil yakıtların kullanımı, küresel çevre sorunlarının başında gelen sera gazı emisyonlarının ve hava kirliliğinin en büyük nedenlerinden biridir. Fosil yakıtların yanması sonucu atmosfere büyük miktarda karbon dioksit (CO_2), azot oksitler (NO_x), kükürt oksitler (SO_x) ve partikül madde (PM) yayılmaktadır (Çelik & Uslu, 2023). CO_2 ve diğer sera gazları, küresel ısınmanın temel sebeplerinden biri olup, iklim değişikliğine yol açan en önemli faktörler arasında gösterilmektedir (IPCC, 2021). NO_x ve SO_x gibi gazlar ise asit yağmurlarına neden olmakta, PM gibi kirleticiler ise hava kalitesini olumsuz etkileyerek insan sağlığı üzerinde ciddi riskler oluşturmaktadır (WHO, 2021). Bu çevresel etkileri azaltmak amacıyla, birçok ülke karbon salınımını kontrol altına almak için sıkı düzenlemeler getirmekte ve yeni politikalar geliştirmektedir. Avrupa Birliği'nin "Yeşil Mutabakat" (European Green Deal) stratejisi, 2050 yılına kadar karbon nötr bir ekonomi hedeflerken, ABD ve Çin gibi büyük ekonomiler de fosil yakıt tüketimini azaltmak ve yenilenebilir enerjiye geçişi hızlandırmak için çeşitli teşvik programları uygulamaktadır (European Commission, 2022).

Bu nedenle, son yıllarda dizel motorlarda hem performansı artırmak hem de emisyonları azaltmak amacıyla yakıt optimizasyonu, motor içi yanma geliştirmeleri ve egzoz arıtım teknolojileri üzerine yoğun çalışmalar yapılmaktadır (Krishnakumar ve ark., 2021). Bu çalışmaların önemli bir bölümü, yakıtın kimyasal ve fiziksel özelliklerini iyileştirmek üzerine yoğunlaşmış olup, bu kapsamda geliştirilen yenilikçi çözümlerden biri de nanopartikül katkı maddeleridir. Son yıllarda, dizel yakıtına eklenen nanopartiküller, motor performansını artırma ve emisyonları azaltma konusunda etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Nanopartiküller, 1 ila 100 nanometre arasındaki boyutları sayesinde çok yüksek yüzey alanı/hacim oranına sahip olup, kimyasal reaktiviteleri ve ısı iletim özellikleri sayesinde yakıtın daha verimli yanmasına katkıda bulunurlar (Jin ve ark., 2023., Soudagar ve ark., 2018). Dizel motorlarda kullanılan nanopartiküller genellikle metal ve metal oksitlerden oluşmakta olup, yakıt içindeki rolü

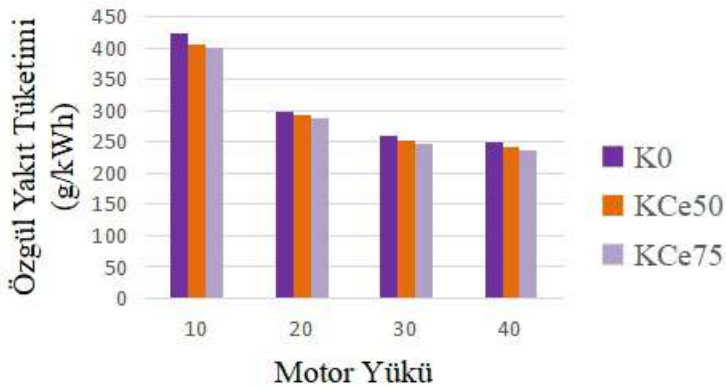
genellikle üç temel mekanizmayla açıklanabilir. Bunlar; (i) Yanma verimini artırma, (ii) Isı iletimini iyileştirme, (iii) Katalitik etki sağlama.

Bu çalışmada, farklı nanopartikül katkı maddelerinin dizel motorların performansı üzerindeki etkilerine dair gerçekleştirilen deneysel ve teorik çalışmalar kapsamlı bir şekilde derlenmiştir. Çalışmanın temel amacı, nanopartikül katkılı yakıtların içten yanmalı motorlarda oluşturduğu performans değişikliklerini ve egzoz emisyonlarına olan etkilerini detaylı bir şekilde incelemektir. Bunun yanı sıra, nanopartiküllerin yanma sürecindeki rolü, yakıt-hava karışımının homojenliği üzerindeki etkisi, alev yayılımı ve termal verimlilik gibi kritik parametreler açısından ele alınmıştır. Motor testleri ve termodinamik modelleme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen analizler, nanopartikül katkılarının motor verimi üzerindeki doğrudan etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu çalışma, nanopartikül katkılı yakıtların sürdürülebilir enerji sistemlerine katkısını değerlendirerek, çevre dostu yakıt katkı maddelerinin geliştirilmesine dair literatüre yeni bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

2. MOTOR PERFORMANSINA ETKİLERİ

2.1. Özgül Yakıt Tüketimi

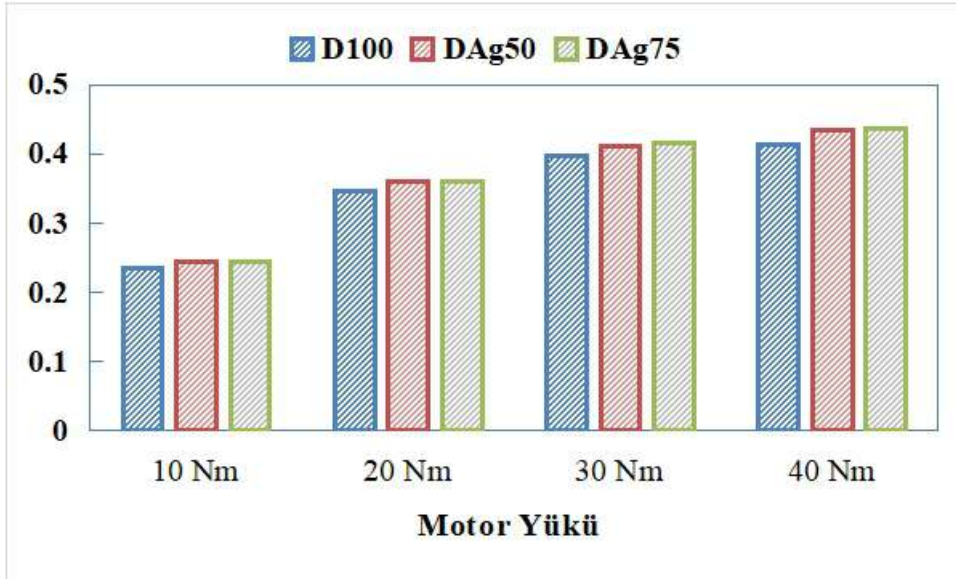
Nanopartikül (NP) ilaveleri, yakıtın viskozite, yoğunluk ve alt ısıl değer gibi fizikokimyasal özelliklerini iyileştirerek yanma mekanizmasını optimize etmektedir. NP'ler, kolektif ısı transfer katsayısını artırarak yanma sürecinin daha verimli gerçekleşmesini sağlamakta ve silindir içerisindeki oksidasyon oranını yükselterek yanma verimini artırmaktadır. Bu süreç, yanma süresinin kısalmasına ve geç yanma süresinin en aza indirilmesine katkıda bulunmaktadır (Bayındırlı ve ark., 2023). Ayrıca, nanopartiküller silindir duvarlarında yanmamış karbon birikimini azaltarak enerji kayıplarını düşürebilmekte ve piston-silindir arasındaki sürtünmeyi minimize edebilmektedir (Pan ve ark., 2021). Yakıt içerisindeki nanopartiküller, yakıt damlacıkları ve partiküller arasındaki ısı transferini artıran yüzey/hacim oranını yükselterek daha verimli bir yanma süreci sağlamaktadır (Hatami ve ark., 2020). NP katkıları, oksijen artırıcı özellikleri sayesinde oksidasyon sürecini iyileştirmekte ve tam yanmayı teşvik etmektedir (Bitire & Jen, 2023). Yüksek yüzey/hacim oranına sahip nanopartiküller, yanma entalpisini ve enerji yoğunluğunu artırarak yakıtın daha etkin bir şekilde okside olmasına olanak tanımaktadır (Hoseini ve ark., 2020). Böylece, yakıtın içerdiği kimyasal enerji daha verimli bir şekilde termal enerjiye dönüştürülerek çalışma akışkanına aktarılmaktadır (Devarajan ve ark., 2020). Bu bulgular, nanopartikül ilavelerinin motor performansını artırmada ve özgül yakıt tüketimini azaltmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, nanopartikül katkılarının içten yanmalı motorlarda yakıt ekonomisini iyileştirmek amacıyla etkili bir yöntem olduğu değerlendirilmektedir (Çelik & Bayındırlı, 2023).

Şekil 1. Dizel yakıtı içerisine ilave edilen NPs özgül yakıt tüketimine etkisi (Çelik & Bayındırlı, 2024a)

2.2. Termik Verim

Nanopartiküller (NPs), yakıtların enerji içeriğini artırarak yanma sürecinde katalizör görevi görmekte ve kimyasal reaksiyonları hızlandırmaktadır. Kristal yapılarındaki oksijen bağışlama kapasitelerinin yüksek olması nedeniyle, eksiksiz bir yanma süreci sağlamak ve böylece motorun termik verimini (BTE) artırmaktadır (Ağbulut et al., 2021; Jayaseelan et al., 2020). NP'lerin yüksek oksijen içeriği ve üstün termal iletkenliği de BTE artışının temel faktörleri arasında yer almaktadır (Pan ve ark., 2021). Yüksek sıcaklıklarda NP'ler ile karbonlar arasındaki kimyasal etkileşim, karbon birikintilerinin oluşumunu önleyerek motor bileşenleri arasındaki sürtünmeyi azaltmakta ve böylece yanma verimliliğini artırmaktadır (Jiaqiang ve ark., 2018; Xia ve ark., 2021). Ayrıca, NP katkıları geliştirilmiş termal difüzyon ve oksijen içeriği sayesinde katalitik bir etki göstererek daha hızlı ve tam bir yanma süreci sağlamaktadır (Pullagura ve ark., 2024). NP ilavesi, yakıtın radyasyon ve ısı-kütle transfer özelliklerini iyileştirerek buharlaşma hızını artırmakta ve daha homojen bir hava-yakıt karışımı oluşturarak yanma sürecini optimize etmektedir. Geliştirilmiş yüzey alanı/hacim oranı, nanopartiküllerin yüksek enerji depolama kapasitesi ve reaktivitesi ile birleşerek termik verimde önemli bir iyileşme sağlamaktadır. Sonuç olarak, NP katkıları içten yanmalı motorlarda yakıtın oksidasyon sürecini iyileştirerek daha verimli bir yanma mekanizması oluşturmakta ve motor performansını artırmaktadır (Venu ve ark., 2019).

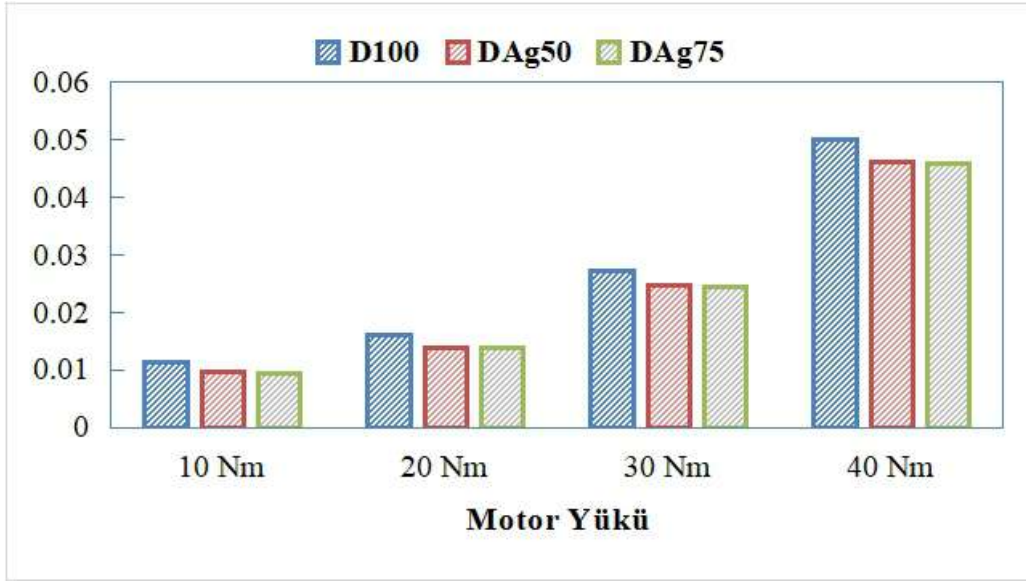
Şekil 2. Dizel yakıtı içerisine ilave edilen NPs termik verime etkisi (Çelik & Bayındırlı, 2024b)

3. EGZOZ EMİSYONLARINA ETKİLERİ

3.1. CO

Nanopartiküllerin (NPs) kullanımı, genellikle daha kontrollü ve optimize edilmiş yanma koşulları ile ilişkilendirilir. Bu da CO emisyonlarına katkıda bulunabilecek daha az kısmen yanmış yakıt molekülü ile daha yüksek yanma verimliliğine yol açabilir (Manimaran ve ark., 2024). NPs, katkı maddelerinin yüksek katalitik aktivitesi, yanma sürecinde yakıt-hava karışımını destekleyen daha yüksek yüzey alanı-hacim oranlarından kaynaklanmaktadır (El-Seesy & Hassan, 2019). Nanopartitül katkı maddeleri ilavesi ile yanma veriminin ve yakıtın oksijen içeriğinin artması CO emisyonlarının azalmasına sebep olmaktadır (Gad ve ark., 2021).

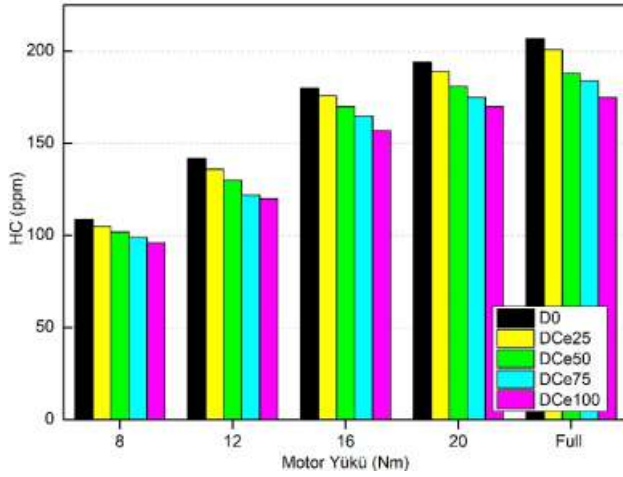
Bunun nedeni, nanopartikül katkı maddesinin CO molekülünün oksidasyonu için oksijen tamponu ve oksijen veren katalizör görevi görmesidir. NPs geniş yüzey alanı/hacim oranı, kimyasal reaktiviteyi artırır, tam yanmayı ve düşük CO emisyonlarını destekleyen tutuşma gecikmesi süresini azaltır (Venu ve ark., 2021). Nanopartiküllerin katalitik etkisi reaksiyonun aktivasyon enerjisini azaltır ve CO'nun oksidasyonunu destekler. Ayrıca oksijen içeren nanopartiküller, CO'nun CO₂'ye dönüşümünü kolaylaştırmak için ek oksijen atomları sağlayabilir (Jin ve ark., 2023). Katkı maddelerinin varlığı karbonun oksidasyonunu iyileştirmiş ve böylece verimli bir yanma sağlamıştır. Bu gelişmiş yanma, karbon monoksitin azalması ile daha da tanımlanabilir (Chacko & Jeyaseelan, 2020). NPs katkı maddesi ilavesi ile termal iletkenlik, kütle yayılımı ve radyan ısı transferinin iyileştirilmesi, daha düşük oksidasyon sıcaklığına ve hidrokarbon moleküllerinin daha yüksek oksidasyon hızına neden olur. Buda CO gibi eksik yanma ürünlerinin azalmasına neden olmuştur (Keskin ve ark., 2018).

Şekil 3. Dizel yakıtı içerisine ilave edilen NPs CO emisyonlarına etkisi (Çelik & Bayındırlı, 2024b)

3.2. HC

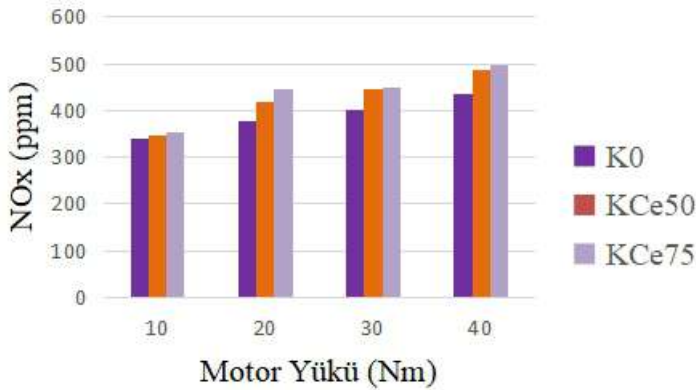
NPs, yakıtların termofiziksel özelliklerini ve ısı transfer hızını iyileştirmesi, yakıt karışımının stabilizasyonunu sağlaması sonucu HC emisyonlarının azalmasını sağlamıştır. HC emisyonlarındaki azalma, eksik yanmanın iyileştirilmesi için iyi bir göstergedir (Wei ve ark., 2021). Nanopartitül katkı maddesinin aktivasyon enerjisi, özellikle söndürme katmanlarında motor silindiri içindeki karbon birikintilerini yakma eğilimindedir. Ayrıca, yanma sırasında daha yüksek sıcaklıklarda oksijen tampon rolü ve oksijen verici katalizörü olan nanopartitül katkı maddeleri tarafından salınan yerleşik oksijen atomları, kurum öncülerinin oksitlenmesine yardımcı olarak tam yanmayı teşvik eder ve HC emisyonlarını düşürür (Ağbulut ve ark., 2021; Gad ve ark., 2021).

Şekil 4. Dizel yakıtı içerisine ilave edilen NPs HC emisyonlarına etkisi (Çelik & Uslu, 2023)

3.3. NOx

Aynı zamanda, hidrokarbon bileşiklerinin minimum termal parçalanması ile yanma işlemini tamamlanmasını hızlandıran NPs'lerin katalitik etkisi sonucu de NOx emisyonlarının artmasına neden olur (El-Seesy ve ark., 2018). NP ilave edilen nano yakıtların iyileşen yakıt özellikleri yakıtın daha iyi atomizasyon özellikleri sergilemesini sağlar. Aynı zamanda NPs katkı maddesinin katalitik etkisi de yanma kalitesinin ve hızının artmasına neden olur (Çelik ve Bayındırlı, 2024a). NPs dizel ile karıştırılması, alev sıcaklığını yükselterek, yanma sırasında atmosferik havada daha fazla N₂'nin NOx'e oksitlenmesine neden olur. Bu nedenle nanopartikül karışimli yakıtlar için tüm test koşullarında NOx emisyonları saf dizele göre daha yüksektir (Ahmed ve ark., 2020).

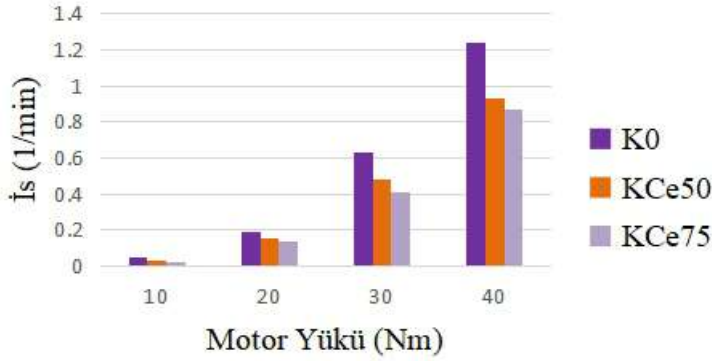

Şekil 5. Dizel yakıtı içerisine ilave edilen NPs NOx emisyonlarına etkisi (Çelik & Bayındırlı, 2024a)

3.4. İs

Yakıt içerisine ilave edilen NPs oksijen tamponu görevi görür ve ısı transferini destekler, daha yüksek sıcaklıklardaki partiküllerin oksidasyonunu artırarak duman emisyonlarını da azaltır (Wei ve ark., 2021). NP katkı maddesinin eklenmesiyle daha iyi tutuşma özellikleri, erken yanma, artan alan/hacim oranı ve oksijen/yakıt oranının iyileştirilmesi, yakıtın oksidasyonu artar ve kurum oluşumunu bastırarak dumanın azalmasına yol açtı (Hoang ve ark., 2021; Kumaravel ve ark., 2019). Aynı zamanda katkı maddesinin yakıt içerisindeki oksijen miktarını artırması, zengin atomizasyona neden olarak homojen yanmaya ve daha düşük duman

emisyonlarına yol açmıştır. Bununla birlikte, katkı maddesi sayesinde yakıtlarda genellikle azalan yoğunluk, buharlaşma ısısında azalmaya ve hızlı buharlaşmaya yol açarak duman emisyonunun azalmasına sebep olmuştur (Devarajan ve ark., 2020). NPs katkı maddesinin katalitik etkisinden kaynaklı daha iyi ısı transferi özellikleri gösterir ve daha yüksek sıcaklıklardaki partiküllerin oksidasyonunu artırarak duman emisyonlarını da azaltır (Wei ve ark., 2021).

Şekil 6. Dizel yakıtı içerisinde ilave edilen NPs is emisyonlarına etkisi etkisi (Çelik & Bayındırlı, 2024a)

KAYNAKLAR

Ağbulut, Ü., Polat, F., & Sarıdemir, S. (2021). A comprehensive study on the influences of different types of nanosized particles usage in diesel-bioethanol blends on combustion, performance, and environmental aspects. *Energy*, 229, 120548. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.120548>.

Ahmed, A., Shah, A.N., Azam, A., Uddin, G.M. Ali, M.S. Hassan, S., Ahmed, H., & Aslam, T. (2020). Environment-friendly novel fuel additives: Investigation of the effects of graphite nanoparticles on performance and regulated gaseous emissions of CI engine. *Energy Conversion and Management*, 211, 112748, 2020.

Bayındırlı, C., Çelik, M., & Zan, R. (2023). Optimizing the thermophysical properties and combustion performance of biodiesel by graphite and reduced graphene oxide nanoparticle fuel additive. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 37, 101295. <https://doi.org/10.1016/j.jestch.2023.101295>

Bitire, S. O., & Jen, T. C. (2023). An optimization study on a biosynthesized nanoparticle and its effect on the performance-emission characteristics of a diesel engine fueled with parsley biodiesel blend. *Energy Reports*, 9, 2185-2200. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2023.06.031>

BP Energy Outlook. (2023). *Global energy trends and future outlook*. BP Statistical Review.

Chacko, N., & Jeyaseelan, T. (2020). Comparative evaluation of graphene oxide and graphene nanoplatelets as fuel additives on the combustion and emission characteristics of a diesel engine fuelled with diesel and biodiesel blend. *Fuel Processing Technology*, 204, 106406.

Çelik, M., & Bayındırlı, C. (2023). Yakıt katkı maddesi olarak gümüş oksit (Ag₂O) nanopartikülün dizel motorda performans etkisi – deneysel bir araştırma. Avrasya 9th International Conference On Applied Sciences November 24 - 26, 2023 – Tbilisi.

- Çelik, M., & Bayındırlı, C. (2024a). Seryum oksit (CeO₂) katkılı nano biyodizelin motor performansı ve emisyon özellikleri üzerindeki etkisi. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*, 8(7), 82-88.
- Çelik, M., & Bayındırlı, C. (2024b). Nanopartikül katkılarının dizel motor verimliliği ve emisyon azaltımı üzerindeki etkileri: Verim, yanma süreci iyileştirmeleri ve çevresel etkiler üzerine bir değerlendirme. *5th International Conference on Engineering and Applied Natural Sciences*, August 25-26, 2024, Konya, Turkey.
- Çelik, M., & Uslu, S. (2023). Experimental investigation of diesel engine running on diesel fuel supplemented with CeO₂ metal nanoparticles. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 45(1), 246-262. <https://doi.org/10.1080/15567036.2023.2168093>.
- Devarajan, Y., Beemkumar, N., Ganesan, S., & Arunkumar, T. (2020). An experimental study on the influence of an oxygenated additive in diesel engine fuelled with neat papaya seed biodiesel/diesel blends. *Fuel*, 268, 117254, 2020.
- EL-Seesy, A.I., Hassan, H., & Ookawara, S. (2018). Effects of graphene nanoplatelet addition to jatropha Biodiesel-Diesel mixture on the performance and emission characteristics of a diesel engine, *Energy*, 147, 1129–1152.
- EL-Seesy, A.I. & Hassan, H. (2019). Investigation of the effect of adding graphene oxide, graphene nanoplatelet, and multiwalled carbon nanotube additives with nbutanol- Jatropha methyl ester on a diesel engine performance, *Renewable Energy*, 132, 558–574.
- European Commission. (2022). *The European Green Deal: Transforming the EU's economy for a sustainable future*. European Union Report.
- Gad, M. S., & Abdel Razek, S. M. (2021). Impact of HHO produced from dry and wet cell electrolyzers on diesel engine performance, emissions, and combustion characteristics. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46, 22277-22291. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2021.03.161>
- Hatami, M., Hasanpour, M., & Jing, D. (2020). Recent developments of nanoparticles additives to the consumables liquids in internal combustion engines: Part I: Nano-fuels. *Journal of Molecular Liquids*, 318, 114250. <https://doi.org/10.1016/j.molliq.2020.114250>
- Heywood, J. B. (2018). *Internal combustion engine fundamentals* (2nd ed.). McGraw-Hill Education.
- Hoang, A. T. (2021). Combustion behavior, performance, and emission characteristics of a diesel engine fueled with biodiesel containing cerium oxide nanoparticles: A review. *Fuel Processing Technology*, 218, 106840. <https://doi.org/10.1016/j.fuproc.2021.106840>
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2021). *Sixth assessment report: Climate change 2021*. Geneva, Switzerland: IPCC.
- International Energy Agency (IEA). (2022). *World energy outlook 2022*. Paris, France: IEA.
- Jayaseelan, G.A.C., Anderson, A., Prabhu, L., & Srinivasan, V. (2020). Impact of cerium oxide nano additives on the performance and emission characteristics of candlenut biodiesel, *Mater. Today: Proc.* 33, 890–894.
- Jiaqiang, E., Zhang, Z., Chen, J., Pham, M., Zhao, X., Peng, Q., ... & Yin, Z. (2018). Performance and emission evaluation of a marine diesel engine fueled by water biodiesel-diesel emulsion blends with a fuel additive of cerium oxide nanoparticles. *Energy Conversion and Management*, 169, 194-205. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2018.05.049>

- Jin, C., Wei, J., Chen, B., Li, X., Ying, D., Gong, L., & Fang, W. (2023). Effect of nanoparticles on diesel engines driven by biodiesel and its blends: A review of 10 years of research. *Energy Conversion and Management*, 291, 117276. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2023.117276>.
- Keskin, A., Yaşar, A., Yıldızhan, S., Uludamar, E., Emen, F.M., & Külçü, N. (2018). Evaluation of diesel fuel-biodiesel blends with palladium and acetylferrocene based additives in a diesel engine. *Fuel*, 216, 349–355.
- Krishnakumar, S., Khan, T. M. Y., Rajashekhar, C. R., Soudagar, M. E. M., Afzal, A., & Elfasakhany, A. (2021). Influence of graphene nanoparticles and antioxidants with waste cooking oil biodiesel and diesel blends on engine performance and emissions. *Energies*, 14(14), 4306. <https://doi.org/10.3390/en14144306>.
- Kumaravel, S. T., Murugesan, A., Vijayakumar, C., & Thenmozhi, M. (2019). Enhancing the fuel properties of tyre oil diesel blends by doping nano additives for green environments. *Journal of Cleaner Production*, 240, 118128. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118128>.
- Manimaran, S., Athimoolam, A., Albeshr, M.F., Praveenkumar, T.R., & Beata, G. (2024). Effects of nano-additives and ammonia on performance and emission characteristics of diesel engine fueled with *Aleurites moluccanus*. *Fuel*, 363, 130787.
- Pan, S., Wei, J., Tao, C., Lv, G., Qian, Y., Liu, Q., & Han, W. (2021). Discussion on the combustion, performance, and emissions of a dual-fuel diesel engine fueled with methanol-based CeO₂ nanofluids. *Fuel*, 302, 121096. <https://doi.org/10.1016/j.fuel.2021.121096>
- Pullagura, G., Vanthala, V.S.P., Vadapalli, S., Bikkavolu, J. R., Barik, D., Sharma, P., & Bora, B.J. (2024). Enhancing performance characteristics of biodiesel-alcohol/diesel blends with hydrogen and graphene nanoplatelets in a diesel engine. *International Journal of Hydrogen Energy*, 50, 1020-1034.
- Selvan, V. A. M., Anand, R. B., & Udayakumar, M. (2014). Effect of cerium oxide nanoparticles and carbon nanotubes as fuel-borne additives in diesterol blends on the performance, combustion, and emission characteristics of a diesel engine. *Fuel*, 130, 160-167. <https://doi.org/10.1016/j.fuel.2014.04.034>
- Soudagar, M. E. M., Nik-Ghazali, N.-N., Kalam, M. A., Badruddin, I. A., Banapurmath, N. R., & Akram, N. (2018). The effect of nano-additives in diesel-biodiesel fuel blends: A comprehensive review on stability, engine performance, and emission characteristics. *Energy Conversion and Management*, 178, 146–177. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2018.10.019>.
- Venu, H., Raju, V. D., & Lingesan, S. (2021). Influence of Al₂O₃ nano additives in ternary fuel (diesel-biodiesel-ethanol) blends operated in a single-cylinder diesel engine: Performance, combustion, and emission characteristics. *Energy*, 215, 119091. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119091>
- World Health Organization (WHO). (2021). *Air pollution and health risks*. WHO Report.
- Xia, C., Brindhadevi, K., Elfasakhany, A., Alsehli, M., & Tola, S. (2021). Performance, combustion, and emission analysis of castor oil biodiesel blends enriched with nanoadditives and hydrogen fuel using a CI engine. *Fuel*, 306, 121541. <https://doi.org/10.1016/j.fuel.2021.121541>.
- Wei, J., He, C., Lv, G., Zhuang, Y., Qian, Y., & Pan, S. (2021). The combustion, performance and emissions investigation of a dual fuel diesel engine using silicon dioxide nanoparticle additives to methanol. *Energy*, 230, 120734.

**FORMATION OF SKILLS AND ABILITIES IN TEACHING FOREIGN
LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF
UZBEKISTAN)**

Elmuratova Nafisa Xajibaevna

Oriental University Foreign Philology faculty, Western department senior teacher

ORCID:0009-0001-1520-7288

Annotation

This article analyzes the importance of effective formation of skills and abilities in teaching foreign languages in the higher education system of Uzbekistan and how it is implemented in the educational process. It discusses pedagogical approaches, methods and modern technologies used in teaching a foreign language in higher education institutions. It also provides recommendations aimed at improving not only theoretical but also practical aspects of teaching foreign languages, improving students' abilities to communicate, express opinions and develop intercultural relations. The article considers the existing problems in teaching foreign languages in the education system of Uzbekistan and ways to solve them, as well as the possibilities of creating an effective education system by comparing with international experience. The article is aimed at implementing innovative approaches to teaching foreign languages and studying the prospects for future development in this area.

Keywords: *Higher education, Foreign languages, Qualification formation, Skills development, Pedagogical approaches, Interactive methods, Education system, International experience, Communication skills, Intercultural relations*

Introduction: The higher education system of Uzbekistan is important for active participation in global integration processes and the development of scientific and cultural cooperation. At the same time, the importance of language skills for achieving success in the modern global economy is growing. In particular, knowledge of foreign languages creates new opportunities for students, increases their competitiveness in the international arena and prepares them for professional activities. Teaching foreign languages in higher education includes not only improving the level of language proficiency of students, but also the formation of their skills and abilities.

Teaching foreign languages in the higher education system of Uzbekistan mainly includes English, Russian, German and other languages. These languages allow students to use world science, participate in international business and master modern technologies. However, the process of teaching a foreign language, with its complexity, efficiency and results, requires constant updating. In this process, there is a need for students not only to improve their language skills, but also to develop such skills as practical use of the language, communication and understanding of different cultures.

At the same time, approaches and methodologies for teaching a foreign language in Uzbekistan still lag behind the advanced world education systems to some extent. There is a growing need to improve the skills of foreign language teachers, apply modern pedagogical methods and introduce new technologies in higher education institutions. When teaching a foreign language, students should not only learn the language, but also develop the ability to

express their thoughts through language, communicate, understand other cultures and successfully participate in international relations.

The main purpose of the article is to analyze the process of forming students' skills and abilities in teaching foreign languages in the higher education system of Uzbekistan and identify existing problems in this regard. The article also considers effective methods of teaching a foreign language, pedagogical methods and the possibilities of using modern technologies. The formation of skills and abilities in teaching foreign languages is important not only for teaching the language, but also for expanding the global outlook of students and increasing their competitiveness in the international arena. The article also analyzes the development prospects of the foreign language teaching system in Uzbekistan by comparing it with international experiences.

On this basis, the article aims to find ways to ensure that students acquire a foreign language not only as knowledge, but also as practical skills. In this process, not only the methodological qualifications of teachers, but also the introduction of new educational resources and interactive pedagogical approaches for students play an important role.

Methodology of Literature

There are also many scientific studies on the importance of studying the social and cultural context of the language in the process of teaching a foreign language. Language teaching is not limited to the acquisition of grammar and vocabulary, but this process is also used to develop intercultural relations, the ability to communicate on a global scale, the literature of Richards & Rodgers (2001), Littlewood (1981), Bach (2003), Byram (1997), Vygotsky (1978), Richards (2010), Garrison & Kanuka (2004) has been effectively used.

Main part: The influence of international experiences on the methodological literature in the field of foreign language teaching is also significant. Many researchers emphasize the need to apply the experiences of advanced countries in teaching foreign languages in Uzbekistan. For example, in European countries, more complex approaches and multilingual methodologies are used in teaching a foreign language (Council of Europe, 2001). Studying methodologies in international education systems will effectively help improve the education system of Uzbekistan.

The process of teaching foreign languages in higher education provides students with not only knowledge of the language, but also the development of their ability to use the language practically, communicate, and understand other cultures. Teaching foreign languages is aimed not only at learning the language, but also at preparing students for global communication, scientific and cultural cooperation. In the case of Uzbekistan, it is necessary to use a number of methodological approaches and innovative technologies to form skills and abilities in teaching a foreign language.

In the context of Uzbekistan's global integration and the expansion of international cooperation, knowledge of a foreign language is a necessary tool for students not only to obtain information, but also to participate in scientific and cultural dialogue. Teaching a foreign language in higher education serves to prepare students for successful work in international spheres. In particular, English plays an important role not only in scientific cooperation, but also in economic and social relations.

The importance of teaching foreign languages in the higher education system of Uzbekistan is associated with the fact that through the teaching of these languages, students will be able to achieve success in their professional fields and master world-class science and technology.

Also, familiarization with the international market and technology increases the competitiveness of students.

Effective pedagogical approaches to teaching a foreign language are important for the formation of student skills. In the process of teaching foreign languages in Uzbekistan, teachers have relied more on traditional methods. However, it is necessary to use new pedagogical methods to meet the requirements of the modern education system and the needs of students.

Today, interactive methods, modern technologies and online resources are considered effective tools in teaching foreign languages. For example, virtual classrooms, audio and video materials, mobile applications that help in language learning, digital versions of training exercises and simulations can be used to teach students a language in a practical way. Through these, students can quickly and effectively develop their skills.

Shuningdek, pedagogik metodikada talabalarni muloqotda faol ishtirok etishga undovchi metodlar, masalan, rolli o'yinlar, guruhli ishlar, debatlar, seminarlar, so'zlashuv mashqlari va boshqa interaktiv metodlar qo'llanilishi muhimdir. Bu metodlar talabalarni o'z fikrlarini ifodalashda, tilni amaliy ravishda ishlatishda va madaniyatlararo muloqotda ishtirok etishda ko'nikmalarini rivojlantiradi.

The formation of skills and abilities in teaching a foreign language includes not only the acquisition of grammatical and lexical information, but also the use of language in communication, understanding different cultures, and expressing one's thoughts clearly and fluently. In this process, students should master not only the theoretical aspects of language learning, but also its practical aspects. In teaching a foreign language, students should also broaden their global outlook by understanding intercultural relations, studying the customs, values, and social context of the language of different peoples and nations.

In order to continue to form students' skills in the process of teaching a foreign language, it is important to use special methodological exercises, individual approaches by teachers, as well as analyze and evaluate the effectiveness of mastering. For example, it is effective to use exercises such as working in real-life situations to increase students' interest in the language, testing and developing their language skills, and teaching interactive communication.

The use of innovative technologies and digital tools in teaching foreign languages is of particular importance today. The modern education system in Uzbekistan has made great strides in introducing interactive platforms, online courses, video conferencing, and mobile applications that support language learning in teaching a foreign language. These technologies make the language learning process more convenient and effective for students.

Mobile applications, interactive textbooks, and online classes create opportunities for students to practice, develop listening and reading skills. Technological tools also allow teachers to monitor student activity and provide individual assistance.

The system of teaching foreign languages in Uzbekistan requires changes and updates. In the higher education system, it is necessary to train qualified teachers in teaching a foreign language, teach them modern pedagogical methods, as well as study and effectively use international experience. Special advanced training courses for foreign language teachers, modernization of curricula, and the development of new teaching methods based on scientific research are important.

Also, the prospects for improving the national education system and adapting it to international standards in teaching foreign languages should be considered. In this regard, success in teaching foreign languages can be achieved by introducing modern technologies, interactive methods and global experiences into the education system of Uzbekistan.

The process of teaching foreign languages in higher education plays an important role in the formation of students' skills and abilities. This process is aimed not only at students' learning the language, but also at its practical use, communication and the development of intercultural relations. The system of teaching foreign languages in Uzbekistan requires modernization and the introduction of modern technologies. Also, the use of interactive methods, modern pedagogical methods and innovative technologies for students increases the effectiveness of learning a foreign language. The article analyzes new approaches to the formation of skills and abilities in teaching foreign languages and shows the prospects for development in this regard in the education system of Uzbekistan.

Conclusion: The process of forming skills and abilities in teaching foreign languages in higher education is an integral part of the modern education system. Teaching a foreign language in Uzbekistan provides students with an opportunity not only to learn the language, but also to communicate globally, participate in intercultural communication, and achieve success in professional activities. As noted in the article, the process of teaching foreign languages is not limited to mastering language skills, but also aims to broaden students' global outlook through developing their abilities, practical use of the language, clear expression of their thoughts, and understanding of other cultures.

It is necessary to introduce modern pedagogical methods and technologies to form skills and abilities in teaching a foreign language in Uzbekistan. While traditional methods, especially those aimed at improving students' theoretical knowledge, modern interactive approaches, mobile applications, and digital resources create opportunities for students to make the language learning process more effective. Interactive methods, role-playing games, group work, video conferencing, and online exercises help students develop their communication skills, learn the language in a practical way, and gain a deeper understanding of intercultural communication.

It is also possible to increase the effectiveness of the foreign language teaching process by improving the qualifications of teachers, introducing them to modern pedagogical methods, and studying international experience. Individual approaches in pedagogical approaches, curriculum tailored to the needs of students, and the use of new technologies provide students with powerful opportunities to achieve their goals.

The success of the formation of skills and abilities in teaching a foreign language depends not only on the activeness of students in the language learning process and the methodological approaches of teachers, but also on improving the overall quality of the higher education system. The foreign language teaching system in Uzbekistan needs to be updated in accordance with international requirements and advanced pedagogical approaches. The effective implementation of this process increases the competitiveness of students on a global scale, preparing them for successful work in the fields of science, culture and economics.

As analyzed in the article, important aspects of the formation of skills and abilities in the process of teaching foreign languages are the use of modern educational methods and technologies, constant communication with students and the creation of pedagogical approaches adapted to their needs. These changes will certainly increase the quality of the

foreign language teaching system in Uzbekistan and prepare students for successful work on a global scale.

In the future, it is necessary to more widely use innovative technologies and new pedagogical approaches in the process of teaching foreign languages, improve the skills of teachers and pay attention to the global integration of education. This will make the higher education system of Uzbekistan more competitive and effective.

References

1. Bax, T. (2003). *Foreign language teaching in the digital age*. Cambridge University Press.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
3. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge University Press.
4. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95-105. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001>
5. Littlewood, W. (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge University Press.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
7. Richards, J. C. (2010). The role of the teacher in second language teaching and learning. In R. M. Manchon & P. K. Matsuda (Eds.), *The Cambridge guide to second language teacher education* (pp. 127-137). Cambridge University Press.
8. Dilafruz Bozorovna Botirova., Markhabo Raxmonkulovna Abdullayeva., Ilkhom Yusupovich Khaydarov., Ra'no Anvarovna Khaydarova., Shaxnoza Sharofovna Sharofova. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity. *Journal Power System Technology* ISSN: 1000-3673. Publication date 2024/12. Volume 48, Issue 4. Pages 3325-3334. Publisher: <https://powertechjournal.com/index.php/journal>.
9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

CITY BRANDING IN THE CONTEXT OF MARKETING COMMUNICATION: THE
CASE OF SAMARKAND

PAZARLAMA İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA ŞEHİRLERİN MARKALAŞMASI:
SEMERKAND ÖRNEĞİ

Dr. Sema GÜMÜŞ¹, Prof. Dr. Sezer KORKMAZ²

¹İstanbul Topkapı Üniversitesi, Marka ve Patent Vekili

[Orcid.org/0000-0002-9759-2027](https://orcid.org/0000-0002-9759-2027)

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, [Orcid.org/0000-0001-9393-5136](https://orcid.org/0000-0001-9393-5136)

ÖZ

Küreselleşen dünyada ürün ve hizmetlerin yanı sıra artık ülkeler hatta şehirler de markalaşmıştır. Bu bağlamda şehirler kendilerini diğer destinasyonlardan farklı kılmak, değer yaratmak için markalaşma çalışmasına önem vermiştir. Küresel dünyada ülkelerin sosyo-ekonomik durumu ve ulusal politikaları önemli olmakla birlikte yerel inisiyatifler de aynı derece önemlidir. Bu bağlamda, şehir markalaşması yatırım, nitelikli insan gücü, turizm destinasyonları ve nüfusta aidiyet duygusu yaratmak ve böylece bir şehir için müreffeh bir gelecek inşa etmek için en güçlü araçlardan biridir. Şehirlerin markalaştırılmasının temelinde kültürel, ticarî ve siyasal açıdan ülkenin soyut ve somut değerlere dönüştürülmesi bulunmaktadır.

Gerek tarihi gerekse kültürel ortaklıkların oluşturduğu temel üzerine kurulan Türk Dünyasında markalaşma örneklerini de görmek mümkündür. Bu çalışmada pazarlama iletişimi bağlamında şehir markalaşması kavramı açıklanarak Türk Dünyası'nın önemli merkezlerinden biri olan tarihi ve kültürel dokusu, mimari güzellikleri, bilim ve eğitim merkezi, coğrafi konumu ve tarihsel süreç içerisinde ticaret ve ekonomisi ile ayrıca önem taşıyan Semerkand'ın markalaşmasına ilişkin yapılan faaliyetler literatür taraması şeklinde incelenerek önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Şehirlerin Markalaşması, Markalaşma Politikaları, Semerkand,

ABSTRACT

In the globalizing world, not only products and services but also countries and even cities have become brands. In this context, cities have prioritized branding efforts to differentiate themselves from other destinations and create value. In the global world, while the socio-economic status and national policies of countries are important, local initiatives are equally significant. In this context, city branding is one of the most powerful tools for attracting investment, skilled workforce, and tourism destinations, as well as fostering a sense of belonging among the population, thereby building a prosperous future for a city. The foundation of city branding lies in transforming a country's cultural, commercial, and political aspects into tangible and intangible values.

It is also possible to see examples of branding in the Turkish World, which is built on a foundation formed by historical and cultural commonalities. In this study, the concept of city branding is explained in the context of marketing communication, and the branding activities

of Samarkand—one of the important centers of the Turkic World—are examined through a literature review. The study discusses the significance of Samarkand's branding efforts, considering its historical and cultural heritage, architectural beauty, status as a center of science and education, geographical location, and historical importance in trade and economy.

Keywords: Turkish World, Branding of City, Branding Policies, Samarkand

**IDEAS OF VIRTUE IN ABAI'S POETIC WORKS AND EFFECTIVE WAYS
AND METHODS OF ITS PROMOTION TO STUDENTS**

**АБАЙДЫҢ ПОЭЗИЯЛЫҚ ТУЫНДЫЛАРЫНДАҒЫ ІЗГІЛІК ИДЕЯЛАРЫ
ЖӘНЕ ОНЫ БІЛІМГЕРЛЕРГЕ НАСИХАТТАУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ МЕН
ӘДІСТЕРІ**

Тумабаева М.Б.¹, М. Tumabayeva²

¹8D01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының докторанты, Лияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы, 040000, Қазақстан Республикасы, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2838-6067>,

²Doctoral student of the educational program 8D01701 – Kazakh language and literature, Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan, 040000, Republic of Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2838-6067>

Аңдатпа.

Мақалада Абай Құнанбаев поэзиясындағы ізгілік идеялары мен оны білімгерлерге насихаттаудың тиімді әдістері қарастырылады. Абай шығармашылығында адамгершілік, әділеттілік, білім мен ақылдың маңызы зор, әрі бұл идеялар адам болмысының ішкі жан дүниесін, моральдық таңдау мен әлеуметтік жауапкершілікті қарастырады. Мақалада Абайдың гуманистік философиясы мен оның шығармаларындағы ізгілік идеяларының білімгерлерге әсері талданып, бұл ұғымдарды оқытудағы тиімді әдістер ұсынылады.

Зерттеудің мақсаты – Абайдың поэзиясындағы ізгілік ұғымын түсіндіру және оны білім беру жүйесінде, әсіресе жоғары оқу орындарында оқытудың тиімді жолдарын анықтау. Абай шығармаларындағы ізгілік моральдық және этикалық құндылықтармен қатар, адамның қоғамдағы орны мен рөліне деген жауапкершілікті қамтиды. Ақын шығармалары білімгертерге тек эстетикалық ләззат алу ғана емес, олардың тұлғалық және рухани дамуына да ықпал етеді.

Мақалада Абайдың «Ғылым таппай мақтанба», «Құлақтан кіріп, бойды алар», өлеңдеріндегі негізгі идеялар қарастырылып, олардың жастар тәрбиесіне қосатын үлесі көрсетіледі. Абай адамды рухани жетілуге, өз қателіктерін түсініп, оларды түзетуге шақырады, бұл білімгерлердің жеке және әлеуметтік жауапкершілігін арттырады. Ақынның шығармаларындағы адам мен қоғам, адам мен табиғат арасындағы үйлесімділік идеясы да қазіргі кезде өзектілігін сақтайды.

Әдістемелік тұрғыда, мақалада Абайдың поэзиясын оқытуда қолдануға болатын тиімді тәсілдер ұсынылады. Олардың ішінде мәтінге талдау жасау, шығарманы философиялық, моральдық және әлеуметтік тұрғыдан қарастыру, білімгертермен пікірталастар өткізу және жобалық жұмыстар ұйымдастыру әдістері білімгерлердің сыни ойлауын, әлеуметтік мәселелерге жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Абайдың поэзиясындағы ізгілік идеялары білімгерлердің рухани-адамгершілік дамуына зор ықпал етеді. Бұл идеяларды оқу процесіне енгізу арқылы білімгерлердің

моральдық құндылықтарды терең түсінуіне, қоғамға деген жауапкершілік сезімін қалыптастыруға көмектеседі.

Кілт сөздер: Поэзия, гуманизм, адамгершілік, білім.

Abstract.

The article discusses the ideas of virtue in Abay Kunanbayev's poetry and effective methods of promoting it to students. Morality, justice, knowledge and reason are important in Abai's work, and these ideas consider the inner world of human existence, moral choice and social responsibility. The article analyzes the humanistic philosophy of Abai and the influence of the ideas of virtue in his works on students and offers effective methods of teaching these concepts.

The purpose of the study is to explain the concept of virtue in Abai's poetry and identify effective ways to teach it in the educational system, especially in higher educational institutions. Virtue in Abai's works, along with moral and ethical values, includes responsibility for the place and role of a person in society. The poet's works give students not only aesthetic pleasure, but also contribute to their personal and spiritual development.

The article discusses the main ideas of Abai's poems "Science tappai bodamanba", "from the ear to the ear", and shows their contribution to the education of young people. Abai encourages a person to improve spiritually, realize their mistakes and correct them, which increases the personal and social responsibility of students. The idea of harmony between man and society, man and nature in the poet's works also retains its relevance today.

Methodically, the article presents effective approaches that can be used in teaching Abai's poetry. Among them, the methods of analyzing the text, considering the work from a philosophical, moral and social point of view, conducting discussions with students and Organizing Project work make it possible to increase students' critical thinking, responsibility for social problems.

The ideas of virtue in Abai's poetry have a great impact on the spiritual and moral development of students. By introducing ideas into the educational process, it helps students to have a deep understanding of moral values, to form a sense of responsibility for society.

Keywords: poetry, humanism, morality, education.

1. КІРІСПЕ

Барлық халықтың өркениет тарихында жарқын із қалдырған ұлы тұлғалар өткен. Ұлттың ұлы тұлғаларының артына қалдырған мирасы қоғамның ортақ құндылықтарын құрайды. Қазақ тарихы мен мәдениетінің кешегісін бүгінгімен жалғаған көпір, болашағын құнды мұрасымен сәулелендірген жарық жұлдыздың бірі және бірегейі – ойшыл, ғұлама, ақын Абай Құнанбайұлы. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев [1].

Абай Құнанбаев – қазақ әдебиетінің ұлы классигі, әрі ойшылы, философы. Оның шығармашылығы қазақ халқының рухани мұрасының алтын қорына қосылған баға жетпес қазына. Абай өз туындыларында адам болмысының жан-жақты аспектілерін ашып, қоғамдағы «адамгершілік», «ізгілік», «білім мен еңбек», «адалдық» сияқты маңызды құндылықтарды көтерген. Бұл ақын поэзияның насихаттаған тақырыптарының бір қыры ғана, себебі ақын поэзиясы, қара сөздері адам бойында адами қасиетті қалыптастыруға негіз болатын сан алуан, тіпті жүздеген тақырыптарды қамтыды десек қателеспейміз. Оның поэзиясында адамды рухани жетілуге, өз қателіктерін түзетуге, әділдік пен адалдықты насихаттауға шақыру идеялары айқын көрінеді. Абай шығармашылығының түпкі мақсаты – жеке адам мен қоғамның

моральдық және рухани өсуіне ықпал ету, халықтың мәдениетіне және моральдық тұрғыдан жаңғыруына жол ашу.

Абайдың поэзиясындағы «ізгілік идеялары» қазіргі заманғы жастарды тәрбиелеуде үлкен рөл атқарады. «Ақын поэзиясында циклдану қағидаттары мен топтастыратын бірнеше тақырып, бірсыпыра бейнелеу тәсілі бар. Табиғат, қоғамдық өмір, адамгершілік, ар-ұждан мәселелерін қарастырды» [2]. Оның шығармаларында көтерілген адамгершілік мәселелері бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ. Әрбір өлеңі мен қара сөзі арқылы Абай білімнің, еңбекқорлықтың, адамгершіліктің, қарекетке ұмтылудың, жақсылықтың, ізгіліктің маңыздылығын насихаттайды. Сондықтан да оның мұрасы қазіргі білімгерлер үшін тәрбие құралы ретінде ерекше орын алады.

Мақалада Абай Құнанбаевтың поэзиясындағы ізгілік идеялары мен оларды білімгерлерге насихаттаудың тиімді жолдары мен әдістері қарастырылады. Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – Абай шығармашылығындағы адамгершілік және ізгілік ұғымдарын түсіндіру, оларды білім беру жүйесіне енгізудің тиімді әдіс-тәсілдерін анықтау. Әсіресе, жоғары оқу орындарында Абайдың поэзиясын оқытудың педагогикалық маңызы мен оның білімгерлердің тұлғалық дамуына әсері қамтылады.

1.1 Теориялық бөлім

Гуманизм ұғымы философия ғылымында кейін келе әдеби-көркемдік, этикалық бағытта қарастырылып, қолданыла бастаған. Аталған бағыттың өкілдері Цицерон., А.Данте., Леонардо да Винчи, Д.Бруно, пико Делла Мирандолла сияқты ғұламалар болды. «Ежелгі дәуірдің ғұламаларының өзі әр шығармаларындағы басты мәселе «адамгершілік» деп білді» [3].

Философтар гуманизмді үш мағынада түсінуді жөн санайды:

- ✚ Адамның негізгі құқықтарының кепілі оның өмірінің гумандылық негіздерін сақтау шарты ретінде;
- ✚ Әлсіздерді берілген қоғамның әділеттілік туралы дағдылы көзқарастардың шеңберінен шығатын қолдау;
- ✚ Әрбір адамда жетілген тұлға болуға және қоғамдық құндылықтар негізінде өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әлеуметтік және құлықтылық қасиеттерді қалыптастыру.

Жалпы ғылымда «ізгілік» ұғымы гуманизм терминінің баламасы ретінде қолданылып жүр. Тек әдебиет саласында ғана емес, саясаттану, тарих, философия, мәдениеттану, дінтану, лингвистика бағыттарында да бұл ұғымды жиі кездестіреміз. Ғылымда бұл термин бір мәнде, бір мазмұнда қолданыла ма деген сауал туындайды.

Музыка және мәдениеттану ғылымында: «Адам – тұрмыстың мәні мен негізі екенін пайымдайтын, адамның өз құндылығы туралы ілім» [4].

Философияда: «Гуманизм (лат. **humanus** – адамдық, адамгершілік) – адамды бірінші орынға қоятын және тұлғаны ең жоғары құндылық деп қарастыратын тұжырымдама, дүниетанымның принципі. Тар мағынада ортағасырдағы діни схоластикаға қарсы Қайта Өрлеу дәуіріндегі зайырлы (светское) көзқарас» [5].

Криминологияда: «Адамгершілік, қоғамдық қатынастағы адамшылықты, адам игілігіне қамқорлықты, адамның адамгершілік қасиетін, адам ең жоғары құндылық деп қарайтын құқығын қадірлеуді, қорғауды білдіретін көзқарастар жүйесі» [6].

Әлеуметтану ғылымында: Тұлға ретіндегі адамның, оның еркін дамуы және өз қабілеттерін жүзеге асыру құндылығын мойындау, адам игіліктерін қоғамдық қатынастарды бағалаудың өлшемі ретінде қабылдау [7].

Саясаттану ғылымында: Адам өзіндік құндылықтардың түбірі екенін мойындаудан бастау алады [8].

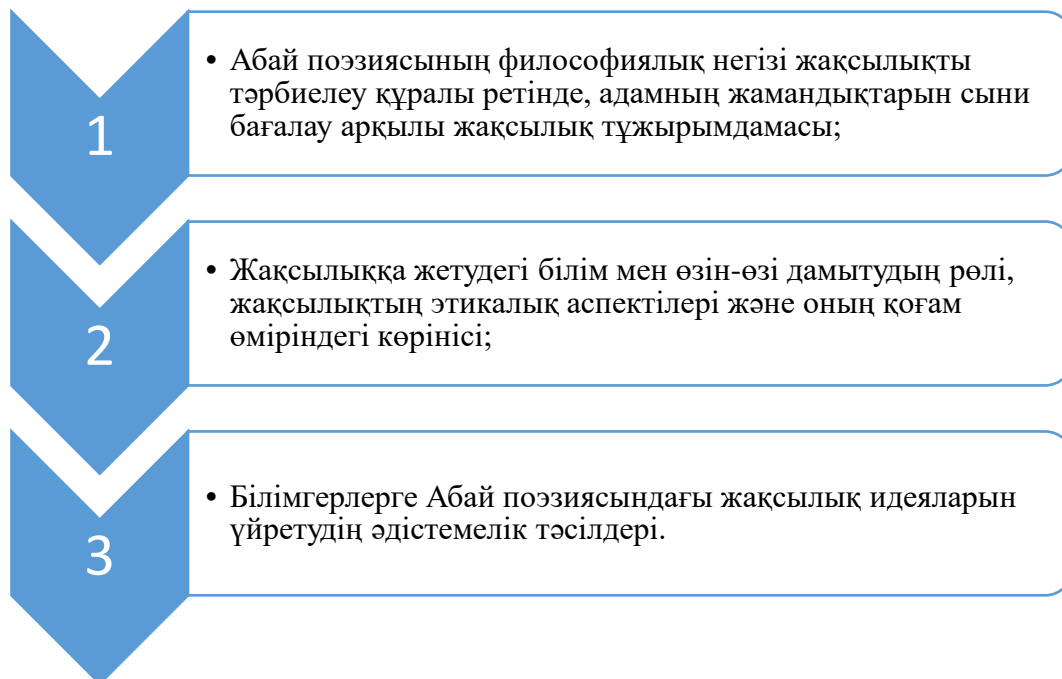
Анықтамалардың жан-жақтылығы бұл терминнің көптеген ғылым салаларында зерттелуімен тығыз байланысты. Атап айтсақ: философия, педагогика, лингвистика, психология, теология, саясаттану, әлеуметтану, мәдениеттану. Демек, адамның индивидтік тұрғыдан қасиеті мен қадірін, оның өмір сүруге деген құштарлығын, ой еркіндігі мен сезімдерін, жақсылыққа қарай ұмтылуын, өзінің әрі қоғам алдындағы жауапкершілігін, тұлғалық ары мен намысын, қоршаған ортаға деген мейірімділігін, кісі алдындағы жауапкершілігі мен намысын, ой еркіндігін, оның тұлға ретінде құқықтарын, жігерлігі мен күштілігін барша адами қасиеттерін ұлықтайтын, даралығы мен дамуын дәріптеп насихаттайтын идея екендігіне көз жеткіздік.

2. ӘДІСТЕР:

Инновациялық білім беру қоғамды жандандырады, жас ұрпақты үміттендіреді, барлық білім беру саласы соған бағдарланады [9]. Мақалада теориялық бөлімді ұсынуда қолданылатын әдістердің бірі – талдау және шолу. Бұл әдістер негізінен тақырыптың жалпы контекстін түсінуге мүмкіндік береді. **Көзқарастарды талдауда танымдық** әдіс өте тиімді, өйткені ол түрлі көзқарастарды тереңірек түсінуге және салыстыруға мүмкіндік береді. **Синтез әдісі** – жеке компоненттерді біріктіріп, тұтас бір жүйені немесе тұжырымдаманы қалыптастыруға көмектеседі. Бұл әдіс әдебиеттерді біріктіріп, жаңа идеялар мен теорияларды құрастыруға мүмкіндік береді. **Кешенді әдіс** – бірнеше ғылыми көзқарастарды, әдістерді біріктіріп, кең ауқымда зерттеу жасау үшін қолданылады. **Контекстуалды талдау әдісі** – зерттелетін мәселені немесе көзқарасты оның тарихи, әлеуметтік, мәдени немесе басқа контекстінде қарастыруға бағытталған әдіс. **Парадигмалық әдіс** – белгілі бір ғылыми мектептердің немесе бағыттардың тұжырымдарын салыстырып, олардың ерекшеліктері мен ұқсастықтарын талдауға көмектеседі. **Эмпирикалық әдіс** – ғылыми зерттеу нәтижелерін нақты деректер мен тәжірибелер арқылы тексеру, осы әдіс теория мен практика арасындағы байланысты көрсетеді. Бұл әдістерді мақалада теориялық бөлімді құру кезінде тиімді пайдалану арқылы зерттеудің тереңдігі мен ғылыми негізділігі арттыруға септігін тигізді.

3. ТҰЖЫРЫМДАР

Біз зерттеу мақаламызда ЖОО-да «XIX ғасыр әдебиеті» пәнінде Абай поэзиясындағы ізгілік идеяларын білімгерлерге таныту, оқыту бағытында бірнеше тұжырымдарды ұсынатын боламыз. Абай Құнанбаевтың поэзиясындағы ізгілік идеяларын жоғары оқу орындарының оқу үдерісіне талдау және енгізу, этикалық және философиялық аспектілерді анықтау, сондай-ақ білімгерлерге адамгершілік және гуманистік құндылықтарын қалыптастыру үшін олардың педагогикалық маңызы зор екенін айқындау қажет. Сол үшін, төмендегі кестеде Абай шығармаларын оқытудың тұжырымдамасын ұсындық.

Кесте 1. (Абай шығармаларын оқыту арқылы, тұжырымдар жүйесі)

Абай поэзиясының философиялық негізі жақсылықты тәрбиелеу құралы ретінде, адамның жамандықтарын сыни бағалау арқылы жақсылық тұжырымдамасы;

Абай поэзиясы тек көркемдік мұра ғана емес, сонымен қатар жақсылық, адамгершілік және ағартушылық идеяларын ашатын философиялық мектеп екендігіне баса назар аудару керек. Абай жақсылықты адам мен қоғамның үйлесімді дамуының негізі болып табылатын негізгі қағида ретінде қарастырады. Білімгерлерге Абайдың шығармаларында жақсылық адалдық, шынайылық, көршісіне деген сүйіспеншілік, әділдік сияқты жоғары адамгершілік мұраттармен байланысты екенін түсіну маңызды. Демек, Абай поэзиясында гуманистік дүниетанымның негізгі принциптері бар, онда жақсылық жеке және қоғамдық үйлесімділіктің негізі ретінде ұсынылған. Бұл идеяларды Білімгерлердің адамгершілік туралы терең түсінігін қалыптастыру үшін қолдануға болады. Абай өз поэзиясында қызғаныш, ашкөздік, екіжүзділік сияқты адам жамандықтарын жиі сынға алады. Алайда оның поэзиясы тек айыптаумен шектелмейді, ол өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге шақырады. Абайдың жақсылық идеялары жамандықтарға қарсы тұрады және оқырманның рухани тазаруға деген ұмтылысын тудырады. Ендеше, Абай поэзиясын білімгерге оқытуда жоғарыда аталған тақырыптар арқылы диалог ұйымдастыруға болады, бұл жақсылық пен жамандыққа қарсы тұрудың адамның әлсіз жақтарын сынау арқылы қалай ашылатынын көрсетеді. Бұл білімгерлердің өз мінез-құлқын да, айналасындағылардың мінез-құлқын да сыни тұрғыдан бағалау қабілетін дамытуға көмектеседі.

Жақсылыққа жетудегі білім мен өзін-өзі дамытудың рөлі, жақсылықтың этикалық аспектілері және оның қоғам өміріндегі көрінісі;

Абай білім – адам бойындағы жақсылықты қалыптастырудың кілті деп мәлімдеді. Ол тек білім мен ақыл арқылы адам шынайы жақсылықтың не екенін түсіне алады деп сенді. Сондықтан оның поэзиясында ағарту, тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу мотиві ерекше маңызды. Сол себепті, Абай поэзиясы білімгерлерді оқыту барысында білім берудің жақсылыққа жету құралы ретіндегі маңыздылығына назар аудару керек.

Білімгерлер үшін білім мен өзін-өзі жетілдіру арқылы ғана ішкі үйлесімділік пен этикалық кемелдікке қол жеткізуге болатындығын түсіну маңызды.

Абай поэзиясы білімгерлерге жеке адамгершілікті ғана емес, әлеуметтік жауапкершілікті де үйретеді. Оның жұмысындағы жақсылық – бұл идеалға деген жеке ұмтылыс қана емес, сонымен бірге қоғамның игілігіне қамқорлық. Абай қоғамдық сананың, әлеуметтік әділеттілік пен ұжымдық жауапкершіліктің маңыздылығын атап көрсетеді. Демек, Абай поэзиясын оқыту оның шығармаларының әлеуметтік мәнмәтінін ескеруі тиіс. Бұл білімгерлерге моральдық идеяларды тұжырымдауды үйреніп қана қоймай, сол идеяларды әлеуметтік және әлеуметтік өмірде қолдануды үйренуге көмектеседі.

Білімгерлерге Абай поэзиясындағы жақсылық идеяларын үйретудің әдістемелік тәсілдері;

Оқу процесіне оқытудың белсенді түрлерін қосу әдістемелік маңызды мәтіндерді талдау, талқылаулар, семинарлар, рөлдік ойындар. Білімгерлер этикалық дилеммаларды көрсететін нақты өлеңдер мен жолдарды талдау арқылы жақсылықтың әртүрлі аспектілерін зерттей алады. Мысалы, Абайдың философиясы контекстіндегі қадір-қасиет, шынайылық пен махаббат туралы өлеңдерді зерттеу осы ұғымдарды тереңірек түсінуге көмектеседі. Сол себепті, кешенді әдістемелік тәсілдерді қолдану – мысалы, пікірталастар, рөлдік ойындар және мәтіндік талдаулар – білімгерлерге түсініп қана қоймай, өз өмірлерінде жақсылық идеяларын белсенді қолдануға мүмкіндік береді.

3.1 Нәтижелер

Абайдың поэзиясын білімгерлерге оқытуда түрлі тапсырмалар арқылы олардың ой-өрісін дамытуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға болады. Мақалада қарастырған «**Ғылым таппай мақтанба**», «**Құлақтан кіріп, бойды алар**», өлеңдеріндегі Абай білім мен ғылымның маңызын, оны мақтан үшін емес, адал еңбек пен өмірлік мақсатқа жету үшін іздеу керектігін айтып, жастарды надандық пен жалған мақтаншақтықтан сақтандыруды мақсат етеді. Осы өлеңдерді оқыту барысында шығармашылық әдісті пайдалана отырып, тапсырма ұсындық.

Тапсырма: «**Ғылым таппай мақтанба**» өлеңінің негізгі идеясына сүйене отырып, қазіргі қоғамдағы «**Ғылым таппай мақтану**» құбылысын талдаңыз. Оны мысалдармен дәлелдеңіз (мысалы, әлеуметтік желілерде немесе қоғамдағы тұлғаларға қатысты жағдайлар).

Мақсаты: Білімгерлерді қазіргі қоғамның нақты мәселелеріне байланысты ойландыру, Абайдың ойларының бүгінгі күнде де өзектілігін көрсету.

Нұсқау:

- «**Ғылым таппай мақтанба**» өлеңінің мазмұны мен қазіргі қоғамдағы жастардың білімге деген көзқарасы арасында қандай ұқсастықтар бар екенін салыстырыңыз.
- Өлеңдегі ғылым мен білімді қоғамдағы нақты жағдайларға қатысты қалай қолдануға болатынын сипаттаңыз.

Нәтижесі:

Шығармашылық тапсырмаға қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 3 курс білімгертері қатысты. Өлеңді оқып болғаннан кейін, сараптама ретінде <https://wordwall.net/ru> платформасы арқылы бірнеше тірек сөздерді жасырып, жауаптарын анықтаған болатынбыз. Бұл тапсырма ауызша, және ЖИ элементтерін

пайдалану арқылы жүзеге асты. Нәтижесінде **32 білімгер** зерттеу жұмысына қатысты, **21 білімгер** жоғары нәтиже, **8 білімгер** орташа нәтиже, **3 білімгер** төмен нәтиже көрсетті. Зерттеу қорытындысы бойынша диаграмма (позитивті көрсеткіштер) ұсындық.

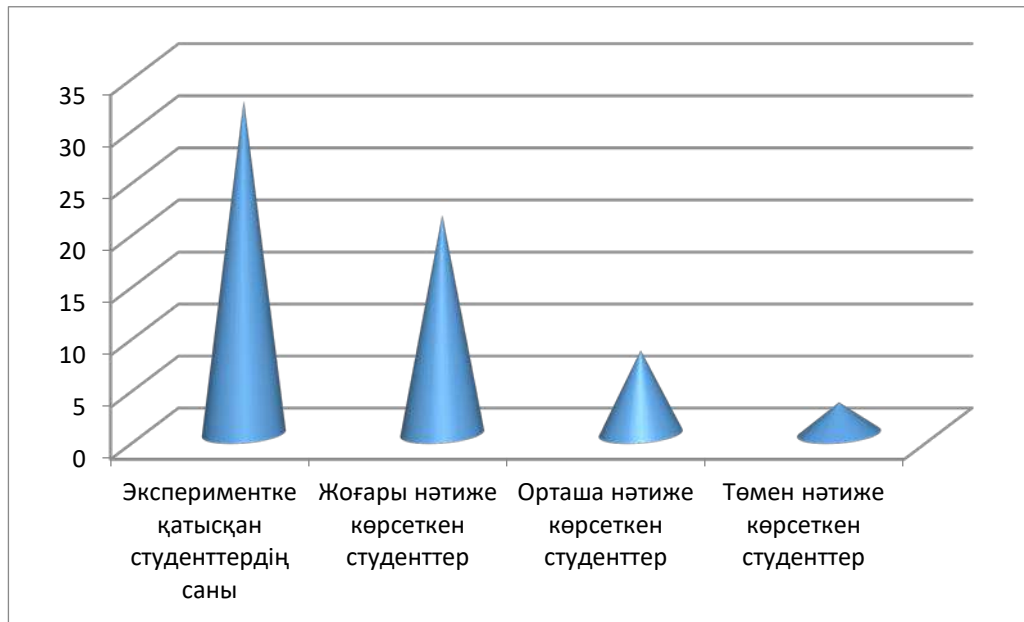

Диаграмма 1. («Ғылым таппай мақтанба» өлеңін оқытудағы эксперимент нәтижесі).

Тапсырманы орындаған білімгерлердің көпшілігі (65.6%) Абайдың «**Ғылым таппай мақтанба**» өлеңінің негізгі идеясын дұрыс түсініп, қазіргі қоғамда білім мен ғылымның маңызын нақты талдай алған. Олар әлеуметтік желілердегі білімсіздік пен жалған ақпараттарды мысалға ала отырып, ғылыми білімнің қоғамдағы рөлін талқылады. Білімгертердің 25% орташа нәтиже көрсеткен, олар көбіне ғылым мен білімнің қоғамдық мәнін атап өтсе де, оны терең талдауда қиындықтар болды. 9.4% білімгерлер тапсырманы толық орындамаған немесе мәселені жеткілікті түрде талдай алмаған.

Абайдың «**Құлақтан кіріп, бойды алар**» өлеңін оқытуда салыстыра байланыстыру әдісін пайдалана отырып, қазіргі қоғаммен байланыстырдық.

Тапсырма: Абайдың «**Құлақтан кіріп, бойды алар**» өлеңін қазіргі қоғамдағы ақпараттың адам санасына әсері мен оның психологиясымен салыстырыңыз. Әлеуметтік желілер мен медиа құралдарының адам ойына әсері туралы пікіріңізді жазып, өлеңнің осы мәселе бойынша өзектілігін дәлелдеңіз.

Нұсқау:

- Қазіргі заманның ақпараттық қоғамында адам санасы мен психологиясына ақпараттың ықпалы қандай?
- Абайдың өлеңінің бұл құбылыстарды қалай сипаттайтынын, оның адамның ішкі әлеміне қалай әсер ететінін талдаңыз.
- Өлеңдегі ойларды бүгінгі күнмен салыстырып, қоғамның ақпаратқа деген көзқарасын қалай өзгертуге болады деген ойлармен бөлісіңіз.

Мақсаты: Білімгерлердің ақпараттық қоғам мен Абайдың ойларын салыстыра отырып, өлеңнің бүгінгі күні де өзекті екенін көрсету.

Нәтижесі: Абайдың «Құлақтан кіріп, бойды алар» өлеңін салыстыра оқытып, байланыстырғанда жоғары нәтиже байқалды. Білімгер-жастарға осы әдіс тиімді болып көрінді себебі ақынның айтайын деген мәселесі қазіргі қоғаммен салыстыру барысында ұқсастықтары көп болып көрінді. Ендеше, зерттеу нәтижесін диаграмма жүйесімен көрсетсек.

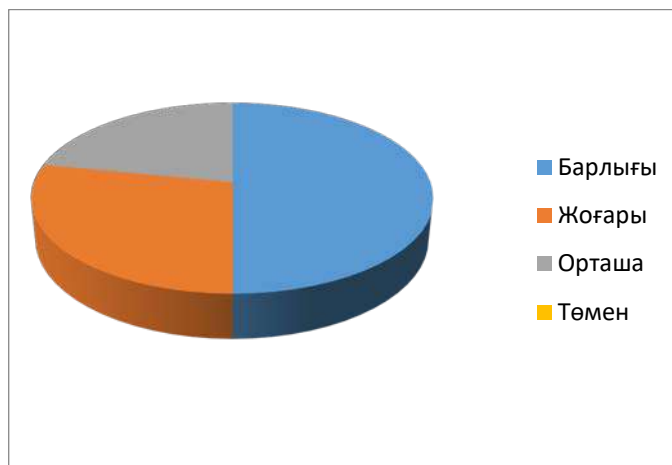

Диаграмма 2. («Құлақтан кіріп, бойды алар» өлеңін оқытудағы эксперимент нәтижесі).

Абайдың «Құлақтан кіріп, бойды алар» өлеңін оқытқанда білімгерлердің бойынан адамның ішкі әлеміне әсер ететін әуен мен сөздің күші екендігін түсіндіре алдық. Өлеңде көркем шығарма мен музыка арқылы адамның рухын көтеріп, көңілін көтеру туралы айтылғаны туралы білімгерлер пікірлерін білдірді. Зерттеу нәтижесіне қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 3 курс білімгертері қатысып, кері байланыс барысында жүрекше стикерлер таратылды. Сол стикерлерге жазған пікірлерін оқу барысында, 18 білімгер (56,25%) өте жоғары нәтиже көрсетті, айтқан ойлары мен пікірлерін салыстыруға да келмейтіні көрінді, 14 білімгер (43,75%) өздерінің түсінгендерін, сонымен қатар шығарманың әсері орташа дейгейді қабылдағандары көрініс тапты, төмен деңгей анықталмады. Демек, Абайдың ойлары қазіргі заманның ақпараттық қоғамына қатысты өзектілігін сақтап тұр. Өлеңнің негізгі идеяларын бүгінгі күнмен салыстыра отырып, қоғамның ақпаратқа деген көзқарасын өзгертуге болатыны айқындалды.

ҚОРЫТЫНДЫ, ТАЛҚЫЛАУЛАР МЕН ҰСЫНЫСТАР

Абай Құнанбаевтың шығармашылығындағы ізгілік идеялары білімгерлердің рухани-адамгершілік дамуында маңызды рөл атқарады. Оның шығармалары қазіргі заманғы жастарға өз-өзін жетілдіру, қоғам алдындағы жауапкершілікті сезіну және моральдық құндылықтарды терең түсіну бағытында әсер етеді. Абайдың адамгершілік идеалдарын насихаттау арқылы білімгерлерге жоғары адами стандарттарды енгізу, қоғамға жауапкершілікті тұлғалар қалыптастыру мүмкін болады.

Абай шығармаларын оқыту арқылы білімгерлердің тұлғалық дамуында айтарлықтай жетістіктерге жетуге болады. Жоғары оқу орындарында Абайдың философиялық және педагогикалық мұрасын енгізу арқылы білімгерлердің әлеуметтік және моральдық жауапкершілігін арттыру, сондай-ақ адамгершілік құндылықтарды терең түсінуіне ықпал етеді. Ақынның «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі білім мен

ғылымға ұмтылудың маңыздылығын көрсетеді. Білімгертер білім алудың тек жеке басының абыройын арттырып қана қоймай, қоғамға пайдалы болу керектігін түсінеді. Ал, «Құлақтан кіріп, бойды алар» өлеңі арқылы білімгертер өнер мен әуеннің адамның ішкі әлеміне, рухани дамуына үлкен әсерін түсінеді. Әуен мен сөздің үйлесімін сезіне отырып, өнердің шынайы мәнін ұғынады. Білімгерлер өздерінің білім мен ғылымға ұмтылуының маңыздылығын түсініп, өмірдегі мақсаттарын айқындауға мүмкіндік алады. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінің негізгі идеяларын қабылдай отырып, олар білімнің қоғамдағы рөлін жоғары бағалайды. «Құлақтан кіріп, бойды алар» өлеңін оқыған соң, білімгерлер өнер мен әуеннің адам өміріндегі рөлін түсініп, оны жоғары бағалайды. Олар өнер мен мәдениетті дамытуға өз үлестерін қосуға талпынады. Екі өлеңнің мәні мен идеяларын қазіргі қоғамның ақпараттық мәдениетімен байланыстыра отырып, білімгерлер сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамытады. Ақпаратты дұрыс пайдалану және талдау қабілеттерін жетілдіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дуйсенби А. К., Ысқақұлы Д. ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ АБАЙ МҮРАСЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІНІҢ МЕТА-АНАЛИЗИ //Вестник университета Ясави. – 2023. – Т. 4. – №. 130. – С. 67-77.
2. Aimukhambet Z. A., Mukhazhanova R. M. Поэзия морфологиясы (Абай өлеңдері мысалында) //Bulletin of LN Gumilyov Eurasian National University. PHILOLOGY Series. – 2023. – Т. 144. – №. 3. – С. 188-202.
3. Зельченко В. В. Античность в русской поэзии начала XX века: обзор и критика исследовательских практик //Philologia Classica. – 2020. – Т. 15. – №. 2. – С. 331-353.
4. Музыка мәдениеті мен өнер терминдерінің сөздігі / Б.Ж.Қоқымбаева, Е.Ю.Личман, Б.У.Итемгенова. – Павлодар, ПМПИ, 2013. – 177 б.
5. Философиялық сөздік. Редкол: Р. Н. Нұрғалиев. Алматы: Қазақ энц. баспасы. 1996. - 525 б.
6. Криминологиялық терминдердің түсіндірме сөздігі. / Нәбиев Ж.Н.– Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ редакциялық баспа орталығы, 2013. – 87 б.
7. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-словарь, 2007. - 344 б.
8. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. - 616 бет.
9. Suarez L. Ismath Beevi James. Visuo - spatial Memory Advantage of Biscrptal Bilinguals- Proceedings of the 2- thAnnual Internatio-nal Conferenceon Cognitive and Behavioral Psychology . -25-26 February 2013, Singapore. – P. 60-67

MASTERING LEGAL HYBRID TERMS IN A HACKATHON FORMAT
ҚҰҚЫҚТЫҚ ГИБРИДТІ ТЕРМИНДЕРДІ ХАКАТОН ФОРМАТЫНДА
МЕҢГЕРТУ

Есимбекова Д.Б.¹, Yessimbekova D.²

¹ Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы, 040000,
Қазақстан Республикасы, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-383X>

².Zhansugurov Zhetysu University, Republic of Kazakhstan, 040000, Taldykorgan,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-383X>

Аңдатпа

Құқық саласындағы гибридті терминдер – заманауи құқықтық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі. Олар халықаралық құқықтық тәжірибеде, заңнаманы түсіндіруде және аударма сапасын арттыруда үлкен рөл атқарады. Бұл терминдерді меңгеру заңгерлердің кәсіби деңгейін көтеріп, құқықтық нормалардың бірізділігін қамтамасыз етеді. Сондықтан құқықтық білім беруде гибридті терминологияны оқыту қажеттілігі артып келеді. ЖОО қазақ тілі пәнінің оқытушысы болашақ маманның терминдерді, кәсіби лексиканы сауатты, жүйелі, әрі орынды қолдана білуіне үлкен мән береді.

Бұл зерттеуде құқықтану мамандығының студенттеріне гибридті терминдердің ерекшелігі, қолданылу аясы мен меңгерту әдістері жайлы баяндалады. Автор заманауи хакатон форматындағы сабақ үлгісін ұсына отырып, қазақ тілін өзгетілді аудиторияда оқытудың тиімді жолдарын ұсынды. Құқықтық терминологияны зерттеу, құжаттарды талдау, сот процесі бойынша рөлдік ойын, құқықтық эссе жазу, таныстырылым қорғау сияқты кезеңдер сабақ үлгісі берілген. Топтық жұмыстарда мәтінмен жұмыс қана емес, құқықтық гибридті терминдерді пайдаланып, құқықтық мәселені шешу жолдары, нақты ұсыныс жасау үлгілері қамтылады.

Мамандық бойынша терминологияны меңгерту және оны құқықтық білім беру жүйесіне тиімді енгізу мақсатында хакатон форматындағы іс-тәжірибелік сабақтарды ұйымдастырудың мәні зор. Бұл формат құқықтанушылар мен тілші-мамандардың бірлесіп жұмыс істеуіне, жаңа терминдерді талқылап, оларды құқықтық жүйеге енгізудің инновациялық жолдарын қарастыруға мүмкіндік береді. Әр топта белгіленген сарапшылар білім алушылардың дайындығына өздерінің әділ бағасын береді.

Мақалада интербелсенді сипаттағы білімді бағалау критерийлері, жоба ұсыну, таныстырылым әзірлеу, тапсырмаларды орындауға нұсқаулар, талқылау нәтижелері хакатонның өз нәтижелілігін іс жүзінде дәлелдеді.

Кілт сөздер: гибридті термин, будандасу, терминология, құқықтық, хакатон, рөлдік ойын.

Abstract

Hybrid terms in the field of law are an important component of the modern legal system. They play a major role in international legal practice, in the interpretation of legislation and in improving the quality of translation. Mastering these terms raises the professional level of

lawyers and ensures the consistency of legal norms. Therefore, the need to teach hybrid terminology in legal education is increasing. The Kazakh language teacher at a university attaches great importance to the ability of a future specialist to use terms and professional vocabulary competently, systematically and appropriately.

This study presents the features of hybrid terms, their scope and methods of mastering them for students of the law specialty. The author, presenting a model of a lesson in the modern hackathon format, suggested effective ways to teach the Kazakh language to a non-native audience. The model of the lesson includes stages such as the study of legal terminology, document analysis, role-playing on the trial, writing a legal essay, and defending a presentation. Group work includes not only working with the text, but also ways to solve legal problems using legal hybrid terms, and examples of making specific proposals.

In order to master the terminology of the specialty and effectively introduce it into the legal education system, it is important to organize practical classes in the hackathon format. This format allows lawyers and journalists to work together, discuss new terms and consider innovative ways to introduce them into the legal system. Experts appointed in each group will give their fair assessment of the readiness of students.

The article discusses the interactive nature of the knowledge assessment criteria, project presentation, presentation development, instructions for completing tasks, and the results of the discussion, which practically proved the effectiveness of the hackathon.

Keywords: hybrid term, hybridization, terminology, legal, hackathon, role-playing game.

1. КІРІСПЕ

Мақалада қазақ тілін мамандыққа сәйкес оқытудағы кәсіби қатысымдық және тілдік (тілтанымдық) құзыреттіліктерді жетілдірудің заманауи әдістерін ұсынбақпыз. Бүгінгі таңда тілді когнитивті, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан меңгерту қажеттілігі басым. Хакатон форматы жазбаша және ауызша құқықтық сөйлеудің прагматикалық тәсілі ретінде құқықтық қарым-қатынастың интербелсенді сипатына бейімделген.

Гибридті терминдерді қарастырмас бұрын, жалпы гибридтену үдерісінің шығу төркініне тоқтала кеткен жөн. Гибридтену тарихын ғалым-тілші Бағдан Момынова сонау араб тілінің қанат жайып, әлемге таралу кезеңінен бастау алатынын тілге тиек етеді: «Қазақ тілінің гибридтенуі араб тілінен басталды. Салалық сөздер терминологиядан тұрады. Гибрид сөздердің ерекшелігі: халықаралық қатынастарда қолданылады, тілдегі кемшілікті толтырып отырады, тілдік бірліктерді ықшамдауға қолайлы».

Бүгінгі таңда донор тілдерге экспансиялық (жаулап алушы тілдер) басқа тілге сөз беретін тілдер жатады: орыс тілі, ағылшын тілі, француз тілі т.б.

Реципиент тілдерге қазақ тілі кіреді, яғни донор тілдің ықпалын тез қабылдап алады. Сөз тудырудың бір қыры – сөз қабылдау.

1.1 Теориялық негіздері

«Гибрид терминдер қазақ терминологиясын жан жақты дамытуға, жүйелеуге және қалыптастыруға, сөздік қорды байытуға бірден-бір ықпалын тигізетін терминдер болып табылады. Жаһандану процесі тілдердің бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуі, саяси, мәдени, экономикалық, техникалық және компьютерлік салаларда интеграциялануы шет тілдік атаулардың қазақ тіліне ену процестерін күшейтуде. Бұл көбінен терминдерге қатысты» [1, 87]. Әлбетте, жаһандану жағдайында терминологияның дамуына ағылшын тілінің ықпалы зор.

«Гибридті термин – бөгде және автохтонды элементтердің қосылуы нәтижесінде пайда болатын термин, екі тілдің компоненттерін қамтиды. Соңғы кезде қазақ тілінде гибридті терминдер көбейіп кетті. Қазақстан Республикасындағы жаппай жаңғыртудың арқасында тіл айтарлықтай өсті. Көптеген терминдер - будандарды қазақ тілінің қазіргі даму кезеңінде әртүрлі салаларда кездестіруге болады, мысалы, Гибридті терминдер көбінесе фильмде, теледидарда, радиода, интернетте және бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі көздері болып табылатын электронды басылымдарда кеңінен қолданылады» [2, 15]. Бұл пікірді қуаттай келе, гибридті құқықтық терминдер электронды басылымдарда ғана емес, құқықтық-заңнамалық құжаттарда да кеңінен қолданылады деген ойдамыз.

«Гибридті термин» ұғымы «терминжасам» және «будандану» сияқты ұғымдармен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн. Терминологияның қалыптасуы құрылымдық, танымдық-лингвистикалық құралдардың көмегімен кодталған ақпаратты беру мен қабылдауды қамтитын процесс. Бұл ретте оны жүзеге асырудың ортасы мен шарттары маңызды рөл атқарады. Гибридизация – сөзжасам әдісі, онда автохтонды және бөгде элементтердің үйлесімі байқалады» [3,5]. Гибридті деген атаудың өзі бөгде элементтердің қатысуын меңзейді.

Ә.Қайдаров: «Калькирование является одним из ведущих и продуктивных способов образования новых терминов в казахском языке. Терминологические кальки посвоему характеру делятся на два типа: смысловые и структурно-смысловые» деп калькалау тәсіліне сипаттама берген [4, 24]. Калька тәсілі арқылы жасалған будан терминдердің грамматикалық құрылымы және дыбыстық ерекшелігін байқау қиындау болып табылады.

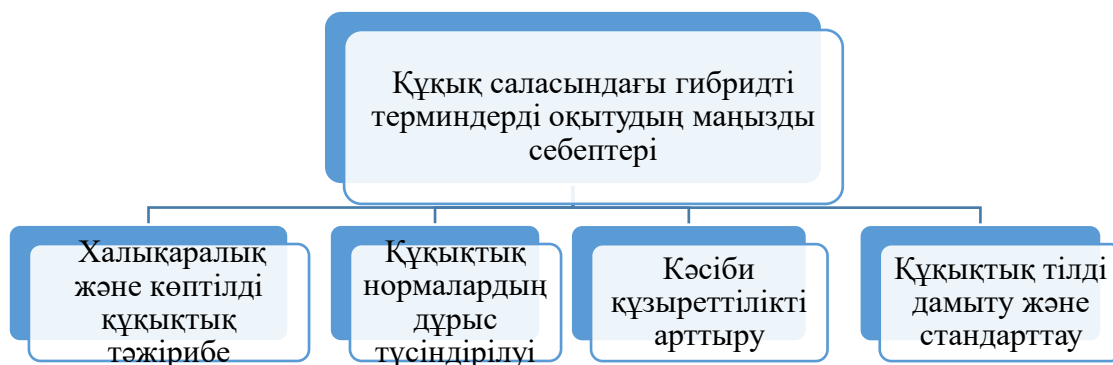
Демек, гибридті термин – өзге тілдің будандасуы нәтижесінде пайда болған құбылыс. Білім алушыларға мамандық тіліне тікелей қатысты кәсіби лексиканы, оның ішінде салалық терминологияны меңгертуде гибридті терминдерге ерекше мән береміз.

Құқық саласындағы гибридті терминдерді оқытудың маңызды себептерін төмендегі кестеде көрсетейік:

1 кесте. Құқықтық гибридті терминдерді оқытудың маңызды себептері

1. Халықаралық және көптілді құқықтық тәжірибе

Гибридті терминдер құқық жүйелерінің жаһандануымен және әртүрлі елдер арасындағы

құқықтық қатынастардың артуымен байланысты. Көптеген заңдар мен келісімшарттар бірден бірнеше тілде жазылады, ал гибридті терминдер аударма дәлдігін сақтауға көмектеседі.

2. Құқықтық нормалардың дұрыс түсіндірілуі

Гибридті терминдер құқықтық құжаттарды түсіндіру кезінде көпмағыналылықты азайтады. Заң тілінде әрбір сөздің нақты мағынасы болуы керек, сондықтан құқықтанушыларға мұндай терминдерді меңгеру маңызды.

3. Кәсіби құзыреттілікті арттыру

Болашақ заңгерлер мен құқықтанушылар халықаралық құқықтық нормаларды дұрыс түсініп, қолдана білу үшін гибридті терминологияны меңгеруі қажет. Бұл олардың кәсіби деңгейін көтереді.

4. Құқықтық тілді дамыту және стандарттау

Гибридті терминдер жаңа құқықтық ұғымдарды қалыптастыру және оларды заңнамалық деңгейде бекіту үшін маңызды рөл атқарады. Әсіресе, жаңа технологиялар мен цифрлық құқық саласындағы ұғымдарды сипаттау үшін қолданылады.

2. ӘДІСТЕР

1 курс білім алушыларына гибридті құқықтық терминдерді меңгертуде хакатон форматын пайдаланудың үлгілік жоспарын ұсынамыз.

Сабақтың мақсаты:

- *Құқықтық гибрид терминдердің мәнін және қолданылуын түсіндіру;*
- *СІІІ технологиясы бойынша айтылым, тыңдалым, жазылым және оқылым дағдыларын дамыту; хакатон форматында топтық жұмыс;*
- *Командалық жұмыс және креативті ойлау қабілеттерін арттыру.*

Сабақтың құрылымы:

1. Кіріспе (5 минут)

- *Хакатон ұғымымен және мақсаттарымен таныстыру.*
- *Студенттерді топтарға бөлу (әр топта 4-5 адам).*
- *Сабақтың мақсаты мен міндеттерін түсіндіру.*

2. Тыңдалым және оқылым (10 минут)

- *Құқықтық гибрид терминдер туралы қысқаша аудиожазба тыңдау.*
- *Құқықтық мәтіндерді оқу және талқылау:*
- *Мәтіндердегі гибрид терминдерді белгілеу.*
- *Әр терминнің мағынасын анықтау және талқылау.*

3. Хакатон кезеңдері

Тапсырманы түсіндіру:

Әр топқа құқықтық гибрид терминдерді пайдаланып, құқықтық мәселені шешу немесе ұсыныс жасау керек. Топтар өз жобаларын дайындау үшін қажетті ақпаратты зерттеу және қолдану;

Жобаны дайындау барысында төмендегі қадамдарды орындау:

1. **Мәселені анықтау:** Берілген мәтіндер бойынша құқықтық мәселені анықтау және түсіну.
2. **Жоспарлау:** Жобаны жоспарлау және оны жүзеге асыру үшін қажетті қадамдарды анықтау.
3. **Зерттеу және талдау:** Қажетті құқықтық ақпаратты зерттеу және талдау.
4. **Шешім ұсыну:** Мәселені шешу үшін гибрид терминдерді пайдаланып нақты ұсыныстар жасау.
5. **Презентация дайындау:** Жобаның нәтижелерін презентация түрінде дайындау.

4. Таныстырылым және талқылау (30 минут)

- Әр топ өздерінің жобасын таныстырады (әр презентацияға 5-7 минут беріледі).
- Топтар өздерінің жобаларын таныстырып болған соң, топтармен және оқытушымен талқылау.
- Топтарға сұрақтар қою және кері байланыс беру.

5. Қорытынды (5 минут)

- Сабақтың негізгі тұжырымдарын қайталау.
- Білім алушылардың түсініктерін тексеру үшін сұрақтар қою.
- Сабақтың нәтижелерін талқылау және бағалау.

А4 парағына басылған бағалау критерийлері үлестіріледі, әр топ қарсылас топты бағалайды

№	Бағалау критерийлері	1 топ	2 топ	3 топ	4 топ
1	Құқықтық гибрид терминдерді дұрыс қолдану және түсіндіру (1-5 ұпай)				
2	Жобаның толықтығы және логикалық құрылымы (1-5 ұпай)				
3	Зерттеудің дәлдігі және мәліметтердің негізделуі (1-5 ұпай)				
4	Презентацияның сапасы және тыңдаушыларға түсіндіруі (1-5 ұпай)				
5	Командалық жұмыс және креативтілік (1-5 ұпай)				
	<i>Жалпы ұпай саны</i>				

№1 мәтін

Авторлық құқық - бұл авторлардың шығармаларын заңды қорғау механизмі. Авторлық құқыққа әдеби, ғылыми және көркем шығармалар жатады. Авторлық құқық авторлардың шығармаларын пайдалану құқығын реттейді және олардың мүлiктiк

мүдделерін қорғайды. Авторлық құқық автордың шығармасын басқалар пайдаланған кезде оның келісімін алуды талап етеді. Бұл заң авторлардың шығармашылық еңбегін әділетті бағалау және қорғау мақсатында жасалған.

№2 мәтін

Қылмыстық жауапкершілік - бұл қылмыс жасаған адамға қолданылатын заңды шаралар жүйесі. Қылмыстық жауапкершілік азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, құқықтық тәртіпті сақтау және қылмыстың алдын алу мақсатында қолданылады. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған адам сот процесінде айыпталып, белгілі бір жазаға кесілуде. Бұл жаза түрлері мүлкі тәркілеу, айыппұл салу, бостандығынан айыру және т.б. болуы мүмкін.

№3 мәтін

Конституциялық реформа - бұл мемлекеттің негізгі заңдарының өзгеруі немесе жаңартылуы процесі. Олар қоғамның дамуына сәйкес мемлекеттің құқықтық жүйесін жетілдіру және демократияландыру мақсатында жүргізіледі. Конституциялық реформа барысында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттік биліктің тармақтарын тепе-теңдікке келтіру және құқықтық мемлекетті дамыту мәселелері қарастырылады. Конституциялық реформалар әрқашан қоғамдық талқылау және референдум арқылы жүзеге асырылады

№4 мәтін

Авторлық құқық – бұл авторлардың шығармашылық жұмыстарын заңмен қорғау механизмдерін қамтамасыз ететін құқық саласы. Авторлық құқық объектілеріне әдеби және көркем шығармалар (кітаптар, өлеңдер, картиналар, мүсіндер, музыка, кинофильмдер және т.б.); ғылыми жұмыстар (зерттеулер, мақалалар, баяндамалар және т.б.); компьютерлік бағдарламалар және мәліметтер базалары жатады. Авторлық құқық субъектілері: авторлар – шығармашылық жұмысты жасаушылар. Құқық иеленушілер – авторлардың мұрагерлері немесе авторлық құқықты иеленуші ұйымдар.

Тапсырма 1: Құқықтық терминологияны зерттеу

Нұсқаулықтар:

1. Құқықтық мәтіннен гибрид терминдерді анықтап, оларды белгілеңіз.
2. Әрбір гибрид терминнің мағынасын және қолданылу саласын анықтаңыз.
3. Зерттеуіңізді толығымен жазып, сыныптастарына презентация жасаңыз.

Бағалау критерийлері:

- Гибрид терминдерді дұрыс анықтау және түсіндіру.
- Зерттеу нәтижелерінің толықтығы және түсініктілігі.
- Таныстырылымның сапасы және тыңдаушыларға түсіндіруі.
- Кесте толтыру

Сөз тіркесі түріндегі гибрид терминдер

Гибрид термин	Анықтамасы	Қолданылу саласы	Мысалдар
Авторлық құқық			
Сот процесі			
Құқықтық акт			
Моральдық зиян			

<i>Конституциялық құқық</i>			
<i>Конституциялық реформа</i>			
<i>Интеллектуалдық меншік құқығы</i>			

Тапсырма 2: Құқықтық құжаттарды талдау

Нұсқаулықтар:

1. Құқықтық құжаттарды (мысалы, заңдар, жарлықтар, қаулылар) жинақтап, олардың ішіндегі гибрид терминдерді анықтаңыз.
2. Әрбір құжаттың мақсаттары мен мазмұнын сипаттаңыз.
3. Құқықтық құжаттарды салыстырып, ортақ гибрид терминдерді анықтаңыз және олардың мәнін талдаңыз.

Бағалау критерийлері:

- Құқықтық құжаттарды дұрыс талдау және сипаттау.
- Гибрид терминдерді дәл анықтау және түсіндіру.
- Салыстыру және талдаудың сапасы.

Тапсырма 3: Сот процестері бойынша рөлдік ойын

Нұсқаулықтар:

1. Әр топқа сот процесін өткізу рөлдерін бөліп алады (сот, адвокаттар, айыптаушы, куәлар, т.б.).
2. Әр топ өзінің рөлін түсініп, сот процесіне дайындалады.
3. Сот процесін өткізу барысында гибрид терминдерді қолдануы тиіс
4. Сот процесі аяқталғаннан кейін, әр топ өздерінің рөлін және гибрид терминдерді қалай қолданғанын талқылайды.

Бағалау критерийлері:

- Сот процесін өткізу барысында гибрид терминдерді дұрыс қолдану.
- Рөлдік ойынның толықтығы және қатысушылардың рөліне сәйкес әрекет етуі.
- Талқылау сапасы және нәтиженің дәлдігі.

Тапсырма 4: Құқықтық эссе жазу

Нұсқаулықтар:

1. «Құқықтық гибрид терминдердің құқықтық мәтіндердегі рөлі мен маңызы» тақырыбында эссе жазыңыз.
2. Эссеңізде гибрид терминдерді қолдану және олардың мәнін түсіндіріңіз.
3. Эссеңізді аяқтағаннан кейін, топпен талқылаңыз және кері байланыс алыңыз.

Бағалау критерийлері:

- Эссенің құрылымы және мазмұны.
- Гибрид терминдерді қолдану және түсіндіру.
- Талқылау барысында өз пікірін дұрыс жеткізу.

3. ҚОРЫТЫНДЫ

Құқық саласындағы гибридті терминдерді оқыту – заман талабы. Бұл құқықтық құжаттардың дәлдігі мен түсінікті болуын қамтамасыз етіп қана қоймай, халықаралық құқықтық тәжірибеге бейімделуге көмектеседі. Сонымен қатар, гибридті терминологияны меңгеру заңгерлердің кәсіби құзыреттілігін арттырып, құқықтық аударманың сапасын жақсартады. Құқықтық нормалардың дұрыс түсіндірілуі мен стандартталуы үшін де мұндай терминдер маңызды рөл атқарады. Сондықтан құқық саласындағы білім беру жүйесінде гибридті терминологияны тереңдете оқыту – сапалы заңгерлік кадрларды даярлаудың негізгі бағыттарының бірі болуы тиіс.

4. ТҰЖЫРЫМДАР ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР

Тұжырымдар:

- Гибридті терминдер құқық саласындағы тілдік дәлдікті қамтамасыз етеді және көпмағыналылықты азайтады;
- Халықаралық құқықтық қатынастарда мұндай терминдердің қолданылуы аударма сапасын жақсартып, заңнамалардың сәйкестігін арттырады [5];
- Құқықтанушылар мен заңгерлер үшін гибридті терминдерді меңгеру кәсіби құзыреттіліктің маңызды бөлігі болып табылады;
- Цифрлық құқық пен жаңа технологиялардың дамуы жаңа гибридті терминдерді енгізу қажеттілігін арттырып отыр;
- Құқықтық білім беру жүйесінде гибридті терминологияны оқыту заңнаманың стандартталуы мен халықаралық құқықтық тәжірибеге бейімделуге ықпал етеді.

Ұсыныстар:

1. Құқықтық білім беру бағдарламаларына гибридті терминологияны арнайы пән ретінде енгізу қажет.
2. Құқық саласындағы терминологиялық зерттеулерді дамыту үшін ғылыми жобалар мен зертханалар ашу маңызды.
3. Халықаралық құқықтық құжаттарды аудару және түсіндіру кезінде гибридті терминдерді біріздендіру қажет.
4. Заңгерлер мен құқықтанушыларға арналған гибридті терминдер бойынша оқыту семинарлары мен тренингтер ұйымдастыру ұсынылады.
5. Құқықтық терминологияны стандарттау үшін мемлекеттік органдар мен ғылыми қауымдастықтар бірлесіп жұмыс істеуі тиіс.

Бұл тұжырымдар мен ұсыныстар құқық саласындағы гибридті терминдерді тиімді қолдануға және білім алушылардың өз кәсби қызметінде орынды қолдануына мүмкіндік береді.

5. РЕСУРСТАР

1. Несіпбай А. Қазіргі қазақ тіліндегі бұдан атаулардың тілдік ерекшеліктері. Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева Серия Филология, Т.143, №25, 87-94 б.б.

2. Ахмет А., Курманбайулы С. и Нургалиева С. (2024). Лингвистические особенности Терминов-Гибридов в современном казахском языке. *Понимание русского языка: литература, культура и лингвистика (1)*, 14–25.
3. Aubakirova, A., Kurmanbayuly, S., & Atygaeva, K. (2024). Новые лингвистические термины в современном казахском языке. *Вестник КазНУ. Серия филологическая*, 194(2), 4–13. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v194.i2.ph01>
4. Қайдаров Ә. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. –Алматы: Рауан, 1993.-89 б
5. Таубалдиев М., Құлманов С. Тіркесті терминдерді аудару мәселелері (Қазақ тележурналистика саласының материалдары негізінде) // *Вестник Евразийского гуманитарного института*. – 2022. – №. 4. – С. 55-70.

**INKLYUZIV TA'LIMNING BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIGA
INTEGRATSIYALASHUVI: O'QUVCHILARGA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK
TA'SIRI**

Ganiyeva Dilbar Rustamovna

Oriental universiteti Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
sirtqi ta'lim shakli, 202-guruh talabasi, <https://orcid.org/0009-0007-3741-3836>

Xulosa

Inklyuziv ta'limning boshlang'ich ta'lim jarayoniga joriy etilishi, o'quvchilarning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish, ularning shaxsiy salohiyatini to'laqonli rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon, ayniqsa, nogironligi bo'lgan yoki o'ziga xos ehtiyojlarga ega bolalar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularga jamiyatda o'z o'rnini topish va teng huquqlilik tamoyillarini anglash imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning psixologik barqarorligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va jamiyatga moslashuvlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Shuningdek, o'quvchilarning o'zaro hamkorlik, empatiya va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi, inklyuziv ta'limning muhim ijtimoiy aspektlarini tashkil etadi.

Inklyuziv ta'limning samarali joriy etilishi uchun ta'lim muassasalarida pedagogik yondashuvlarning moslashuvi, metodik materiallarning diversifikatsiyasi va o'qituvchilarning malakali tayyorgarligi zarur. Pedagoglar inklyuziv ta'limning tamoyillariga asoslangan innovatsion metodlarni qo'llash orqali har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan ta'lim jarayonini tashkil etishlari kerak. Ta'lim tizimidagi bu o'zgarishlar, o'quvchilarning nafaqat akademik natijalarini, balki ularning psixologik barqarorligini ham ta'minlaydi. Shu bois, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuvlar ishlab chiqilishi, pedagog va psixologlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va ta'lim jarayonida yangi metodikalar va strategiyalarni amalga oshirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun barcha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limga oid o'quv materiallari, metodik qo'llanmalar va psixologik yondashuvlar muntazam ravishda takomillashtirilishi lozim.

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning boshlang'ich ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi, uning pedagogik va psixologik ta'siri, shuningdek, o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olishning ahamiyati tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim tamoyillari, ijtimoiy va psixologik aspektlari, shuningdek, o'quvchilarning moslashuv jarayonlari o'rganiladi. Maqolada inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan metod va strategiyalar tahlil qilinib, inklyuziv ta'limga oid ijtimoiy va psixologik yondashuvlar, pedagogik metodikalar hamda ularning o'quvchilarga ta'siri haqida ilmiy yondashuvlar keltirilgan. Eksperimental tadqiqotlar natijalari inklyuziv ta'limni joriy etishda metodik yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi. Inklyuziv ta'limni joriy etish pedagoglar va ta'lim muassasalariga yangi yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi, bu o'z navbatida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim olish jarayonidagi samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit soʻzlar: *inklyuziv taʼlim, boshlangʻich taʼlim, pedagogik taʼsir, psixologik moslashuv, integratsiya, metodik yondashuvlar, ijtimoiy moslashuv, taʼlim samaradorligi, inklyuziv taʼlim strategiyalari.*

Abstract. This article explores the integration of inclusive education into the primary education process, its pedagogical and psychological impact, and the importance of considering students' individual needs. The principles of inclusive education, its social and psychological aspects, and the processes of student adaptation are analyzed. The article discusses methods and strategies for improving the effectiveness of inclusive education, as well as social and psychological approaches, pedagogical methodologies, and their influence on students. The results of experimental studies demonstrate the significance of methodological approaches in implementing inclusive education. The introduction of inclusive education provides educators and educational institutions with an opportunity to implement new approaches, which in turn enhances students' social adaptation and improves the overall educational process. The article also includes recommendations for the further development of inclusive education.

Keywords: *inclusive education, primary education, pedagogical impact, psychological adaptation, integration, methodological approaches, social adaptation, educational effectiveness, inclusive strategies.*

Kirish Zamonaviy taʼlim tizimida inklyuziv taʼlim gʻoyasi muhim ahamiyat kasb etib, barcha oʻquvchilar uchun teng imkoniyatlarni taʼminlashga yoʻnaltirilgan. Ayniqsa, boshlangʻich taʼlim bosqichida inklyuziv taʼlim tamoyillarini amalga oshirish oʻquvchilarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Inklyuziv taʼlim nafaqat nogironligi bor bolalar, balki oʻziga xos ehtiyojga ega har qanday oʻquvchilar uchun ham muhimdir. Bu maqolada inklyuziv taʼlimning boshlangʻich taʼlim tizimiga integratsiyalashuvi va uning oʻquvchilarga pedagogik hamda psixologik taʼsiri tahlil qilinadi.

Inklyuziv taʼlim, taʼlim tizimining eng muhim yondashuvlaridan biri boʻlib, uning maqsadi barcha oʻquvchilar uchun teng imkoniyatlarni yaratishdir. Ushbu taʼlim modeli oʻquvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olishga, ularning ijtimoiy moslashuvini va psixologik barqarorligini taʼminlashga qaratilgan. Inklyuziv taʼlimning boshlangʻich taʼlim jarayoniga integratsiyasi nafaqat nogironligi bor bolalar, balki boshqa oʻziga xos ehtiyojlarga ega bolalarning ham taʼlim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu jarayon pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi, chunki har bir oʻquvchi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, uning taʼlim olish usuli, moslashuvi va ijtimoiy oʻzaro aloqalari individual yondashuvni talab etadi. Shuning uchun inklyuziv taʼlimni amalga oshirishda oʻqituvchilar va taʼlim tizimi mutaxassislari oʻrtasida yaqin hamkorlik zarur. Inklyuziv taʼlimning boshlangʻich taʼlimga integratsiyalashuvi oʻquvchilarning oʻqish jarayoniga moslashuvini yengillashtiradi. Pedagoglar tomonidan inklyuziv taʼlim tamoyillari asosida tashkil etilgan dars mashgʻulotlari oʻquvchilarning ijtimoiy muloqot koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, inklyuziv taʼlimda taʼlim oluvchi bolalar uchun moslashtirilgan oʻquv rejalarining joriy etilishi har bir oʻquvchining individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini yaratadi.

nklyuziv taʼlimning ijtimoiy aspektlari

Inklyuziv taʼlimning ijtimoiy aspekti, ayniqsa, oʻquvchilarning oʻzaro aloqalarini rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi. Inklyuziv taʼlimda oʻquvchilar, ularning jismoniy yoki psixologik holatidan qatʼi nazar, birgalikda taʼlim olishadi. Bu jarayon orqali oʻquvchilar bir-biriga nisbatan hurmat, tushuncha va hamdardlik hissiyotlarini rivojlantiradilar. Oʻquvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish, oʻzaro muloqotlarni mustahkamlash va

jamoaviy ishlarni rivojlantirish inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biridir. Bundan tashqari, bunday tizimda o'quvchilar o'zlarining individual xususiyatlari va ehtiyojlarini anglashadi, bu esa ularning ijtimoiy hayotga integratsiyalashishini yengillashtiradi. Shuningdek, inklyuziv ta'limda ishtirok etgan o'quvchilar, jamiyatda teng huquqlilik va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishga tayyorlanadilar.

Pedagogik metodlarning inklyuziv ta'limga mosligi. Inklyuziv ta'limni samarali joriy etish uchun pedagoglar o'z pedagogik metodlarini yangilashlari va moslashtirishlari kerak. O'qituvchilar, ta'lim jarayonida har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olishlari, metodikalarni diversifikatsiya qilishlari lozim. Masalan, vizual, eshitish yoki kinestetik metodlar orqali o'quvchilarning o'qish jarayonini osonlashtirish mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quvchilarga faol ishtirok etish va o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini yaratishlari kerak. Inklyuziv ta'limda individual yondashuvlar, muayyan psixologik yondashuvlar va pedagogik strategiyalarning uyg'unligi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shuningdek, bu yondashuv o'quvchilarga o'z o'rganish usullarini mustaqil ravishda tanlash imkoniyatini yaratadi.

Inklyuziv ta'limning psixologik ta'sirlari. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. U o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, o'z fikrini erkin ifoda etish va o'z haq-huquqlarini anglash imkoniyatini yaratadi. Bu esa o'quvchilarda psixologik barqarorlik va o'z-o'ziga hurmat hissini rivojlantiradi. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limda ishtirok etgan o'quvchilar, boshqa o'quvchilar bilan birgalikda ishlash orqali jamoaviy ruhni, hamkorlikni va empatiya hissiyatini rivojlantiradilar. Psixologik nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim nogironligi bor o'quvchilarning o'zini jamiyatga mansub deb his qilishi, jamiyatdagi tenglikni anglashiga yordam beradi. Bularning barchasi o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, psixologik va ijtimoiy moslashuviga katta yordam beradi.

Maqolada ilmiy-tahliliy, eksperimental va statistik tadqiqot usullari qo'llanildi. Eksperiment sifatida boshlang'ich sinflardagi inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning moslashuvi va psixologik barqarorligi tahlil qilindi. O'qituvchilar va ota-onalar bilan so'rovnomalar o'tkazilib, ularning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati o'rganildi. Statistik ma'lumotlar asosida inklyuziv ta'lim metodlarining samaradorligi baholandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarda o'quvchilarning o'zaro hamkorlik qilish darajasi yuqori bo'lib, bu esa ularga ijtimoiy hayotga moslashishda yordam beradi. Psixologik nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim o'quvchilarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Pedagogik jihatdan inklyuziv ta'lim turli didaktik yondashuvlarni talab etadi. O'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishga harakat qilishlari lozim.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2021-yil 7-iyun. "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash va inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". prezident@uzbekistan.uz
2. Qo'qonov, S. (2020). "Inklyuziv ta'lim tamoyillari va amaliyoti". Toshkent: Fan. qoqonov_s@uzmail.com
3. Xamidov, A. (2019). "Boshlang'ich ta'limda inklyuziv yondashuvlar". O'zbekiston Pedagogika Jurnal, 4, 56-72. xamidov_a@uzedu.uz

4. Saidov, U. (2022). "Psixologik moslashuv va inklyuziv ta'lim". Pedagogika va Psixologiya, 5, 34-49. saidov_u@uzmail.com
5. Karimova, N. (2023). "Boshlang'ich sinflarda innovatsion ta'lim usullari". O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 78, 101-119. karimova_n@univ.uz
6. Temirov, D. (2021). "Inklyuziv ta'lim va uning pedagogik samaradorligi". Xalq Ta'limi Jurnal, 3, 102-110. temirov_d@uzedu.uz
7. Abdullaeva, Z. (2020). "Boshlang'ich ta'limda inklyuziv metodlar va ularning amaliyoti". Pedagogik ta'lim, 4, 45-58. abdullaeva_z@uzedu.uz

KASBIY TA'LIMDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI YONDASHUVLARI

MAXSUDAXON SAIDOVA ABBASOVNA

Oriental Universiteti, G'arb Tillari Kafedrası Katta O'qituvchisi

ORCID: 0000-0002-5087-6209

Annotatsiya: Ushbu maqola kasb-hunar ta'limida pragmatik kompetensiyani shakllantirishga bag'ishlangan. Muallif talabalarning pragmatik kompetensiyasini o'rganishga alohida e'tibor qaratib, ularning kasbiy salohiyatini tahlil etadi. Maqolada pragmatik kompetensiya kasbiy vazifalarni hal etishning asosiy vositasi ekanligi ta'kidlanadi. Shuningdek, pragmatik kompetensiyani o'qitishning asosiy maqsadi va talabalarning kasbiy ta'limida pragmatik kompetensiyani shakllantirish uchun zarur bo'lgan asosiy nazariy qoidalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: pragmatik kompetensiya, kommunikatsiya, metodika

Аннотация: Данная статья посвящена формированию прагматической компетенции в профессиональном образовании. Автор уделяет особое внимание изучению прагматической компетенции студентов, анализирует их профессиональный потенциал. Автор подчеркивает, что прагматическая компетенция является основным средством решения профессиональных задач. В статье представлены основная цель обучения прагматической компетенции и ключевые теоретические положения, необходимые для формирования прагматической компетенции в профессиональном образовании студентов.

Ключевые слова: прагматическая компетенция, коммуникация, методика

Abstract: This article focuses on the development of pragmatic competence in professional education. The author pays special attention to studying students' pragmatic competence and analyzes their professional potential. The article emphasizes that pragmatic competence is the primary means of solving professional tasks. It also presents the main objective of teaching pragmatic competence and the fundamental theoretical principles necessary for fostering pragmatic competence in students' professional education.

Keywords: pragmatic competence, communication, methodology

Chet tili bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni kasbiy yo'naltirishning zarurligi shu bilan belgilanadiki, chet tili o'qitish jarayonida ham o'qitish maqsadi, ham uning vositasi, shuningdek, oliy o'quv yurtidagi mashg'ulotlarda muloqot vositasi hisoblanadi.

Chet tilini amaliy qo'llash bo'lajak mutaxassisdan amaliy faoliyatda tildan foydalanishning maxsus kasbiy yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini talab etadi.

Til ijtimoiy faoliyatning bir turi bo'lib, maqsadga yo'naltirilgan shaxslararo xatti-harakat hisoblanadi. U verbal shaklda kechadi va muayyan ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan. Verbal muloqotda maksimal samaraga erishish uchun muloqotning pragmatik jihatini ifodalashda lingvistik vositalardan to'g'ri foydalanish zarur.

Lingvistik kompetensiya - bu til tizimi, nutqda til birliklarining ishlash qoidalari haqidagi bilimlarni egallash, shuningdek, ushbu bilimlar yordamida boshqa insonning fikrlarini

tushunish va to'g'ri talqin qilish hamda o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda ifodalay olish qobiliyatidir. Lingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlaridan biridir.

Lingvistik kompetensiya til tizimi haqidagi bilimlarni talab qiladi tilning barcha darajalarida: fonemik, morfemik, leksik, sintaktik, uslubiy. Lingvistik kompetensiya til faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar to'plamini amaliyotda qo'llash qobiliyatiga asoslanadi, shu munosabat bilan quyidagi kompetensiya turlari ajratiladi:

- sintaktik kompetensiya - bu og'zaki va yozma nutqni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish qobiliyati;
- semantik kompetensiya - bu til iboralarini talqin qilish qoidalaridan foydalana olish qobiliyati;
- pragmatik kompetensiya - bu til iboralaridan muloqotda to'g'ri foydalana olish qobiliyatidir.

Pragmatik kompetensiya tarjimonning kasbiy muloqot jarayonida so'zlovchining suhbatdoshga muayyan ta'sir ko'rsatish qobiliyati sifatida tushuniladi. Pragmatik kompetensiyani shakllantirish boshqa kompetensiya turlarini egallamasdan mumkin emas, chunki muloqot kommunikativ, lingvistik, ijtimoiy-madaniy, strategik va diskursiv kompetensiyalarni har tomonlama egallashni taqozo etadi. Bundan tashqari, pragmatik kompetensiyani shakllantirish bilish, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy va o'quv jihatlarini o'zlashtirishsiz, alohida tamoyillarni hisobga olmasdan va muayyan shartlarga rioya qilmasdan amalga oshirib bo'lmaydi.

Ifodaning mazmuni va yo'nalishi muloqotning muayyan vaziyati bilan belgilanadi. So'zlovchi muloqot vaziyatini va uning xarakterli belgilarini anglaydi, shunga ko'ra u kerakli lisoniy vositalarni tanlaydi.

Pragmatik kompetensiyaning ikkita tarkibiy qismini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) diskursiv kompetensiya

- o'qish va tinglash jarayonida turli xil matnlarni tushunish asosida og'zaki va yozma nutqda turli funksional uslublarda yaxlit, bog'langan va mantiqiy fikrlarni ifodalash qobiliyati;

- nutqiy akt sharoitiga, ya'ni vaziyatga, kommunikativ maqsadga va so'zlovchining niyatiga qarab, tegishli shakl va ifodalash usulini tanlash qobiliyati; adresat turiga qarab nutq registrlarini o'zgartira olish ko'nikmasi; va nutqiy aktning sharoitiga, ya'ni vaziyatga, kommunikativ maqsadgava so'zlovchining niyatigabog'liq holda ifodalash usulini tanlay olish;

2) funksional kompetensiya

- kommunikativ harakat amalga oshirilishiga asos bo'lgan g'oya va maqsadlarga erishish qobiliyati;

- kommunikativ muloqotning odatiy sxemalarini bilish (savol-javob, xabar-rozilik/norozilik, iltimos-ma'qullash/ rad etish, salomlashuvga munosabat).

Bo'lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlash obyekti sifatida pragmatik kompetensiyani shakllantirish metodikasini ishlab chiqishga kirishishdan avval, eng avvalo, **ushbu** tarkibiy qismning o'rnini va uning **mutaxassisning** kasbiy **mahoratini** shakllantirishdagi ahamiyatini aniqlash, shuningdek pragmatik kompetensiyani shakllantirish jarayonida erishish zarur bo'lgan maqsadni aniq ifodalash hamda qo'yilgan maqsadni amalga oshirishning samarali yo'llarini belgilash lozim.

Pragmatik kompetensiyani o'qitishdan maqsad - bo'lajak mutaxassislarga chet tili me'yorlari nuqtayi nazaridan to'g'ri, kommunikativ niyatga mos ravishda, kasbiy vaziyat va kasbiy

faoliyat kontekstini hisobga olgan holda, hamda kasbiy ahamiyatga ega vazifalarni e'tiborga olgan holda, muloqot maqsadlariga erishish uchun lisoniy vositalardan foydalanishni o'rgatishdir. Talabalar e'tiborini nafaqat o'rganilayotgan lingvistik vositalarning rasmiy belgilariga, balki ularning funksional ma'no hosil qiluvchi xususiyatlariga ham qaratish zarur, chunki bu xususiyatlar muloqot jarayonini amalga oshirishda birlamchi ahamiyatga egadir.

Pragmatik kompetensiya til funksiyasini o'rganishga yordam beradi

Agar til muayyan fikrni shakllantirish vositasi ekanligini hisobga olsak, u fikrlash quroli sifatida ham xizmat qiladi. **Nihoyat**, agar tildan foydalanish nutq muloqotining o'z mazmuniga kirs va har bir kommunikativ aktda muloqot ishtirokchilarining o'zaro ta'siri mavjud bo'lsa, pragmatik kompetensiya tilning asosiy funksiyasini - kommunikativ funksiyani o'rganishga yordam beradi. Demak, pragmatik kompetensiya kommunikativ kompetensiya bilan bir qatorda mustaqil mavjud bo'lish huquqiga ega. Pragmatik kompetensiya asosida kommunikativ vazifalarni hal qilishda muvaffaqiyatga erishiladi: axborot berish, undash, fikr bildirish, baholash, aloqa o'rnatish, shuningdek, xabarning samaradorligi, suhbatdoshning xulq-atvoriga kerakli yo'nalishda ta'sir ko'rsatish.

Pragmatik kompetensiyaning mavjudligi muvaffaqiyatli kommunikativ o'zaro ta'sirni ta'minlovchi omillardan birini tashkil etadi. Xorijiy tilni o'qitish jarayonida, pragmatik nuqtai nazardan, talabalarni hamkorga tegishli ta'sir ko'rsatish uchun til vositalaridan qanday foydalanish kerakligi haqidagi bilim bilan ta'minlash lozim. Aynan ushbu bilimni shakllantirishda **pragmatik** kompetensiyaning mohiyati yotadi, u fon bilimlarining komponentlaridan biri hisoblanadi.

Pragmatik kompetensiyani samarali shakllantirishga o'qituvchi tomonidan faol o'qitish usullaridan foydalanish, auditoriyada professional muloqotning haqiqiy sharoitlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan vaziyatlarni yaratish yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. **Колесников А.А.** Функциональная роль обратной связи в структуре речевой деятельности / А.А. Колесников // Иностранные языки в школе. -2016. -№ 1. - С. 20-27.
2. **Новикова О.М.** Прагматическая компетенция как основа профессиональной иноязычной речи специалистов медицинского профиля: из опыта подготовки кадров медицинского профиля / О. М. Новикова // Высшее образование сегодня. - 2008. - № 4. - С. 18-19.
3. **Починок Т.В.** Формирование социокультурной компетенции как основы межкультурного общения / Т.В. Починok // Иностранные языки в школе. -2017. -№ 7. - С. 2-6.

**THE IMAGE OF THE OLD COUPLE IN KAFKA’S AND BORCHERT’S STORIES:
A COMPARATIVE ANALYSIS**

**KAFKA’NIN VE BORCHERT’İN ÖYKÜLERİNDE YAŞLI ÇİFT İMAJI:
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

Doç. Dr. Özlem FIRTINA

Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi,

Filoloji, Sosyal Bilimler ORCID: 0000-0002-9694-1846

ÖZET

20. yüzyıl Alman edebiyatının ünlü yazarlarından Franz Kafka ve Wolfgang Borchert esasen farklı dönemlerde eserlerini kaleme almışlardır. 1924 yılında henüz kırk bir yaşında iken hayata gözlerini kapamış olan Kafka, arkasında üç roman, çok sayıda kısa nesir yazı ve öykü bırakmıştır. Benzer bir şekilde, Borchert 1947 yılında henüz yirmi altı yaşında iken ölmüş, arkasında bir tiyatro eseri, çok sayıda kısa öykü ve şiir bırakmıştır. Her iki yazarın hastalık neticesindeki erken ölümlerinin yanı sıra kaleme almış oldukları eserler sayesinde başarıları en belirgin ortak özellikleridir. Bu ortak noktadan hareketle, Kafka’nın “Das Ehepaar” (1922) ve Borchert’in “Das Brot” (1946) başlıklı öyküleri bu çalışmada karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. İlk bakışta, her iki eserde de olayın yaşlı bir çift etrafında döndüğü gözler önündedir. Hem Kafka’nın öyküsünde ve hem de Borchert’in öyküsünde evli çift arasındaki ilişkide kadının kocasına oranla daha düşünceli, özverili ve yardımsever olduğu öne çıkan en belirgin benzerliktir. Bu benzerlikten yola çıkarak, farklı dönemlere ait bu iki eserin yaşlı çiftler bakımından analiz edilmesi ve yorumlanması bu çalışmada odak noktasıdır. Çalışmada her iki eserdeki yaşlı çift imajının belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, çalışmada karşılaştırma, metin analizi ve metin yorumu yöntemleri kullanılmaktadır. Günümüze dek Kafka’nın ve Borchert’in eserleri ayrı olarak yorumlanmışlar ama her iki yazarın öyküleri karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın bir ilki oluşturması ve alana katkı sağlaması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafka, Borchert, Karşılaştırma

ABSTRACT

Famous writers of 20th century German literature, Franz Kafka and Wolfgang Borchert, essentially wrote their works in different periods. Having passed away in 1924 at the age of forty one, Kafka left behind three novels, numerous short prose pieces and stories. Similarly, Borchert died in 1947 at the age of twenty six, leaving behind a play, numerous short stories and poems. In addition to the early deaths of both writers due to illness, their most obvious common characteristics are their success through the works they wrote. Based on this common point, the stories of Kafka titled “Das Ehepaar” (1922) and Borchert titled “Das Brot” (1946) are comparatively discussed in this study. At first glance, it is obvious that the plot in both works revolves around old couples. The most obvious similarity that stands out in the relationship between married couples in both Kafka’s work and Borchert’s work is that the woman is more thoughtful, devoted and helpful. Based on this similarity, the analysis and interpretation of these two works from different periods and authors in terms of elderly couples is the focus of this study. The aim of the study is to determine the image of the old couple in

both works. In line with this goal, the study uses methods of comparison, text analysis and text interpretation. To date, both Kafka's and Borchert's works have been interpreted separately, but the stories of both authors have not been studied comparatively. In this respect, it is important that this study is a first and contributes to the field.

Keywords: Kafka, Borchert, Comparison

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyıl Alman edebiyatı farklı dönemleri kapsamaktadır. Buna bağlı olarak, farklı dönemlere ait ve çeşitli türlerde eserler vermiş yazarlar mevcuttur. Bu yazarlardan Franz Kafka ve Wolfgang Borchert bu çalışmada ele alınmaktadır. Bu iki yazarın hayatlarına bakıldığı zaman, II. Dünya Savaşı (1939-1945) esnasında asker olarak zorluklar yaşamış, savaşın ardından 1947 yılında ölmüş ve buna rağmen çok sayıda eser yazmış olan Borchert'in aksine, 1924 yılında hayata gözlerini kapamış olan Kafka'nın I. Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında, öncesinde ve sonrasında kendisine ün getirmiş eserler kaleme almış olması göze çarpmaktadır. Bununla beraber, her iki yazarın da hastalık neticesinde erken yaşlardaki ölümleri ortak özellikleri olarak belirtilebilir. Kısa hayatlarına rağmen, her iki yazar da arkalarında çok sayıda eser bırakmıştır. Kafka üç romanı "Amerika" (1912), "Der Process" (1914), "Das Schloss" (1922), kısa nesir yazıları, öyküleri, mektupları ve günlükleri ile tanınmış, Borchert ise bir tiyatro oyunu, kısa öyküleri ve şiirleri ile başarı elde etmiştir. Peter Rühmkorf, Borchert'in ölmeden önce kaleme aldığı çalışmalardan söz etmekte ve sadece 1946 yılı boyunca yirmi dokuz öykü yazdığını bildirmektedir (Rühmkorf, 2007: 132). Borchert'in yazmayı planlamış olduğu "Persil bleibt Persil" (1947) başlıklı bir romanı, Peter Rühmkorf tarafından belgelendiği gibi, sadece bir sayfadan oluşan bir başlangıç olarak kalmıştır (Rühmkorf, 2007: 133). Daha uzun yaşamış olsaydı, Borchert bunun gibi romanlar da yazmış olabilirdi. Buna ek olarak, Borchert'in çoğu eserini hasta halde yazmış olduğu da belirtilebilir. Benzer bir şekilde, Kafka 1917 yılında tüberküloz hastalığına yakalanmasından sonra bazı eserlerini hasta halde kaleme almıştır. Klaus Wagenbach Kafka'nın ölmeden önce kız arkadaşı Dora ile beraber Berlin'de son yılında bile çok sayıda nesir eser kaleme aldığını ama hastalığının da bu zaman zarfında ilerlediğini bildirmektedir (Wagenbach 2002: 150).

Kafka ve Borchert hasta halde üretmiş oldukları çok sayıda eşsiz eser ile Alman edebiyatında önemli yer elde etmişlerdir. Bununla beraber, bu iki yazarın eserleri farklı dönemlere aittir. Kurt Rothmann Kafka'yı ekspresyonizm temsilcileri arasında (Rothmann, 2014: 257-262) ve Borchert'i savaş sonrası Alman edebiyatı yazarları arasında (Rothmann, 2014: 291-296) göstermektedir. Her iki yazarın eserlerine bakıldığı zaman, Kafka'nın hayal ve gerçek arasında kalan olayları, olumsuzlukları dile getirmiş olduğu, Borchert'in ise savaşın insan hayatına olan etkilerini, yaşanmış gerçekleri yazıya dökmüş olduğu söylenebilir. Her iki yazarın eserlerinde otobiyografik izlere de rastlanmaktadır. Borchert'in bazı eserleri bir askerin anılarını anımsatmakta, Kafka'nın bazı eserlerinde kendi ailesine benzer tablolar sunulmaktadır. Bunların yanı sıra, iki yazarın en belirgin ortak özelliği, kısa nesir türdeki eserleridir.

Kafka ve Borchert arasında beliren bu ortak noktalardan hareketle, Kafka'nın "Das Ehepaar" (1922) ve Borchert'in "Das Brot" (1946) başlıklı nesir türdeki eserleri bu çalışmada karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte ve yorumlanmaktadır. Her iki öykünün merkezinde yaşlı çiftlerin bulunması önemli bir benzerliktir. Bu benzerlikten yola çıkarak, çalışmada karşılaştırma, metin analizi ve metin yorumu yöntemleri eşliğinde her iki öyküde yaşlı çift imajının açıklanması hedeflenmektedir. Bu çalışmada, Kafka'nın ve Borchert'in eserleri birlikte ele alınmakta ve günümüze dek bu alanda eksik kalan bir boşluk doldurulmaktadır.

2. KAFKA: “DAS EHEPAAR”

Kafka'nın kısa nesir türdeki eserlerinden biri olan “Das Ehepaar” günümüze dek fazla dikkat çekmemiştir. Malte Kleinwort bu eseri Kafka'nın olgunluk dönemi eserleri (Spätwerk) arasında ele almakta ve yazarın bu öyküyü 1922 yılının sonlarında kaleme aldığını bildirmektedir (Kleinwort, 2013: 231). Öyküde ben-anlatıcı (Ich-Erzähler) Kafka'nın tüccar figürlerinden biri olarak zayıflamış iş ilişkilerini tekrar canlandırmak niyetiyle eski müşterilerinden K. adlı yaşlı bir iş adamını akşam saatlerinde evinde ziyaret etmek kararını alır. Son zamanlarda hasta olan yaşlı K. ile karısı bir gezintiden evlerine yeni döndükleri esnada bu ziyaret gerçekleşmektedir. Yaşlı çift hasta yatakta yatan oğullarının odasındadır. Ben-anlatıcı odaya girince kendisine rakip olarak gördüğü bir iş temsilcisinin de yaşlı K. ile evinde görüşmek üzere odada olduğunu görür. Bayan K. devamlı yaşlı ve güçsüz eşi ile ilgilenmekte, onun kürk mantosunu çıkarmasına yardım etmekte ve ona koltuk çekmektedir:

“Seine Frau, klein und gebrechlich, aber äusserst lebhaft, [...] war damit beschäftigt, ihm den Pelz auszuziehen, [...]” (Kafka, 1994: 134).

Orijinal eserdeki bu satırlarda, kısa boylu ve zayıf ama son derece canlı olan kadının kocasının kürkünü çıkarmakla meşgul olduğu ifade edilmektedir. Devam eden satırlarda, uzun boylu yaşlı K. ile kısa boylu karısı arasındaki ilişki gözler önüne serilmekte ve yaşlı kadının eşine yardım çabaları anlatılmaktadır.

Eserin figürleri arasında, yaşlı K. ile karısı öne çıkmakta ve olay bu çift etrafında dönmektedir. Ben-anlatıcı yaşlı K. ile iş meselelerini konuşmak, ona teklifler sunmak ister ama başarılı olamaz. Yaşlı K. gibi hasta oğlu da bu misafiri dinlemeye tahammül edemez. Uyku pozisyonuna geçen yaşlı K. için endişe duyan ben-anlatıcı, onun yaşlılık nedeniyle aniden ölmüş olabileceğini düşünür. Orijinal eserdeki şu ifadeler bu durumu anlatmaktadır:

“Schnell sprang ich zu ihm, fasste die leblös hängende, kalte, [...] Hand; da war kein Puls mehr” (Kafka, 1994: 137).

Bu alıntıda, ben-anlatıcının hızla yaşlı adama atladığı, onun soğuk, cansız elini tuttuğunu ve artık nabız olmadığı dile gelmektedir.

Olayın devamında, kocasına yeni kıyafet getiren kadın kocasının yardımına koşar ve onun aslında uykuya daldığını söyler. Eşi ile ilgilenmekten kendisi dışarıdan geldiklerinden beri üzerini değiştirmek fırsatını bulamaz. Durum böyle iken, ben-anlatıcı yaşlı çiftin evinden ayrılmak ister. Zaten onunla ilgilenen de yoktur. Oradan ayrılırken, Bayan K. ile karşılaşması ve onu kendi annesine benzetmesi, yaşlı kadının zor işittiğini sanması, ardından onun sağır olduğunu anlaması ilginçtir.

Bu öyküde, Kafka'nın kendi ailesine benzer bir tablo oluşturmuş olduğu görülmektedir. Yaşlı baba, yaşlı anne ve hasta oğul figürleri otobiyografik unsurlara örnektir. Eserin başarısız bir iş görüşmesi ile noktalanması da Kafka'nın çoğu eserindeki olumsuzluklara örnek teşkil etmektedir.

3. BORCHERT: “DAS BROT”

Borchert'in en çok okunan kısa öykülerinden biri olan “Das Brot” 1946 yılında ortaya çıkmıştır. Yazarın diğer kısa öykülerinde olduğu gibi, bu öyküde de, direkt olarak savaştan söz edilmese bile, savaşın insan hayatı üzerindeki olumsuz etkilerini hissetmek mümkündür. Öyküde olay yaşlı bir çift arasındaki ilişkiden ibarettir. Gece bir gürültü duyarak uyanan kadın saatin iki buçuk olduğunu ve kocasının yatakta olmadığını görür. Yataktan kalkar ve karanlık mutfakta kocası ile karşılaşır. Işığı açınca, mutfak masasının üzerinde ekmek tabağı, bıçak ve örtünün üzerinde ekmek kırıntılarını görünce, kocasının ekmek kestiğini anlar. Adam bir gürültü nedeniyle yataktan mutfığa geldiğini ima eder. Kadın kocasının yalan söylediğini anlar ama

yalanını yüzüne vurmak istemez. Bu esnada, her ikisi de gece vakti birbirlerinin ne kadar yaşlı göründüklerini düşünür. Altmış yaşın üzerinde olan adam eşinden gizlice ekmek yemekte ve yalan uydurmaktadır. Kadın bu yalana fazla tepki vermese bile, bu yalandan hoşlanmadığı kesindir:

“Sie sah ihn nicht an, weil sie nicht ertragen konnte, dass er log, Dass er log, nachdem sie neununddreissig Jahre verheiratet waren” (Borchert, 2009: 320-321).

Orijinal eserden bu alıntıda, kadının otuz dokuz yıldır evli olmalarına rağmen, kocasının yalan söylemesine dayanmadığı için ona bakmadığı dile gelmektedir.

Olayın devamında, kadın kocasının yatağa dönmesini sağlar ama yatakta kocasının gizlice ağzındaki ekmeği çiğnediğini işitir. Ertesi akşam, kadın kocasına bir dilim daha fazla ekmek verir; kendisi ise bir dilim daha az yemek ister. Bu sefer, kadın ufak bir yalana başvurur ve akşam fazla ekmeğin ona ağır geleceğini belirtir. Bu şekilde, kadın kocasının hatasını anlamasını sağlamaktadır. Kadın bu doğru davranışlarıyla hem kocasına yardımcı olmakta, hem de kendi insancıl yönünü ispatlamaktadır. Yaşlı çift arasındaki ilişki kadının çabaları ile düzeltilmektedir.

Kısa öykünün özelliklerine uygun olarak, olay sadece iki figür arasında cereyan etmektedir. Öykünün ani başlaması, açık sonlanması, kısa ve basit cümle yapılarının kullanılması, bu öykünün değerini artırmaktadır. Borchert’in bu öyküsünde savaş sonrası açlık ve kıtlık sorunları anlatılmaktadır. Yaşlı çift ekmeklerin dilimlerini paylaşmak zorundadır. Bunun yanı sıra, öyküde soğuk fayanslardan dolayı çiftin üşmesi de savaş sonrası yokluk sorununu sergilemektedir. Savaşın olumsuz etkilerinin insan ilişkilerine de yansımaları konu edilmektedir. Yaşlı çift bir dilim ekmek yüzünden ufak yalanlara başvurmakta ve aralarındaki ilişkinin zarar görmesine neden olmaktadır.

4. BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Kafka’nın “Das Ehepaar” ve Borchert’in “Das Brot” adlı eserleri karşılaştırıldığı zaman, benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. En önemli benzerlik her iki eserin kısa nesir tür olmasıdır. Kafka’nın öyküsü altı sayfadan, Borchert’in öyküsü ise üç sayfadan ibarettir. Her iki öyküde de az sayıda figür mevcuttur. Her iki eserde de yaşlı çift olayın merkezindedir. Her iki eserde de kadın figür insancıl davranışlarıyla öne çıkmaktadır. Her iki eserde de çiftler arası ilişkiler olumlu yöndedir.

Bu benzerliklerin yanı sıra, Kafka’nın ve Borchert’in öykülerinin başlıkları dikkat çekmektedir. Kafka’nın başlığı direkt olarak evli bir çifti işaret etmektedir. Bir farklılık olarak, Borchert’in başlığı ekmek ile ilgilidir. Bu başlık, savaş sonrası edebiyatına ait bu öykünün o dönemdeki açlık ve kıtlık sorunlarıyla bağlantısını göstermektedir. Bununla beraber, öykü başlığından daha fazla anlamlarla yüklüdür.

İki eser arası diğer bir farklılık ise, Kafka’nın eserindeki kocanın yaşlı ve güçsüz, karısının ise hareketli ama sağır olmasıdır. Borchert’in öyküsünde ise yaşlı görüntülerini gece vakti fark eden bir çift söz konusudur. Gece vakti ekmek sahnesi sayesinde, karı ve koca birbirlerinin yaşlandığına tanık olurlar.

5. YAŞLI ÇİFT İMAJI

Kafka’nın “Das Ehepaar” ve Borchert’in “Das Brot” adlı eserlerinde yaşlı çiftler arası ilişkiler gözden geçirildiği zaman, kadının kocasına oranla daha düşünceli, özverili ve yardımsever olduğu ortaya çıkmaktadır. Her iki öyküde de kadın kocasına destek vermekte, kocasını el üstünde tutmaktadır. Kafka’nın öyküsünde kadın kendini ihmal etmekte ve kocasına her türlü yardıma koşmaktadır. Borchert’in öyküsünde de kadın kocasını düşünmekte ve kendi hakkı

olan ekmek dilimini kocasına vermektedir. Kadın kocasının yalanına tepki vermemekte ve bunun yerine insancıl davranışlarda bulunmaktadır. Her iki eserde de bencil olmayan kadın tipleri görülmektedir. Bu bağlamda, her iki eserde de yaşlı çift imajının olumlu olduğu tespit edilmektedir. Yaşlı çiftler arasındaki ilişkilerin olumlu olduğu vurgulanabilir.

Borchert'in eserinden farklı olarak, Kafka'nın eserinde yaşlı K. ve misafiri arasında olumsuz bir ilişki vardır. K. iş görüşmesi için gelen misafirine ilgisiz davranmakta ve misafir başarısız bir görüşmenin ardından oradan ayrılmaktadır. Bu ilişki ile yaşlı çift arasındaki ilişki karşıtlık göstermektedir. Yaşlı çift arasındaki ilgi ve yardımlaşma iş ilişkisinde bulunmamaktadır. Yaşlı kadın kocasına yaptığı yardımı misafire yapmamakta ve bu durumu sağır olmasıyla geçiştirmektedir. Eğer kadın, misafir eve girdiği andan itibaren, kocası için koşuşturmak yerine, misafire de ilgi gösterebilseydi, belki de iş görüşmesi başarılı bitebilirdi. Kafka'nın öyküsündeki yaşlı çift arasındaki olumlu ilişkinin eve gelen misafire fayda etmediği anlaşılmaktadır.

Borchert'in eserinde, Kafka'nın eserinden farklı olarak, oğul figürü bulunmamaktadır. Evli çiftin çocukları hakkında bilgi verilmemektedir. Ama Kafka'nın eserinde anne ve babasına destek bir oğul figürü mevcuttur. Bu figür yaşlı çift arasındaki ilişkiye olumlu yönde etki etmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma ile Kafka'nın "Das Ehepaar" ve Borchert'in "Das Brot" adlı eserleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Her iki eserde de olayın yaşlı çiftler etrafında döndüğü gösterilmiştir. Her iki eserde de yaşlı çiftler arasındaki ilişkide kadının kocasına göre daha düşünceli ve özverili olduğu saptanmıştır. Kadın kocasına her türlü desteği vermektedir. Her iki eserde de kadın insancıl davranışlarıyla öne çıkmakta ve eşler arası ilişkide büyük rol oynamaktadır.

Çalışmanın sonuçlarından biri, hem Kafka'nın, hem de Borchert'in öykülerinde yaşlı çift imajı olumludur. Çalışmanın sonuçlarından bir diğeri, farklı dönemlerde eser vermiş Kafka ve Borchert'in öykülerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması sayesinde alandaki bir boşluğum doldurulması sağlanmıştır.

7. KAYNAKLAR

ARENS, Detlev. (2002). Franz Kafka. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

BEICKEN, Peter. (1986). Franz Kafka: Leben und Werk. Stuttgart: Ernst Klett.

BORCHERT, Wolfgang. (2009). Das Gesamtwerk. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

DIETZ, Ludwig. (1990). Franz Kafka. Stuttgart: Metzler.

FIRTINA, Özlem. (2023). An Analysis Of Wolfgang Borchert's Play Entitled Draussen vor der Tür In The Context Of The Phenomenon Of Homelessness In Society. 14. International Conference On Culture, Civilization And Social Sciences. Buenos Aires, Argentina. Proceedings Book. IKSAD Publishing House. 1-6.

FIRTINA, Özlem. (2023). Analysis Of Kafka's Kleine Fabel In Terms Of Characteristics Of The Fable Genre. Asia Pasific 8th International Modern Sciences Congress. Mata Sundri College, University Of Delhi. Delhi, India. The Proceedings Book. IKSAD Yayınevi. 15-18.

FIRTINA, Özlem. (2019). Articles On The Path Of Science. Ankara: Anı Yayıncılık.

FIRTINA, Özlem. (2011). Literatur und Geschichte: Am Beispiel von Wolfgang Borcherts Kurzgeschichte Die Küchenuhr. Littera: Edebiyat Yazıları. Cilt 29. 239-246.

FIRTINA, Özlem. (2006). Kafka ve Amerika Hayali: Roman Analizi ve Yorumu. Ankara: Alman Kitabevi.

KAFKA, Franz. (1994). Das Ehepaar und andere Schriften aus dem Nachlass. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

KLEINWORT, Malte. (2013). Der späte Kafka: Spätstil als Stilsuspension. München: Wilhelm Fink Verlag.

ROTHMANN, Kurt. (2014). Kleine Geschichte der deutschen Literatur. Stuttgart: Reclam.

RÜHMKORF, Peter. (2007). Wolfgang Borchert. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

WAGENBACH, Klaus. (2002). Franz Kafka. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: APPROACHES, CHALLENGES, AND PRACTICES.

Raxmatova Bahora Ibodulla qizi

Oriental universiteti, G'arb tillari kafedrası katta o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0005-0775-4096>

Abstract. English for Specific Purposes (ESP) plays a crucial role in equipping learners with the linguistic and communicative skills necessary for their professional and academic fields. This study examines effective approaches, common challenges, and best practices in ESP instruction. The research employs a qualitative methodology, analyzing pedagogical strategies through existing literature and classroom case studies. Findings suggest that task-based learning, needs analysis, and content-based instruction significantly enhance ESP teaching effectiveness. The study concludes with recommendations for curriculum designers and instructors to optimize ESP pedagogy (Dudley-Evans & St John, 1998; Hutchinson & Waters, 1987).

Key words and expressions. ESP, need-analysis, qualitative methodology, pedagogical strategies

Annotatsiya. Ingliz tilining maxsus maqsadlar uchun o'qitilishi (ESP) kasbiy va akademik sohalarda zarur bo'lgan lingvistik va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot ESP o'qitishning samarali yondashuvlari, keng tarqalgan muammolar va eng yaxshi amaliyotlarini o'rganadi. Tadqiqot sifat metodologiyasidan foydalanib, mavjud adabiyotlar va sinfdagi tajriba asosida pedagogik strategiyalarni tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, vazifaga asoslangan o'qitish (task-based learning), ehtiyojlarni tahlil qilish (needs analysis) va mazmunga asoslangan ta'lim (content-based instruction) ESP ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar (curriculum designers) va o'qituvchilar (instructors) uchun ESP pedagogikasini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi (Dudley-Evans & St John, 1998; Hutchinson & Waters, 1987).

Kalit so'z va iboralar. Vazifaga asoslangan o'qitish, ehtiyojlarni tahlil qilish, sifat metodologiyasi, pedagogik strategiyalar

1. Introduction. The growing demand for English language proficiency in specific professional and academic fields has led to the development of English for Specific Purposes (ESP), a specialized approach to language instruction tailored to the needs of learners within particular domains. Unlike General English (GE), which focuses on broad language skills applicable in everyday communication, ESP is designed to equip learners with the linguistic and communicative competencies necessary for success in fields such as business, medicine, law, and engineering.

ESP instruction is based on a needs-driven approach, meaning that course content and teaching strategies are adapted to meet the specific requirements of learners in their professional or academic contexts. However, implementing effective ESP instruction comes with its own set of challenges. Educators must conduct thorough needs analyses to identify learners' language requirements, develop customized teaching materials, and possess both linguistic proficiency

and subject-matter knowledge to deliver instruction effectively. Additionally, student motivation can be a concern, as some learners may prioritize their technical or professional studies over language learning.

This paper explores various methodologies for ESP instruction, examining strategies that enhance teaching effectiveness and foster engagement. It also identifies common challenges faced by educators and provides best practices to optimize ESP pedagogy, such as integrating authentic materials, collaborating with subject specialists, and utilizing technology-enhanced learning tools. By addressing these key aspects, the study aims to contribute to the ongoing development of ESP as a dynamic and practical approach to language teaching in specialized fields (Hyland, 2006).

2. Methods. This study employs a qualitative research approach, utilizing a combination of literature review and case study analysis to gain deeper insights into effective ESP instruction. Data is collected from a range of sources, including academic journals, ESP course syllabus, and interviews with experienced ESP practitioners, ensuring a comprehensive examination of both theoretical perspectives and real-world teaching practices.

The literature review provides a foundation for understanding established ESP methodologies, key pedagogical principles, and evolving trends in the field. Meanwhile, case study analysis allows for an in-depth exploration of practical applications, highlighting successful instructional strategies implemented in various ESP learning environments. By examining how educators navigate common challenges, such as material development, student motivation, and domain-specific language demands, the study aims to offer practical recommendations for improving ESP instruction. The analysis primarily focuses on identifying successful teaching methodologies, evaluating their impact on learner engagement and language acquisition, and addressing persistent challenges in ESP contexts. Through this approach, the study seeks to bridge the gap between theory and practice, offering valuable insights for curriculum designers, educators, and policymakers working to enhance the effectiveness of ESP pedagogy (Belcher, 2009).

3. Results and Discussion. Common challenges in ESP instruction include the complexity of conducting a Needs Analysis, as identifying learners' exact language requirements can be difficult (West, 1994). Another challenge is Material Development, since ESP courses often lack standardized textbooks, requiring educators to develop customized materials to meet specific learner needs (Gatehouse, 2001). Additionally, Instructor Expertise plays a crucial role, as ESP teachers must possess not only linguistic proficiency but also subject-matter knowledge to effectively deliver specialized content (Johns & Dudley-Evans, 1991). Student Motivation also presents a challenge, as some learners perceive ESP as secondary to their technical studies, which may affect their engagement and participation (Stevens, 1988).

To address these challenges, several best practices can be implemented in ESP instruction. Conducting a thorough Needs Analysis ensures that courses are tailored to learners' linguistic and professional needs, making them more relevant and effective (West, 1994). Integrating authentic materials, such as real-world texts, reports, and case studies, enhances student engagement and promotes practical application of language skills (Hyland, 2006). Furthermore, collaborating with subject specialists strengthens course content accuracy and relevance, as partnerships between language instructors and field experts provide valuable insights into industry-specific discourse (Basturkmen, 2010). Finally, using technology-enhanced learning can significantly improve instructional effectiveness. Digital tools,

simulations, and virtual classrooms facilitate interactive and immersive learning experiences, making ESP instruction more dynamic and engaging (Hafner & Miller, 2011).

4. Conclusion. Effective English for Specific Purposes (ESP) instruction requires a needs-based, interdisciplinary approach that aligns language learning with the professional and academic demands of learners. A well-designed ESP curriculum begins with a comprehensive needs analysis, ensuring that course content directly addresses the linguistic and communicative requirements of specific fields. This tailored approach allows learners to acquire domain-specific vocabulary, discourse structures, and functional language skills necessary for their careers.

To enhance learning outcomes, task-based and content-integrated instructional methods have proven highly effective. Task-based learning (TBL) engages students in authentic, real-world activities, simulating workplace or academic communication scenarios that require active problem-solving and critical thinking. Similarly, content and language integrated learning (CLIL) fosters deeper engagement by incorporating subject-specific knowledge directly into language instruction, helping learners develop both linguistic competence and field-specific expertise simultaneously.

Collaboration with subject-matter specialists plays a crucial role in improving the relevance and accuracy of ESP materials. By working closely with professionals from disciplines such as medicine, law, engineering, or business, ESP educators can ensure that instructional materials reflect the latest industry practices and terminologies. This interdisciplinary partnership strengthens the practical application of ESP instruction, preparing learners for real-world communication challenges.

Looking ahead, future research should explore technology-driven solutions to enhance ESP instruction. Digital tools, virtual simulations, AI-driven language tutors, and interactive learning platforms offer new opportunities to create immersive and adaptive learning experiences. Additionally, longitudinal studies tracking ESP learners' career progression and professional success would provide valuable insights into the long-term impact of ESP education. By integrating innovative methodologies and embracing interdisciplinary collaboration, ESP instruction can continue to evolve, equipping learners with the specialized linguistic skills necessary for success in their respective fields.

References

- Basturkmen, H. (2010). *Developing courses in English for specific purposes*. Palgrave Macmillan.
- Belcher, D. (2009). *English for specific purposes in theory and practice*. University of Michigan Press.
- Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press.
- Gatehouse, K. (2001). Key issues in English for specific purposes (ESP) curriculum development. *The Internet TESL Journal*, 7(10).
- Hafner, C. A., & Miller, L. (2011). Fostering learner autonomy in English for science: A collaborative digital video project in a technological learning environment. *Language Learning & Technology*, 15(3), 68-86.
- Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for specific purposes: A learning-centred approach*. Cambridge University Press.

Hyland, K. (2006). *English for academic purposes: An advanced resource book*. Routledge.

Johns, A. M., & Dudley-Evans, T. (1991). English for specific purposes: International in scope, specific in purpose. *TESOL Quarterly*, 25(2), 297-314.

Long, M. H. (2015). *Second language acquisition and task-based language teaching*. Wiley-Blackwell.

Stevens, P. (1988). The learner and teacher of ESP. In Chamberlain, D., & Baumgardner, R. J. (Eds.), *ESP in the classroom: Practice and evaluation* (pp. 39-44). Modern English Publications.

West, R. (1994). Needs analysis in language teaching. *Language Teaching*, 27(1), 1-19.

CHET TILLARINI O'QITISHDA MASOFAVIY TA'LIM MUAMMOLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Abdullayeva Zaxro Shadmankulovna

Oriental universiteti G'arb tillari kafedrası katta o'qituvchisi,

0009-0007-1447-6199

Annotatsiya

Zamonaviy globallasuv davrida chet tillarini bilish har qachongidan ham muhimroq. Masofaviy ta'lim o'quvchilarga ko'proq moslashuvchanlik va qulaylik yaratib, an'anaviy sinf sharoitlariga istiqbolli alternativa sifatida paydo bo'ldi. Biroq, onlayn til o'rganishga o'tish qiyinchiliklardan xoli emas. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitish sharoitida masofaviy ta'lim bilan bog'liq turli xil muammolarni, masalan, texnologik to'siqlar, o'zaro ta'sirning cheklanganligi va motivatsion masalalarni o'rganadi. Masofaviy ta'lim, ayniqsa, masofaviy ta'limni talab qiladigan global voqealar ortidan tobora ommalashib bormoqda. Masofaviy ta'lim orqali chet tillarini o'qitish innovatsion yechimlarni talab qiladigan noyob muammolarni keltirib chiqaradi. Masofaviy ta'lim, ayniqsa, masofaviy ta'limni talab qiladigan global voqealar ortidan tobora ommalashib bormoqda. Bugungi globallasgan dunyoda chet tillarini bilish ajralmas mahoratga aylandi. Ammo an'anaviy sinf sharoitlari, ularning jismoniy mavjudligi talablari bilan, til ta'limiga bo'lgan talabni qondirishda muhim muammolarga duch keldi. Texnologiya kelishi bilan, masofaviy ta'lim muqobil sifatida paydo bo'ldi, dunyo bo'ylab o'quvchilar uchun moslashuvchan va mavjudlik taklif. O'zining salohiyatiga qaramay, chet tillarini o'qitish sohasida masofaviy ta'lim noyob muammolarga duch kelmoqda. Keng qamrovli tahlil orqali biz masofaviy tillarni muvaffaqiyatli o'rganishdagi to'siqlarni tushunishga va ularni bartaraf etishning innovatsion strategiyalarini aniqlashga intilamiz, bu esa o'z navbatida, takomillashtirilgan va inklyuziv ta'lim tizimiga yo'l ochadi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, chet tillarini o'qitish, texnikalar, onlayn ta'lim platformalari

Annotation

In the era of modern globalization, knowledge of foreign languages is more important than ever. Distance learning has emerged as a promising alternative to traditional classroom conditions, providing students with more flexibility and comfort. However, the transition to online language learning is not without difficulties. This article explores various problems related to distance learning in the context of teaching foreign languages, such as technological barriers, limited interaction, and motivational issues. Distance education is becoming increasingly popular, especially after global events that require distance learning. Teaching foreign languages through distance learning presents unique challenges that require innovative solutions. Distance education is becoming increasingly popular, especially after global events that require distance learning. In today's globalized world, knowledge of foreign languages has become an indispensable skill. But traditional class conditions, with the demands of their physical presence, had significant problems meeting the demand for language education. With the advent of technology, distance learning has emerged as an alternative, offering flexibility and accessibility for learners around the world. Despite its potential, distance education in the field of teaching foreign languages faces unique problems. Through a comprehensive analysis,

we strive to understand the barriers to successful learning of distance languages and identify innovative strategies for overcoming them, which, in turn, opens the way for an improved and inclusive education system.

Keywords: distance learning, foreign language teaching, techniques, online learning platforms

Chet tillarini o'qitish sharoitida masofaviy ta'lim bir nechta muammolarga duch keladi. Ushbu muammolarni texnologik to'siqlar, pedagogik muammolar va talabalarni jalb qilish va motivatsiya bilan bog'liq masalalarga keng ajratish mumkin. Chet tillarini o'qitishda masofaviy ta'lim bilan bog'liq ba'zi muammolar:

1. Texnologik to'siqlar: masofaviy ta'lim asosan texnologiyaga tayanadi. Talabalar internetga ulanishning yomonligi, tegishli qurilmalarga kirishning etishmasligi yoki dasturiy ta'minotning muvofiqligi muammolari kabi muammolarga duch kelishi mumkin, bularning barchasi ularning o'rganish tajribasiga to'siqlik qilishi mumkin.
2. Motivatsiya va o'z-o'zini tarbiyalash: tilni o'rganish izchil amaliyot va yuqori darajadagi motivatsiyani talab qiladi. Masofaviy ta'limni tashkil etishda talabalar tuzilgan muhimsiz va an'anaviy sinfning bevosita nazoratisiz o'z-o'zini tarbiyalash va motivatsiyani saqlash bilan kurashishlari mumkin.
3. Cheklangan o'zaro ta'sir: masofaviy ta'limda tengdoshlar va o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlar ko'pincha cheklangan. Til o'rganish suhbat va amaliyotda rivojlanadi, ammo virtual sinflar o'z-o'zidan, tabiiy o'zaro ta'sirlar uchun etarli imkoniyatlar yaratmasligi mumkin.
4. Baholash muammolari: masofaviy ta'limni o'rnatishda tilni bilish darajasini baholash qiyinroq bo'lishi mumkin. Og'zaki imtihonlar va taqdimotlar kabi an'anaviy baholarni o'tkazish qiyinroq bo'lishi mumkin va onlayn testlarda akademik yaxlitlik haqida xavotirlar bo'lishi mumkin.
5. Madaniy ta'sir: til o'rganish nafaqat lug'at va grammatikani o'zlashtirish; bu til ortidagi madaniyatni tushunish haqida ham. Masofaviy ta'lim an'anaviy usullar bilan bir xil madaniy ta'sirni ta'minlamasligi mumkin, bu erda madaniy suvga cho'mish faoliyati yanada samarali tashkil etilishi mumkin.
6. Internetga ulanish: ishonchli va yuqori tezlikdagi internetga kirish samarali masofaviy o'qitish uchun juda muhimdir. Ko'pgina mintaqalarda talabalar sekin yoki beqaror internet ulanishlari bilan kurashishlari mumkin, bu esa jonli darslarning buzilishiga, o'quv materiallariga kirishning kechikishiga va interaktiv tadbirlarda ishtirok etishda qiyinchiliklarga olib keladi.
7. Qurilmalarga kirish: hamma talabalar ham onlayn o'rganish uchun zarur bo'lgan kompyuterlar, planshetlar yoki smartfonlar kabi kerakli qurilmalardan foydalana olmaydilar. Agar shunday bo'lsa ham, ushbu qurilmalar har doim ham zamonaviy o'quv dasturlari va videokonferentsaloqa vositalarining talablarini qondirish uchun zamonaviy yoki kuchli bo'lmasligi mumkin.
8. Dasturiy ta'minotning muvofiqligi: turli xil ta'lim muassasalari turli xil o'quv boshqaruv tizimlaridan, videokonferentsaloqa platformalaridan va til o'rganish dasturlaridan foydalanishlari mumkin. Talabalar ushbu vositalarga turli xil qurilmalar va operatsion tizimlarda muammosiz kirishlari va ulardan foydalanishlarini ta'minlash qiyin bo'lishi mumkin.

Pedagogik muammolar

Chet tillarini o'qitish interaktiv va immersiv tajribalarni talab qiladi, bunga virtual muhitda erishish qiyin bo'lishi mumkin. Guruh faoliyati, rol o'ynash va real vaqtda fikr-

mulohazalar kabi an'anaviy sinf texnikasini onlayn tarzda amalga oshirish qiyinroq. Bundan tashqari, jismoniy mavjudlikning etishmasligi o'qituvchilar uchun talabalarning tushunchalarini o'lchash va shaxsiy qo'llab-quvvatlashni qiyinlashtirishi mumkin.

Chet tillarini o'qitishda masofaviy ta'lim bilan bog'liq ba'zi pedagogik muammolar:

1. Ishtirok etish va o'zaro ta'sir: an'anaviy sinfda o'qituvchilar og'zaki bo'lmagan ko'rsatmalar va to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir orqali talabalarning ishtirokini osongina o'lchashlari mumkin. Virtual muhitda talabalarning faolligini saqlab qolish va interaktiv o'quv tajribalarini rivojlantirish qiyin bo'lishi mumkin. Bu ishtirok etish etishmasligiga va tilni o'zlashtirishda samaradorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin.

2. Shaxsiylashtirish: tilni samarali o'qitish ko'pincha o'quvchilarning ehtiyojlari, kuchli va zaif tomonlarini hal qilish uchun shaxsiy ko'rsatmalarni talab qiladi. Masofaviy o'qitish tizimida o'qituvchilar uchun moslashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etish va o'qitish usullarini har bir talabaning o'ziga xos o'quv uslubiga moslashtirish qiyin bo'lishi mumkin.

3. Kommunikativ kompetentsiya: tilni o'rganish asosan kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga—hayotiy vaziyatlarda tildan samarali foydalana olishga bog'liq. Masofaviy ta'lim o'z-o'zidan suhbatlashish, guruh muhokamalari va ushbu vakolatni shakllantirish uchun muhim bo'lgan rol o'ynash faoliyati uchun etarli imkoniyatlarni taqdim etmasligi mumkin.

4. Baholash va fikr-mulohaza: o'z vaqtida va konstruktiv fikr-mulohazalar til o'rganish uchun juda muhimdir. Masofaviy ta'lim sharoitida nutq, yozish va tushunish vazifalari bo'yicha izchil va batafsil fikr-mulohazalarni taqdim etish ko'p vaqt talab qilishi va logistika jihatidan qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, an'anaviy baholash usullarini onlayn muhitga moslashtirish kerak bo'lishi mumkin.

5. Madaniy kontekst: tilning madaniy kontekstini tushunish til o'rganishning asosiy tarkibiy qismidir. Masofadan o'qitish tizimida talabalarga madaniy nuanslarni va tilning haqiqiy hayotda ishlatilishini qadrlashga yordam beradigan immersiv madaniy tajribalarni yaratish qiyin bo'lishi mumkin.

6. O'qituvchilarni tayyorlash va tayyorgarlik: hamma til o'qituvchilari ham raqamli vositalar va platformalardan foydalanishda bir xil darajada qulay yoki o'qitilmaydi. Onlayn o'qitish texnikasi bilan tanishmaslik o'qitish sifatiga va talabalar uchun umumiy o'quv tajribasiga ta'sir qilishi mumkin.

7. Talabalar bilan hamkorlik: til o'rganish ko'pincha juftlik ishi yoki guruh loyihalari kabi hamkorlikdagi faoliyatni o'z ichiga oladi. Virtual muhitda samarali hamkorlikni osonlashtirish puxta rejalashtirishni va tegishli raqamli vositalardan foydalanishni talab qiladi, bu ham o'qituvchilar, ham talabalar uchun qiyin bo'lishi mumkin.

8. Muvofiqlik va tuzilish: izchil va tuzilgan o'quv jadvalini saqlash tilni o'rganish uchun juda muhimdir. Masofaviy ta'limni tashkil etishda talabalar kurs tarkibiga rioya qilish bilan kurashishlari mumkin, bu ularning o'qishi va rivojlanishidagi bo'shliqlarga olib keladi.

Ushbu pedagogik muammolar innovatsion o'qitish strategiyalari, o'qituvchilarni har tomonlama tayyorlash va qo'llab-quvvatlovchi va qiziqarli onlayn o'quv muhitini yaratish uchun texnologiyalardan samarali foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali ta'lim muassasalari chet tillarini o'qitish uchun masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishi va talabalar uchun yanada qiziqarli va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Chet tillarini o'qitishda masofaviy ta'lim bir nechta muammolarni keltirib chiqaradi, ammo to'g'ri strategiya va manbalar yordamida bu qiyinchiliklarni engib o'tish mumkin. Texnologik infratuzilmani takomillashtirish, o'qitishning innovatsion usullarini qo'llash va shaxsiy qo'llab-quvvatlash orqali o'qituvchilar samarali va qiziqarli onlayn til o'rganish tajribalarini yaratishlari mumkin. Masofaviy ta'limning kelajagi ushbu muammolarni faol hal qilish sharti bilan chet tillarini o'qitishni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun keng qamrovli treninglar o'tkazish, madaniy immersion tadbirlarni o'tkazish va innovatsion baholash usullarini ishlab chiqish masofaviy til ta'limi sifatini oshirish yo'lidagi muhim qadamlardir. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali ta'lim muassasalari yanada qo'llab-quvvatlovchi va samarali masofaviy o'qitish muhitini yaratishi, natijada tilni bilishni yaxshilashi va o'quvchilarning til o'rganish maqsadlariga erishishini ta'minlashi mumkin. Chet tillarini o'qitishda masofaviy ta'limning kelajagi ulkan salohiyatga ega va to'g'ri vositalar va yondashuvlar bilan u tilni o'zlashtirishning kuchli va inklyuziv vositasiga aylanishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Cohen, A. D., & Macaro, E. (2019). Til o'rganish strategiyalari: 30 yillik tadqiqot va amaliyot. 52 (3), 314-390.
2. Garrison, D. R. Va Anderson, T. (2003). 21-asrda elektron ta'lim: o'quv muhitini yaratish uchun so'rovlar doirasi hamjamiyati. Routledge.
3. Jonson, L. Va Adams Bekker, S. (2014). NMC Horizon hisoboti: 2014 Oliy ta'lim nashri. Ostin, Texas: Yangi Media Konsortsiumi.
4. Li, J. Va Profitt, N. (2022). Til o'rganishdagi texnologik to'siqlar: muammolar va yechimlar. Ta'lim texnologiyalari tadqiqotlari va ishlanmalari, 70 (3), 513-532.
5. Kramersch, C. (1993). Tilni o'qitishda kontekst va Madaniyat. Oksford Universiteti Matbuoti.
6. Nattinger, J. R., & Dekarriko, J. (2021). Lug'atni o'qitish: adabiyotga Sharh. Til O'qitish Bo'yicha Tadqiqotlar, 25 (5), 582-604.
7. Torn, S. L. Va Qora, R. V. (2007). Til va ijtimoiy tarmoq: til o'rganishda raqamli texnologiyalarning o'rni. Til O'rganish Va Texnologiya, 11 (2), 66-85.

“THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS ON SHRINKING
LIVING SPACES: TRANSITION TO MULTIFUNCTIONAL SPACES.”

TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ETKİSİYLE DARALAN YAŞAM ALANLARI;
ÇOK İŞLEVLİ MEKANLARA GEÇİŞ

Alp KARACA¹

¹Doç.Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Mimarlık – İç Mimarlık, a.karaca@auc.edu.tr,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7288-9705>

Özet

Günümüz sosyo-teknik ortamı, hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler ve artan nüfus yoğunluğu doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağlamda, yaşam alanlarının giderek daha küçük boyutlarda tasarlanması, dikkate değer bir eğilim olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, mimarlık ve iç mekan tasarımı disiplinlerinde çok işlevli mekan tasarımlarına yönelik belirgin bir yönelime yol açmıştır. Çok işlevli mekanlar, birden fazla fonksiyonu tek bir alanda birleştirerek, daralan konut ortamlarının yaratmış olduğu mekânsal kısıtlamalara karşı etkili çözümler sunma potansiyeli taşımaktadır.

2025 yılı itibariyle artan nüfus yoğunluğu ve kırsal alanlardan şehirlere göç gibi sosyal ve ekonomik faktörler, çok işlevli mekanlara olan ihtiyacı hızla artırmaktadır. Bu mekanlar, hem çalışma hem de sosyal yaşam için daha verimli alanlar arayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Araştırmalar, çok işlevli tasarım yaklaşımlarının yaşam kalitesine olumlu katkı sağladığını ve çağdaş tasarım yeniliklerini şekillendirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Yaşam alanlarının küçülmesi, mekân kullanımının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmakta ve tasarım paradigmasını çok işlevsellik eksenine kaydırmaktadır. Çalışma, dinlenme ve ev içi faaliyetler gibi farklı işlevler arasında kesintisiz geçişe olanak tanıyan mekanlar, bireylerin yaşam doyumunu ve iyi olma durumunu artırabilmektedir. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dönemde, konut alanlarının çok işlevli mekanlara dönüşümüyle ilgili algı ve kullanım pratiklerinde önemli değişiklikler gözlemlenmiştir.

Çok işlevli tasarım uygulamaları, mekânsal optimizasyonun yanı sıra yaratıcılığı, üretkenliği ve konforu teşvik eden ortamların oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. İç mekan tasarımında benimsenen çok işlevsellik yaklaşımı, mekânın kullanılabilirliğini artırırken estetik değerleri de ön plana çıkarmaktadır. Modern teknoloji ve yapı sistemlerinin verimli kullanımı, esneklik ve verimlilik sağlayan yaşam alanları tasarımında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, tasarımcılar ve iç mekan tasarımcıları için yenilikçi metodolojiler sunarak, çağdaş yaşam alanlarının etkin yönetimi ve iyileştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Kentsel ve kırsal dinamiklerin yaşam koşulları üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, çok işlevli mekanlara olan ihtiyaç artmakta olup, bu çalışma, tasarım profesyonelleri için bir rehber olmanın yanı sıra, bu alanda daha fazla araştırma ve yenilik için temel teşkil etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Yaşam Alanları, Tasarım.

Abstract

The current socio-technical environment is shaped by rapidly advancing technological developments and increasing population density. In this context, the trend of designing living spaces in increasingly smaller dimensions emerges as a significant tendency. This situation has led to a noticeable shift in the fields of architecture and interior design towards multi-functional space designs. Multi-functional spaces have the potential to provide effective solutions to the spatial limitations created by shrinking living environments by combining multiple functions into a single area.

As of 2025, social and economic factors such as increasing population density and migration from rural areas to cities are rapidly increasing the demand for multi-functional spaces. These spaces meet the needs of individuals who are seeking more efficient areas for both work and social life. Research indicates that multi-functional design approaches contribute positively to the quality of life and have the potential to shape contemporary design innovations. The shrinking of living spaces forces a re-evaluation of space usage and shifts the design paradigm towards multi-functionality. Spaces that allow for seamless transitions between different functions, such as working, resting, and domestic activities, can enhance individuals' life satisfaction and well-being. Especially in the post-COVID-19 pandemic period, significant changes have been observed in the perception and usage practices regarding the transformation of residential spaces into multi-functional areas.

Multi-functional design applications contribute to the creation of environments that promote creativity, productivity, and comfort, in addition to spatial optimization. The multi-functionality approach adopted in interior design not only increases the usability of the space but also highlights aesthetic values. The efficient use of modern technology and building systems plays an important role in the design of living spaces that provide flexibility and efficiency.

This study aims to contribute to the effective management and improvement of contemporary living spaces by offering innovative methodologies for designers and interior designers. Considering the impact of urban and rural dynamics on living conditions, the need for multi-functional spaces is increasing. This study aims to serve as a guide for design professionals, as well as to serve as a foundation for further research and innovation in this field.

Keywords: Technology, Living Spaces, Design.

A QUALITATIVE STUDY ON THE USE OF SOCIAL MEDIA IN FOREIGN
LANGUAGE LEARNING

YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMI ÜZERİNE NİTEL
BİR ARAŞTIRMA

Emel YILMAZ¹

Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar – İletişim, e.

ORCID ID: 0009-0000-8220-1321

Bu çalışma, yabancı dil öğreniminde sosyal medya kullanımı konusuna yöneliktir. Dil öğrenme süreci, bireysel bir çaba olmanın ötesinde, etkileşimli ve topluluk temelli bir yaklaşım gerektiren bir süreçtir. Sosyal medya, bu tür etkileşimli öğrenme ortamlarının kurulmasında önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Google, Google Translate Facebook, Twitter, Youtube, Instagram, TikTok, WhatsApp, Skype gibi platformlar, dil öğrencilerinin birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını, pratik yapmalarını ve çeşitli kaynaklara erişim sağlamalarını mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada, sosyal medya araçlarının dil öğrenme sürecindeki işlevi incelenerek, sosyal medyanın Türkçe öğrenen Kıbrıs Amerikan Üniversitesi öğrencilerinin bireysel ve toplu gelişimlerine nasıl katkı sağladığı ele alınacaktır. Bu çerçevede çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği uygulanmış ve görüşmelerden elde edilen bulgular içerik analizi yapılarak yorumlanmıştır. Çalışma analiz edildiğinde sosyal medya araçları, dil öğrencilerinin kişisel ve toplumsal gelişimlerine katkı sağlayan önemli bir öğrenme kaynağıdır. Bu bağlamda sosyal medya araçlarının sahip olduğu kolay erişim özelliği sayesinde dil öğrenme sürecinde gençlerin birbirleriyle etkileşim sağlamasında etkin rol oynadığı elde edilen bulgular arasındadır. Sosyal medya mecraları sayesinde KAÜ öğrencileri öğrendikleri Türkçe dili konusunda pratik yapma fırsatlarını arttırarak, dil becerilerini geliştirmektedirler. Çalışmanın sonucunda sosyal medyanın sahip olduğu özelliklere bağlı olarak dil öğrenme sürecinde etkin rol oynayan önemli bir araç haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil öğrenimi, Sosyal Medya, İçerik Analizi

Abstract

This study focuses on the use of social media in foreign language learning. The language learning process is more than an individual effort; it requires an interactive and community-based approach. Social media emerges as a significant tool in establishing such interactive learning environments. Platforms such as Google, Google Translate, Facebook, Twitter, YouTube, Instagram, TikTok, WhatsApp, and Skype enable language learners to interact with each other, practice, and access various resources. This study examines the role of social media tools in the language learning process and how they contribute to the individual and collective development of students learning Turkish at Cyprus American University. In this context, qualitative data collection methods, particularly in-depth interviews, were employed, and the findings obtained from the interviews were analyzed and interpreted through content analysis. When the study was analyzed, it was found that social media tools are an important learning resource that contributes to the personal and social development of language learners. The findings also indicate that social media tools, due to their easy accessibility, play an active role

in facilitating interaction among young learners during the language learning process. Thanks to social media platforms, Cyprus American University students are increasing their opportunities to practice the Turkish language they have learned, thus improving their language skills. The study concludes that, based on the features of social media, it has become an important tool playing an active role in the language learning process.

Keywords: Foreign language learning, Social Media, Content Analysis.

THE ALMAS BATIR FAIRY TALES WITHIN THE FRAMEWORK OF EPIC
RULES OF FOLK NARRATIVES
HALK ANLATILARININ EPİK KURALLARI ÇERÇEVESİNDE ALMAS BATIR
MASALI

Tuğba TEKE¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
0000-0002-2296-7250

Özet

Masallar, genellikle bilinmeyen yerlerde ve bilinmeyen karakterler ile gerçekleşen olayları anlatan bir türdür. Bu türün, dil, din, ırk gibi ayrımları gözetmeden evrensel ahlaki değerleri konu edinmesi masalların kültürel sınırları aşarak geniş bir kabul görmesini sağlar. Masal araştırmaları tarihine bakıldığında masalın farklı yöntemlerle ele alındığı görülmektedir. Tipleri ve motifleri bakımından yapılan sınıflandırmaların yanı sıra masalların ve halk anlatılarının nerede ve ne zaman yaratıldığını, ilk şekillerinin nasıl oluştuğunu belirlemeye yönelik bir yaklaşım olan Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı kullanılmıştır. Halk anlatılarının coğrafi ve tarihsel bağlamda nasıl evrildiğini anlamaya odaklanan kuram içerisinde Axel Olrik'in belirlediği epik kurallar, halk anlatılarının yapısal çözümlemesine dair bir çalışmadır. Olrik, halk anlatılarındaki benzer içerikleri inceleyerek, bu anlatıları on beş ilkeye göre değerlendirir. Olrik'in epik kuralları, halk anlatılarının ortak yapısal özelliklerini ortaya koyar ve bu kuralların sadece Avrupa'da değil, dünya çapında geçerli olduğunu savunur. Bu yaklaşım, halk anlatılarının evrensel özellikler gösterdiğini ve farklı toplumlarda benzer yapılarla şekillendiğini gösterir. Olrik'e göre farklı kültürlerdeki halk anlatıları, evrensel bir yapı ve temayı paylaşır. Olrik'in tespit ettiği yasalar kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve anlatıcı bu yasaları, genellikle farkında olmadan, doğal olarak takip eder. Bu çalışmada Olrik'in bu görüşünden yola çıkılarak Özbek Halk Masalları adlı eserdeki Almas Batır masalı incelenmiş ve A. Olrik'in Epik Kuralları'nın tamamını karşıladığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Almas Batır masalı, Axel Olrik, epik kurallar, masal.

Abstract

Fairy tales are a genre that typically narrates events occurring in unknown places and involving unknown characters. The fact that these tales address universal moral values without considering distinctions of language, religion, or race allows them to transcend cultural boundaries and gain widespread acceptance. When looking at the history of fairy tale research, it becomes evident that fairy tales have been approached in various ways. In addition to classifications based on types and motifs, the Historical-Geographical Finn Theory has been used to determine where and when fairy tales and folk narratives were created and how their original forms were shaped. This theory, which focuses on understanding how folk narratives evolved in geographical and historical contexts, includes Axel Olrik's epic rules, which are a structural analysis of folk narratives. Olrik examines the similar contents within folk narratives and evaluates them according to fifteen principles. Olrik's epic rules reveal the common structural features of folk narratives and argue that these rules are applicable not only in European folk literature but also globally. This approach demonstrates that folk narratives

exhibit universal characteristics and are shaped by similar structures across different societies. According to Olrik, folk narratives from various cultures share a universal structure and themes. The laws identified by Olrik are an integral part of culture, and the storyteller naturally follows these laws, often unconsciously. Based on Olrik's perspective, this study analyzes the Almas Batır fairy tale from the work *Uzbek Folk Tales*, and it has been observed that the fairy tale aligns with all of A. Olrik's epic rules.

Keywords: The fairy tale of Almas Batır, Axel Olric, epic rules, the fairy tale.

1. GİRİŞ

Nesir biçimindeki halk anlatıları olan masallar, hayal mahsulü ve gerçek dünyadan bağımsız bir anlatım türüdür. Kökeni Hint mitolojisi ya da eski Yunan' a dayandırılır (Bilkan, 2009: 15). Linda Dégh (2006: 138) çalışmasında motifler, kalıp ifadeler, söz sanatları, karakterler ve olay örgüsünün masalın kompozisyonunu ve yapısını ortaya çıkardığını ifade eder. Masalları yalnızca hayal ve fantezi mahsulü olarak tanımlamanın eksikliğine dikkat çeken Eflatun Cem Güney (1966, 9-10) ise masalın bezendiği motifler aracılığıyla toplumsal gerçekçilik yönüne ve insanın psikolojik derinliğine dair iletiler içerdiğine vurgu yapar. Dolayısıyla masallar dil ve üslubunun akıcılığı, geniş kapsamlı olay örgüsü, olağandışılığı ve aynı zamanda etnografik kaynak olmaları yönüyle halk anlatıları dünyasında haklı bir öneme sahiptir.

On dokuzuncu yüzyıldan başlayarak günümüze gelinceye kadar pek çok sözlü edebiyat yaratmasında olduğu gibi masallar da halk bilimi kuramları çerçevesinde incelenmiştir. Halk anlatılarını farklı bakış açılarıyla değerlendirme imkânı sunan bu kuram ve yöntemlerden biri de metin merkezli kuramlar arasında sayılan Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı'dır. Bu kuram ve yöntemin bir uzantısı olarak Danimarkalı folklor profesörü Axel Olric, ilk defa 1909'da *Zeit Schrift für Deutsches Altertum* dergisinde "Epische Gesetze der Volkedichtung" başlıklı yazısını uluslararası araştırmalarda kullanılmak üzere yayımlamıştır (Olric, 2006: 66).

A. Olric'in on beş maddede sınıflandırdığı bu yasalar, halk anlatılarının yapısal incelemelerine yöneliktir. A. Olric, dünyanın herhangi bir bölgesindeki geleneksel halk anlatısının başka yörelerde de benzer hikâyeleri çağrıştırdığından yola çıkarak tespit ettiği epik yasaların evrensel olduğunu; tüm Avrupa halk edebiyatına hatta daha uzak coğrafyalara uygulanabileceğini düşünür (Olric, 2006: 67-68). Axel Olric'in söz konusu ifadesi bu çalışmanın çıkış noktası olmuş ve belirlediği epik kuralları Hüseyin Baydemir'in Özbek Halk Masalları adlı eserinden seçilen, 584-587 sayfa aralığındaki "Almas Batır" masalına uygulanmıştır. Böylece Türkiye sahası dışındaki bir Türk boyuna ait masalın evrensellik boyutunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

1.1. Almas Batır Masalının Özeti

Eski zamanlarda yaşayan bir kadın ve adamın yaşları ileri olmasına rağmen çocukları yoktur. Sonra bir gün kadın, ağırlığı bir batman, boyu iki arşın olan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Ertesi gün bir torba elma ile çocuğu da alıp bir mollanın huzuruna çıkarlar. Molla kendisine getirilen elmalardan dolayı çocuğa "Almas Batır" adını verir. Çocuk, günden güne hızla büyür, yiğit bir delikanlı olur. Bir gün Almas Batır'ın ünü padişaha kadar ulaşır. Onu, saraya davet edip yakın hizmetine alır. Bu yakınlık ve Almas Batır'ın düşmanlara aman vermemesi vezirin hoşuna gitmez. Almas Batır'ı ortadan kaldıracak bir yol aramaya koyulur.

Padişahın günden güne zayıflayan gözleri iyi göremez olur. Bunu fırsat bilen vezir, padişaha Kafdağının ardındaki yalmağızın bülbüligöya denilen kuşun sesini işitirse gözünün açılacağını; bu işin de ancak Almas Batır'a uygun olduğunu söyler. Almas Batır, kırk gün sonra döneceğini söyleyerek tehlikeli yolculuğa çıkar. Periler yurduna varan Almas Batır bir mağara görür, içeri girdiğinde yaşlı bir kadına selam verir; niçin yolculuğa çıktığını anlatır. Kendisine selam

verilmesi yaşlı kadının hoşuna gider ve Almas Batır'a yardım etmeye karar verir. Ona, Yalman denilen yalmağızın başına gün ağarırken varmasını ve Bülbüligöya kuşuna yem vermesini öğütler. Böylece kuşu kucığına kapayıp kaçacaktır. Yalmağız, Almas Batır'ı kovalarken de yaşlı kadının vereceği iğne, tarak ve ayna ona yardım edecektir. Bu kaçış sırasında iğne, dikenli yola; tarak, ormana ve ayna da büyük bir ırmağa dönüşecektir. Ertesi sabah yaşlı kadının üç dev oğlu kahramanı göz açıp kapayıncaya kadar Kafdağı'na ulaştırır.

Almas Batır, yaşlı kadının söylediklerini yerine getirir. Aynayı yere attığı anda büyük bir nehir peyda olur. İrmaktan geçemeyen Yalmağız, Almas Batır'ın nasıl geçtiğini merak edip sorar. Almas Batır, gömleğine taş doldurarak kolayca geçtiğini söyleyince Yalmağız da aynasını yapar ve suyun dibine kadar batar. Almas Batır, periler yurduna döner, yaşlı kadın kendisine bir uçan at verir. Heybesindeki bülbüligöya ile memleketine döner. Padişahın huzuruna vardığında kuş ötmeye başlar. Padişahın gözleri aydınlanır. Bu başarısından dolayı Almas Batır'ı başveziri yapar; ona kızını verir. Onlar murat ve maksatlarına kavuşurken vezir, kimsenin yüzüne bakamaz hale gelir.

2. ALMAS BATIR MASALININ AXEL OLRIC'İN EPİK KURALLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

2.1. Giriş ve Bitiriş Kuralı

Axel Olric'in belirlediği ilk ve en bilinen kural giriş ve bitiriş kuralıdır. Buna göre anlatı birdenbire başlamaz ve birdenbire sonlanmaz. Durgunluktan coşkunluğa giden süreç, karakterlerden birinin başına gelen bir felaketle sonuçlanır. Ardından coşkunluk biter ve durgunluğa doğru gidilerek anlatı sonlanır (Olric, 2006: 68). Almas Batır masalı da birdenbire başlamaz. Masalın girişinde "Bir varmış bir yokmuş." biçiminde başlangıç formeli kullanılır. İlerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamayan bir çift vardır. En sonunda bir erkek çocuk sahibi olurlar. Sonra bu çocuğun gösterdiği yiğitliklerle padişahın dikkatini çekmesiyle coşkunluk evresine geçilir. Kahramanın tehlikeli yolculuktan yurduna dönüşü ile epizotun durgunlaştığı görülür. Masalın sonunda ise kahraman başvezirliğe yükselerek padişahın kızı ile evlenir. Bu son "Hepsi murat ve maksatlarına ermişler." şeklinde bir bitiş formeli ile dile getirilir.

2.2. Yineleme Kuralı

Anlatı yapılarının diğer bir kuralı da Yineleme Kuralı'dır. Halk anlatılarında detaylı anlatımların ve uzun betimlemelerin yerine olay örgüsüne vurgu yapan yinelemelere başvurulur. Özellikle çarpıcı sahneler, olay akışını bozmayacak biçimde yeri geldikçe yinelenir. Bu yinelemeler kimi zaman anlatıda bir nevi dolgu malzemesi olarak; yani anlatı boşluklarını doldurmak amacıyla da kullanılabilir (Olric, 2006: 69). Almas Batır masalında kahraman zorlu görevini kırk günde yerine getireceğini söyler. Kahramanın yolculuğunda geçmesi gereken iki zorlu mekân vardır. Yaşlı kadının üç dev yavrusu oğlu vardır. Bu dev yavruları yedi testi yoğurt ve yedi tandır ekmeği yer. Almas Batır, Yalmağız adlı canavarla mücadele etmek için yaşlı kadından iğne, tarak ve ayna olmak üzere üç eşya alır.

2.3. Üçleme Kuralı

Eski Yunan, Kelt ve Alman anlatı türlerinde yinelemelerin çoğunlukla üç sayısı ile ilişkili olduğundan bahseden A. Olric, Hint halkının dini inançlarından ötürü, Hint masallarında üç sayısının yerini dörde bıraktığını söyler. Üç sayısının anlatı içerisinde sayısız kez ortaya çıktığını; geleneksel anlatıları modern edebiyattan ayıran bir unsur olduğunu vurgular (Olric, 2006: 69). Almas Batır masalında periler yurdundaki yaşlı kadının üç dev yavrusu vardır. Kahraman, Kafdağı'na üç dev yavrusu ile ulaşır. Yalmağız'la mücadele ederken elinde üç sihirli nesne vardır. Böylelikle Yalmağız'ın elinden üç defa kurtulmuş olur.

2.4. Bir Sahnede İki Kuralı

Halk anlatılarında bir sahnede iki kuralı katı bir kuraldır ve anlatı süresince sergilenen bir sahnede en fazla iki kişi ortaya çıkabilir (Olrıc, 2006: 70). Bu kurala göre, anlatı boyunca aynı sahnede sadece iki kişi bulunmalıdır. Eğer üç kişi aynı anda sahnede yer alır ve hepsi kendi kişilikleriyle rol alırsa, bu durum anlatı geleneğinin bozulması anlamına gelir. “Başköşede nur yüzlü, yaşlı bir kadın oturuyormuş. Almas Batır, kadının huzuruna varıp ‘Esselamü Aleyküm anne’ diye selam vermiş.” biçiminde ifade edilen sahne bu kuralın bir örneğidir. Masalın ilerleyen bölümlerinde Almas Batır ile Yalmağız’ın mücadele ettiği, yaşlı kadına veda edip memleketine döndüğü ve padişaha bülbüligöya kuşunu takdim ettiği sahneler bir sahnede iki kuralının örnekleridir.

2.5. Zıtlık Kuralı

Bir sahnede iki kuralının tamamlayıcısı olan zıtlık kuralına göre “Sage’de her zaman kutuplaşma vardır.” (Olrıc, 2006: 70). Epik anlatı yapısında zıtlık kuralı gereği, anlatıda sürekli karşıtlıklar bulunur. İyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, neşe ve hüznün, akıllı ve aptal, cömertlik ve cimrilik bir arada aktarılır. Bu karşıtlıklar sadece kavramlarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda karakterler arasındaki ilişkileri de belirler. Başkahraman genellikle bir karşıt figürle mücadele eder. Bu karşıt figür, başkahramanın özelliklerine zıt olacak şekilde kurgulanır. Örneğin, kahraman cesur ve dürüstse, ona karşı gelen figür korkak veya hilekâr olabilir. Masalda Almas Batır’ın karşısına kötü niyetli vezir çıkar. Almas Batır’ı yenilmez kabul edilen Yalmağız’ın karşısına çıkarır. Bu sahnelerde iyi ve kötünün çatışması tüm açıklığıyla görülür.

2.6. İki Kardeş Kuralı

Bu kuralda yer alan ikizler ifadesi hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılmaktadır. Anlatılarda gerçek anlamda ikiz olma durumunu ya da aynı rolü üstlenmiş iki karakteri ifade etmektedir (Olrıc, 2006: 71). Ayrıca Olric, anlatılarda ikincil karakterlerin genellikle çift olarak sunulduğunu belirtmiş; ikizler kuralında aynı rolde bulunan iki karakterin birlikte hareket ettiğini ve zıtlıktan çok benzerlikleriyle anlatıya katkı sağladığını ifade etmiştir. Masalda periler ülkesindeki yaşlı kadının Almas Batır’a yardım etmesi; Almas Batır’ı iki yanında koruyuculuğunu yaparak Kafdağı’na ulaştıran dev yavruları çift olarak benzer rol üstlenir.

2.7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı

Axel Olric’e göre (2006, 71) halk anlatılarında ağırlık merkezi her zaman son durum üzerindedir. Buna rağmen olay örgüsü içinde en önemli kişi ilk durumda verilir. Esasında bu anlatı kuralı, dinleyicinin veya okuyucunun en çok son gelen karakterle empati kurmasını sağlamak için kullanılan bir yöntemdir. Anlatılarda olay örgüsünün duygusal ağırlığı her zaman son gelen karakterde yoğunlaşır. En çok duygusal bağ kurulan karakter genellikle en son ortaya çıkan kişidir. Söz konusu masalda duygudaşlık doğuran ve kurgulanan olayların başkarakterleri Almas Batır’dır. Çocuksuzluk motifiyle başlayan masal, Almas Batır’ın olağanüstü doğumuyla devam eder. Anlatının sonunda Yalmağız’ı yenip bülbüligöya kuşunu elde ederek memleketine geri dönen Almas Batır’ın başvezir ilan edilip padişahın kızı ile evlenmesi son durumun önemini vurgular.

2.8. Tek Çizgililik Kuralı

Bu kurala göre halk anlatıları -çağdaş edebiyat ürünlerinden farklı olarak- tek bir olay çizgisi üzerinden devam eder. Entrikalar birbiri içine geçmez. Geriye dönüşler yapılmaz. Geçmişte yaşanan bir olay diyaloglar içinde verilir (Olrıc, 2006: 71). Çağdaş edebiyat daha karmaşık ve çok katmanlı olabilirken halk anlatıları daha doğrudan ve tek bir olay akışına odaklanır. Masalda olay akışı Almas Batır’ın doğumuyla başlar. Onun Yalmağız’la olan mücadelesiyle

devam eder. En sonunda başarıyla yurduna dönerek padişahın kızıyla evlenmesi ile son bulur. Anlatının hiçbir yerinde geri dönüş tekniğine yer verilmez. Bu bağlamda anlatıda tek çizgililik kuralı sağlanmış olur.

2.9. Kalıplaştırma Kuralı

Bu kural anlatılarda gereksiz unsurlara yer vermemeyi, sadece gerekli olanları ön plana çıkarmayı sağlar. Anlatılarda yer alan iki insan ya da iki durumun farklılaşan değil benzeyen yönleri gözler önüne serilir (Olrıc, 2006: 72). Halk anlatılarındaki tekrar ve sadelik, anlatıyı yoğunlaştırır ve sadece önemli öğelerin vurgulanmasını sağlar. Masal, kalıp sözlerle başlar ve biter. Dev yavruları fiziksel olarak birbirine benzer ve aynı besinleri aynı miktarda tüketir. Yolculuk süreci göz açıp kapayıncaya kadar geçer. O esnada neler olup bittiğinin ayrıntıları verilmez.

2.10. Büyük Tablo Sahneleri Kuralı

Anlatılarda kahramanların yan yana geldiği, çoğunlukla hayal gücüne dayanan; anlatının zirveye ulaştığı büyük tablo sahneleri vardır (Olrıc, 2006: 72). Bu tür sahnelerde görkemli ve etkileyici bir durum yaratılır; sahneler abartılı ve fantastiktir, gerçeklikten ziyade görsel ve dramatik etkiler ön plandadır. Almas Batır'ın Yalmağız'la karşılaşmasında; Yalmağız'ın bağında bülbüligöya kuşunu yakalamaya çalışmasında; masalın sonunda padişahın gözlerinin açılmasında büyük tablo sahneleri kuralının uygulandığı görülür.

2.11. Anlatı Mantığı Kuralı

Axel Olric'e göre "sage'nin bir mantığı (logik) vardır." (Olrıc, 2006: 72). Ancak bu mantık her zaman gerçek dünyanın mantığı ile örtüşmeyebilir. Anlatıda ele alınan temalar, konunun ana yapısını etkilemelidir. Yani, temalar sadece yüzeysel veya rastgele olmamalı, hikâyenin ya da anlatının temel unsurlarına doğrudan yön vermelidir. Ayrıca, bu etkinin derecesi, temaların anlatı içindeki önemine göre değişmelidir. Eğer bir tema anlatıda güçlü bir şekilde yer alıyorsa, konunun ana hatlarını da o ölçüde belirgin biçimde etkilemelidir. Kısaca, tema ve anlatının iskeleti arasında dengeli ve anlamlı bir ilişki olması gerekmektedir. Almas Batır masalında amaç, kahramanın yolculuk sonrası yurduna başarıyla döndüğünü ve vezirin kötü amacına ulaşamadığını göstermektir. Bu amaçla Almas Batır'a zarar vermesi beklenen periler ülkesinde yaşayan yaşlı kadınla iş birliği yapması, onun yardımcılarıyla Yalmağız denilen canavarı yenmesi ve bülbüligöya kuşunu elde etmesi masalın amacı doğrultusunda anlatı mantığına uygun biçimde sunulmuştur.

2.12. Tek Entrika Kuralı

Masal, türkü ve yerel efsane gibi halk anlatılarında tek entrikaya yer verildiği görülür (Olrıc, 2006: 72). Almas Batır masalında anlatının olay örgüsünü oluşturan pek çok olay vardır. Ancak bu olayların merkezinde Almas Batır'ın yaptığı tehlikeli yolculuk ana entrikadır. Anlatıda Almas Batır'ın güçlü kuvvetli bir yapıda olması, padişahın etrafındaki düşmanları yenmesi padişahın istediği kuşu Yalmağız'ın elinden getirmekle görevlendirilecek kişi olacağına işaretidir. Yani Almas Batır karakteri ana entrikanın üzerinde kurgulandığı kişidir.

2.13. Epik Birlik Kuralı

Axel Olric (2006, 72) epik birliğin anlatıdaki bütün öğelerin en baştan beri ortaya çıkma ihtimali olan olayların anlatıda eninde sonunda tezahür ettiğini ifade eder. Yani, anlatı içinde yer alan olaylar ve unsurlar, en başından itibaren mantıksal bir olasılık dâhilindedir ve ilerleyen süreçte görmezden gelinemeyecek bir şekilde gelişir. Başka bir deyişle, anlatıda rastgele ya da sonradan eklenmiş gibi duran unsurlar değil, en baştan itibaren varlığı hissedilen ve olay örgüsüne organik olarak dâhil olan unsurlar bulunur. Böylece anlatının iç bütünlüğü korunur

ve olaylar doğal bir akış içinde ilerler. Masalda Almas Batır'ın olağanüstü özelliklere sahip doğumunu anlatan “Bu çocuğun ağırlığı bir batman, boyu iki arşınmış.” ifadeleri kahramanın masalın ilerleyen bölümlerinde girişeceği bir mücadelenin habercisidir. Nitekim, Almas Batır Yalmağız adlı canavarla zorlu bir mücadeleye girer. Anlatı sonunda Almas Batır'ın bülbüligöya kuşunu kafesleyip padişaha getirmesi, bunun sonucunda padişahın kızıyla evlenip başvezirliğe getirilmesiyle epik birlik kuralı baştan sona uygulanmıştır.

2.14. İdeal Epik Birlik Kuralı

Anlatılardaki pek çok öge karakterler arasındaki ilişkileri ayrıntılı olarak ortaya çıkarmak amacıyla kullanılır (Olrıc, 2006: 73). Bu kural sayesinde bir anlatıda yer alan karakterler, olaylar, mekân, zaman gibi farklı unsurlar birbiriyle uyum içinde kullanılarak karakterler arasındaki ilişkiler en iyi şekilde açıklanmış olur. Yani, anlatı öğeleri rastgele değil, kişiler arasındaki bağları, çatışmaları veya etkileşimleri daha iyi göstermek amacıyla bir araya getirilir. Masalda Almas Batır, yaşlı kadının ve dev yavrularının yardımıyla Yalmağız'ın elinden kurtulur. Vezirin zorlu görev için Almas Batır'ı önermesi gibi zorlu bir motif bile tesadüf değildir. Almas Batır'ın padişahla daha iyi ilişkiler geliştireceğinin örtük mesajıdır.

2.15. Dikkati Başkahraman Üzerinde Toplama Kuralı

Axel Olric'e göre (2006, 73) “Sage onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir.” Olric, halk anlatılarında iki kahramanın yer aldığı durumlarda anlatının nasıl şekillendiğine dair bir gözlem yapmış ve genellikle, bu iki kahramandan birinin gerçek başkahraman olarak öne çıktığını vurgulamıştır. Olric'e göre anlatı, onun hikâyesiyle başlar ve hem olay örgüsü hem de anlatım tarzı açısından en önemli karakter olarak sunulur. Dış görünüşüyle, anlatıdaki konumuyla ve olayların merkezinde olmasıyla başkahraman olduğu açıkça bellidir. Masalda olaylar Almas Batır'ın doğumuyla başlar ve onun macerasının bitip yurda dönmesiyle sonlanır. Masaldaki olay örgüsü Almas Batır'ın kahramanlığı üzerine şekillenir.

3. SONUÇ

Axel Olric'in özellikle Avrupa'dan derlenen anlatıları temel alarak oluşturduğu epik kurallar masal, destan, efsane gibi sözlü anlatım türlerine uygulanmıştır. Bu çalışmalar, farklı kültürlerden gelen halk anlatılarının benzer temalar, karakterler ve yapılar içerdiğini; epik anlatım kurallarının yalnızca belirli bir kültüre ait olmadığını, farklı anlatı türlerine ve kültürlere de uyarlanabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmalara bir katkı sağlamak amacıyla Özbek Türklerine ait Almas Batır masalı Axel Olric'in evrensel epik kuralları çerçevesinde incelenmiş ve masalın on beş kuralın tamamına uygunluk gösterdiği görülmüştür. Bu durum halk anlatılarının sadece yerel değil, evrensel bir anlatı geleneğinin parçası olduğunu ve belirli kalıplara dayandığını gösterir.

4. KAYNAKLAR

- Güney, E. C. (1966). *Folklor ve eğitim*. Ankara: Millî Eğitim Yayınevi.
- Baydemir, H. (2013). *Özbek halk masalları* (1. baskı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2009). *Masal estetiği* (2. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dégh, L. (2006). Halk anlatısı (Z. Karagülle, Çev.). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* (3. baskı). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Olrıc, A. (2006). Halk anlatılarının epik kuralları (A. Erkan, Çev.). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* (3. baskı). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

TRANSLATION PROBLEMS IN IDIOMS TRANSLATE INTO GERMAN
ALMANCAYA ÇAVRİLEN DEYİMLERDE ÇEVİRİ SORUNLARI

Prof. Dr. Dursun Zengin

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çeviribilim ORCID ID 0000-0003-2660-8586

ÖZET

Bu bildiride Almancaya çevrilen Türkçe masallarda yer alan deyimlerde anlam açısından çeviri sorunları ele alınmaktadır.

Bilindiği gibi, deyimler, bir toplumun dil ve kültürüne dair önemli bilgiler sunar ve dilin yapısal özellikleri ile anlatım biçimlerini yansıtır. Türkçe deyimlerin doğayla sıkı bir ilişkisi söz konusudur ve çoğunlukla somutlaştırma yoluyla anlatımı güçlendirir. Ancak deyimleri başka bir dile aktarmak oldukça zordur, zira deyimler, kendini oluşturan sözcüklerin anlamlarının toplamına eşit değildir. Kalıplaşmış yapılardan oluşan deyimlerin bileşenleri değiştirildiğinde anlamlarını yitirirler. Örneğin, *göz kulak olmak* deyimini *Auge Ohr sein* şeklinde Almancaya birebir çevrildiğinde hiçbir anlam ifade etmez. Bir deyim in eşdeğeri öncelikle bir deyim olmalıdır, ancak ne yazık ki bu her zaman mümkün olmamaktadır. Deyimler, deyimleşme derecelerine göre tam, yarım ya da zayıf deyimleşme şeklinde üç gruba ayrılır.

Deyimler dil ve kültürle ilgili özelliklere dayandığı için çevirmenin sadece her iki dile iyi hâkim olması yetmez, aynı zamanda çeviri işleminde art alan bilgisine yani her iki kültür hakkında çok iyi bilgiye sahip olması gerekir. Bir deyim in nerede, ne zaman, hangi bağlamda söylenmesi gerektiğini çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü bir deyim işlevini ve değerini tek başına değil, kullanıldığı bağlam ve diğer öğelerle olan birlikteliği içinde kazanır. Sonuç olarak, deyimler yalnızca dile değil, kültürel bağlama da bağlıdır. Çevirmenin hem kaynak hem de hedef dilin kültürel kodlarını bilmesi gereklidir. Deyimlerin çevirisinde, birebir aktarmadan ziyade, hedef dilde benzer işlevi görebilecek deyimler bulunmalıdır, aksi halde Türkçe deyimlerin okuyucu üzerinde bıraktığı etki, hedef dil durumundaki Almancada kaybolur ve anlamsal yönden işlev yerine gelemez.

Anahtar Sözcükler: Çeviribilim, çeviri, deyim, deyimlerin çevirisi, masal, masalların çevirisi, edebi çeviri, eşdeğerlik

1.GİRİŞ

1.1.Deyim

Deyim (Alm. Redensart), “belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.” (AKSAN, 1982: 37)

Bir dilin söz varlığında önemli bir bölümü oluşturan deyimler, bir toplumun dili ve kültürüne ilişkin önemli bilgiler içerir. Dilin yapısal özellikleri ve anlatım yolları, kavramları, toplumun geçmişi, yaşam biçimi, dünya görüşü, çevre koşulları, gelenek görenek ve inançları, önem verdiği varlıkları, kısacası maddî ve manevî kültürünü yansıtır.

Her dilde deyimlerin kendine özgü yapısı ve anlatım biçimi bulunmakla birlikte, diller arasında deyimler açısından benzer ve ortak yanlar da söz konusudur. Toplumlar, farklı yer ve koşullarda yaşamalarına ve farklı dilleri konuşmalarına rağmen kimi durumlar karşısında ortak bir tutum göstererek dil yönünden yakın anlatım yollarına başvururlar. Böylece kimi durum, olay ve kavramlar ortak benzetmeler sonucu ortak anlatım yollarıyla ifade edilir.

Deyimler açısından Türkçenin en önemli özelliği anlatımda doğaya olan sıkı bağlılığıdır. Bu nedenle deyimlerde doğadan yararlanılmakta ve olay, durum, duygu ve kavramlar somut nesnelere dayandırılarak somutlaştırma adını verdiğimiz aktarımlarla dile getirilmektedir. Kaynağını daha çok konuşma dilinden alan masallar da deyimler açısından oldukça zengindir.

Dilin yaratıcılık özelliğinin en güzel örneklerini oluşturan deyimler, güçlü bir kalıplaşmayı, dilin etkili ve sanatlı kullanımını yansıtan önemli yapılardır. Kısaca, deyimler kendine özgü anlam, ses ve biçim bilimsel yapılar gösterir. Yerine göre soyutlama, çok anlamlılık, benzetme ve kişileştirme anlamları da taşıyabilir, semboller¹ de kullanılabilir (Bkz. BALCI, 2019: 59; AKSÖZ 2017: 152, 155-157). Bunların dışında deyimlerde abartı sanatına da çok rastlanmaktadır (AKSÖZ, 2023: 278-290)

1.1.1. Anlambilimsel Yapı

Bir toplumun dil ve kültürel özelliklerini yansıtan ve kendine özgü yapıları ve anlatım biçimleri olan deyimleri bir dilden başka bir dile aktarmak oldukça güç bir iştir. BALCI'da (2013) görüldüğü üzere dil edimindeki yansımaları çok çeşitlidir. İlk güçlük anlam yönünden ortaya çıkar. Genellikle birden çok, bazen de sadece bir sözcükten oluşan deyimlerin anlamı, kendini oluşturan göstergelerin anlamları toplamına eşit değildir. Diğer bir anlatımla, bütüne ait tek bir anlamı yansıtır. Bunu *göz kulak olmak* deyimiyile örneklendirmek olanaklıdır:

Gösterge	Kavram
<i>göz</i>	
<i>kulak</i>	
Gönderim	

Burada, *göz kulak olmak* söz öbeğinin anlamı, kendisini oluşturan *göz* ve *kulak* göstergelerinin gönderimleriyle aktardığı anlamlarının toplamına eşit değildir, aksine bütüne ait tek bir anlam, tek bir gösterge vardır. Yani korunması, gözetilmesi gereken bir kimseyi ya da şeyi görüp gözetlemek, korumak, ona bakmak söz konusudur. Bu nedenle deyim yapılanmasında kullanılan göstergeler araç durumundadır. Asıl amaç tek göstergeden oluşan deyim anlamıdır :

¹ „Sembol“ farklı alanlarda farklı anlamlarla kullanılabilir. Dilbilime göre semboller tanımlayıcı bir işleve, nesneyle benzerlik göstermeyen genel bir anlama sahiptir (bkz. PIRCANLI ve BALCI, 2012).

Araç	Amaç
<u>Deyimlik yapı</u>	<u>Deyim anlamı</u>
<i>Göz kulak olmak</i>	<i>bakmak</i>
	birine bir şeye

Göz ve *kulak* göstergeleri kendi göndergesel anlamlarından sıyrılarak kavramı yansıtır duruma girmişlerdir. Deyimdeki anlamın taşıyıcısı olan bu göstergelerin toplumsal uzlaşya bağlı yüksek kullanımsallığı nedeniyle birlikte kullanılma zorunluluğu vardır. Herhangi bir ögenin yeri değiştirilemez ya da bir ögenin yerine başka bir öge getirilemez. Söz gelimi *göz* yerine *kol* göstergesi kullanılamaz: *Kol kulak olmak* ya da *olmak* eylemi yerine başka herhangi bir eylem kullanılamaz: *Göz kulak yapmak* gibi. Böyle bir durumda deyim bildirişim işlevini yerine getiremez. Dolayısıyla deyimdeki anlamın aktarılması ancak bu kalıplaşmış gösterge bütünü aracılığıyla gerçekleşir. Deyimleri yabancı bir dile çevirmenin güçlüğü de işte bundan kaynaklanmaktadır. Aynı deymi temel anlamlarıyla sözcüğü sözcüğüne Almancaya çevirdiğimizde *Auge Ohr sein* gibi bir söz öbeğini söylememiz gerekir ki bu Almancada hiçbir anlam ifade etmez, çünkü hedef dil okuru böyle bir yapıyı tanımamaktadır ve ona yabancıdır. Yabancı olduğu bu yapı, bildirişimdeki işlevini yerine getiremez. Bundan dolayı çevirmene büyük bir görev düşmektedir. Çevirmen her şeyden önce Almancada aynı anlamı dile getiren bir deyim aramalıdır. Bu gerçekleştiği takdirde eşdeğerlik sağlanmış olur. Ancak farklı yapıdaki dil ve kültür nedeniyle benzer deyimler her zaman bulunmaz. Böyle bir durumda da çeviri işi âdeta olanaksızlaşır.

Deyimlerde deyimleşme derecesi de önemli bir rol oynar. Türkçede birinci, ikinci ve üçüncü dereceden deyimleşme söz konusudur. Birinci dereceden deyimleşmede deymi oluşturulan göstergeler göndergesel anlamlarından sıyrılarak birlikte bir deyim anlamını yansıtır duruma gelir. İkinci dereceden deyimleşmede ya da yarı deyimlerde deymi oluşturulan göstergelerden biri ya da birkaçı yan anlamlı olma niteliğini gösterir. Üçüncü dereceden deyimler deyimleşmenin en zayıf olduğu örnekleri içerir ve göstergeler yan anlamlı olma özelliğini gösterir. Bunlar deyimlerin genel yapısına uymazlar. Ayrıca deyimleşme olgusu anlamsal açıdan deyim aktarması, ad aktarması, benzetme gibi bazı yönlerden birbirinden ayrılan yapılara dayanır.²

Deyimler dil ve kültürle ilgili özelliklere dayandığı için çevirmenin sadece her iki dile iyi hâkim olması yetmez, aynı zamanda çeviri işlemi art alan bilgisine yani her iki kültür hakkında çok iyi bilgiye sahip olması gerekir. Bir deyim nerede, ne zaman, hangi bağlamda söylenmesi gerektiğini çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü bir deyim işlevini ve değerini tek başına değil, kullanıldığı bağlam ve diğer öğelerle olan birlikteliği içinde kazanır.

Deyimlerin kendine özgü bu anlamsal özellikleri ışığında Otto Speiss tarafından Almancaya çevrilen Türkçe tam olarak aktarılıp aktarılmadıklarına ve deyimlerin çevrilme güçlüklerine bir göz atalım:

“Bu günlük seni ahırdan çıkarayım da kapıya bacaya **göz kulak ol!**”

(s. 16)

² Deyimleşme dereceleri ve deyimleşme olgusu konusunda bkz. SUBAŞI, Leyla: *Dilbilim Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, DTFCF, Ankara 1988, s. 33-64.(Yüksek Lisans Tezi)

“*Ich hole dich heute aus dem Stall, damit du auf die Tür und Kamin aufpaßt.*”(s. 213)

[Kapıya bacaya dikkat edesin diye seni bugün ahırdan çıkarıyorum.]³

Çevirmenin burada *göz kulak olmak* deyiminin eşdeğerinin sağlanamadığı ve bu nedenle Almancaya tam olarak aktaramadığı kolaylıkla görülebilmektedir. Türkçedeki deyim her şeyden önce Almancaya aynı anlamsal işlevi verebilen bir deyimle aktarılması gerekir. Ne var ki, bunda deyim anlamsal boyutu göz önüne alınarak *dikkat etmek* (Alm. aufpassen) gibi bir eylemle deyim anlama verilmeye çalışılmıştır. Türkçede *göz kulak olmak* deyimini yerine *bakmak* ya da *korumak* gibi bir eylem de kullanılabilir; ancak bu, *göz kulak olmak* deyiminde kalıplaşmanın etkisiyle oluşan dilin etkili ve sanatlı yapısının yerini alamaz. Bu deyim Türkçedeki benzer bir anlamsal yapıyla Almancaya tam olarak aktarılmadığı için, okuyucu üzerindeki etkisi ve anlam yönünden bildirişimdeki işlevi sağlanamamıştır. Bu aktarılmayışın birkaç nedeni söz konusu olabilir. Söz gelimi deyim aynı ya da benzer durumu ifade eden bir deyim Almancada olmayabilir. Almancada bu durumu ifade eden bir deyim bulunmasına rağmen, çevirmen bundan haberdar olmayabilir ya da kendini zorlayıp böyle bir deyim olup olmadığını araştırmayabilir.

Şimdi aşağıda verilen deyim anlamsal yönden bir göz atalım:

“Kaç gündür **başımın etini yedi**.” (s. 129)

“*Seit vielen Tagen setzt er mir zu.*”(s. 267)

[Birçok günden beri beni sıkboğaz ediyor.]

Burada *baş, et, yemek* göstergeleri tam bir deyimleşmeyle kendi göndergesel anlamlarından sıyrılıp tek bir göstergeyi ifade etmektedir. O da, “*bir isteği durmadan söyleyerek karşısındakini bezdirmek*” anlamına gelir. Bu deyim Almancaya tam olarak aktarılabilmesi için, deneyimin Almancada aynı anlamsal işlevini üstlenen bir deyim bulunması gerekir. Ancak bunun mümkün olmadığı çevriden kolaylıkla gözlemlenmektedir, çünkü çeviride verilen *jemandem zusetzen* (birini sıkboğaz etmek, sıkıya koymak, sıkıştırmak) ifadesinde deyimleşmiş bir yapı söz konusu değildir. Çeviride sadece Türkçe deyim anlamsal yönü aktarılmaya çalışılmıştır.

Deyimlerin başka bir dile çevrilme gücünü aşağıdaki örneklerden kolayca belirleyebiliriz:

“Oğlan da ha şimdi göreceksin diye **dokuz doğurmuş**.”(s. 6)

“*Der Jüngling konnte es vor Aufregung kaum aushalten und dachte,*

daß sie ihn jetzt erblicken würde.”(s. 99)

[Delikanlı heyecandan ona güçlkle dayanabilmiş ve o kendisini göreceksin diye düşünmüş.]

³ Örneklerde yer alan Almanca ve Türkçe masalların listesi:

Die goldhaarige Zwillingenkinder	47	(Çengi Dilâver	9-26)
Der verliebte Prinz	98	(Başlık yok	5-13)
Edik und Bidik	145	(Edik ile Bıdık	70-71)
Das Zauberrohr I	65	(Sihirli Oluk	183-190)
Der goldene Schuh	205	(Sırmalı Papuç	7-26)
Die Perlmuttermaid	221	(Sedef Bacı	72-80)
Die goldene Schale	249	(Altın Tas	161-166)
Keloğlan und der schwarze Knüppel	262	(Keloğlanla Kara Çomak	124-135)

“...üvey ananın **etekleri tutuşup kem küm etmeye** başlamış.”(s. 29)

“...*geriet die Stiefmutter in äußerste Verzweiflung und begann stotternd* :”(s. 220)

[üvey anne müthiş bir tereddüte kapılmış ve kekeleyerek ... başlamış.]

“...**aklımı başına alıp** eve dönmüş.”(s. 182)

“...*faßte er sich wieder und kehrte nach Hause zurück*.”(s. 167)

[...tekrar kendini toparlayıp eve geri dönmüş.]

“Bir gün **canına tak demiş**... .”(s. 70)

“*Eines Tages war ihm zu viel*... .”(s. 145)

[Bir gün ona çok olmaya başlamış....]

Türkçe deyimler anlamsal yapı bakımından kendini oluşturan sözcükler açısından çok çeşitlilik gösterir. Örneğin eş anlamlı, zıt anlamlı, birbiriyle ilgisi olmayan ve hatta anlamsız sözcüklerden deyimler vs. Bunların çoğunluğu ikilemelerden oluşan deyimlerdir. Aynı anlamsal özelliklerin Almancaya aktarılıp bir eşdeğerliğin sağlanması gerekir, fakat aşağıdaki örneklerde kolaylıkla görüldüğü gibi aynı yapının hedef dildeki deyimlerde de sağlanması âdeta olanaksızdır:

“Hemen çağırıp **sorgu, suale** çekmişler...”(s. 78)

“*Sogleich rief man sie und stellte ihr allerlei Fragen*... .”(s. 227)

[Hemen o çağırılmış ve ona her çeşit soru sorulmuş.]

Görüldüğü üzere burada *sorgu sual* ikilemesinden oluşan ve anlamca birbirine yakın olan sözcükler yer almaktadır. Tam bir eşdeğerliğin sağlanabilmesi için, Almancada anlamca birbirine yakın sözcüklerden kurulu ve ses benzerliğini yansıtan ikilemeden oluşan bir deyim bulunması gerekir. Ancak çeviriden de anlaşıldığı gibi bu gerçekleşmemiştir. Bu deyim, *ona her çeşit soru soruldu* biçiminde çevrilmiştir.

Aşağıda verilen deyimde *deli* ve *dolu* gibi anlam bakımından birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan iki sözcük ikileme nedeniyle bir araya gelmiştir. Bunu anlamsal açıdan Almancaya aktarmak oldukça zordur. Nitekim Almancaya *böyle konuşmalar yapmak* biçiminde yapılan çeviri deyim anlamsal eşdeğerini yansıtamamaktadır.

“**deli dolu** konuşmak”(s. 12)

“*solche Gespräche führen*.”(s. 51)

[böyle konuşmalar yapmak]

Aşağıda verilen örnekte ise *yatıp* ve *kalkmak* gibi zıt anlamlı iki sözcükten oluşan bir ikilemeye dayanan bir deyim söz konusudur. Eşdeğeri olarak verilen *übernachten* (gecelemek) eylemi ne bir ikilemeden, ne zıt anlamlı bir yapıdan oluşmakta ne de deyim anlamsal özelliğini yansıtmaktadır.

“...oğlan dükkanda **yatıp kalkmağa**...başlamış.”(s. 162)

“*So begann er im Laden zu übernachten*... .”(s. 249)

[Böylece o dükkanda gecelemeğe başlamış]

Deyimleri oluşturan göstergelerden biri ya da birkaçı bir anlam ifade etmeyebilir:

“...pabuç da ayağına **tıpatıp** gelmiş.”(s. 22)

“...und er paßte **ganz genau** auf ihren Fuß.”(s. 219)

[ve o tam olarak ayağına uymuş]

Aynı seslerden kurulu bir ikilemeye dayanan *tıpatıp* deyiminin göstergeleri, tek başlarına hiçbir anlam ifade etmez, ama bir arada kullanıldıklarında ‘tümüyle, her yönüyle birbirine benzer, uygun’ anlamına gelir. Bu deyim hedef dilde benzer ses özelliklerini yansıtan, tek başına anlam ifade etmeyen sözcüklerden kurulu bir ikilemeden oluşan ve Türkçedeki deyim anlamını veren bir deyimle karşılamak olanaksızdır. Çevirisinde verilmiş olan *ganz genau* (tamamen, tam olarak) göstergeleri tek başına belli bir anlam içermektedir. Dolayısıyla Türkçe deyimdeki anlamsal özelliklerin çeviride nasıl yansıtılmadığı ve kaybolduğu kolayca saptanabilmektedir.

Anlamsız göstergelerden oluşan deyimlere aşağıdaki örnek de verilebilir:

“...üvey ananın etekleri tutuşup **kem küm etmeye** başlamış.”(s. 24)

“...geriet die Stiefmutter in äußerste Verzweiflung und begann **stotternd:**”(s. 220)

[üvey anne büyük bir ümitsizliğe kapılmış ve kekeleyerek ... başlamış.]

Kem, küm gibi tek başına bir anlam içermeyen, ama ses benzerliğinden dolayı ikileme biçiminde bir araya geldiklerinde anlamlı bir deyim oluşturan bu sözcükleri, benzer anlam ve sesle ilgili özellikleri yansıtan bir deyimle karşılamak olanaksızdır. Çeviride verilen *stotternd* ‘kekeleyerek’ sözcüğü partisipten oluşan anlamlı bir belirteçtir.

Aşağıda verilen örnekte ise bir sayı yinelenmesi yer almaktadır:

“Neden sonra öksüz kız, ağız dilden söz açıp da üvey ananın elinden çektiklerini **bir bir** sayıp dökünce...”(s. 25)

“Jetzt erst begann das Waisenmädchen zu reden und zählte all das **der Reihe nach** auf, was es durch die Stiefmutter erduldet hatte.”(s.220)

[İlk kez o zaman öksüz kız konuşmaya başlamış ve üvey annenin yanında katlandığı her şeyi sırayla saymış.]

Burada aynı sayı sözcüğünün yinelenmesinden oluşan deyim, çeviride *der Reihe nach* (sırayla) biçiminde verilmiştir. Ne var ki, *sıra* anlamına gelen *Reihe* sözcüğü bir sayıyı ifade etmemekle birlikte, bir sayının yinelenmesinden de oluşmaktadır.

Sayıların yinelenmesinden oluşan deyimlere aşağıdaki örnek de verilebilir:

“üvey ananın yüzünden çektiklerini **iki göz iki pınar** anlatmış padişaha.”(s. 80)

“Sie...erzählte **unter strömenden Tränen** dem Padischah, was sie von ihrer Stiefmutter erduldet hatte.”(s. 227)

[O, sel gibi akan gözyaşlarla padişaha üvey annesinin yanında katlandığı şeyleri anlatmış.]

Bu deyimde yinelenen *iki* sayısı çeviride kaybolmuştur. Deyim Almancaya *sel gibi akan gözyaşlarla* biçiminde çevrilmiştir.

2. SONUÇ

Bütün bunlardan, anlamsal yapı açısından çok çeşitlilik gösteren Türkçe deyimleri Almancaya tam olarak çevirmenin olanaksız olduğunu ve anlamsal yönden çok şeyin kaybolduğunu görmekteyiz. Türkçe bir deyim öncelikle Almancadaki bir deyimle aktarılması gerekir. Aynı anlamsal yapının bir deyimle karşılanmaması durumunda tam bir eşdeğerlik sağlanamamaktadır. Bu durumda deyimler Almancada deyim olmayan bir yapıyla yani kimi zaman sözcüğü sözcüğüne, kimi zaman deyim içerdigi anlamla çevrilmektedir. Böylece Türkçe deyimlerin sanatlı anlatım biçimi, okuyucu üzerinde bıraktığı etki ve işlevi Almancada oluşmamakta ve kaybolmaktadır. Türkçedeki bir deyim Almancaya bir deyim ile çevrildiği zaman deyim sadece anlam yönü göz önüne alınmış demektir. Ancak deyimlerin ses bilimsel, söz dizimsel ve biçim bilimsel gibi özellikleri de söz konusudur. Dolayısıyla anlam yönünden bir eşdeğerliğin sağlanması durumunda bile, diğer yönlerden bazı özellikler sağlanamamaktadır. Örneğin Türkçe deyimde uyaklı ve ritmik bir yapı, Almancada anlam yönünden eşdeğeri olan deyimde bu özellik bulunmayabilir. Bu durumda Türkçe deyimdeki özellik Almancada kaybolmaktadır. Türk ve Alman toplumlarının farklı dil ve kültür yapıları doğal olarak deyimlere yansıdığından dil bilimsel açıdan bütün yönleriyle bir eşdeğerliğin sağlanması her zaman mümkün olmamaktadır. Durum böyle olunca Türkçe deyimlerin okuyucu üzerinde bıraktığı etki, hedef dil durumundaki Almancada kaybolmakta ve anlamsal yönden işlev yerine gelememektedir. Ancak bütün bunlara rağmen, bir deyim öncelikle bir deyimle çevrilmesi gerekir.

Sonuç olarak, deyimler dil ve kültürle ilgili özelliklere dayandığı için çevirmenin sadece her iki dile iyi hâkim olması yetmez, aynı zamanda çeviri işleminde art alan bilgisine yani her iki kültür hakkında çok iyi bilgiye sahip olması, yani hem kaynak hem de hedef dilin kültürel kodlarını bilmesi gerekir. Bu bağlamda bir deyim nerede, ne zaman, hangi bağlamda söylenmesi gerektiğini çok iyi bilmesi gerekir. Zira deyimler yalnızca dile değil, kültürel özelliklere de bağlı olan unsurlardır. Deyimlerin çevirisinde birebir aktarımdan ya da içerdigi anlamının çevrilmesinden ziyade, hedef dilde benzer işlevi görebilecek eşdeğer bir deyimle çevrilmesi gerekir, aksi halde Türkçe deyimlerin okuyucu üzerinde bıraktığı etki, hedef dil durumundaki Almancada kaybolur ve anlamsal yönden işlevini yerine getiremez.

KAYNAKÇA

- Aarne, Antti (1914). *Übersicht der Märchenliteratur*. Hamina.
- Aksan, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil*. Cilt: III, Ankara.
- Aksan, Doğan (1980). *Her Yönüyle Dil*. Cilt: II, Ankara.
- Aksan, Doğan (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Doğan (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: DTCF. Yay.
- Aksöz, Munise (2017). *Biçemler ve Uygulamalı Öğretimi*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Aksöz, Munise (2023). Almanca Biçem Terimlerinin Türkçe Karşılıklarına Dair. *Schriften Zur Sprache und Literatur VII*, İstanbul: Çizgi Yayınevi, s.278-290.
- Apel, Friedmar (1983). *Literarische Übersetzung*. Stuttgart.
- Balcı, T. (2013). Almanya'da Kültürel Öğeler İçeren Levha Metinleri. *Turkish Studies*, vol. 8, no.12, s. 121-131.
- Balcı, Tahir (2019). Kontrastive Analyse deutsch-türkischer Phraseologismen im Bereich 'Ohr' bzw. 'Kulak' und die Möglichkeit ihrer Anwendung in verschiedenen Unterrichtsfächern an

- den Deutschabteilungen. *Schriften zur Sprache und Literatur III / Dil ve Edebiyat Yazıları III*. London: IJOPEC Publication, s. 59-66.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul.
- Birsen, Edibe (1962). *Masal Dünyası*. İstanbul.
- Blanke, G. H. (1973). *Einführung in die semantische Analyse*. München.
- Boratav, P. N. (1967). *Türkische Volksmärchen*. Berlin.
- Boratav, P. N. (1939). *Folklor ve Edebiyat*. İstanbul.
- Bünting, K. D. (1984). *Einführung in die Linguistik*. Königstein.
- Diller, H.J.-J. Kornelius (1978). *Linguistische Probleme der Übersetzung*. Tübingen.
- Durusoy, Gertrude (1989). Interkulturelle Aspekte beim Übersetzungsunterrichts. *Ankaraner Beiträge zur Germanistik, Deutsches Kulturinstitut, Ankara*, s. 67-75.
- Eberhard, W. / Boratav, Pertev Naili (1953). *Typen Türkischer Volksmärchen*. Wiesbaden.
- Erkman-Akerson, Fatma (1989). *Anlam-Çeviri- Karşılaştırma*. İstanbul.
- Giese, Friedrich (1925). *Türkische Märchen*. Jena.
- Göktürk, Akşit (1994). *Çeviri, Dillerin Dili*. İstanbul.
- Hatipoğlu, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: DTCF. Yay.
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg.
- Koller, Weiner (1987). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg.
- Levy, Jiri (1969). *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*. Frankfurt am Main-Bonn.
- Lewandowski, Th. (1990). *Linguistisches Wörterbuch I, II, III*. Heidelberg-Wiesbaden.
- Löhrich, Lutz (1964). *Märchen und Wirklichkeit*. Wiesbaden.
- Lüthi, Max (1962). *Märchen*. Stuttgart.
- Mounin, Georges (1967). *Die Übersetzung. Geschichte Theorie Anwendung*. München.
- Narciss, C. (Hrsg.) (1961). *Märchen und Geschichten aus dem Morgenland*. Stuttgart.
- Özel, Sevgi / Atabay, Neşe (1976). *Sözcük Türleri II*. Ankara: TDK Yay.
- Pflegerl, Barbara (1992). *Es war einmal. Es war keinmal. Türkische Volksmärchen*. Wien – Köln Weimar.
- Pınar, Nedret (1991). *Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri*.
- Pircanlı, Didem ve Balcı, Tahir (/2012). Semiotische Merkmale in der Werbung von türkischen und deutschenalkoholischen Getränken. *Mediterranean Journal of Humanities*, vol. II, no.2, s. 206-211.
- Propp, Vladimir (1985). *Masalın Biçimbilimi*. Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul.
- Reiss, Katharina (1976). *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Kronberg ITS.
- Reiss, K. (1971). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München.

- Reiss, K.-H. J. Vermeer (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen.
- Reiss, Katharina (1986). *Übersetzungstheorien und ihre Relevanz für die Praxis. Lebende Sprachen I*.
- Snell-Hornby, Mary (Hrsg.) (1986): *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen.
- Sözer, E. (1983). *Çağdaş Almancada Koşul İlişkileri*. İstanbul: İ.Ü.Ed.Fak. Yay.
- Spies, Otto (1941). *Türk Halk Kitapları*. Behçet Gönül (Necatigil). İstanbul.
- Spies, Otto (1943). *Türkische Prosaliteratur der Gegenwart*. Leipzig.
- Spies, Otto (1962). Tendenzen und Strömungen in der türkischen Literatur der Gegenwart. *Zeitschrift für Kulturaustausch*, Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart 2-3, s. 186-194.
- Spies, Otto (1963). Die moderne türkische Literatur. *Handbuch der Orientalistik Abschn. Türkologie*, Leiden/Köln, s. 336-417.
- Spies, Otto (1967). *Türkische Märchen*. Düsseldorf-Köln.
- Spies, Otto (1975). Beiträge zur türkischen Literaturgeschichte. *Welt des Islam*, N.F.15, s. 183-323.
- Spies, Otto (1976). *Die Silberpappel mit den goldenen Früchten und andere türkische Volksmärchen*. Wiesbaden.
- Spies, Otto (1986). *Türk Halk Masalları*. Çev. Behçet Gönül, İstanbul.
- Spies, Otto (1986). *Türkische Märchen*. Köln.
- Steuerwald, Karl (1972). *Türkçe-Almanca Sözlük*. İstanbul.
- Steuerwald, Karl (1974). *Almanca-Türkçe Sözlük*. Wiesbaden.
- Stolze, Radegundis (1994). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen.
- Störig, H. J. (Hrsg.) (1963). *Das Problem der Übersetzung*. Darmstadt.
- Subaşı, Leyla: *Dilbilim Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, DTCF, Ankara 1988. (Yüksek Lisans Tezi)
- Taner, Nuri (1988). *Masal Araştırmaları. Folktale Studies I*. İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yay.
- Ulrich, Winfried (1972). *Wörterbuch linguistische Grundbegriffe*. Kiel.
- Uzunoglu-Ocherbauer, Adelheid (1985). *Türkische Märchen*. Frankfurt am Main.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Von Der Leyen, Fr. (1952-53). *Die Welt der Märchen*. 2 Bde., Düsseldorf-Köln.
- Wahrig (1978). *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh.
- Wills, Wolfram (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart.
- Wunderlich, D. (1980). *Arbeitsbuch Semantik*. Königstein.
- Yücel, Tahsin (1986). Çeviri ve Sorunları. *Gösteri*. İstanbul, s. 84-85.
- Zengin, Dursun (2020). *Edebi Çeviride Temel Kurallar*. Ankara: Nika Yay.

UNITY IN DIVERSITY: CULTURE OF LIVING TOGETHER IN
MULTICULTURAL SOCIETIE
ÇEŞİTLİLİK İÇİNDE BİRLİK: ÇOK KÜLTÜRLÜ TOPLUMLARDA BİRLİKTE
YAŞAMA KÜLTÜRÜ

Dr. REYYAN AKKAŞ¹, PROF. DR. İHSAN ÇAPCIOĞLU²

¹<https://orcid.org/0000-0002-3638-3803>

²Ankara Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-4796-5232>

Özet

Günümüzde küreselleşme, göç hareketleri ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, toplumları giderek daha fazla çok kültürlü hale getirmiştir. Farklı etnik kökenler, dinler, diller ve yaşam tarzlarına sahip bireylerin bir arada ve uyum içinde yaşaması, toplumsal barış ve sürdürülebilir kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır. Çok kültürlü toplumlarda birlikte yaşama kültürü, bireyler arasında karşılıklı anlayış, hoşgörü, saygı ve iş birliğini gerekli kılmaktadır. Eğitim, sanat, medya ve hukuk gibi alanlar, toplumsal uyumu sağlamada kritik bir rol oynar. Farklılıkların bir zenginlik olarak görülmesi, sosyal dayanışmayı artırarak bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak kendilerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Ancak, çok kültürlü toplumlarda zaman zaman ayrımcılık, ötekileştirme ve sosyal kutuplaşma gibi zorluklar da ortaya çıkabilir. Bu tür sorunların önüne geçmek için kapsayıcı politikalar, kültürel etkileşimi teşvik eden projeler ve ayrımcılıkla mücadele eden yasal düzenlemeler gerekmektedir.

Eğitim, çok kültürlü toplumlarda anlayış ve birlikte yaşama kültürünü teşvik eden en önemli unsurlardan biridir. Erken yaşlardan itibaren kültürel çeşitlilik konusunda bilinçlendirme çalışmaları, bireyler arasındaki önyargıları kırarak sosyal uyumu artırabilir. Ayrıca, sanat, spor ve ortak etkinlikler gibi kültürel etkileşimi güçlendiren faaliyetler, bireylerin birbirini tanımasını ve ortak değerler oluşturmasını sağlar. Sosyal politikalar ve hukuk sistemleri de birlikte yaşamayı desteklemelidir. Ayrımcılıkla mücadele eden yasalar ve eşit fırsatlar sunan politikalar, toplumdaki her bireyin kendini güvende hissetmesini sağlar. Aynı zamanda, medyanın bilinçli kullanımı ve kapsayıcı bir dilin teşvik edilmesi, yanlış bilgilerin yayılmasını engelleyerek toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, çeşitlilik içinde birlik sağlamak, yalnızca farklılıkları kabul etmekle değil, aynı zamanda ortak değerler etrafında bir araya gelmekle mümkündür. Toplumların barışçıl ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesi için birlikte yaşama kültürünü güçlendirmek büyük bir sorumluluktur.

Anahtar kelimeler: Çeşitlilik, Farklılık, Bir Arada Yaşama Kültürü, Sosyal Politikalar.

Abstract

Today, globalization, migration movements and the development of communication technologies have made societies increasingly multicultural. The coexistence and harmony of individuals with different ethnic origins, religions, languages and lifestyles is of great importance for social peace and sustainable development. In multicultural societies, the culture of living together necessitates mutual understanding, tolerance, respect and cooperation among

individuals. Areas such as education, art, media and law play a critical role in ensuring social harmony. Seeing differences as a wealth increases social solidarity and prepares the ground for individuals to realize themselves by making them feel safe. However, difficulties such as discrimination, marginalization and social polarization may also arise from time to time in multicultural societies. In order to prevent such problems, inclusive policies, projects that encourage cultural interaction and legal regulations that combat discrimination are required. Education is one of the most important elements that promote understanding and a culture of living together in multicultural societies. Awareness-raising activities on cultural diversity from an early age can break down prejudices among individuals and increase social harmony. In addition, activities that strengthen cultural interaction, such as art, sports and joint activities, allow individuals to get to know each other and create common values. Social policies and legal systems should also support living together. Laws that combat discrimination and policies that provide equal opportunities ensure that every individual in society feels safe. At the same time, conscious use of the media and the promotion of an inclusive language contribute to social integration by preventing the spread of misinformation.

In conclusion, unity in diversity is possible not only by accepting differences, but also by coming together around common values. Strengthening the culture of living together is a great responsibility for the peaceful and sustainable development of societies.

Keywords: Diversity, Difference, Culture of Living Together, Social Policies.

THE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA ON THE CULTURE OF LIVING
TOGETHER

SOSYAL MEDYANIN BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

Dr. REYYAN AKKAŞ¹, PROF. DR. İHSAN ÇAPCIOĞLU²

¹<https://orcid.org/0000-0002-3638-3803>

²Ankara Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-4796-5232>

Özet

Sosyal medya, günümüzde bireyler arası iletişimi güçlendiren ve farklı kültürel geçmişlere sahip insanların etkileşimde bulunmasını sağlayan önemli bir araçtır. Bu platformlar, bilgiye hızlı erişim sunarak toplumsal farkındalığı artırabilir, farklı bakış açılarını bir araya getirebilir ve kültürel etkileşimi teşvik edebilir. Ancak, sosyal medyanın bir arada yaşama kültürü üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunabilmektedir. Olumlu yönleri arasında, sosyal medyanın hoşgörü ve empatiyi teşvik etme potansiyeli bulunmaktadır. Farklı kültürel gruplar, bu platformlar aracılığıyla kendilerini ifade edebilir, ortak projelerde bir araya gelebilir ve birbirlerini daha iyi anlayarak önyargıları azaltabilirler. Kampanyalar, sanatsal içerikler ve eğitim materyalleri, birlikte yaşama kültürünü güçlendirmeye yardımcı olabilir. Sosyal medya ayrıca toplumsal dayanışmayı güçlendiren kampanyalar, yardım organizasyonları ve bilinçlendirme hareketleri için etkili bir araç olabilir.

Öte yandan, sosyal medya nefret söylemi, yanlış bilgi yayılması ve kutuplaşma gibi olumsuz etkilere de yol açabilir. Algoritmaların bireylere sadece kendi görüşlerini destekleyen içerikleri göstermesi, sosyal balonlar oluşturarak toplumda ayrışmayı derinleştirebilir. Ayrıca, anonimlik faktörü, bireylerin daha kolay ayrımcı veya saldırgan söylemlerde bulunmasına neden olabilir.

Sonuç olarak, sosyal medyanın bir arada yaşama kültürü üzerindeki etkileri, kullanım biçimine bağlıdır. Dijital platformların bilinçli ve sorumlu bir şekilde kullanılması, nefret söylemi ve yanlış bilgilere karşı önlemler alınması, sosyal medyanın toplumsal uyumu destekleyen bir araç olmasını sağlayabilir. Bu süreçte bireylere, platform yöneticilerine ve politika yapıcılara büyük görevler düşmektedir.

Anahtar kelimeler: Bir Arada Yaşama Kültürü, Sosyal Medya, Dijital Platformlar.

Abstract

Social media is an important tool that strengthens communication between individuals and enables people with different cultural backgrounds to interact. These platforms can increase social awareness by providing quick access to information, bring different perspectives together, and encourage cultural interaction. However, social media can have both positive and negative effects on the culture of living together. Among its positive aspects, social media has the potential to promote tolerance and empathy. Different cultural groups can express themselves through these platforms, come together in common projects, and reduce prejudices by understanding each other better. Campaigns, artistic content, and educational materials can help strengthen the culture of living together. Social media can also be an effective tool for campaigns, aid organizations, and awareness-raising movements that strengthen social

solidarity. On the other hand, social media can also lead to negative effects such as hate speech, the spread of misinformation, and polarization.

The fact that algorithms only show individuals content that supports their own views can deepen division in society by creating social bubbles. In addition, the factor of anonymity can cause individuals to make discriminatory or aggressive statements more easily. In conclusion, the effects of social media on the culture of living together depend on the way it is used. Using digital platforms consciously and responsibly, taking precautions against hate speech and misinformation can make social media a tool that supports social harmony. In this process, individuals, platform administrators and policy makers have great responsibilities.

Keywords: Culture of Living Together, Social Media, Digital Platforms.

EMOTIONS AND BURNOUT LEVELS OF MENTOR TEACHERS WITHIN A
TEACHING PRACTICUM COURSE

ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI DERSİ KAPSAMINDAKİ MENTÖR
ÖĞRETMENLERİN DUYGU DURUMLARI VE TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ

Çağla ATMACA¹, Turgut TÜRKDOĞAN²

¹Assoc. Prof. Dr., Pamukkale University, Department of English Language Education,
ORCID: 0000-0002-7745-3839

²Assoc. Prof. Dr., Pamukkale University, Department of Psychological Counseling and
Guidance, ORCID: 0000-0001-5440-341X

Abstract

This study explores the emotional states and burnout levels of mentor teachers who conduct teaching practicum courses at public schools in Türkiye. The study adopted a quantitative approach and took place in the fall semester of the 2024-2025 academic year. Mentor teachers who were recruited through convenience sampling participated in the study, and descriptive as well as inferential statistical methods were employed for data analysis. 38 teachers (28 females, 10 males) participated in the study and data were collected through the Teacher Emotion Inventory (TEI) and Maslach Burnout Inventory (MBI). Of the mentor teachers in the study group, six (15.8%) were from science education, nine (23.7%) were from mathematics education, five (13.2%) were from preschool education, six (15.8%) were from primary school education, three (7.9%) were from social studies education, two (5.3%) were from Turkish language education and finally seven (18.4%) were from English language education departments. Spearman's rank correlation coefficient was preferred as a nonparametric method in examining the correlational relationships between the variables. As a result of the correlation analysis, positive significant relationships were found between the 'sadness', 'anger' and 'fear' sub-dimensions of the TEI and the 'emotional exhaustion' sub-dimension of the MBI. No significant correlational relationship was found between the sub-dimensions of the TEI and the 'personal accomplishment' and 'depersonalization' sub-dimensions of the MBI. A striking finding that emerged as a result of the analyses is that there is a strong positive correlation at the level of .56 between the 'fear' sub-dimension of the TEI and the 'emotional exhaustion' sub-dimension of the MBI. Accordingly, teachers who have concerns and worries about students, parents, and systemic regulations appear to be at higher risk of experiencing emotional burnout.

Keywords: Teacher emotions, teacher burnout, teaching practicum course

Özet

Bu çalışmada Türkiye'deki devlet okullarında öğretmenlik uygulaması dersini yürüten uygulama öğretmenlerinin duygu durumları ve tükenmişliği ele alınmıştır. Bu çalışmada nicel bir yaklaşımın benimsenmiştir ve araştırma 2024-2025 akademik yılı güz döneminde uygulanmıştır. Araştırmaya uygun örnekleme yolu ile erişilen uygulama öğretmenleri katılmıştır ve verilerin analizinde betimsel ve çıkarımsal istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmaya katılan 38 öğretmenden (28 kadın, 10 erkek) öğretmen duygu envanteri ve Maslach tükenmişlik envanteri aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışma grubundaki mentör

öğretmenlerin 6'sı (%15.8) fen bilgisi, 9'u (%23.7) matematik, 5'i (%13.2) okul öncesi, 6'sı (%15.8) sınıf, 3'ü (%7.9) sosyal bilgiler, 2'si (%5.3) Türkçe ve 7'si (%18.4) İngilizce branşlarında görev yapmaktadır. Değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkilerin incelemesinde nonparametrik bir yöntem olarak Spearman Sıra Korelasyon Katsayısı tercih edilmiştir. Korelasyon analizinin sonucunda öğretmen duygu envanterinin "üzüntü", "öfke" ve "korku" alt-boyutlarıyla tükenmişlik envanterinin "duygusal tükenmişlik" alt-boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Öğretmen duygu envanterinin alt boyutlarıyla tükenmişlik envanterinin "kişisel başarı" ve "duyarsızlaşma" alt-boyutları arasında anlamlı bir korelasyonel ilişkiye rastlanmamıştır. Analizlerin sonucunda ortaya çıkan dikkat çekici bir bulgu olarak öğretmen duygu envanterinin "fear" alt-boyutuyla, tükenmişlik envanterinin "duygusal tükenmişlik" alt-boyutu arasında .56 düzeyinde pozitif yönde güçlü bir korelasyon mevcuttur. Buna göre, öğrenciler, veliler ve sistemsel düzenlemelerle ilgili kaygı ve endişelere sahip öğretmenlerin duygusal tükenmişlik yaşama riski daha yüksek görünmektedir.

Anahtar kelimeler: Öğretmen duyguları, öğretmen tükenmişliği, öğretmenlik uygulaması dersi

1. INTRODUCTION

Teacher emotions and burnout have occupied a prominent space in the relevant literature due to their impact on educational settings. There have been a growing number of research studies upon teacher emotions and burnout as well as the correlations between teacher emotions and burnout. To start with, emotions are defined as 'socially constructed, personally enacted ways of being that emerge from conscious and/or unconscious judgments regarding perceived successes at attaining goals or maintaining standards or beliefs during transactions as part of social-historical contexts (Schutz, Hong, Cross, & Osbon, 2006, p. 344). There are several categories about emotions; however, it can be claimed that emotions are generally classified with dichotomous, multiple, and dimensional categories, and the dichotomous category is divided into positive and negative emotions (Chen, 2016). Within the domain of teaching profession, it is reported that teacher emotions consist of teachers' dynamic mental state level, ability of emotional self-regulation and response to exterior stimuli, and an approach of synthesis. Teacher emotions are not 'internalized sensations that remain inert within the confines of their bodies but are integral to the ways in which they relate to and interact with their students, colleagues and parents' (Farouk, 2012, p. 491, as cited in Chen, 2016).

The role of teacher emotions in professional development has attracted attention of scholars in different contexts since emotions are crucial for teaching profession (Chen, 2016) and teachers are expected to cope with their emotions successfully to conduct their profession and interact with their stakeholders, especially in educational reforms and changes (Lee & Yin, 2011). With an aim to elaborate on the importance of teacher emotions, Chen (2016) explored the emotions of teachers in Hong Kong and Mainland China context, and developed the Teacher Emotion Inventory (TEI) which consists of five factors (i.e., joy, love, sadness, anger, and fear). The results indicated that the participating teachers enjoyed interactions with students and colleagues as well as recognition from school, family and public; however, they displayed negative emotions in terms of unfair treatment, competition among colleagues, imbalance of work lives, and pressure from society, policy, and educational change. That is, while the positive emotions centered on classroom and collegial interactions, the negative emotions centered on educational policies, changes, and imbalance in the lives of teachers.

Finally, one of the emotion-related terms receiving emphasis in recent research is emotional intelligence. In this vein, Mérida-López and Extremera (2017) conducted a systematic review on the articles published on emotional intelligence and burnout between 2006 and 2016 with

the help of MEDLINE, PSYCinfo and Scopus databases, and revealed that there were negative associations between the dimensions of burnout and emotional intelligence.

Similar to teacher emotions, teacher burnout has also received considerable interest among scholars in different settings. Burnout is defined as ‘a psychological syndrome emerging as a prolonged response to chronic interpersonal stressors on the job’ (Maslach & Leiter, 2016, p. 103). Based on this definition, the dimensions of burnout are reported to include exhaustion, cynicism, detachment, ineffectiveness and lack of accomplishment, which indicates the multifaceted nature of burnout and centers on the individual stress in relation to social context (Maslach & Leiter, 2016). In this vein, an overwhelming exhaustion, feelings of cynicism and detachment from the job, and a sense of ineffectiveness and lack of accomplishment are regarded as the three key dimensions of burnout (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001, p. 399).

Teacher burnout has appeared as a serious problem in various educational settings and is reported to be associated with student motivation. In this vein, in a study conducted with high school teachers and physical education teachers in the United States revealed that there was a negative relationship between the teachers’ emotional exhaustion and students’ perceived teacher autonomy support (TAS). Similarly, the teachers’ feeling of depersonalization and students’ autonomous motivation development were negatively related to each other (Shen et al., 2015).

Saloviita and Pakarinen (2021), on the other hand, investigated teacher burnout in relation to several variables regarding teacher, student, and organization within the scope of Finnish primary school teachers, and it was found that teacher burnout was sensitive to almost all these variables. To exemplify, age and gender were minimally associated with the level of burnout, the classroom teachers in the upper grades experienced higher level of burnout compared to those in the lower grades especially in terms of depersonalization, and the classroom teachers in the larger classes reported higher levels of exhaustion compared to those in the smaller ones. Additionally, Pyhältö et al. (2021) pointed out teacher burnout as a serious professional threat and investigated burnout risk profiles and proactive strategies among in-service primary and lower secondary school teachers in Finnish context. The results stressed the individual variation among the teachers’ risk of burnout and revealed that burnout risk was associated with such variables as teaching experience and teacher domain in that more teaching experience was associated with lower level of burnout risk. It was also reported that well-developed proactive strategies were linked to lower level of experiencing socio-contextual burnout. In light of the results, it could be concluded that teacher burnout could be prevented or reduced if teachers are guided and informed about proactive strategies.

Teachers are expected to carry out diverse responsibilities such as delivering courses and collaborating with stakeholders. This complex nature of teaching profession requires them to regulate their emotions, which may influence their burnout levels. Due to its impact on teacher psychology, several studies investigated the relationship between teacher emotions, burnout, and other relevant psychological constructs. To illustrate, Yılmaz et al. (2015) explored the link between emotional labor and burnout levels of 410 teachers in Türkiye. It was found that surface acting and naturally-felt emotions were the important predictors for emotional exhaustion and the depersonalization of the participating teachers. It was also found that lack of personal accomplishment is predicted by all aspects of emotional labor. In addition, Fiorilli et al. (2016) conducted a study on the link between emotional competence, social support, and burnout with the participation of 149 primary school teachers in Italian context. The results indicated that teacher burnout partially mediated the link between emotional intensity and satisfaction with

social support received, and that teachers' (dis)satisfaction with social support received was predicted by burnout symptoms.

Atmaca et al. (2020), on the other hand, aimed to reveal the relationships among emotion, burnout and job satisfaction levels of 564 in-service teachers from different disciplines in Türkiye via the Teacher Emotion Inventory (TEI), Job Satisfaction Questionnaire and Maslach Burnout Inventory. According to the results of confirmatory factor analysis, the Turkish adapted version of TEI with five factors displayed high level of validity and reliability, and correlations were detected between the teachers' emotions, burnout and job satisfaction levels. Additionally, it was reported that the dimensions of joy and love displayed positive relationships with job satisfaction, job satisfaction was predicted by the dimensions of love and fear with a medium effect, and the burnout levels of the teachers were significantly predicted by the dimensions of love, sadness, and fear with a medium effect. Furthermore, Li (2023) investigated the correlations among teacher self-efficacy, teacher resilience, emotion regulation, and teacher burnout with the scope of English teachers in Chinese context. It was revealed that teacher self-efficacy and resilience displayed direct and negative correlations with teacher burnout, and that teacher emotion regulation indirectly influenced teacher burnout, mediated by teacher resilience. Finally, Bodenheimer and Shuster (2020) explored the links between organizational structure, emotional labor and teacher burnout in the context of the United States and emphasized that emotional management could shape teachers' experiences. It was reported that the relationship between burnout and emotional labor is complex and context-bound differences play a crucial role in this relationship.

As voiced in the relevant literature, teacher emotions and burnout continue to attract attention of scholars across different contexts. Since contextual differences play an important role in shaping teacher emotions and burnout levels, there is still a need for further research to examine the link between these constructs to reflect the role of context-bound realities and practices to enhance professional development of teachers. Additionally, despite their importance, teacher emotions appear to have received less emphasis in Turkish context. Thus, this study aims to offer insights upon emotions and burnout levels of in-service teachers within the scope of teaching practicum procedures in a city located in Türkiye.

2. METHODOLOGY

2.1. Research Design

This study aimed to reveal the emotions and burnout levels of in-service teachers who mentored pre-service teachers within the scope of the Teaching Practicum Course at state schools in Turkish context. For this purpose, a quantitative research design was adopted (Creswell, Plano Clark, Gutmann, & Hanson, 2003; Dörnyei, 2007; Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012) to reveal teacher emotions and burnout levels as well as the correlations between these two constructs.

2.2. Participants

Data were collected during the fall semester of the 2024-2025 academic year and the participants consisted of in-service teachers who mentored pre-service teachers within the scope of the Teaching Practicum Course at different state schools in Denizli, Türkiye. The participants were recruited through convenience sampling where the available participants within easy reach were selected for the study (Mackey & Gass, 2005). The researchers first contacted the mentor teachers at state schools in Denizli via school principals and invitation messages. There were 140 mentor teachers in total and 38 of them agreed to participate in the study voluntarily. The participants were shared the link of the study and asked to fill out the inventories. There were 28 females (73.7%) and 10 males (26.3%) from different teaching branches. That is, among the

In the TEI consisting of 6-point rating scale, the mean value of the 'joy' sub-dimension was 5.60, the median value was 5.78, and the skewness coefficient was -1.42. The 'joy' sub-dimension displayed a left-skewed distribution and the teachers' mean scores for this sub-dimension were high. Similarly, the mean value of the 'anger' sub-dimension was 4.47, the median value was 4.50, and the skewness coefficient was -1.31. The 'anger' sub-dimension showed a left-skewed distribution and the teachers' mean scores for this sub-dimension appeared at high values. The values for the 'love', 'sadness' and 'fear' sub-dimensions were revealed at average levels, and the relevant sub-dimensions met the approximately normal distribution condition.

When the values related to the MBI with seven-point rating scale were examined, it was found that the mean value of the 'depersonalization' sub-dimension was .63, the median value was .10, and the skewness coefficient was 2.01. The 'depersonalization' sub-dimension showed a right-skewed distribution and the participants' mean scores for this dimension were revealed to be low. The values of the 'personal accomplishment' sub-dimension, 'emotional exhaustion' sub-dimension and general burnout score were revealed at average levels, and the relevant sub-dimensions provided an approximately normal distribution condition.

As a result of the correlation analysis, positive significant relationships were found between the 'sadness', 'anger' and 'fear' sub-dimensions of the TEI and the 'emotional exhaustion' sub-dimension of the MBI. However, no significant correlational relationship was found between the sub-dimensions of the TEI and the 'personal accomplishment' and 'depersonalization' sub-dimensions of the MBI. In addition, there is a positive moderate correlation between the 'sadness' sub-dimension ($r = .35$) and the 'anger' sub-dimension ($r = .33$) of the TEI and the 'emotional exhaustion' sub-dimension of the MBI. Furthermore, a striking finding that emerged as a result of the analyses is that there is a strong positive correlation ($r = .56$) between the 'fear' sub-dimension of the TEI and the 'emotional exhaustion' sub-dimension of the MBI (See Table 2).

Similar findings were also repeated in the analyses conducted on the total scores of the MBI. Accordingly, there is a positive moderate correlation between the 'sadness' sub-dimension ($r = .47$) and the 'anger' sub-dimension ($r = .43$) of the TEI and the total score of the MBI. However, there is a strong positive correlation between the 'fear' sub-dimension of the TEI and the total score of the MBI ($r = .60$). Considering the fact that the 'fear' sub-dimension of the TEI include such items as "I feel pressured from high expectations of parents" "I am worried about how to improve my student engagement and achievement" and "I feel pressured that my students could not accept my new teaching style which are adjusted to fit new policies/or reforms (i.e., curriculum reform)", the results of the current study indicate that teachers who have concerns and worries about students, parents, and systemic regulations appear to be at higher risk of experiencing emotional exhaustion.

Table 2

Correlations between the sub-dimensions of the inventories

		joy	love	sadness	anger	fear	personal accomp.	deperson.	emotional exhaustion	burnout total	
Spearman's rho	joy	Correlation Coefficient	1,000	,381*	,612**	,328*	,339*	,189	,064	,250	
		Sig. (2-tailed)	.	,018	,000	,045	,037	,255	,704	,526	,129
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	love	Correlation Coefficient	,381*	1,000	,265	,239	,193	,218	-,032	,094	,269
		Sig. (2-tailed)	,018	.	,108	,148	,246	,189	,850	,576	,102
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	sadness	Correlation Coefficient	,612**	,265	1,000	,622**	,539**	,018	,290	,353*	,466**
		Sig. (2-tailed)	,000	,108	.	,000	,000	,917	,078	,030	,003
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	anger	Correlation Coefficient	,328*	,239	,622**	1,000	,468**	,021	,199	,334*	,432**
		Sig. (2-tailed)	,045	,148	,000	.	,003	,901	,231	,040	,007
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	fear	Correlation Coefficient	,339*	,193	,539**	,468**	1,000	-,003	,298	,557**	,601**
		Sig. (2-tailed)	,037	,246	,000	,003	.	,988	,069	,000	,000
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	personal accomp.	Correlation Coefficient	,189	,218	,018	,021	-,003	1,000	-,628**	-,233	-,006
		Sig. (2-tailed)	,255	,189	,917	,901	,988	.	,000	,160	,973
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	deperson.	Correlation Coefficient	,064	-,032	,290	,199	,298	-,628**	1,000	,492**	,524**
		Sig. (2-tailed)	,704	,850	,078	,231	,069	,000	.	,002	,001
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	emotional exhaustion	Correlation Coefficient	,106	,094	,353*	,334*	,557**	-,233	,492**	1,000	,883**
		Sig. (2-tailed)	,526	,576	,030	,040	,000	,160	,002	.	,000
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	burnout total	Correlation Coefficient	,250	,269	,466**	,432**	,601**	-,006	,524**	,883**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,129	,102	,003	,007	,000	,973	,001	,000	.
		N	38	38	38	38	38	38	38	38	38

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
 **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to find out teacher emotions and burnout levels, and reveal the correlations between these psychological constructs among mentor teachers who guided pre-service teachers within the scope of the Teacher Practicum course conducted at state schools in Turkish context. Echoing previous research (Atmaca et al., 2020), significant correlations were found between teacher emotions and burnout in that ‘sadness’ and ‘fear’ sub-dimensions were related to ‘emotional exhaustion’. However, in contrast to Atmaca et al. (2020), there was no significant correlation between ‘love’ sub-dimension and burnout. Additionally, similar to Saloviita and Pakarinen (2021) and Shen et al. (2015), it appears that teachers who have concerns and worries related to students, parents, and systemic regulations are at higher risk of experiencing emotional burnout. In light of these similarities and differences between the results of the current paper and those of previous studies, it can be claimed that the relationship between teacher emotions and burnout is complex and sensitive to contextual differences (Bodenheimer & Shuster, 2020).

In light of the results, there are a number of conclusions and implications that need to be mentioned to foster professional development of in-service teachers. First of all, in-service teachers should be supported by relevant stakeholders and authorities regarding how to cope with their emotional challenges and balance their personal and professional lives as a part of training programs (Chen, 2016). At this point, more experienced teachers, school principals, and psychological counselors could be integrated into such training programs. For example, modules, intervention programs as well as mentoring programs could be initiated so that teachers are informed and guided about how to benefit from strategies to regulate their emotions, behaviors and thoughts, and collaborate with others to decrease their burnout levels (Fiorilli et al., 2016; Li, 2023; Pyhältö et al., 2021). As a further step, teachers can be encouraged to be involved in reflective practices regarding their emotion regulation and

stakeholders could contribute to these reflective practices via providing counseling services (Li, 2023). With the help of these actions, teacher burnout could be reduced and a more positive school atmosphere could be created (Saloviita & Pakarinen, 2021).

Another area which deserves specific attention within teacher emotions and burnout is the preparation and guidance of teachers for educational changes and reforms changes (Lee & Yin, 2011). Similar to various educational contexts (i.e., Hong Kong and China), teachers are expected to carry out their educational and administrative tasks and responsibilities, and keep up with educational changes and reforms simultaneously (Atmaca et al., 2020), which may cause them to experience burnout or suffer from emotional changes. This multifaceted and complex nature of work responsibilities require teachers to employ certain strategies to cope with their emotional changes appropriately. However, in-service teachers may need different types of professional support and guidance in line with their changing teaching experience, emotional status or school dynamics. At this point, offering professional support for teachers to manage their emotions and reduce their burnout levels requires a nuanced understanding of the context-bound differences in educational settings, ranging from student profile, parental support to collegial dialogue, guidance of more experienced teachers, and guidance of school administrators. As a first step to enhance emotional regulation and reduce teacher burnout, especially beginning teachers can be guided by more experienced teachers at their schools or encouraged to collaborate with their colleagues in their coterie as an in-group support mechanism.

Finally, a few words should be said about the specific dynamics of teaching practicum procedures. In-service teachers who mentor pre-service teachers within teaching practicum may display different emotional states or suffer from different burnout levels due to context-bound differences in their educational settings. These changes may stem from changing student profile, needs of practicum students, level of institutional support, teaching experiences and beliefs as well as systemic difficulties encountered in the local and national platforms designed for registration, attendance, and evaluation of pre-service teachers. Since procedures of teaching practicum display differences from context to context, mentor teachers should be treated with a nuanced understanding of contextual differences and trained according to their changing professional needs in accordance with their changing teaching experiences. That is to say, mentor teachers may experience burnout in specific sub-dimensions or have difficulty in regulating their emotions in specific emotions when it comes to implementing teaching practicum requirements such as responding to needs of pre-service teachers, carrying out paperwork, collaborating with university based teacher educators or adapting their technological competences continuously. For this purpose, mentor teachers should be systematically guided and informed by the expectations and requirements of teaching practicum procedures by more experienced teachers, school principals, and university-based teacher educators via seminars, webinars and workshops so that they can experience less burnout and manage their emotional changes more appropriately. Alternatively, they can consult their colleagues in their coterie or counselors at their schools to exchange ideas about how to carry out teaching practicum procedures. Promoting such a dialogic approach has the potential to assist mentor teachers to experience less burnout and regulate their emotions more effectively.

5. LIMITATIONS AND SUGGESTIONS FOR FURTHER RESEARCH

Although this study offers important insights about teacher emotions and burnout levels within the scope of teaching practicum procedures, there are several limitations. First, there were a limited number of participants in a specific context and the results cannot be generalized to other settings due to contextual differences. Thus, future studies can investigate emotions and

burnout levels of mentor teachers with a larger population in different contexts. Second, the relationship between the emotions and burnout levels of practicum students and mentor teachers could be explored in different teaching branches to offer a more comprehensive picture about these psychological constructs. Finally, the role of different stakeholders and personal characteristics in shaping teacher emotions and burnout levels could be examined in future studies.

6. REFERENCES

- Atmaca, Ç., Rızaoğlu, F., Türkdoğan, T., & Yaylı, D. (2020). An emotion focused approach in predicting teacher burnout and job satisfaction. *Teaching and Teacher Education*, 90, Article 103025. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103025>
- Bodenheimer, G., & Shuster, S. M. (2020). Emotional labour, teaching and burnout: Investigating complex relationships. *Educational Research*, 62(1), 63-76. <https://doi.org/10.1080/00131881.2019.1705868>
- Chen, J. (2016). Understanding teacher emotions: The development of a teacher emotion inventory. *Teaching and Teacher Education*, 55, 68-77. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.01.001>
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). Advanced mixed methods research designs. In A. Tashakkori and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (pp. 209-240). Thousands Oaks, Calif.: Sage.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics. Quantitative, qualitative and mixed methodologies*. New York: Oxford University Press.
- Fiorilli, C., Albanese, O., Gabola, P., & Pepe, A. (2016). Teachers' emotional competence and social support: Assessing the mediating role of teacher burnout. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 61(2), 127-138. <https://doi.org/10.1080/00313831.2015.1119722>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.
- İnce, N. B., & Şahin, A. E. (2015). The adaptation study of Maslach burnout inventory-educators survey to Turkish. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 6(2), 385-399.
- Lee, J. C. K., & Yin, H. B. (2011). Teachers' emotions and professional identity in curriculum reform: A Chinese perspective. *Journal of Educational Change*, 12(1), 25-46. <https://doi.org/10.1007/s10833-010-9149-3>
- Li, S, (2023) The effect of teacher self-efficacy, teacher resilience, and emotion regulation on teacher burnout: a mediation model. *Frontiers in Psychology*, 14. Article 1185079.

doi: 10.3389/fpsyg.2023.1185079

Mackey, A., & Gass, S. M. (2005). *Second language research: Methodology and design*. London:

Lawrence Erlbaum Assoc.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its

implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111.
<https://doi.org/10.1002/wps.20311>

Maslach, C., Jackson, S. E., & Schwab, R. L. (1996). *Maslach burnout inventory-educators survey*

(MBI-ES). In C. Maslach, S. E. Jackson, & M. P. Leiter (Eds.), *MBI Manual (3rd)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*,

52, 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>

Mérida-López, S., & Extremera, N. (2017). Emotional intelligence and teacher burnout: A systematic

review. *International Journal of Educational Research*, 85, 121-130.
<https://doi.org/10.1016/j.ijer.2017.07.006>

Pyhältö, K., Pietarinen, J., Haverinen, K., Tikkanen, L., & Soini, T. (2021). Teacher burnout profiles

and proactive strategies. *European Journal of Psychology of Education*, 36, 219-242.
<https://doi.org/10.1007/s10212-020-00465-6>

Saloviita, T., & Pakarinen, E. (2021). Teacher burnout explained: Teacher-, student-, and organization level variables. *Teaching and Teacher Education*, 97, 103221.
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103221>

Schutz, P. A., Hong, J. Y., Cross, D. I., & Osbon, J. N. (2006). Reflections on investigating emotion

in educational activity settings. *Educational Psychology Review*, 18(4), 343-360.
<https://doi.org/10.1007/s10648-006-9030-3>

Shen, B., McCaughy, N., Martin, J., Garn, A., Kulik, N., & Fahlman, M. (2015). The relationship

between teacher burnout and student motivation. *British Journal of Educational Psychology*, 85(4), 519-532. <https://doi.org/10.1111/bjep.12089>

1. Yılmaz, K., Altinkurt, Y., Güner, M., & Şen, B. (2015). The relationship between teachers' emotional

2. labor and burnout level. *Eurasian Journal of Educational Research*, 59, 75-90.
<http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2015.59.5>

TRANSLATION OF COMPOUND VERBS IN TURKISH INTO GERMAN TÜRKÇEDEKİ BİLEŞİK EYLEMLERİN ALMANCAYA ÇEVİRİSİ

Prof. Dr. Dursun Zengin

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çeviribilim, ORCID ID 0000-0003-2660-8586

ÖZET

Bu çalışma Almancaya çevrilen Türkçe masalarda yer alan bileşik eylemlerin Almancaya çevrilmesinde karşılaşılan zorlukları ele almaktadır. Türkçede bileşik eylemler, anlam ve biçim açısından kalıplaşmış yapılar olup, ulaçlarla birleşerek farklı işlevler kazanmaktadır. Bunlar arasında tezlik (çabukluk belirten), sürerlik (süreklilik ifade eden) ve yakınlık (eylemin gerçekleşmek üzere olduğunu gösteren) eylemleri bulunmaktadır.

Tezlik eylemleri, "-i, -u" ulaçlarıyla "vermek" fiilinin birleşmesiyle oluşur ve bir işin hızlı yapıldığını belirtir. Ancak Almancada böyle bir yapı bulunmadığından, çeviride bu anlam belirteçler (örneğin "schleunigst") veya farklı fiillerle karşılanmaya çalışılır. Bu durum, anlam ve biçim açısından bire bir eşdeğer bir çeviri yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Sürerlik eylemleri, "-e, -a" ulaçları ile "durmak, kalmak" gibi fiillerin birleşmesiyle meydana gelir. Bu yapı, anlatıma devamlılık katar ancak Almancada benzer bir karşılık bulunmamaktadır. Çeviride, bazen bağlaçlar ve farklı fiil kombinasyonları kullanılarak anlam aktarılmaya çalışılır.

Yakınlık eylemleri, "-e" zarf-fiil ekiyle "yazmak" fiilinin birleşmesiyle oluşur ve bir eylemin neredeyse gerçekleştiğini ifade eder. Almancaya çeviride ise bu anlamı tam olarak veren bir yapı bulunmadığından, dolaylı anlatım veya farklı ifadeler tercih edilmektedir.

Bunun yanı sıra, Türkçede bazı fiiller kalıplaşarak başka fiillerle birlikte kullanıldığında anlam değişikliğine uğrar. "Gel bakalım", "gel gitme" gibi ifadeler Almancaya çevrilirken, ilgeçler veya farklı dil yapılarıyla anlam verilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum sözdizimsel ve anlamsal olarak bire bir çeviri yapılmasını güçleştirmektedir.

Sonuç olarak, Türkçedeki bileşik eylemler Almancaya çevrildiğinde biçimsel, anlamsal ve sözdizimsel farklılıklar nedeniyle tam bir karşılık bulunamamaktadır. Bu yüzden çevirmenler, bu yapıları aktarırken anlam kaybını en aza indirmek için farklı stratejiler kullanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eylem, bileşik eylem, tezlik eylemi, sürerlik eylemi, yakınlık eylemi, çeviribilim, çeviri, edebi çeviri, eşdeğerlik

1. Bileşik Eylemler

Türkçede anlam ve biçim yönünden kalıplaşan bileşik eylemler söz konusudur; *-i* ve *-e*'li ulaçlarla *vermek*, *bilmek*, *durmak*, *kalmak*, *yazmak* gibi eylemlerin birleşmesiyle bileşik eylemlerin bir alt grubu olan ulaçlı bileşik eylemler oluşur.⁴ Bu eylemler *yeterlik*

⁴ BALCI (1993a ve 2009: 17, 93) bu konuyu yardımcı fiiller ve ulaçlar bağlamında ele almaktadır.

(söyleyebilmek), *tezlik* (söyleyivermek), *süreklilik* (gidedurmak) ve *yakınlık* (düşeyazmak) gibi birtakım özellikler içerir.⁵

1.1. Tezlik Eylemi

Tezlik eylemi, -(y)I, -(y)U ulacı + *vermek* eyleminden oluşan bileşik bir eylemdir. Tezlik eylemi bir işin çabuk ve kolay yapıldığını belirtir ya da kibarca emir bildirir. (KORKMAZ, 1992: 150)

Türkçeden Almancaya bir çeviri güçlüğü de yaygın olan tezlik eylemlerinden kaynaklanır. Zira biçim yönünden böyle bir yapı Almancada yer almamaktadır. Bunu Almancaya çevrilen masallardan anlamak mümkün.

“...ortadan **kayboluvermiş.**” (s. 12)

“...*verschwand er schleunigst.*” (s. 151)

[o çabucacık kaybolmuş.]⁶

Bu örneğimizde *kaybolmak* + *ulaç eki* + *vermek* + *belirsiz geçmiş zaman eki* 'nden oluşan *kaybol-u-ver-miş* tezlik eyleminin yapısı yönünden Almancada bire bir eşdeğerini ve karşılığının olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Almancada verilen *verschwinden* (kaybolmak) eylemi bileşik bir eylem değildir. Türkçedeki gibi, eylemle birlikte kullanılan ve tezlik bildiren bir yapı da söz konusu değildir. Eylemin tezlik boyutu *schleunigst* (çabucacık, çarçabuk) belirteciyle verilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki Türkçedeki yapıyla bunun çok farklı şeyler olduğu kolaylıkla anlaşılır. Türkçede tezlik eylemi yerine *ortadan hemen kaybolmuş* gibi bir ifade de kullanılabilirdi. Bu nedenle tezlik eylemlerine özgü yapısal özelliklerin çeviride kaybolduğu, biçim ve anlamsal eşdeğerinin sağlanamadığı ve aktarılamadığı görülmektedir. Kuşkusuz söz konusu yapısal özelliklerin Almancada aranması anlamsızdır. Burada amaç, böyle bir yapının sadece Türkçeye özgü olduğunu göstermektir.

Şimdi başka bir örnek alalım:

“...yengeç de tilkinin kuyruğuna **binivermiş.**” (s. 63)

“...*stieg der Krebs auf den Schwanz des Fuchses.*” (s. 232)

[yengeç tilkinin kuyruğuna binmiş.]

⁵ Bu konuda bkz. AKSAN, Doğan: *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983, s. 213, 214, 276.

⁶ Çeviride verilen masallar:

Der Wind-Dev	77 (Başlık yok 14-16)
Liebe	94 (Başlık yok 67-70)
Die goldene Ziege	128 (Altın Keçi 173-177)
Der Pferdeman	140 (At Koca 121-125)
Der Däumling	150 (Parmak Kadar Adam 12-14)
Der unglückliche Holzfäller	161 (Talihsiz Oduncu 72-75)
Das Zauberrohr	165 (Sihirli Oluk 183-190)
Die Katze und der Tiger	230 (Kedi ile Kaplan 60-61)
Der Fuchs, der Krebs und die Schildkröte	232 (Tilki, Yengeç, Kaplumbağa 62-63)
Talisman der Tiersprache	237 (Dil Tılsımı 186-189)
Die goldene Schale	249 (Altın Tas 161-166)
Keloğlan und der schwarze Knüppel	262 (Keloğlanla Kara Çomak 124-135)

Burada *bin-i-ver-miş* tezlik eylemi Almancada sadece *binmek* anlamına gelen *steigen* eylemiyle verilmiştir.

Tezlik eylemleri için aşağıdaki örnekler de verilebilir:

“...çiviği **söküverir**.” (s. 61)

“..., **zog** der Holzfäller **schnell** das Eisen,...**heraus**.” (s. 230)

[oduncu çabucak demiri söker]

“...bahçeye **salhverir**.” (s. 68)

“...**ließ** er ihn in den Garten.” (s. 96)

[o onu bahçeye salar.]

“...büyücü kadın...gömleği **çekivermiş**.” (s. 188)

“...**zog** die Zauberin das Hemd **sofort**.” (s. 174)

[...büyücü kadın gömleği hemen çekmiş.]

1.2. Sürerlik Eylemi

Tezlik eylemleri gibi sürerlik bildiren bileşik eylemler (Alm. Verbum drativum) de çeviri gücünü yaratmaktadır. Anlatıma devamlılık, süreklilik katan bu eylemler *gid-e-durmak* örneğinde olduğu gibi, *-e, -a*’lı ulaçlarla *durmak, kalmak, görmek* gibi eylemlerin bileşiminden oluşur. (AKSAN, 1983: 277)

Bu eylem türü için şimdi aşağıdaki örneğe bakalım:

“Hayretten **donakalmış**.” (s. 184)

“**Darüber war** er sehr **erstaunt**.” (s. 162)

[Ona çok hayret etmiş.]

Burada, *donmak + ulaç eki + kalmak + belirsiz geçmiş zaman eki*’nden oluşan *donakalmış* sürerlik eyleminin Almancada ‘hayret etmek, şaş(ır)mak’ anlamına gelen *erstaunt sein* ifadesiyle karşılandığını ve *sehr* (çok) belirteciyle desteklendiğini görüyoruz. Dolayısıyla biçimbilimsel yönden Türkçedekinden farklı bir yapı söz konusudur.

Şimdi başka bir örnek verelim:

“Sultan hanım burada **yaşıyadursun**...” (s. 174)

“**Die Sultanin soll** nun hier **weilen**...” (s. 128)

[Sultan hanım şimdi burada biraz kalsın.]

Örnekte *yaşamak* + *ulaç eki* + *durmak*'tan oluşan *yaşıyadursun* bileşik eylemi Almancada *sollen* (bir şeyi yapması gerekmek) tarz eylemi ile *weilen* (bir yerde kısa bir süre eyleşmek, kalmak, bulunmak) eylemiyle verilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Türkçedeki yapısal özellikler çeviride aktarılamamıştır.

1.3.Yakınlık Eylemi

Yakınlık eylemi (Alm. Verbum approximativum), bir fiile -e zarf-fiil ekiyle *yazmak* fiili getirilerek oluşturulan ve kavramda olayın çok yaklaştığını, neredeyse gerçekleşeceğini gösteren birleşik fiile verilen addır.(<https://kelimeler.net/yak%c4%b1n1%c4%b1k%20fiili-kelimesinin-anlami-nedir>. 9.3.2025)

Yakınlık eylemi için şu örnek verilebilir:

“Padişah kızını birdenbire karşısında görünce sevinçten **delireyazmış.**” (s. 126)

“*Als der Padişah nun auf einmal seine Tochter vor sich sah, war er außer sich vor Freude,*” (s. 263)

[Padişah birdenbire kızını önünde görünce şevincinden kendinden geçmiş.]

Bu örnekte de *delirmek* + *ulaç eki* + *yazmak* eyleminden oluşan *delireyazmak* bileşik eylemi söz konusudur. Almanca çevirisinde ise **außer sich sein** (kendinden geçmek) şeklinde bir ilgeç, dönüşlü zamiri ve *olmak* fiilinden oluşan bir fiil kullanılmıştır. Dolayısıyla biçimbilimsel açıdan bir eşdeğeri sağlanamamıştır ve sağlanması da beklenemez de.

2. Birlikte Kullanılan Eylemler

Türkçede kimi eylemler ilişki işlevini üstlendikleri sırada kalıplaşmış biçimde başka bir eylemle birlikte kullanılır ve gerçek anlam ve işlevinin dışında yeni bir anlam ve işlev üstlenirler. Örnek olarak *bakmak*, *gelmek* ve *varmak* eylemleri verilebilir: *gel **bakalım**, gel gitme, varsın ölsün.*

a. Anlambilimsel Yapı

Anlam yönünden bakıldığında bu eylemlerin gerçek anlamlarını yansıtmadığını ve yeni anlamlarla yüklendiğini görmekteyiz. Örneğin *bakmak* eyleminin *bakmakla*, *gelmek* eyleminin *gelmekle* ve *varmak* eyleminin *varmakla* hiçbir ilgisi yoktur:

“**Gel bakalım** arkadaş... .” (s. 72)

“*Komm **doch mal** her, Freund!*” (s. 161)

[Gelsene buraya, arkadaş!]

“**Gel** gitme!” (s. 174)

“*Bitte geh nicht!*” (s. 129)

[Lütfen gitme!]

“**Varsın** ölsün... .” (s. 85)

“*Es soll sterben.*” (s. 237)

[o ölsün.]

Birinci örneğimizde asıl eylem *gelmek*'tir. *Bakmak* eyleminin bakmakla hiçbir ilgisi yoktur ve herhangi bir şeye bakmak söz konusu değildir. Kimi bağlamlarda kuşku, uyarma, güvensizlik, merak gibi yönlerden cümlenin anlamını pekiştiren *bakmak* eyleminin burada merak etme yönü yer almaktadır. Yüzeysel yapıda iki cümleden oluşmuş gibi görünen bu yapı, aslında derin yapıda bir cümleden oluşmaktadır ve asıl cümle *gel...arkadaş*'tir. Almancada bir eşdeğerinin sağlanabilmesi için anlam ve işlevinin dışında kullanılan benzer bir eylemin bulunması gerekir. Ancak çeviriden de algılandığı gibi bu tür eylemler ilgeçlerle karşılanmaktadır. Çeviride verilen ve 'bakayım' anlamını yansıtmaya çalışan *doch mal* ifadesi bir ilgeç ile bir belirteçten oluşmaktadır ve anlamsal yönden eşdeğerlik bu yapıyla sağlanamamıştır.

Benzer durumu *gel gitme* örneğinde de görmekteyiz. Burada, *gelmek* eyleminin anlam yönünden gelmekle bir ilgisi kalmamıştır. Eylemin olumlu emir kipi bir öğüt ve rica içermektedir. Çeviride ise doğrudan anlam yönünü yansıtan *bitte* (lütfen) belirteci alınmıştır. Diğer bir anlatımla, *bitte* gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Üçüncü örneğimizde ise *varmak* eylemi kendi anlamı ve işlevinin dışında kullanılmıştır. Bu eylem önüne getirildiği cümleye ısrarlı istek düşüncesini katar. Çeviride bu eylemin anlam yönünden aktarılmadığını görmekteyiz. Sadece *ölmek* eylemi çevrilmiştir.

Söz konusu eylemler için ayrıca şu örnekler verilebilir:

“Eh biraz yol **alın bakalım**... .” (s. 22)

“*Setzt ihr noch etwas euren Weg fort!*” (s. 85)

[Biraz daha yolunuza devam edin.]

“Ağlama, senin adın **nedir bakayım**” (s. 70)

“*Weine nicht! Wie heißt du Ungezogene!*” (s. 142)

[Ağlama! Adın ne, terbiyesiz!]

“**Gel** hoca beni **kesme** de şu altınları sana vereyim... .” (s. 164)

“*Hodscha, töte mich nicht: Dann gebe ich dir alles dieses Geld.*” (s.252)

[Hoca, beni öldürme! O zaman sana bütün bu paraları veririm.]

Bu türden eylemlerde gözlemlenen bir özellik ise kendilerinin sabit kalmasının aksine birlikte kullanıldıkları eylemlerin değişebilirliğidir. Söz gelimi *bakmak*, *gelmek* ve *varmak* eylemleri değişmez bir biçimde yerinde sabit kalırken diğer eylemleri değiştirmek olanaklıdır:

al	<i>bakalım</i>	<i>gel</i> gitme	<i>varsın</i> sorsun
ver	<i>bakalım</i>	<i>gel</i> yapma	<i>varsın</i> gelsin
otur	<i>bakalım</i>	<i>gel</i> etme	<i>varsın</i> yapsın
bak	<i>bakalım</i>	<i>gel</i> yazma	<i>varsın</i> etsin
yaz	<i>bakalım</i>	<i>gel</i> çalışma	<i>varsın</i> gülsün

b. Sözdizimsel ve Biçimçilimsel Yapı

Söz dizimsel yapı yönünden yaklaşıldığında Türkçe cümlelerin yüzeysel yapıda iki cümleden oluştuğunu saptamaktayız:

“Gel bakalım *arkadaş...*” (s. 72)

“*Komm doch mal her, Freund!*” (s. 161)

[Gelsene buraya, arkadaş!]

“Gel gitme!” (s. 129)

“*Bitte geh nicht!*” (s. 129)

[Lütfen gitme!]

“Varsın ölsün...” (s. 85)

“*Es soll sterben.*” (s. 237)

[o ölsün.]

Birinci örnekte *gel arkadaş* ve *bakalım* gibi iki cümle yer almaktadır. Almancada ise *gel buraya arkadaş* cümlesinin karşılığı olan *Komm...her, Freund* cümlesi var. Ancak *bakalım* cümlesinin karşılığı cümle olarak yoktur. Onun yerine *doch mal* gibi bir ilgeç ve belirteçten oluşan bir yapı kullanılmıştır. Bununla birlikte Türkçede birinci cümle emir cümlesi, ikincisi ise 1.çoğul şahsa göre çekimi yapılmış ve istek bildiren bir cümledir. Çeviride birinci cümle emir şekli yansıtılmış, ancak ikinci cümle özelliği cümle olmayan *doch mal* (-sene, -sana; bakalım) ifadesiyle yansıtılamamıştır. Dolayısıyla sözdizimsel ve biçimbilimsel yönden bir eşdeğerlik sağlanamamıştır.

Benzer durum *gel gitme* ya da *varsın ölsün* örnekleri için de geçerlidir. Birinci örnekte her iki cümlede 2.tekil şahsa göre emir kipi yer almaktadır. Çeviride ise ikinci cümle emir şekli yansıtılmış (...geh nicht!), ancak birinci cümle emir şekli belirteç olan *bitte* ile sağlanamamıştır. *Varsın ölsün*'de ise her iki cümle 3.tekil şahsa göre emir kipiyle kullanılmıştır. Ancak çeviride birinci cümle yer almamaktadır.

Söz konusu eylemler genellikle şu şahıslara göre çekilir:

bakmak : ... *bakalım* (istek 1.çoğul şahıs) ,... *bakayım* (istek 1.tekil şahıs)

<i>gelmek</i> : <i>gel</i> ...	(emir 2.tekil şahıs)	<i>gelin</i> ...	(emir 2.çoğul şahıs)
<i>varmak</i> : <i>var</i> ...	(emir 2.tekil şahıs)	<i>varsın</i> ...	(emir 3. tekil şahıs)
<i>varın</i> ... :	(emir 2.çoğul şahıs)	<i>varsınlar</i>	(emir 3.çoğul şahıs)

Ayrıca dikkat edilirse *bakmak* eylemi birlikte kullanıldığı eylemden sonra, diğerleri ise önce kullanılmaktadır.

2. SONUÇ

Çevrilebilirlik – çevrilemezlik konusu her zaman güncelliğini korumuştur. BALCI'nın (1993b) belirttiği gibi bunun nedeni dilbilgisel yapılar ve bu yapılara yüklenen anlamlardır. Türkçede iki eylemin bir arada kullanılmasından oluşan tezlik, sürerlik ve yakınlık eylemlerinin yapıları bakımından çeviride anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel açıdan bir eşdeğerinin sağlanamadığını görmekteyiz. Kalıplaşmış biçimde başka eylemlerle birlikte kullanılan bu eylemler gerçek anlam ve işlevinin dışında yeni bir anlam ve işlev üstlenmektedir. Dolayısıyla yüzeysel yapıda iki cümleden oluşan bu yapılar, aslında derin yapıda tek bir mesaj içermektedir. Bu yapıların bir eşdeğeri Almancada kurulamadığından, sadece anlam yönü göz önüne alınarak başka ifade biçimleriyle çeviri yapılmaya çalışılmaktadır. Böyle olunca söz konusu eylemler yerine eşdeğeri olmayan yapılar ve eylemler kullanılmaktadır. Kısaca çeviride ortaya çıkan güçlüklerin Türkçedeki eylemlerin yapılarından ve kullanma biçimlerinden kaynaklanan bir özellik olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aarne, Antti (1914). *Übersicht der Märchenliteratur*. Hamina.
- Aksan, Doğan (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Doğan (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: DTCF. Yay.
- Apel, Friedmar (1983). *Literarische Übersetzung*. Stuttgart.
- Balcı, Tahir (1993a). *Abriss der Türkisch-Deutschen Kontrastiven Grammatik. Ein Lehrbuch für Studierende des Deutschen als Fremdsprache*. Diyarbakır: Üniversite Fakülteler Kitapevi.
- Balcı, Tahir (1993b). Çevrilebilirlik - Çevrilemezlik Sorunu. *Gündoğan Edebiyat*, no. 5, s. 127-133.
- Balcı, Tahir (2009). *Grundzüge der Türkisch – Deutschen Kontrastiven Grammatik*. Adana: Ulusoy Matbaası.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul.
- Birsan, Edibe (1962). *Masal Dünyası*. İstanbul.
- Blanke, G. H. (1973). *Einführung in die semantische Analyse*. München.
- Boratav, P. N. (1939). *Folklor ve Edebiyat*. İstanbul.
- Diller, H.J.-J. Kornelius (1978). *Linguistische Probleme der Übersetzung*. Tübingen.
- Durusoy, Gertrude (1989). Interkulturelle Aspekte beim Übersetzungsunterrichts. *Ankaraner Beiträge zur Germanistik, Deutsches Kulturinstitut*, Ankara, s. 67-75.
- Eberhard, W. / Boratav, Pertev Naili (1953). *Typen Türkischer Volksmärchen*. Wiesbaden.
- Erkman-Akerson, Fatma (1989). *Anlam-Çeviri- Karşılaştırma*. İstanbul.

- Göktürk, Akşit (1994). *Çeviri, Dillerin Dili*. İstanbul.
- Hatipoğlu, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: DTCF. Yay.
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg.
- Koller, Weiner (1987). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Lewandowski, Th. (1990). *Linguistisches Wörterbuch I, II, III*. Heidelberg-Wiesbaden.
- Özel, Sevgi / Atabay, Neşę (1976). *Sözcük Türleri II*. Ankara: TDK Yay.
- Pınar, Nedret (1991). *Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri*.
- Sözer, E. (1983). *Çağdaş Almancada Koşul İlişkileri*. İstanbul: İ.Ü.Ed.Fak. Yay.
- Spies, Otto (1941). *Türk Halk Kitapları*. Behçet Gönül (Necatigil). İstanbul.
- Spies, Otto (1943). *Türkische Prosaliteratur der Gegenwart*. Leipzig.
- Spies, Otto (1967). *Türkische Märchen*. Düsseldorf-Köln.
- Spies, Otto (1986). *Türk Halk Masalları*. Çev. Behçet Gönül, İstanbul.
- Spies, Otto (1986). *Türkische Märchen*. Köln.
- Stolze, Radegundis (1994). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen.
- Störig, H. J. (Hrsg.) (1963). *Das Problem der Übersetzung*. Darmstadt.
- Taner, Nuri (1988). *Masal Araştırmaları. Folktale Studies I*. İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yay.
- Ulrich, Winfried (1972). *Wörterbuch lingustische Grundbegriffe*. Kiel.
- Uzunoglu-Ocherbauer, Adelheid (1985). *Türkische Märchen*. Frankfurt am Main.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Von Der Leyen, Fr. (1952-53). *Die Welt der Märchen*. 2 Bde., Düsseldorf-Köln.
- Wahrig (1978). *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh.
- Wills, Wolfram (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart.
- Zengin, Dursun (2020). *Edebi Çeviride Temel Kurallar*. Ankara: Nika Yay.
- (<https://kelimeler.net/yak%c4%b1nl%c4%b1k%20fiili-kelimesinin-anlami-nedir>. 9.3.2025)

UNITY IN DIVERSITY: CULTURE OF LIVING TOGETHER IN
MULTICULTURAL SOCIETIES

ÇEŞİTLİLİK İÇİNDE BİRLİK: ÇOK KÜLTÜRLÜ TOPLUMLARDA BİRLİKTE
YAŞAMA KÜLTÜRÜ

Dr. REYYAN AKKAŞ¹ PROF. DR. İHSAN ÇAPCIOĞLU²

¹<https://orcid.org/0000-0002-3638-3803>

²Ankara Üniversitesi -<https://orcid.org/0000-0003-4796-5232>

Özet

Günümüzde küreselleşme, göç hareketleri ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, toplumları giderek daha fazla çok kültürlü hale getirmiştir. Farklı etnik kökenler, dinler, diller ve yaşam tarzlarına sahip bireylerin bir arada ve uyum içinde yaşaması, toplumsal barış ve sürdürülebilir kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır. Çok kültürlü toplumlarda birlikte yaşama kültürü, bireyler arasında karşılıklı anlayış, hoşgörü, saygı ve iş birliğini gerekli kılmaktadır. Eğitim, sanat, medya ve hukuk gibi alanlar, toplumsal uyumu sağlamada kritik bir rol oynar. Farklılıkların bir zenginlik olarak görülmesi, sosyal dayanışmayı artırarak bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak kendilerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Ancak, çok kültürlü toplumlarda zaman zaman ayrımcılık, ötekileştirme ve sosyal kutuplaşma gibi zorluklar da ortaya çıkabilir. Bu tür sorunların önüne geçmek için kapsayıcı politikalar, kültürel etkileşimi teşvik eden projeler ve ayrımcılıkla mücadele eden yasal düzenlemeler gerekmektedir.

Eğitim, çok kültürlü toplumlarda anlayış ve birlikte yaşama kültürünü teşvik eden en önemli unsurlardan biridir. Erken yaşlardan itibaren kültürel çeşitlilik konusunda bilinçlendirme çalışmaları, bireyler arasındaki önyargıları kırarak sosyal uyumu artırabilir. Ayrıca, sanat, spor ve ortak etkinlikler gibi kültürel etkileşimi güçlendiren faaliyetler, bireylerin birbirini tanımasını ve ortak değerler oluşturmasını sağlar. Sosyal politikalar ve hukuk sistemleri de birlikte yaşamayı desteklemelidir. Ayrımcılıkla mücadele eden yasalar ve eşit fırsatlar sunan politikalar, toplumdaki her bireyin kendini güvende hissetmesini sağlar. Aynı zamanda, medyanın bilinçli kullanımı ve kapsayıcı bir dilin teşvik edilmesi, yanlış bilgilerin yayılmasını engelleyerek toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, çeşitlilik içinde birlik sağlamak, yalnızca farklılıkları kabul etmekle değil, aynı zamanda ortak değerler etrafında bir araya gelmekle mümkündür. Toplumların barışçıl ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesi için birlikte yaşama kültürünü güçlendirmek büyük bir sorumluluktur.

Anahtar kelimeler: Çeşitlilik, Farklılık, Bir Arada Yaşama Kültürü, Sosyal Politikalar.

Abstract

Today, globalization, migration movements and the development of communication technologies have made societies increasingly multicultural. The coexistence and harmony of individuals with different ethnic origins, religions, languages and lifestyles is of great importance for social peace and sustainable development. In multicultural societies, the culture of living together necessitates mutual understanding, tolerance, respect and cooperation among individuals. Areas such as education, art, media and law play a critical role in ensuring social harmony. Seeing differences as a wealth increases social solidarity and prepares the ground for individuals to realize themselves by making them feel safe. However, difficulties such as discrimination, marginalization and social polarization may also arise from time to time in multicultural societies. In order to prevent such problems, inclusive policies, projects that encourage cultural interaction and legal regulations that combat discrimination are required. Education is one of the most important elements that promote understanding and a culture of living together in multicultural societies. Awareness-raising activities on cultural diversity from an early age can break down prejudices among individuals and increase social harmony. In addition, activities that strengthen cultural interaction, such as art, sports and joint activities, allow individuals to get to know each other and create common values. Social policies and legal systems should also support living together. Laws that combat discrimination and policies that provide equal opportunities ensure that every individual in society feels safe. At the same time, conscious use of the media and the promotion of an inclusive language contribute to social integration by preventing the spread of misinformation.

In conclusion, unity in diversity is possible not only by accepting differences, but also by coming together around common values. Strengthening the culture of living together is a great responsibility for the peaceful and sustainable development of societies.

Keywords: Diversity, Difference, Culture of Living Together, Social Policies.

OUR CONSIDERATIONS ON READING TEACHING IN AZERBAIJAN
LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY GRADE

İBTİDAİ SİNİFLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ OXU TƏLİMİNƏ
DAİR MÜLAHİZƏLƏRİMİZ

P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

*Bakı Şəhəri, Adpu-Nun "Azərbaycan Dili Və Onun Tədrisi Texnologiyası" Kafedrasının
Baş Müəllimi 0009-0008-3969-1669*

ÖZET:

Oxu materialındakı çətin anlaşılan söz, ifadə və cümlələrin izahı bir - birilə qarşılıqlı əlaqədə olan və dialektik vəhdət təşkil edən məzmun və forma problemi ilə bağlıdır. Bədii əsərin məzmunu yazıçının təsvir etdiyi həyat hadisələrinə, iştirak edən insanlara, onların fəaliyyətinə və onlara olan şəxsi münasibətdir. Yaratdığı fikirlər, təbliğ etdiyi ideyalar sistemidir. Əsərin süjeti, kompozisiyası, dili, təbiətin peyzajı, təsvir vasitələri və s. isə onun forması kimi çıxış edir. Lakin bədii əsərlərin bəzi elementləri təhlil prosesində məzmunla forma arasında sürüşkənlik yaradır. Gah məzmunla, gah da formaya keçir. Deməli, əsərin (mətnin) məzmunu forma əsasında öyrədilməlidir. Orada işlənən söz, ifadə və cümlələr formanın üzvü elementlərindən biridir. Məzmunun şüurlu mənimsənilməsi isə onların düzgün izahından çox asılıdır. Məlumdur ki, oxu materiallarının məzmunu, ideyası, söz, ifadə və cümlələr vasitəsilə meydana çıxır. Deməli, söz xidmət etdiyi əşya, hadisə, proses, keyfiyyət və adla müəyyən münasibətdə olur. O, əşya və hadisələrin, materialın məzmun və ideyasının maddi qabığıdır, onların dərk olunmasının açarıdır. Məzmun söz, ifadə və cümlələrlə hörülür. Onlardan hər biri məzmunun ayrı - ayrı elementlərini əks etdirir, müəyyən funksiya yerinə yetirir. Çətin anlaşılan söz, ifadə və cümlələrdən bir və ya bir neçəsinin mənası şagirdlərə məlum olmadıqda, mətnin məzmunu da anlaşılmır, diqqət əsas məsələdən uzaqlaşır. Nəticədə oxunun şüurlu mənimsənilməsi kifayət dərəcədə təmin olunmur. Deməli, oxunacaq mətnin lüğət tərkibi şagirdlərə məlum olmalı, məzmunu ifadə edəcək cümlələr, nitq konstruksiyaları və s. bütövlükdə onların yaş və bilik səviyyəsinə uyğunlaşdırılmalıdır. Dərsin hər bir mərhələsi, oxu materialları üzərində aparılan müxtəlif xarakterli işlər bütövlükdə həmin materialın şüurlu mənimsənilməsinə yönəldilməlidir. Bu sahədəki işlər ardıcıl və müntəzəm aparılmalıdır.

Açar Sözlər: innovasiya, tədris, müəllim, oxu, yazı, sinif

Abstract:

Understanding the meaning of the word in various relationships allows you to master certain elements of the described object. Understanding the meaning of the sentence, by ensuring the precise disclosure of the meaning of words within the context, allows you to determine the broader features and parts, factors of the object, and to perceive them in a new system of relationships. It creates the basis for the disclosure of individual paragraphs. Understanding paragraphs, in turn, completes the differentiation of individual points of the thought, its main and main parts from secondary ones. It appears as a direct result of work on the disclosure of the meaning of words and sentences. The explanation of difficult-to-understand words, expressions and sentences in reading material is related to the problem of content and form,

which are interconnected and form a dialectical unity. The content of a literary work is the writer's personal attitude towards the life events described, the people involved, their activities and them. It is the system of ideas he creates, the ideas he propagates. The plot of the work, its composition, language, natural landscape, means of description, etc. act as its form. However, some elements of literary works create a slippage between content and form in the analysis process. Sometimes they pass to content, sometimes to form. Therefore, the content of the work (text) should be taught on the basis of form. The words, expressions and sentences used in it are one of the constituent elements of the form. The conscious assimilation of the content depends largely on their correct explanation. It is known that the content and idea of reading materials emerge through words, expressions and sentences. Therefore, the word has a certain relationship with the object, event, process, quality and name it serves. It is the material shell of the content and idea of objects and events, material, and is the key to their understanding. The content is woven with words, expressions and sentences. Each of them reflects separate elements of the content, performs a certain function. If the meaning of one or more of the difficult-to-understand words, expressions and sentences is not known to the students, the content of the text is not understood, and attention is diverted from the main issue. As a result, the conscious assimilation of the reading is not sufficiently ensured. Therefore, the vocabulary of the text to be read should be known to the students, and the sentences that will express the content, speech constructions, etc. should be adapted to their age and level of knowledge. Each stage of the lesson, various types of work carried out on reading materials should be aimed at the conscious assimilation of that material as a whole. Work in this area should be carried out consistently and regularly.

Key Words: innovation, teaching, teacher, reading, writing, class

GİRİŞ:

M.İ.Omorokova oxu prosesində çətin sözlərin mənasının izah edilməsinin üç istiqamətini göstərir:

- a) Cümlənin və cümlədəki konkret sözün mənasının başa düşülməsi üzərində iş;
- b) Sözü mətndəki rolu , onun daşdığı vəzifə , nə məqsədlə işlənməsi üzərində iş;
- v) Öyrənilən sözdən nitqdə istifadə olunması üzərində iş.

Fikrimizcə, oxunun şüurluğu baxımından kontekst daxilində daşdığı funksiyadan asılı olaraq, mənası çətin anlaşılan söz , ifadə və cümlələr belə təsnif etmək olar:

- a) Məzmunun əsas məğzinin açılmasına bilavasitə təsir edən söz, ifadə və cümlələr;
- b) Ayrı-ayrı abzasların mənasının açılmasına təsir edən söz , ifadə və cümlələr;
- v) Məzmunun açılmasına bilavasitə təsir edən söz , ifadə və cümlələr.

Oxu materialları üzərindəki müşahidələr göstərir ki , hər bir söz kontekst daxilində öz həqiqi mənasını qazanır və özünəməxsus funksiya yerinə yetirir . Ona görə də hər bir çətin sözün, obrazlı ifadənin və cümlənin mənasının izahı bütövlükdə mətnin məzmununun şüurlu mənimsənilməsinə xidmət etməlidir. Bəzən oxu materiallarında elə çətin sözlərlə qarşılaşılır ki, şagirdlər onların mənalarını bilmirlər. Məsələn, şagirdlər “ Keçmişdə kəndlilər necə yaşayırdılar ” mətnində **kəndxuda, mülkədar, nökar** və s. kimi sözlərin mənalarını başa düşmürlər. Məktəb təcrübəsi göstərir ki , təlim prosesində onların mənalarının tam açılması üzərində dayanmağa, çox vaxt itirməyə o qədər də ehtiyac yoxdur . Sadəcə olaraq kəndxuda və mülkədarın keçmiş zamanlarda varlı, nökarın isə mülkədarın qarşısında işləyən kasıb adam olmasını çatdırmaq kifayətdir .

Oxu materiallarından sinonim və antonim sözlərin seçilməsi və onların mənalarının izahı ayrı - ayrı obrazların hərəkəti və xarakterinin, məzmun və ideyanın mənimsənilməsinə, başa düşülməsinə yönəldilməlidir. Şagirdlərə başa salınmalıdır ki, bədii mətnə işlənən sinonim və antonim sözlər fikrin dəqiq və aydın ifadəsini təmin etməklə emosional hissələrin bədii dəyərini başa düşməyə imkan verir. Hər hansı mətnə, nitqdə və eləcə də inşa yazıda bu sözlərdən düzgün istifadə etmədikdə, məzmunu açmaq üçün sözlərdən daha müvafiq, zəruri olanı seçmədikdə fikri də aydın, dəqiq, təsirli vermək olmur. Ona görə də məzmunun şüurlu mənimsənilməsi baxımından şagirdlərin oxu materialları üzərində müşahidəsi təşkil edilməli və onlarda yazıçının işlətdiyi sözlərə, onlardakı mənə çalarlarına həssas münasibət tərbiyə olunmalıdır.

Mətnlərdə sinonim sözlərdən istifadə olunur. Bu sözlər arasında müəyyən mənə incəlikləri mövcuddur. Şair və yazıçılar sözləri təkrar etməmək, nitqdə yersiz təkrara, yeknəsəkliyə yol verməmək üçün həmin sözlərin sinonimlərindən istifadə edirlər. Bu sözlər vasitəsilə mətnə, şeirdə deyim çalarlığı, ifadə tərzini, bədii dəyəri və emosional gücü xeyli yüksəlir.

Oxu materialının şüurlu mənimsənilməsi üçün antonim sözlərin seçilməsi və mənalarının izahı üzərində də dayanılmalıdır. Sinonimlər kimi antonim sözlər də fikrin dəqiq və ahəngdar şəkildə ifadəsində, obrazların hərəkətinin və xarakterinin açılmasında özünəməxsus funksiya daşıyır. Əsas mənənin açılmasının elementlərindən biri kimi çıxış edir.

Şagirdlərə izah olunmalıdır ki, mətnlərdə verilmiş əksmənalı sözlər antonim sözlərdir. Müəlliflər əksmənalı sözləri bir - birinə qarşı qoymaqla təzad yaradırlar, öz düşüncələrini, fikirlərini yığcam, konkret və dəqiq şəkildə ifadə etməyə çalışırlar. Verilmiş antonim sözlərdən birini başqası ilə əvəz etmək olmaz. Əks təqdirdə mətnə ifadə edilən mənə, müəllifin fikri, məqsədi təhrif olunur.

I-IV siniflərin dərslərində verilmiş oxu materialları şagirdlərlə intonasiya üzrə işlər aparmağa geniş imkanlar verir. Bəs intonasiya nədir? İntonasiya hər şeydən əvvəl oxunun ifadəliliyini və şüurluluğunu təmin edən bir vasitədir. O, mətnin mahiyyətindən doğan daxili cəhətdir. Nitqdə, o cümlədən oxu prosesində intonasiyanın rolu böyükdür. İntonasiya sözün mənasını gücləndirməklə, bəzən sözdən daha çox şeyi ifadə edir. Belə ki, bəzən intonasiyanın köməyi ilə sözə onun ifadə etdiyi mənənin əksini vermək olur. İntonasiya geniş və dar mənada işlənir. Geniş mənada intonasiya dedikdə, səslənən nitqin birləşmiş təsir göstərən komponentlərinin mürəkkəb kompleks nəzərdə tutulur.

ARAŞDIRMA VE BULGULAR:

Q. Kristinin göstərdiyi kimi, oxu prosesində fikir sözlərlə ifadə edilir, hissələr intonasiyalarla. Alimlərin bir qrupu intonasiya nədir? sualını səsin alçaq və yüksək olması, ikinci qrupu səsin gücə görə dəyişməsi kimi izah etmişlər. Bu sahədəki nəzəri və pedaqoji ədəbiyyatın təhlili belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, səsin alçaq və yüksəkliyi, gücə, temp və tembrə görə dəyişməsi intonasiyanın yalnız ayrı - ayrı komponentləridir. Oxu prosesində bu komponentlərdən vəhdətdə, kompleks şəkildə istifadə olunmadıqda ifadəlilik pozulur. Oxunan əsərin forma və məzmununa uyğun intonasiya seçmək mümkün olmur. İntonasiya oxu materialındakı ayrı - ayrı sözlər, söz qrupları və cümlələr arasında özünəməxsus əlaqə yaradır. Hər bir cümlədə, abzaslarda yazıçının fikir və hissələrinin meydana çıxmasına xidmət edir. Söz və ifadələri qrammatik cəhətdən, ardıcıl gələn cümlələri məzmun və formaca bir - birinə calaşdırır, formalaşmış fikir ifadə edir. Oxu materialının bu elementləri intonasiyanın vasitəsilə hərəkətə gəlir, canlı bir aləmə çevrilir. Oxu prosesində materialın məzmun və formasından asılı olaraq səsin tələffüzə, tona, gücə, temp və tembrə görə belə dəyişməsi nitqdə ahəngdarlıq yaradır. Obrazlı desək, bu komponentlər sanki musiqi notlarıdır. Musiqiçi gözəl bir musiqi əsəri

çalarkən, çəşaraq notları dəyişik saldıqda melodiya və melodik taktlar pozulduğı kimi, intonasiyanın komponentlərindən də düzgün istifadə edilmədikdə ifadəlilik pozulur. Hər iki halda (musiqidə, ifadəli oxuda) musiqçinin, oxucunun və eləcə də dinləyicilərin hissləri, duyğuları gərginləşir, dinləmək, başa düşmək, mənəni şüurlu dərk etmək olmur. (4- s.63)

İntonasiyanın gözlənilməsində səsin aşağı və ucalığı, səsin gücü və tempi köməkçi vasitə kimi meydana çıxır. İntonasiyada əsas mahiyyət, funksiya oxu materialının məzmunundan irəli gələn səsin tembridir , məzmunun şən və yaxud qəmgin əhval-ruhiyyə tələb etməsidir. Deməli, materialın aşağıdan və yaxud ucadan oxunmasını, səsin güc və tempini həmin materialın tembrinə müəyyənləşdirir. Səs tembrinə mətndəki hiss və həyəcanları ifadə edir, oxuya emosionallıq, əlvanlıq gətirir . Bu , oxucunun məzmununa, ayrı - ayrı obrazlara, onların hərəkətinə münasibəti ilə , həmin hadisənin ona təsiri ilə, özünün (oxucunun) psixofizioloji təbiəti, fərdi temperamenti və bilik səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əgər oxucuda müəyyən anda (oxu prosesində) şən əhval-ruhiyyə yoxdursa, heç şübhəsiz ki, o, hər hansı lirik bir şeiri də şən əhval-ruhiyyə ilə oxuya bilməyəcəkdir. Bunun üçün oxucunun özündə daxili ehtiras, həvəs olmalıdır. Bu situasiya oxucuya səsin tembrindən düzgün istifadə etmək imkanı verir. Deməli, oxu prosesində səsin tembrə görə dəyişməsi bir tərəfdən oxu materialının, digər tərəfdən isə oxucunun özünün psixofizioloji vəziyyətindən asılı olur. Oxu prosesində səs tembrinin gözlənilməsi intonasiyanın digər tərkib hissələrindən (səsin aşağıdan və yuxarıdan, gücündən, tempindən) daha çətinidir. Ona görə də müəllim bu məsələləri praktik şəkildə öz oxusu və yaxud nitqi ilə şagirdlərə çatdırmalıdır. Bununla belə səsin aşağı və ucalığının, gücünün və tempinin əhəmiyyəti heç də azaldılmır. Əksinə, onların da intonasiyanın mühüm komponentləri olması göstərilir. İndiyə qədər deyilənləri belə ümumiləşdirmək olar: intonasiya oxu materialının (yaxud danışıqın) mahiyyətindən, məqsədindən doğan insan hisslərinin şifahi şəkildə ifadəsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, I-IV siniflərin dərslərlərindəki materialların bir qismi şən, ikinci qismi isə qəmgin əhval-ruhiyyə tələb edir. Birinci qism materiallara aid olan mətnlərini şən əhval-ruhiyyə ilə oxumaq lazım gəlir. Bunsuz həmin mətnlərdə verilən hissləri, sevinci, emosiyanı, şairin hadisələrə olan münasibətini vermək mümkün deyil.

İkinci qism materiallara isə qəmgin əhval-ruhiyyə tələb edən mətnlər daxildir. Bəzən bu materiallarda səsin alçaq və ucalığı, səsin tempi öz yerində qalır, tembr isə bir neçə dəfə dəyişməli olur. Oxu materialının məzmununun, mahiyyətinin, məqsədinin, oradakı hisslərin, duyğuların, başqa sözlə, ruhi halların incəliklərinə qədər meydana çıxmasına şərait yaradır. Oxucunun fiziki və psixi keyfiyyətləri qarşılıqlı əlaqədə olduğundan oxu prosesində intonasiyanın nəfəs, səs (məlahətli, incə, təmiz, kobud, zəif, gur, xırıltılı, tıntın və ya xırıltılı), diksiya (dil, diş, dodaq və s. fəaliyyətindən asılı olaraq aydın, anlaşılıq tələffüz) və s. kimi texniki cəhətləri də nəzərə alınmalıdır. Şagirdlər ilk gündən bilməlidirlər ki, oxumazdan əvvəl dərindən nəfəs almaq, məntiqi cəhətdən bitmiş hissə qurtarana kimi onu eyni qaydada buraxmaq lazımdır, həmçinin oxu prosesində ifadəliliyi gözləmək üçün nəfəs ağızla deyil, burunla alınmalıdır.

I-IV siniflərdə şagirdlərə oxu prosesində mətndəki rollara uyğun səslərini dəyişmək bacarıqları da aşılanmalıdır. Şagirdlərin böyük bir qismi bu işi yerinə yetirməkdə çətinlik çəkir. Lakin müntəzəm aparılan məşqlər nəticəsində onlar bu işə tez alışırlar. Şagirdlər mətnlərdə obrazlara, onların hərəkətinə, xarakterinə uyğun intonasiya seçməlidirlər. Bu prosesdə şagirdlər hər obrazın ayrı-ayrılıqda daxili aləminə atılır, onun məqsədini, hərəkətlərini, keçirdiyi iradi-emosional hissləri anlayır, şüurlu şəkildə başa düşür və dərk edirlər. Bəzən elə mətnlər də olur ki, onun məzmununa, təsvir olunan obrazların xarakterinə uyğun intonasiya variantı tapmaqda şagirdlər çətinlik çəkir.

Ifadəli oxuyan şəxsin mətndəki obrazlara, hadisəyə münasibəti dinləyiciyə intonasiya vasitəsilə aydın olur. İfadəli oxuyan şəxs ayrı-ayrı sözlərə, fikrə təsirli hissi bildirmək üçün intonasiyadan istifadə edir.

Linqvistik və pedaqoji ədəbiyyatda intonasiyanın iki növü göstərilir :

a) məntiqi intonasiya ;

b) iradi-emosional intonasiya .

Məntiqi intonasiya qrammatik baxımdan bütövlükdə cümlənin (nəqli, sual və nida cümləsinin), cümlə üzvlərinin (çağırış, müraciət, sadalama, aydınlaşdırma, əmr , xəbər və s.) mənasının açılmasına xidmət edir .

İradi-emosional intonasiya isə kinayə, istehza, təəccüb, şübhə, təsdiq, inkar, nəsihət , xahiş , yalvarış, dəvət, məsləhət, təskinlik, qəzəb, kin, hiddət, kədər, qüسسə, sevinc, şadlıq və s. hissləri meydana çıxarır . İntonasiyanın bu göstərilən iki növü məntiqi vurğu və fasilələri də özündə əks etdirir . Başqa sözlə , onları (məntiqi vurğu və fasilələri) özünün tərkib hissələrinə çevirir . İndi də oxunun şüurluluğu baxımından onları nəzərdən keçirək .

Məntiqi vurğu . Biz qeyd etdik ki , məntiqi vurğu intonasiyanın tərkib hissələrindən biridir . O , məqsəddən asılı olaraq cümlədə müəyyən üzvün başqalarına nisbətən aşağıdan və yaxud ucadan deyilməsinə , başqalarından fərqləndirilməsinə xidmət edir . Bu baxımdan İ.Y.Blinov yazır: Obrazlı şəkildə vurğunu fənərlə müqayisə etmək olar : bu fənərin işığı bir nöqtəyə , bir əşya üzərinə yönəlir və bununla da obyekt qaranlıqdan ayrılır. Görkəmli səhnə ustası K.S.Stanislavskiyə görə , məntiqi vurğu cümlədəki ən vacib sözü göstərən şəhadət barmağıdır.

Məntiqi vurğu düzgün müəyyənləşdirilmədikdə cümlədəki əsas söz də, məna da, məqsəd də oxucuya aydın və dəqiq şəkildə çatmır . Oxu materialının məzmunu çox zaman dəqiq anlaşılmır . Ona görə də müəllimin əsas vəzifələrindən biri də oxu prosesində şagirdlərə məntiqi vurğuya əməl etmək bacarığının verilməsindən ibarətdir . Şagirdlərə praktik şəkildə başa salınmalıdır ki, cümlədə, şeirin ayrı - ayrı misralarında məntiqi vurğunun yeri dəyişdirildikdə həmin cümlədə, misrada məna da dəyişir. Məqsəddən asılı olaraq, ayrı - ayrı cümlələrdə məntiqi vurğunun yerini dəyişə bilirik . Mətnə məntiqi vurğu düzgün müəyyənləşdirilmədikdə, oxu prosesində vurğunun yeri dəyişdikdə məna da dəyişir, müəllifin fikri, məqsədi təhrif olunur .

Fasilə. Oxu, eləcə də nitq prosesində intonasiyanı təmin edən mühüm tərkib hissələrdən biri də fasilədir. Onun əsas funksiyası, oxu prosesindəki birinci vəzifəsi ayrı - ayrı cümlələri müəyyən hissələrə (sözlərə, söz qruplarına) ayırmaqdan, ikincisi isə həmin hissələrin mənacə bir - birinə bağlanması işini təmin etməkdən ibarətdir. Fasiləyə düzgün əməl olunması oxunun şüurluluğuna müsbət təsir göstərir, təfəkkürün məhsuldarlığını artırır, mənimsəmənin keyfiyyətini yüksəldir.

Metodik ədəbiyyatda haqlı olaraq fasiləni üç növə ayırırlar:

a) qrammatik fasilə;

b) məntiqi fasilə;

c) psixoloji fasilə.

a) Qrammatik fasilə. Başqa fasilələrə nisbətən qısa olur. Cümlədəki həmcins üzvləri, ayrı - ayrı cümlələri bir - birindən ayırır, həmçinin onlar arasında müəyyən əlaqələr yaradır , oxu prosesini ahəngdarlaşdırır .Qrammatik fasilə oxu prosesində fasilənin yerini durğu işarələrinə görə müəyyənləşdirməyi tələb edir. Belə ki, nöqtə fikrin bitdiyini göstərir və səsin aşağı düşməsinə tələb edir. Nöqtəli vergül fikrin müəyyən qədər tamamlandığını bildirir. Bu vaxt sə

nöqtəyə nisbətən bir qədər aşağı düşür. Qoşa nöqtə fikrin qurtarmadığını, nəyinsə hələ sadalanacağını, aydınlaşdırılacağını, dəqiqləşdiriləcəyini bildirir. Vergül fikrin bitmədiyini bildirməklə səsin artırılmasını tələb edir. Tire fikrin sözlə ifadəsində müəyyən bir sözün buraxıldığını göstərir və fasilə tələb edir. Belə fasilə zamanı oxucu buraxılmış sözü fikrən tələffüz edir və səsin gedişi ilə elə bil ki, onu bərpa edir. Sual və nida işarələri adamın niyyətinin emosional boyalarla verilməsinə xidmət edir.

b) Məntiqi fasilə. Bədii əsərlərin oxunması prosesində məntiqi fasilənin gözlənilməsi oxunun ifadəliliyinə, məzmunun şüurlu mənimsənilməsinə güclü təsir göstərir. Məntiqi fasilə söz və ifadələrin məna qruplarına (sintaqmlara) ayrılmasına, onların mənasının daha aydın və dəqiq şəkildə nəzərə çatdırılmasına xidmət edir. Burada heç bir qrammatik durğu işarəsinə əməl olunmur. Uzun cümlələrdəki mənacə sıx bağlı olan söz qrupları ayrıca tələffüz edilir və bir vahid kimi asanlıqla digərlərindən ayrılır. Anı bir fasiləyə əməl olunur. Oxu prosesində məntiqi fasilə gözlənilmədikdə ahəng pozulur. Oxu prosesi ya sürətlə, yaxud da ki, həddən artıq yavaş, qırıq - qırıq davam edir. Çox zaman da uzun cümlələrdə şagirdin nəfəsi çatmır, lazım gəlməyən yerlərdə nitq kəsilir. Belə oxu materialın şüurlu mənimsənilməsinə mənfi təsir göstərir. Dinləyiciləri yorur, bezikdirir. Ona görə də müəllim müntəzəm məşq nəticəsində şagirdlərə məntiqi fasilənin yerini müəyyənləşdirmək bacarığı verməlidir.

c) Psixoloji fasilə. Bu fasilə öz təbiətinə görə qrammatik və məntiqi fasilələrdən fərqlənir. Birincisi, bu, müddətinə görə onlardan daha uzun olur. İkincisi, psixoloji fasilə hisslərlə bağlıdır. Bu, məndə təsvir olunan qəhrəmanın, müəllifin keçirdiyi hissləri meydana çıxarır. Oxu prosesini iradi - emosional intonasiya ilə təmin edir . K.S.Stanislavski göstərir ki, məntiqi fasilə ağıla, psixoloji fasilə isə hisslərə xidmət edir. Y.V.Yazovitskiyə görə, psixoloji fasilə prosesində oxunun məzmunu mətnaltı fikirlə müəyyənləşir və əsərin ideya - estetik mahiyyətinin açılmasını xarakterizə edir.

I-II siniflərdə şagirdlər psixoloji fasiləyə əməl edə bilmirlər. Lakin III sinifdən şagirdlərdə psixoloji fasiləyə riayət etmək bacarıqları aşılmalıdır.

SONUÇ: Oxu, dərslərdə istifadə olunan ən vacib iş üsullarından biridir. Şagirdlərdə oxu vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün ifadəli oxudan mütəmadi istifadə etmək lazımdır. Şagirdlərin fikir və düşüncələrini zənginləşdirmək, söz ehtiyatını artırmaq, mənəvi və estetik tərbiyəsini formalaşdırmaq oxu yardımçı olur və onların müsbət insani keyfiyyətlər ruhunda tərbiyə olunmasına geniş imkanlar açır. Dərslərdə oxu strategiyalarından istifadə, şagirdlərə bir sıra mühüm keyfiyyətlərin aşılmasına kömək edir. Oxu təlimini düzgün təşkil etmək üçün bu iş 1- ci sinifdən başlanmalıdır. Oxu materiallarının şüurlu mənimsənilməsi üçün ilk növbədə müəllim işləri sistemli şəkildə qurmalı və bunun üçün də əvvəlcə 1-4 –cü sinif şagirdlərinin idrakının potensial imkanlarını, oxu üçün verilmiş materialların xarakterini, məzmun, dil və üslub xüsusiyyətlərini öyrənilməlidir. Bu prosesdə qarşıya çıxan çətinlikləri, onların səbəblərini araşdırıb üzə çıxarmalı və təlim prosesində müxtəlif əyani və texniki təlim vasitələrinin köməyi ilə ən uyğun, ən düzgün metod və priyomlardan istifadə etməlidir. I-IV sinif şagirdlərinin ifadəli oxuya daha yaxşı yiyələnmələri və oxu vərdişlərinin təkmilləşməsi üçün müasir təlim vasitələrindən istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Kaynakça:

1. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Xanahiyeva A., Cəlilova K. Azərbaycan dili 4 iş dəftəri I hissə, Bakı, 2022
2. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Xanahiyeva A., Cəlilova K. Azərbaycan dili iş dəftəri II hissə, Bakı, 2022

3. İsmayılov R., Orucova G., Cəfərova D., Xəlilov Z., Azərbaycan dili. 3-cü sinif. İş dəftəri. Bakı: Altun Kitab, 2009, 152 s.
4. Kərimov Y.Ş. Ana dili kurikulumu: standartları və altstandartları // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. Bakı, 2007 № 4, s. 15-24.
5. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası (dərslük). Bakı: Nasir, 2000, 500 s.
6. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 2003, 476 s.
7. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000018823>
8. <http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/oxu-talimi-muallimlar-ucun-vasait.pdf>
9. <https://tehsil.biz/news/az/36079/Oxu-tlimi-diferensial-yanaman-tmin-edn-effektiv-tdris-metodu->

COMEDY AS ONE OF THE LEADING GENRES OF THE DRAMATIC GENRE
KOMEDİYA DRAMATİK NÖVÜN APARICI JANRLARINDAN BİRİ KİMİ

Doç. Dr. Ulduz Fərhad Qəhrəmanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dos. v.ie.

Orcid ID: 0009-0003-4418-931

Abstrakt:

Aristotel deyirdi ki, “komediya bizdən aşağıda dayanan pis adamların əks etdirilməsidir”. Aristotelin bəhs etdiyi dövrdə komediya 3 aktyor və xordan ibarət idi və o daha çox ictimai məzmun daşıyırdı. Komediya ideal, müəllif qayəsi daha çox mənfi tiplər və satirik gülüş vasitəsilə açılır, ifadə olunur. Dünya ədəbiyyatı tarixində ilk klassik komediya janrının yaranma tarixi e.ə.V-VI əsrdə F.Engelsin “komediyanın atası” adlandırdığı yunan dramaturqu Aristofanın adı ilə bağlıdır. Aristofanın yaratdığı komediyalar böyük bir cəsarətlə yunan cəmiyyətinin yaramazlığına və eybəcərliyinə istehza edir, ictimai ifşa xarakteri daşıyırdı. Xüsusilə sülh mövzusu Aristofan yaradıcılığında böyük yer tutur. Onun “Sülh”, “Lizistrata” və s. komediyaları bu mövzuda yazılmışdır.

Aristotel deyirdi ki, “komediya bizdən aşağıda dayanan pis adamların əks etdirilməsidir”. Aristotelin bəhs etdiyi dövrdə komediya 3 aktyor və xordan ibarət idi və o daha çox ictimai məzmun daşıyırdı. Komediya ideal, müəllif qayəsi daha çox mənfi tiplər və satirik gülüş vasitəsilə açılır, ifadə olunur. Dünya ədəbiyyatı tarixində ilk klassik komediya janrının yaranma tarixi e.ə.V-VI əsrdə F.Engelsin “komediyanın atası” adlandırdığı yunan dramaturqu Aristofanın adı ilə bağlıdır. Aristofanın yaratdığı komediyalar böyük bir cəsarətlə yunan cəmiyyətinin yaramazlığına və eybəcərliyinə istehza edir, ictimai ifşa xarakteri daşıyırdı. Xüsusilə sülh mövzusu Aristofan yaradıcılığında böyük yer tutur. Onun “Sülh”, “Lizistrata” və s. komediyaları bu mövzuda yazılmışdır.

Açar sözlər: komediya, personaj, komizm, dramaturq

Abstract:

Aristotle said that “comedy is a reflection of the bad people who are below us”. In the period mentioned by Aristotle, comedy consisted of 3 actors and a chorus and had a more social content. In comedy, the ideal, the author’s goal is revealed and expressed more through negative types and satirical laughter. The history of the emergence of the first classical comedy genre in the history of world literature is associated with the name of the Greek playwright Aristophanes, whom F. Engels called the “father of comedy” in the 5th-6th centuries BC. The comedies created by Aristophanes boldly mocked the wickedness and ugliness of Greek society and had the character of public exposure. The theme of peace in particular occupies a large place in Aristophanes' work. His comedies "Peace", "Lysistrata" and others were written on this topic.

Aristotle said that "comedy is the reflection of the bad people who stand below us". In the period Aristotle was talking about, comedy consisted of 3 actors and a chorus and had a more social content. In comedy, the ideal, the author's goal is revealed and expressed more through negative types and satirical laughter. The history of the emergence of the first classical comedy genre in the history of world literature is associated with the name of the Greek playwright Aristophanes,

whom F. Engels called the "father of comedy" in the 5th-6th centuries BC. The comedies created by Aristophanes boldly mocked the wickedness and ugliness of Greek society and were of a public exposure nature. The theme of peace in particular occupies a large place in Aristophanes' work. His comedies "Peace", "Lysistrata" and others were written on this topic.

Keywords: comedy, character, comicism, playwright

Antik dövrdən başlamış bu günümüzədək komediya bir ədəbi janr kimi ən aparıcı yerlərdən birini tutmuş, ona maraq günü-gündən artmışdır. Dramatik əsərlərin ən geniş yayılmış növlərindən biri də komediyaadır. Hadisələri və obrazları daha çox komik planda təsvir edən dram əsərlərinə komediya deyilir. Komediyaada eybəcərliyin timsalı olan mənfi qəhrəmanın ifşası və gülünc vəziyyətə düşməsi ilə başa çatır. Komediya yunan mənşəli sözdür. "Komos" şən tamaşa, oxuyan gənclərin yığıncağı, ode-nəğmə mənalarını ifadə edir. Allahların şərəfinə ziyafət verən şən kütlə mahnılar oxumuş, tamaşaçıları güldürmüş, əyləndirmişdir. Komediyanın mərkəzində mütləq komik, gülüş doğuran hadisə olmalıdır. Satirik, yumoristik gülüş komediyanın cövhəri, mayasıdır. Sənətkar cəmiyyətdəki yaramazlıqlara gülməklə ictimai bəlalari, insanların xarakterindəki naqis cəhətləri islah etməyə çalışır.

Şərq ədəbiyyatında komediya hət də məzhəkə deyilir. Məzhəkə Ərəb dilindən olan "məzah"dan götürülmüş və mənası isə gülməli söz, əhvalat və ya gülməli hərəkət deməkdir. Həyat hadisələrini gülməli tərzdə əks etdirən dramatik əsərə məzhəkə deyilir. Komediyanın yaranması da Dionisin mərasimləri ilə əlaqədardır. B.e.ə. V-VI əsrlərdə Dionisin şərəfinə keçirilən şən, oynaq, dinamik mərasimlərdə səhnədən və dekoriasiyadan istifadə olunmamışdır. Belə ki, Dionisin dirilməsi nümayiş etdirildiyi zaman şən nəğmələr oxuyar, rəqs və şadlıq edərildilər. Komediyaada gülüş əsas götürülür. Lakin bu gülüş əyləncə xarakteri daşımır, istehza və kinayəli olur.

Aristotel deyirdi ki, "komediya bizdən aşağıda dayanan pis adamların əks etdirilməsidir". Aristotelin bəhs etdiyi dövrdə komediya 3 aktyor və xordan ibarət idi və o daha çox ictimai məzmun daşıyırdı. Komediyaada ideal, müəllif qayəsi daha çox mənfi tiplər və satirik gülüş vasitəsilə açılır, ifadə olunur. Dünya ədəbiyyatı tarixində ilk klassik komediya janrının yaranma tarixi e.ə.V-VI əsrdə F.Engelsin "komediyanın atası" adlandırdığı yunan dramaturqu Aristofanın adı ilə bağlıdır. Aristofanın yaratdığı komediyalar böyük bir cəsarətlə yunan cəmiyyətinin yaramazlığına və eybəcərliyinə istehza edir, ictimai ifşa xarakteri daşıyırdı. Xüsusilə sülh mövzusu Aristofan yaradıcılığında böyük yer tutur. Onun "Sülh", "Lizistrata" və s. komediyaları bu mövzuda yazılmışdır.

Komediyanın mərkəzində 2 cür gülüş dayanır:

- Satirik gülüş: Personaj tənqid edilir. Məsələn: "...Dərviş Məstəli şah da" Dərviş tənqid edilir.
- Yumoristik gülüş: Personajda saflıqdan doğan yumşaq gülüş hiss edilir. "...Dərviş Məstəli şah da" Şərəfnisəyə, Şəhrəbanuya olan gülüş islahedici gülüşdür.

Qədim yunan komediyası qədim quldarlıq cəmiyyəti formalarının yaramazlığının dərk edilməyə başlanması və köhnə dini əqidələrin pozulması zəminində inkişaf etmişdir. Sonralar bu janr XVII- XVIII əsrlərdə məşhur fransız komediyənəvisi Molyerin, XIX əsrdə isə tanınmış rus yazıçıları Qoqolun, Çexovun, Fon Vizin, Qriboedovun yaradıcılığında zənginləşmişdir. Molyer tipik insan xarakterinə əsaslanan realist komediyalar müəllifi idi.

Azərbaycan ədəbiyyatında komediya janrının əsası böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun 1850-ci ildə yazdığı "Molla İbrahim Xəlil kimyagər" komediyası ilə qoyulmuşdur. Axundovun

komediyaları maarifçilik ideyaları ilə aşılarmışdır. Axundovun realist komediyaları həyatın canlı güzgüsü idi. Komediya janrı N.Vəzirov və C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında daha da parlamışdır. Komediya janrının nümayəndələrindən biri Sabit Rəhmandır. XX əsrdə C.Məmmədquluzadə kimi qüdrətli gülüş ustasının yaradıcılığında inkişaf edir. Mirzə Cəlilin “Ölülər” və “Dəli yığıncağı” əsərlərini tragikomediya adlandırırlar.

Azərbaycan ədəbiyyatında musiqili komediya yaranmışdır. Musiqili komediyada söz və musiqi demək olar ki, vəhdətdə verilir. Burada dramaturq və bəstəkar əməyi diqqəti cəlb edir. Musiqili komediyada musiqi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün ön plana çəkilir və komediya çox zaman bəstəkarın adı ilə gedir. Yəni musiqili komediyada əsərin müəllifi bəstəkarın adı ilə adlandırılır, dramaturqun adı ilə yox. Məsələn: Ü.Hacıbəyovun “Ulduz” komediyası , “Arşın mal alan” komediyası, “O olmasın bu olsun” komediyası və s.

Komediya ən çox XX əsrdə-Sovet dönəmində tənəzzül dövrünü keçirib. Belə ki, kommunizm cəmiyyətində hər şey guya ideal olduğu üçün gülməyə əsas yoxdur, faktiki olaraq gülüş bu dövrdə qadağan idi. Əslində Sovet cəmiyyətinin özü komedik vəziyyətdə idi.

Komizm gülüşün obyektivliyidir. Komiklik gülünclükdür. Lakin hər gülünc şey komiklik deyildir. Komediya 2 cür olur:

- **Vəziyyətlər komediyası: Situasiya, an, hadisələr üzərində qurulan komedik əsərlərdir.**
- **Xarakterlər komediyası: Personajların xarakterləri, konfliktləri əsasında qurulan komedik əsərlərdir.**

Komediyanın tarixi də faciənin tarixi qədər qədimdir və xalqın mifoloji təfəkkürünün nəticəsidir. Komediya tragediyanın əksinə olaraq ictimai həyatın, həyat və insanların mənfi cəhətlərini, həyatda təsadüf edilən eybəcərlikləri, uyğunsuzluqları, mənasız və çürük hərəkətləri, alçaq və bayağı hadisələri təsvir və ifşa edir. Əgər tragediya həyatın əzəmətli cəhətlərinə meyl edirsə, komediya həyatdakı rəzəlləri, yaramazlıqları, alçaqlıqları əks edir. Tragediyanın qəhrəmanı müsbət, komediyanın qəhrəmanı isə mənfi planda verilir. Çünki tragediyanın qəhrəmanı bəşəriyyətin dostu, komediyanın qəhrəmanı bəşəriyyətin düşmənidir. Buna görə də biz tragediyanın qəhrəmanlarının faciəsinə qəlbən ağrıyıraq, komediya qəhrəmanlarına əsərin sonunda rüsvay və gülünc vəziyyətə düşməsinə görə şadlanırıq.

Göründüyü kimi, komediya tənqidi gülüşün üstünlüyü ilə yazılan əsərlərdir. Gülüş momentləri faciə və dramda da ola bilər. Lakin gülüş komediyada əsas və hakim yer tutur. Komediyanın qəhrəmanları əsasən gülünc və mənfi adamlar olurlar. Belinski demişdi: “Komediya dramın tragediya ilə daban-dabana zidd olan son şəkli”. Komediyadakı gülüş təbii və mənalı olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəlil Mir, Xəlilov Pənah, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çaşıoğlu
2. Əlimirzəyev Xəlid, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
3. Əliyev Rəhim, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
4. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
5. Mustafayev Məhəmmədəli, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
6. Şəmsizadə Nizaməddin, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Yusifəyev Rəfiq, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

**CAUSES OF THE COLLAPSE OF THE FIRST INDEPENDENT REPUBLIC IN
AZERBAIJAN (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS)**
**AZERBAIJAN'DA İLK BAĞIMSIZ CUMHURİYETİN ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ
(TARİHİ VE HUKUKİ YÖNLERİ)**

Prof. Dr. Khayyam J. ISMAYILOV

**Doctor of Science in Law, Professor of the Department Theory and History of State and
Law, Law Faculty, Baku State University**

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-0766-3670>

Abstract

The beginning of the 20th century, the period of activity of the Azerbaijan Democratic Republic (also known as the Azerbaijan People's Republic) between 1918-1920, constitutes one of the most important places in the history of statehood and law in Azerbaijan. From this point of view, after the state's independence was regained in 1991, the interest in studying this period increased even more, as experts in various branches of science began to devote more time to studying and researching various aspects of the activities of the first republic. Among these experts, historians, especially legal historians, have a special place. The subject of historical and legal research on the period of the Azerbaijan Democratic Republic is quite complex and multifaceted. It includes the formation of the first republic and its wide range of activities, the stages of development of this democratic state with a republican form of government and law, all manifestations of the material and spiritual world that testify to various elements of law.

In the early 1920s, a complex and tense situation prevailed in all areas of the international world, including Azerbaijan, especially in interstate relations. Even before the country's de facto and legal recognition, the Azerbaijani authorities were able to establish diplomatic relations with many neighboring countries, especially the neighboring ones, and were trying to maintain these relations. However, it is regrettable to state that Azerbaijan's serious intentions in the field of friendship and cooperation were not welcomed by some neighboring countries, and those who acted with a policy of encroaching on our country's territory did not hide their hatred towards Azerbaijan and tried to use every minute to attack it.

The article examines the reasons that led to the fall of the first democratic republic. Among these reasons, in particular, the following are indicated: the presence of a difficult political situation that led to the fall of the republic; subversive activities of political forces within the parliament, using the democratic conditions created by the republic and creating obstacles to the full implementation of its functions; the functioning of the republic for a long time under martial law, which was introduced in connection with regular violations of the state's borders on the basis of territorial claims of the Armenians, whose aggression from time to time acquired a massive character; frequent changes of government cabinets as a result of the crisis in power relations; political intrigues of large states regarding the political fate of Azerbaijan; a deep socio-economic crisis caused by the regularity of foreign interference in the domestic policy of Azerbaijan, etc. The article also examines the issues that directly or indirectly contribute to the emergence of destructive processes in the Azerbaijan People's Republic, special attention is paid to the consequences of the fall of the first republic and the valuable experience of building

a democratic legal state, which was adopted by modern Azerbaijan after the restoration of its state independence.

Keywords: The Azerbaijan People's Republic, reasons for the collapse of the first republic, difficult political situation, traditions of democratic parliamentarism, political intrigues, foreign intervention, crisis of power.

Özet

20. yüzyılın başları, 1918-1920 yılları arasındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin faaliyet dönemi, Azerbaycan devletçilik ve hukuk tarihinde en önemli yerlerden birini teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, 1991 yılında devletin bağımsızlığının yeniden kazanılmasından sonra, çeşitli bilim dallarındaki uzmanların birinci cumhuriyetin faaliyetlerinin çeşitli yönlerini incelemeye ve araştırmaya daha fazla zaman ayırmaya başlamalarıyla, bu dönemin incelenmesine olan ilgi daha da artmıştır. Bu uzmanlar arasında tarihçilerin, özellikle de hukuk tarihçilerinin özel bir yeri vardır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemiyle ilgili tarihi ve hukuki araştırmanın konusu oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. İlk cumhuriyetin oluşumunu ve onun geniş faaliyet sahasını, cumhuriyetçi bir yönetim ve kanun biçimine sahip bu demokratik devletin gelişme aşamalarını, hukukun çeşitli unsurlarına tanıklık eden maddi ve manevi dünyanın bütün tezahürlerini içerir.

1920'li yılların başlarında Azerbaycan da dâhil olmak üzere uluslararası dünyada her alanda, özellikle de devletlerarası ilişkilerde karmaşık ve gergin bir durum hüküm sürüyordu. Azerbaycan yetkilileri, ülkenin fiili ve hukuki olarak tanınmasından önce bile, başta komşu ülkeler olmak üzere birçok komşu ülkeyle diplomatik ilişkiler kurabiliyor ve bu ilişkileri sürdürmeye çalışıyorlardı. Ancak üzülecek belirtmek gerekir ki Azerbaycan'ın dostluk ve işbirliği alanındaki ciddi niyetleri bazı komşu ülkeler tarafından hoş karşılanmamış, ülkemizin topraklarına tecavüz politikasıyla hareket edenler Azerbaycan'a karşı nefretlerini gizlememiş ve her dakikayı ona saldırmak için kullanmaya çalışmışlardır.

Makalede, ilk demokratik cumhuriyetin çöküşüne yol açan nedenler incelenmektedir. Bu nedenler arasında özellikle şunlar gösterilmektedir: Cumhuriyetin çöküşüne yol açan zor bir siyasi durumun varlığı; cumhuriyetin yarattığı demokratik koşulları kullanarak parlamento içindeki siyasi güçlerin yıkıcı faaliyetleri ve onun kendi işlevlerini tam olarak yerine getirmesine engel oluşturması; Ermenilerin toprak iddiaları temelinde devletin sınırlarının düzenli olarak ihlal edilmesiyle bağlantılı olarak getirilen cumhuriyetin uzun süre sıkıyönetim altında işlemesi, bu saldırganlığın zaman zaman kitlesel bir karakter kazanması; iktidar ilişkilerindeki krizin bir sonucu olarak hükümet kabinelerinin sık sık değişmesi; büyük devletlerin Azerbaycan'ın siyasi kaderiyle ilgili siyasi entrikaları; Azerbaycan'ın iç politikasına yönelik yabancı müdahalelerin düzenliliği vb. nedeniyle ortaya çıkan derin sosyo-ekonomik kriz. Makalede ayrıca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde yıkıcı süreçlerin ortaya çıkmasına doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan konular incelenmekte, ilk cumhuriyetin çöküşünün sonuçlarına ve modern Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra benimsediği demokratik hukuk devletinin inşasının değerli deneyimine özel dikkat gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ilk cumhuriyetin çöküş nedenleri, zor siyasi durum, demokratik parlamentarizm gelenekleri, siyasi entrikalar, dış müdahale, iktidar krizi.

The first republic in Azerbaijan, which existed in 1918-1920, primarily set itself the goal of acting in the direction of forming a society in which a democratic structure based on universal

values, human rights and freedoms was more fully ensured, increasing legal awareness and legal culture of this society, as well as creating legal institutions that could truly operate in the context of socio-economic and cultural-legal realities. The principle of personal freedom, declared by the founders of the Azerbaijan People's Republic, reflected in legal documents and gradually implemented, was one of the main directions of the functioning of this state. Particularly, adoption of important laws aimed at ensuring free life and activity of people irrespective of their religious, ethnic, racial origin and sexual orientation, establishment of normal trade and exchange relations, implementation of land reform to facilitate the situation of peasants, development of progressive healthcare system, taking of practical steps towards inviolability of civil and labour rights, including property rights, identification of the rights of education, culture, housing, financial security, employment and others in the legislation and implementation of these identified legal norms were among the primary goals this democratic state had set up.

Since the Azerbaijan People's Republic, whose independence was endangered, still could not expand its authority in the entire country territories after declaring its independence, implementation of these tasks was accompanied by multiple problems in the early stages. Among these problems, we can point out the following:

- lack of knowledge among majority of population concerning their rights due to low level of education and thus, being frequently affected by various political forces;
- the population's unawareness of the newly-established state's essence and the fact that an independent state could open various prospects for their development;
- at the same time, establishment of legal institutes and norms covering various socio-economic and political relations, as well as the fact that there existed multiple cases that could hinder the improvement of those legal institutes and norms that previously existed;
- incomplete form of many legal fields' normative bases and lack of extensive promotion of existing norms;
- difficulty of considering all the conditions that could include the disputes among various strata in the social and political spheres, groups, public organizations and political parties and therefore, delay in the creation of the legal grounds of the intended reforms;
- grave condition of the country's financial situation;
- lack of budget;
- lack of a single policy for directing the incomes gained from natural resources;
- inappropriateness of the tax system inherited from the previous period for the new economic life;
- in many cases, the prepared laws mostly identified special cases;
- various currencies operated in the financial turnover to the same degree, etc. [6, p.9-10].

Despite the fact that the Parliament and government of Azerbaijan Republic took consecutive and purposeful steps towards the settlement of the above-mentioned factors, particularly, formed the democratic legal institutions capable of solving these issues, the peculiarity of the period, that is, the state of constant war danger with the neighbouring countries that were gravely opposed to Azerbaijan and its independence (with exception of Turkey and Georgia), as well as occasional forced involvement in wars for elimination of the dangers towards its territorial integrity and safety of the population and state borders were regularly "alienating"

the first republic from the creation of laws and settlement of the problems related to application of law, which eventually caused the delay of adopting multiple important laws, particularly the country's Constitution, systematization of its legislation, as well as implementation of reforms in the fields of land, financial-tax system due to various objective reasons. Nevertheless, the Azerbaijan Republic and outstanding representatives of its people trying to free themselves from the shackles of a huge empire and establish their independence played an important role in the formation of national-independent statehood ideology and identification of this ideology in the legislation.

By relying on the rich heritage of socio-political and legal thought of previous periods, Azerbaijan Democratic Republic managed to gain vital success in establishment of an individual's legal status based on the principles of equality, freedom and fairness as a state, identification and implementation of the responsibilities of the state, its bodies and its executive members related to the democratic principles of organization of the state and its activity, upholding of its valid laws and their implementation, as well as significant improvements in all other aspects of its activity. The creators of the Republic took a complex approach to all vital issues, particularly the establishment of a normative-legal base for various spheres and took into consideration not only the international experience related to those issues, but also the experience that existed in Azerbaijani states previously, especially the one built on Islamic values [5, p.322-325].

Formation of the traditions of democratic parliamentarism, establishment of relations between various branches of government, application of global values, creation of kind friendship and cooperation relationships with subjects of international community, particularly the neighbouring states and nations, identification of the legal status of citizens, person without citizenships, as well as foreigners and granting of extensive rights and privileges to them, in particular, the measures taken for enforcement of property, labour and education rights, as well as other personal, economic and political rights in this period and exploration of its rich management and law history are of vital importance also from the standpoint of successful completion of the work being done in the direction of advancing science, restoring the historic memory of our nation, improvement of legislative acts in various spheres, social-legal state building and formation of civil society in modern times – after Azerbaijan restored its independent statehood traditions already for the second time in the past century.

As early as June 1918, Azerbaijan signed a treaty of friendship and cooperation with Turkey, and both countries made every effort to strengthen political, legal and economic relations. Despite the signing and ratification of a treaty on a defensive alliance with Georgia in 1919, this alliance, like many other international documents signed by Azerbaijan, remained on paper. Georgia did not provide any assistance to its partner either in the conflict that flared up during the aggression of Armenia against our territories, or at the time of the brazen violation of the border of Azerbaijan by the Bolshevik "Red" Army. Even in the Zagatala region, which the Georgians considered a disputed territory, their military units refused to fight the "Red Army" and, on the orders of their command, left the region. Thus, the failure to create a united Caucasian front can be considered one of the reasons for the fall of the Azerbaijan People's Republic.

It should be noted that, despite the implementation of important measures aimed at ensuring stability, legality and socio-economic development of the country, there were certain factors that hindered the stability and sustainability of the political and legal system of the first republic. Thus, in the early 1920s, the internal situation of the Azerbaijan Democratic Republic deteriorated significantly. The economy went into recession, and food prices rose significantly.

This was due, on the one hand, to the fact that the Azerbaijan Republic inherited a country economically ruined during the First World War, and on the other hand, to the severance of Azerbaijan's economic ties with foreign countries as a result of the blockade of Soviet Russia by the Entente countries and Denikin's forces.

The delay in carrying out land reform in the provinces of Azerbaijan due to objective reasons intensified the propaganda of destructive forces against the government of the republic and sowed the seeds of discontent among the peasants. The Bolsheviks, who used the struggle for land of peasants dissatisfied with the government's agrarian policy for their own vile purposes, also incited the peasants to armed struggle against the government. The government has repeatedly discussed ongoing cases of land speculation.

The circular from the Ministry of Internal Affairs stated that the leased lands initially passed into the hands of private entrepreneurs - speculators who had nothing to do with agriculture, and they in turn sold these lands to the working population at an inflated price. In order to stabilize the situation in this area, the Ministry in its appeal of May 14, 1919 to the residents of the village asked them to temporarily stop concluding any transactions related to the purchase, sale and lease of land plots. However, the acute need for land and, consequently, the peasants' ignoring of this government appeal led to a deterioration in the peasants' situation and, as a consequence, to an increase in their dissatisfaction with the authorities, which was skillfully taken advantage of by the ideological enemies of the republic.

The Bolsheviks actively carried out counter-propaganda among both peasants and workers, trying to disguise all the positive measures taken by the authorities and to use the slightest mistakes of the authorities to achieve their vile goals. The disruption of economic stability in the country and its grave impact on the social situation of the population prompted the Bolsheviks, Socialist Revolutionaries and Mensheviks to further expand their propaganda work. Secret cells of the Bolshevik Party were organized in many large industrial enterprises. The Bolsheviks, who took control of the Baku Central Workers' Conference, ensured the secret pumping of oil to Soviet Russia and simultaneously called on workers to carry out political strikes. These groups, also in order to attract thousands of workers to their side, began to fight for the expansion of trade union activities, which were considered an effective means of shaping their interests and socio-political consciousness. The main factor that facilitated their work in this matter was the government's weak cooperation with these organizations.

Despite the adoption by the authorities of normative legal acts containing progressive norms regarding the activities of trade unions, the failure to use the influence of these organizations in terms of promoting state policy in a positive direction among the working masses, the failure to establish orderly relations between government circles and them, prompted opposition political forces to expand their spheres of activity. This, in turn, led to the expression of sympathy by trade unions for the Soviet government, which was reflected in the final documents adopted at their congress, held in April 1919. In the second half of 1919, the Bolsheviks managed to achieve a numerical advantage in the boards of almost all trade union organizations and, finally, at the end of September, they managed to take control of the Baku Council of Trade Unions.

The Republic faced difficulties in solving the tasks it had set in the field of foreign policy. The sharp change in Turkey's foreign policy vector in late 1919 - early 1920, its desire to establish broad military cooperation with Soviet Russia for the sake of a common fight against the Entente led to the fact that the interests of Azerbaijan began to be ignored by the political circles of the fraternal country. Despite Iran's legal recognition of Azerbaijan (after the de facto recognition of Azerbaijan by the international community) and the conclusion of six agreements

with it covering various areas of interstate relations, the political circles of this state periodically voiced their claims to all Azerbaijani territories and could not come to terms with the fact of the existence of an independent Azerbaijan Republic. Thus, the inability of diplomatic relations with neighboring states to stand the test of history did not allow the Republic to strengthen its political positions.

On the other hand, Armenia and the pro-Armenian Western press raised a huge fuss about the fact that the Azerbaijan Republic "threatens the interests of the Entente in the region" by establishing close ties with Turkey, as a result of which the Republic was unable to receive the military and other assistance promised by the Entente. Armenian representatives also worked in another direction, going to Moscow and expressing their readiness to assist Soviet Russia in overthrowing the Republic of Azerbaijan in exchange for the transfer of a number of Azerbaijani territories to Armenia. According to the deal, Armenia was to wage war against the Republic of Azerbaijan and incite the Armenian separatists of Karabakh to revolt. At the end of March 1920, Armenian military units attacked Karabakh and achieved some success. The Karabakh Armenians also revolted against the Azerbaijani government. Although Armenia, defeated in the war with Azerbaijan on April 26, wanted reconciliation, the Armenian Bolsheviks had already invited Soviet troops into Azerbaijan. However, before this army crossed the border of the republic, the Bolsheviks in Baku were to incite an uprising and create the impression that the Azerbaijani government had been overthrown as a result of a mutiny by local Bolsheviks and not by Soviet Russia [6, p.304-305].

The Soviet diplomacy that had formed at that time took a position of non-recognition of the republics of the South Caucasus (mainly Azerbaijan and Georgia). However, the change in the situation on the fronts prompted Soviet Russia to play a double game and approach Azerbaijan and Georgia with proposals for a joint fight against Denikin's Volunteer Army. The first correspondence between the two states on this issue began with a radiogram from the People's Commissar for Foreign Affairs of Soviet Russia on January 2, 1920. This radiogram reflected the Russian government's proposal to Azerbaijan to begin urgent negotiations between the command of the two countries on concluding a military agreement aimed at defeating the White Guard army in southern Russia.

However, the leadership of Azerbaijan, especially the Ministry of Foreign Affairs, took a very sharp opposite position on this issue and defended the country's interests with all its might in order to prevent the republic from being drawn into the war. Those implementing Azerbaijan's foreign policy proposed as a precondition for starting negotiations the determination of the exact status of both parties, that is, the recognition by the other party of the sovereignty and independent existence of Azerbaijan, and therefore the holding of negotiations on the terms of complete equality. However, Soviet Russia, represented by its foreign policy department, understood that at that moment it was impossible to play a double game with Azerbaijan, and therefore refused to negotiate on the terms proposed by the other party. On the other hand, demonstrating a tough position left no hope for a compromise. The fact that Azerbaijan is a country rich in oil did not leave its enemies alone. The oil factor at that time determined the formation of policies towards Azerbaijan not only in neighboring but also in distant countries. In the meantime, commercial circles of Soviet Russia also intensified their activities to establish contacts to obtain oil products from the Republic, at least temporarily.

One of the factors that made the Republic of Azerbaijan vulnerable to forces ready to split it was the lack of long-term contracts for the sale of oil products. Russia, one of the country's main oil consumers, could not tolerate the existence of Azerbaijan as an independent state, and this factor did not give grounds for optimism regarding the prospects for relations between it

and the Republic. Despite the efforts of the republic's leadership to normalize relations with Soviet Russia, the latter chose the Sovietization of Azerbaijan as the most advantageous option for itself and wanted to see it as part of a single state in the future.

In the early 1920s, the Republic of Azerbaijan negotiated and reached agreements with a number of countries, in particular Italy, on the supply of weapons and ammunition to counter the threats looming over the country. Steps were taken to create its own military industry in the republic. At that time, employees of the Ministry of War developed a plan to create a separate enterprise that would meet the needs of the army (mainly for the repair of artillery mounts and the production of spare parts for them). The draft estimate and staffing schedule of the plant submitted to parliament were approved in the form of a special law, and it was planned to allocate about 670 thousand manats from the budget for its construction. However, for obvious reasons, this event could not be implemented.

At that time, serious disagreements arose between members of the parliament and the government of Azerbaijan on the issue of attitudes towards Soviet Russia. Some of them advocated a tough policy towards this country and the establishment of a strong government in Azerbaijan, while others proceeded from the line of achieving recognition of the sovereignty of the republic by this country through broad concessions to Soviet Russia. The latter became even more active in defending their interests in April 1920, which led to a government crisis on April 22.

The already unstable political situation in the country was further aggravated by the inaction of a number of government members. Representatives of the "İttifagi-Muslimin" insisted on concluding a military alliance with Soviet Russia, while Turkish communists in Baku joined the Bolsheviks and called on the population to speak out in defense of the expected attack of the Red Army on Azerbaijan and to overthrow the national government, assuming that this army was not going to Azerbaijan with the purpose of aggression, but was passing through this territory to help Turkey. Shortly before this, the responses of the Azerbaijani government to the "correspondence on the joint fight against Denikin's forces" between the Minister of Foreign Affairs of the Republic and the People's Commissariat of Foreign Affairs of Russia, which stated that it would not interfere in the internal affairs of another state, as well as notes sent by the government of the Republic regarding the threat of Russia violating the borders of Azerbaijan, remained unanswered. Some diplomatic maneuvers of Russia, "playing with notes" and the manner of conducting official correspondence with representatives of the national government at the last moment testified to the open aggressive intentions pursued by this country against Azerbaijan. All these reasons led to the collapse of the Azerbaijan Democratic Republic on April 28, 1920.

The factors that put an end to the activities of the first republic can be considered the fact that the military aid agreement promised to the Republic of Azerbaijan after its recognition by the international community remained on paper, the failure to implement international guarantees designed to ensure the security of the country, as well as the fact that the international community did not take any practical steps to prevent the perverted policy of aggression carried out by Bolshevik Russia in the region.

One of the reasons why the first republic could not remain in the political arena of history for a long time was due to a number of mistakes and errors made in the process of state building, which the leaders of the republic themselves recognized. Stressing that the main form of governance of the Azerbaijani state is people's democracy, the method of forming parliamentarism and the principle of accountability of ministries, as well as a full guarantee of

freedom of speech, press and assembly, the leaders of the republic also stated that they allowed excessive liberalism.

Among the main problems that prevent the authorities from pursuing a stable and sustainable domestic policy under extreme conditions are the heterogeneity of the parliament and the representation of numerous parties in it, excessive time spent on unnecessary debates and discussions due to the absence of a central force capable of directing the course of events, and, in connection with this, difficulties in forming the strong government cabinet that was necessary at that time. It is precisely with the latter factor that one can associate the delay in the implementation of reforms in a number of areas, especially in the agricultural sector.

On the other hand, despite the presence of democratically minded national intelligentsia in parliament and government, a significant lack of national personnel at the lower levels of government had a negative effect. In the conditions of shortage of national cadres for the implementation of local governance, it was decided to use the services of non-Muslim cadres, but the instigating and treacherous activities of these subversive forces, which paved the way for state structures, became an obstacle to the full implementation of positive measures taken by the state in various fields. From this point of view, providing space for principled criticism in the process of formation of statehood and emerging policy, using coercion methods along with persuasion methods in order to bring together different positions could have led to a positive outcome of events.

Despite the fact that the Azerbaijan Democratic Republic existed for only 23 months, its main essence was that the Azerbaijani people demonstrated to the whole world the ability to live independently and express themselves independently even in the most difficult historical moments. In general, it can be concluded that the Azerbaijan Democratic Republic and all the institutions it formed were created under the conditions of anarchy and foreign occupation. It was practically impossible to carry out the process of state building as intended and fully resolve the legal, political, socio-economic and international problems facing the country in a complex and contradictory political situation, when the Entente troops limited the independence and sovereignty of the republic by all means, and Azerbaijan was considered one of the remote provinces of Russia. Despite all the hardships, the founders of the Azerbaijan Democratic Republic managed to create the first independent national state and the first democratic republic of the entire Muslim East and the Turkic world, based on the principle of national democratic statehood and parliamentarism, and not purely religious or purely nationalistic ideology. This state, which ceased to function due to the crude and perverted interference of the new empire created by the Bolsheviks, demonstrated its true loyalty to national-moral and democratic values in the short period of time allotted to it by history and remained in the historical memory of its people as a model of statehood that could become an example for future generations [6, p.309-310].

The ideas and principles underlying the national state-building during the period of the first republic, including the positive experience accumulated in the process of state formation, as well as the mistakes made subsequently had an important impact on the struggle of the Azerbaijani people for the restoration of independent statehood. When we look at the first periods of the restoration of state independence of Azerbaijan in modern times, it is obvious that there are similar problems between the republic that operated in 1918-1920 and the process of formation of our current republic on the way to state building. In this regard, it is very important to draw conclusions from the experience inherited from the Azerbaijan Democratic Republic in various areas of socio-economic, political-legal and cultural life and use it when necessary.

REFERENCES

1. Encyclopedia of the People's Republic of Azerbaijan. Baku: Lider Publishing House, in 2 volumes. Volume I, 2004, 440 p.; Volume II, 2005, 472 p. (in Azerbaijani).
2. Hasanov J. Azerbaijan in the system of international relations (1918-1920). Baku: "Azernashr", 1993, 362 p. (in Azerbaijani).
3. Huseyn Baykara. History of the Azerbaijani independence struggle. Istanbul, 1977, 254 p.
4. Husameddin Tughac. Drama of a generation. Ankara, 1966, 224 p.
5. Ismayilov Kh.J. History of Law of Azerbaijan. Baku: "Science and Education", 2023 (2015), 588 p. (in Azerbaijani).
6. Ismayilov Kh.J. State and law of the People's Republic of Azerbaijan. Baku: "Science and Education", 2018, 332 p. (in Azerbaijani).
7. Mammadzade M.B. National Azerbaijani movement. Berlin, 1938, 274 p.; Baku: Nicat, 246 p. (in Azerbaijani).
8. Rasulzade M.A. Works, Volume III (1915-1916). Baku: "Science", 2012, 596 p.
9. Rasulzade M.A. Works. Volume IV (1917-April 1918). Baku: "Qanun" Publishing House, 2013, 456 p.
10. Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920). Legislative acts: Baku: "Azerbaijan", 1998, 560 p. (in Russian).
11. Azerbaijan Republic (1918-1920). Documents and materials. Baku: " Science", 1998, 616 p. (in Russian).
12. Anthology of legal monuments of the peoples of the Caucasus. Legal monuments of Azerbaijan. T.19. (compiled by M.F.Melikova. Kh.D.Ismayilov. T.K.Zeynalova). Textbook. Baku. "Science and Education". 2021. 824 p. (in Russian).
13. Balayev Aydin. Azerbaijani national movement in 1917-1920. Baku: "Science", 1998, 280 p. (in Russian).
14. Kazemzadeh F. The Struggle for Transcaucasus (1917–1921). – N.Y.: Philosophical Library, 1951, 356 p.
15. Swietochowski T. Russian Azerbaijan. 1905–1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community. – N.Y.: Cambridge University Press, 2004, 272 p.

**LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF PERCEPTION VERBS IN TURKISH
DICTIONARIES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

**ALGI FİLLERİNİN TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE SÖZCÜKSEL TEMSİLİ:
SORUNLAR VE PERSPEKTİFLER**

Nigorakhon AMIROVA

**Lecturer, The Higher School of Turkology, Tashkent State University of Oriental
Studies, Cognitive Linguistics, 0000-0003-1572-6042**

Abstract

Emphasizing the problems and points of view connected with their appropriate description, this work investigates the lexicographic representation of perception verbs in Turkish dictionaries. Understanding cognitive and linguistic processes calls on perceptual verbs, that is, sensory experiences like seeing, hearing, and experiencing. Turkish is agglutative, therefore a single root may produce numerous derivatives by affixation, thereby accurately illustrating the semantic and syntactic nuances of these verbs in dictionary entries. Lexiconically characterizing perspective verb becomes difficult as Turkish has a complicated morphological structure that prevents the categorization of these verbs in dictionary forms.

Moreover, perceptual verbs might have easy classification and definition because they are extensively used in colloquial formulations and have context-dependent meanings. The complexity of Turkish voice recognition emphasizes the necessity of stronger lexicographic methods including contextual variation. Using research on lexical and syntactic representations in languages with complex morphological patterns this study compiles statistics on case morphology and word order in second-language Turkish students. Studies on Turkish speech recognition also reveal the challenges of spotting and processing these verb forms. These results provide a relative perspective for recognizing the general technological and linguistic constraints for Turkish lexiconography. The paper offers many ideas to help one overcome these challenges. Particularly with regard to verb conjugation, case marking, and word order variations, Turkish dictionaries have to include thorough morphological and syntactic elements. Second, they should provide detailed contextual and idiomatic usage examples to more exactly describe the intricacies of perception verbs. Third, dictionaries need to link comparable verb meanings using complex cross-referencing techniques. At last, it is desirable to foster multidisciplinary collaboration among linguists, cognitive scientists, and computational language experts incorporating the most recent research findings into lexicographic approaches.

The value of a multimodal method for improvement of Turkish lexiconography is underlined in this research. Lexicographers may provide more accurate, efficient, and user-friendly dictionary entries for perception verbs by addressing morphological complexity, contextual variability, and technological restrictions, therefore enhancing access for native speakers as well as learners.

Keywords: perception verbs, lexicography, Turkish morphology, agglutinative language, speech recognition, cognitive linguistics.

Özet

Uygun betimlemeleriyle bağlantılı sorunları ve bakış açılarını vurgulayan bu çalışma, algı fiillerinin Türkçe sözlüklerdeki sözlükbilimsel temsilini araştırmaktadır. Bilişsel ve dilsel süreçleri anlamak, algısal fiilleri, yani görme, duyma ve deneyimleme gibi duyusal deneyimleri gerektirir. Türkçe aglutatifdir, bu nedenle tek bir kök, eklemeye çok sayıda türev üretebilir, böylece bu fiillerin anlamsal ve sözdizimsel nüanslarını sözlük girişlerinde doğru bir şekilde gösterebilir. Türkçenin bu fiillerin sözlük biçimlerinde sınıflandırılmasını engelleyen karmaşık bir morfolojik yapıya sahip olması nedeniyle perspektif fiilin sözcüksel olarak nitelendirilmesi zorlaşır.

Dahası, algısal fiiller, konuşma dili formülasyonlarında yaygın olarak kullanıldıkları ve bağlama bağlı anlamlara sahip oldukları için kolay sınıflandırma ve tanıma sahip olabirler. Türkçe ses tanımanın karmaşıklığı, bağlamsal varyasyon da dahil olmak üzere daha güçlü sözcüksel yöntemlerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Karmaşık morfolojik örüntülere sahip dillerde sözcüksel ve sözdizimsel temsiller üzerine yapılan araştırmalardan yararlanan bu çalışma, ikinci dil Türkçe öğrencilerinde vaka morfolojisi ve kelime sırası istatistiklerini derlemektedir. Türkçe konuşma tanıma üzerine yapılan çalışmalar, bu fiil formlarını tespit etmenin ve işlemenin zorluklarını da ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Türk sözlükbiliminin genel teknolojik ve dilsel kısıtlamalarını tanımak için göreceli bir bakış açısı sağlar. Makale, kişinin bu zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olacak birçok fikir sunmaktadır. Özellikle fiil çekimi, vaka işaretlemesi ve kelime sırası varyasyonları ile ilgili olarak, Türkçe sözlüklerin kapsamlı morfolojik ve sözdizimsel öğeler içermesi gerekir. İkincisi, algı fiillerinin inceliklerini daha kesin olarak tanımlamak için ayrıntılı bağlamsal ve deyimsel kullanım örnekleri sağlamalıdır. Üçüncüsü, sözlüklerin karmaşık çapraz referans teknikleri kullanarak karşılaştırılabilir fiil anlamlarını birbirine bağlaması gerekir. Son olarak, en son araştırma bulgularını sözlükbilimsel yaklaşımlara dahil eden dilbilimciler, bilişsel bilimciler ve hesaplamalı dil uzmanları arasında multidisipliner işbirliğinin teşvik edilmesi arzu edilir.

Bu araştırmada Türkçe sözlükbiliminin geliştirilmesi için multimodal bir yöntemin değerinin altı çizilmiştir. Sözlükbilimciler, morfolojik karmaşıklığı, bağlamsal değişkenliği ve teknolojik kısıtlamaları ele alarak algı fiilleri için daha doğru, verimli ve kullanıcı dostu sözlük girişleri sağlayabilir, böylece anadili konuşanların yanı sıra öğrenciler için erişimi artırabilir.

Anahtar Kelimeler: algı fiilleri, sözlükbilim, Türk morfolojisi, kümeleyici dil, konuşma tanıma, bilişsel dilbilim.

1. INTRODUCTION

Lexical form of verbs is a key topic of study in the discipline of linguistics as it clarifies the structure, meaning, and language usage. About Turkish, a language with a rich verbal system, the study of perception verbs and their lexicographic expression in dictionaries is especially fascinating. Term connected to sensory experiences like seeing, hearing, and experiencing, perception verbs define most fundamentally the cognitive and language processes underpinning human consciousness. Examining closely how these verbs are expressed in Turkish dictionaries helps one to understand the difficulties and points of view connected with their lexical handling. Though the lexical and syntactic form of verbs in other languages has been studied to some degree (Maroof, 2020), the particular nuances of verb in Turkish dictionaries require a closer look.

Capturing the complex and variable character of these words is one of the main difficulties in the lexicographic presentation of perception verbs in Turkish dictionaries. Being an

agglutinative language with a complicated morphological structure, Turkish allows one root to be connected with several affixes to produce a wide range of word meanings. This fluctuation in word structure and the minor semantic alterations in the range of perception might seriously doubt exactly and fully describing these verbs in dictionary entries. (Göksun & colleagues 2008)

Moreover aggravating the appropriate presentation of perception verbs is the difficulty of Turkish speech recognition as noted in recent investigations. These verbs could show colloquial and contextual uses, which might not be clear from a dictionary approach right once.

1.1. Theoretical Framework

Research on the lexical and syntactic representation of verb in Turkish and other comparable languages already in publication offers sharp examination of the problems and points of view related with the lexicographic treatment of perspective verb. For instance, the research on the lexical and syntactic presentation of verb stress the need of appreciating the morphological structure and syntactic patterns in grasp of verbal systems. Comparably, the research of Turkish voice recognition using hybrid architectures and multi-feature fusion emphasizes the difficulty in adequately presenting the complex and agglutinative character of the Turkish language. (Ren et al. 2023)

Moreover, the studies on case form and word order in second language Turkish learners help to clarify the complex interaction between grammatical features and lexical representations, therefore affecting the verb handling in dictionaries. (Papadopoulou et al., 2011) Though they are not especially targeted on perception verbs, these works provide a larger background for understanding the lexicographic difficulties and viewpoints related with the representation of Turkish verbal systems, including the special domain of perception verb.

For their suitable and comprehensive representation in dictionaries, the many nature of perception verbs in Turkish and the complexity inherent in the morphological structure and voice recognition systems provide great challenges. Indeed, the creation of more efficient lexicographic ways for describing perception verb in Turkish dictionaries might be influenced by the careful attention of these elements along with a greater knowledge of the cognitive and linguistic processes underpinning perception.

2. METHODOLOGY

We shall investigate the lexicographic depiction of perception verbs in Turkish dictionaries by means of an extensive study of the relevant sources. First, a thorough analysis of present Turkish dictionaries, monolingual and bilingual, will be conducted to identify the specific strategies and approaches used in expressing perspective verbs.

After that, a comparison of the lexicographic treatment of perception verbs in Turkish dictionaries will be done with an emphasis on pointing out prospective areas for improvement, strengths, and restrictions.

To strengthen the study, the research will also consider the views of the literature on the lexical and syntactic representation of verb in related languages as well as the challenges with Turkish voice recognition. The results of this study will be applied to offer a set of recommendations for enhancing the lexicographic representation of perception verb in Turkish dictionaries with regard for the particular linguistic traits of the Turkish language and the pragmatic needs of dictionary users.

Combining qualitative and quantitative approaches, the research plan will include a content analysis of dictionary entries, a comparison analysis across various dictionaries, and the incorporation of relevant language theories and empirical data.

By means of this comprehensive research, the study aims to add to the understanding of the complexity and views linked with the lexicographic representation of perception verb in Turkish dictionaries, thus allowing more efficient and user-friendly lexicographic practices in this sector.

3. RESULTS

Analysis of Turkish dictionaries revealed some difficulties and viewpoints related to the lexicographic presentation of perception verb. Given the rich morphological structure of the Turkish language, one of the main challenges noted was trying to capture the complex and multifarious character of these verbs. Highly applicable to the Turkish setting as well, the research on the lexical and syntactic representation of verbs underlined the need of studying the morphological and syntactic patterns in comprehending verbal systems. (Maroof, 2020)

Moreover, the complexity of Turkish speech recognition as covered in the paper on hybrid architectures and multi-feature fusion highlighted the difficulties in faithfully expressing the contextual and idiomatic uses of perception verb in dictionary entries.

Studies of second language case shape and word order furthermore offer insightful analysis of the complex interactions between grammatical elements and lexical representations; Turkish students could influence dictionary treatment of verb perception. (Papadopoulou et al., 2011)

These results lead the research to provide a series of suggestions for improving the lexicographic representation of perception verbs in Turkish dictionaries. These suggestions seek to solve the found difficulties and provide a more all-encompassing and easy-to-use method of handling perception verbs in Turkish dictionaries. (Tantuğ & Adalı, 2018); (Büyükkantarçioğlu, 2004); (Yaylı, 2015); (Tosun, 2013) Particularly, the research proposes a multi-pronged strategy considering the following important factors:

1. Including their patterns of conjugation, case marking, and word order changes, incorporation of thorough morphological and syntactic information for perception verbs
2. Including idioms and contextual references can help to more effectively show the subtle meanings and pragmatic applications of perception verbs.
3. Investigating cross-referencing and linking systems helps to link similar perceptual verbs and their many senses, therefore promoting a more coherent and natural depiction.
4. Working with linguists, cognitive scientists, and language technology specialists, one may include the most recent studies on the cognitive and linguistic features of perceiving verb in the lexicographic process.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND SUGGESTIONS

This paper investigates the issues and nuances of the lexicographic approach used in Turkish dictionaries concerning perception verbs. The complicated morphological form and agglutinative character of the Turkish language help to somewhat limit the appropriate and entire presentation of these verb subtleties. (Papadopoulou et al., 2011); (Ren et al., 2023)

Analyzing the syntactic and lexical forms of verbs in related languages helps one to perform important comparative research and underlines the necessity of a more thorough understanding of verbal systems in lexicographic undertakings. (Maroof 2020) The results on Turkish voice

recognition and the challenges experienced by second language learners highlight the need of giving pragmatic repercussions of lexicographic decisions top importance.

This study offers a different perspective on the lexicographic representation of perception verbs in Turkish dictionaries together with recommendations meant to improve the accuracy, comprehensiveness, and usefulness of these fundamental language resources. The challenging and intricate lexicographic treatment of perception verbs in Turkish dictionaries calls for a thorough awareness of the linguistic intricacies of the Turkish language as well as the pragmatic requirements of dictionary users. This study has stressed the basic difficulties and points of view related with this subject and suggested some ideas for improving the lexicographic handling of perception verb in Turkish dictionaries based on present research in relevant sectors.

The study tries to improve lexiconographic approaches by means of known issues including the need of comprehensive morphological and syntactic information, the addition of contextual and idiomatic use examples, and the investigation of cross-referencing systems.

The main aim of this paper is to underline the need of multidisciplinary cooperation and the inclusion of linguistic, cognitive, and technical viewpoints in the lexicographic representation of perception verb, so improving the utility and accessibility of Turkish dictionaries for a wide spectrum of users.

5. RESOURCES

1. Büyükkantarcıoğlu, N. (2004). A sociolinguistic analysis of the present dimensions of English as a foreign language in Turkey. In *International Journal of the Sociology of Language* (Vol. 2004, Issue 165). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.006>
2. Göksun, T., Küntay, A. C., & Naigles, L. R. (2008). Turkish children use morphosyntactic bootstrapping in interpreting verb meaning. In *Journal of Child Language* (Vol. 35, Issue 2, p. 291). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/s0305000907008471>
3. Maroof, A. M. (2020). Lexical and Syntactical Representation of Verb in Kurdish Language. In *Zanco Journal of Humanity Sciences* (Vol. 24, Issue 6). <https://doi.org/10.21271/zjhs.24.6.10>
4. Papadopoulou, D., Varlokosta, S., Spyropoulos, V., Kaili, H., Prokou, S., & Revithiadou, A. (2011). Case morphology and word order in second language Turkish: Evidence from Greek learners. In *Second language Research* (Vol. 27, Issue 2, p. 173). SAGE Publishing. <https://doi.org/10.1177/0267658310376348>
5. Ren, Z., Yolwas, N., Wang, H., & Slamun, W. (2023). Exploring Turkish Speech Recognition via Hybrid CTC/Attention Architecture and Multi-feature Fusion Network. In *arXiv* (Cornell University). Cornell University. <https://doi.org/10.48550/arxiv.2303.12300>
6. Tantuğ, A. C., & Adalı, E. (2018). Machine Translation Between Turkic Languages. In *Theory and applications of natural language processing* (p. 237). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90165-7_11
7. Tosun, S. (2013). A Comparative Study on Evaluation of Turkish and English Foreign Language Textbooks. In *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (Vol. 70, p. 1374). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.199>

8. Yaylı, D. (2015). Comments of Prospective Turkish Teachers on Learning Turkish as a Foreign Language. In *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (Vol. 191, p. 459). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.365>

3D MODELING OF TRAFFIC SIGNS AND SIGNS WITH ARUGMENTED REALITY

Nursena BAYER*, Fatih BAŞÇİFTÇİ**

* Selçuk University, Institute of Science, Department of Computer Engineering,
ORCID: 0009-0000-8689-3628

** Selçuk University, Faculty of Technology, Department of Computer Engineering,
ORCID: 0000-0003-1679-7416

Abstract

It is as important to pay attention to traffic signs while driving as it is to know what they mean. Of course, it is also important to know the characteristics of the road you are driving on and to act according to these characteristics. For example, appropriate traffic signs should be placed on the roads. The driver can understand the characteristics of the road by looking at the traffic signs. As it can be understood from some studies, the causes of traffic accidents are not only caused by the driver but also by climatic conditions, the angle of the sun, and road conditions. In this study, the literature review was conducted on Google Scholar and a total of 22 sources were searched. In this study, the importance of traffic signs, the causes and consequences of traffic accidents were emphasized, and it was determined that traffic education is important and that this education should be given or received in all areas of life. In some of the studies examined, it is emphasized that it is important to identify traffic signs, but in some studies, it is more important to know and interpret traffic signs rather than identifying traffic signs. It has been determined that especially giving traffic signs at a young age is of greater importance in terms of creating a conscious society. This study was prepared on the importance of traffic signs and signs. In this study, it is argued that traffic signs and signs education is important and that this education should be given at all ages, especially the education given at a young age is more permanent. Within the scope of this study, 3D traffic signs were created to create traffic sign and sign awareness for individuals in preschool or primary school ages. These signs are shown in 3D by adding a QR code next to the traffic signs to be learned and reading this QR code from the camera. The tests were carried out successfully and good results were obtained. Thus, the participation of traffic signs and signs in education has become fun and interesting.

Keywords : Traffic signs, Traffic signs, Virtual reality, Augmented reality, 3D Modeling

DEBYE MODEL SIMULATION OF STATIC LIGHT SCATTERING FROM POLYMER SOLUTIONS: INVESTIGATING SOLVENT EFFECTS

Ali Özhan AKYÜZ¹, Onur İNAN², Kazım KUMAŞ³, Mustafa AYAN⁴

¹Prof. Dr, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Industrial Physics,
ORCID: 0000-0001-9265-7293

²Dr.Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Electronics
Engineering, ORCID: 0000-0002-9683-344X

³Öğr. Gör, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Energy Systems Engineering,
ORCID: 0000-0002-2348-4664

⁴Öğr. Gör, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Electronics Engineering,
ORCID: 0000-0001-6780-0625

Abstract

This research applied the Debye model to analyze how different solvents influence a polymer's static light-scattering patterns. With a laser wavelength of 635 nm, we simulated the static light scattering of a polymer with a gyration radius of 300 nm in five different solvents using the variation of refractive indices. The key to the approach consists of the Debye equation, which describes the relationship between scattered intensity, form factor, scattering vector, and radius of gyration. We calculated each solvent's scattered intensity at various angles by constructing a scattering profile. Our simulations reveal a strong dependence of the scattering patterns on the solvent properties. In conclusion, this study demonstrates the effectiveness of the Debye model in simulating static light scattering from polymer solutions and highlights the important role of solvent effects..

Keywords: Debye Model, Polymer Solutions, Static Light Scattering

1. Introduction

We can learn essential details about polymers by studying them using light-scattering techniques. Using static light scattering, scientists can discover important details about the structure and behavior of polymers that dissolve in liquids. This technique helps to reveal their structural and hydrodynamic properties. About 100 years ago, Debye established the basic rules for approaches to studying light scattering patterns from these large molecules. These ideas are still crucial for determining the structural properties of polymers in various liquid media. The method's popularity stems from the fact that it offers information about the size, shape, and interaction of polymers in solutions that are otherwise difficult to obtain. The q scattering vector plays an important role in this analysis. $q = (4\pi n/\lambda)\sin(\theta/2)$, where n is the refractive index of the medium, λ is the wavelength of the incident light, and θ is the scattering angle. Numerous studies have been conducted on how concentration and polymeric structure affect scattering. The refractive index can shape the scattering vector calculation and our interpretation of the scattering angle model (Burchard,1983; Scardi et al., 2016; Shen and Wang, 2010; Matson et al., 2024). This study used computational modeling methodologies to quantitatively evaluate refractive index effects on Debye scattering profiles for a representative polymer system. The model systematically varied solvent refractive indices over a spectrum ranging from aqueous media (n = 1.33) to high-index organic media (n = 1.70), while keeping polymer dimensions

($R_g = 300$ nm) and incident radiation ($\lambda = 635$ nm) constant. With this approach, it was desired to effectively isolate and quantify the optical contributions of the refractive index to scattering metrics.

2. Theoretical Framework

2.1 Fundamental Scattering Principles

When electromagnetic radiation interacts with polymer molecules in a solution, incident light scatters in various directions. The angular intensity distribution contains information about molecular dimensions, shape, and interactions. In dilute solutions with negligible interparticle interactions, scattered intensity primarily depends on the form factor $P(q)$, describing angular scattering from individual polymer chains (Kerker, 2013; Wyatt, 1993).

2.2 The Scattering Vector

The scattering vector q represents the difference between incident and scattered wave vectors,

defined as: $q = \frac{4\pi n}{\lambda} \sin(\theta/2)$, where n represents solvent refractive index, λ denotes incident light wavelength, and θ indicates scattering angle. This relationship highlights the direct proportionality between the scattering vector and the solvent refractive index, the primary focus of our investigation.

2.3 Debye Theory for Polymer Scattering

The formulas for Debye scattering are given below (Equations (1) – (5)), where q is the scattering vector, n is the refractive index of the medium, $P(q)$ is the form factor dependent on interparticle interactions, $S(q)$ is the structure factor dependent on particle shape (equal to 1 in dilute solutions), R is the particle radius, and R_g is the radius of gyration for polymers (Burchard, 1983; Gelisio and Scardi, 2016; Guerra and Mendonça, 2000).

$$I(q) = I_0 P(q) S(q) \quad (1)$$

$$P(q) = \left[\frac{3(\sin(qR) - qR \cos(qR))}{(qR)^3} \right]^2 \quad (2)$$

$$P(q) = \left[\frac{2(e^{-(qR_g)^2} + (qR_g)^2 - 1)}{(qR_g)^4} \right] \quad (3)$$

$$S(q) = \frac{1}{1 + \beta(q)\Phi} \quad (4)$$

$$I(q) = I_0 \left[\frac{2(e^{-(qR_g)^2} + (qR_g)^2 - 1)}{(qR_g)^4} \right] \quad (5)$$

In this study, the Debye scattering code assumes that polymer chains consist of randomly oriented segments, and the scattering intensity is calculated using the Debye form factor. The

function Debye scattering takes the scattering vector's magnitude and the gyration's radius as parameters input. The scattering form factor is computed; for very small $(qR_g)^2$ values, a Taylor series expansion is applied to improve accuracy. This ensures precise calculations for small q values corresponding to low scattering angles.

3. Methodology

3.1 Computational Approach

We used computational methods to calculate and visualize Debye scattering patterns across solvent environments. Calculations employed Python with NumPy for numerical operations and Matplotlib for visualization.

3.2 Model Parameters

Our calculations incorporated the following parameters:

- Polymer gyration radius (R_g): 300 nm
- Incident light wavelength (λ): 635 nm
- Scattering angles (θ): 0 to 180 degrees
- Solvent refractive indices (n): 1.33, 1.40, 1.50, 1.60, and 1.70

These refractive indices span from aqueous solutions ($n \approx 1.33$) to high-index organic solvents like diiodomethane ($n \approx 1.74$), encompassing most practical solvent systems used in polymer research.

3.3 Calculation Procedure

For each refractive index value, we determined:

1. The scattering vector q as a function of angle
2. The corresponding form factor $P(q)$ using the Debye equation
3. For small $(qR_g)^2$ values ($< 10^{-6}$), we applied the Taylor series approximation for numerical stability

3.4 Visualization Approaches

We employed two complementary visualization methods:

1. Cartesian representation: Semi-logarithmic plots of $P(q)$ versus scattering angle
2. Polar representation: Form factor values plotted against angle in polar coordinates

These different perspectives illuminate how scattering patterns vary with solvent refractive index.

4. Results and Discussion

The scattering vector q maintains direct proportionality to the solvent refractive index, significantly impacting scattering data interpretation. Higher refractive index solvents generate larger scattering vectors at identical angles (Figure 1).

For example, at 90 degrees ($\pi/2$ radians) with 635 nm light, scattering vector values for different solvents are:

- $n = 1.33$ (water): $q = 1.32 \times 10^7 \text{ m}^{-1}$
- $n = 1.70$ (high-index organic solvent): $q = 1.68 \times 10^7 \text{ m}^{-1}$

This represents a 28% increase in scattering vector magnitude solely from changing solvent refractive index.

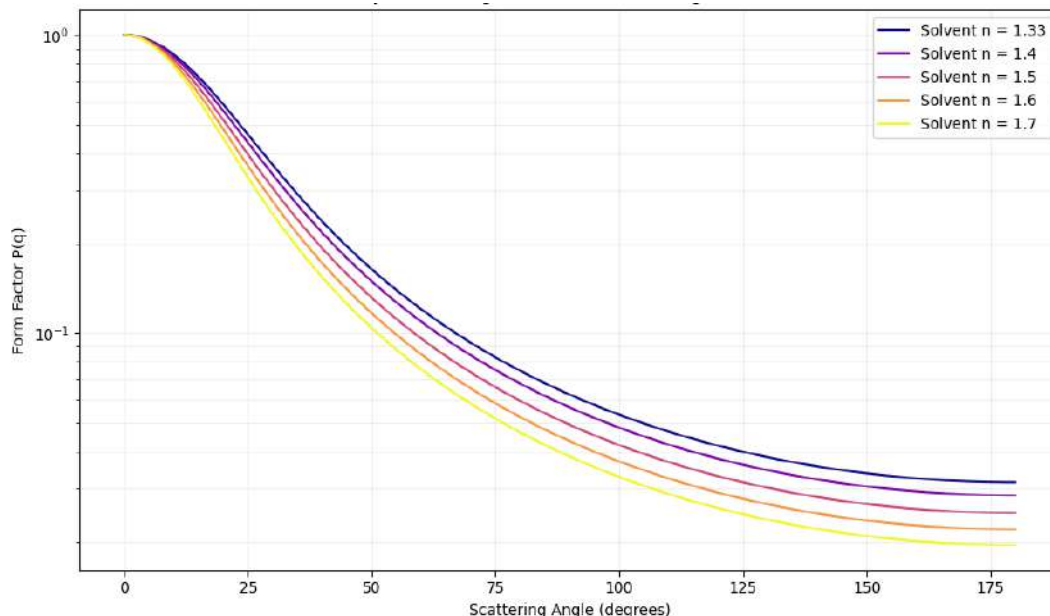

Figure 1. Debye scattering patterns for different solvents

Our semi-logarithmic plots of form factor versus scattering angle demonstrate that higher refractive index solvents produce more compressed scattering patterns, with form factors decreasing more rapidly as the angle increases. This compression effect stems from $P(q)$ being a function of $u = (qR_g)^2$. Since q increases with the refractive index, the effective u value at any given angle grows larger for higher refractive index solvents. Consequently, the form factor diminishes more rapidly with angle in these media. The scattering angle where $P(q) = 0.5$ (a characteristic reference point) shifts from approximately 15 degrees for $n = 1.33$ to about 12 degrees for $n = 1.70$. This shift is important for experimental design, affecting the angular range needed to capture key scattering pattern features. The polar representation emphasizes the angular distribution of scattered intensity, providing an intuitive visualization of how scattering patterns transform with changing solvent properties (Figure 2).

These plots reveal that higher refractive index solvents produce more forward-focused scattering patterns, consistent with the compression effect observed in Cartesian plots. This further illustrates how solvent selection significantly impacts the angular distribution of scattered light.

4.4 Implications for Polymer Characterization

Proper normalization procedures are also a significant issue when conducting comparative studies of various solvent systems. These normalization procedures must address solvent-dependent optical transmission property variations and effects of radiation propagation. Omission of such corrections tends to cause systematic computational inaccuracies that preclude meaningful structural interpretation. Our recent research has generated simulation data indicating that uncorrected angular scattering profiles can yield dimensionality parameters deviating as much as 15% from properly normalized values. Computational limitations impose additional constraints that require careful consideration. The optical density of the simulated medium substantially impacts the resolution of scattering patterns and the accessible angular range. Our simulation results indicate that highly optically dense media can compress the characteristic scattering signatures of extended macromolecular chains beyond the resolution

capabilities of conventional modeling approaches. Conversely, media of reduced optical density frequently enhance the analytical resolution for compact macromolecular structures by expanding the angular distribution of scattered radiation, thereby revealing structural features that might remain undetected.

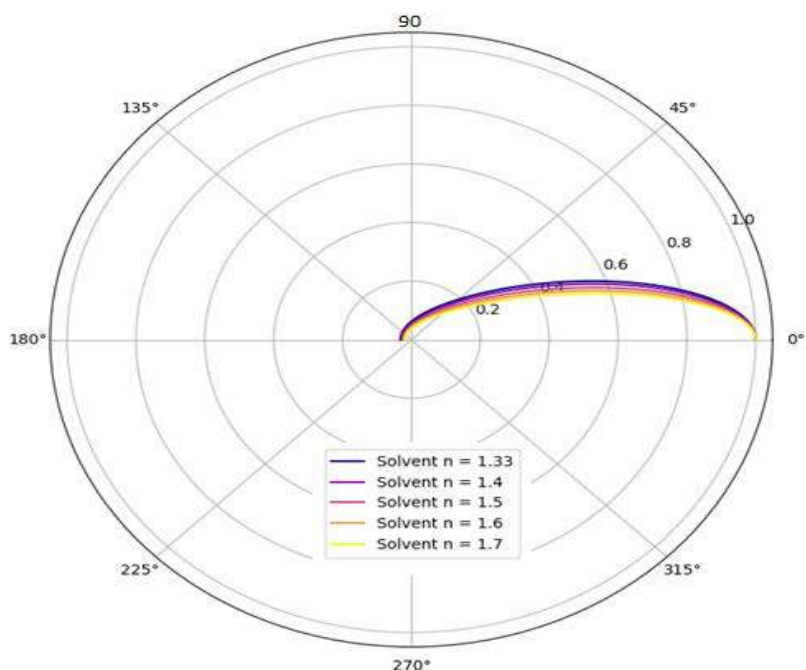

Figure 2. Debye scattering patterns (polar coordinates)

5. Conclusions

This study reveals that solvent optical density is critical in modulating scattering phenomena within polymeric solutions. By evaluating a range of optically distinct solvents, the following observations were derived:

- Elevated solvent optical density correlates with amplified scattering vectors under identical angular conditions, resulting in spatially condensed scattering profiles.
- Characteristic pattern signatures migrate toward reduced angular positions as solvent optical density intensifies.
- Angular dispersion of scattered radiation exhibits pronounced solvent dependency, with optically dense media favoring enhanced forward-directional signal concentration.

These outcomes emphasize the necessity of accounting for solvent optical characteristics during experimental design and data analysis in macromolecular studies. Subsequent investigations should explore polymer-solvent interfacial phenomena to assess their influence on apparent molecular dimensions and potential scattering profile ambiguities. Empirical verification of these theoretical models could further clarify operational considerations for practical polymer analysis, potentially refining solvent compatibility guidelines to enhance material characterization precision across diverse solvent systems.

References

- Burchard, W. (1983). Static and dynamic light scattering from branched polymers and biopolymers (pp. 1-124). Springer Berlin Heidelberg.
- Gelasio, L., & Scardi, P. (2016). 100 years of Debye's scattering equation. *Foundations of Crystallography*, 72(6), 608-620.
- Guerra, R., & Mendonça, J. T. (2000). Mie and Debye scattering in dusty plasmas. *Physical Review E*, 62(1), 1190.
- Kerker, M. (2013). *The scattering of light and other electromagnetic radiation: physical chemistry: a series of monographs (Vol. 16)*. Academic press.
- Matson, J. B., Steele, A. Q., Mase, J. D., & Schulz, M. D. (2024). Polymer characterization by size-exclusion chromatography with multi-angle light scattering (SEC-MALS): a tutorial review. *Polymer chemistry*, 15(3), 127-142.
- Scardi, P., Billinge, S. J., Neder, R., & Cervellino, A. (2016). Celebrating 100 years of the Debye scattering equation. *Foundations of Crystallography*, 72(6), 589-590.
- Shen, J., & Wang, H. (2010). Calculation of Debye series expansion of light scattering. *Applied Optics*, 49(13), 2422-2428.
- Wyatt, P. J. (1993). Light scattering and the absolute characterization of macromolecules. *Analytica chimica acta*, 272(1), 1-40.

**INVESTIGATION OF FIBER VOLUME RATIOS OF GLASS FIBER COMPOSITE
TUBES WITH $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$, $\pm 45^\circ$ WINDING ANGLES PRODUCED BY FILAMENT
WINDING METHOD**

**FİLAMAN SARIM YÖNTEMİ İLE ÜRETİLMİŞ $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$, $\pm 45^\circ$ SARIM
AÇISINDAKİ CAM ELYAF KOMPOZİT BORULARIN ELYAF HACİM
ORANLARININ İNCELENMESİ**

Durmuş TEMİZ^{1*}, Gültekin BASMACI², Lokman GEMİ³

**¹Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, 15300, Türkiye, D.Temiz ORCID
(0000-0002-7350-7502)**

**²Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, 15300, Türkiye, G. Basmacı (0000-
0003-4818-3160)**

³Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey, L. Gemi (0000-0002-9895-6574)

Özet

Bu çalışma, filaman sarım yöntemiyle üretilmiş cam elyaf takviyeli kompozit boruların elyaf hacim oranlarının belirlenmesine odaklanmaktadır. Özellikle $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$ ve $\pm 45^\circ$ sarım açılarına sahip numuneler üzerinde yapılan incelemelerde, bu açılardaki farklılıkların elyaf hacim oranı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Cam elyaf kompozitler, sahip oldukları yüksek mekanik dayanım, hafiflik ve kimyasal korozyona karşı gösterdikleri direnç sayesinde başta inşaat ve mühendislik uygulamaları olmak üzere pek çok alanda yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır. Bu çalışmada, numunelerin elyaf hacim oranlarını tespit edebilmek amacıyla yakma testi yöntemi kullanılmıştır. Yakma testi sırasında, kompozit yapıdaki matris malzemesinin yüksek sıcaklıkta yakılarak uzaklaştırılması sağlanmış ve geriye kalan elyaf miktarı ölçülerek elyaf hacim oranları hesaplanmıştır. Deneylerde kullanılan numuneler, her bir sarım açısı için üçer adet olacak şekilde hazırlanmış ve standartlara uygun biçimde kesilerek test edilmiştir. Test sırasında kullanılan sıcaklık değerleri ve yakma süreleri, deneyin doğruluğunu etkileyen önemli parametreler olarak değerlendirilmiş ve sonuçlara etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen elyaf hacim oranları (V_f), farklı sarım açılarında sahip kompozit boruların mekanik dayanımıyla ilişkilendirilerek incelenmiştir. Sonuçlar, sarım açısının ve elyaf oranının, boruların mekanik performansına doğrudan etkisi olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, çalışma filaman sarım yöntemiyle üretilen cam elyaf kompozit boruların yapısal performansını optimize edebilmek için elyaf hacim oranlarının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Filaman Sarım, Yakma testi, Cam elyaf, Sarım açısı

Abstract

This study focuses on determining the fiber volume fractions of glass fiber-reinforced composite pipes produced using the filament winding method. Specifically, specimens wound at angles of $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$, and $\pm 45^\circ$ were examined to investigate how winding angle variations affect the fiber volume fraction. Glass fiber composites are widely used in various fields, particularly in construction and engineering applications, due to their high mechanical strength, lightweight nature, and resistance to corrosive environments. In this context, the fiber volume fractions of the specimens were determined using the burn-off test method. During the burn-off test, the matrix material in the composite was thermally decomposed at high temperatures, allowing the remaining fiber content to be measured and the fiber volume fraction (V_f) to be calculated. For the experiments, three specimens were prepared for each winding angle, cut to

standard dimensions, and tested according to relevant standards. Parameters such as temperature and burn duration during the test were carefully controlled, as they significantly influence the accuracy of the results, and their effects on the fiber volume fraction were evaluated. The obtained fiber volume fractions were then analyzed in relation to the mechanical performance of the composite pipes with different winding angles. The results showed that both the winding angle and the fiber content have a direct impact on the mechanical behavior of the composite pipes. Therefore, this study highlights the importance of considering fiber volume fraction when aiming to optimize the structural performance of glass fiber composite pipes manufactured by the filament winding method.

Keywords: Filament winding, Burning test, Glass fiber, Winding angle

1. INTRODUCTION

Composite materials and piping systems are widely preferred in various engineering applications due to their mechanical strength and secondary properties. In particular, glass fiber reinforced composite pipes have been developed for use in highly corrosive environments and offer significant durability due to their fiberglass structure (Venhrynyuk & Popovich, 2019). Accurate determination of the fiber volume fraction (V_f) is of great importance in determining the strength properties of these pipes. The combustion process of glass fiber composite pipes is a widely used and effective method to determine the fiber volume fraction. In this process, various experimental parameters need to be considered. In particular, factors such as combustion temperature, duration and type of composite components (e.g., glass fiber and resin content) play a critical role in determining the fiber volume fraction (Redko et al., 2023).

Considering the structural properties of glass fiber composites, the performance of the components used in mechanical tests has a significant impact on the determination of the fiber volume fraction. Fiber length and volume fraction have a direct effect on the mechanical properties of composites. Studies in the literature reveal the effects of these two parameters on the load carrying capacity of composite materials (Chukwuma et al., 2019). Accurate determination of fiber volume is a critical step in engineering applications and is necessary to optimize the mechanical performance of the material (Ferreira et al., 2020).

The combustion processes of pipes require various advanced analysis techniques to understand and evaluate the mechanical properties of composite materials. For example, chemical and physical changes after combustion can be analyzed using microwave and electrical measurement methods (Sabzevari et al., 2020). Such techniques allow for a better understanding of the changes in the internal structure of the composites and therefore a more precise determination of fiber volume ratios. In addition, these analyses allow in-depth investigations on fiber depletion rates and changes due to the combustion process (Ferreira et al., 2020). Some studies in the literature reveal the advantages of micro-CT technology in analyzing the internal structure of composite materials (Ferreira et al., 2019). Such advanced imaging methods can provide unique and detailed data collection for the determination of fiber volume fractions, which can contribute significantly to product development. In addition, structural changes such as deformation and cracking of glass fiber composites exposed to environmental conditions are another research area for the determination of fiber volume fractions. In cases where the effect of surface cracking is irrational, sample planning and experimental methods need to be carefully considered (Dutkiewicz et al., 2021). Such measures help to maintain the durability of pipes by increasing their functionality and should therefore be considered as a determining factor on the fiber volume fraction.

Within the scope of this study, the combustion process of glass fiber composite pipes is of great importance, especially in terms of measuring fiber volume fractions. In this context,

experimental methods, mechanical tests and sample examination techniques should be applied correctly. With the use of appropriate measurement and analysis techniques, the changes that occur in the combustion process of glass fiber composite pipes can be better understood and the data obtained can be effectively evaluated in material design processes (Chelot et al., 2024). Studies in this field provide important contributions for engineering applications and aim to optimize the performance of composite materials. The study examines the determination of the fiber volume fraction by looking at the combustion test of a total of 9 test specimens.

2. METHOD

In this study, combustion test was carried out using ASTM-D2584 standard to determine the fiber volume ratios of the composite pipe materials produced. Glass fiber composite pipes with winding angles of $\pm 25^\circ$, $\pm 35^\circ$ and $\pm 45^\circ$ were prepared and three samples of 25 mm length were cut for each winding angle. Due to the anisotropic structure of the composite pipe materials at each winding angle, the proportions of the fiber and the matrix material used in the samples of the pipes produced by cutting 3 pieces from various parts were determined by burning in a muffle furnace.

2.1. Combustion Test Preparation

In order to find out the percentage of fiber and matrix in the internal structure of the composite pipes produced by Adente company with Flemish winding, cutting was performed close to the sample to be tested. The cutting process was carried out by the ceramic cutter shown in Figure 1a to cut the cross-sectional areas of the sample smoothly. Sand sanding was performed to clean the surfaces of the cut specimens shown in Figure 1b from residual matrices. The cut specimens were then cleaned with acetone and the weight of the specimens before burning was measured. To calculate the volume, the inner diameter, wall thickness and width of the samples were measured one by one with calipers.

Figure 1. (a) Sample ceramic cutting machine (b) Sample specimens prepared for burning test

2.2. Volume Measurement

Shimadzu brand precision balance with a sensitivity of 0.001 mg was used to determine the weight and volume values of the samples. Volume measurements were calculated precisely

with calipers. Due to the inhomogeneity of the materials, volume calculations were verified using the archimedes principle. Figure 2a and 2b show the precision balance and the archimedes container.

Figure 2. (a) Shimadzu precision balance (b) Archimedes cup for measuring sample volume

Weight values were measured with a precision measuring balance. The sample dimensions were measured with the help of calipers and the volume of the cylinder was calculated theoretically with individual volume calculations. Since there were excess matrix residues on the surface of the samples, the volume values were calculated by verifying them according to Archimedes' principle. These values are given in table 1.

2.3. Incineration Test

The samples were placed in porcelain crucibles resistant to 1200 °C and kept in an Elektra ERC-8L model muffle furnace at 600 °C until the resin was completely burned. After the combustion process was completed, the weights of the glass and carbon fibers were measured with a precision balance and recorded. The resin weight was determined by subtracting the fiber weight from the total composite weight, taking into account the previous weighings. Figure 3a and 3b show the muffle furnace and burnt sample samples.

Figure 3. (a) Elektra brand muffle furnace (b) Sample images after incineration test

After the ash parts of the burnt samples were dehumidified, their weights were measured in crucibles for precision balance. Burnt samples are given in Figure 4.

Cam 25°

Cam 35°

Cam 45°

Sample ID	Glass 25-1	Glass 25-2	Glass 25-3	Glass 35-1	Glass 35-2	Glass 35-3	Glass 45-1	Glass 45-2	Glass 45-3
Fiber Volume Fraction	0.53	0.55	0.53	0.54	0.58	0.56	0.57	0.61	0.56

Fiber volume ratios were calculated as 54% on average for glass fiber samples with 25° winding angle, 56% at 35° winding angle and 58% at 45° winding angle. These values are very close to each other and a slight increase in fiber volume fraction is observed parallel to the increase in winding angle.

3. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

According to the data obtained in the experimental studies, the average fiber volume fraction of glass fiber samples with 25° winding angle was 54%, 56% at 35° angle and 58% at 45° angle. These values are close to each other and a slight increase in the fiber volume fraction was observed in parallel with the increase in the winding angle. This can be attributed to the variations that occur during fiber winding. In particular, excessive use of epoxy during filament winding may cause the fibers to be insufficiently saturated or absorb too much resin. In addition, excessive tension applied to the fibers during winding can increase the volume ratio by ensuring that the fibers are wound more tightly and regularly. All these factors are the main reasons for small differences in fiber volume fraction.

4. REFERENCES

- Chelot, D., Ravichandran, S., & Upadhyaya, P. (2024). A sustainable solution with improved chemical resilience using repurposed glass fibers for sewage rehabilitation pipes. *Recycling*, 9(2), 28. <https://doi.org/10.3390/recycling9020028>
- Chukwuma, D., Ikezue, E., Onu, E., & Ezeugo, J. (2019). Improvement of the mechanical properties of hibiscus esculentus (okra) fiber reinforced polymer composite. *Earthline Journal of Chemical Sciences*, 249-259. <https://doi.org/10.34198/ejcs.2219.249259>
- Dutkiewicz, M., Dalyak, T., Shatskyi, I., Venhrynyuk, T., & Velychkovych, A. (2021). Stress analysis in damaged pipeline with composite coating. *Applied Sciences*, 11(22), 10676. <https://doi.org/10.3390/app112210676>
- Ferreira, C., Lopes, R., Oliveira, D., Santos, T., Araújo, O., Martins, F., ... & Pereira, G. (2019). Morphological study of defects in laminated joints of composite materials using microct. *E-Journal of Nondestructive Testing*, 24(3). <https://doi.org/10.58286/23644>
- Ferreira, C., Lopes, R., Santos, T., Oliveira, D., Martins, F., & Pereira, G. (2020). Non-destructive inspection of laminated pipe joints in polymeric composite material reinforced by fiberglass. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section a Accelerators Spectrometers Detectors and Associated Equipment*, 954, 161154. <https://doi.org/10.1016/j.nima.2018.08.113>
- Redko, A., Redko, I., Borodai, D., Andrukh, S., & Tsyhanenko, H. (2023). Application of fiberglass pipes in geothermal circulation systems. *Ventilation Illumination and Heat Gas Supply*, 47, 36-52. <https://doi.org/10.32347/2409-2606.2023.47.36-52>
- Sabzevari, F., Winter, R., Oloumi, D., & Rambabu, K. (2020). A microwave sensing and imaging method for multiphase flow metering of crude oil pipes. *Ieee Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 13, 1286-1297. <https://doi.org/10.1109/jstars.2020.2977303>
- Venhrynyuk, T. and Popovich, V. (2019). Use of fiber-glass materials for protection of industrial pipes against corrosion. *Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*, (2(47)), 15-22. [https://doi.org/10.31471/1993-9965-2019-2\(47\)-15-22](https://doi.org/10.31471/1993-9965-2019-2(47)-15-22)

DETERMINATION OF FEASIBLE BIOGAS PLANT LOCATION IN EASTERN ANATOLIA REGION WITH VARIOUS CLUSTERING TECHNIQUES

Onur İNAN¹, Ali Özhan AKYÜZ², Kazım KUMAŞ³, Mustafa AYAN⁴

¹Dr.Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Electronics Engineering, ORCID: 0000-0002-9683-344X

²Prof. Dr, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Industrial Physics, ORCID: 0000-0001-9265-7293

³Öğr. Gör, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Energy Systems Engineering, ORCID: 0000-0002-2348-4664

⁴Öğr. Gör, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Electrical-Electronics Engineering, ORCID: 0000-0001-6780-0625

Abstract

The depletion trend of fossil fuels and their negative effects on the environment have led managers and planners in the field of energy to seek alternative solutions. In this context, renewable energy sources have come to the fore. Biogas, which is obtained by the decomposition or fermentation of organic waste in an oxygen-free environment, plays an important role in the conversion of agricultural, animal and industrial waste into energy. Biogas production facilities provide environmental and economic contributions by ensuring that different types of waste are effectively evaluated. Therefore, the correct determination of the locations and capacities of these facilities is of great importance in terms of increasing the efficiency of the system and making the best use of its potential. This study aims to determine the most suitable biogas plant location and capacity in the Eastern Anatolia Region based on 2021 data. For this purpose, the number of poultry, sheep and cattle in the provinces and districts of the region and the latitude and longitude information of each settlement were taken into account and the biogas production potential that could arise depending on these data was computed. The data obtained were assessed with K-Medoids and K-means clustering techniques and the biogas plant location with the best efficiency in the region was determined together with its production capacity. It is considered that the clustering methods used will be guiding for researchers operating in this field.

Keywords: Biogas Plant, K-Medoids Clustering, K-means Clustering

1. INTRODUCTION

With the increasing population worldwide, the need for energy is also increasing. The improvement of living standards and the advancement of technology are increasing this demand even more. Energy consumption has increased by approximately 150% in the last 40 years. It is estimated that this increase has caused an increase of approximately 60% in air pollution. In order to minimize such environmental damage, it is of great importance to prefer clean and sustainable energy sources (Can, 2020) Türkiye is one of the leading countries in terms of agriculture and animal husbandry. The animal husbandry sector makes significant contributions to both agricultural production and rural development and the general economy. However, it is

of great importance that these production activities are carried out in a certain order and control. A large amount of animal manure is produced in the sector on a daily basis. Therefore, it is a critical necessity to maintain hygienic conditions in animal husbandry and to dispose of the resulting manure with appropriate methods that will not harm the environment (Erdoğdu et al., 2019; Melikoglu, and Menekse, 2020; Şenol et al., 2021).

Up to now, various clustering techniques have been used in the site selection and planning of biogas plants both in Türkiye and around the world. In the first of these studies, the biogas potential derived from animal waste in Düzce province and its surrounding districts was investigated. Using data from the Turkish Statistical Institute (2013), the study computed the total biogas capacity and identified optimal locations for biogas facilities based on this potential. To achieve this result, animal waste production sites were categorized using the K-Means clustering algorithm, and suitable facility locations were established for each cluster (Yuruk and Erdogmus, 2018). In another study, the K-medoids method was used to divide 2700 villages in the region and 293 villages in a smaller-scale study into clusters with similar characteristics and to determine a medoid, that is, the central village of the cluster, as the most representative point for each cluster. In this way, the most suitable location for the biomass power plant to be established was represented with the medoid in each cluster, thus minimizing the collection distance of the biomass and electricity transmission costs and simultaneously balancing the demand in the region with the installed power capacity (Kaundinya et al., 2013). Moreover, K-means clustering was utilized in another study to separate multidimensional data with parameter values such as installed capacity, voltage level, renewable technology type and geographical location into regions with similar characteristics (Grigoras and Scarlatache, 2015). In another publication, hierarchical and K-means clustering methods were used to group agricultural facilities that provide organic material to be used as waste sources according to similar characteristics and geographical proximity. It was aimed at determining the locations of biogas facilities in a way that would minimize the total costs of both waste collection and energy distribution by ensuring that each cluster creates a homogeneous supplier pool within itself (Obal et al., 2024).

This study is a continuation of the previous research where the K-Means clustering technique was used to determine the optimal biogas plant installation in the Eastern Anatolia Region (İnan, 2025). Unlike the previous study, medoids were derived from real data points with the K-Medoids algorithm and thus more realistic plant installation location values were obtained together with biogas potentials. The results of the method used, the average values were given together with the results of the K-means algorithm used and the differences between the two methods were mentioned.

Although Turkey has a significant capacity to process organic waste and convert it into value, this potential is not yet effectively used. However, financial support for projects aiming to evaluate organic waste as an energy source has not been able to attract the necessary attention in our country. In this context, in the current study, different clustering techniques were used to determine the most suitable biogas production location and potential for the Eastern Anatolia Region, where animal husbandry is among the main sources of income, and an effort was made to create awareness on the production of biogas from animal waste.

2. K-MEDOIDS AND K-MEANS CLUSTERING METHODS

K-Medoids is a type of algorithm that partitions n objects in a dataset into k predetermined clusters. In this method, a real data point (medoid) is used as the center for each cluster and each data point is assigned to the medoid it is closest to. This process aims to minimize the total mismatch within the clusters. The difference between K-Medoids and K-Means is that it uses

real data points instead of imaginary points as cluster centers and can work with various distance measures. Thanks to these features, K-Medoids shows a more robust performance against noisy points and outliers in the dataset [10].(Kaufman and Rousseeuw, 1990). K-Medoids algorithm consists of the following steps:

Step 1: Initial medoids are selected [10]. The dataset can be defined as $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$. Each data point is a d -dimensional vector.

$$x_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{id}) \quad (1)$$

Here, n represents the total number of data points and d stands for the number of dimensions of the data points. Then, k random points are assigned as initial medoids.

$$M = (m_1, m_2, \dots, m_k) \quad (2)$$

Step2: Data points are assigned to the nearest medoid. Euclidean distance can be used as the distance function.

$$x = (x_1, x_2, \dots, x_i) \text{ and } m = (m_1, m_2, \dots, m_j)$$

$$d(x_i, m_j) = \sqrt{\sum_{l=1}^n (x_{il} - m_{jl})^2} = \sqrt{(x_{i1} - m_{j1})^2 + (x_{i2} - m_{j2})^2 + \dots + (x_{in} - m_{jn})^2} \quad (3)$$

Clusters are formed by assigning each point x_i to the nearest medoid:

$$C_j = \{x_i \mid d(x_i, m_j) \leq d(x_i, m_k), \forall k \neq j\} \quad (4)$$

Here C_j represents the set belonging to the medoid m_j . Data point x_i becomes a member of the cluster to which it has the smallest distance.

Step 3: Medoid update is done. A new medoid is determined for each cluster. The new medoid is selected as the point that minimizes the total distance within the cluster. Total distance for current medoid:

$$D_{current} = \sum_{x \in C_j} d(x, m_j) \quad (5)$$

The total distance for the new medoid candidate $y \in C_j$ is determined as follows:

$$D_{new}(y) = \sum_{x \in C_j} d(x, y) \quad (6)$$

If $D_{new}(y) < D_{current}$, y is chosen as the new medoid instead of m_j medoid. In other words, a new center is determined that minimizes the total distance in the cluster.

Step 4: It is checked whether the medoids have changed or not. The new medoid set is achieved as follows:

$$M' = (m'_1, m'_2, \dots, m'_k) \quad (7)$$

If $M' = M$, in other words if the medoids have not changed, the algorithm stops.

If $M' \neq M$, go back to Step 2 and repeat the process with new medoids.

On the other hand, cluster centers are established as mean points by the K-means algorithm (İnan, 2025). K-Medoids algorithm is resistant to noise and outliers due to the use of real data points and works better on small to medium sized datasets. While K-means algorithm reliance on centroids makes it prone to outliers, it nonetheless performs rapidly on large datasets.

In general, the differences between the medoids determined by the K-Medoids algorithm and the centroid (K-Means center point) can be summarized as follows:

- Medoids are real data points that represent the best centers within the cluster, while the centroid is a theoretical point that is the average of all data points.
- Medoids are robust to outliers because they are selected from data points. On the other hand, the centroid can be affected by outliers due to the shift of the mean.
- While the point that minimizes the total distance is selected as the medoid, the centroid is computed by taking into account the average position of all points.

3. MATERIAL AND METHOD

In this study, as stated in the relevant literature, biogas potential was calculated based on the amounts of manure produced, considering each animal category separately (Pence et al., 2023; Pence et al., 2024). Live mass values, which differ according to the type, breed and age groups of animals, were taken as the basis for determining the approximate manure production. Daily fresh manure formation was determined using certain percentages of the live weights of the animals: This rate was determined as 6% for large animals, 5% for small animals and 4% for poultry. In calculating the daily manure amounts for each settlement unit, these percentages, which cover age, breed and species differences, were applied. It should be noted that manure production can vary depending on various factors such as climatic conditions, animal diet and husbandry techniques. To account for this variability, specific usability coefficients were employed for each animal species: 50% for large cattle, 13% for small cattle and 99% for poultry. The parameters for each animal species shown in Table 1 were computed using the formula given in reference (Pence et al., 2024), based on the information provided in reference (Pence et al., 2023):

$$BP = TM \cdot SR \cdot AC \cdot EB \quad (8)$$

In the formula, BP represents the annual biogas potential in cubic meters (m³); SR denotes for the solid matter ratio in the manure as a percentage (%); AC symbolizes the fertilizer usability coefficient as a percentage (%), and EB stands for the estimated biogas value that can be obtained from the total solid manure in cubic meters/kilogram (m³/kg). As a result, using the 2021 data of the Turkish Statistical Institute (TUIK), the total populations of cattle, sheep and poultry in each of the provinces in the Eastern Anatolia Region and the total amount of biogas that can be generated from these animals were computed and the results are demonstrated in Table 1.

Table 1. Aggregate livestock population and corresponding biogas generation potential across the Eastern Anatolia Region's provinces [11]

rovince	Cattle	Sheep/Goat	Poultry	Biogas Value (m ³)
Ardahan	331468	118527	295053	172994417
Ağrı	413012	1427144	236455	85782794
Bingöl	132307	696131	808614	36275883
Bitlis	88991	795230	95534	25244037
Elâzığ	187326	1089120	6844851	103849194
Erzincan	128289	550077	1354928	34089619
Erzurum	860404	900623	213061	184190375
Hakkâri	37923	676719	59673	14425098
Iğdır	100400	1402380	132059	31842530
Kars	620723	604755	893192	129277243
Malatya	174986	367606	6085786	61701154
Muş	335798	1250000	467007	81853187
Tunceli	25749	354337	81810	8821344
Van	166401	3384220	462032	58450998
Total	3603777	13616869	18030055	1028797881

In the next section, the above table data was evaluated with K-Medoids and K-means clustering techniques and the biogas plant location with the best efficiency in the region was obtained along with its production capacity.

4. DETECTING CONVENIENT BIOGAS FACILITY LOCATION WITH K-MEDOIDS AND K-MEANS CLUSTERING ALGORITHMS

Figure 1 shows the biogas production amounts acquired according to the latitude and longitude information of 14 provinces and 125 districts in the Eastern Anatolia Region, where the number of clusters is specified as 4 in the K-Medoids and K-means clustering methods.

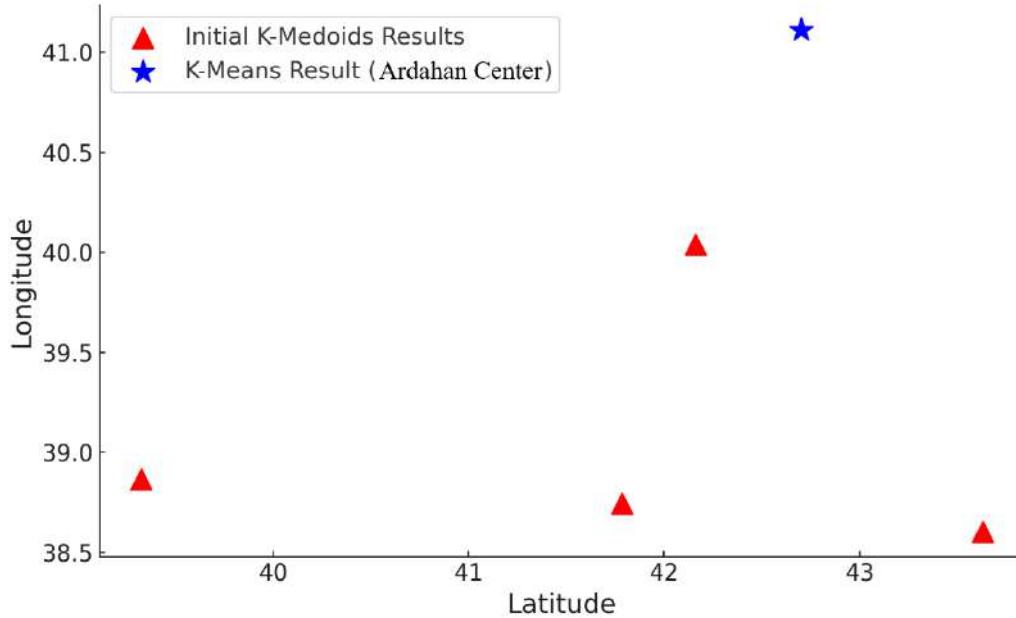

Figure 1. Biogas amounts acquired according to K-Medoids and K-means clustering methods

The point indicated with a blue star (★) in the above graph is the Ardahan Central District, which was specified as a result of the K-Means algorithm and was found to be the settlement with the highest biogas production capacity (123.1 million m³). The points indicated with red triangles (▲) are the real data points (Erzurum-Horasan, Van-İpekyolu, Muş-Korkut, Tunceli-Pertek) determined as a result of the K-Medoids algorithm and have been achieved as the settlements with the most suitable biogas production capacity among the districts currently included in the data set. Figure 1 explicitly demonstrates that K-Means method determines a mean point, while K-Medoids algorithm selects actual data points. Latitude/longitude information regarding the settlements found with the K-Medoids algorithm and the biogas production capacities corresponding to each are demonstrated in Table 2.

Table 2. Settlements found with the K-Medoids algorithm and the biogas production capacities corresponding to each of them

Medoid	Province/District Location	Latitude/Longitude Values	Estimated Production Amount (m ³)	Biogas
Medoid 1	Erzurum/Horasan	40.04/42.16	13.3 million	
Medoid 2	Van/İpekyolu	38.60/43.63	4.63 million	
Medoid 3	Muş/Korkut	38.74/41.78	5.58 million	

K-Medoids method initially has selected 4 center data points to optimize the biogas production potential. These centers are real data points that minimize the total distance. Therefore, a theoretical point is not determined in the K-Medoids method like K-Means, the result is achieved directly depending on the existing data. On the other hand, the K-Means method specifies the cluster centers as mean points. However, Ardahan Central district was determined as the cluster center instead of the mean value because it has a high point in biogas production. Therefore, K-Means can form a theoretical point.

5. CONCLUSION

The utilization of biogas technology has become increasingly important as a means of producing renewable energy by transforming and managing waste materials that pose environmental challenges, effectively turning them into valuable energy sources. Although Türkiye possesses significant capacity for harnessing organic waste, this potential is still largely untapped. Moreover, there has been insufficient interest in energy initiatives focused on organic waste across the country. In order to raise awareness in this area, a two-stage study was carried out to determine the most ideal biogas facility locations and production potential in the Eastern Anatolia region, where animal husbandry is one of the primary sources of income.

- First of all, the number of cattle, sheep and poultry raised in the provinces and districts of the Eastern Anatolia Region, the amount of biogas produced accordingly, and the latitude and longitude values of the relevant settlement has been acquired.
- In the next step, different clustering algorithms have employed to the obtained data in order to determine the optimum location of the facility that will provide the highest biogas production.

As a result of the application of the K-Medoids algorithm, the point with the highest biogas production potential was found to be Erzurum (Horasan). Other data points have been selected because they minimized the total distance within the clusters. In the K-Medoids algorithm, the Ardahan (Center) point has been determined by the K-means algorithm hasn't been found because points with high biogas production but far from other clusters were selected.

Consequently, it can be said that the K-means algorithm is advantageous when used in large data sets that require fast processing and when preferred in problems where data points show very large changes due to its averaging operation. However, being affected by outliers reveals its disadvantageous situation. Nevertheless, the K-Medoids method produces more realistic results because it selects real data points. It has a more robust infrastructure and is not affected by outliers. Therefore, if a biogas production plant is to be established, the K-Medoids algorithm may be preferred in finding the location information of the relevant facility together with the production value. However, it should be taken into consideration that it is slower than the K-Means method and is costly in large data.

It is believed that this study will motivate further research into comparable renewable energy initiatives, help boost biogas production from animal waste in the Eastern Anatolia Region and enhance the productivity of local livestock operations.

REFERENCES

Can, A. (2020). The statistical modeling of potential biogas production capacity from solid waste disposal sites in Turkey, *Journal of Cleaner Production*, 243:118501.

- Erdogdu, A.,E., Polat R. and Ozbay G. (2019). Pyrolysis of goat manure to produce bio-oil. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 22:452–457.
- Grigoras, G. and Scarlatache, F. (2015). An assessment of the renewable energy potential using a clustering-based data mining method. Case study in Romania, *Energy*, 81, 416-429.
- Inan, O. (2025). Identifying Optimal Biogas Plant Installation in Eastern Anatolia Region Using Clustering Techniques, *Journal of Yalvac Academy*, 10(1), 19-32.
- Kaufman, L. and Rousseeuw, P.J. (1990). Partitioning around Medoids (Program PAM), In: Kaufman, L. and Rousseeuw, P.J., Eds., *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 68-125.
- Kaundinya, D. P., Balachandra, P., Ravindranath, N. H. and Ashok, V. (2013). A GIS (geographical information system)-based spatial data mining approach for optimal location and capacity planning of distributed biomass power generation facilities: A case study of Tumkur district, India, *Energy*, 52, 77-88.
- Melikoglu, M. and Menekse, Z.K. (2020). Forecasting Turkey's cattle and sheep manure based biomethane potentials till 2026, *Biomass and Bioenergy*, 132:105440.
- Obal, T. M., Souza, J. T., Florentino, H. O., Francisco, A. C. and Soler, E. M. (2024). A matheuristic applied to clustering rural properties and allocating plants for biogas generation, *Energy*, 305, 132249.
- Pence, I., Kumaş, K., Cesmeli, M.S. Akyüz, A. (2024). Future prediction of biogas potential and CH₄ emission with boosting algorithms: the case of cattle, small ruminant, and poultry manure from Turkey. *Environ Sci Pollut Res* 31, 24461–24479. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-32666-7>
- Pence, I., Kumaş, K., Siseçi Çeşmeli, M., Akyüz, A. (2023). Modeling of energy and emissions from animal manure using machine learning methods: the case of the Western Mediterranean Region, Turkey. *Environ Sci Pollut Res* 30, 22631–22652 <https://doi.org/10.1007/s11356-022-23780-5>
- Senol, H., Ali Dereli M and Özbilgin F (2021) Investigation of the distribution of bovine manure-based biomethane potential using an artificial neural network in Turkey to 2030. *Renew Sust Energ Rev* 149:111338.
- Yuruk, F. and Erdogmus, P. (2018). Finding an optimum location for biogas plant: a case study for Duzce, Turkey, *Neural Computing and Applications*, 29(1), 157-165.

**TORSION TEST PROCESS OF COMPOSITE PIPES: APPLICATION EXAMPLE
PRODUCED BY FILAMENT WINDING METHOD**

**KOMPOZİT BORULARIN BURULMA TEST SÜRECİ: FİLAMAN SARIM
YÖNTEMİYLE ÜRETİLMİŞ UYGULAMA ÖRNEĞİ**

Durmuş TEMİZ^{1*}, Gültekin BASMACI², Lokman GEMİ³

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, 15300, Türkiye, D.Temiz ORCID
(0000-0002-7350-7502)

²Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey, L. Gemi (0000-0002-9895-6574)

³Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, 15300, Türkiye, G. Basmacı (0000-
0003-4818-3160)

Özet

Bu çalışmada, filaman sarım yöntemiyle üretilen hibrit kompozit boruların burulma testine yönelik olarak gerçekleştirilen numune hazırlama süreci ve test öncesi uygulamalar detaylı şekilde ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı, kompozit malzemelerin burulma yükleri altındaki mekanik davranışlarını incelemek üzere uygun ve tekrarlanabilir bir test altyapısı oluşturmaktır. Bu doğrultuda, tarım makinelerinde sıkça kullanılan sıkma merdaneleri örnek alınarak, gerçek boyutların yaklaşık üçte biri oranında küçültülmüş prototip numuneler tasarlanmıştır. Hazırlanan numuneler 500 mm uzunluğa, 36 mm iç çapa ve 1,8 mm et kalınlığına sahip olacak şekilde imal edilmiştir. Test sürecinde kompozit boruların güvenli bir şekilde sabitlenebilmesi için, tutucu aparatlar Ck45 ıslah çeliğinden üretilmiş ve hassas toleranslarla torna tezgâhında işlenmiştir. Bu aparatlar, sıkı geçme prensibine uygun olarak kompozit numunelere monte edilmiştir. Yapıştırma işlemi öncesinde, yüzeyler zımpara ile pürüzlendirilmiş ve ardından aseton ile temizlenerek yapışma kalitesi artırılmıştır. Yapıştırıcı olarak yüksek mukavemetli Loctite 9466 tercih edilmiş ve özel bir yapıştırıcı tabancası yardımıyla dikkatlice uygulanmıştır. Tutucular, numunelere dikdörtgen profillerin paralelliği korunacak şekilde yerleştirilmiş ve üç gün boyunca oda sıcaklığında kürlenmeye bırakılmıştır. Tüm bu işlemlerin ardından elde edilen kompozit numuneler, burulma testine hazır hale getirilmiştir. Bu hazırlık süreci, test sonuçlarının güvenilirliği, doğruluğu ve tekrarlanabilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışma sonucunda elde edilecek veriler, hibrit kompozit boruların mühendislik uygulamalarındaki potansiyel kullanım alanlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adhesive Yapıştırıcı, Filaman Sarım, Kompozit Boru, Burulma Testi

Abstract

In this study, the specimen preparation process and pre-test applications for the torsion testing of hybrid composite pipes produced by the filament winding method were examined in detail. The main objective of the research is to establish a suitable and repeatable test setup to investigate the mechanical behavior of composite materials under torsional loads. For this purpose, prototype specimens were designed by scaling down commonly used compression rollers in agricultural machinery to approximately one-third of their original size. The prepared specimens were manufactured with dimensions of 500 mm in length, 36 mm in inner diameter,

and 1.8 mm in wall thickness. To ensure secure fixation of the composite pipes during the test, clamping fixtures were produced from Ck45 tempered steel and machined with precise tolerances on a lathe. These fixtures were assembled onto the composite specimens based on the interference fit principle. Before the bonding process, surfaces were roughened with sandpaper and then cleaned with acetone to enhance adhesion quality. A high-strength adhesive, Loctite 9466, was carefully applied using a specialized adhesive gun. The fixtures were positioned inside the specimens while maintaining the parallelism of rectangular profiles and were left to cure at room temperature for three days. After completing all these procedures, the composite specimens were made ready for the torsion test. This preparation process plays a crucial role in ensuring the reliability, accuracy, and repeatability of the test results. The data obtained from the study will contribute to a better understanding of the potential application areas of hybrid composite pipes in engineering fields.

Keywords: Adhesive Adhesive, Filament Winding, Composite Pipe, Torsion Test

3. INTRODUCTION

Filament wound hybrid composite pipes are among the advanced technology products that offer innovative solutions in the engineering and construction sectors. These pipes, which are obtained by combining high performance carbon and glass fibres with polymer matrices, exhibit superior mechanical properties thanks to their hybrid structure (Amid et al., 2016; Giancaspro et al., 2010). The versatile advantages offered by hybrid composites make them lighter, more durable and more resistant to environmental effects compared to conventional materials. In this context, torsion tests play a critical role in determining the load carrying capacity and analysing the mechanical behaviour of hybrid composite pipes. The data obtained from the tests are of great importance in terms of increasing reliability in engineering applications and making appropriate material selection. Torsional strength is shaped by a complex combination of fibre type, matrix structure, manufacturing process and fibre-matrix interface interactions. Especially the combination of glass and carbon fibres significantly increases the mechanical strength of pipes (Amid et al., 2016; Giancaspro et al., 2010).

Filament wound hybrid composite pipes are among the advanced technology products that offer innovative solutions in the engineering and construction sectors. Another important factor determining the performance of the composite structure is the angle of placement of the fibres and the properties of the matrix used. These factors directly affect the behaviour of pipes under torsional loads. The variability of the mechanical properties of hybrid composite pipes produced with different polymer matrix compositions requires precise management of the design and manufacturing process in this field. In addition, the long-term effects of environmental impacts on these structures is one of the research topics that attracts attention in the literature (Amid et al., 2016; Giancaspro et al., 2010). Parameters such as temperature and pressure applied during the production process and manufacturing methods are also among the important factors affecting the performance of hybrid composites. In these pipes produced by filament winding method, optimising the production parameters increases the homogeneity of the internal structure and increases the mechanical strength (Jacquemin et al., 2003; Amid et al., 2016).

The damage mechanisms observed during torsion tests, especially delaminations and microstructural distortions, are important in determining the strength limits of hybrid composites. Such damages observed in carbon fibre supported hybrid structures shed light on future designs and allow the elimination of weak points (Giancaspro et al., 2010; Tan & Uy, 2009).

Investigating the torsional tests of filament wound hybrid composite pipes provides a great opportunity to better understand the potential of these materials in engineering applications. The data obtained encourages the use of hybrid composites in areas such as construction, automotive and defence industries and contributes to new generation material designs (Yıldırım & Pıhtılı, 2016). This study describes the preparation of specimens for torsion test to investigate the torsional behaviour of composite pipes. It is an important experimental study for the design and assembly of the holder in torsion tests of composite pipes.

4. METHOD

In this study, the torsion test of composite pipes is explained in sequence. The mechanical test to which the composite pipes produced with filament winding are subjected to according to the place where they will be used is planned in advance and it is decided to perform torsion test considering the conditions in that environment. In this context, the stages of the pipes produced before the torsion test are explained.

4.1.Preparation of Specimens for Torsion Test

The specimens for the torsion test were obtained by reducing the dimensions of this machine by 1/3 as a result of the squeezing rollers of the meadow mower, which are actually agricultural machines, being made of composite pipes and subjected to torsion. These dimensions are 500 mm length, 36 mm inner diameter and 1.8 mm wall thickness pipes were obtained. This pipe is given in figure 1.

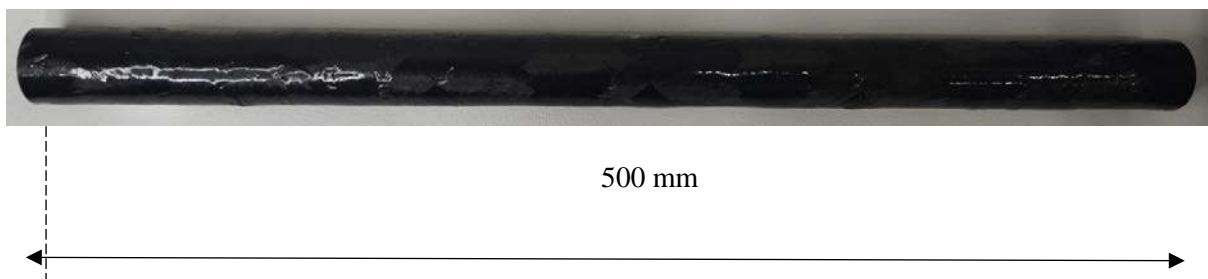
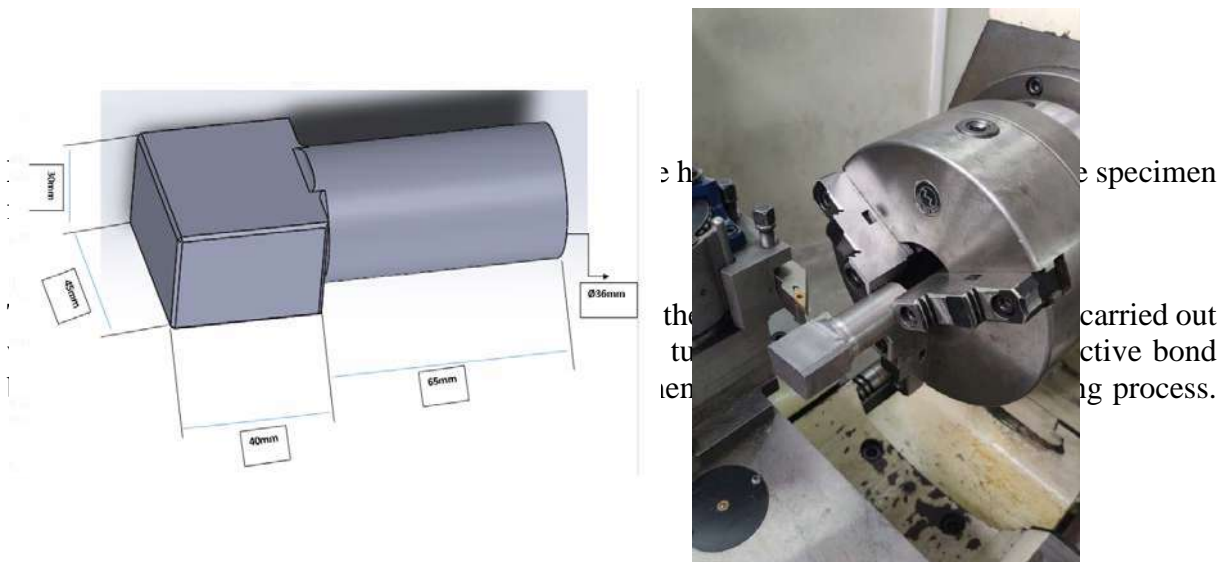

Figure 1. Cut Specimen Example for Torsion Test

4.2.Specimen Design for Torsion Test

For the design and production of the holder specimen, Ck45 reclaimed steel, which we also use in the ring pulling apparatus, which has easy machinability and sufficient strength, was preferred. SAE 1050 (c45) CK45 steel plate in the size of 40x45x115 mm was obtained from the manufacturing steel, and the plate material was finalised as shown in Figure 2 after turning processes by making appropriate centring and interference fit forms in accordance with the given dimensions.

Loctite 9466 brand multi-purpose adhesive shown in the figure has high bond strength. The bonding process was carried out at room temperature by using Loctite 9466 adhesive on the specimen with the help of a special Hand Gun squeezing apparatus, taking into account Henkel's bonding instructions. The sample bonding stages are given in Figure 4 in order.

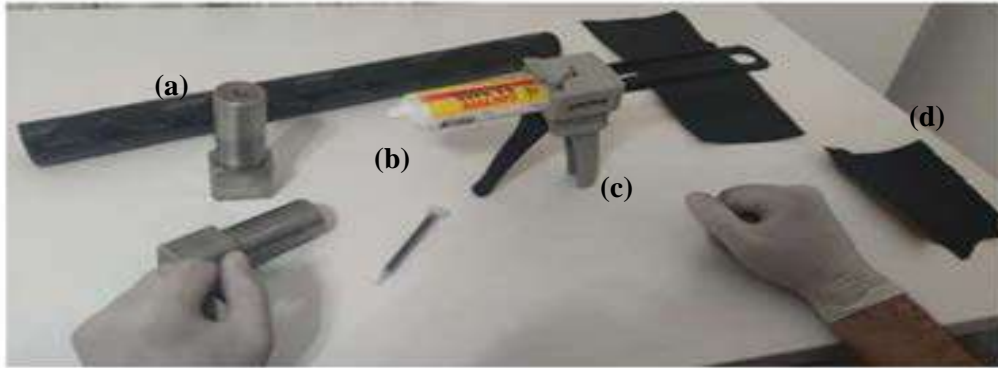

Figure 3. Specimen bonding with a) composite specimen b) holding apparatus c) Loctite 9466 adhesive and gun d) Sandpaper for the surfaces of the specimens

In order to properly mount the hybrid composite specimens prepared for the torsion test in the test rig, the end parts of the holder apparatus were turned to ensure a tight fit to the composite pipe. This design facilitates centring of the specimen during the test and prevents any slippage or deflection under the applied torsional moment. In order to ensure a strong and reliable adhesion between the specimen and the holder, some surface preparations were carried out before the bonding process. Firstly, the inner surface of the specimen and the holder surfaces were sanded and then wiped with acetone to remove dirt and oil residues on the surface. After these processes, adhesive was applied to the specimen surface with a gun as shown in Figure 4. In order to distribute the adhesive homogenously on the surface, an equal amount was spread by hand over the area where the holder would be placed. After the adhesive was applied to both the inner surface of the specimen and the outer surface of the holders, the holders were carefully placed inside the specimen with the rectangular profiles parallel to each other. After this process, the specimens were kept at room temperature for three days for complete adhesion. At the end of this period, the specimens were made ready for torsion test. These process steps are given as a flow algorithm in Figure 5.

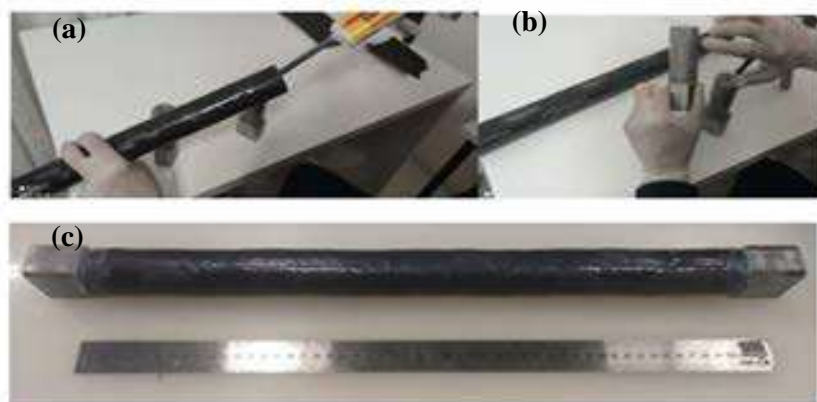

Figure 4. Specimen bonding process sequence

Figure 5. Test Specimen Preparation Algorithm for Torsion

5. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

In this study, the specimen preparation processes carried out in order to make the hybrid composite pipes produced by filament winding method suitable for torsion test are examined in detail. The composite specimens, which were designed to represent the structural components used in agricultural machinery, were manufactured according to the specified dimensions and integrated with the holders made of Ck45 reclaimed steel in accordance with the test apparatus. In order to ensure a strong connection between the holder and the specimen, surface preparation was meticulously carried out; Loctite 9466 adhesive with high adhesion strength was used after sanding and cleaning with acetone. After gluing, the specimens were kept under suitable conditions for three days until the curing process was completed. As a result, high strength and reliable specimens ready for torsion test were obtained thanks to the procedures performed. It is thought that the data obtained from the torsion tests of the specimens prepared by this method

will provide important contributions to understanding the mechanical behaviour of hybrid composite pipes and evaluating their potential for use in applications such as agricultural machinery. In addition, this approach can be adapted to the test preparations of composite structures with different dimensions and geometries.

4. REFERENCES

Amid, H., Jeddi, A., Salehi, M., Dabiryan, H., & Pejman, R. (2016). Investigation of circular woven composite preforms for composite pipes. *Autex Research Journal*, 16(2), 100-108. <https://doi.org/10.1515/aut-2015-0036>

Demet, S., Sepetcioğlu, H., & Bağcı, M. (2022). Filament sarım bazalt / epoksi kompozit boruların iç yüzey erozif aşınma davranışına partikül hızı ve çarpma açısının etkisi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C Tasarım Ve Teknoloji*, 10(4), 1046-1058. <https://doi.org/10.29109/gujsc.1172231>

Gemi, L., Azeem, M., Yazman, Ş., Kayrı, M., & Gök, O. (2024). Investigation of mechanical properties and damage development of filament wound gfrp composite pipes by ring tensile test. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*. <https://doi.org/10.47112/neufmbd.2024.34>

Giancaspro, J., Papakonstantinou, C., & Balaguru, P. (2010). Flexural response of inorganic hybrid composites with e-glass and carbon fibers. *Journal of Engineering Materials and Technology*, 132(2). <https://doi.org/10.1115/1.4000670>

Jacquemin, F., Vautrin, A., & Guillén, R. (2003). Internal stress reduction in filament wound composite pipes by humid conditioning: numerical simulation. *Materials Science Forum*, 426-432, 2089-2094. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/msf.426-432.2089>

Kara, M. and Uyaner, M. (2016). E-cami/epoksi kompozit boruların darbe cevabına vurucu geometrisinin etkisi. *Anadolu University Journal of Science and Technology-a Applied Sciences and Engineering*, 17(3). <https://doi.org/10.18038/btda.68342>

Kara, M. and Uyaner, M. (2017). Filaman sarım ile üretilen ctp kompozit borularda tabaka sayısının teğetsel gerilme dayanımına etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 666. <https://doi.org/10.19113/sdufbed.50178>

Koyunbakan, M., Ünüvar, A., Eskizeybek, V., & Avcı, A. (2021). Cctp kompozitlerin ağaç matkabıyla delinme performanslarının deneysel incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.830262>

Tan, E. and Uy, B. (2009). Experimental study on straight composite beams subjected to combined flexure and torsion. *Journal of Constructional Steel Research*, 65(4), 784-793. <https://doi.org/10.1016/j.jcsr.2008.10.006>

Taşyürek, M. and Ekinci, Ş. (2021). Deniz içi nakil hatlarında polimer esaslı cnt takviyeli kompozit boruların kullanılabilirliği. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.17714/gumusfenbil.767802>

Yıldırım, H. and Pıhtılı, H. (2016). Investigation of the mechanic behaviours in hollow composite shafts having different fiber reinforcement and orientation angles. *Materialwissenschaft Und Werkstofftechnik*, 47(7), 646-656. <https://doi.org/10.1002/mawe.201600509>

Yılmaz, Y., Çallıoğlu, H., & BALBAY, A. (2022). Investigation of quasi-static crushing and energy absorption behaviors of carbon nanotube reinforced glass fiber/epoxy and carbon

fiber/epoxy composite tubular structures. Pamukkale University Journal of Engineering Sciences, 28(1), 81-90. <https://doi.org/10.5505/pajes.2021.68047>

Ölmez, C., Sever, Z., & Güneş, S. (2023). Kompozit malzemelerin mühendislik uygulamaları: sınıflandırılması, mekanik hesaplamaları, üretim yöntemleri ve kullanım alanları.. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub131.c723>

ŞAHAN, M. (2018). Hasar gören galvanizli boruların epoksi esaslı yapıştırıcı ile tamiratında boru yama geometrisi ile boru patlama basıncı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.445354>

GOLDEN RATIO AESTHETIC RELATIONSHIP IN THE FACADE DESIGN OF
CAHİT SITKI TARANCI HOUSE

CAHİT SITKI TARANCI EVİ'NİN CEPHE TASARIMINDA
ALTIN ORAN-ESTETİK İLİŞKİSİ

Evin İLİŞER¹, Meltem ERBAŞ ÖZİL²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim
Dalı, 0009-0006-2371-3021

²Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı,
0000-0003-2077-8728

Özet

Tasarım, var olmayan bir şeyi zihinde şekillendirerek yeni bir deneyim veya yapı oluşturma sürecidir. Mimarlar, bir yapı tasarlarken doğadan ilham alır ve belirli ilkelere, matematiksel oranlara dayanarak kendi yaşam alanını inşa ederler. Bu oranlar içerisinde en eski ve en yaygın olarak kullanılanı ise, bir zamanlar güzel olgusuyla birlikte anılan altın oran olmuştur. Denge ve uyumu sağlayan bir unsur olan altın oran, tarih boyunca birçok farklı eserde kendini göstermiştir. Altın oran, bir dizi kurallı geometrik biçimi içerisinde barındırmakla beraber, bu oranın matematiksel değeri 1,618 olup bu değere Φ "phi" denilmektedir. Tarih boyunca altın oranı kullanarak tasarlanan birçok dönem yapısı bulunmakta ve geleneksel ev tasarımında bu oranın kullanımı dikkat çeken bir konu olmuştur. Bu sebeple yapılan çalışma kapsamında günümüzde hala ayakta duran Diyarbakır geleneksel evlerinin tasarımında altın oranın tasarım öğesi olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinden analizler yapılmıştır. Bu bağlamda, Diyarbakır için önemli sivil mimari örneği olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin cephe kurgusundaki doluluk-boşluk oranlarının oluşturduğu estetiğin altın oranla ilgisi araştırılmıştır. Bu amaçla ulusal ve uluslararası kaynaklardan faydalanılarak detaylı literatür araştırması yapıldıktan sonra altın oran kavramı ve tarihçesi, altın oranın kullanıldığı alanlar ve Diyarbakır geleneksel evleri ile ilgili kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra altın oran analizi yapılacak olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin tarihçesinden ve mimari özelliklerinden bahsedilmiştir. Çalışma kapsamında, Cahit Sıtkı Tarancı Evinin cephe çizimleri üzerinden doluluk-boşluk oranları belirlenerek altın oran değerine yakınlığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Altın oran, altın oran ve mimarlık, altın oran ve estetik, Diyarbakır geleneksel evlerinde altın oran

Abstract

Design is the process of creating a new experience or structure by shaping something that does not exist in the mind. Architects are inspired by nature when designing a building and build their own living space based on certain principles and mathematical proportions. The oldest and most widely used of these ratios is the golden ratio, once associated with the concept of beauty. The golden ratio, which is an element that provides balance and harmony, has manifested itself in many different works throughout history. While the golden ratio contains a series of regular geometric forms, the mathematical value of this ratio is 1.618 and this value is called Φ "phi". Throughout history, there are many period structures designed using the golden ratio, and the use of this ratio in traditional housing design has been a striking issue. For this reason, the study

analyzed the possibility that the golden ratio may have been used as a design element in the design of Diyarbakır traditional houses that are still standing today. In this context, the relationship between the golden ratio and the aesthetics created by the fullness-void ratios in the façade of Cahit Sıtkı Tarancı House, an important example of civil architecture for Diyarbakır, was investigated. For this purpose, after a detailed literature research utilizing national and international sources, the concept and history of the golden ratio, the areas where the golden ratio is used and the concepts related to Diyarbakır traditional houses are explained. Then, the history and architectural features of Cahit Sıtkı Tarancı House, which will be analyzed for the golden ratio, are mentioned. Within the scope of the study, occupancy and emptiness ratios were determined through the facade drawings of Cahit Sıtkı Tarancı House and its closeness to the golden ratio value was determined.

Keywords: Golden ratio, golden ratio and architecture, golden ratio and aesthetics, golden ratio in Diyarbakır traditional houses

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar, doğayı gözlemleyerek geometriyi bir tasarım yöntemi olarak benimsemiş ve bu doğrultuda çeşitli oranlar keşfetmiştir. Bu oranlar, yaşam alanlarını inşa ederken estetik ve uyumu sağlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kesin kurala bağlı olmaksızın, tasarım sürecinde dengeyi ve görsel bütünlüğü koruma isteği her zaman var olmuştur. Bazı tasarımcılar, güzellik kavramını geometrik oranlarla ifade etmiş ve bunlar arasında en yaygın kullanılan ise uzun yıllar estetikle özdeşleşen altın oran olmuştur. Altın oran, yalnızca bir matematiksel kavram olmanın ötesinde, tasarım sürecinde uyum ve dengeyi sağlayan temel ölçütlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Antik çağlardan günümüze kadar pek çok alanda kullanılan altın oran, ilk kez MÖ 300 yılında Euclid tarafından bir doğrunun bölünmesiyle ilgili olarak “aşırı ve ortalama oranda bölme” olarak tanımlanmıştır (Herz-Fischler, 2019). Ünlü Yunan heykeltıraş Phidias’ın eserlerinde bu oranı kullanması, ona ithafen isminin ilk harfi olan “Phi” (Φ) sembolüyle anılmasına neden olmuştur. Yunan alfabesinin 21. harfi olan Phi, 20. yüzyılın başlarında matematikçi Mark Barr tarafından, 1,618 değerine sahip altın oranı ifade etmek üzere matematiksel bir sembol olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bergil, 2009).

Fibonacci sayısı dizisinden türetilen 1,618 sayısı ile temsil edilen altın oran, tarih boyunca pek çok bilimsel ve sanatsal çalışmanın odağı olmuştur. Mimarlıkta estetiğin matematiksel bir ögesi olarak kabul edilen altın oran, rasyonel tasarımların estetik karşılığı haline gelmektedir. Sanatın her alanında bir eser oluşturulduğunda, bu eserin beğenilmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle sanatçılar, güzelliği bulmak ve bunu en doğru şekilde yansıtmak için çaba sarf etmişlerdir. Altın oranla ilişkilendirilen tüm eserler ise "güzel" olarak değerlendirilip geniş kitleler tarafından beğenilmiştir (Gürsoy, 2018).

Geçmişten günümüze birçok mimari eserin plan ve cephe analizlerinde altın oranı, yani 1,618 sayısını veren değerlere sıkça rastlanmaktadır. Anıtsal ve dini yapıların mimarileri üzerinde yapılan pek çok çalışmada altın oranın kullanıldığı ortaya çıkmışken, geleneksel konut mimarisinde bu oranın kullanımıyla ilgili herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Buradan yola çıkarak Diyarbakır geleneksel evlerinin tasarımında altın orana yakın bir değer olup olmadığının sorgulanması, çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; Diyarbakır için önemli sivil mimari örneği olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi’nin cephe tasarımındaki doluluk-boşluk oranlarının oluşturduğu estetiğin altın oranla ilgisinin araştırılmasıdır. Bu zamana kadar altın oran ile ilgili pek çok çalışma gerçekleştirilmiş, ancak mimarlıkta altın oranın kullanımı konusunda yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca, önceki çalışmaların

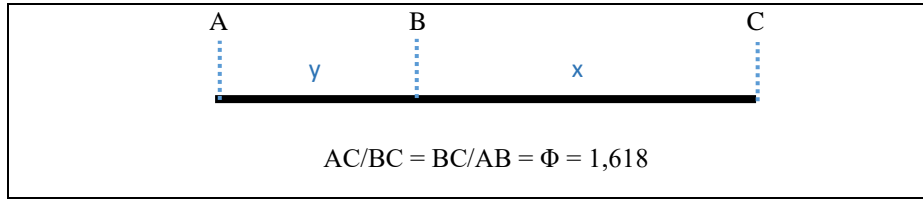
çoğunlukla dini yapılarla ilgili olması, geleneksel evlerle ilgili yapılacak bir araştırmanın bu alanda bir boşluğu doldurması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1.1. Altın Oran Kavramı ve Tarihçesi

Altın oran kavramı, oldukça derin ve zengin bir geçmişe sahiptir. İlk matematiksel kaydının MÖ 3. yüzyılda Euclid tarafından yapılarak, "aşıt ve ortalama oran" (extreme and mean ratio) terimiyle tanımlandığı bilinmektedir. Bu kavram, altın oranın matematiksel temellerinin atıldığı döneme işaret etmektedir. Ayrıca bazı kaynaklar, Eski Mısır'da MÖ 3000'lere kadar altın oranla ilgili bir bilgi birikimi olduğuna dair iddialarda bulunmaktadır (Kalaycı, 1994).

Tarihi süreç içinde altın oran farklı adlarla anılmaya başlamıştır. Özellikle Leonardo da Vinci'nin eserlerinde altın oranı kullanmasının ardından, Luca Pacioli'nin 1509 yılında Venedik'te yayımlanan "*De Divina Proportione*" adlı eserinde altın oran "divine proportion" (ilahi oran) olarak anılmaya başlanmıştır (Tekkanat, 2006). Bu terim, altın oranı sadece matematiksel bir kavram değil, aynı zamanda estetik ve kutsal bir anlayışla ilişkilendirmiştir. Daha yakın bir dönemde, özellikle 19. yüzyılda Martin Ohm'un 1835 yılında yayımlanan matematik ders kitabında "goldene schnitt" (altın kesit) terimi kullanılmaya başlanmış ve bu şekilde yaygınlaşmıştır (Herz-Fischler, 2019).

Altın oran, bir doğru parçasının bir noktada bölünmesiyle, büyük parçanın küçük parçaya oranı ile tüm doğru parçasının büyük parçaya oranının birbirine eşit olacağı şekilde matematiksel olarak ifade edilebilmektedir (Livio, 2002) (Şekil 1).

Şekil 1. Altın Oran'ın Matematiksel İfadesi (Euclid, M.Ö. 300)

Zamanla diğer bilim insanlarının da ilgisini çeken ve geniş kitlelere ulaşan altın oran, ünlü matematikçi Fibonacci'nin geliştirdiği Fibonacci sayı dizisiyle ilişkilendirilmiştir. Fibonacci sayıları, her sayının kendisinden önceki iki sayının toplamına dayanan bir dizidir. Bu dizinin başlangıcı 1, 1 ile başlamakta olup ardından 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, 377... şeklinde devam etmektedir. Bu dizideki herhangi bir sayının kendinden önceki sayıya bölünmesiyle elde edilen değerler birbirine çok yakındır. Özellikle dizinin 13. teriminden sonra bu oran sabitlenmeye başlayarak 1,618 değerine çok yaklaşmaktadır. Elde edilen bu değer, altın oranı temsil eder ve "Phi" (Φ) sembolü ile gösterilir (Akçağıl, 2005). Bu kurala göre Fibonacci sayılarının birbirine oranı aşağıdaki gibidir:

$$F_{13}/F_{12} = 233/144 = 1,618...$$

$$F_{14}/F_{13} = 377/233 = 1,618...$$

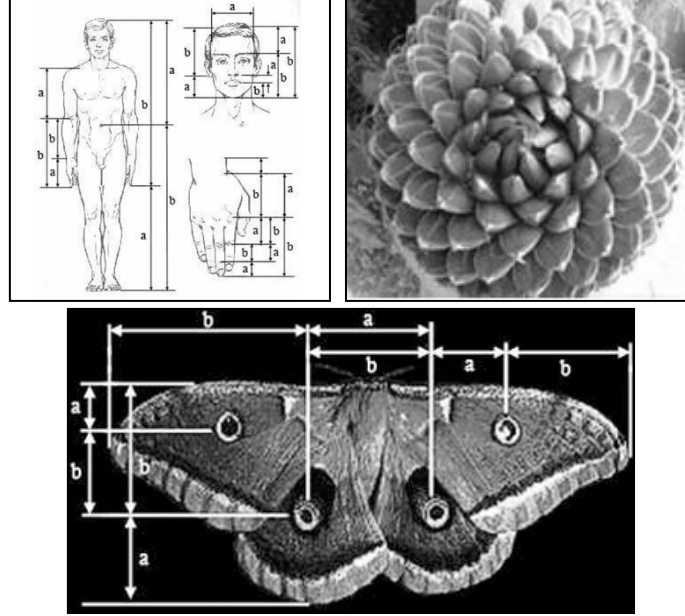
$$F_{15}/F_{14} = 610/377 = 1,618...$$

$$F_{16}/F_{15} = 987/610 = 1,618...$$

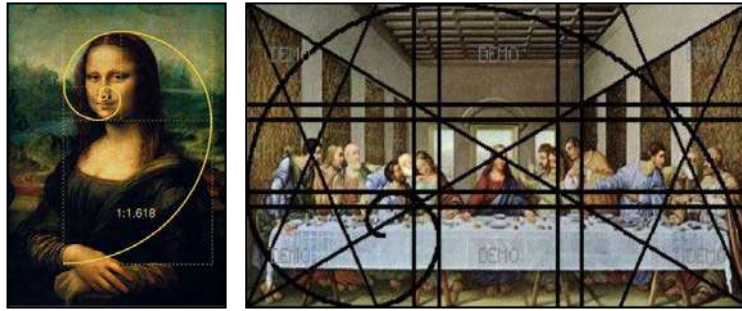
$$F_{17}/F_{16} = 1597/987 = 1,618... \text{ (Akçağıl, 2005)}$$

Bu bağlantı, altın oranı hem matematiksel hem de estetik bir kavram olarak pekiştirmiştir.

Altın oran matematiksel bir kavram olmanın ötesinde, doğada çeşitli bitkilerin yaprak diziliminde, insan bedeninin anatomisinde, sanatta ve mimari tasarımlara kadar evrendeki her şeye yansyarak kendini göstermektedir (Şekil 2, Şekil 3).

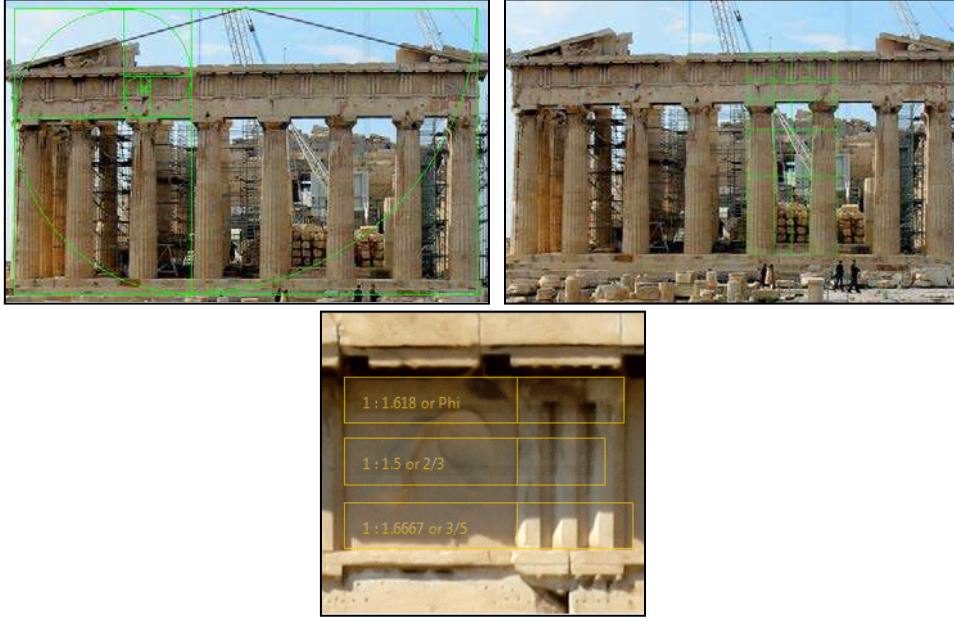

Şekil 2. İnsan Bedeninde ve Doğada Görülen Altın Oran Örnekleri (Akhtaruzzaman ve Shafie, 2011)

Şekil 3. Sanatta Altın Oran (Yılmaz, 2017)

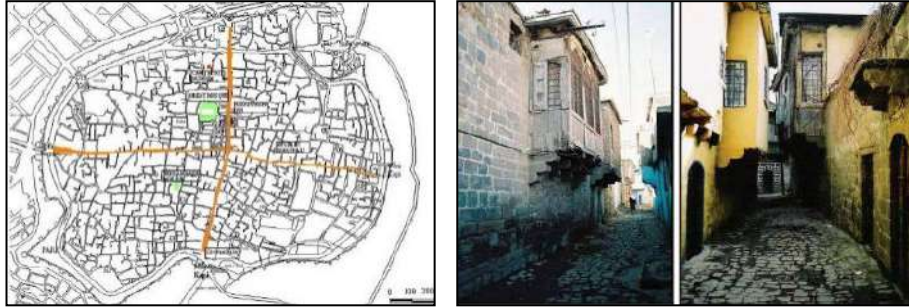
Altın oranın anlaşılması, uygulanması ve tasarımın içine yerleşmesi mimarlıkla başlamıştır. Dünyanın varoluşuyla birlikte mimarının de var olduğu düşünüldüğünde, altın oranın farkında olmadan, sezgisel bir şekilde mimaride her zaman mevcut olduğunu söylemek mümkündür (Yılmaz, 2017) (Şekil 4).

Şekil 4. Mimarlıkta Altın Oran (URL-1)

1.3. Diyarbakır Geleneksel Evleri ve Mimari Özellikleri

Diyarbakır kenti, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Karacadağ ile Dicle Nehri arasındaki geniş bazalt platosunun doğu ucunda yer almaktadır. Şehrin ilk yerleşim alanı olan Fis Kaya, Dicle Nehri'nin kıyısındaki sarp kayalık bir alanda konumlanmıştır. Diyarbakır'ı karakterize eden en belirgin unsurlardan biri, şehrin etrafını çevreleyen ve doğal topoğrafyaya bağlı olarak şekillenen surlardır. Bu surlar, evlerin birbirine yakın ve çoğunlukla bitişik şekilde inşa edilmesini zorunlu kılan bir çerçeve oluşturmuştur (Dağtekin vd., 2018) (Şekil 5).

Şekil 5. Diyarbakır Suriçi Bölgesi (Akın ve Yıldırım, 2006) ve Geleneksel Kent Dokusunda Sokaklar (Payaşlı Oğuz ve Halifeoğlu, 2017)

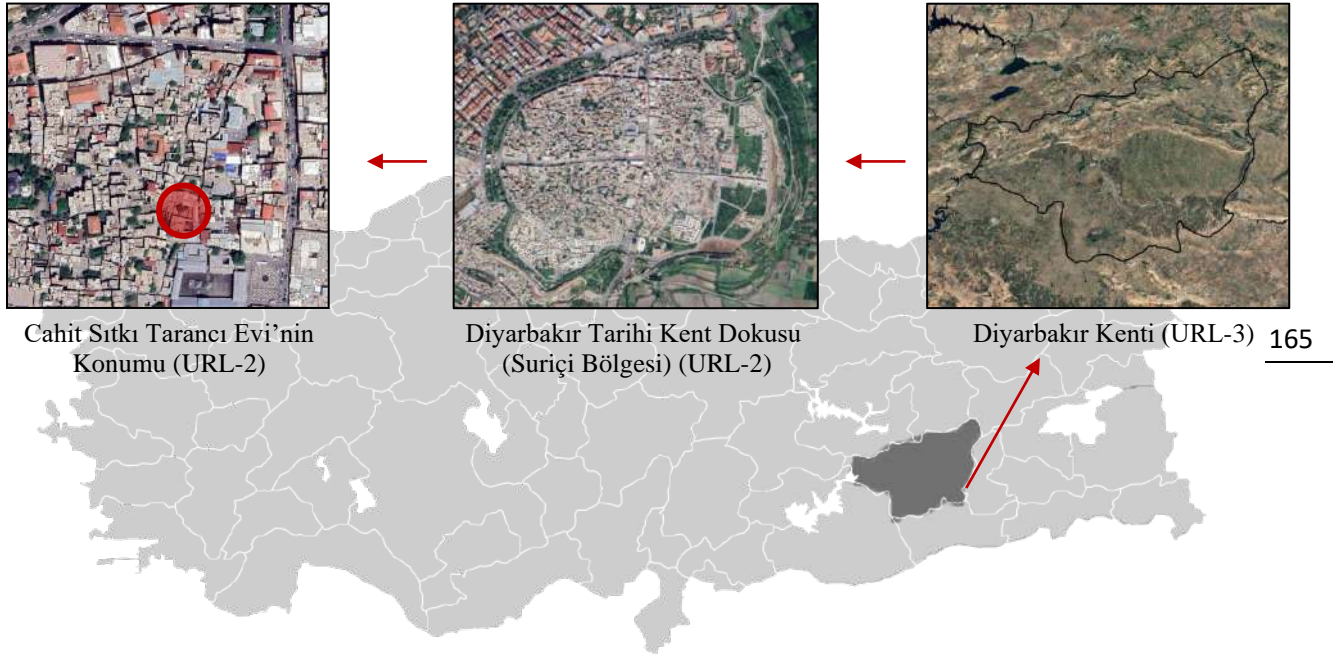
Diyarbakır'ın sıcak iklimi, Suriçi Bölgesi'ndeki yerleşim düzenini belirleyen temel faktörlerden biridir. Güneşin yakıcı etkisinden korunmak amacıyla yapılar genellikle bitişik olarak inşa edilmiş ve bu durum iç avlulu konut tipolojisinin gelişmesine neden olmuştur. Parsel şekilleri değişiklik gösterebilse de, avluyu çevreleyen bina kütleleri çoğunlukla birbirine dik ya da dar açılarla bağlanmaktadır. Konutlar genellikle doğu-batı ya da kuzey-güney ekseninde konumlandırılmıştır. Kare, dikdörtgen veya yamuk formlarda planlanan avlulara sahip geleneksel Diyarbakır evleri; bir, iki, üç veya dört yapı bloğundan meydana gelebilmektedir. Bu yapılar çoğunlukla bir ya da iki katlı olsa da, zaman zaman üç katlı örneklerle rastlanmaktadır. Avluyu çevreleyen her bir kütle, farklı mevsim koşullarına uygun olarak (yazlık, kışlık ya da baharlık) planlanmıştır (Özyılmaz, 2017) (Şekil 6).

Şekil 6. Geleneksel Diyarbakır Evlerine Örnek Verilebilecek Olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi

2. YÖNTEM

Diyarbakır'ın Suriçi Bölgesi'ndeki Cami Kebir Mahallesi'nde yer alan Cahit Sıtkı Tarancı Evi, bu çalışmanın materyalini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin Konumu (URL-2)

Diyarbakır Tarihi Kent Dokusu (Suriçi Bölgesi) (URL-2)

Diyarbakır Kenti (URL-3) 165

Şekil 1. Türkiye Haritasında Diyarbakır Kenti, Suriçi Bölgesi ve Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin Konumu

Öncelikle çalışmanın problemi, amacı ve önemi belirlenmiş olup, ardından kapsam ve sınırlılıkları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili ulusal ve uluslararası kaynaklar taranarak detaylı bir literatür araştırması gerçekleştirilmiş; altın oran kavramı ve tarihçesi, kullanım alanları ve Diyarbakır geleneksel evleri ile ilgili temel bilgiler açıklanmıştır. Daha sonra altın oran analizi yapılacak olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin tarihçesi ve mimari özellikleri ele alınmıştır. Literatür taraması sürecinde kitaplar, makaleler, tezler ve dergilerin yanı sıra Google Earth görüntüleri ve yerinde çekilen fotoğraflardan yararlanılarak çalışma, görsel verilerle desteklenmiştir. Alan çalışması kapsamında, Diyarbakır'ın tarihi kent dokusu olan Suriçi Bölgesinde yer alan Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve çevresi detaylı bir şekilde gözlemlenerek fotoğraflandırılmıştır. Yapının rölöve çizimleri üzerinden cephe analizleri yapılmış, altın oran tespitine yönelik etütler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte AutoCAD ve Photoshop gibi bilgisayar destekli programlar kullanılmıştır. Çalışma, altın oranın mimari tasarımlarda estetik olgunun önemli bir unsuru olduğu varsayımıyla yürütülmüştür. Bu doğrultuda, örneklem olarak seçilen

yapının cephe analizleri yapılmış ve elde edilen bulgular tablolara aktarılarak değerlendirilmiştir. Son olarak, analiz sonuçları ve öneriler çalışmanın sonuç bölümünde sunulmuştur.

Tez kapsamında incelenen Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin avluya bakan kuzey (kışlık), güney (yazlık), doğu (ilkbaharlık) ve batı (sonbaharlık) cephelerinin doluluk-boşluk oranları üzerinden analizler yapılmıştır. İlk aşamada, cephelerin doluluk-boşluk oranları hesaplanarak tüm alan/dolu alan, tüm alan/boş alan ve dolu alan/boş alan şeklinde sınıflandırılmış ve elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur. Bu hesaplamalar sırasında, sonuçların altın oran (1,618) değerinden sapma miktarları belirlenmiştir. Sapma oranlarının ortalaması alınırken, cephedeki oranlardan yalnızca biri altın orana daha yakınsa bu değer esas alınmış; birden fazla oran altın orana yakın olduğu takdirde, bu değerlerin ortalaması hesaplanarak cephenin altın orandan ortalama sapma miktarı tespit edilmiştir (Şekil 2, Şekil 3). Ayrıca, bazı cephelerde farklı kot seviyelerinde bulunan kütleler nedeniyle analizler iki ayrı alan üzerinden yapılmıştır. Bu durumlarda, her iki kütlede elde edilen altın orandan sapma değerlerinin ortalaması dikkate alınarak bütüncül bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Altın oran sayısından ortalama sapma miktarı} &= \text{sapma1} \\ \text{Altın oran sayısından ortalama sapma miktarı} &= \frac{\text{sapma1} + \text{sapma2}}{2} \\ \text{Altın oran sayısından ortalama sapma miktarı} &= \frac{\text{sapma1} + \text{sapma2} + \text{sapma3}}{3} \end{aligned}$$

Şekil 2. Altın oran sayısından ortalama sapma miktarının belirlenmesi (Akın, 2021)

$$f(x) = \frac{\sum_{i=1}^n |1.618 - xi|}{i}$$

Şekil 3. Altın oran sayısından ortalama sapma miktarının formülle gösterilmesi

Yapının cephe kurgusu üzerinde yapılan incelemelerle elde edilen verilerin, altın oran değeri olan 1,618 ile ne derecede örtüştüğü ve sapma oranlarının ne kadar olduğu belirlenmiş, ardından altın oran-estetik açısından değerlendirmeler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Diyarbakır geleneksel ev mimarisinin en özgün örneklerinden biri olan Cahit Sıtkı Tarancı Evi, 1747 yılında inşa edilmiştir. Yapının mimari özellikleri, tarihi dokusu ve korunmuş özgün detayları, Diyarbakır geleneksel evlerinin karakteristik niteliklerini yansıtmaktadır. Yapıya ilişkin genel bilgiler ve görseller, Tablo 1'de ayrıntılı şekilde sunulmuştur:

Tablo 1. Cahit Tarancı Evi'nin bina kimlik kartı

Cahit Tarancı Evi'nin Bina Kimlik Kartı	
Konum	 <ul style="list-style-type: none">• Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Diyarbakır'ın Suriçi Bölgesi'ndeki Camii Kebir Mahallesi'nde konumlanmaktadır.
Görseller	
Genel Bilgiler	<ul style="list-style-type: none">• Cahit Sıtkı Tarancı Evi, 1747 yılında Diyarbakır surlarının iç kısmında, Cami Kebir Mahallesi, Ziya Gökalp Caddesi üzerinde, 334 ada 3 nolu parselde inşa edilmiştir.• Yapı, geçmişte Trahom Hastanesi olarak kullanılmış, daha sonra Cahit Sıtkı Tarancı'nın ailesine devredilmiş ve 2 Ekim 1910 yılında Türk edebiyatının önde gelen şairi bu evde dünyaya gelmiştir.• Şairin vefatından sonra 1973 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak restore edilen yapı, Cumhuriyet'in 50. yılı olan 29 Ekim 1973'te, Cahit Sıtkı Tarancı'nın anısını yaşatmak ve Diyarbakır'ın geleneksel ev mimarisini tanıtmak amacıyla müzeye dönüştürülmüştür.• 1 Mayıs 2011'de başlayan ve 1 Ağustos 2012'de tamamlanan restorasyon çalışmalarının ardından, 18 Mayıs Müzeler Günü'nde Diyarbakır Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi olarak yeniden ziyarete açılmıştır (URL-4).• Günümüzde ise yapının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla yeni bir restorasyon süreci başlatılmıştır.

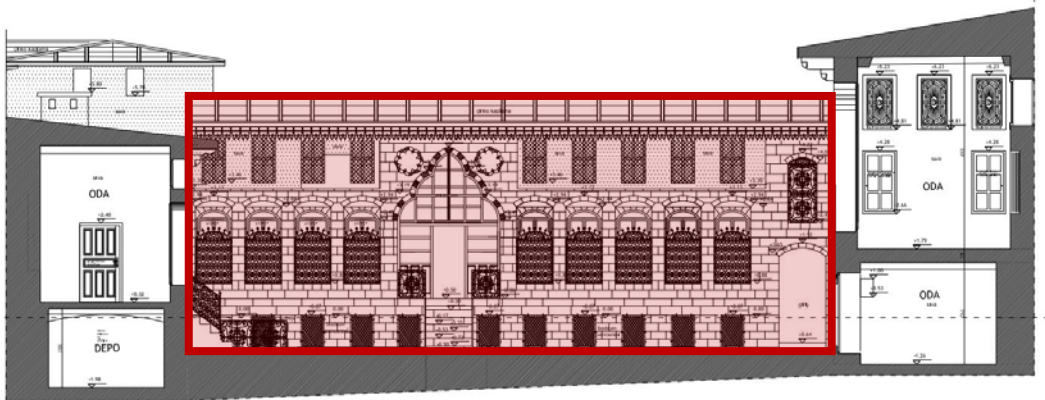
Mimari Özellikler	<ul style="list-style-type: none">• Yerinde yapılan ölçümler ve rölöve çalışmalarıyla yapının mimari özellikleri detaylı bir şekilde belirlenmiştir.• Cahit Sıtkı Tarancı Evi, merkezi bir avlu etrafında konumlanmış dört kanattan oluşmaktadır. Yapı, zemin kat ve bir üst kat olmak üzere toplam iki katlıdır. İnşasında, Diyarbakır'ın karakteristik mimarisini yansıtan geleneksel yapı malzemesi olan bazalt taş kullanılmıştır.• Yapı; yazlık (kuzey), kışlık (güney), ilkbaharlık (doğu) ve sonbaharlık (batı) bölümlerle çevrelenmiş kare formunda bir avlu düzenine sahiptir. Avlunun merkezinde yer alan havuz, hem estetik hem de iklimsel denge açısından işlevsel bir unsurdur. Bu mekânsal düzen, yerel iklim koşullarına uygunluk göstermesi açısından önemlidir.• Diyarbakır'daki diğer geleneksel evlerde olduğu gibi, Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nde de yaşam alanları (avlu, eyvan, soğukluk, salon ve odalar) ile hizmet alanları (mutfak, hamam, tuvalet, kiler) birbirinden ayrılarak planlanmıştır. Bu mekânsal düzenleme, dönemin yaşam kültürünü ve mimari anlayışını yansıtan önemli bir örnek sunmaktadır.• Yapıda, tuvalet, hamam, mutfak ve kiler haricinde toplam 14 oda yer almaktadır.• Evin en dikkat çekici bölümü, kuzey yönünde bulunan ve iki katlı olarak düzenlenmiş yazlık kısımdır. Bu bölümün ikinci katında, önünde çift kemerli bir eyvan bulunan ve "başoda" ya da "mabeyn odası" olarak anılan geniş ve gösterişli bir oda yer almaktadır (URL-5, Aykal vd., 2011).
--------------------------	--

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'ne ait cephelerin detaylı bir şekilde altın oran hesaplamaları yapılarak tablolar oluşturulmuştur.

3.1. Doğu (İlkbaharlık) Cephesinin Altın Oran Analizi

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin doğu cephesi altın-oran estetik ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Cephede yer alan elemanların oluşturduğu tüm alan/ dolu alan, tüm alan/boş alan ve dolu alan/boş alan oranları hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Cahit Tarancı Evi'nin doğu cephesinde doluluk- boşluk oranlarına göre altın oran analizleri

DOĞU (İLKBAHARLIK) CEPHESİ					
					
Tüm Alan	Dolu Alan	Boş Alan	Tüm Alan/ Dolu Alan	Tüm Alan/ Boş Alan	Dolu Alan/ Boş Alan
110,754 m ²	67,872 m ²	42,882 m ²	110,754 m ² / 67,872 m ²	110,754 m ² / 42,882 m ²	67,872 m ² / 42,882 m ²

		=1,631	=2,582	=1,582
Altın Orandan Sapma Miktarı		0,013	0,964	0,036

Yapılan incelemede, doğu cephesinin tüm alan/ dolu alan oranının 1,631 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 0,013 olduğu saptanmıştır. Cephenin tüm alan/boş alan oranının 2,582 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 0,964 olduğu saptanmıştır. Dolu alan/boş alan oranının ise 1,582 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 0,036 olduğu saptanmıştır.

3.2. Batı (Sonbaharlık) Cephesinin Altın Oran Analizi

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin batı cephesi altın-oran estetik ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Cephede yer alan elemanların oluşturduğu tüm alan/ dolu alan, tüm alan/boş alan ve dolu alan/boş alan oranları hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Cahit Tarancı Evi'nin batı cephesinde doluluk- boşluk oranlarına göre altın oran analizleri

BATI (SONBAHARLIK) CEPHESİ					
Tüm Alan	Dolu Alan	Boş Alan	Tüm Alan/ Dolu Alan	Tüm Alan/ Boş Alan	Dolu Alan/ Boş Alan
100,521 m ²	81,494 m ²	19,027 m ²	100,521 m ² / 81,494 m ² =1,233	100,521 m ² / 19,027 m ² =5,283	81,494 m ² / 19,027 m ² =4,283
Altın Orandan Sapma Miktarı			0,385	4,050	3,050

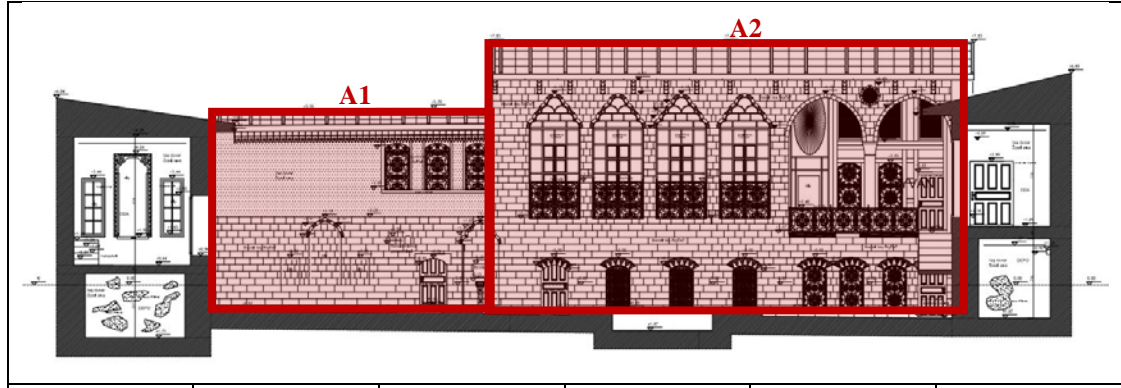
Yapılan incelemede, batı cephesinin tüm alan/ dolu alan oranının 1,233 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 0,385 olduğu saptanmıştır. Cephenin tüm alan/boş alan oranının 5,283 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 4,050 olduğu saptanmıştır. Dolu alan/boş alan oranının ise 4,283 değerinde olduğu ve altın oran sayısından sapma miktarının 3,050 olduğu saptanmıştır. Bu cephede dolu alanın fazla olması, elde edilen verilerin genelinde altın orandan uzaklaşıldığını göstermektedir.

3.3. Güney (Yazlık) Cephesinin Altın Oran Analizi

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin güney cephesi altın-oran estetik ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Cephede yer alan elemanların oluşturduğu tüm alan/ dolu alan, tüm alan/boş alan ve dolu alan/boş alan oranları hesaplanmıştır. Cephedeki kütlelerin yüksekliklerinin farklı olması sebebiyle yapı, A1 ve A2 olmak üzere iki ayrı alanın oranları kendi içerisinde incelenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Cahit Tarancı Evi'nin güney cephesinde doluluk- boşluk oranlarına göre altın oran analizleri

GÜNEY (YAZLIK) CEPHESİ					
------------------------	--	--	--	--	--

Tüm Alan	Dolu Alan	Boş Alan	Tüm Alan/ Dolu Alan	Tüm Alan/ Boş Alan	Dolu Alan/ Boş Alan
A1: 55,026 m ²	47,233 m ²	7,793 m ²	55,026 m ² / 47,233 m ² =1,164	55,026 m ² / 7,793 m ² =7,060	47,233 m ² / 7,793 m ² =6,060
A2: 143,196 m ²	91,962 m ²	51,234 m ²	143,196 m ² / 91,962 m ² =1,557	143,196 m ² / 51,234 m ² =2,794	91,962 m ² / 51,234 m ² =1,794
A1: Altın Orandan Sapma Miktarı			0,454	5,442	4,442
A2: Altın Orandan Sapma Miktarı			0,061	1,176	0,176

Yapılan incelemede, güney cephesinin tüm alan/ dolu alan oranının A1 alanında 1,164 ve A2 alanında 1,557 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 0,454 olduğu ve A2 alanında 0,061 olduğu saptanmıştır. Cephenin tüm alan/boş alan oranının A1 alanında 7.060 ve A2 alanında 2,794 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 5,442 olduğu ve A2 alanında 1,176 olduğu saptanmıştır. Dolu alan/boş alan oranının A1 alanında 6,060 ve A2 alanında 1,794 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 4,442 olduğu ve A2 alanında 0,176 olduğu saptanmıştır. Bu cephede A1 alanında yer alan doluluğun fazla olması, elde edilen verilerin genelinde A1 alanının altın orandan daha çok uzaklaştığını göstermektedir.

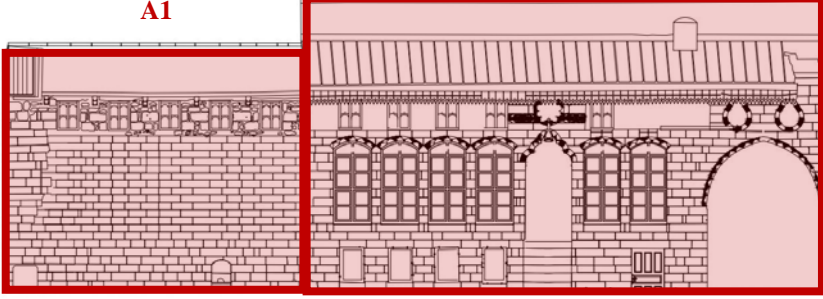
3.4. Kuzey (Kışlık) Cephesinin Altın Oran Analizi

Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin kuzey cephesi altın-oran estetik ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Cephede yer alan elemanların oluşturduğu tüm alan/ dolu alan, tüm alan/boş alan ve dolu alan/boş alan oranları hesaplanmıştır. Cephedeki kütlelerin yüksekliklerinin farklı olması sebebiyle yapı, A1 ve A2 olmak üzere iki ayrı alanın oranları kendi içerisinde incelenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Cahit Tarancı Evi'nin kuzey cephesinde doluluk- boşluk oranlarına göre altın oran analizleri

KUZAY (KIŞLIK) CEPHESİ					
------------------------	--	--	--	--	--

A2

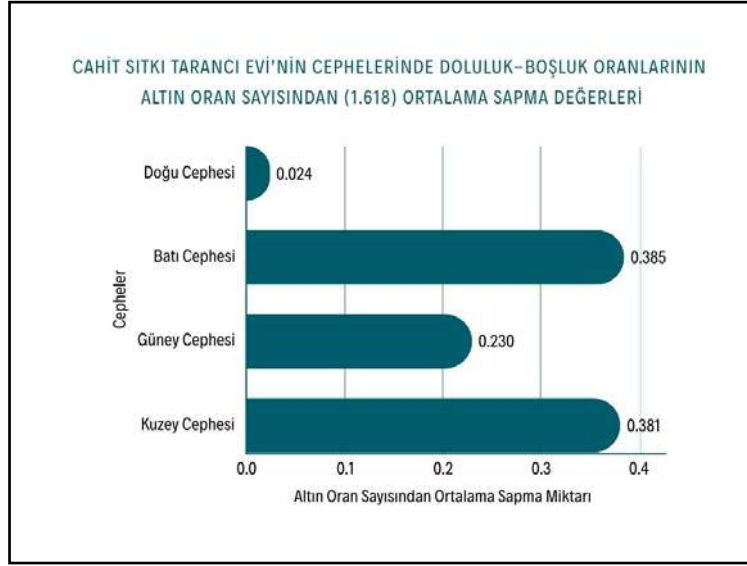
Tüm Alan	Dolu Alan	Boş Alan	Tüm Alan/ Dolu Alan	Tüm Alan/ Boş Alan	Dolu Alan/ Boş Alan
A1: 48,895 m ²	46,600 m ²	2,295 m ²	48,895 m ² / 46,600 m ² =1,049	48,895 m ² / 2,295 m ² =21,305	46,600 m ² / 2,295 m ² =20,305
A2: 100,375 m ²	70,477 m ²	29,898 m ²	100,375 m ² / 70,477 m ² =1,424	100,375 m ² / 29,898 m ² =3,357	70,477 m ² / 29,898 m ² =2,357
A1: Altın Orandan Sapma Miktarı			0,569	19,687	18,687
A2: Altın Orandan Sapma Miktarı			0,194	1,739	0,739

Yapılan incelemede, kuzey cephesinin tüm alan/dolu alan oranının A1 alanında 1,049 ve A2 alanında 1,424 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 0,569 olduğu ve A2 alanında 0,194 olduğu saptanmıştır. Cephenin tüm alan/boş alan oranının A1 alanında 21,305 ve A2 alanında 3,357 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 19,687 olduğu ve A2 alanında 1,739 olduğu saptanmıştır. Dolu alan/boş alan oranının A1 alanında 20,305 ve A2 alanında 2,357 değerinde olduğu; altın oran sayısından sapma miktarının ise A1 alanında 18,687 olduğu ve A2 alanında 0,739 olduğu saptanmıştır. Bu cephede A1 alanında yer alan doluluğun fazla olması, elde edilen verilerin genelinde A1 alanının altın orandan daha çok uzaklaştığını göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Evrenin estetik ve güzellik ilkelerinden biri olarak kabul gören altın oranın, mimari yapıların görsel niteliğini belirleyen cephelerinde de temel bir ölçüt olabileceği düşüncesiyle yürütülen bu çalışmada; Diyarbakır'ın geleneksel konut mimarisini temsil eden Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin cephe tasarımları, altın oran ve estetik arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmiştir. Cepheyi meydana getiren cephe elemanlarının, belli oranlarda boşluklar oluşturduğu ve bu boşlukların da kendi içerisinde dengeli olması ile yapıda altın oranın kullanıldığı öngörülerek analizler yapılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin cephe tasarımından elde edilen veriler Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Cahit Tarancı Evi'nin cephelerinde doluluk-boşluk oranlarının altın oran sayısından ortalama sapma değerleri

Gerçekleştirilen analiz sonucunda, 1,618 değerine en yakın oranın yapının doğu cephesinde belirlendiği tespit edilmiştir. Analiz edilen veriler doğrultusunda, doğu cephesindeki cephe elemanlarının oluşturduğu boşlukların, bu cephenin doluluk-boşluk oranını altın oran değerine yaklaştırdığı anlaşılmıştır. Bu durumun temel nedeni olarak, estetik algıda bir belirginlik sağlama amacıyla estetiğin ön planda tutulduğu hipotezi öne sürülmüş ve bu bağlamda incelenen cepheler arasında doğu cephesinin doluluk-boşluk oranıyla altın orana en çok yaklaşan cephe olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, yapının batı ve kuzey cephelerinin altın oran değerinden en fazla sapma gösteren bölümler olduğu, bu cephelerde estetik bütünlüğün daha çok cephe elemanlarının boyut ve oranlarıyla, genel kütle oranları gibi farklı etkenler aracılığıyla sağlandığı gözlemlenmiştir.

İncelenen geleneksel yapının cepheleri, parça-bütün ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde; dolu ve boş alanlar arasında kurulan dengenin, insan bilincinde doğal olarak kabul edilen altın oranın geçmişte yapılan sivil mimari örneklerde de yer yer görüldüğü sonucuna varılmıştır. Gelecekte yapılacak olan restorasyon çalışmalarında, eklenecek yeni birimlerde veya tarihi dokuda inşa edilecek olan yeni konutlarda, elde edilen veriler dikkate alınarak tasarım yapılması oldukça önemlidir.

5. KAYNAKLAR

Herz-Fischler, R. (2019). An early usage of the expression “golden section”. *Historia Mathematica*, 49, 80-81. <https://doi.org/10.1016/j.hm.2019.03.004>.

Bergil, M. S. (2009). *Doğada/bilimde/sanatta altın oran*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Gürsoy, E. (2018). Cami tip projelerinde ölçü-oran ilişkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(232), 211-228.

Tekkanat, N. (2006). *Altın Oran'ın Kaynakları ve Sanat'a Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Anabilim Dalı, Antalya.

Kalaycı, L. (1994). Sanatta Altın Oran'ın Metamorfoz Hikayesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Anasanat Dalı, İstanbul.

Livio, M. (2002). The golden ratio and aesthetics. +*Plus Magazine*, 1-6.

Akçağıl, Ş. (2005). Fibonacci Sayıları ve Altın Oran, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Matematik Anabilim Dalı, Balıkesir.

Yılmaz, E. M. (2017). Selçuklu Dönemi Medreselerinde Altın Oran-Estetik İlişkisi: Konya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Konya.

Akhtaruzzaman, M., Shafie, A. A. (2011). Geometrical substantiation of phi, the golden ratio and the baroque of nature, architecture, design and engineering. *International Journal of Arts*, 1(1), 1-22.

URL-1. <https://www.goldennumber.net/parthenon-phi-golden-ratio/> (Erişim Tarihi: 02.04.2025)

Dağtekin, E., Kakdaş Ateş, D., Oğur, D. (2018). Diyarbakır Sur İçinde Yeni Konut Tasarımı Yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 325-334.

Akın, C.T., Yıldırım, M. (2006). Touristic and environmental impacts of historical towns: the reflections of spaces in traditional diyarbakir architecture. *ResearchGate*.

Payaslı Oğuz, G., Halifeoğlu, F.M. (2017). Geleneksel Diyarbakır evlerinde yapım tekniği ve malzemede koruma sorunları. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 345-358.

Özyılmaz, H. (2017). Geleneksel Diyarbakır evlerinde toplumsal yapıya bağlı gelişen fiziki değişimler. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 371-382.

URL-2. <https://earth.google.com/web/search/Cahit+Sıtkı+Tarancı+Müzesi/> (Erişim Tarihi: 30.03.2025)

URL-3. <https://cbs.diyarbakir.bel.tr/keos/> (Erişim Tarihi: 30.03.2025)

URL-4. https://tr.wikipedia.org/wiki/Cahit_Sıtkı_Tarancı_Müzesi (Erişim Tarihi: 01.04.2025)

URL-5. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/caht-siki-taranci-muzes> (Erişim Tarihi: 01.04.2025)

Aykal D., Gümüş B., Ünver R., Murt Ö. (2011). An approach to the evaluation of re-functioned historical buildings in view of natural lighting, a case study in Diyarbakır Turkey. *Light & Engineering*, 19(2), 64-76.

Akın, R. B. (2021). Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Camii Cephelerinin Doluluk-Boşluk Oranlarında Altın Oran- Estetik İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır.

**EVALUATION OF TRABZON TRADITIONAL KESAN WEAVINGS WITHIN THE
SCOPE OF CULTURAL SUSTAINABILITY**

**TRABZON GELENEKSEL KEŞAN DOKUMALARININ KÜLTÜREL
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

Öğr. Gör. Dr. Nazan ÖZCAN¹ Selin KÖLEMENOĞLU

**¹ Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, TBMYO,
ORCID: 0000-0001-5352-3735**

ÖZET

Trabzon Geleneksel Keşan Dokumaları, bölgenin zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Yüzyıllardır Trabzon ve çevresinde üretilen keşan dokumalar hem estetik hem de işlevsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu el sanatları, yerel halkın günlük yaşamında ve geleneksel törenlerde önemli bir yer tutmakta, aynı zamanda toplumun kültürel kimliğini ve estetik anlayışını yansıtan önemli birer kültürel taşıyıcı olarak rol üstlenmektedir. Ancak günümüzde sanayi üretiminin yaygınlaşması ve geleneksel el sanatlarının unutulmaya yüz tutması keşan dokumacılığı gibi geleneksel el sanatlarını tehdit etmektedir. Bu araştırma, Trabzon geleneksel keşan dokumalarının kültürel sürdürülebilirlik açısından önemini değerlendirirken bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için gerekli stratejilere odaklanmaktadır. Tarama (Survey) ve Görsel Analiz Yöntemleri ile yürütülen araştırmada, saha taraması sonucu elde edilen veriler zanaatın literatürüne katkı sağlamak amacıyla oluşturulurken kültürel hafızanın canlı tutulmasına vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel El Sanatları, Zanaat, Trabzon Keşan Dokumaları, Toplumsal Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

Trabzon Traditional Kesan Weavings are an important part of the rich cultural heritage of the region. Produced in and around Trabzon for centuries, kesan weavings are of great importance both aesthetically and functionally. These handicrafts have an important place in the daily life of the local people and traditional ceremonies, as well as an important cultural carrier reflecting the cultural identity and aesthetic understanding of the society. However, today, the widespread industrial production and the oblivion of traditional handicrafts threaten traditional handicrafts such as keşan weaving. This research evaluates the importance of traditional keşan weaving in Trabzon in terms of cultural sustainability and focuses on the strategies necessary for the protection and transfer of this heritage to future generations. In the research, which is carried out with Survey and Visual Analysis Methods, the data obtained as a result of the field survey are created to contribute to the literature of the craft, while emphasizing the keeping cultural memory alive.

Keywords: Traditional Handicrafts, Craft, Trabzon Keşan Weavings, Social Sustainability

GİRİŞ

Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Trabzon, Türkiye'nin önemli tarihi ve kültürel şehirlerinden biridir. Doğusunda Rize, batısında Giresun, güneyinde ise Gümüşhane ve Bayburt illeri ile komşudur. Kuzeyinde Karadeniz'e kıyısı bulunan şehir, coğrafi yapısı itibarıyla hem

kıyı hem de dağlık alan özelliklerini taşımakta, bu çeşitlilik bölgenin kültürel zenginliğine de yansımaktadır. Tarihi M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanan Trabzon, Antik Çağ'dan itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Komnenoslar Dönemi'nde bir başkent olarak öne çıkan şehir, Osmanlı döneminde ise önemli bir ticaret ve üretim merkezi haline gelmiştir (Yüce, 2018).

Trabzon, doğal güzellikleri, halk müziği, geleneksel kıyafetleri ve el sanatlarıyla dikkat çeken illerimiz arasındadır. Özellikle dokumacılık, bölgenin kültürel kimliğini yansıtan önemli bir sanat dalıdır. Bu geleneksel zanaatlar arasında yer alan **keşan dokumacılığı** hem teknik özgünlüğü hem de tarihsel sürekliliğiyle Trabzon kültüründe özel bir yere sahiptir. Geleneksel el sanatları, toplumların kültürel kimliğini yansıtan, kuşaktan kuşağa aktarılan özgün üretim biçimlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu sanatlar arasında yer alan keşan dokumaları hem estetik hem de işlevsel yönleriyle geçmişten günümüze varlığını sürdürmüş kültürel sembolizmi açısından dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Keşan dokuması, geleneksel olarak kadın ve erkekler tarafından ev tezgâhlarında üretilmiş, bölgenin sosyal yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Yöre halkının gündelik giyiminde, çeyizlerinde ve özel gün kıyafetlerinde sıklıkla yer alan bu dokuma türü aynı zamanda toplumsal statü ve aidiyetin de bir göstergesi olarak kabul edilmiştir (Öztürk, 2020). Keşan dokumacılığının kökleri Doğu topraklarından Anadolu'ya göç eden ikat dokuma tekniklerine kadar uzanmaktadır. İplikleri dokunmadan önce boyanan ve kendine özgü boyama-dokuma işlemleriyle karakterize edilen bu teknik, bölgedeki çeşitli tekstil sanatlarının da gelişiminin ayrılmaz bir parçası halindedir. Desenleri, renk kombinasyonları ve dokuma teknikleriyle Karadeniz kültürünün izlerini taşıyan keşanlar, Anadolu'nun diğer el dokumalarından ayırt edici özellikler sergilemektedir. İkatın yerel dokuma uygulamalarına dahil edilmesiyle Trabzon geleneksel dokumaları, estetik ve işlevsel nitelik açısından zenginleşerek bölge dokumalarından farklılaşmaktadır (Saruhan, 2023). Bu nedenle keşan dokuması, geleneksel sanatlar içerisinde hem tarihsel hem de sanatsal açıdan önemli bir yere sahiptir. Geleneksel Türk el sanatlarında dokumacılık, sadece bir üretim pratiği değil aynı zamanda kültürel kimliğin taşıyıcısı ve ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kültürel temsil niteliğinde keşan dokuması sadece bir tekstil ürünü değil aynı zamanda bölgesel kimliği sembolik bir anlatım biçimidir. Keşan dokumaları, yerel halkın estetik anlayışını, yaşam tarzını ve kültürel belleğini yansıtan önemli örnekler arasında yer alan milli bir hafızadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırma, alan araştırması olup *Trabzon Keşan Dokumasının* sürdürülebilirliğini sağlamak ve kuşaklararası aktarımına katkıda bulunmak amacı ile hazırlanmıştır. Araştırmada Tarama (Survey) ve Görsel Analiz Yöntemleri kullanılarak saha taraması yapılmış ve elde edilen veriler çözümlenerek literatüre katkı sağlamak amacıyla sunulmuştur. Çalışmada keşan dokumalarının teknik özelliklerine yer verilmiş ve sürdürülebilirliği kapsamında öneriler geliştirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Keşan Dokumasının Teknik Özellikleri ve Üretim Yöntemleri

Trabzon keşan dokumaları, geleneksel el sanatları içerisinde özgün teknik yapıları, malzeme kullanımları ve desen anlayışları ile öne çıkmaktadır. Genellikle pamuk, keten ve zaman zaman ipek ipliklerle dokunan keşanlar; ince dokulu, dayanıklı ve nefes alabilir kumaşlar olarak bilinmektedir. Bu özellikleri hem giyim hem de ev tekstili alanlarında kullanımını mümkün kılmıştır (Demir, 2017).

Teknik ve Kullanım Özellikleri

Keşan dokuması, çözü ve atkı ipliklerinin belirli bir düzende bir araya getirilmesiyle elde edilen mekikli dokuma örneklerindedir. Genellikle el tezgâhlarında dokunan bu kumaşlarda çözü sayısı ve atkı sıklığı dokumanın kalitesini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Renk paleti geleneksel olarak canlı ve kontrastlıdır; kırmızı, lacivert, yeşil ve sarı gibi renkler sıklıkla tercih edilmektedir. Dokumalarda çizgili desenlerin hâkim olduğu görülmekte, bu çizgiler hem enine hem de boyuna yer alarak karakteristik bir ritim oluşturmaktadır. İkat tekniğinin uygulanmasıyla dokumalarda çeşitli biçimlerde yöresel özelliklere sahip bir stil yakalanmaktadır. Peştamaldan baş örtüsüne, çanta yapımından şala kadar farklı kullanım şekilleriyle kombinlenmektedir. Kullanım alanının çeşitlenmesi katma değer ürün olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Üretim Süreci

Dokuma; çözü ve atkı olarak adlandırılan iki ipliğin dik açılarla iç içe geçirilmesiyle oluşturulan tekstiller olarak tanımlanmaktadır (Buckley, 2012). Bu işlem genellikle çözü ipliklerinin dokuma tezgahı adı verilen iki paralel kiriş arasında gerilmesiyle yapılmaktadır. Keşan dokumalarda geleneksel dokuma tekniğinden farklı olarak “*ikat tekniği*” kullanılmaktadır. İkat tekniği; çözü desenleme, atkı desenleme, batık ve nakış gibi çeşitli teknikler, süslü tekstiller yapmak için kullanılmaktadır. Keşan dokumalarda *çözü ikat yöntemi* uygulanmakta, dokuma, çözü ipliklerinin dokumadan önce boyanması ve desenlendirilmesiyle oluşturulmaktadır.

Görsel 1. İkat tekniğiyle çözü boyama ve desen hazırlama işlemleri

Bu dokumada boyanmış çözü iplikleri dokuma tezgahına bağlanmakta ve ardından atkı ipliklerinin her sırada çözü ipliklerinin arasından geçirilerek bezayağı tekniği ile dokunmasıyla üretilmektedir. Bu dokumayı diğer dokumlardan ayıran bir diğer özellik ise çözü ipliklerinin desen özelliğine göre önceden boyanması ve sıkı bir çözü sırası oluşturulmasıdır. Desenlendirme kaydırmalı motifler elde edebilecek şekilde planlanmakta bu nedenle bu dokumaya yörede *mihraplı keşan* da denilmektedir (Beğiç ve Öz, 2019; Buckley, 2012).

Görsel 2. Çözü çekme ve dokuma tezgahına yerleştirme

Görsel 3. Kamçılı mekikli dokuma tezgahında keşan dokuma ve tezgahtan çıkarma

Keşan dokumada desen ve kompozisyon özelliklerine baktığımızda desenlerin çözü hazırlığından önce planlandığı görülmektedir. Saruhan'ın (2022) da yayınında belirttiği gibi çizgili desenlendirmenin ağırlıklı olarak yapıldığı dokumada dikey yönlü çizgiler tasarlanmakta, dokumayı zenginleştirmek amacıyla bu çizgilerde kaydırmalar yapılmakta ve "den, dan" adı verilen motiflerle kesikli kısa çizgiler elde edilecek desen raporları hazırlanmaktadır. Dokumaya ilave çözüler eklenerek bu motifler kullanılmaktadır. Boyama işlemi ise belirlenen desen planına ve kompozisyon türüne göre ayarlanmaktadır. Yörede ağırlıklı olarak kırmızı, siyah, lacivert, sarı, bordo, krem ve beyaz renkler kullanılmaktadır. İplikler tezgâha belirlenen kompozisyona göre sırayla bağlanmakta, atkı iplikleri mekik yardımıyla bu çözü ipliklerinin arasından geçirilmekte ve desenler göze hitap eden ritmik geçişlerle oluşturulmaktadır. İşlem manuel olarak yürütüldüğü için her bir keşan dokuması kendine özgü varyasyonlar taşımaktadır.

Keşan Bezinin Kullanım Alanları

Keşan dokumalar yörede genellikle peştamal olarak kullanılmaktadır. *Peştamal* örtünmek amacıyla kullanılan büyük ebatlı kumaşlardır. Peştamalların renk, desen ve ölçüleri yöreye göre farklılık göstermekte, kullanım yerlerine göre “*dolay ve baş peştamalı*” şeklinde adlandırılmaktadır (Saruhan, 2022; Beğiç ve Öz, 2019). Günlük kullanımın yanında çeyizlik ürün olarak da üretilmekte ve kadınların sandıklarında yer almaktadır. Günlük kullanımda sokak giysisi, önlük ya da başörtüsü şeklinde tercih edilirken, düğün-dernek gibi törenlerde oyalı, boncuklu, işlemeli türlerine rastlanmaktadır.

Görsel 4. Keşan dokumanın kullanımı şekilleri

SONUÇ

Trabzon’un *keşan dokumaları*, geleneksel zanaatkarlık ve sanatsal ifadenin bir karışımı olarak bölgenin kültürel mirasının önemli bir yönünü temsil etmekte, Anadolu’nun kültürel etkileşimini yansıtan derin tarihsel köklere sahip bir dokuma olarak varlığını devam ettirmektedir.

Keşan dokumada doğal iplikler kullanılmaktadır. Yerel malzemelerin kullanımı, dokumaların özgünlüğünü artırmanın yanı sıra zanaatın sürdürülebilirliğine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca keşan kumaşlarının kendine özgü renk ve desenleri yöresel özelliklerden kaynaklanmakta ve her bir parça Trabzon’un zengin mirasının bir temsili niteliğindedir. Keşan dokuması estetik çekiciliğinin yanı sıra pratik amaçlara da hizmet etmektedir. Kumaş, geleneksel bir Türk havlusu olan peştamal gibi yerel giysilerin ve diğer giyim eşyalarının üretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Keşan tekstillerinin bu işlevsel yönü, bölgedeki günlük yaşam ve kültürel uygulamalardaki önemini altını çizmektedir. Keşan kumaşının çok yönlülüğü, geleneksel köklerini korurken çağdaş moda trendlerine uyum sağlamasına ve böylece hem yerel hem de uluslararası pazarlara hitap etmesine olanak tanımaktadır.

Bu dokumalar, kültürel mirası canlı tutmak ve toplumun tarihini anlatmak açısından büyük bir öneme sahip olmasına karşın günümüzde özellikle modernleşme süreci ve seri üretim ürünlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte büyük bir tehlike altındadır. Kültürel sürdürülebilirlik, geleneksel el sanatlarının korunmasını ve yaşatılmasını amaçlayan bir yaklaşım olarak, Trabzon

keşan dokumalarının geleceği için kritik bir öneme sahiptir. Bu tür geleneksel sanatların sürdürülebilirliği, sadece kültürel bir mirasın korunması değil, aynı zamanda yerel ekonomilerin desteklenmesi ve toplumun kültürel kimliğinin güçlendirilmesi anlamına gelir. Geleneksel keşan dokumacılığı, sadece estetik değil, aynı zamanda kültürel bir ifade biçimi olarak da değerlendirilmeli ve bu değer, her nesil tarafından öğrenilip uygulanmalıdır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar keşan dokuma uygulamalarının sürdürülebilirliğini vurgulamakta, modern sanayileşme karşısında geleneksel yöntemlerin korunmasının önemini ortaya koymaktadır. Devlet politikaları ile desteklenecek eğitim ve kaynak sağlama faaliyetleri yerel zanaatkarların korunmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu girişim sadece zanaatın sürdürülmesini değil aynı zamanda bölgedeki geleneksel dokumacılığın ekonomik açıdan yaşayabilirliğini de teşvik edecektir. Ayrıca keşan dokumacılığı ile ilgili bilgi ve becerilerin aktarılmasını sağlayarak genç kuşaklar arasında bu zanaata olan ilginin yeniden canlanmasında etkili olacaktır. Dijital platformların da sürece dahil edilmesiyle başarılı bir farkındalık sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Begiç, H. N. ve Öz, C. (2019). “Trabzon ve Çevresinde Kullanılan Peştamal Dokumaları ve Günümüz Tasarımlarında Uygulanması”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 475-492.
- Buckley, C. D. (2012). “Investigating cultural evolution using phylogenetic analysis: the origins and descent of the Southeast Asian tradition of warp Ikat weaving”. *PloS one*, 7(12), e52064.
- Demir, A. (2017). “Trabzon Yöresi El Dokumalarında Teknik Yapı ve Motif Analizi”. *Dokuma Sanatları Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 23-40.
- Öztürk, M. (2020). “Karadeniz Bölgesi’nde Geleneksel El Dokumacılığı: Trabzon Keşanları Örneği”. *Geleneksel Sanatlar Dergisi*, 12(2), 45-58.
- Saruhan, S. Z. (2023). “Trabzon Keşan Bezinin Sürdürülebilirliği Üzerine Güncel Uygulama Önerileri”. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi. İstanbul.
- Saruhan, S. (2022). “Trabzon Keşan Bezi”. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 5(2), 471-488.
- Yüce, A. (2018). “Karadeniz’in Kültürel Mirası: Trabzon’un Tarihsel Gelişimi”. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Yayınları.

MEDIEVAL AZERBAIJANI ART

Seyfullayeva Aynur Tahir qızı

Azerbaijan State Pedagogical College under Azerbaijan State Pedagogical University,
Azerbaijan

Abstract:

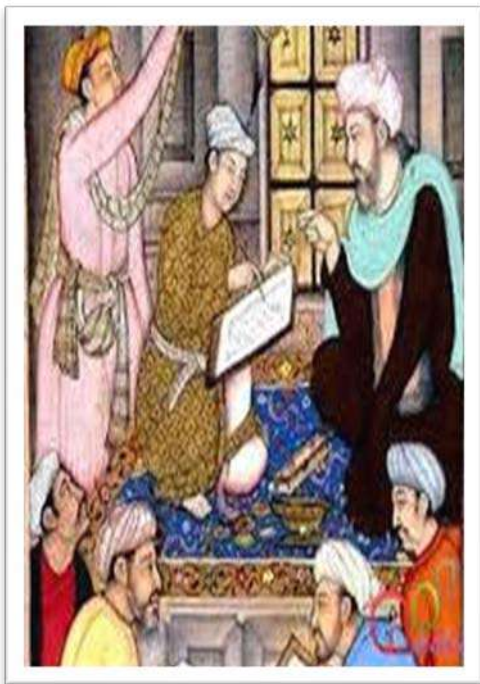
When speaking of Azerbaijani art, carpets are the first thing that comes to mind. The history of carpet weaving dates back to ancient times. The patterns and depictions on carpets have been passed down through centuries. Today, the beauty of these carpets has reached us, especially through examples from the 18th and 19th centuries. The fame of Azerbaijani carpets has spread worldwide, primarily created within several carpet-weaving schools. Among the most famous are the Tabriz, Ganja, Gazakh, Guba-Shirvan, and Karabakh schools. Beautiful embroidery, jewelry, and other branches of decorative and applied arts have also contributed invaluable gems to Azerbaijani cultural heritage.

One of the most remarkable aspects of 18th-19th century Azerbaijani visual art is its wall paintings. Wall paintings from this period, such as those found in Shaki, Shusha, Guba, and Lahij, continue to amaze us today. The murals of Shaki Khan's Palace were painted at various times by masters like Abbasgulu, Ganbar Garabagi, Aligulu, and Gurbanali. Here, one can find motifs from the animal and plant world, hunting and battle scenes, and images of famous characters from Nizami's poems "Khosrow and Shirin," "The Seven Beauties," and "Leyli and Majnun."

In 1828, Azerbaijan was divided into two parts, with Northern Azerbaijan becoming a province of the Russian Empire.

Key words: Key, Miniature, Document.

Mirzə Qədim İrəvani (1825-1879) və Mir Möhsün Nəv-vab (1838-1918) kimi böyük sənətkarların yaradıcılığı bu parçalanmadan sonrakı dövrə təsadüf edir. Mirzə Qədim İrəvanda yaşamış və İrəvan sərdarının sarayının divarlarını rəngarəng rəsmlərlə bəzəmişdir. Onun bir sıra portretləri işlənmiş rəng-lərin təmizliyi və parlaqlığı ilə elə ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Naxçıvan şəhərində doğulmuş Bəhruz Kəngərli (1892-1922) peşəkar rəssamlıq təhsili almış ilk azərbaycanlı rəssamdır. Onun yaradıcılıq potensialının formalaş-masında Tiflisin mədəni mühiti böyük rol oynamışdır. Vaxtsız ölüm gənc rəssamı həyatının və yaradıcılığının

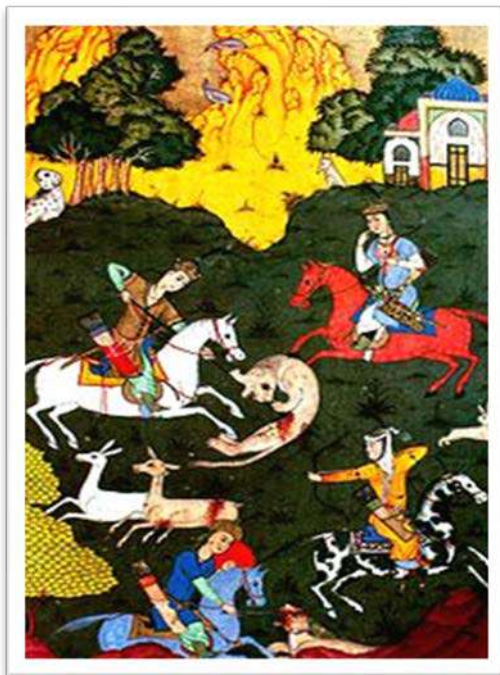

çiçəkləndiyi bir vaxtda haqlasa da, o, bir sıra gözəl mənzərələr və eləcə də Ermənistandan və Naxçıvandan qovulmuş qaçqın qadınların, qoca və uşaqların təsiredici portretlərini çəkməyə macal tapmışdır.

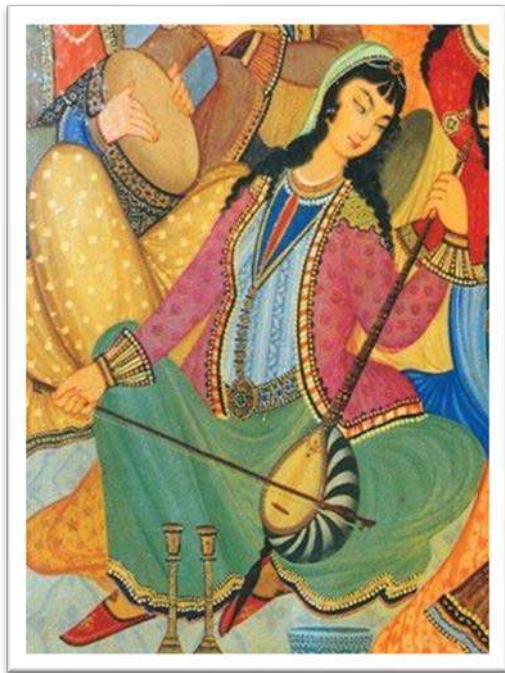
Əvvəllər mədəniyyətin inkişaf səviyyəsinə görə ərəblər əsarət altına alınmış xalqların əksəriyyətindən çox-çox aşağıda dururdular. Lakin ərəblər yavaş-yavaş bu xalqların elm və incəsənət sahəsindəki nailiyyətlərini mənimsədilər. Yeni təşkil edilmiş Ərəb xilafətinin sərhədi Hind okeanından başlayıb Atlantik okeanına qədər uzanırdı. Təbii ki, fəth etdikləri bu ərazilərdə ərəblər islam mədəniyyəti, islam estetikasını da yaradırlar. Bu yeni mədəniyyətin yerli xalqlar mədəniyyəti ilə sintezi parlaq sənət abidələrinin yaranmasına səbəb olurdu. Bəli, bu zaman canlı təsvirlərin sayı məhdudlaşır, əvəzində isə incəsənətdə həndəsi və nəbati ornamentlər, mürəkkəb naxış kompozisiyaları geniş yayılıb sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Ərəb xilafətinə daxil olan xalqların hamısının

sənəti üçün ümumi bir mühüm cəhət var, o da dindir; daha doğrusu, islam dünyagörüşü, islam estetikasıdır. Lakin bir estetikanın, bir vahid sistemin təsir dairəsində yaranmalarına baxmayaraq, məsələn, İraq sənətini Misir sənətindən, İspan islam mədəniyyətini isə onların hər ikisindən asanlıqla ayırmaq olur. İslam memarlığında dini təyinatlı tikililər: yəni məscidlər və mədrəsələr, xanəqahlar və s. əsas yer tuturdu. Bunlardan savayı, əlbəttə, saraylar, karvansaralar, türbələr və yaşayış binaları kimi mülki memarlıq obyektləri də tikilirdi. İran xalqı çox qədim və zəngin bir mədəniyyət tarixinə malikdir. İran ərazisində tapılmış ən qədim sənət nümunələri bizim eradan əvvəl 3-cü minilliyə aiddir. Qayalarda yonulmuş müxtəlif heykəllər, rəsmlər bu ərazidə yaşayan xalqların uzaq keçmiş haqqında çox şey deyir. Əhəmənilər dövrü (e.ə. VI-IV əsrlər) Qədim İran mədəniyyətinin olduqca maraqlı və zəngin bir mərhələsi hesab olunur.

Bu günə kimi qalmış şəhər qalıqları, müxtəlif saray və məzarlar Əhəmənilər dövründə İranda böyük bir mədəniyyət olduğunu əyani şəkildə isbat edir. Xüsusilə Yunanların Persepol (Fars şəhəri- Yunan) adlandırdıqları paytaxt şəhəri Təxt-i Cəmşiddəki arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış incəsənət nümunələri yüksək sənətkarlığı ilə insanı heyran edir. Makedoniyalı İsgəndərin həmin şəhəri alması və onun yandırılması İran tarixinin ən faciəvi epizodlarından biridir. Tarixdən bəllidir ki, o, şəhərin sonsuz-hesabız sərvətlərini üç min dəvə və on min atla daşıdırıb aparmışdır. Qisas məqsədilə gəlmiş Makedoniyalı İsgəndər bu nəhəng şəhəri tamamilə dağıdıb xarabazara çevirmişdir (e.ə. IV əsr). İran incəsənətinin sonrakı yeni yüksəlişi Sasani sülaləsinin hökmranlığı dövrü ilə bağlıdır (226-636). Sasani mərhələsində yaradılmış memarlıq abidələri, qaya heykəlləri, müxtəlif tətbiqi sənət nümunələri, xüsusilə qızıl, gümüş və bürüncdən düzəldilmiş bəzəkli qab-qacaq İran incəsənətində mühüm yer tutur.

Türkiyə incəsənəti iki əsas mərhələyə bölünür: Səlcuq dövrü (XI-XIII əsrin ortaları) və Osmanlı türklərinin dövlət yaratdığı dövr (XIV əsrin əvvəli-XX əsrin əvvəlinə kimi). XI əsrdə Səlcuq türkləri nəhəng bir dövlət yaradırlar. Bu dövlətin paytaxtı Konya şəhəri olduğuna görə onu Konya Səltənəti adlandırırlar(1077-1307) Səlcuq dövrü incəsənətinin çiçəklənmə dövrünə gəlincə isə bu, Soltanəlddin Key-Qubadın (1219-1236) hökmralığı illərinə təsadüf edir. O zaman Türkiyədə çoxlu yaşayış məskənləri, o cümlədənə Alayə və Qubadiyə şəhərləri salınmış, memarlıq baxımından maraqlı məscidlər və karvansaralar tikilmişdir. 1251-ci ildə Konyoda inşa edilmiş İncə- Minarəli məscid o dövrün ən maraqlı abidələrindəndir.

İstanbulda həmçinin sultanların iqamətgahı Topqarı saray kompleksi, Çinili köşk və başqa yaşayış binaları inşa olunur. O zaman Türkiyədə çoxlu yaşayış məskənləri, o cümlədənə Alayə və Qubadiyə şəhərləri salınmış, memarlıq baxımından maraqlı məscidlər və karvansaralar tikilmişdir. 1251-ci ildə Konyoda inşa edilmiş İncə- Minarəli məscid o dövrün ən maraqlı abidələrindəndir. Bu məscidin əsas giriş qapısı gözəl oyma naxışlar və yazılarla bəzədilmişdir. İstanbulda həmçinin sultanların iqamətgahı Topqarı saray kompleksi, Çinili köşk və başqa yaşayış binaları inşa olunur.

ƏDƏBİYYAT

Q 23 Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı, "Aspoliqraf", 2008, 448 s.

Bakı "Şərq – Qərb" 2007-ci il, səh 168 + 127 s.,.

525-ci qəzet. - 2019.- 14 iyun. - № 87. - S. 14. Azərbaycan ədəbiyyatında "orta əsrlər": tarixi-nəzəri konsepsiya və bədii sistem kimi Nizaməddin Şəmsizadə.,

Azərbaycan İncəsənət jurnalı.

"Azərbaycan" – Ədəbi – Bədii Jurnal (№9,2021).

Azərbaycan İncəsənət – ensklopediyası.

EVALUATION OF TURKMEN CARPETS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL
SUSTAINABILITY

TÜRKMEN HALILARININ KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

Nazan ÖZCAN¹ Amene TURKMEN

¹ Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, TBMYO,
ORCID: 0000-0001-5352-3735

ÖZET

Türkmen halıları, Orta Asya'nın geleneksel el sanatları arasında önemli bir yer tutmakta olup, yüzyıllardır Türkmen halkının kültürel kimliğini, sosyal yapısını ve estetik anlayışını yansıtan birer sanat eseridir. Bu halılar, sadece bir el sanatı olmanın ötesinde, halkın yaşamını ve dünya görüşünü ifade eden sembollerdir. Halı dokuma, bu açıdan kültürel sürdürülebilirlik için vazgeçilmez bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüzde hızla değişen ekonomik, kültürel ve teknolojik koşullar, geleneksel halı dokuma sanatını tehdit etmekte ve aktarımını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle Türkmen halılarının kültür bilincinin oluşturulması, geleneksel el sanatlarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu araştırma, Türkmen halılarının kültürel sürdürülebilirlik kapsamındaki yerini incelemekte ve bu mirasın korunması için gerekli adımları tartışmaktadır. Tarama (Survey) ve Görsel Analiz Yöntemleri ile yürütülen araştırmada, saha taraması sonucu elde edilen veriler zanaatın literatürüne katkı sağlarken ulaşılan örnekler güncel tasarımlara ilham kaynağı olması beklenerek sunulmaktadır. Ayrıca Türkmen halılarının kültürel miras değeri, bu sanatın sadece bir ticaret aracı olmasından çok daha fazlasıdır; bir halkın ruhunu, geçmişini ve kimliğini taşır. Bu varlık bilincine vurgu yapılan araştırmada devamlılığa katkı sağlamak amacıyla önerilere de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel El Sanatları, Türkmen Halıları, Sürdürülebilirlik, Kültürel Kimlik

ABSTRACT

Turkmen carpets have an important place among the traditional handicrafts of Central Asia and are works of art that reflect the cultural identity, social structure and aesthetic understanding of the Turkmen people for centuries. These carpets are more than just a handicraft, they are symbols that express the life and worldview of the people. In this respect, carpet weaving is an indispensable practice for cultural sustainability. However, today's rapidly changing economic, cultural and technological conditions threaten the traditional art of carpet weaving and negatively affect its transmission. For this reason, creating cultural awareness of Turkmen carpets is very important in terms of protecting traditional handicrafts and transferring them to future generations. This research examines the place of Turkmen carpets within the scope of cultural sustainability and discusses the necessary steps for the protection of this heritage. In the research, which is carried out with Survey and Visual Analysis Methods, the data obtained as a result of the field survey contributes to the literature of the craft, while the examples reached are presented with the expectation that they will inspire current designs. In addition, the cultural

heritage value of Turkmen carpets is much more than just a means of trade; it carries the spirit, history and identity of a people. In this research, which emphasizes this awareness of existence, suggestions are also included in order to contribute to continuity.

Keywords: Traditional Handicrafts, Turkmen Carpets, Sustainability, Cultural Identity

**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANTHROPOLOGY PUBLICATIONS IN THE
FIELD OF TOURISM WITH R STUDIO AND BIBLIOSHINY**

**TURİZM ALANINDA ANTROPOLOJİ YAYINLARININ R STUDIO VE
BİBLİOSHİNY İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**

Nagehan Merve AYBARS

Antropolog, Turizm Antropolojisi, ORCID: 0000-0002-6168-0949

Özet

Bu çalışma, turizm alanında antropoloji araştırmalarının bibliyometrik analiz ile kapsamlı bir haritasını çıkarmayı amaçlamaktadır. Scopus veri tabanında “turizm (tourism)” ve “antropoloji (anthropology)” terimleri, Boolean operatörlerinden “and” kullanılarak taranmıştır. Turizm sektöründe antropoloji konusuna odaklanmak amacıyla, arama “sosyal bilimler (social science)” kategorisi ile sınırlandırılmıştır. Yapılan kapsamlı değerlendirme sonucunda, 549 belge dahil edilme kriterlerini karşılamıştır. Betimsel ve görselleştirme analizleri, RStudio’daki Biblioshiny paketini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Turizm alanında antropoloji ile ilgili ilk yayın 1978 yılında yayımlanmış olup, 31 Ocak 2024 itibarıyla toplamda 549 yayın yapılmıştır. En fazla yayın üreten ülke, ABD olurken, onu Birleşik Krallık ve İspanya takip etmektedir. Çin, 7 yayımla listedeki 8. ülke olup, 3 çok ülkeli (MCP) yayınıyla %42,9’luk yüksek bir MCP oranına sahip ve bu, Çinli akademisyenlerin uluslararası işbirliklerine daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Turizm alanında antropoloji konusunda en üretken yazar Salazar NB’dir. Sankey diyagramı, yayınların çoğunlukla ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya’dan yazarlar tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler arasında antropoloji, turizm, insan, medikal turizm, makale, kadın, erkek ve kültürel antropoloji yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Turizm, antropoloji, bilimsel haritalama, bibliyometrik analiz.

Abstract

This study aims to comprehensively map anthropology research in tourism through bibliometric analysis. The terms “tourism” and “anthropology” were searched in the Scopus database using the Boolean operator “and”. In order to focus on anthropology in the tourism sector, the search was limited to the “social sciences” category. As a result of the comprehensive evaluation, 549 documents met the inclusion criteria. Descriptive and visualization analyses were performed using the Biblioshiny package in RStudio. The first publication on anthropology in tourism was published in 1978, and as of January 31, 2024, a total of 549 publications have been published. The country that produced the most publications is the USA, followed by the United Kingdom and Spain. China is the 8th country on the list with 7 publications and has a high MCP rate of 42.9% with 3 multi-country (MCP) publications, indicating that Chinese scholars attach more importance to international collaborations. The most prolific author on anthropology in tourism is Salazar NB. The Sankey diagram shows that the publications are mostly written by authors from the USA, UK and Australia. The most frequently used keywords in the publications are anthropology, tourism, human, medical tourism, article, woman, man and cultural anthropology.

Keywords: Tourism, anthropology, scientific mapping, bibliometric analysis.

1. GİRİŞ

Modern zamanların en önemli sosyal ve ekonomik olgularından biri olarak görülen turizm, 1900’lerin başlarında, bir sosyal aktivite olarak ayrıcalıklı bir azınlıkla sınırlı olması, turizme katılma fırsatını giderek yaygınlaşmıştır. Turizmin varoluşu gelişmiş yada gelişmekte olan

bölgelerin tanıtımının sağlanması için ve bu tanıtımın sonucunda kalkınmanın sağlanacağına katkısı olarak görülmektedir (Sharpley, Telfer 2015). Çağdaş toplumların yaşamlarında ki önemli bir sosyal olgu olan turizm, insanlığın kültürlerinde yaygın olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olarak ve birçok Üçüncü Dünya ülkelerin kalkınma aracı olarak görülmektedir (Nash 1996).

Antropolog, dış dünyayı gözlemleyerek elde ettiği verileri, hem kendisi hem de okuyucu için içselleştirilebilir ve yeniden yapılandırılabilir bir biçimde sunar. Antropolojik açıklamalar, sebep-sonuç ilişkisi kurmaktan ziyade, olguları anlamaya ve yorumlamaya odaklanır. Bu anlama süreci, antropolojinin temel ispat yöntemlerinden birini oluşturur. Özellikle, nesnel olarak uzak görünen ancak yaşayanlar için son derece somut olan olayların karmaşıklığını ve gizemini ortaya çıkarmak, antropolojinin önemli bir işlevidir. Toplumsal olaylar, birbirinden bağımsız parçalara indirgenemez; çünkü bu olaylar, insanların öznel deneyimleriyle şekillenir ve bu öznel boyut, nesnel gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır (Strauss 1978). Antropoloji, insanın varoluşundan günümüze insan ve insan popülasyonunun kültürel, biyolojik ve sosyal yönden benzerliklerini ve farklılıklarını inceleyen bilim dalıdır. İnsanlar yaşamları boyunca edindikleri kültürel, sosyal ve biyolojik olarak değişim ve gelişimlerini gelecek kuşaklara aktarmaktadırlar. Antropoloji, bu değişim ve gelişimi inceleyerek bizlere toplumsal yapılarıdaki çeşitliliği hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (Bostan 2016). Toplumsal, kültürel, çevresel, dini, politik ve ekonomik alanların birbirine bağlı olduğunu kabul eden bütüncül ve karşılaştırmalı bir yaklaşım benimser. Bu perspektif, yerel ve küresel dinamikleri birleştirme kapasitesiyle turizmin eleştirel analizine önemli bir katkı sağlamaktadır. İnsan odaklı bir disiplin olarak turizmi hem bir katılımcı hem de bir gözlemci olarak inceleme potansiyeline sahiptir. Turizmin antropolojik araştırmalarda daha derinlemesine ve eleştirel bir şekilde ele alınması, hem antropolojinin hem de turizmin geleceği için büyük önem taşımaktadır. Bu süreç, hem zorlu hem de heyecan verici bir dönemi işaret etmektedir (Burns 2004). Sosyal ve toplumsal bilim olan Antropoloji, insanı ve insan toplumlarını biyolojik ve kültürel çeşitliliğini, sosyal, kültürel yönden inceleyerek zaman içindeki değişimlerini inceleyen bütüncül ve karşılaştırmalı bir disiplin olarak görülmektedir (Bostan 2016).

Turizm antropolojisi, turizmin toplumsal ve kültürel dönüşümler üzerindeki etkilerini inceleyerek, disiplinlerarası bir perspektif sunar ve bu alanda önemli teorik ve metodolojik katkılar sağlar.

Turizm ve antropoloji arasındaki yakın ilişki, birkaç temel hususta özetlenebilir:

Kültürel Etkileşim ve Gözlem: Turizm, antropologlar için farklı kültürel bağlamlarda insan davranışlarını gözleme ve bu kültürlerle etkileşim kurma imkânı sağlar. Bu durum, antropolojinin toplumların ve kültürlerin yapısal bileşenlerine odaklanan disipliner yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Ekonomik ve Sosyo-Politik Etkiler: Turizm, ekonomik kalkınma ve sosyo-politik değişim süreçlerinde önemli bir katalizör rolü oynar. Bu dinamikler, antropolojinin ekonomik ve politik dönüşümler üzerine yaptığı çalışmalarla doğrudan ilişkilidir.

Kültürel Hareketlilik ve Seyahat: Turizm olgusunun ortaya çıkması, boş zaman, harcanabilir gelir ve seyahat için olumlu yerel koşullar gibi üç temel unsurun bir araya gelmesine bağlıdır. Bu süreç, kültürler arası temas ve etkileşimi kolaylaştırarak antropolojideki kültürleşme gibi teorik kavramların pratikte incelenmesine olanak tanır.

Kimlik ve Geleneklerin İnşası: Turizm, yerel ve küresel dinamikleri bir araya getirerek "egzotik öteki" veya "tropik cennet" gibi imgelerle özgün kimlikler ve gelenekler inşa eder. Bu

durum, antropologların kimlik inşası süreçlerini ve yerel toplulukların bu kimliklerle kurduğu ilişkiyi analiz etmesi için verimli bir alan oluşturur.

Turizm Antropolojisinin Metodolojik Yaklaşımları: Turizm antropolojisi, etnografi, katılımcı gözlem, söylem analizi ve netnografi gibi nitel araştırma yöntemlerini kullanarak turizmin sosyo-kültürel etkilerini inceler. Bu yöntemler, turizmin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerine dair eleştirel bir analiz sunar.

Turizmin Antropolojide Geç Kabul Görmesi: Turizmin antropolojik bir çalışma alanı olarak kabul görmesi, uzun süre gecikmiştir. Bu gecikmenin temel nedenleri arasında turizmin akademik olarak hafife alınması, turist ve antropolog arasındaki benzerliklerin rahatsız edici bulunması ve turizmin Batı'ya özgü ekonomik bir olgu olarak görülmesi yer almaktadır. Burns (2004), bu durumu "kaçınma ilişkisi" kavramıyla açıklamaktadır.

Turizm antropolojisi, turizmin toplumsal ve kültürel dönüşümlerine ilişkin önemli içgörüler sunarak, bu alanın eleştirel bir şekilde incelenmesine katkıda bulunur (Çalışkan vd. 2023).

Antropologlar ve diğer sosyal bilimciler, turizmi analiz etme gerekliliğini, insan toplumunda turizmin yaygınlığı ve etkisi üzerinden temellendirmektedir. Günümüzde turistlerin ulaşamadığı yerlerin sayısı oldukça azalmıştır ve seyahat deneyimi olmayan insanların sayısı giderek düşmektedir. Bu durum, turizmin tüm insanlığı etkileme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Turizm, kültürler ve alt kültürler arasında etkileşim yaratarak, turistlerin günlük yaşam alanlarının dışına çıkmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, turizmin toplumların ve kültürlerin dönüşümüne önemli bir katkıda bulunduğu açıktır. Bu dönüşümün tek nedeni turizm olmasa da, toplumun büyüklüğü veya coğrafi konumu ne olursa olsun, turizmin bu süreçte önemli bir rol oynadığı inkar edilemez. Turizm, kültürel ve sosyal değişimleri tetikleyen önemli bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır (Burns 2004).

Bu çalışma, turizmin modern toplumdaki sosyal ve ekonomik önemini, tarihsel gelişimini ve antropolojik perspektifle incelenmesini ele almaktadır. Turizm, 1900'lerin başında ayrıcalıklı bir kesimle sınırlıyken, zamanla yaygınlaşmış ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bölgelerin tanıtımı ve kalkınması için önemli bir araç haline gelmiştir. Antropoloji, turizmi toplumsal, kültürel, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla inceler. Turizm antropolojisi, turizmin toplumsal ve kültürel etkilerini analiz ederek, disiplinlerarası bir perspektif sunar ve bu alanda teorik ve metodolojik katkılar sağlar. Antropoloji, insan topluluklarının kültürel, biyolojik ve sosyal değişimlerini inceleyerek, toplumsal yapıların çeşitliliğini anlamamıza yardımcı olur. Turizm ve antropolojinin kesişimi, hem turizmin hem de antropolojinin geleceği için önemli bir alan olarak değerlendirilmektedir.

2. TURİZM ANTROPOLOJİSİ

Turizm antropolojisi, turizmin yerli topluluklar ve turistler arasındaki etkileşimler, kültürel ve sosyal değişimler üzerindeki etkilerini inceleyen bir disiplindir. Bu alan, özellikle yerli toplulukların turizmden nasıl etkilendiğini, psikolojik, sosyal ve kültürel dönüşümlerini araştırmaktadır. Turizm, ekonomik olduğu kadar kültürel ve sosyal açıdan da derin değişimlere yol açmakta, ancak bu etkiler genellikle göz ardı edilmektedir. Yerli toplulukların hizmet kaynağı olarak görülmesi, turistlerin ise meta olarak algılanması, insani olmayan bir turizm anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Turizm antropolojisi, bu sorunsallara odaklanırken, yerli toplulukların ihmal edilmiş durumunu ve turizmin ekolojik etkilerini de ele alarak disiplinler arası bir perspektif sunmaktadır (Süvari, Kanca 2014). Turistlerin ve yerel halkın karşılıklı etkileşimini, turistik mekanların kültürel dönüşümünü ve turizm deneyimlerinin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini analiz eder (MacCannell 1976; Bruner 2005). Turizm, antropolojik çalışmalar açısından önemli bir alan olarak kabul edilir, çünkü farklı kültürel geçmişlere sahip

bireyler arasında doğrudan etkileşimler sağlar. Lett (1989), turizmi kültürel sınırlar boyunca gerçekleşen en büyük barışçıl insan hareketi olarak tanımlamıştır. Turistler ve yerel halk arasındaki bu karşılaşmalar, yalnızca kültürel farklılıkların gözlemlenmesine değil, aynı zamanda bireylerin kendi yaşam tarzlarını başkalarının perspektifinden değerlendirmesine olanak tanır. Bu tür kültürlerarası etkileşimler, antropolojik teorilerin pratikteki yansımalarını gözlemlemek için önemli bir zemin oluşturur (Stronza 2001). Kültürel etkileşim olarak turistler ve yerel halk arasındaki etkileşim, kimlik oluşumu ve kültürel aktarım süreçlerini şekillendirir (Cohen 1984; Salazar 2005). Antropologlar, turizm faaliyetlerinin kültürel mirası nasıl etkilediğini ve otantik deneyimlerin nasıl sunulduğunu araştırmaktadır (Greenwood 1989; Reisinger, Steiner 2006). Turizm, yerel halk için ekonomik fırsatlar sunarken aynı zamanda sosyal yapıları da değiştirebilir (Harrison 2001; Tucker 2003). Turizm, etnografik geçmişi güncel bir bağlamda meşrulaştırmak için antropolojiden yararlanır. Ancak, etnolojik temsiller, insanları arkaik ve sorunlu imgelerle sınırlandırırken aynı zamanda küresel görünürlük sağlar. Turizm, antropolojik araştırmanın tarihine hem dayanır hem de bu tarihle eleştirel bir ilişki içindedir, bu da kültürel turizmin gelişimi için önemlidir. Bu süreç, farklılık imgelerinin sürekli ve kendini yeniden üreten bir döngüde olduğu karmaşık bir ortamı ortaya koyar. Antropologlar, turizmin temel motivasyonlarından biri olan "kaybolmuş" veya "unutulmuş" bir şeyle yeniden bağ kurma arzusunun nostaljik hikayesini savunmuştur. Bu durum, turizmin ardındaki kültürel ve tarihsel özelemleri anlamamıza yardımcı olur (Salazar 2013).

Turizm ortamları, antropolojik çalışmalar için zengin bir mikrokozmos oluşturur, ancak araştırmacılar metodolojik ve epistemolojik zorluklarla karşılaşır. Turistlerin hareketliliği, uzun süreli tek siteli gözlemi zorlaştırırken, antropologlar genellikle yerel kültürel unsurların doğrulayıcıları olarak algılanır. Turizm çalışanları ise hareketsiz olmalarına rağmen turistler ve antropologlarla etkileşime girer. Bu durum, turizm antropologlarını çok siteli etnografya ve refleksif pozisyonellik gibi yenilikçi yöntemler geliştirmeye yönlendirmiştir (Leite vd. 2022). Antropolojinin turizme en önemli katkılarından biri belirli turistik yerler ve durumlar üzerine yapılan etnografik çalışmalar ve bu çalışmaların sunduğu detaylı anlatımlardır. Antropologlar, turizmi genellikle uzak ve kültürel olarak farklı topluluklarda inceleme eğilimindedir. Bu yaklaşım, turizmin yerli ve marjinalleştirilmiş gruplar üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak açısından önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, turizmi çoğunlukla turistler ve ev sahipleri arasındaki eşitsiz uluslararası ilişkiler bağlamında çerçeveleme eğilimi, yurtiçi turizm veya sosyo-ekonomik akranlar arasındaki turistik etkileşimler gibi alanlara yeterince odaklanılmamasına neden olmuştur. Ayrıca, kentsel turizm ve kırsal turizm gibi turist-ev sahibi ayrımlarının belirsizleştiği alanlarda da sınırlı çalışma yapılmıştır (Chambers 2009). Antropolojik araştırmalar, turizmin sadece ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda kültürel değişim, kimlik inşası ve yerel toplulukların sosyal yapısında önemli değişiklikler yaratan bir süreç olduğunu göstermektedir (MacCannell 1976). Özellikle etnografik çalışmalar, turistlerin ve yerel halkın karşılıklı etkileşimini anlamada önemli bir rol oynar (Cohen 1984). Antropoloji disiplininin turizm olgusunu kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla ele alan bir alt dalıdır. Bu alan, turizmin yerel topluluklar üzerindeki etkilerini analiz ederken, kültürel değişim, kimlik oluşumu ve toplumsal dönüşüm gibi süreçlere odaklanır. Turizm antropolojisi, turizmin yalnızca ekonomik bir aktivite değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve dönüşümlerin önemli bir aracı olduğunu ortaya koymaktadır (Nash 1996). Turizm antropolojisi, 1960'lardan bu yana antropolojinin yöntem ve teorilerini kullanarak kültür, metalaştırma, sosyal değişim, etnisite, kimlik, kalkınma, sosyal eşitsizlik, toplumsal cinsiyet, temsil, diaspora ve miras gibi alanlarla önemli ölçüde kesişen bir çalışma alanı olarak gelişmiştir. Bazı araştırmacılar turizm antropolojisini bağımsız bir alt disiplin olarak görmek yerine "antropolojik müdahaleler" kavramını önermekteyse de önemli sayıda antropolog bu alanı benimsemiş ve katkıda bulunmuştur. Nash (2007) de, turizm antropolojisi, disiplinin ana

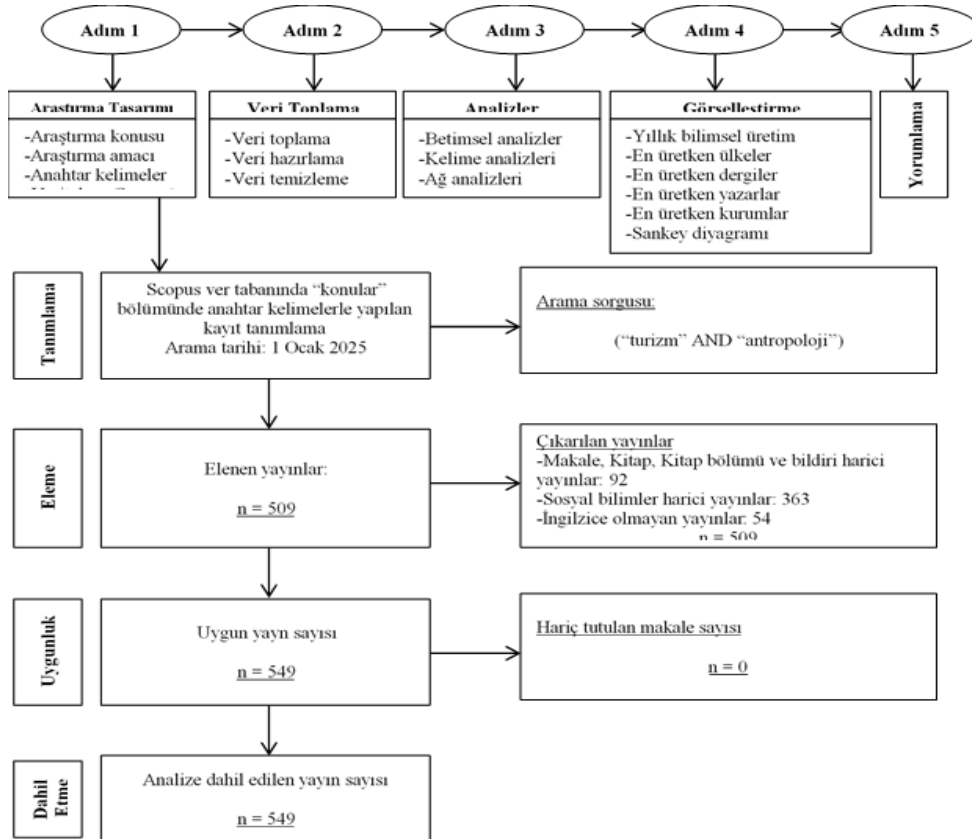
akımıyla bütünleşmiş ve alana dair önemli iç görüler sunmuştur (Çalışkan vd. 2023). Turizm, antropologlar için karmaşık bir davranış, temsil ve etkileşim alanıdır. Farklı güç ve özerklik düzeylerine sahip çoklu aktörleri (turistler, yerel halk, rehberler, araştırmacılar vb.), karakteristik uygulamaları (seyahat, alışveriş, rehberlik vb.) ve kurumsal yapıları (seyahat acenteleri, oteller, müzeler vb.) içeren gevşek bir sosyal alandır. Bu alan, duygusal, maddi, çevresel, teknolojik ve finansal boyutları kapsayan bir ilişkiler ağıyla bütünleşir. Antropologlar, turizmin farklı yönlerini analiz etmek için politik ekonomi, feminist teori, postkolonyal teori, fenomenoloji, aktör-ağ teorisi gibi disiplinler arası teorik yaklaşımlardan yararlanır. Turizm antropolojisi, belirli bir teorik çerçeveye değil, turizmle ilişkili sosyokültürel olgulara duyulan ortak ilgiyle tanımlanır (Leite vd. 2022). Turizmi incelemek için genellikle etnografik araştırma yöntemlerini kullanır. Bu yöntemlerin en önemlisi, katılımcı gözlemdir. Antropologlar, inceledikleri toplulukların günlük yaşamına katılarak, onlarla etkileşim kurarak ve gözlemler yaparak, o topluluğun deneyimlerini ve bakış açısını anlamaya çalışır. Bu süreç, hem içeriden hem de dışarıdan bir bakış açısı gerektirir. Turizm araştırmalarında, antropologlar ayrıca seyahat yazıları, turizm pazarlaması ve rehberlik gibi alanların kültürel temsiller üzerindeki etkisini de inceler. Amaç, turistlerin ve yerel halkın deneyimlerini daha geniş bir bağlamda anlamaktır (Leite ve Graburn 2009).

Cohen, antropolojik açıdan rehberliğin yalnızca bilgi aktarımında değil, aynı zamanda kültürel arabuluculuk yapmasında rol oynadığını vurgulamaktadır. Turist rehberliği, antropolojik açıdan kültürel aracılık ve sosyal etkileşim rolleri üzerinden analiz edilebilir. Rehberler, turistler ile yerel kültür arasında köprü kurarak kültürel bilginin aktarılmasını sağlar. Bu süreçte, rehberliğin evrimi, pratik ihtiyaçların ötesine geçerek kültürel anlamlandırma ve iletişimsel becerilere odaklanmıştır. Bu durum, turizmin küreselleşme sürecinde kültürel kimliklerin korunması ve aktarılmasındaki rolünü vurgulamaktadır (Cohen 1985). Bu analiz, turist rehberliğinin sadece bir meslek olarak değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında önemli bir sosyal ve antropolojik işlevi olduğunu göstermektedir. Turizmin antropolojik incelemesinde, ev sahipleri ile misafirler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin zaman içindeki dönüşümü merkezi bir öneme sahiptir. Ayrıca, turizmin etkileri ve türleri üzerine yapılan ampirik ve analitik çalışmalar, bu alandaki literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte, özellikle yerel halkın turizm deneyimlerini anlamaya yönelik kapsamlı modeller veya analitik çerçeveler henüz yeterince geliştirilmemiştir. Antropoloji, turizm çalışmalarına önemli bir teorik ve metodolojik temel sağlamıştır. Ancak, turizm biçimleri ve odak noktaları değiştikçe (ekonomik ve pazarlama odaklı yaklaşımlardan çevresel ve kültürel etkilere doğru), antropolojinin bu alandaki rolü de evrim geçirmektedir. Ev sahibi toplulukların perspektifleri giderek daha fazla önem kazanırken, geleneksel etnosentrik teorilerin geçerliliği azalmaktadır (Burns 2004). Turizmin antropolojik perspektiften incelenmesi, yerel halkın turizme karşı algısını ve sosyo-ekonomik dinamiklerini anlamamıza yardımcı olurken, turizmde antropolojik çalışmalar, turizm endüstrisinin etkisi ile turizm yapılan topluluklarda ve bölgelerde meydana gelen kültürel veya ekonomik etkileri incelemektedir. Turizmin topluluklar üzerindeki etkilerini analiz ederken, turizm de kültürel unsurların küresel ölçekte nasıl yayıldığını ve değişime uğradığını inceler (Smith 1989, Sharpley 2014). Antropologlar, zaman ve mekan farketmeksizin, insanla ilgili her şeyle ilgilenmektedirler. Farklı popülasyonlardaki yaşam tarzları ve kültürleri antropologların çalışmalarında oldukça önemlidir. Antropolojide turizm çalışması, 1970'lerde kendini göstermeye başlayan ve son yıllarda önemli bir araştırma alanı olarak kültür teması ve kültür değişimine ilişkin antropolojik bir kaygıdan doğmuş olduğu ve turizme yönelik antropolojik ilginin ise, diğer çalışmalar sırasında tesadüfî bir yan ürün olarak başlayıp, kültür teması ve etkilerine yönelik daha genel bir ilgiyle yakından bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Günümüzde turizm, antropolojik kaygılara kolayca uyum sağlayarak, bir bütünlük içinde devam ederek hem temelde hem de

uygulamalı araştırmalarla gelecekteki gelişmeler için umut verici olmaktadır. Nash 1989, Antropologlar, fatih, vali veya misyoner gibi turisti "kültürler arasındaki temasın aracı ve doğrudan veya dolaylı olarak, özellikle dünyanın daha az gelişmiş bölgelerindeki değişimin nedeni" olarak görmeye başladıklarını belirtmiştir (Nash 1996). Turizmin getirdiği ekonomik fırsatlar, sosyal sınıf farklılıklarını artırabilir veya yerel halkın yaşam tarzında değişikliklere yol açabilir (Harrison 2001). Turizm ve antropoloji arasındaki ilişkiyi sürdürülebilir bir perspektifle ele almak, yerel kültürlerin korunması ve turizmin uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Sürdürülebilir turizm politikaları ve yerel halkın katılımını teşvik eden stratejiler geliştirilmelidir (Butler 1999). Turistlerin de bilinçli ve kültürel olarak duyarlı hareket etmeleri, bu ilişkinin daha sağlıklı gelişmesini sağlayacaktır. Antropolojik yaklaşımlar, sürdürülebilir turizmin nasıl şekillendirilmesi gerektiği konusunda önemli çıkarımlarda bulmayı sağlamaktadır. Antropologlar, yerel halkın turizm planlamasına dahil edilmesinin, turizmin olumlu etkilerini artırabileceğini öne sürmektedir (Sharpley 2014).

3. YÖNTEM

Turizm antropolojisi alanındaki araştırmaları incelemek amacıyla, Zupic ve Cater (2015) tarafından önerilen beş aşamalı bilimsel haritalama sürecine dayalı bir bibliyometrik analiz yöntemi uygulanmıştır. şekil 1 araştırma tasarımı, veri toplama, analiz, görselleştirme ve yorumlama aşamalarını göstermektedir. İlk olarak, Kalia vd. (2022) tarafından belirtilen yaklaşım doğrultusunda, araştırma konusunun yenilikçi yönünü doğrulamak için çeşitli veri tabanları incelenmiştir. Turizm antropolojisi alanındaki çalışmalar, kültürel etkileşimler, toplumsal dinamikler ve turizmin yerel topluluklar üzerindeki etkileri gibi konulara odaklanmaktadır. Ancak, bu alanda bibliyometrik analizlerin sınırlı sayıda olması, literatürde bir boşluk oluşturmaktadır. Bu çalışma, turizm antropolojisi alanındaki mevcut araştırmaları sistematik bir şekilde haritalayarak, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve alana kapsamlı bir bakış sunmayı amaçlamaktadır.

Şekil 1. Araştırma Metodoloji Süreci

Çalışmanın bir sonraki aşaması, anahtar kelimelerin belirlenmesidir. Araştırmanın kapsamına uygun olarak, ilgili arama terimleri seçilerek nihai anahtar kelimeler oluşturulmuştur (Kalia vd., 2022). Bu kapsamda, Scopus veri tabanında “turizm (tourism)” ve “antropoloji (anthropology)” terimleri, Boolean operatörlerinden “and” kullanılarak taranmıştır. Turizm sektöründe antropoloji konusuna odaklanmak amacıyla, arama “sosyal bilimler (social science)” kategorisi ile sınırlandırılmıştır. Scopus veri tabanı, güvenilir akademik kaynaklar sunması ve bibliyometrik analizler için önde gelen bir platform olarak kabul edilmesi nedeniyle tercih edilmiştir (Echchakoui, 2020). Özellikle otomatik anahtar kelime oluşturma konusundaki yüksek kalite standartları, Scopus veritabanının tercih edilmesinin nedenlerinden biridir (Jabeur vd., 2023). Scopus ve Web of Science benzer yayın kapsamına sahip olmakla birlikte, Google Scholar’daki çalışmaların kalitesinin daha düşük olması göz önünde bulundurularak, yalnızca Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Ayrıca, Garcia-Lillo vd. (2023), birden fazla veri tabanının aynı anda kullanılmasının yinelenen kayıtlar nedeniyle verimsiz sonuçlar doğurabileceğini vurgulamıştır.

Çalışmanın ikinci aşaması, veri toplama sürecidir. 1 Ocak 2025 tarihinde, Scopus veri tabanı üzerinden herhangi bir zaman sınırlaması olmaksızın veriler toplanmıştır. İlk arama sonucunda 1058 adet belgeye ulaşılmıştır. Daha sonra, arama “sosyal bilimler” Scopus kategorisi kullanılarak daraltılmış. Belge kategorisi ise makale, kitap, kitap bölümü ve konferans bildirisi olarak sınırlandırılmıştır. Bu iki kısıtlama ile 605 belge elde edilmiştir. Bu belgeler arasından İngilizce olan 549 yayın analizlere dahil edilmiştir. Verilerin indirilmesi ve temizlenmesi için, Scopus veri tabanından ilgili tüm veri alanlarını içeren bir BibTex dosyası oluşturulmuştur.

Veri analizi sürecinde, RStudio üzerindeki Biblioshiny paketi (Aria ve Cuccurullo, 2017) kullanılarak tanımlayıcı ve görselleştirme analizleri gerçekleştirilmiştir. Biblioshiny paketi, akademik yayın verilerinin incelenmesi yoluyla en etkili yazarlar, dergiler, ülkeler ve kurumlar gibi araştırma alanının çeşitli yönlerinin belirlenmesine olanak tanımaktadır (Benckendorff ve Zehrer, 2013). Üretkenlik ve etki analizlerinin yanı sıra, bibliyometrik analiz, yayınlar, dergiler veya yazarlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için ağ analizi tekniklerini de kapsamaktadır (Echchakoui, 2020). Dördüncü aşamada, Biblioshiny paketi aracılığıyla Sankey diyagramı oluşturulmuş ve en üretken ülkeler, yazarlar ve anahtar kelimelerin görsel temsilleri sunulmuştur (örneğin, Khan vd., 2023). Son olarak, beşinci adımda ise elde edilen bulguların tanımlanması ve yorumlanması işlemi gerçekleştirilmiştir (Zupic ve Cater, 2015).

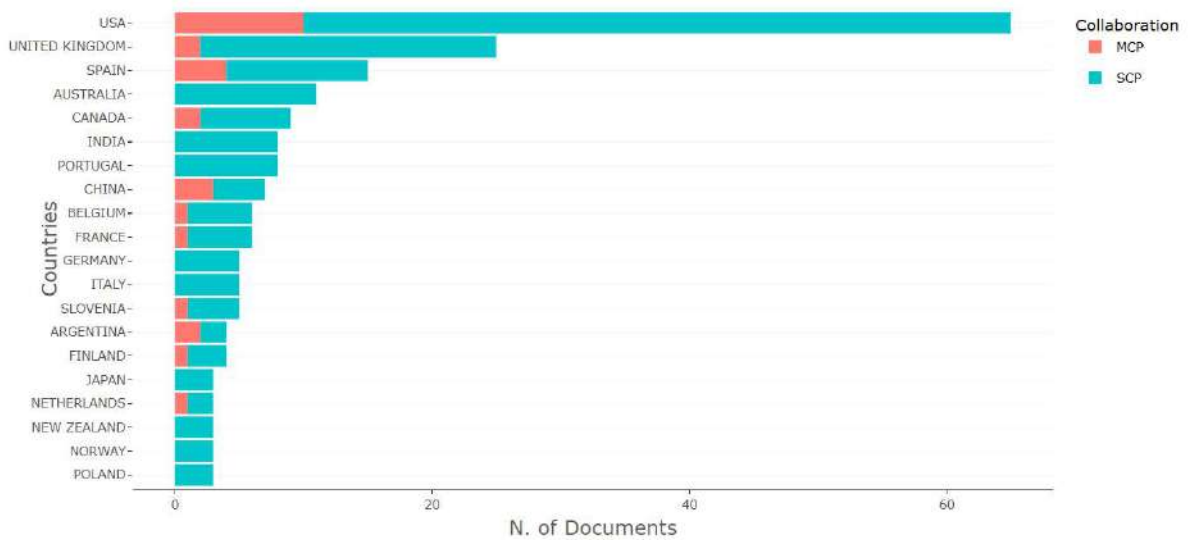
4. BULGULAR

Scopus veri tabanından elde edilen 549 belgenin yıllara göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. Turizm alanında antropolojiyle ilgili ilk makale 1978 yılında yayımlanmıştır. Ardından 2001 yılına kadar her yıl bir, iki veya üç makale yayımlanmıştır. Ardından yıllar içinde bu alandaki yayın sayısında istikrarlı bir artış gözlemlenmekte olup, bu durum lineer bir trendin varlığına işaret etmektedir. 2024 yıl sonuna gelindiğinde (31 Aralık 2024 itibarıyla), turizm ve antropolojiyle ilgili toplam 37 yayın yapılmıştır. Özellikle son 10 yılda bu alandaki yayınların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2025 yılında bu sayının daha da artarak zirve yapması beklenmektedir, çünkü yılın ilk ayında bile (Ocak 2025’de) 2 yayın gerçekleşmiştir, ancak bu iki yayın bu çalışmadaki analizlere dahil edilmemiştir. Bulgular, akademik çevrelerin turizm alanında antropolojiye olan ilgisinin giderek arttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı
2024	37	2014	24
2023	25	2013	34
2022	20	2012	50
2021	22	2011	16
2020	36	2010	13
2019	23	2009	20
2018	37	2008	18
2017	28	2007	11
2016	24	2006	14
2015	22	1978-2005	75

Her bir ülkenin yazarlarının ulusal ve uluslararası işbirlikleriyle yayımladığı toplam makale sayısı Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekilde, her ülkenin yanında bulunan kırmızı yatay çubuklar, çok ülkeli yayın (MCP) değerini temsil etmekte olup, bu değer ilgili ülkedeki yazarların farklı ülkelerden araştırmacılarla ortaklaşa ürettiği yayın sayısını yansıtmaktadır. Mavi yatay çubuklar ise tek ülkeli yayın (SCP) değerini göstermekte ve bu değer, o ülkedeki yazarların yalnızca kendi ulusal meslektaşlarıyla işbirliği içinde yayımladığı makale sayısını ifade etmektedir. Her ülkenin toplam makale sayısı, hem SCP hem de MCP değerleri dikkate alınarak hesaplanmıştır. Bu alanda en fazla makale üreten ülke, 65 yayımla ABD olurken, onu 25 yayımla Birleşik Krallık, 15 yayımla İspanya, 11 yayımla Avustralya ve 9 yayımla Kanada takip etmektedir. Bulgulara ilişkin daha detaylı bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

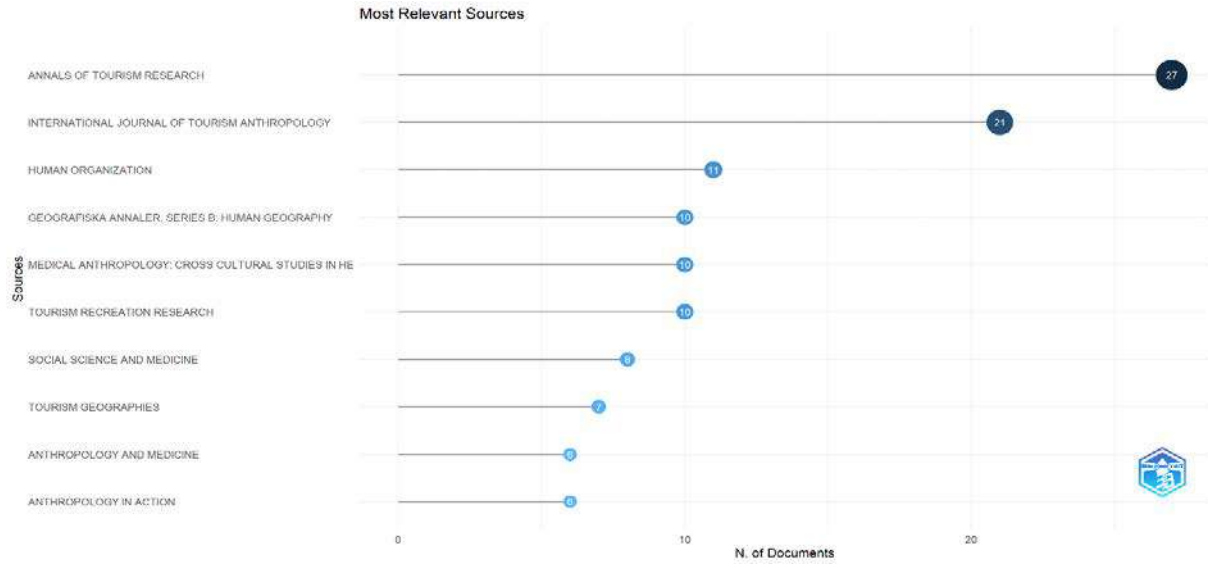
Şekil 2. Ülkelere Göre Toplam Yayın Sayısı

Tablo 2’de yer alan verilere göre, yayın sayısı bakımından en önde gelen ülke ABD olup, toplamda 65 yayına sahiptir. Bunların 55’i tek ülkeli yayın (SCP), 10’u ise çok ülkeli yayın (MCP) olup, MCP oranı %15,4’tür. Birleşik Krallık, 25 yayımla ikinci sırada yer almakta ve bunların 23’ü SCP, 2’si MCP olarak yayımlanmıştır, MCP oranı %8’dir. İspanya ise 15 yayımla üçüncü sırada bulunmakta olup, yayınlarının %26,7’si MCP’dir. Avustralya, Hindistan, Kanada, Portekiz gibi ülkelerde ise MCP oranları çok düşüktür veya sıfırdır. Avustralya’da MCP oranı %0, Hindistan ve Portekiz’de de MCP oranı sıfırdır, bu da bu ülkelerdeki akademisyenlerin çoğunlukla ulusal işbirliklerine dayalı çalışmalara eğilimli olduklarını göstermektedir. Kanada ise %22,2’lik bir MCP oranı ile çok ülkeli yayınlarda daha yüksek bir orana sahiptir. Çin, 7 yayımla listedeki 8. ülke olup, 3 MCP yayınıyla %42,9’luk yüksek bir MCP oranına sahip ve bu, Çinli akademisyenlerin uluslararası işbirliklerine daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Belçika ve Fransa, sırasıyla 6 yayına sahip olup, her ikisinin de MCP oranı %16,7’dir. Bu ülkelerdeki akademisyenler de uluslararası işbirliklerine orta derecede eğilim göstermektedir.

Tablo 2. Ülkelere Göre Makale Sayısı ve Tek Ülkeli Yayın (SCP) ile Çok Ülkeli Yayın (MCP) Değerleri (İlk 10 Ülke)

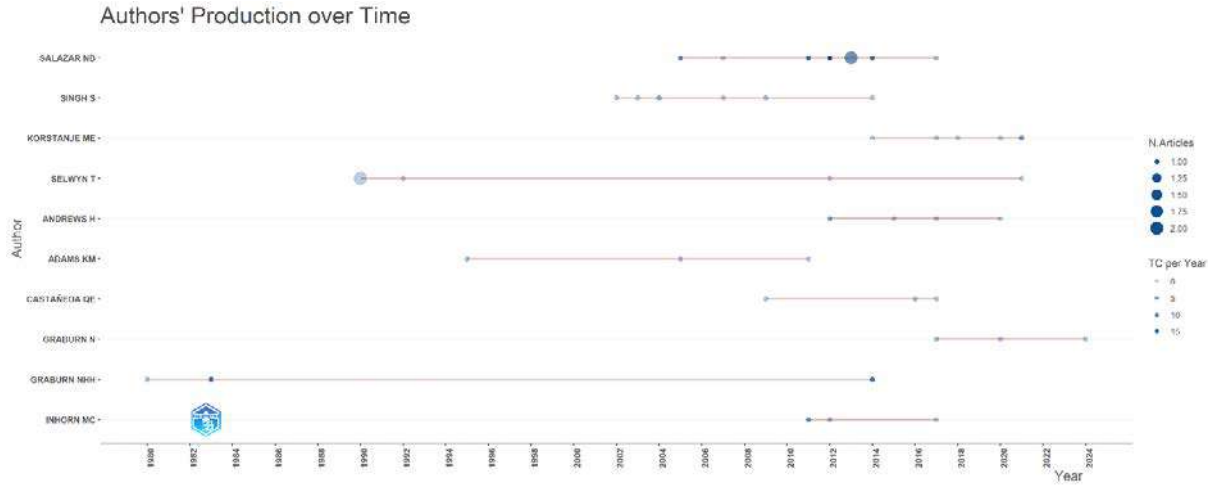
Ülke	Yayın Sayısı	SCP	MCP	MCP %
ABD	65	55	10	15,4
Birleşik Krallık	25	23	2	8,0
İspanya	15	11	4	26,7
Avustralya	11	11	0	0,0
Kanada	9	7	2	22,2
Hindistan	8	8	0	0,0
Portekiz	8	8	0	0,0
Çin	7	4	3	42,9
Belçika	6	5	1	16,7
Fransa	6	5	1	16,7

Turizm alanında antropoloji ile ilgili yayımlanan yayınların sayısına göre, en üretken 10 dergi Şekil 3’te verilmiştir. Dergilerden *Annals of Tourism Research*, 27 makale ile en yüksek sayıya ulaşmıştır. Ardından, en fazla yayına sahip dergiler sırasıyla *International Journal of Tourism Anthropology* (21 yayın), *Human Organization* (11 yayın), *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography* (10 yayın), *Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness* (10 yayın) ve *Tourism Recreation Research* (10 yayın) olarak sıralanmaktadır.

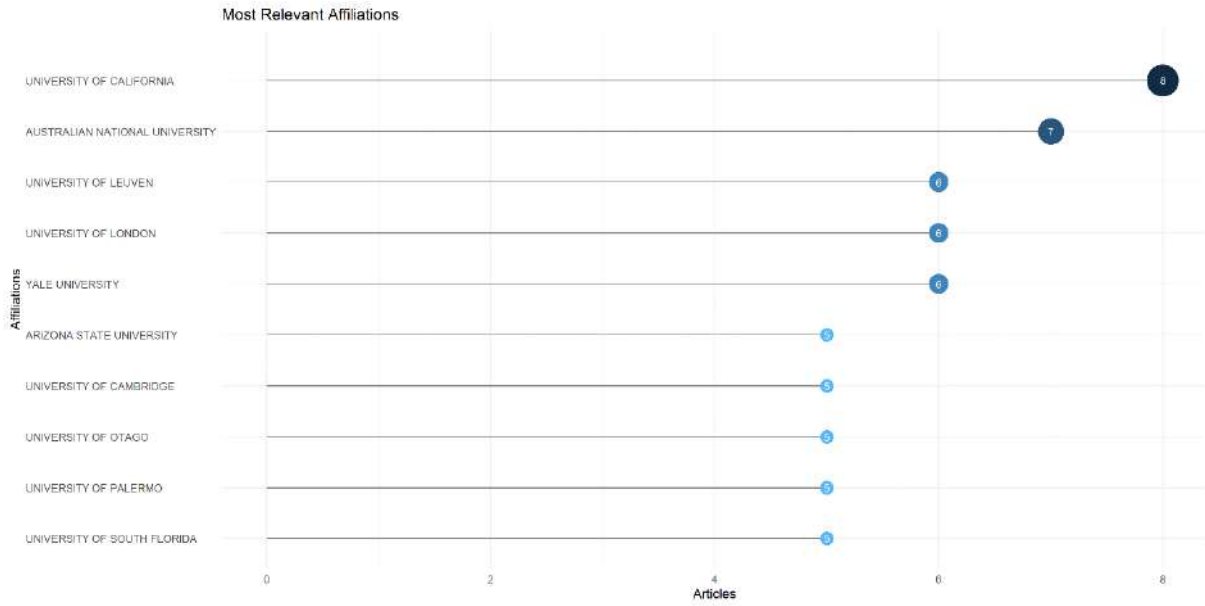
Şekil 3. En Fazla Yayın Yayımlanan Dergiler

En fazla yayına sahip ilk 10 yazar, Şekil 4'te gösterilmiştir. Her bir çubuğun uzunluğu, belirli bir yılda yayımlanan makale sayısını temsil ederken, çubuğun koyulaşması, o yıl alınan atıf sayısını yansıtmaktadır. Turizm alanında antropoloji konusunda en üretken yazarlardan biri olan Salazar NB, 2005 yılında ilk makalesini yayımlamış ve toplamda 908 atıf almıştır. Benzer şekilde, 2002'de ilk makalesini yayımlayan Singh S, toplam 126 atıf almıştır. Salazar NB zaman içinde 7 yayına, Singh S ise 6 yayına imza atmıştır. Bunun yanı sıra, alanda önemli sayıda yayına sahip olan bir dizi diğer verimli yazar da vardır. Bunlar arasında Korstanje ME, Selwyn T, Andrews H ve Adams KM bulunmaktadır.

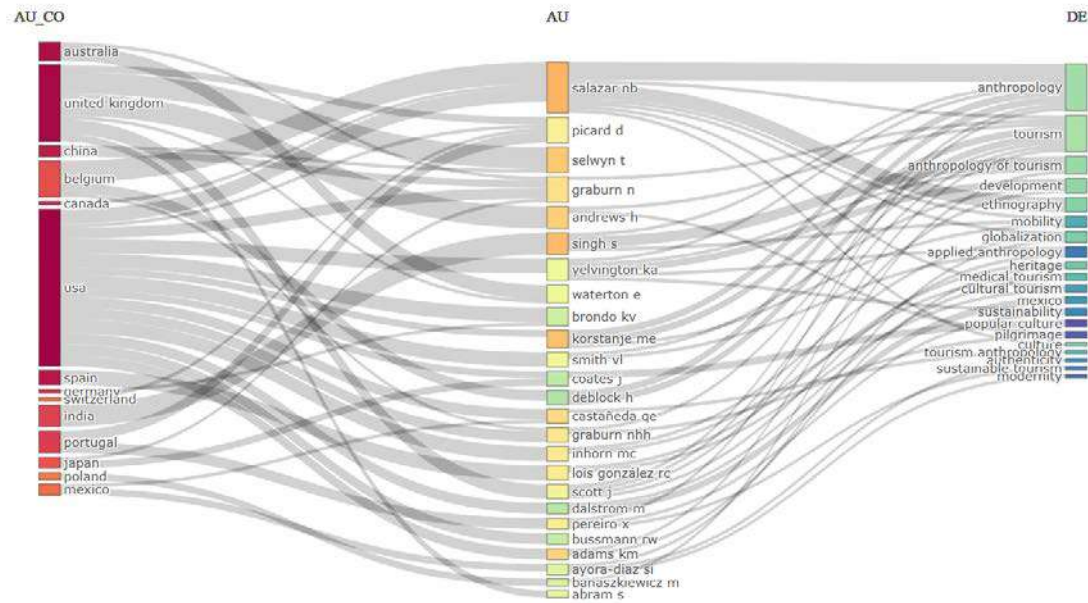
Şekil 4. En Fazla Yayını Olan Yazarlar (Yıllara Göre Üretken Yazarlar)

Şekil 5, en üretken 10 üniversitenin yayın sayılarını göstermektedir. *University of California* sekiz ve *Australian National University* yedi yayın ile ilk ikinci sırada yer almaktadır. *University of Leuven*, *University of London* ve *Yale University* ise, her biri altı makale ile listede öne çıkan kurumlar arasında yer almaktadır. *Arizona State University*, *University of Cambridge*, *University of Otago*, *University of Palermo* ve *University of South Florida* ise turizm alanında antropoloji konusuna beşer yayınlara katkı sağlamışlardır.

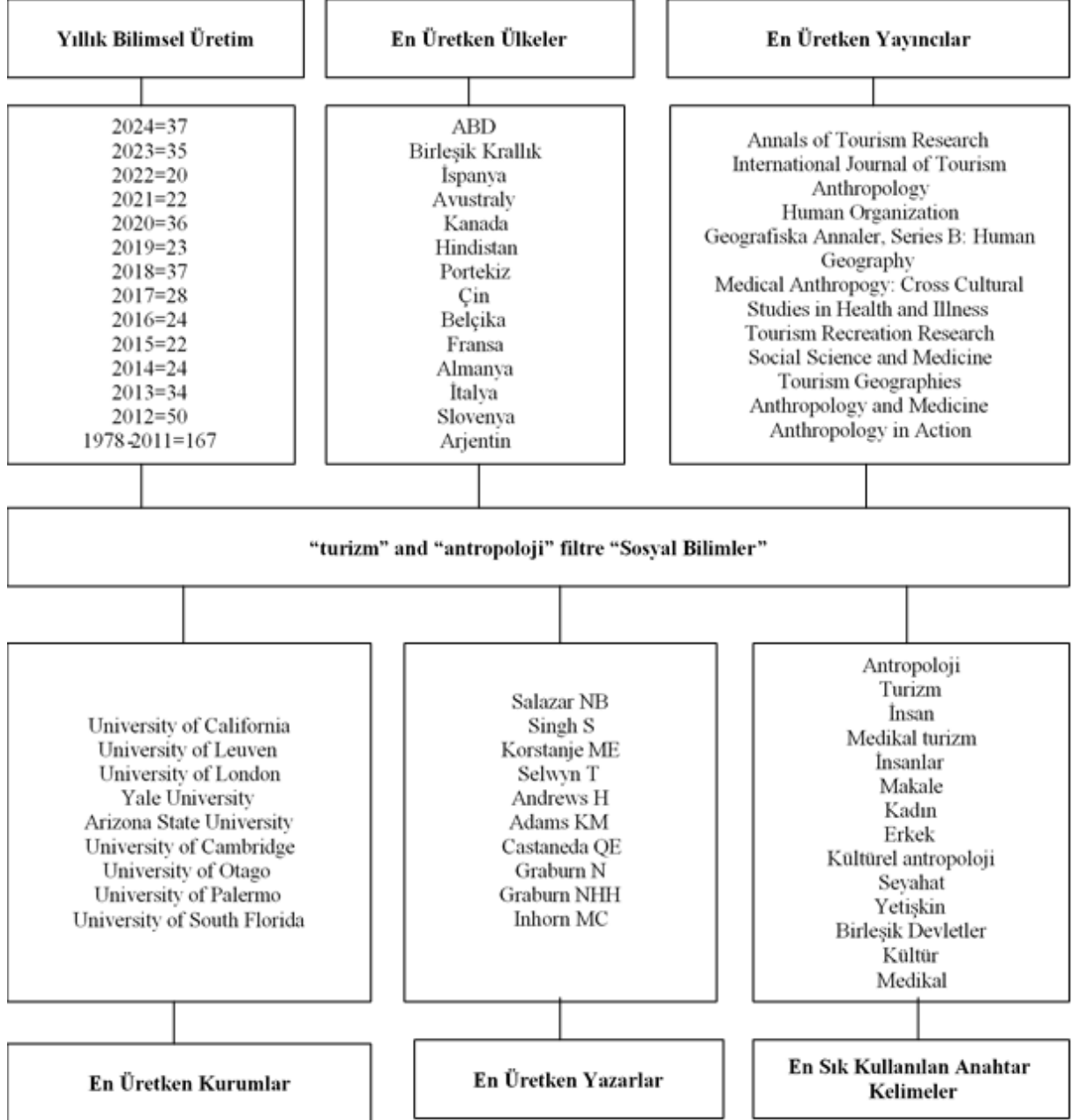
Şekil 5. En Fazla Yayımlı Olan Yazarların Bağlı Olduğu Kurumlar

Anahtar kelimeler (veya konular), ülkeler ve yazarlar arasındaki ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunabilir. Şekil 6, turizm alanında antropoloji üzerine yapılan çalışmaların Sankey diyagramını göstererek üç temel alanın analizini yansıtmaktadır. Diyagram, yazarların bağlı olduğu ülkeleri (sol tarafta), yazarları (ortada) ve makalelerde kullanılan anahtar kelimeleri (sağ tarafta) içeren en önemli bağlantıları ortaya koymaktadır. Araştırma, turizm alanında antropoloji ilgili en sık kullanılan anahtar kelimeleri ve bu kelimelerle ilişkili ülkeleri belirlemektedir. Şekil 6'ya göre, bu alandaki en popüler konular "antropoloji," "turizm," "insan," "medikal turizm," "insanlar," "makale," "kadın" ve "erkek" kelimeleridir. Sankey diyagramı, bu konuları ele alan makalelerin büyük ölçüde ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya'daki yazarlar tarafından yayımlandığını göstermektedir.

Şekil 6. Anahtar Kelimeler, Yazarlar ve Ülkeler Arasındaki Bağlantılar

Bibliyometrik çalışmanın bulguları, turizm sektöründe antropoloji üzerine yapılan araştırmalara en fazla katkı sağlayan unsurların kapsamlı bir görünümünü sunmaktadır. Bu unsurlar; ülkeler, dergiler, yazarlar ve kurumların yanı sıra öne çıkan konuların belirlenmesini içermektedir. Sonuçların özeti Şekil 9’da sunulmaktadır.

Şekil 9. Turizm Alanında Antropoloji Haritası

Scopus veri tabanından elde edilen verilere göre, turizm ve antropoloji alanındaki yayınların zaman içinde önemli bir artış gösterdiği görülmektedir. İlk makalenin 1978 yılında yayımlanmasının ardından, özellikle son 10 yılda bu alana olan akademik ilginin belirgin şekilde arttığı dikkat çekmektedir. 2024 yılı sonunda toplam 37 yayın yapılmış olup, 2025 yılının ilk ayında bile 2 yeni yayının gerçekleşmesi, bu eğilimin devam edeceğini göstermektedir. Bu durum, turizm antropolojisinin giderek daha fazla önem kazandığını ve gelecekte bu alanda daha kapsamlı ve derinlemesine çalışmaların yapılacağını öngörmektedir. Sonuç olarak, turizm ve antropoloji kesişimindeki araştırmaların artması, disiplinler arası

çalışmaların önemini vurgulamakta ve bu alanda yeni perspektiflerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Ülkeler arasındaki işbirliklerinin çeşitliliği, yayın sayılarındaki farklarla paralel bir şekilde değişmektedir. Örneğin, ABD, toplam yayın sayısında önde olmasına rağmen, çoğunlukla tek ülkeli yayınlar üreterek ulusal işbirliklerine odaklanmıştır. Bununla birlikte, Çin gibi bazı ülkeler, uluslararası işbirliklerine daha fazla önem vererek çok ülkeli yayınlarda yüksek oranlar sergilemektedir. Ayrıca, Avustralya, Hindistan ve Portekiz gibi ülkelerde MCP oranlarının düşük olması, bu ülkelerdeki akademik çevrelerin daha çok yerel işbirlikleriyle çalıştığını göstermektedir. Bu durum, araştırmaların küresel düzeyde daha geniş bir işbirliği gerektirdiği bir alanda, uluslararası işbirliklerinin yaygınlaşmasının önemini vurgulamaktadır.

En üretken dergi, 27 yayınlı *Annals of Tourism Research* olmuştur, bu da derginin turizm ve antropoloji arasındaki kesişimdeki önemli katkılarını göstermektedir. Diğer dikkat çeken dergiler arasında *International Journal of Tourism Anthropology* (21 yayın) ve *Human Organization* (11 yayın) yer almakta olup, bu dergiler de konuya önemli katkılar sağlamaktadır. *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography*, *Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness* ve *Tourism Recreation Research* gibi dergiler, turizm alanında antropolojik bakış açılarını sunarak önemli bir literatür oluşturmuşlardır.

Bulgular, turizm alanında antropolojiyle ilgili yapılan araştırmalarda kullanılan anahtar kelimeler ve bunlarla ilişkilendirilen ülkeler arasındaki önemli bağlantıları ortaya koymaktadır. Şekil 6, bu bağlantıları görsel olarak sunarak, yazarların bağlı olduğu ülkeler, yazarlar ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri açıkça göstermektedir. En sık kullanılan anahtar kelimeler arasında “antropoloji,” “turizm” ve “insan” yer almakta olup, araştırmaların çoğunlukla ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya’daki yazarlar tarafından yayımlandığını göstermektedir. Ayrıca, “medikal turizm”, “insanlar” ve “kadın” gibi terimler de önemli bir yer tutmakta, ancak en az kullanılan kelimeler ise bu alandaki daha az keşfedilen konulara işaret etmektedir. Bu durum, antropolojinin turizm sektörü üzerindeki etkisinin geniş bir yelpazeye yayıldığını ve belirli temaların daha fazla araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Araştırma, turizm alanında antropoloji literatürüne dair kapsamlı bir bibliyometrik analiz sunmakla birlikte, iyileştirilebilecek bazı alanlar bulunmaktadır. İlk sınırlama, kullanılan veritabanı ile ilgilidir. Yayın alıntı analizi için yaygın olarak kullanılan Scopus veritabanı, bu çalışmada makalelerin seçilmesinde kullanılmıştır. Ancak, bu durum veri toplama sürecinde bazı belgelerin gözden kaçmasına neden olmuş olabilir ve bu da analiz kapsamını sınırlamaktadır. Daha kapsamlı bir analiz sağlamak için, gelecekteki çalışmalarda Web of Science gibi ek veritabanlarının da dahil edilmesi önerilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Aria M. and Cuccurullo C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Benckendorff P. and Zehrer A. (2013). A network analysis of tourism research. *Annals of Tourism Research*, 43, 121-149. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.04.005>
- Bostan H. (2016). Antropoloji, kültür ve Güvenlik. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-31.
- Bruner E. M. (2005). Culture on tour: Ethnographies of travel. University of Chicago Press.
- Burns G. L. (2004). *Anthropology and Tourism: Past Contributions and Future Theoretical Challenges*. *Anthropological Forum*, 14(1), 5–22. doi:10.1080/0066467042000189908

- Butler R. W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7-25.
- Chambers, E. (2009). *Native tours: the anthropology of travel and tourism*. Waveland Press.
- Cohen E. (1984). The sociology of tourism: Approaches, issues, and findings. *Annual Review of Sociology*, 10(1), 373-392.
- Cohen E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of tourism research*, 12(1), 5-29.
- Çalışkan N., Çokal Z. ve Bektaş Y. (2023). Turizm antropolojisinin ana hatları. *Antropoloji*, (47), 26-38.
- Echchakoui S. (2020). Why and how to merge Scopus and Web of Science during bibliometric analysis: The case of sales force literature from 1912 to 2019. *Journal of Marketing Analytics*, 8, 165-184. <https://doi.org/10.1057/s41270-020-00081-9>
- Garcia-Lillo F., Seva-Larrosa P. and Sánchez-García E. (2023). What is going on in entrepreneurship research? A bibliometric and SNA analysis. *Journal of Business Research*, 158, 113624. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113624>
- Greenwood D. J. (1989). Culture by the pound: An anthropological perspective on tourism as cultural commodification. *Host and guest: The anthropology of tourism*, 171-185.
- Harrison D. (2001). *Tourism and the less developed world: Issues and case studies*. CABI Publishing.
- Jabeur S. B., Ballouk H., Arfi W. B. and Sahut J. M. (2023). Artificial intelligence applications in fake review detection: Bibliometric analysis and future avenues for research. *Journal of Business Research*, 158, 113631. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113631>
- Kalia P., Mladenovic D. and Acevedo-Duque A. (2022). Decoding the trends and the emerging research directions of digital tourism in the last three decades: A bibliometric analysis. *SAGE Open*, 12(4). <https://doi.org/10.1177/21582440221128179>
- Khan H. M. R., Ahmad S., Javed R. and Nasir N. (2023). The significance of artificial intelligence in business and accounting: A bibliometric analysis. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 11(2), 1088-1110. <https://doi.org/10.52131/pjhss.2023.1102.0417>
- Leite N. and Graburn N. (2009). Anthropological interventions in tourism studies. *The Sage handbook of tourism studies*, 35-64.
- Leite N., Simoni V. and Swain M. B. (2022). *Anthropology of Tourism*.
- MacCannell D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. University of California Press.
- Nash D. (1996). *Anthropology of Tourism*. Oxford: Pergamon Press.
- Reisinger Y. and Steiner C. J. (2006). Reconceptualizing object authenticity. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 65-86.
- Salazar N. B. (2005). Tourism and glocalization: "Local" tour guiding. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 628-646.
- Salazar N. B. (2013). Imagineering otherness: Anthropological legacies in contemporary tourism. *Anthropological Quarterly*, 86(3), 669-696.

Sharpley R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37-49.

Sharpley R. and Telfer D. J. (Eds.). (2015). *Tourism and development: Concepts and issues*. Multilingual Matters.

Smith V. L. (1989). *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. University of Pennsylvania Press.

Strauss L. (1978). Antropoloji. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (16), 102-128.

Stronza A. (2001). ANTHROPOLOGY OF TOURISM: Forging New. *Annu. Rev. Anthropol*, 30, 261-83.

Süvari C. Ç. ve Kanca E. (2014). Turizm ve Kültür İlişkisi: Turizmin Antropolojisi. *Van Turizmi Geleceğini Arıyor Çalıştay Kitabı*, 173-182.

Tucker H. (2003). *Living with tourism: Negotiating identities in a Turkish village*. Routledge.

Zupic I. and Cater T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.
<https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

AZƏRBAYCAN MILLI MƏTBUATININ 150 ILLİK YUBILEYİ.

Əzizova Şəfəq Faiq qızı

Müəllim, ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci, Azərbaycan

Orcid id: 0000-0002-7668-1805

Abstract:

The press history of Azerbaijan began with the publication of the "Akinchi" newspaper created by Hasan Bey Zardabi in 1875, and the day the first issue of the newspaper was published - July 22 is currently celebrated as the National Press and Journalism Day in Azerbaijan and is a day of special importance. "Molla Nasreddin" magazine has a unique place and position in the history of Azerbaijan's national press and its development. It can be said without exaggeration that "Molla Nasreddin" magazine was characterized by its journalistic sophistication, journalistic professionalism, reporting skills, diversity of genres, national idealism, devotion to the people, loyalty to the traditions of folk creativity, love for the mother tongue and the simplicity of its language, as well as modernity and respect for human values.

Key words: National Press, "Akinchi" newspaper, journalistic.

Ümummillî lider Heydər Əliyev: "Mətbuat demokratiyanı dərinləşdirən, siyasi inkişafa təkan verən qüdrətli vasitədir." Sivil insan cəmiyyəti formalaşandan azad fikir və sərbəst düşüncə ifadə etməyə, obyektiv informasiya almağa ciddi ehtiyac duyulub. Mətbuat yarandığı vaxtdan hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda özünüifadə etmək istəyi əsrlər boyu insanlığın demokratik ideallar uğrunda mübarizəsinin də əsas mahiyyətini təşkil edib. Dövlətlər arasında işgüzar, iqtisadi münasibətlər qurularkən öncə hansı dəyərlərə sahib olduğuna nəzər salınır - araşdırılır.

Maddi dəyərlərindən əvvəl ölkənin milli-mənəvi dəyərləri qiymətləndirilir. Çünki maddi dəyərlər yalnız tutarlı, zəngin ənənələrə malik milli-mənəvi dəyərlər mövcud olduğu halda mümkündür. Əsrlər boyunca Azərbaycanda da qeyri-maddi, mənəvi dəyərlərin yaradılması uğrunda mübarizələr aparılıb. Bu gün müasir cəmiyyəti mətbuatsız, mədəniyyətsiz, təhsilsiz, iqtisadi və siyasi nailiyyətlər olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil.

Mətbuatımızın keçdiyi tarixi yol qürur doğurur.

Azərbaycanın mətbuat tarixi Həsən bəy Zərdabinin 1875-ci ildə yaratdığı "Əkinçi" qəzetinin nəşri ilə başlamış və qəzetin ilk sayının işıq üzü gördüyü gün – 22 İyul hazırda Azərbaycanda Milli Mətbuat və Jurnalistika Günü kimi qeyd olunur və xüsusi önəm daşıyan bir gündür. "Əkinçi" qəzetinin nəşri bütün Qafqazda əks-səda doğurmuşdu. Qəzetin fəaliyyəti Azərbaycanda maarifçiliyin əsasını möhkəmləndirmiş, millətin yeni qələm sahiblərinin – təfəkkürlü ziyalıların, neçə-neçə jurnalist nəslinin yetişməsində böyük tarixi xidmətlər göstərmişdir. Azərbaycan milli mətbuat tarixi və onun inkişafında "Molla Nəsrəddin" jurnalının özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Mübaligəsiz demək olar ki, "Molla Nəsrəddin" jurnalı publisistik püxtəliyi, jurnalistika peşəkarlığı, müxbirlik məharəti, janr müxtəlifliyi, milli ideyalılığı, xalqa bağlılığı, xalq yaradıcılığı ənənələrinə sədaqəti, ana dilinə məhəbbəti və dilinin sadəliyi, eləcə də müasirliyi və bəşəri dəyərlərə hörməti ilə səciyyələnirdi. Mübarizə amalını "xalqın xoşbəxtliyi yoluna" həsr edən bu jurnal ilk nömrəsindən başlamış son nömrəsinə qədər 25 il ərzində "vətən, millət, dil" ideyasına xidmət göstərirdi.

“Sizi deyib gəlmişəm” baş proqramı ilə xalqına və vətəninə məhəbbətdən yoğrulmuş jurnalın ətrafında çoxsaylı ziyalı və ədiblər toplaşaraq “Molla Nəsrəddin” adlı bir məktəbi də formalaşdırmış oldular. “Molla Nəsrəddin” özünün satirik ruhu, şirin yumoru, sadə dili və xalqın xoşbəxtliyinə əsaslanan meyarı ilə milli yaradıcılıq ənənələrini yeni əsrdə bir qədər də inkişaf etdirmiş və zənginləşdirmiş oldu. Məhz onun xidmətləri sayəsində milli mətbuatımızda azərbaycançılıq düşüncəli kütləvi oxunaqlılığa malik yığcam publisistik janr nümunələri geniş meydan tapdı. Dövrünün görkəmli fikir adamı, söz və fikir zadəganı kimi geniş şöhrətə malik böyük ideoloq, məşhur “Füyuzat” jurnalının redaktoru Əli bəy Hüseynzadənin “Yaxşı yazırsınız... Belə də yazmaq olarmış” fikirləri də bu jurnalın milli mətbuat və jurnalistika tariximizdə tutduğu əhəmiyyətli yeri və oynadığı misilsiz xidmətləri etiraf edən mühüm faktdır. Bu baxımdan xalq yolunda xidmətləri misilsiz olan böyük ictimai xadim və görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə həm də milli mətbuatımızın inkişafı və inkişarında mühüm xidmətləri ilə yadda qalmışdır. Bu mənada bənzərsiz yumoristik jurnal olan “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur” deyən böyük ustad Cəlil Məmmədquluzadənin və onun yoldaşları olan molla-nəsrəddinçi ədiblərin məhəbbətlə sevdikləri Azərbaycan xalqına və onun gələcəyinə miras qoyduqları ən böyük yadigar oldu. Görkəmli elm adamı, böyük mirzəcəlişünas alim, akademik İsa Həbibbəylinin də yazdığı kimi: “Şərq aləminə ilk satira günəşi ilk dəfə “Molla Nəsrəddin”dən doğmuşdur. Məhkum Şərqin oyanışı, dirçəlişi və istiqlal uğrunda geniş, sistemli və ardıcıl mübarizə “Molla Nəsrəddin” dərgisi ilə başlamışdır. “Molla Nəsrəddin” dərgisi Azərbaycanda və türk-müsəlman dünyasında milli azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizənin ədəbiyyatda və mətbuatdakı sərkərdəsidir”.

Böyük alim və publisist Məhəmməd ağa Şahtaxılının “Şərqi-Rus” qəzetindən başlanan “jurnalistika məşqindən” sonra qəlbi xalqına xidmət amalı ilə döyünən dahi söz adamı Cəlil Məmmədquluzadə görkəmli ziyalı, əqidə və məslək dostu Ömər Faiq Nemanzadə ilə birgə dünyalarca məşhur olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının əsasını qoydu. Mirzə Cəlil isə, deyildiyi kimi, bu jurnalın, o cümlədən molla-nəsrəddinçi ədiblərin ağsaqqalı, yol göstərən və ideoloqu idi. 1906-cı il aprelin 7-dən nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Əkinçi”dən başlanılan milli mətbuatçılıq ənənələrini davam etdirməklə bərabər Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikasına yeni ənənələr gətirməyə və onu zənginləşdirməyə də müvəffəq oldu. Bu jurnalın xidmətlərindən biri də o idi ki, ətrafında birləşdirdiyi milli ziyalı və ədiblər kollektivindən Azərbaycan ictimai fikri və ədəbiyyatı tarixinə Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Yusif Vəzir Çəmənzmənlili, Əliqulu Qəmküsar, Məmmədsəid Ordubadi, Əli Nəzmi, Mirzə Əli Möcüz və başqa görkəmli ədəbi simalar bəxş etdi. Karikatura və şəkillərə də üstünlük verən “Molla Nəsrəddin” dərgisi həm də Azərbaycan incəsənətində karikaturanın inkişafına böyük imkanlar açdı, Azərbaycanda satirik qrafika və karikatura sənətinin yaranmasına vasitə olduğu kimi Oskar Şmerlinq, İozef Rotter, Əzim Əzimzadə, Seyidəli Behzad, İsmayıl Axundov, Hüseyn Əliyev, Qəzənfər Xalıqov və başqaları kimi karikatura ustalarının da yaranması və meydana çıxmasına vəsilə oldu. Xalqına bağlı insanların vətənə xidmət vasitəsinə çevrilən “Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə Azərbaycanda deyil, maarif, nəşr və ictimai inkişaf baxımından bir çox türk-müsəlman xalqlarını qabaqlamaqla Azərbaycan xalqının mübariz və vətənsevər ziyalılarının əldə etdiyi böyük nailiyyəti təzahür etdirirdi.

Adından tutmuş üslubuna qədər xalq yaradıcılığı ənənələrinə dayanan “Molla Nəsrəddin” jurnalı bütün Şərq aləmi və türk dünyasında ilk rəngli, şəkilli, karikaturalı yeni mətbuat orqanı idi. Molla-nəsrəddinşünasların yazdığı kimi də, “teleqram, atalar sözləri, poçt qutusu, bilməli xəbərlər” kimi məlum anlayışlar bilavasitə jurnalın kəşfi olaraq mətbuatda janr kimi yetkinləşmiş və jurnalın aparıcı janrlarına çevrilmişdir. 1906-cı ilin aprel ayının 7-də (yeni stillə 20-si) nəşr olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman

qardaşlarım!” müraciəti ilə gələrək bütövlükdə xalqı, müsəlman və türk aləmini dostcasına sevərək özünə ünvan seçmişdi. “Ax unudulmuş vətən, ax yazıq vətən! Dünya titrədi, aləmlər mayallaq aşdı, fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açdılar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular. Bəs sən hardasan, ay biçarə vətən!” - deyə həmvətənlərini oyatmağa səsləyən jurnal: “Dünya aləm dəyişildi, mənalar özgə təbir əxz elədi, yəni... hamı buna qail oldu ki, vətən, vətən, vətən, dil, dil, dil millət, millət, millət. Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-noi-bəşər üçün nicat yolu yoxdur” deməklə “gərək bir-birinizlə əl-ələ verəsiniz... yəni birləşəsiniz. Çünki vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı, bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdur” fikrini təlqin edir, azərbaycanlıların həmrəyliyi və birliyi ideyası ilə çıxış edirdi. Təsadüfi deyil ki, “Sizi deyib gəlmişəm”, “Azərbaycan”, “Vətəndaşlar”, “Cümhuriyyət” və s. kimi zəngin məqalə və felyetonlar Azərbaycan publisistikası və jurnalistikasının yeni məzmununda inkişafında əvəzsiz rola malik oldu. “...Hər bir qələmin öz müqəddəs vəzifəsi var: birinci növbədə millətin xoşbəxtliyi yolunda xidmət etmək”, - deyə xalqının istiqlaliyyəti, milli oyanışı və inkişafı yolunda dönmədən xidmət göstərən nəhəng ictimai və ədəbiyyat xadimi Cəlil Məmmədquluzadə ilk sözündən tutmuş son sözünə qədər vətəndaşlıq məktəbi, vətənpərvərlik dərslidir.

Qısa fasilələrlə düz 25 il nəşr edilən və 748 nömrəsi çap olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalı həm də yeganə mətbuat orqanı idi ki, bu qədər uzun müddətə nəşr olunmaqla özünəməxsus ənənələri ilə məktəb yaratmağa müvəffəq olmuş, həm də Azərbaycan ictimai fikir tarixində tənqidi-realizm cərəyanını formalaşdırıb (İkinci belə bir məktəb və romantizm cərəyanını yaratmış mətbuat orqanı “Füyuzat” idi – R.Qasımov). “Baraban” jurnalı rusca, “Şeypur” jurnalı isə Azərbaycanca bu məşhur mətbuat orqanının mütərəqqi ənənələrini davam etdirərək ən çətin və məsuliyyətli vaxtlarda Azərbaycan xalqına milli-ideoloji cəhətdən xidmət göstərmişlər. “Molla Nəsrəddin” jurnalı həm çap olunduğu müddət ərzində milli mənafe və ideologiyaya xidmət etmiş, həm də bu jurnal yeganə mətbuat orqanı idi ki, Azərbaycanın bütövlüyü və milli istiqlalı naminə Cənubi Azərbaycanda da fəaliyyət göstərmiş. Jurnal konkret ictimai mühit və dövrün tələbləri ilə bağlı hərəkət edir, dövrün ictimai sifarişlərini əsasən alaraq milli istiqlal və siyasi bütövlük ideallarını da ifadə edirdi. Söz yox ki, ilk iş başlayanda “siyasət sözünün baş hərfi olan “s” hərfinin adını çəkməyin qorxulu olduğunu” deyən ədib C.Məmmədquluzadə sonrakı dövrlərdə ardıcıl olaraq siyasət məsələlərinə də biganə qalmayıb, Azərbaycanın birliyi və bütövlüyü, milli istiqlalı, milli həmrəyliyi kimi vacib məsələləri də qələmə alıb. Müəyyən fasilələrlə nəşr olunan jurnal 1906-1918-ci illərdə Tiflisdə, 1920-1921-ci illərdə 8 nömrə ilə Təbrizdə, 1922-1931-ci illərdə isə Bakıda nəşr olunub. Ümumiyyətlə isə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı yeganə və ilk mətbuat orqanı idi ki, çap olunduğu yerlərin xəritəsi ilə də - Tiflis (indiki Gürcüstan), Təbriz (indiki İran) və müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı - Azərbaycanın tarixi ərazilərini əhatə edib, sözün əsl mənasında, böyük və bütöv Azərbaycan coğrafiyası və ideyasını ortaya qoyurdu. Vətən, dil və milli istiqlal məsələsi jurnalın əsas məqsədi və yaradıcılıq məramını təşkil edirdi. Və söz yox ki, məhz həyata keçirilən ardıcıl, davamlı, məqsəduyğun işlərin, əldə olunan milli-ictimai oyanış və birliyin nəticəsində 1918-ci ildə elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının da xidmətləri əvəzsiz idi. Məlum olduğu kimi, Sovet dövründə də fəaliyyətini davam etdirən “Molla Nəsrəddin” jurnalının adının “Allahsız” adı ilə əvəzlənməsinə qarşı jurnalın naşiri və redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə qəti şəkildə etiraz edib, bu və digər səbəblərdən yeni dövrün sərt tənqid, qınaq və təqiblərinə məruz qalıb, 1931-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalı öz fəaliyyətini dayandıraraq, 1932-ci ildə isə böyük mütəfəkkir-yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə dünyasını dəyişib.

Bütün bu xüsusiyyətlərinə, Azərbaycan xalqının inkişafı yolunda göstərdiyi xidmətlərə görə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev “Molla Nəsrəddin” jurnalını və onun redaktoru

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə irsini yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, əsərləri ilə, publisistikası ilə, böyük mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolu misilsizdir”. Bu mənada, “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Şərqlə həyatın ensiklopediyası” adlana biləcək, “xalqa... “öz camalını” göstərən, onu “fikirləşməyə” çağıran” bir məcmuə kimi keçdiyi keşməkeşli mübarizə və mücadilə yolunun millətimizin qarşısındakı böyük xidmətlərinə görə heç zaman öz əhəmiyyətini itirməyəcək, həmişə də öz gülüş və qəh-qəhələri ilə yaddaşlarımızda düşünən və düşündürən publisistika kimi qalacaqdır.

Ədəbiyyat

1. İslam Ağayev. "Molla Nəsrəddin" in tarixi hünəri, Bakı-1976.
2. N. N. Zeynalov. "Azərbaycan mətbuat tarixi", I hissə. Bakı "ADU", 1973.
3. Vəliyev Akif Abdüləziz oğlu (Aşırılı). "Azərbaycan mətbuatı tarixi" (1875–1920), Bakı: Elm və təhsil, 2009.
4. Kamal Camalov. Mollanəsrəddinçilərin maarifçilik ideyaları. Bakı: Elm və təhsil, 2015.

THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980s)

AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ PARLAK DÖNEMİ (1970-1980'LER)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

ÖZET

Çocuk edebiyatının en parlak ve sürekli dönemi geçtiğimiz yüzyılın yetmişli ve seksenli yıllarıdır. Ortaçağ'da ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında ortaya çıkan çocuk edebiyatı örnekleri, 1970'li ve 1980'li yıllardaki çocuk edebiyatının (yeni ortaya çıkan geleneklerden esinlenerek) temelini oluşturuyorsa, 1950'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan örnekler de 21. yüzyıl çocuk edebiyatı yazarlarının temelini oluşturmaktadır.

1970'li ve 1980'li yıllarda Azerbaycan çocuk edebiyatı, bireysel yazarların yaratıcılığıyla ilginç bir gelişme dönemi geçirdi. Bu yaratıcı çalışmada Büyük Edebiyat'ın çocuk edebiyatına olan ilgisini unutmak yanlış olur. Büyük edebiyat eserlerinin yaratıcıları arasında yalnızca çocuk edebiyatıyla uğraşan yazarları değil, aynı zamanda başka yazarları da görüyoruz. Bu da çocuk edebiyatını salt çocuklar için yazan şair ve nesir yazarlarının eseri olarak mutlak anlamda anlamamanın doğru olmadığı anlamına gelir. Örneğin, S. Vurgun, M. Celal, S. Rahimov, I. Efendiyev, R. Rza, A. Valiyev, S. Rustam, A. Mammadkhanli, O. Sarıvalli, G. Ilkin, S. Qadirezade, A. Jamil, N. Rafibeyli, M. Rahim, daha sonra B. Vahabzade, Halil Rza Ulutürk, A. Alibayli, Z. Cabbarzade, H. Abbaszade, H. Arif, I. Safarlı, Elçin, M. H. Tahmasib, Z. Halil, A. Kurchayli, Gabil, Fikret Sadık, Fikret Goja, Ali Kerim, M. Araz, M. Aslan, I. İsmayilzade, A. Salahzade, R. Zeka, M. Seyidzade, M. Rzaguluzade, M. Dilbazi gibi yazarlar, H. Alibaylı, Eyüp Abbasov, Yusif Azimzade, Teymur Elçin, Bayram Hasanov, Tofiq Mahmud, Neriman Süleymanov, Ali Samadov, Azize Ahmedova, Alaviyya Babayeva, Eynulla Ağayev, Halide Hasilova, Habiba Zeynalova gibi çocuk edebiyatıyla daha çok uğraşan yazarlarla birlikte bu edebiyatın oluşumunda yer almışlardır. Halk Şairi Resul Rıza'nın "Çocuk Doğa Ansiklopedisi" serisinden yayınladığı "Çiçekler, Çiçekler", "Evcil Kuşlar", "Çöl Kuşları", "Tavuklar", "Kavunlar ve Sebze Bitkileri", "Evcil Hayvanlar" ve "Ağaçlar" adlı diziler küçük çocuklara şiirsel bilgiler olarak sunuluyor. Yahut eşsiz şair Ali Kerim'in çocuklar için yazdığı altı şiir, İsa İsmayilzade'nin "Anneme Sormaya Gideceğim", Halil Rıza Ulutürk'ün "Geyikler Tuz Yer mi" şiir kitapları, Fikret Sadık, Fikret Koca ve Mammad Aslan'ın çocuklara ithaf ettiği şiirler, edebiyatta "çocuklar için" ve "yetişkinler için" diye bir ayırım olmadığını bir kez daha kanıtıyor. Asıl mesele nasıl yazılacağıdır. Eğer bir şiirse, ifade güzelliği, şiirsel imgeler ve özgün sanatsal betimleme araçlarıyla nasıl dikkat çekileceğidir. Eğer bir düzyazı eseriye, karakteristik bir olayın nasıl canlandırılacağı, anlatı tarzının sunumu ve olay örgüsüdür.

Anahtar kelimeler: : *parlak, dönem, imkansız, yaratıcılık, edebiyat, çocuk, küçük, katılım*

ABSTRACT

The most brilliant, continuous period of children's literature is associated with the seventies and eighties of the last century. If the examples of children's literature that emerged in the Middle Ages and the first decades of the twentieth century are a foundation for children's literature of the 1970s and 1980s (to see and take advantage of the emerging traditions), then the examples that emerged in the fifties and eighties should also be a foundation for children's writers in the 21st century.

In the 1970s and 1980s, examples of Azerbaijani children's literature went through an interesting period of development with the creativity of individual authors. It would be wrong to forget the interest of Great Literature in children's literature in this creativity. Among the creators of Great Literature's children's literature, we see not only writers who are engaged exclusively in children's literature, but also our other writers. This means that it is not right to perceive children's literature in an absolute sense only as the creativity of poets and prose writers who write for children. For example, writers such as S. Vurgun, M. Jalal, S. Rahimov, I. Efendiyev, R. Rza, A. Valiyev, S. Rustam, A. Mammadkhanli, O. Sarıvalli, G. Ilkin, S. Qadirzade, A. Jamil, N. Rafibeyli, M. Rahim, later B. Vahabzade, Khalil Rza Ulutürk, A. Alibayli, Z. Jabbarzade, H. Abbaszade, H. Arif, I. Safarli, Elchin, M. H. Tahmasib, Z. Khalil, A. Kurchayli, Gabil, Fikret Sadiq, Fikret Goja, Ali Karim, M. Araz, M. Aslan, I. Ismayilzade, A. Salahzade, R. Zeka, M. Seyidzade, M. Rzaguluzade, M. Dilbazi, Kh. Alibayli, Eyyub Abbasov, Yusif Azimzade, Teymur Elchin, Bayram Hasanov, Tofiq Mahmud, Nariman Suleymanov, Ali Samadov, Aziza Ahmadova, Alaviyya Babayeva, Eynulla Aghayev, Khalida Hasilova, Habiba Zeynalova, and other writers who were more involved in children's literature participated in the creation of this literature. The series "Flowers, flowers", "Birds", "Steppe birds", "Chickens", "Melons and vegetable plants", "Pets", "Trees" published by the People's Poet Rasul Rza from the "Children's Encyclopedia of Nature" series are presented as poetic information to young children. Or the six poems written for children by the unique poet Ali Karim, the poetry books "Gedim anamdan soruşum" by Isa Ismayilzadeh, "Do Deer Eat Salt Too" by Khalil Rza Ulutürk, and the poems dedicated to children by Fikret Sadyk, Fikret Koca, and Mammad Aslan prove once again that there is no division "for adults" and "for children" in literature. The main issue is how to write, if it is a poem, it is in attracting attention with the beauty of expression, poetic images, and original artistic means of description, if it is a prose work, it is in how to revive a characteristic event, in the presentation of the narrative style, and the plot line.

Keywords: bright, period, impossible, creativity, literature, child, small, participation

KAYNAKLAR

1. Aygün Əhmədova. "Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı", Bakı-Elm və təhsil-2012. Səh,120
2. Aygün Əhmədova." Uşaq şeirinin inkişaf yolları" (1980-1990) Bakı-Mütərcim-2018,səh,126
3. Aygün Əhmədova."XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri" Bakı-Müəllim-2022, səh-220

**TURKISH DIALECTS IN TRMS OF LANGUAGE CONTACT: THE CASE OF
DIALECTS OF CYPRUS**

**DİL TEMASLARI AÇISINDAN TÜRKÇENİN AĞIZLARI: KIBRIS AĞIZLARI
ÖRNEĞİ**

Gökçe Yükselen PELER¹

**¹Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü /
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-9604-
5101**

Özet

Farklı diller konuşan topluluklar birlikte yaşamaya başladıkları zaman, bu toplumların dillerinin birbirinden etkilenmeye başladığına şahit olunması oldukça yaygın bir durumdur. Bilhassa iki dillilik bu dil etkileşiminde etkili olur. İki dil konuşurları ana dillerinden sonradan öğrendikleri dillere veya sonradan öğrendikleri dillerden ana dillerine birtakım gramer hususiyetlerini aktarmaya başlarlar ve zamanla bu hususiyetler, konuştukları her iki dilin de müşterekleri hâline gelir. Bu hususiyetler çoğu zaman “yabancı” unsurlar olarak kabul edilmeleri sebebiyle, “ölçünlüleşme” veya “ölçünlüleştirilme” aşamasında dilden atıldığı için, ölçünlü dillerde çok kolay görülmez. Ancak konuşma dilinde ve bilhassa temas bölgelerinde konuşulan değişkelerde bu hususiyetler oldukça fazla gözlemlenir. Türkçenin Kıbrıs ağızlarını konuşan topluluk da yüzyıllarca çok dilli bir ortamda yaşamış olmaları sebebiyle birlikte yaşadıkları Rumca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Arapça konuşan toplulukların dillerinden pek çok gramer unsurunu dillerine kopyalamışlardır. Bilhassa bu topluluğun konuştuğu Kıbrıs ağızları olarak adlandırılan gelen değişkelerin fiil çekim sisteminde ve cümle yapısında bu unsurlar öne çıkmaktadır. Bu bildiride, Kıbrıs ağızlarının bu hususiyetleri, temas dil bilimi açısından ele alınacaktır. Kıbrıs ağızlarının ayırt edici hususiyetleri daha önce bazı Türklük bilimcileri tarafından tespit edilmiş olmakla birlikte, bu hususiyetler çok fazla temas dil bilimi açısından incelenmemiştir. Yalnızca Nurettin Demir (2002a, 2002b, 2005, 2007a, 200b, 2009) yaptığı bazı çalışmalarda bu hususiyetlerin Hint-Avrupa kökenli olabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu konu daha dikkatli bir şekilde ele alındığı zaman, Kıbrıs ağızlarındaki bu gramer hususiyetlerinin dil teması neticesinde ortaya çıktığına şüphe olmamakla birlikte, tamamının Hint-Avrupa dillerinden kopyalanmamış olabileceği anlaşılmaktadır. Bilhassa bazı yapıların karşılaştırma yapıldığı zaman, Arapça tercümelemleri ile birebir örtüşüklerine şahit olunmaktadır. Kıbrıs’ın eski nüfus verileri de bu dil durumunu destekler niteliktedir. Adada İngilizlerin gerçekleştirdiği nüfus sayımlarına bakıldığı zaman, Arapça konuşan bir nüfusun Türkler arasında erdiğinin açık işaretleri vardır. Ayrıca Kıbrıs coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca Arapça konuşan bölgelerle ilişki içerisinde olmuştur. Bu tarihî ve coğrafi amiller dikkate alındığı zaman, Kıbrıs ağızlarındaki bazı gramer hususiyetlerinin Arapça ile örtüşmesi anlam kazanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Temas dil bilimi, Türkçenin Kıbrıs ağızları, gramer hususiyetleri, Hint Avrupa dilleri, Arapça

Abstract

It is quite common to witness their languages influencing each other, when communities that speak different languages start living together. Particularly bilingualism plays a significant role in this language interaction. Speakers of two languages begin to transfer certain grammatical features from their native language to the language they later acquire or vice versa. Over time, these features become common elements in both languages they speak. Since these features are often regarded as "foreign" elements, they are typically removed during the process of "standardization" or "being standardized," making them less visible in standard languages. However, these features are frequently observed in spoken language and especially in the varieties spoken in contact regions. The communities that speak the Turkish dialects of Cyprus have lived in a multilingual environment for centuries. As a result, they have incorporated many grammatical features from the languages of the Greek, Italian, French, English, and Arabic-speaking communities they have coexisted with. In particular, these elements are prominent in the verb conjugation system and sentence structure of the varieties spoken by this community, which are commonly referred to as the dialects of Cyprus. In this paper, these features of the dialects of Cyprus will be examined from the perspective of contact linguistics. Although some of the distinguishing characteristics of the dialects of Cyprus have been identified by certain Turkologists, they have not been extensively analyzed within the framework of contact linguistics. Only Nurettin Demir (2002a, 2002b, 2005, 2007a, 2007b, 2009) has suggested in some of his studies that these features may have an Indo-European origin. However, upon closer examination, while it is certain that these grammatical features in the dialects of Cyprus have emerged as a result of language contact, it becomes evident that not all of them were necessarily copied from Indo-European languages. In particular, when certain structures are compared, it becomes evident that they align almost perfectly with their Arabic translations. Historical population data from Cyprus also supports this linguistic situation. Census records conducted by the British on the island indicate clear signs that an Arabic-speaking population was assimilated into the Turkish-speaking community. Moreover, due to its geographical location, Cyprus has historically maintained connections with Arabic-speaking regions. Considering these historical and geographical factors, the grammatical similarities between the dialects of Cyprus and Arabic gain significance.

Keywords: Contact linguistics, Turkish Dialects of Cyprus, grammatical features, Indo-European Languages, Arabic

THE ART OF ASHIQ AND OUR NATIONAL VALUES
AŞIQ SƏNƏTİ VƏ MİLLİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün
baş öyrətım üyesi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

Görkəmli yazıçı, alim akademik M.İbrahimovun elmi-nəzəri görüşlərinin mühüm bir hissəsini onun aşiq ədəbiyyatı ilə bağlı apardığı araşdırmaları təşkil edir. Akad. Mirzə İbrahimov aşiq sənətinin böyüklüyü və gücünü onun xalqın mənəviyyatına yaxın olmasında görmüşdür: “Aşiq sənəti böyük sənətdir, xalqa çox yaxın və doğmadır. Xalqın həyatının, məişətinin müxtəlif cəhətləri, adət-ənənələri, zövqü və təsəvvürləri bu sənətdə əks olunur. Aşiq dastanları yazılışı etibarilə, hadisələrin inkişafı, təsvir vasitələri və insan surətlərinin canlandırılması etibarilə xalq dastanlarına və nağıllarına çox yaxındır. Bütün xalq yaradıcılığı kimi aşiq sənəti də əsasən realist sənətdir. Mövzusu xalq həyatından alındığı kimi, təşəbbələri, obrazlı sözləri və ifadələri də xalq dilindən alınmış, bu dilin qanunlarına və tələblərinə müvafiq işlənmişdir. Aşiq şeirlərinin və aşiq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalq ruhuna yaxınlığı aydın gözə çarpır. Aşiq şeirlərini çox zaman adi danışıq dilindən seçmək olmur. Eyni zamanda bu şeirlərdə hecanın ən oynaq, ən ifadəli vəznələri işlənmişdir” (5, 388).

Nəzərə almaq lazımdır ki, M.İbrahimov hər şeydən əvvəl Azərbaycan dilinin bədii incəliklərinə dərinləndən bələd olan istedadlı yazıçı idi. Onun yazıçı istedadı, dilinin bədii şirinliyi müəllifin elmi yazılarında da özünü açıq şəkildə büruzə verir. Bu cəhətdən M.İbrahimovdan verdiyimiz sonuncu sitatda çox sadə bədii dillə böyük elmi mətləblər ifadə olunmuşdur. Həmin sitat-abzası dərinləndən təhlil etdikdə müəllifin aşiq sənəti haqqındakı estetik düşüncələrini aşkarlamaq olur. Bu cəhətdən böyük yazıçı və ədəbiyyatşünasa görə:

- Aşiq sənətinin bütün gücü və əzəməti bu sənətin xalqın mənəviyyat dünyası ilə birbaşa bağlılığı ilə şərtlənir;
- Aşiq sənəti xalqın bütün milli kimliyini, etnoqrafik özünəməxsusluğunu əks etdirməklə xalqın varlığının sənət aynasına çevrilir;
- Aşiq yaradıcılığı bütün janr strukturu etibarilə xalq yaradıcılığının janr spesifikasiyasını əks etdirir;
- Aşiq yaradıcılığı gerçəkliyi ideallaşdırmanın ən yüksək səviyyəsində belə xalqın həyatından ayrı düşmür. M.İbrahimov bunu realizm adlandırır.
- Aşiq yaradıcılığı dil estetikası baxımından bütövlükdə xalq dili əsasında formalaşır;
- Aşiq söz və musiqi yaradıcılığı vəhdətdədir və bu vəhdət özünün bədii-estetik gücünü xalqın poetik ruhundan alır.

Qeyd edək ki, sonuncu tezis mühümdür. M.İbrahimovun “Aşiq şeirlərinin və aşiq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalqın ruhuna yaxınlığın aydın gözə çarpması” haqqındakı fikri çox mürəkkəb mətləblərdən soraq verir. Müəllif burada üç ünsürü bir sırada birləşdirmişdir: aşiq şeiri, aşiq musiqisi və xalq ruhu.

Bu üç ünsürün bir sırada durması onların arasındakı vəhdəti göstərir. Başqa sözlə, aşığı musiqisi ilə aşığı şeiri bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Sədnik Paşa Pirsultanlının yazdığı kimi, “aşığın sazı ilə sözü əkiz doğulmuşdur. Bizə məlum olan aşığı şeirinin bütün formaları: gəraylı, qoşma, divanı, təcnis və müxəmməs sazla əlaqəli yaranmış, hər şeir janrı sazın qoluna öz danışan pərdəsini bağlamışdır. Sazın qolunda qoşmanın öz danışan şah pərdəsi, divanın və təcnisin də öz müstəqil pərdələri vardır» (1, 393). «Aşığı şeirini sazla və saz havaları ilə əlaqəli öyrəndikdə, nəinki, təkəcə onun şəkli xüsusiyyətləri, hətta tarixən bu xalq sənətinin hansı ruhda yaşadığı da, şifahi və yazılı poeziyamızla əlaqəsi də, onun əsas mövzuları da aydınlaşır» (1, 82). «Aşığı yaradıcılığının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. Aşığı şeirinin, musiqisinin və dastanının təkamülü onların özləri yaranandan sonra başlanır. İfaçı aşığılar şeiri sazla görüşdürüb bəzən bir bəndi, bir misranı ixtisar edir, misralarda ifadələrin özünü, bəzən də yerini dəyişir, bir sözlə, onu sazın kök və pərdələrinin tələblərinə uyğunlaşdırır, şeiri münasib bir saz havası ilə əlaqələndirirlər» (1, 82).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşığı şeirinin poetik strukturu ilə aşığı musiqisinin strukturu arasında bağlılığı müşahidə etmiş və bu bağlılığın əsasında xalq ruhunun durduğunu göstərmişdir. O bu məsələyə münasibətini “Aşığı poeziyasında realizm” adlanan başqa bir əsərində çox aydın şəkildə belə ifadə etmişdir: “Aşığı sənətində sözlə musiqi və ifaçılıq bədii vəhdətdə inkişaf etmişdir. Yeni sözlərə, yeni formalı, yeni vəznli şeirlərə uyğun yeni havalar yaranmış və əksinə, musiqi formaları dəyişdikcə onlara uyğun poetik formalar meydana çıxmışdır” (5, 468).

Sovet ideologiyasının çox sərt şəkildə hakim olduğu dövrdə yazılmış “Tükənməz xəzinə” məqaləsində aşığı sənətinin dinlə əlaqəsi məsələsinə də toxunulmuşdur. Müəllif yazır: “Söz yox ki, tariximizin müxtəlif dövrlərində zəmanənin xüsusiyyətinə görə sənətin başqa növləri kimi aşığı sənətinin də məzmunu və şəkli dəyişmişdir. Zəmanəsində hakim mövqə tutan mürtəcə fikri cərəyanlar, xüsusən dini təsəvvürlər və əqidələr də bəzən aşığı sənətinə təsir etmiş, mistik və mövhumi fikirləri tərənnüm edənəsərlər də meydana çıxmışdır. Lakin heç zaman aşığı sənəti xalqdan uzaq və ayrı yaşamamışdır” (5, 389).

Məlumdur ki, aşığı poeziyası başdan-başa ilahi ideyalarla zəngindir. Ümumiyyətlə, aşığı poeziyasında ateistik görüncə biləcəkdir heç nə yoxdur. Aşığılar üçün haqla nahaqqın fəvqündə birmənalı şəkildə Allah durur. Elə bu səbəbdən 37-ci il kimi qanlı qırğınları törətmiş ideologiyanın hakim olduğu, dini dəyərləri düşmənçəsinə inkar edən bir cəmiyyətdə yaşayan M.İbrahimov kimi vətənsəvər ziyalılar xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan aşığı sənətinin aradan getməməsi üçün, bu sənətin ideologiyasının qurbanına çevrilməməsindən ötrü bunları yazmağa məcbur idilər. Lakin ədibin bu fikrində bizim diqqətimizi başqa bir məqam cəlb edir. Bu, M.İbrahimovun aşığı poeziyasının fəlsəfi mahiyyətinə bələdliyidir. O, aşığı sənətində dinlə yanaşı, mistik fikirlərdən də danışır. Bu “mistika” məhz təsəvvüfi-irfani ideya, obraz və motivlərdir. Bu da öz növbəsində M.İbrahimovun aşığı sənətinin mahiyyətinə, fəlsəfi məzmun və mündəricəsinə dərinədən bələdliyini nümayiş etdirir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. Məmmədov X. Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi / Ədəbiyyat qəzeti, 11 noyabr, 2005, №45, səh.1

THE ROLE OF FIGURATIVE MEANS OF LANGUAGE IN THE ENRICHMENT OF
STUDENTS SPEECH

BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİNİN - ŞAĞİRDƏLƏRİN NİTQİNİN
ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Könül Ələddin qızı Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

ABSTRACT

The article deals with the main role of literary devices in the formation of students' speech skills. The student makes his speech interesting due to the use of more suitable words - synonyms, antonyms, phraseological combinations, various types of tropes, and makes a good impression on the listeners with their easy understanding. So, the richness of the speech comes at the expense of the literary devices and expressive means of the language. The richness of the speech depends on the language structure, especially the quantity and quality of the vocabulary. Although the richness of speech is important for all styles, it shows itself at a higher level in the artistic style, and at a relatively low level in the scientific and publicistic styles. The reason is that in literary works the writer has the right to use words used in all layers of language, but in scientific and publicistic styles terms related to the topic are more often used, which makes his speech interesting. The student makes his speech interesting due to the use of more suitable words - synonyms, antonyms, phraseological combinations, various types of tropes, and makes a good impression on the listeners with their easy understanding. Thus, the richness of the speech is achieved through the literary devices and expressive means of the language.

Key words: Literary devices, epithet, metaphor, metonymy, synecdoche, tropes, expressiveness.

Nitq fərdi dil fəaliyyətidir, yəni hər kəsin özünəməxsus, xarakterik nitqi vardır. Nitq fikirlərin kommunikativ reallaşmasıdır. Fikirdə gerçəkliyin əks olunması yalnız nitq vasitəsi ilə mümkün olur. Nitq özü spesifik hadisədir, nitq dilin əməli fəaliyyət formasıdır [3, s. 13-17]. Fikrin birbaşa gerçəkliyini əks etdirən nitqə bir sıra tələblər verilir ki, bunlar da nitqin hər tərəfli mükəmməliyinə gətirib çıxarır. Məsələn: nitqin düzgünlüyü, nitqin rabitəliliyi, nitqin zənginliyi, nitqin dəqiqliyi, nitqin təmizliyi, nitqin aydınlığı, nitqin ifadəliliyi, nitqin obrazlılığı, nitqin sadəliyi, nitqin yığcamlılığı, nitqin məntiqiliyi və s. Müasir dövrümüzdə ibtidai siniflərdə bu tələblərə tədricən əməl olunur. Müəllimlər isə öz növbəsində, Azərbaycan dili dərslərində mütəmadi olaraq bu tələblərlə bağlı yaradıcı iş aparmalıdırlar. Çünki, nitq hər bir şəxsə, o cümlədən, şagirdin savadlılıq və mədəniyyət səviyyəsinin göstəricisidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, kamil nitqi xarakterizə edən əsas amillər: nitqin orijinallığı, zənginliyi və ifadəliliyidir.

Nitqin orijinallığı- Özünəməxsusluğu ilə seçilən, bir sıra əlamətləri ilə fərqlənən nitq orijinal sayılır. Nitqin orijinallığı özünü bir sıra məqamlarda göstərir. Bu məqamlardan biri də, bədii təsvir vasitələrinin nitqin orijinallığını təmin etməsidir. Əlbəttə, bu hal şagirdin bilik səviyyəsindən, bədii sözün sirlərinə bələdliyindən asılıdır. Bədii əsərləri müntəzəm mütaliə

edən, şair, yazıçı və ya söz ustalarının dilində səslənən aforizm və hikmətli sözləri öyrənilib yaxşı mənimsəmiş şagirdlər obrazlığa xidmət edən bədii təsvir vasitələrinə geniş yer verməklə öz nitqini bədii, daha yararlı və münasib edən orijinal üsullarla gözəlləşdirə bilər.

Nitqin zənginliyi- Nitqin zənginliyinin başlıca amili ondadır ki, burada əsas olan dil vahidlərinin tək-cə çoxluğu deyil, rəngarəngliyidir. Şagird öz fikirlərini daha münasib sözlərdən- sinonimlərdən, antonimlərdən, frazeoloji birləşmələrdən, məcazların müxtəlif növlərindən istifadə hesabına nitqini maraqlı qurur, onların asan dərk edilməsi ilə dinləyicilərə xoş təsir bağışlayır. Deməli, nitqin zənginliyi dilin təsvir və ifadə vasitələri hesabına başa gəlir. Nitqin zənginliyi dil strukturundan, xüsusilə də, söz ehtiyatının kəmiyyət və keyfiyyətindən asılı olan məsələdir. Nitqin zənginliyi bütün üslublar üçün vacib olsa da, bədii üslubda o özünü daha yüksək, elmi və publisistik üslublarda isə nisbətən aşağı səviyyədə göstərir. Səbəbi də onunla izah edilir ki, bədii əsərlərdə yazıçının dilin bütün laylarında işlənən sözlərdən istifadə etmək hüququ var, lakin elmi və publisistik üslublarda mövzu ilə əlaqədar terminlərdən daha çox istifadə olunur.

Nitqin zənginliyinin əsas əlaməti onda işlənən sözlərin təkrara yol vermədən kəmiyyət-cə çoxluğudur. Mükəmməl savada, geniş dünyagörüşünə, daimi müaliyə malik şəxsin söz ehtiyatı kəmiyyət və keyfiyyət-cə çox zəngin olur. Söz sənətkarlarının bədii nitqinin zənginliyi məhz bu hesabdır. Buna görə də, biz şagirdlərin zəngin nitq mədəniyyətinə nail olmasını, mədəni və savadlı şəxs kimi yetişməsinə istəyiriksə, onlara ana dilimizdə radio-televiziya verilişlərini diqqətlə izləməyə, müaliə etməyə maraqlı oymalı, müxtəlif vasitələrlə- disputlar, bədii gecələr, şair və yazıçılarla görüşlər keçirməklə, sözlərin, ifadələrin, cümlələrin ifadə tərzinə diqqəti yönəltməklə, nitqin məziyyətlərini mənimsətməklə onların söz ehtiyatını artırır zənginləşdirməyə çalışmalıyıq [1, s. 118].

Nitqin ifadəliliyi- İfadəlik üslub baxımından ən uğurlu dil vasitələrini tapıb, seçib, işlətmək deməkdir. İfadəli nitq tək-cə aydın, düzgün, məntiqi olmaqla bitmir, həm də təsirli, emosional formada öz əksini tapır. İfadəli nitq ondan bəhrələnənlərin hissələrinə təsir edir, çünki burada məntiq güclü olduğu kimi, ifadə tərzində də bədii təsvir vasitələri ilə zəngindir.

İnsan hissələrinə təsir göstərən, onu həyəcanlandıran, ruhunu pərvazlandıran, könlünü oxşayan nitq ifadəlidir. Nitqin şüura təsiri dərəcəsinə görə şeir nəsrə nisbətən daha güclü vasitədir. Şeirlərdə bədiiyyət və obrazlıyyət yüksək, daha əyani və güclüdür. Buna görə də, ibtidai sinif şagirdlərinin nitqinin münasib məcazlarla- bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olması üçün şeirlər üzərində iş geniş yer verilməlidir. Şeirlərdə bədii nitq forması zahirən çox sadə, leksikası, intonasiyası və sintaksisi baxımından çox rəvan, oynaqlı və səlisdir [5, s. 110]. Burada işlənən, adi sözlərdən qurulmuş epitet, metafora, metonimiya, sinekdoxa və məcazlar ifadəliliyi, bədiiyyəti gücləndirən vasitələrdir. Şagird nitqinin münasib bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olması üçün tək-cə şeir nümunələrindən yox, həmçinin nağıllardan, hekayələrdən, təmsillərdən də bəhrələnir.

Nitqin ifadəliliyi eyni zamanda onun ekspressivliyi, emosionallığı ilə əlaqədardır. Deməli, nitqdə rabitəliliklə yanaşı, ekspressivlik də olmalıdır. Ekspressivlik dedikdə nitqi daha ifadəli, təsirli edən vasitələr başa düşülür. Ekspressivlik nitqi daha təsirli etmək məqsədilə dildə mövcud olan fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik vasitələrdən istifadə etməklə fikrin təsir qüvvəsinin artırılmasına və bu fikrin dinləyiciyə təsir göstərməsinə xidmət edir.

Emosionallıq isə hiss-həyəcan bildirmək üçün istifadə olunur. Bu xüsusiyyətə malik olan sözlər insanın hissələrini ifadə edən nitq vahidləridir. Emosionallıq danışanın şəxsi münasibətini, hissələrini əks etdirən sözlər vasitəsilə yaranır.

Ekspressivliyi yaradan, baqa sözlə desək, nitqi təsirli edən vasitələrdən biri də obrazlılıqdır. Danışanın nitqinə verilən düzgünlük, aydınlıq, dədiqlik, rabitəlilik və s. tələblərlə yanaşı, obrazlılığı da gözləməsi nitq inkişafı üzrə aparılan işlərdə başlıca məqsədlərdən biri olmalıdır. Obrazlılıq üzrə iş mətnin oxusu və məzmununun təhlili, burada istifadə olunan bədii təsvir vasitələrinin aydınlaşdırılması və emosional qavranması zamanı aparılır [4, s. 89]. Bədii təsvir vasitələri üzərində müntəzəm təşkil edilən işlər şagirdlərdə əsəri oxuyarkən oradakı əhval-ruhiyyəyə uyğun həyacanlanmağı, baş verən hadisələri təxəyyülündə canlandırmağı, obrazlı təsəvvür bacarığı formalaşdırır.

Artıq bizə məlumdur ki, nitqin üslubi rəngarəngliyinin təmin edilməsində dilin bədii təsvir vasitələrinin də rolu böyükdür. Şeirlərdə bədii nitq forması zahirən çox sadə, leksikası, intonasiyası və sintaksisi baxımından çox rəvan, oynaq və səlisdir. Burada işlənən, adi sözlərdən qurulmuş epitet, metafora, metonimiya, sinekdoxa və məcazlar ifadəliyi, bədiiyi gücləndirən vasitələrdir. Şagird nitqinin münasib bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olması üçün təkcə şeir nümunələrindən yox, həmçinin nağıllardan, hekayələrdən, təmsillərdən də bəhrələnir. Nümunələr əsasında bədii təsvir vasitələrindən bir neçəsini nəzərdən keçirək:

Metafora müxtəlif əşyalar arasında əlaqə - (bənzətmə, oxşarlıq, müqayisə) kimi dərk edilib, bir əşya və hadisəyə məxsus əlamət və ya keyfiyyətin başqa bir əşya üzərinə köçürülməsidir. Bir predmetin səciyyəvi əlamətinin, hərəkətinin digəri üzərinə köçürülməsi üçün həmin obyektə xas olan əlamətlərdən ən azından biri, bəzən də bir neçəsi əsas olur. Bu zaman, şagirdin təxəyyülündə köçürülən bütöv obrazı canlanır. Bu obraz isə təfəkkürdə fikir oyadır, onları mahiyyətə varma, təhlil-tərkib aparma vəzifəsi ilə qarşılaşdırır, o cümlədən, nitqinin inkişafına şərait yaradır.

Həzin nəğmə deyir indi bağça, bağ,

Yadıma yaxınlar, uzaqlar düşür.

Yaralı quş kimi qanad çalaraq

Yarpaqlar uçuşur, yarpaqlar düşür.

Bu şeirdə ifadənin daha təsirli olması üçün bağçanın, bağın nəğmə söyləməsi ilə insanın nəğmə söyləməsi, yarpağın uçması ilə quşun uçması arasında oxşarlıq, bənzətmə yaradılmış, insanlara və quşlara aid əlamətlər bağçanın, yarpağın üzərinə köçürülmüşdür.

Epitet məcazi mənada işlənən bədii təyindir. Bu sözün yunanca mənası “əlavə” deməkdir. Burada əşya və hadisələrə məxsus əlamət onunla oxşar olan başqa bir əşya və hadisəyə əlavə edilir. Məsələn: qoca dünya, durna gözlü bulaqlar, şən ləpələr, saqqallı uşaq, ipək telli, nazlı bahar, göy gözlü dəniz, şən ləpələr, yorğun bulud və s. Bu nümunələrdəki ifadəlilik epitetlərin vasitəsilə verilmişdir. Epitetlər qüvvətli bədii təsvir vasitələrindəndir. Onlar şagirdlərin nitqində işlənərək müxtəlif xarakterli əşya və hadisələrin səciyyələndirilməsinə xidmət edir.

Çox keçmişəm bu dağlardan,

Durnagözlü bulaqlardan!

Eşitmişəm uzaqlardan

Sakit axan Arazları,

Sınamışam dostu, yarı...

Səməd Vurğun burada mənəli və təsirli epitetin köməyi ilə (durnagözlü bulaq) bu təbiət hadisəsini, onun xüsusiyyətini obrazlı şəkildə səciyyələndirir, bulaqlar haqda təəssüratı gücləndirir.

Ümumiyyətlə, kiçikyaşlı məktəblilərin obrazlı nitqinin inkişafı üzrə iş dedikdə bədii mətnlərdə obrazlı ifadə və ya sözləri seçmək, onların mənasını izah etmək, cümlədə işlətmək və nəhayət, öz nitqində istifadə etmək bacarığı nəzərdə tutulur. Beləliklə, şagirdlərin nitqində bədii təsvir vasitələrinin işlənməsi onların özlərini ifadə imkanlarının, nitq bacarıqlarının formalaşmasında mühüm vasitə kimi çıxış edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev, N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları / N.Ə.Abdullayev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – 288 s.
2. Qurbanov, V.T. Oxu və nitq inkişafı təlimi/ V.T.Qurbanov.–Bakı: Müəllim, –2021. –128 s.
3. Qasimov, A. B. Söz güclü tərbiyəedici vasitədir // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi//Bakı,– 2016, – № 4, s.13-17
4. Həsənov, F.H. Şagirdlərin şifahi rəhbərli nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə işin xüsusiyyətləri // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, – 2011, – № 4, – 31-33 s.
5. Həsənov, M.M., Cəfərova N.B. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – 404 s.

POETRY AND PATRIOTISM: AN ANALYSIS OF MEHMET AKIF ERSOYU'S
CREATIVITY

ŞİİR VE VATANSEVERLİK: MEHMET AKİF ERSOYU'NUN
YARATICILIĞININ ANALİZİ

Arzu Karimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),
ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Makalede Mehmet Akif Ərsoy'un edebi yarattısı incelenmiş ve onun şiirlerinde vatanseverlik motiflerinin nasıl yansıtıldığı araştırılmıştır. Ərsoy'un şiirlerinde vatan sevgisi, milli kimlik ve tarihsel hafızanın korunması temel konular olarak öne çıkmaktadır. O, halkın geçmişine ve mücadelesine atıfta bulunarak geleceğe umut ve milli birlik çağrısı yapmaktadır. Makalede Ərsoy'un şiirlerindeki vatanseverlik içeriği, şiirsel imgeler ve ifade araçları derinlemesine analiz edilmektedir. Ayrıca, onun şiirlerinde tarihi olaylar ve milli kahramanların rolü ile birlikte vatanın geleceğine dair iyimser ruh da incelenmektedir.

Ərsoy'un şiirleri yalnızca duygusal ve lirik unsurlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ideolojik ve felsefi içerik de barındırmaktadır. O, vatan sevgisini sadece geçmişin hatıraları olarak değil, geleceğin inşasında gerekli olan bir motivasyon kaynağı olarak sunmaktadır. Şairin şiirleri insanları milli kimliğini fark etmeye, onu korumaya ve gelecek nesillere aktarmaya teşvik etmektedir. Bu açıdan Ərsoy'un şiirleri yalnızca edebi bir miras değil, aynı zamanda milli ideolojinin şekillenmesine etki eden önemli bir faktördür.

Bu makalede, Ərsoy'un şiirlerinde vatanseverlik motiflerinin analizi yapılarak onun şairlik üslubu ve dil özellikleri incelenmektedir. Ayrıca şiirlerinde yer alan sanatsal ifade araçları ve sembollerin vatanseverlik fikrini nasıl güçlendirdiği açıklanmaktadır. Makalede aynı zamanda Ərsoy'un edebi yaratıcılığının Azerbaycan şiirine etkisi ve onun vatanseverlik temasında yazılmış diğer eserlerle karşılaştırması da yapılmaktadır. Böylece bu araştırma, Ərsoy'un şiirlerinin vatanseverlik açısından önemini ortaya koymakta ve onun Azerbaycan edebiyatındaki yerini belirlemektedir.

Anahtar kelimeler: vatan, istiklal, milli birlik, vatanseverlik, şiir sanatı.

ABSTRACT

The article analyzes Ərsoy's literary work and explores how the motifs of patriotism are reflected in his poetry. In Ərsoy's poems, love for the homeland, national identity, and the preservation of historical memory are presented as central themes. Referring to the nation's past and its struggles, he calls for hope for the future and national unity. The article provides an in-depth analysis of the patriotic content, poetic imagery, and expressive means in Ərsoy's poems. Additionally, it examines the role of historical events and national heroes in his poetry, as well as the optimistic spirit regarding the future of the homeland.

Ərsoy's poetry is not limited to emotional and lyrical feelings; it also carries ideological and philosophical depth. He presents love for the homeland not merely as memories of the past but as a vital impetus for building the future. His poems encourage people to understand their

national identity, protect it, and pass it on to future generations. In this regard, Ərsoy's poetry is not only a part of literary heritage but also an important factor influencing the formation of national ideology.

This article analyzes the motifs of patriotism in Ərsoy's poetry, exploring his poetic style and linguistic features. It also explains how the artistic means of expression and symbols in his poems reinforce the idea of patriotism. Moreover, the article compares Ərsoy's literary work with other patriotic writings and evaluates his influence on Azerbaijani poetry. Thus, this research highlights the significance of Ərsoy's poetry from a patriotic perspective and determines his place in Azerbaijani literature.

Key words: homeland, independence, national unity, patriotism, poetry.

POEZİYA VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK: MEHMET AKİF ƏRSOYUN YARADICILIĞININ TƏHLİLİ

Məqalədə Ərsoyun yaradıcılığı təhlil edilərək onun poeziyasında vətənpərvərlik motivlərinin necə əks olunduğu araşdırılır. Ərsoyun şeirlərində vətən sevgisi, milli kimlik və tarixi yaddaşın qorunması əsas mövzular kimi çıxış edir. O, xalqın keçmişinə və mübarizəsinə istinad edərək, gələcəyə ümid və milli birliyə çağırış edir. Məqalədə Ərsoyun şeirlərindəki vətənpərvərlik məzmunu, poetik obrazlar və ifadə vasitələri dərin təhlil olunur. Bundan əlavə, onun poeziyasında tarixi hadisələr və milli qəhrəmanların rolu, eləcə də vətənin gələcəyi ilə bağlı optimist ruh təhlil edilir.

Ərsoyun poeziyası yalnız emosional və lirik hisslərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda ideoloji və fəlsəfi məzmun da daşıyır. O, vətən sevgisini təkcə keçmişin xatirələri kimi deyil, gələcəyin qurulması üçün vacib olan bir stimula kimi təqdim edir. Şairin şeirləri insanları milli kimliyini dərk etməyə, onu qorumağa və gələcək nəsillərə ötürməyə sövq edir. Bu baxımdan, Ərsoyun poeziyası təkcə ədəbi irs deyil, eyni zamanda milli ideologiyanın formalaşmasına təsir edən mühüm faktordur. [1, 46-47]

Bu məqalədə, Ərsoyun poeziyasında vətənpərvərlik motivlərinin təhlili aparılaraq, onun şairlik üslubu və dil xüsusiyyətləri araşdırılır. Həmçinin onun şeirlərindəki bədii ifadə vasitələrinin və simvolların vətənpərvərlik ideyasını necə gücləndirdiyi izah olunur. Məqalədə, eyni zamanda, Ərsoyun yaradıcılığının Azərbaycan poeziyasına təsiri və onun vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış digər əsərlərlə müqayisəsi də aparılır. Beləliklə, bu tədqiqat Ərsoyun poeziyasının vətənpərvərlik baxımından əhəmiyyətini ortaya qoyur və onun Azərbaycan ədəbiyyatındakı yerini müəyyənləşdirir.

Ədəbiyyat xalqın milli ruhunu, tarixini və vətənpərvərlik hisslərini ifadə etməyin mühüm vasitələrindən biridir. Poeziya isə bu duyğuları daha təsirli və emosional bir şəkildə oxucuya çatdıran janrdır. Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərlik hər zaman əsas mövzulardan biri olub və bu istiqamətdə bir çox görkəmli şairlər öz yaradıcılıqlarında xalqın azadlıq mübarizəsini, milli dəyərlərini və tarixi keçmişini əks etdiriblər. Bu kontekstdə Ərsoyun yaradıcılığı xüsusi diqqətə layiqdir. Onun şeirləri vətən sevgisi, milli kimlik və tarixi yaddaşın qorunması kimi mövzulara həsr olunub. Məqalədə Ərsoyun poeziyasında vətənpərvərlik motivlərinin ifadə tərzini araşdırılacaqdır.

Ərsoyun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında vətənpərvərlik duyğularının dərin poetik təsvirini ehtiva edir. Onun şeirlərində vətən təkcə coğrafi məkan kimi deyil, həm də xalqın keçmişini, bu günü və gələcəyi ilə birləşən müqəddəs bir məfhum kimi təqdim olunur. Şair, öz poeziyasında Vətəni ana obrazı ilə assosiasiya edərək oxucuda ona qarşı sevgi və bağlılıq hissi yaradır. [2, 87]

Ərsoyun şeirlərində vətənə sədaqət, onun uğrunda mübarizə və fədakarlıq xüsusi vurğulanır. O, xalqın tarixini və milli qəhrəmanlarını poeziyada canlandıraraq oxucunu vətənpərvərlik duyğuları ilə aşılayır. Şairin poeziyasında milli kimlik və vətən sevgisi, tək-cə emosional ifadə kimi deyil, həm də mənəvi borc və məsuliyyət kimi təqdim edilir.

Ərsoyun yaradıcılığında tarixi hadisələr və milli qəhrəmanların obrazları əsas mövzulardan biridir. O, vətən uğrunda canını qurban verən igidlərin şərəfini ucaltmaqla yanaşı, keçmişin dərsələrini gələcək nəsillərə ötürməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Bastığın yerləri 'toprak' diyerek geçme, tanı!

Düşün altındaki binlerce kefansız yatanı.

Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı.

Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Şairin bir çox şeirlərində milli azadlıq hərəkatı, xalqın mübarizəsi və tarixi ədalətin bərpası ideyası əsas xətt kimi çıxış edir. O, vətən uğrunda döyüşən insanların fədakarlığını tərənnüm edərək gənc nəsli bu ruhda yetişdirməyə çalışır. Şairin bədii dili və obrazlı ifadə vasitələri bu mövzunun oxucuya təsir gücünü artırır. [4, 31]

Qanıyla yazıldı torpağın adı,

Azadlıq uğrunda qurbanlar getdi.

Bir gün doğacaq yenə günəşim,

Yurdum gül açacaq, coşacaq vətənim.

Ərsoyun poeziyasında vətənpərvərlik yalnız nostalji hisslərlə məhdudlaşmır, o, gələcəyə inam və ümid ruhu ilə də zəngindir. Onun şeirlərində milli birliyin gücü, xalqın iradəsi və vətənin sabahına olan inam aydın şəkildə əks olunur. O, poeziyasında vətənin parlaq gələcəyinə olan ümidi və insanların birlikdə nələrə qadir olduğunu vurğulayır.

Vətənim, torpağın nur, səmanın işıq,

Sənindir qəlbimdə hər bir alışıq.

Ucalır adınla yurdum, elimiz,

Sənə can fəda bir ömür, bir iz.

Bundan başqa, Ərsoyun yaradıcılığı gənc nəslə ünvanlanmış mesajlarla zəngindir. O, gəncləri vətən sevgisi ilə böyütməyi, milli dəyərləri qorumağı və ölkənin inkişafı üçün çalışmaq məsuliyyətini aşılayır. Şairin əsərlərində optimist ruh və vətənin xoşbəxt gələcəyinə inam motivi aydın hiss olunur.

Ərsoyun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında vətənpərvərlik poeziyasının inkişafında mühüm rol oynayıb. Onun şeirləri milli ruhun qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsində əhəmiyyətli vəsaitlərdən biridir. [3, 101]

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdim ki, Ərsoyun poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatında vətənpərvərlik mövzusunun ən təsirli nümunələrindən biridir. O, şeirlərində vətən sevgisini dərin və poetik şəkildə təsvir etməklə yanaşı, oxucularında milli ruhu gücləndirir və onlara vətənə olan borclarını xatırladır. Ərsoyun yaradıcılığı həm tariximizə ehtiram, həm də gələcəyə ümid mesajı daşıyan dəyərli ədəbi irs kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə edilən ədəbiyyat

- 1.Əsgərov M. Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərlik motivləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2019
- 2.Quliyev R. Milli poeziyada vətən sevgisi: Ədəbiyyatın tarixi inkişafı kontekstində. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2021.
- 3.Əliyev F. Şeir və milli kimlik: Müasir Azərbaycan poeziyasında istiqamətlər. Bakı: Yazıçı nəşriyyatı, 2020.
- 4.Məmmədov Z. Azərbaycan poeziyasında vətən və xalq anlayışının poetikası. Bakı: Azərnəşr, 2018.

**THE ROLE OF NARRATION IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH AND
THINKING IN PRIMARY STUDENTS**
**İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KONUŞMA VE DÜŞÜNMENİN GELİŞİMİNDE
ANLATMANIN ROLÜ**

Peri PASHAYEVA

Dosent, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

Bu makalede ilkokul öğrencilerinin konuşma ve düşünme gelişiminde anlatının rolü kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. Makalede anlatı etkinliğinin çocukların sözlü ve yazılı konuşma becerilerinin oluşumunda ve mantıksal düşünme becerilerinin gelişiminde önemli bir etken olduğu ortaya konmuştur. Makalenin temel amacı, ilkokulda anlatım yönteminin uygulanmasının pedagojik önemini ve öğrencilerin psikolojik gelişimine etkisini açıklamaktır. Burada ayrıca anlatım yönteminin çocukların dinleme, anlama, çözümlenme ve akıl yürütme becerilerini geliştirdiği, kelime dağarcığını zenginleştirdiği, olayları sırayla aktarma yeteneğini geliştirdiği vurgulanmaktadır. Makalede teorik yaklaşımların yanı sıra ilkokul düzeyinde uygulanan pratik örnekler ve metodolojik öneriler de sunulmaktadır. Yapılan analizler, anlatım tekniğinin doğru ve sistemli kullanıldığında çocuklarda konuşma kültürünün artmasına, yaratıcı düşüncenin oluşmasına ve kişisel gelişimin teşvik edilmesine yol açtığını göstermektedir. Makalenin öğretmenler, araştırmacılar ve ebeveynler için yararlı bir kaynak olması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: ilkokul, eğitim, yetiştirme, düşünme, beceri, alışkanlık.

ABSTRACT

This article extensively analyzes the role of narration in the development of speech and thinking of primary school students. The article shows narration activity as an important factor in the formation of children's oral and written speech skills and the development of logical thinking. The main purpose of the article is to explain the pedagogical importance of applying the narration method in primary school and its impact on the psychological development of students. It is also emphasized that the narration method forms children's listening, comprehension, analysis and reasoning abilities, enriches their vocabulary, and develops the ability to convey events in sequence. Along with theoretical approaches, the article presents practical examples and methodological recommendations applied in primary school. The analysis shows that the narration technique, when used correctly and systematically, leads to an increase in speech culture in children, the formation of creative thinking, and stimulation of individual development. The article is intended as a useful resource for teachers, researchers, and parents.

Keywords: primary school, education, upbringing, thinking, skill, habit.

**İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNDƏ NİTQ VƏ TƏFƏKKÜRÜN İNKİŞAFINDA
NƏQLETMƏNİN ROLU**

Giriş. Nitq və təfəkkür insanın intellektual inkişafının əsasını təşkil edən iki mühüm psixoloji prosesdir. İbtidai sinif dövrü uşaqların dünyagörüşünün, nitq bacarıqlarının və məntiqi

təfəkkürlərinin formalaşdığı kritik bir mərhələdir. Bu dövrdə uşaqların tədris-tərbiyə prosesində müxtəlif metod və texnologiyalardan istifadə edilməklə nitq və təfəkkür bacarıqları inkişaf etdirilir. Həmin metodlardan biri də nəqletmədir.

Nəqletmə, hadisə və ya mətnin şagird tərəfindən mənimsənilərək öz ifadə tərzilə yenidən təqdim edilməsi prosesidir. Bu üsul uşağın həm dinləmə, həm də danışma bacarıqlarını inkişaf etdirir, təfəkkür və hafizəni gücləndirir. Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərində nitq və təfəkkürün inkişafında nəqletmənin əhəmiyyəti, rolu və tətbiq mexanizmləri geniş şəkildə şərh edilir. [3, 24]

Nəqletmənin nitq və təfəkkür inkişafında rolu. İbtidai sinif şagirdləri üçün nitq bacarıqları həm sosiallaşma, həm də akademik fəaliyyətlərdə mühüm rol oynayır. Şagirdlər ardıcıl və məntiqli şəkildə fikirlərini ifadə etməyi öyrəndikcə onların təfəkkür qabiliyyəti də inkişaf edir. Nəqletmə zamanı uşaq təqdim olunan materialı dərk etməli, əsas və köməkçi məlumatları ayırd etməli, hadisə və ya məlumatları ardıcılıqla ifadə etməlidir. Bu prosesdə uşaq aşağıdakı bacarıqlara yiyələnir:

–**Dinləmə və anlama:** Nəqletmə prosesinin ilk mərhələsi mətnin və ya hadisənin diqqətlə dinlənilməsi və qavranılmasıdır. Bu mərhələ şagirdin aktiv dinləmə və qavrama qabiliyyətini gücləndirir.

–**Analiz və sintez:** Uşaq mətnin əsas ideyasını və detalları müəyyən etməyi, hadisələr arasında məntiqi əlaqələr qurmağı öyrənir.

–**Məntiqi və ardıcıl nitq:** Hadisə və ya məlumatların ardıcıl və məntiqli şəkildə ifadəsi nitqin aydınlığını və dəqiqliyini artırır.

–**Yaddaşın inkişafı:** Uşaq təqdim olunan materialı yadda saxlayaraq nəql edir ki, bu da yaddaşın inkişafına səbəb olur.

Tədrisdə nəqletmənin praktik tətbiqi dedikdə bunları qeyd edə bilərik. İbtidai siniflərdə nəqletmə müxtəlif formalarda tətbiq edilir:

1. Nağıl və hekayələrin nəqli: Müəllim tərəfindən oxunan və ya göstərilən nağılların, hekayələrin uşaqlar tərəfindən yenidən danışılması.
2. Şagirdlərə təqdim olunan mətni öz sözləri ilə qısa və ya geniş şəkildə yenidən ifadə etmək.
3. Hadisələrin şərh: Müxtəlif mövzular üzrə verilən hadisələrin və ya situasiyaların şagird tərəfindən nəql edilməsi və şərh olunması.

Bu üsullar uşaqlarda nitqin məntiqi ardıcılığını və zənginliyini artırır. Şagirdlər hadisələrin səbəb-nəticə əlaqəsini qurmağa başlayır, bu isə onların təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayır.

Nəqletmənin praktiki tətbiqinə dair bir dərs nümunəsini nəzərdən keçirək.

Mövzu: "Nağıl nəqlinin tətbiqi ilə nitq və təfəkkürün inkişafı"

Sinif: II sinif

Mövzu: "Tülkü və Üzüm" nağılının nəql olunması və müzakirəsi.

Məqsəd:

–Şagirdlərin dinləmə və anlama bacarıqlarını inkişaf etdirmək;

–Nəqləmə vasitəsilə ardıcıl və məntiqli nitq qurmaq;

–Şagirdlərdə məntiqi əlaqələri qurmaq və hadisələri düzgün ardıcılıqla çatdırmaq bacarığını formalaşdırmaq. [1, 81]

Dərsin gedişi:

1.Motivasiya: Müəllim sinifə meyvə şəkilləri və tülkü obrazlı şəkil göstərir, uşaqlara sual verir: "Sizcə, bu tülkü nə istəyir və nə edəcək?"

2.Nağılın təqdimatı: Müəllim "Tülkü və Üzüm" nağılını uşaqlara səsləndirir və ya oxuyur.

3.Nəqləmə tapşırığı: Uşaqlara tapşırılır ki, eşitdikləri nağılı öz sözləri ilə qrup və fərdi formada yenidən nəql etsinlər.

4.Müzakirə:

–Nağılın əsas ideyasını izah et;

–Nağılda tülkünün davranışı haqda fikrini bildir;

–Hansı hadisə daha çox yadında qaldı və niyə?

5.Fəaliyyətin nəticəsi:Şagirdlər hadisələri ardıcılıqla danışır, müxtəlif yanaşmalar təklif edir və məntiqi əlaqələr qurmağa çalışırlar.

6.Yaradıcılıq: Şagirdlərdən soruşulur: "Tülkü üzümü əldə edə bilsəydi, nağılın sonu necə dəyişərdi?" Onlar alternativ sonluqlar nəql edirlər.

Dəyərləndirmə: Müəllim şagirdlərin nitq ardıcılığına, mövzuya uyğunluğuna və məntiqi ifadə tərzinə diqqət yetirir və şifahi rəy bildirir.

Əlavə metodik tövsiyələri nəzərdən keçirək:

–"**Zəncirvari nəqləmə**": Bir şagird nağılın və ya hekayənin ilk cümləsini nəql edir, növbəti şagird davam etdirir. Bu metod sinifin interaktivliyini artırır.

–"**Sual-cavabla nəqləmə**": Uşaqlara mətnin əsas məqamları üzrə suallar verilir, onlar isə nəql etmə zamanı bu suallara cavab taparaq danışırlar.

–"**Rollu nəqləmə**": Şagirdlər nağıldakı və ya hekayədəki obrazlara bölünərək, hadisələri obrazlarının dili ilə nəql edirlər. Bu üsul yaradıcılığı və empati qurma bacarığını gücləndirir.

–"**Təxəyyülə əsaslanan nəqləmə**": Şagirdlərə qeyri-adi və ya açıq sonlu nağıllar verilir və onlardan istənilir ki, nağılı öz təxəyyüllərinə uyğun şəkildə tamamlayaraq nəql etsinlər.

Beləliklə, dərsdə bu cür praktiki üsullar nəinki nitq və təfəkkür bacarıqlarını inkişaf etdirir, eyni zamanda şagirdlərdə yaradıcı və tənqidi düşünmənin də bünövrəsini qoyur. [2, 94]

Nəqləmə və şagirdin fərdi inkişafı. Nəqləmə üsulunun tətbiqi uşaqların psixoloji və sosial inkişafına da töhfə verir. Nəqləmə prosesi zamanı şagird öz emosiyalarını ifadə etməyi, auditoriya qarşısında çıxış etməyi və özgüvən qazanmağı öyrənir. Belə ki:

–Özünəinam və sərbəstlik: Şagird öz fikirlərini sərbəst və inamlı şəkildə ifadə etməyə başlayır.

–Yaradıcı təfəkkür: Uşaqlar mətni nəql edərkən fərqli yanaşmalar və kreativ ifadə tərzləri seçə bilirlər.

–Kommunikativ bacarıqlar: Sınıf daxilində aparılan nəqletmə tapşırıqları şagirdlər arasında ünsiyyəti və əməkdaşlığı gücləndirir.

Müəllimlər nəqletməni ibtidai sınıf dərslərində tətbiq edərkən aşağıdakı metodik tövsiyələrə əməl etməlidirlər:

–Nəqletmə üçün sadə və anlaşılın mətnlər seçilməlidir;

–Tapşırıqlar yaş səviyyəsinə uyğun olmalıdır;

–Şagirdlərə sərbəst nəqletmə və istiqamətləndirilmiş nəqletmə imkanları yaradılmalıdır;

–Müxtəlif vizual və eşidilən materiallardan (şəkillər, qısa videolar, səhnəciklər və s.) istifadə olunmalıdır;

–Proses mükafatlandırıcı və motivasiyaedici şəkildə təşkil olunmalıdır. [5,121]

Nəticə. Nəticə etibarilə, nəqletmə metodu ibtidai sınıf şagirdlərinin nitq və təfəkkür inkişafında çox mühüm yer tutur. Nəqletmə uşaqlarda dinləmə, anlama, analiz etmə, yadda saxlama və nitq bacarıqlarını gücləndirir, məntiqi təfəkkürü formalaşdırır. Uşaqların kommunikativ bacarıqları və özünəinamı artdıqca, onlar dərslərdə və gündəlik həyatda daha uğurlu və fəal iştirak edirlər. Müəllimlər nəqletmə texnikasını düzgün şəkildə tətbiq etməklə şagirdlərin psixoloji və intellektual inkişafına mühüm töhfə verə bilirlər.

Ədəbiyyat siyahısı

1.Əliyeva S. İbtidai siniflərdə nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması yolları. Bakı:

Təhsil nəşriyyatı. 2020.

2.Məmmədov R. Nitq və təfəkkürün inkişafı metodikası. Bakı: Nurlar. 2019.

3.Vıqotski L. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.

Harvard University Press, 1978.

4.Hacıyeva T. Şifahi və yazılı nitqin inkişafında nəqletmənin rolu. Bakı: Maarif, 2021.

5.Əliyev N. Təfəkkürün inkişafında kommunikativ metodların əhəmiyyəti. Bakı: Elm və Təhsil, 2022.

6.Şamilov E. Uşaq psixologiyası və inkişafı. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2018.

NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ ORFOQRAFİK QAYDALARIN ÖYRƏDİLMƏSİ

Rəhilə HÜMMƏTOVA

**f.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası bölümü, ORCID 0000-0003-2521-6361**

ÖZET

Orfoqrafiyanın təlimi məsələlərindən, orfoqrafik normaların mənimsədilməsindən söhbət açılarda dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipinin metodik tələblərinə riayət etmək zərurəti yaranır. Bu prinsipin tələblərinə görə dilin bütün komponentləri, nitqin növ və formaları qarşılıqlı əlaqədə götürülməli, fəndaxili və fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilməli, hər əvvəlki dərslər üçün zəmin hazırlamalı, sonra gələn əvvəlkinin davamı olmaqla onu tamamlamalı, möhkəmləndirməlidir. Orfoqrafiya qaydalarını nəzərdən keçirəndə qrammatikasız da təlimin mümkün olmadığı məlum olur. Yəni orfoqrafiyaya aid elə bir qayda tapmaq olmaz ki, qrammatika ilə bağlı olmasın, ya da onun hansısa qaydalarına əsaslanmasın. Qrammatika orfoqrafiyaya düzgün və möhkəm bir istiqamət verir. Buna görə də yazı qaydalarını mükəmməl öyrənməyə qrammatikanı bilməklə nail olmaq mümkündür. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının qrammatika ilə əlaqəli tədrisinə dair başlıca amillər aşağıdakı kimi izah edilir: 1. Düzgün yazı qaydalarının bir çoxu məhz qrammatikanın öyrədilməsi ilə qarşılıqlı olaraq mənimsədilir. 2. Bir sıra orfoqrafik qaydaların dərk olunması prosesini qüvvətləndirməkdə, həmin qaydalar üzərində işin normal təşkilinə nail olmaqda qrammatika özünü vacib elementlərdən biri kimi göstərir. 3. Nəhayət, nəzərə almaq lazımdır ki, orfoqrafik qaydaların bir çoxu dilimizin qrammatik quruluşunun müəyyən xüsusiyyətlərinə istinad edir.

Qrammatik qaydaların orfoqrafiya ilə əlaqəli tədrisində hər şeydən əvvəl bu sahədə olan aktual problemləri, çətinlikləri, şagirdlərin yazıda yol verdikləri qüsurların səbəblərini müəyyənləşdirmək, qruplaşdırmaq, optimal həll yollarını tapmaq mütləqdir. Orfoqrafiyanın morfolojiya ilə inteqrasiyasının, həmçinin fonetika, orfoepiya, leksika, sintaksis, üslubiyyat arasında sıx əlaqənin yaradılmaması bu nöqsanlardan biridir. Sözlərin sətirdən sətərə kök və şəkilçiyə görə keçirilməsi, bir çox düzəltmə və mürəkkəb isim, sifət, say, feil və başqa nitq hissələrinin orfoqrafiyasına aid kobud orfoqrafik səhvlərin buraxılması bu nöqsanlardan törəyir. Morfoloji səhvlərin aradan qaldırılmasında daha çox morfoloji, orfoqrafik qaydaları bilməyə, onları tez, düzgün tətbiq etməyə, ümumiləşdirməyə, morfoloji, orfoqrafik təhlilə, sözlərin leksik-semantik, etimoloji təhlilini aparmağa, müqayisələrə və s. əsaslanmaq lazım gəlir. Bu yolları daha konkret şəkildə göstərmək olar: 1. Orfoqrafiyanın morfolojiya ilə inteqrativ tədrisi üzrə dərslərdə sözlərin fonetik təhlilindən yeri gəldikcə bütün siniflərdə istifadə etmək lazımdır. 2. Müəllim şagirdlərin nitqində rast gəldiyi orfoqrafik səhvləri diqqətlə hesaba almalı, qruplaşdırmalı, onların xarakteri ilə tanış olmalı, hər bir mövzunu keçərkən şagirdlərə hansı səhvlərin aradan qaldırılması üzərində çalışmalar verəcəyini müəyyənləşdirməli, şagirdlərin bilik səviyyəsinə uyğun misallar seçməlidir. 3. Məndən eyniköklü sözlərin seçilməsi, bu məqsədlə xüsusi cədvəllərdən istifadə edilməsi zəruridir. 4. Orfoqrafiyanın morfolojiya ilə inteqrativ tədrisi zamanı hər bir qrammatik qayda ilə əlaqədar şagirdlərin düzgün yazı bilməyəcəkləri güman edilən sözlərin orfoqrafik-orfoepik cədvəlini hazırlayıb divardan asmaq və onun üzərində çalışmalar aparmaq faydalıdır. 5. Müəyyən

qrammatik qaydanın tətbiqi ilə əlaqədar nitq inkişafı dərslərində, yazı işlərinin təhlili zamanı qrammatik-orfoqrafik təhlilə geniş yer vermək zəruridir. 6. Qrammatika üzrə orfoqrafik qaydaların möhkəmlənməsində linqvistik eksperimentlərin, alqoritmik məsələlərin də qoyuluşu müsbət nəticə verən pedaqoji üsullardandır.

Orfoqrafiyanın integrativ əsaslı təlimində orfoqrafik prinsiplər xüsusi yer tutur. Orfoqrafiyanın morfolojiya ilə əlaqələndirilməsi mühüm təlim əhəmiyyətli prinsipdir. Təlimin bu istiqamətdə qurulması şagirdlərin orfoqrafik və morfoloji bilik və bacarıqlarının artmasına səbəb olur.

Açar sözlər: qrammatika, orfoqrafik qaydalar, morfoloji, integrasiya

GİRİŞ

Qrammatika Azərbaycan dili təliminin vacib bölmələrindən biridir. Qrammatikanın iki sahəsindən biri olan morfolojiya bəhsinin konkret tədrisi isə VI-VII siniflərdə aparılır. Təlimin vahidlik və varislik prinsiplərinin tələblərinə əsaslanaraq bu sistem elə qurulmalıdır ki, həm “asandan çətinə” məzmun ardıcılığı öz yerini tutsun, həm də yuxarı siniflərdə öyrədiləcək biliklər üçün zəmin yaradılsın. Nəzərdə tutulan məqsəddən asılı olaraq, morfolojiyanın tədrisində söz yaradıcılığı, orfoepiya, orfoqrafiya və s. ilə bağlı məsələlər əlaqəli şəkildə şagirdlərə öyrədilir. Morfolojiya bəhsinin məzmununa ümumi nitq hissələrinin bölgüsü, əsas nitq hissələrinin – isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf və köməkçi nitq hissələrinin – qoşma, ədat, bağlayıcı, modal sözlər və nidaların tədrisi daxildir. Morfolojiya tədrisinin əsas didaktik vəzifələrindən biri nitq hissələri ilə bağlı hər bir anlayışı təhsilalanlara mənimsətmək, qrammatik kateqoriyalar haqqında dəqiq məlumatlar ötürmək, orfoqrafik normaları elmi-praktik şəkildə öyrətməkdir.

ARAŞDIRMA

Orfoqrafiyanın təlimi məsələlərindən, orfoqrafik normaların mənimsədilməsindən söhbət açılarda, heç şübhəsiz ki, yenə də dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipinin metodik tələblərinə riayət etmək zərurəti yaranır. Bu prinsipin tələblərinə görə dilin bütün komponentləri, nitqin növ və formaları qarşılıqlı əlaqədə götürülməli, fəndaxili və fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilməli, hər əvvəlki dərslər üçün zəmin hazırlamalı, sonra gələn əvvəlkinin davamı olmaqla onu tamamlamalı və möhkəmləndirməlidir. Bu yalnız bir bölmənin mövzularına, elementlərinə deyil, dilçiliyin bütün bölmələrinin dialektik vəhdət halında götürülməsinə aiddir. Orfoqrafiya qaydalarını nəzərdən keçirəndə qrammatikasız təlimin mümkün olmadığı məlum olur. Çünki “Bütün elmlərin qrammatikaya ehtiyacı vardır. Qrammatikasız natiqlik kütdür, poeziya pəltəkdir, fəlsəfə əsassızdır, tarix anlaşılmazdır”. Yəni orfoqrafiyaya aid elə bir qayda tapmaq olmaz ki, qrammatika ilə bağlı olmasın, ya da onun hansısa qaydalarına əsaslanmasın. Buna görə də dilçiliyin bütün bölmələrində daxili qanunla tənzimlənən vahid strukturun mühafizə olunması təlimdə əks olunur. “Təcrübə göstərir ki, qrammatikanı, dil qaydalarını yaxşı mənimsəyən şagird yazı qaydalarına da düzgün əməl edir, onun yazısı qrammatikanı zəif mənimsəyən şagirdin yazısından orfoqrafik tələblər baxımından xeyli yüksək olur. Qrammatik məlumat əsasında şagird morfemlərin yazılış qaydalarını dərindən mənimsəyir, həmin morfemin başqa cür deyil, məhz tələb olunan şəkildə yazılmasının səbəbini şüurlu surətdə dərk edir. Mükəmməl qrammatik bilik və bacarıqlara yiyələnmiş şagird yazı prosesində heç bir çətinlik çəkmədən, məsələn, da, də-nin yerinə görə şəkilçi və ya bağlayıcı olmasını, tələffüzü yazılışından fərqli olan sözləri və şəkilçiləri (məsələn, qaçdı–qaşdı, plandan–plannan və s.) düzgün müəyyənləşdirir və lazım gəldikdə, bu yazılış qaydalarını öz sözü ilə izah edir”. (N.Abdullayev) Bu göstəricilər orfoqrafik qaydaların mənimsədilməsinin onun kökündə duran dil faktlarının, elmi əsaslarının dərindən, şüurlu dərk etdirilməsi ilə bağlıdır. Çünki hər bir orfoqrafik qayda elmi əsaslara söykənir. Şagird o vaxt

orfoqrafik qaydalara düzgün əməl edər, onun səlis, rabitəli, düzgün, dəqiq yazılı nitqi formalaşar ki, şüurlu olaraq mənimsədiyi qaydaları izah edə, müxtəlif təhlillər apararaq tətbiq edə, oxşar dil faktlarını fərqləndirə və səciyyəvi xüsusiyyətlərini ifadə edə bilər. Yalnız əzbərləyərək söylədikləri qaydanı zaman keçdikcə unudacaq, çünki tətbiq edə bilmir.

Orfoqrafiyanın morfologiya ilə əlaqəli tədrisi Azərbaycan dilçiliyinin əvvəlki bölmələri üzrə əldə edilmiş bilik və bacarıqların yada salınması, məlum biliyə əsaslanaraq yeni biliklərin verilməsi prosesində şüurlu mənimsəmənin təmin edilməsi məqsədini daşıyır.

Orfoqrafiyanın morfologiya ilə integrativ tədrisi zamanı şagirdlər qrammatik qaydaları şüurlu olaraq mənimsədikdən sonra hər bir sözün nə üçün başqa cür deyil, belə yazıldığını başa düşür və öyrəndiyi hər bir qaydanı onlarla başqa sözlərə də tətbiq edirlər. Elə bu faktlar orfoqrafiyanın morfologiya ilə əlaqəli tədrisinin nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyini aydın göstərir. Qrammatik qaydaların orfoqrafiya ilə əlaqəli tədrisində hər şeydən əvvəl bu sahədə olan aktual problemləri, çətinlikləri, şagirdlərin yazıda yol verdikləri qüsurların səbəblərini müəyyənləşdirmək, qruplaşdırmaq və optimal həll yollarını tapmaq mütləqdir. Orfoqrafiyanın morfologiya ilə integrasiyasının, həmçinin fonetika, orfoepiya, leksika, sintaksis, üslubiyyət arasında sıx əlaqənin yaradılmaması bu nöqsanlardan biridir. Sözlərin sətirdən sətərə kök və şəkilçiyə görə keçirilməsi, bir çox düzəltmə və mürəkkəb isim, sifət, say, feil və başqa nitq hissələrinin orfoqrafiyasına aid kobud orfoqrafik səhvlərin buraxılması bu nöqsanlardan törəyir. Morfoloji səhvlərin aradan qaldırılmasında daha çox morfoloji və orfoqrafik qaydaları bilməyə, onları tez və düzgün tətbiq etməyə, ümumiləşdirməyə, morfoloji və orfoqrafik təhlilə, sözlərin leksik-semantik, etimoloji təhlilini aparmağa, tutuşdurma və müqayisələrə və s. əsaslanmaq lazım gəlir. Bu yolları daha konkret şəkildə göstərmək olar:

1. Orfoqrafiyanın morfologiya ilə integrativ tədrisi üzrə dərslərdə sözlərin fonetik təhlilindən yeri gəldikcə bütün siniflərdə istifadə etmək lazımdır.

2. Müəllim şagirdlərin nitqində rast gəldiyi orfoqrafik səhvləri diqqətlə hesaba almalı, qruplaşdırmalı, onların xarakteri ilə tanış olmalı, hər bir mövzunu keçərkən şagirdlərə hansı səhvlərin aradan qaldırılması üzərində çalışmalar verəcəyini müəyyənləşdirməli, şagirdlərin bilik səviyyəsinə uyğun misallar seçməlidir.

3. Mətdən əyniköklü sözlərin seçilməsi və bu məqsədlə xüsusi cədvəllərdən istifadə edilməsi zəruridir. Bu zaman şagirdlər səhv yazdıqları sözün əyniköklü, lakin düzgün işlətdikləri başqa sözlərlə yoxlayır, onların oxşar cəhətlərini öyrənir və əyniköklü başqa sözlər tapırlar. Bu assosiasiya orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasına da kömək edir.

4. Orfoqrafiyanın morfologiya ilə integrativ tədrisi zamanı hər bir qrammatik qayda ilə əlaqədar şagirdlərin düzgün yazma bilməyəcəkləri güman edilən sözlərin orfoqrafik-orfoepik cədvəlini hazırlayıb divardan asmaq və onun üzərində çalışmalar aparmaq faydalıdır (V-VII siniflər üzrə daha uyğundur).

5. Müəyyən qrammatik qaydanın tətbiqi ilə əlaqədar nitq inkişafı dərslərində, yazı işlərinin təhlili zamanı qrammatik-orfoqrafik təhlilə geniş yer vermək zəruridir.

6. Qrammatika üzrə orfoqrafik qaydaların möhkəmlənməsində linqvistik eksperimentlərin, alqoritmik məsələlərin də qoyuluşu müsbət nəticə verən pedaqoji üsullardandır .

Metodik ədəbiyyatda morfologiya ilə orfoqrafiyanın əlaqəli tədrisinə dair tədqiqat aparmış müəllimlərdən Ə.Əfəndizadə, M.Həsənov, H.Hüseynov və b. bəzi şəkilçilərin yazılışında qarşıya çıxan çətinliklərdən və onların aradan qaldırılması yollarından bəhs etmişlər. Prof.Ə.Əfəndizadə yazırdı: "...Şəkilçilərin yazılışı haqqında şagirdlərdə düzgün təsəvvür

yaratmaq üçün təlim prosesində onların diqqətini aşağıdakı iki cəhətə xüsusi olaraq cəlb etmək lazımdır:

1. Şəkilçilərin yazılış variantları yalnız onların tərkibindəki saitlərə görə müəyyən edilir; çünki həmin variantların meydana gəlməsi məhz saitlərin ahəngindən irəli gəlir.

2. Saitlə bitən sözlərə saitlə başlayan şəkilçilər artırıldıqda iki sait arasına bir bitişdirici samit əlavə olunur. Azərbaycan dilində belə bitişdirici samitlər üçdür: n, y, s. Bu samitlər, əslində, şəkilçilərin fonetik tərkibinə daxil olmayıb, bitişdiricilik vəzifəsi daşıyır. ...Beləliklə, aydın olur ki, şəkilçilərin şəkilcə çoxvariantlılığı yalnız bir ümumi prinsipə – saitlərin ahəngi qanununa tabe olması prinsipinə görə müəyyən edilir".

Orfoqrafiyanın morfologiya ilə əlaqələndirilməsi mühüm təlim əhəmiyyətli prinsipdir. Təlimin bu istiqamətdə qurulması şagirdlərin orfoqrafik və morfoloji bilik və bacarıqlarının artmasına səbəb olur. Nitq hissələrinin tədrisi prosesində aparılan orfoqrafik işlər şagirdlərin morfologiyadan əldə etdikləri bilikləri möhkəmləndirməklə bərabər, onların orfoqrafik vərdişlərini də inkişaf etdirir. Şagirdlər seçilmiş çalımlar üzərində işləyərkən həm morfologiyadan əldə etdikləri bilikləri tətbiq etməyə imkan tapır, həm də üzərində əməliyyat apardıqları sözlərin morfoloji xüsusiyyətlərini öyrənməklə yanaşı, onların yazılışına aid müəyyən vərdişlər qazanırlar.

NƏTİCƏ

- Orfoqrafiya qaydalarını qrammatikasız mənimsətmək mümkün deyil.
- Orfoqrafiyaya aid elə bir qayda tapmaq olmaz ki, qrammatika ilə bağlı olmasın.
- Qrammatika orfoqrafiyaya düzgün və möhkəm bir istiqamət verir.
- Azərbaycan dili orfoqrafiyasının qrammatika ilə əlaqəli tədrisinə dair başlıca amillər bunlardır: Düzgün yazı qaydalarının bir çoxu məhz qrammatikanın öyrədilməsi ilə qarşılıqlı olaraq mənimsənilir; Bir sıra orfoqrafik qaydaların dərk olunması prosesini qüvvələndirməkdə, həmin qaydalar üzərində işin normal təşkilinə nail olmaqda qrammatika özünü vacib elementlərdən biri kimi göstərir; Nəhayət, nəzərə almaq lazımdır ki, orfoqrafik qaydaların bir çoxu dilimizin qrammatik quruluşunun müəyyən xüsusiyyətlərinə istinad edir.
- Orfoqrafiyanın morfologiya ilə əlaqəli tədrisi Azərbaycan dilçiliyinin əvvəlki bölmələri üzrə əldə edilmiş bilik və bacarıqların yada salınması, məlum biliyə əsaslanaraq yeni biliklərin verilməsi prosesində şüurlu mənimsəmənin təmin edilməsi məqsədini daşıyır.
- Orfoqrafiyanın morfologiya ilə integrativ tədrisi zamanı şagirdlər qrammatik qaydaları şüurlu olaraq mənimsədikdən sonra hər bir sözün nə üçün başqa cür deyil, belə yazıldığını başa düşür və öyrəndiyi hər bir qaydanı onlarla başqa sözlərə də tətbiq edirlər.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKÇA)

1. Abdullayev N. (2008). Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri. ADPU-nun mətbəəsi. Bakı
2. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. (2004) "Elm". Bakı
3. Azərbaycan dili (V -X sinif).(2022). Metodik vəsait. "Elm". Bakı
4. Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili üzrə təhsil proqramı (təkmilləşdirilmiş kurikulumu). I-XI siniflər. (2023). "Elm". Bakı
5. Əfəndizadə Ə. (1975). Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. "Yazıçı". Bakı

6. H.B. Balıyev, A.H.Balıyev. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. “Adiloğlu”. Bakı
7. Hümmətova R. (2017). Linqvistik təhlilin elmi-metodik əsasları. ADPU. Bakı
8. Hümmətova R. (2021). Linqvistik təhlilin növləri. ADPU. Bakı
9. Hümmətova R. (2018). Qoşma və bağlayıcının tədrisində inteqrasiya. “Elm və təhsil”. Bakı

MODERN APPROACHES AND DEVELOPMENT OF TEACHING AS THE FUTURE OF EDUCATION

MÜASİR YANAŞMALAR VƏ TƏDRİSİN İNKİŞAFI TƏHSİLİN GƏLƏCƏYİ KİMİ

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

Xülasə

Məqalə müasir tədris metodlarının tətbiqinin təhsil sistemində yaratdığı müsbət dəyişikliklərdən bəhs edir. Təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün yeni texnologiyaların və innovativ yanaşmaların əhəmiyyəti vurğulanır. Məqalədə müəllimlərin peşəkar inkişafı, şagird mərkəzli tədris yanaşmalarının tətbiqi və fərdi öyrənmə metodlarının əhəmiyyəti qeyd olunur. Eyni zamanda müəllimlərin şagirdlərin psixoloji və emosional vəziyyətlərini nəzərə alaraq dərslər keçmələri, həmçinin valideynlərlə əməkdaşlıq etmələri təhsilin keyfiyyətini yüksəldən amillərdən biri kimi qeyd edilir. Məqalə həmçinin müasir texnologiyaların, virtual dərslərin, interaktiv tədris materiallarının və onlayn platformaların tədris prosesini necə inkişaf etdirdiyini və təhsil sahəsindəki yeniliklərin cəmiyyətin inkişafına təsirini göstərir. Müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafı və müasir tədris metodlarına uyğunlaşması təhsilin gələcək uğuru üçün vacibdir.

Açar sözlər: təhsil, tədris, keyfiyyət, sistem.

Abstract

The article discusses the positive changes brought about by the application of modern teaching methods in the education system. The importance of new technologies and innovative approaches for improving the quality of education is emphasized. The article highlights the importance of professional development of teachers, the application of student-centered teaching approaches and individual learning methods. At the same time, teachers' teaching taking into account the psychological and emotional state of students, as well as cooperation with parents is noted as one of the factors that improve the quality of education. The article also shows how modern technologies, virtual classes, interactive teaching materials and online platforms improve the educational process and the impact of innovations in the field of education on the development of society. Continuous professional development of teachers and adaptation to modern teaching methods are important for the future success of education.

Keywords: education, teaching, quality, system.

Giriş

Müasir tədris metodlarının tətbiqi təhsil sistemindəki müsbət dəyişikliklərdəndir. Düzgün qeyd edilir ki: *“Ətrafımızdakı dünya dinamik, müxtəlif və daim dəyişəndir. Sürətlə inkişaf edən cəmiyyətimizdə təhsil sisteminin qarşısında duran əngəllərdən biri sadəcə olaraq uyğunlaşmaqdır.”* [3.] Texnologiyaların tədrisdə istifadəsi, ənənəvi yanaşmaları zənginləşdirərək daha kreativ və interaktiv tədris üsullarını mümkün edir. Rəqəmsal inkişaf konsepsiyası və onlayn platformalar şagirdlərə fərdi öyrənmə imkanları təqdim etməklə yanaşı müəllimə də dərslər prosesini daha səmərəli idarə etmək imkanı verir. Bu da təhsilin keyfiyyətini

artıran mühüm amildir. Həmçinin təhsil infrastrukturunun inkişafı da vacibdir. Yeni təhsil müəssisələri və müasir dərslər avadanlıqları şagirdlərə daha yaxşı tədris mühiti təmin edir. Bu müsbət dəyişikliklər həmçinin şagird mərkəzli yanaşmaların daha geniş şəkildə tətbiqinə də zəmin yaradır, bu isə tədrisin daha fərdi olmasına və hər bir şagirdin öz potensialını maksimal şəkildə ortaya qoymasına şərait yaradır. Təhsil sahəsindəki bu müsbət inkişaf, həmçinin təhsil sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasında vacib bir rol oynayır və ölkənin gələcək inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Azərbaycan məktəblərində tədrisin keyfiyyətinin artırılması ölkənin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil hər bir cəmiyyətin tərəqqisinə təsir edən ən vacib amillərdən biridir. R. Məmmədzaadə qeyd etdiyi kimi: *“Təhsil məqsədlərinin elmi baxımdan düzgün müəyyənləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyətinə baxmayaraq, onun nəticəliliyi, əlbəttə ki, hər şeydən əvvəl, təhsil prosesinin keyfiyyətindən asılıdır. Yüksək nəticələr məqsədin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayırsa, onun həyata keçirilməsi adekvat vasitələrin seçimi və tətbiqi ilə həyata keçirilir.”* [2.səh, 17] Təhsil sisteminin uğurlu olmasında müəllim mühüm rol oynayır. Müəllim yalnız dərslər keçən deyil, həm də şagirdlərin düşünmə, anlama, yaratma, tətbiq etmə və təhlil etmə bacarıqlarını inkişaf etdirən əsas şəxsdir. D. Əsgərova qeyd etdiyi kimi: *“Müəllim – gənc nəslin mənəvi aləminin memarı və cəmiyyətin öz övladlarının gələcəyini etibar etdiyi şəxsdir.”* [1.] Bu baxımdan Azərbaycan məktəblərində tədrisin yaxşılaşdırılması üçün müəllimin qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr dayanır. İlk növbədə müəllim peşəkar inkişafa zaman ayırmalı və təlimlərdə fəal iştirak etməlidir. O, davamlı olaraq peşəkar inkişaf proqramlarına qatılmalı, yeni tədris metodları və yanaşmalara yiyələnəlidir. Doğrudur ki: *“Təhsilənin savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşması müəllimin akademik bacarıqlarından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır.”* [4.] Müasir tədris metodlarından istifadə, texnologiyaların sinif otaqlarına inteqrasiyasını təmin etmək və müxtəlif tədris materialları ilə işləmək müəllimə daha effektiv dərslər keçmək imkanı verəcəkdir. Bu səbəbdən müəllim öz peşəkar bilik və bacarıqlarını mütəmadi olaraq artırmalıdır. Həmçinin, Azərbaycan məktəblərində tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Hər bir şagirdin öz öyrənmə sürəti və tərzidir, buna görə də müəllimin hər bir şagirdi fərdi şəkildə qiymətləndirməsi və onlara uyğun metodlarla dərslər keçməsi çox önəmlidir. Müəllim şagirdlərin güclü tərəflərini aşkar edib, onların zəif tərəflərinə dəstək olmalıdır.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə tədris prosesində innovativ yanaşmaların tətbiqi vacibdir. Müəllim tədris prosesində ənənəvi üsullarla yanaşı, yeni texnologiyaları və yaradıcı tədris metodlarını tətbiq etməlidir. Virtual tədris materialları, interaktiv lövhələr, onlayn dərslər vəsaitləri və digər vasitələr tədrisin keyfiyyətini artırmaqda müəllim üçün dəstək formalarıdır. Müəllim, həmçinin şagirdin psixoloji vəziyyətini də nəzərə almalıdır. Hər bir şagirdə psixoloji yanaşma olduqca vacibdir. Şagirdlərin psixoloji vəziyyəti onların tədris prosesində özünü göstərməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Müəllim şagirdlərin emosional və psixoloji vəziyyətlərini nəzərə almalı, onların özünə inamını artırmaq və təhsilə maraqlarını gücləndirmək üçün çalışmalıdır. Şagirdlərə dəstək olmaq, onlara təhsil prosesində çətinlikləri aşmaq üçün motivasiya vermək, tədrisin uğurlu olmasında mühüm rol oynayır.

Təhsil yalnız elmi məlumatların ötürülməsi deyil, həm də əxlaqi və etik dəyərlərin aşılanmasıdır. Müəllim şagirdlərə insan hüquqları, bərabərlik və sosial məsuliyyət kimi əsas dəyərləri öyrətməkdə də fəal rol oynamalıdır. Bu yanaşma onların cəmiyyətdə daha məsuliyyətli, özünü ifadə etməyi bacaran və əxlaqlı vətəndaşlar olmasına kömək edəcəkdir. Bu qeydlə razılışlı ki: *“Müəllim öyrənməni təmin edən və istiqamətləndirən, mənfəət və müsbət yanaşmaları formalaşdıran şəxsdir. Yaşından, savadından, şəxsi keyfiyyətlərindən, temperamentlərindən asılı olmayaraq, şagirdi cəmiyyətin bir üzvü, fərdi kimi görmək, onu sevgi*

və hörmətlə qucaqlamağı bacarmaq lazımdır. Şəxsiyyətinə hörmət olunan şagird psixologiyası sağlam, zehni aydın və millətinə faydalı bir insan kimi yetişəcəkdir.” [5.]

Həmçinin tədris valideynlərlə birgə həyata keçirilməlidir. Tədrisin yaxşılaşdırılması yalnız məktəbdə deyil, həm də evdə davam etdirilməlidir. Müəllim valideynlər ilə müntəzəm əlaqə qurmalı, şagirdlərin tədrisi barədə onlara məlumat verməli və onların fikirlərini dinləməlidir. Valideynlərlə düzgün əməkdaşlıq şagirdin inkişafını daha da gücləndirəcək, onların təhsilinə olan dəstəyi təmin edəcəkdir. Bununla belə müəllim yeni tədris metodlarını və yanaşmaları təcrübələrində tətbiq etməyə açıq olmalıdır. M. Vəliyeva bildirir: *“Təhsildə keyfiyyətin artırılması həmişə aktual olan bir məsələdir. Keyfiyyətə nəzarət məqsədilə aparılan, bir növ yoxlayıcı və dəstəkləyici monitorinqlərin təşkili, prosesin təhlili, təhlillərdən sonra isə strategiyanın müəyyənləşdirilməsi və mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün həyata keçirilən işlər ümumi prosesin bir-birinə bağlı olan halqalarıdır.*” [6.] Təhsil sahəsindəki yeniliklərə uyğunlaşmaq, müəllimin effektiv dərslər keçməsinə təmin edəcək və şagirdlərin təhsil keyfiyyətini yüksəldəcək. Müəllim, həmçinin öz təcrübələrini bölüşərək digər həmkarları üçün də faydalı ola bilər. Müəllimin şagirdləri tədrisə cəlb etmək və onların dərslərə marağını artırmaq üçün bir sıra effektiv üsulları tətbiq etməsi vacibdir. Şagirdlərin diqqətini çəkmək və onları aktiv şəkildə tədrisə cəlb etmək həm şagirdlərin dərslərdə iştirakını artırır, həm də təhsilin keyfiyyətini yüksəltmiş olar. Bunun üçün müəllim dərsləri şagirdlərin maraqları və ehtiyacları ilə əlaqələndirərək onları təhsilə daha çox cəlb edə bilər.

Müasir tədris metodlarının tətbiqi ilə yanaşı məktəblərdə innovativ yanaşmaların və tədris texnologiyalarının effektiv istifadəsi tələb edir ki, müəllimlər həm şagirdlərə dərslər keçməyi, həm də onların öz potensiallarını ən yaxşı şəkildə ortaya qoymalarına dəstək olsun. Müəllimlər üçün ən vacib amillərdən biri şagirdlərlə düzgün münasibət qurmaqdır. Bu münasibət şagirdin psixoloji və emosional vəziyyətini başa düşmək, onun tədrisə qarşı marağını artırmaq və ən əsası şagirdin öyrənmə prosesindəki ehtiyaclarına uyğun dərslər metodlarını tətbiq etməkdir. Bu cür yanaşma təhsil prosesini daha effektiv və hərtərəfli edir. Tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün dərslərin şagird mərkəzli şəkildə keçirilməsi vacibdir. Müəllim şagirdlərin öyrənmə sürətini və üslubunu nəzərə alaraq hər birinin fərdi inkişafını təmin etməlidir. Belə yanaşma şagirdlərin yalnız akademik biliklərini artırmaqla kifayətlənmir, həm də onların əxlaqi, sosial və emosional inkişafını təmin edir. Müəllimin rolu burada sadəcə bilik ötürməkdən daha genişdir, o, həm də şagirdin şəxsiyyətini inkişaf etdirməyi hədəfləyən bir müəllimdir.

Eyni zamanda tədrisin keyfiyyətinin artırılması prosesində müasir texnologiyaların tətbiqi də mühüm rol oynayır. Virtual dərslər, interaktiv tədris materialları, video dərslər və onlayn platformalar tədris prosesini daha dinamik və əlverişli edir. Bu, şagirdlərə yalnız məktəb mühitində deyil, həm də evdə və digər mühitlərdə təhsil almalarını təmin edir. Bu cür texnologiyalar həm də müəllimə dərslər planlarını daha asan hazırlamaq və dərslər prosesini daha effektiv şəkildə idarə etmək imkanı yaradır.

Nəticə etibarilə müasir tədris metodlarının tətbiqi təhsil sistemindəki inkişafın əsasını təşkil edir və bu inkişaf gələcək nəsillərin təhsilinə müsbət təsir edir. Təhsil prosesinin müxtəlif aspektlərinin – texnologiyaların, müəllimlərin peşəkar inkişafının, şagird mərkəzli yanaşmaların və valideynlərlə əməkdaşlığın birgə tətbiqi təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün vacibdir. Bu yanaşmalar, həmçinin şagirdlərin yalnız bilik deyil, həm də həyatda uğur qazanma bacarıqlarını artırmaq üçün imkanlar yaradır. Müəllimlər tədrisin və inkişafın əsas mənbəyi olaraq öz bilik və bacarıqlarını daima artırmalı, ən yeni tədris metodlarına uyğunlaşmalı və şagirdlərin tələblərinə uyğun dərslər keçməlidir. Təhsil sahəsindəki yeniliklərə uyğunlaşmaq və onların tədris prosesində tətbiqini təmin etmək həm təhsil sisteminin keyfiyyətini yüksəldir, həm də cəmiyyətin inkişafına böyük təsir göstərir. Beləliklə, müasir tədris metodlarının tətbiqi

yalnız təhsil sahəsinin deyil, bütövlükdə ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Əsgərova, D. (2022). Müasir şəxsiyyətin formalaşdırılmasında müəllimin rolu. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. № 3 səh. 80-88.
2. Məmmədşadə, R., (2010). Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi. Bakı, Müəllim nəşriyyatı, 170 s.
3. How to improve the education system and facilitate change as a teacher leader (2024).

<https://www.creatrixcampus.com/blog/15-ways-to-improve-education-quality-and-student-achievement-with-outcome-based-education>

4. Təhsilin inkişaf strategiyası: nailiyyətlər və əsas hədəflər (2020).

<https://edu.gov.az/news-and-updates/16731>

5. Müəllim-şagird münasibətləri (2023).

<https://arti.edu.az/wp-content/uploads/2023/05/Mu%C9%99llim-sagird-munasib%C9%99tl%C9%99ri.pdf>

6. Hədəflərə tez çatmaq üçün problemləri görmək mühüm şərtidir (2023)

<https://azedu.az/news/71798/>

NIZAMI'S "KHAMSA" AND ALISHIR NAVAİ
NİZAMİ "XƏMSƏSİ" VƏ ƏLİŞİR NƏVAİ

Prof. Dr. Elman GULİYEV

Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti

Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Nizami Gəncəvinin "Xəmsə" yaradıcılığı bir çox sənətkarlara təsir göstərmiş və onlar Nizami ənənəsi çərçivəsində qələmlərini sınaqdan çıxarmışlar. Bu sırada tanınmış özbək şairi Əlişir Nəvainin adını qeyd edə bilərik.

Ə.Nəvai "Fərhad və Şirin" poemasında Nizami yaradıcılığından kifayət qədər bəhrələnməsinə, müəyyən süjet oxşarlıqları saxlamasına baxmayaraq, Fərhadı münasibətdə fərqli baxışlarını ortaya qoymuş, onu sənətkar, daşyonan, rəssam yox, hökmdar oğlu obrazında təqdim etmişdir. Ona görə də Fərhadın bir hökmdar oğlu kimi təqdimatında onun doğulması, tərbiyələnməsi, təhsili, sarayda keçən uşaqlıq illəri və s. kimi səhnələrin Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsərində olmamasına təbii yanaşmaq lazımdır.

Lakin hər iki əsərdə aparıcı olsa da, müxtəlif ampulalarda (hökmdar oğlu və daşyonan) təqdim edilən Fərhadların ölüm səhnəsində bir-birinə tam şəkildə uyğun gələn epizodlar diqqətdən yayınmır. Poemaların hər ikisində Fərhadı qarşı məkrli ölüm tədbiri Xosrov tərəfindən hazırlanır. Hər iki əsərdə məkrin icraçıları Şirinin yalançı ölüm xəbəri ilə Fərhadı sarsıdırlar. Hər iki əsərdə məkrli qasidlərin sözləri kimi üzləri də iblisənə görkəmdə təsvir edilir. Bunları birmənalı olaraq Nizami təsirinin nəticəsi hesab etmək lazımdır.

Anahtar kelimələr: Nizami, Ə.Nəvai, "Xəmsə", şeir, ənənə

Summary

Nizami Ganjavi's creation "Khamisa" influenced many artists and they tested their pens within the Nizami tradition. At the same time, we can mention the name of the well-known Uzbek poet Alishir Navai.

In his poem "Farhad and Shirin", A.Navai has benefited enough from Nizami's work, despite maintaining certain plot similarities, he has revealed different views on Farhad and presented him in the image of a ruler's son, not an artist, a dashoner, an artist. Therefore, in the presentation of Farhad as a ruler's son, his birth, upbringing, education, childhood years spent in the palace, etc. The absence of such scenes in Nizami Ganjavi's "Khosrov and Shirin" should be taken for granted.

However, even though it is the lead in both works, the episodes that are completely compatible with each other in the death scene of Farhads, which are presented in different ampoules (son of the ruler and Dashyonan), do not go unnoticed. In both poems, Khosrov prepares a cunning death measure against Farhad. In both works, the executors of the plot shock Farhad with the false news of Shiri's death. In both works, the faces of the insidious messengers are depicted in a demonic appearance, as well as the words. These should be considered the result of Nizami's influence.

Key words: Nizami, A. Navai, "Khamsa", poetry, tradition

GİRİŞ

Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının elə görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur ki, onun yaradıcılığı özündən sonrakı sənətkarlar üçün ənənə roluna çevrilmişdir. Şairin "Xəmsə" yaradıcılığı bir çox sənətkarlara təsir göstərmiş və onlar Nizami ənənəsi çərçivəsində qələmlərini sınaqdan çıxarmışlar. Bu sırada tanınmış özbək şairi Əlişir Nəvainin adını qeyd edə bilərik. Nizaminin "Xəmsə" ənənəsinə uyğun olaraq Ə.Nəvainin yazdığı əsərlərdən biri də "Fərhad və Şirin" poemasıdır. Şairin bu əsəri Ə.X.Dəhləvi və Marağalı Əşrəfin "Şirin və Xosrov" eyni adlı poemalarından sonra "Xəmsə" ənənəsi silsiləsinə daxil olan 3-cü poemadır. Əlişir Nəvai poemada "Əsərin məxəzləri" hissəsində Dəhləvi və M.Əşrəfin adını çəksə də, əsəri yazarkən Nizami Gəncəvidən təsirləndiyini və ondan bəhrələndiyini gizlətmir:

Yazım can lövhindən iki rəvayət,
Fərhadla Şirindən edim hekayət.
Gəncədə bəslənən o böyük ustad,
Bu xoş əfsanəni belə etmiş yad...

Əlişir Nəvainin yaxın dostu, zəngin yaradıcılıq irsinə sahib, Şərqi mütəfəkkir şairi Ə.Cami Nəvainin "Fərhad və Şirin" poemasından bir il öncə yazdığı "Xəmsə" silsiləsinə daxil olan "Yusif və Züleyxa" (1483) adlı məhəbbət əsərində –

Köhnəlmiş Xosrovla Şirin dastanı,
Şirin sözlə tapım yeni sultanı.
Məcnunla Leylinin bitmiş söhbəti,
Başqa bir aşiqin çatmış növbəti, –

deməsinə baxmayaraq, Nəvai bu cür mövzuların Şərq cəmiyyəti üçün aktual olduğunu xüsusi vurğulayırdı. Nizamidən təsirlənən Nəvai poemanı yazarkən əsərdəki Nizamiyə məxsus məhəbbət və cəmiyyət strukturunu qoruyub saxlasa da, Nizamidən fərqli olaraq hadisələrin mərkəzində Xosrovu deyil, Fərhadı saxlamışdır. Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasında Fərhad Çində sənət məktəbi keçmiş, daşlar üzərində nəqşlər yaratmaq gücündə olan rəssam (mühəndis) obrazında təqdim edilir. Nəvai isə Fərhadı tam fərqli müstəvidə yanaşmış, onun taleyini hökmdar oğlu simasında müəyyənləşdirmişdir. Nizami isə öz idealları daxilində Fərhadı yanaşmış, onun möhtəşəmliyini fiziki və mənəvi bütövlükdə təqdim etməyə çalışmışdır. Nizami Fərhadı zəngin mənəviyyatlı insan, mahir rəssam-usta və elmlərə vaqif şəxs kimi təqdim etməklə insanın cəmiyyətdə yeri, rolu və mövqeyi məsələsinə də toxunur, Şapurun dili ilə onu oxuculara belə təqdim edir:

Dedi: "Fərhad adlı bir cavan vardır,
Usta mühəndisdir, bir sənətkardır.
Həndəsə elmində xariqə saçar,
"Məcəsti", İqlidis sirrini açar.

Lakin Nizami Gəncəvi əsərdə Fərhadın bu cür təqdim edilməsinə baxmayaraq, mövzusuna uyğun olaraq öz qəhrəmanını eşq, məhəbbətlə bağlı hadisələrin mərkəzinə çəkməyə qərar verir və Fərhadın taleyini hadisələrlə birbaşa bağlamağa çalışır. Bu səbəbdən Nizami Fərhadı bütöv bir şəxsiyyət kimi göstərməyə üstünlük verir. Şübhə yoxdur ki, Fərhadın sənət sirlərinə, Evklid riyazi nəzəriyyəsinə və Ptolomey fəlsəfəsinə bələdçiliyi əsərdə məqsədli olaraq qabardılmış və

Fərhadın şəxsiyyət amili ilə birbaşa bağlantı yaradılmışdır. Nizami öz qəhrəmanını hərtərəfli insan modelində (“kamil bir palançı olsa da insan” düşüncəsində) verdiyi üçün onun məhəbbəti əsərdə sıradan deyil, əsərdəki mahiyyəti (obraz, hadisə və əhvalatlar anlamında) kökündən silkələmək və dəyişmək gücündə görünür. Ona görə də Nizami Fərhadı bir növ məhdud əməkçi insan çərçivəsindən çıxararaq onu öz idealları ilə üz-üzə saxlayır və yeni mündəricəni belə təqdim edir:

Şirinin qəlbində varmış bir məraq,
Qart daşlar bağrında çəkdirə bir arx.
Bu işçin arardı bir əhli-hünər,
Şapur ona verdi Fərhadan xəbər
Fərhadçın Şapuru Şirin yolladı,
Şapur da tez gedib tapdı Fərhadı.
Pərdə arxasında Şirin durarkən,
Şirin dillə ona iş buyurarkən,
Bu xoş səsi duyan o xəstə Fərhad
Aşiq oldu ona, qopardı fəryad.
Səbrini itirdi, qərarı getdi,
İş bir yerə çatdı, həyatı bitdi.

YÖNTEM

Bu səhnənin bədii əksi Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin” əsərində təxminən eynidir. Belə demək mümkünsə, daşyonan Fərhadla şahzadə Fərhadın düşüncə və baxışlarında ciddi fərq müşahidə edilmir. Bu mənada Əlişir Nəvainin Nizami Gəncəvidən birbaşa təsirləndiyi göz qabağındadır:

Könlünə süd düşən zamanda Şirin,
Çarə axtarırdı bu çətinlikçin,
Uzaqdan gətirmək südü bu yerə,
Böyük əziyyətdi xidmətçilərə...
...Şirin öz dərini xəbər verirkən
Şapur lalə kimi açıldı birdən.
Əmr etsən yerinə yetirərəm mən,
Fərhadı hüzurə gətirərəm mən...
Şapur gedib gəzdi, tapdı Fərhadı
Xəbər verdi ona bu əhvalatı
Şirinin qəsrinə apardı onu
Oturdu kürsüyə, aldı könlünü.
Dodaqları şəkər, gülüşü şirin,
O pərdə dalından səsləndi Şirin.

Fərhad eşidəndə onun səsini,
Duydu ki, itirir öz qüvvəsini.
Dərindən ah çəkdi orda bir kərə,
Xəstə adam kimi yıxıldı yerə...

Lakin Ə.Nəvainin Nizami yaradıcılığından kifayət qədər bəhrələnməsinə, müəyyən süjet oxşarlıqları saxlamasına baxmayaraq, Fərhadı münasibətdə fərqli baxışlarını ortaya qoymuş, onu sənətkar, daşyonan, rəssam yox, hökmdar oğlu obrazında təqdim etmişdir. Ona görə də Fərhadın bir hökmdar oğlu kimi təqdimatında onun doğulması, tərbiyələnməsi, təhsili, sarayda keçən uşaqlıq illəri və s. kimi səhnələrin Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində olmamasına təbii yanaşmaq lazımdır.

Lakin hər iki əsərdə aparıcı olsa da, müxtəlif ampulalarda (hökmdar oğlu və daşyonan) təqdim edilən Fərhadların ölüm səhnəsində bir-birinə tam şəkildə uyğun gələn epizodlar diqqətdən yayınmır. Poemaların hər ikisində Fərhadı qarşı məkrli ölüm tədbiri Xosrov tərəfindən hazırlanır. Hər iki əsərdə məkrin icraçıları Şirinin yalançı ölüm xəbəri ilə Fərhadı sarsıdırlar. Hər iki əsərdə məkrli qasidlərin sözləri kimi üzləri də iblisənə görkəmdə təsvir edilir. Bunları birmənalı olaraq Nizami təsirinin nəticəsi hesab etmək lazımdır. Əgər Nizami bədxah qasidi,

Üzü qırış-qırış, özü də idbar,
Üzü qəssab kimi “qan, qan” deyirdi,

Ağzı Nəffat kimi “yan, yan” deyirdi, –

şəklində iblisənə görkəmdə yaddaşlara həkk edirdisə, Ə.Nəvai isə onu, –

O qəddi yay kimi bir pirəzaldı
Fələk piri kimi hər sözü aldı.
Məkrdən üzündə xətt vardı çin-çin,
Dilinə ömründə gəlməmişdi çin,

görkəmində nifrət obyektinə çevirirdi.

Ə.Nəvainin digər əsərlərində olduğu kimi, “Yeddi səyyarə” əsərində də söz mülkünün sultanı hesab etdiyi dahi Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasından təsirləndiyi göz qabağındadır. Hər iki sənətkarın “Xəmsə” silsiləsinin dördüncü sırasında dayanan bu əsərlərdə hadisələr demək olar ki, eyni mövzu və ideya ətrafında cərəyan etdirilir.

Ə.Nəvai “Yeddi səyyarə” poemasının əvvəlində Nizaminin şeiriyyətdəki qüdrətini alqışlayaraq ondan təsirləndiyini, bu mövzuda əsər yazmağın həyəcan və məsuliyyətini belə anladır:

Nizami yaradıb təzə bir mələk,
Bu, ona vəsməylə verib bər-bəzək.
Nazlı bir sərv əkib Nizami öncə,
Xosrov da gedibdir onun izincə.
İstərəm onları mən də izləyim,
Onların sözünə bənzər söz deyim.
Yox, yox boş-boşuna öyünməkdə bu,

Cəfəng danışmaqdır, sözün doğrusu,
Şahmat taxtasında çəkərək qatar,
Dayanıb üz-üzə qaralar, ağlar
De, neyləyə bilər adi piyada
Cəng meydanı olan həmin taxtada?

BULGULAR

Bildiyimiz kimi, Nizami Gəncəvi 1197-ci ildə tamamladığı “Yeddi gözəl” poemasında baş qəhrəman Bəhrəmin simasında ədalətli cəmiyyət, ədalətli idarəçilik, yeni insan və yeni ideallar məsələlərinə önəm vermiş, problemləri zaman, insan və cəmiyyət kontekstində dəyərləndirmişdir. Bu mənada əsərdəki mövzular Sasani hökmdarı V Bəhrəmin hakimiyyəti dövrü ilə bağlansa da, əsərdə həmin tarix şərti olaraq yer almış, problemlərə dövlət, cəmiyyət, ədalətli idarəçilik, yeni əxlaq və dünyagörüşə malik insan və s. çərçivəsində aydınlıq gətirilmişdir. “Yeddi gözəl”də bəzi fərqli məqamları nəzərə almasaq (Rastü-Rövşən obrazı, Simnarın faciəsi, Fitnə obrazı, Bəhrəmin hakimiyyət uğrunda mübarizəsi və s.) Nizaminin irəli sürdüyü və həllinə çalışdığı ideal cəmiyyət və ədalətli idarəçilik ideyaları ilə Ə.Nəvainin eyni süjetli “Yeddi səyyarə” poemasının ideyaları üst-üstə düşür. Nəvaidə səyyahların söylədiyi hekayələrin məzmun və mahiyyətində humanizmin, ədalətin, haqqın, elmin, maarifin və s. təbliğini Nizami təsiri ilə yanaşı, geniş mənada Azərbaycan intibahının Şərqə nüfuz səviyyəsi tipində qəbul etmək doğru olar. Şübhə yoxdur ki,

Arxayınlıq olan bir məmləkətdə,
Gün-gündən varlanar şəhər də, kənd də,
Bir də hünər gərək, fərasət gərək,
Elmə, maarifə məhəbbət gərək –

misralarında yer alan ədalətli cəmiyyət və yeni insan idealı, barədə Nəvai fikirlərinin kökündə Nizami idealları dayanır.

Nizami Gəncəvi XII əsr Azərbaycan bədii-estetik düşüncəsində ilk dəfə insanın cəmiyyətdə yeri və rolu məsələsinə toxunaraq nə etməli? və necə yaşamalı? suallarına cavab tapmağa çalışırdı. Düzdür, Nizamidən əvvəl də Firdovsi, Xaqani, Ö.Xəyyam, Y.Balasaqunlu, Məhsəti Gəncəvi, Şihabəddin Şöhrəverdi və s. kimi türk-şərq bədii-fəlsəfi fikrinin dahi şəxsiyyətlərinin əsərlərində insanın cəmiyyət fonunda mənəvi-əxlaqi, dini-fəlsəfi səviyyəsinin dəyərləndirilməsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Burada məsələlər daha çox ruhi-mənəvi düşüncələrin ortaya qoyduğu kamil insan konsepsiyası daxilində həllini tapmışdır. Lakin Nizami yanaşmasında bu çərçivə genişləndirilərək insan daha çox cəmiyyəti təkmilləşdirən tarixi varlıq və tarixi şəxsiyyət tipində (Sultan Səncər, Bəhrəm şah, Xosrov Pərviz, İsgəndər və s.) təqdim olunur, ideallar insanın real cəmiyyətlə birbaşa əlaqəsində formalaşdırılır:

Tanısan özünü keçsən cahandan,
Yenə bu dünyada yaşayacaqsan.
Özündən hər kim ki, deyil xəbərdar,
Bir qapıdan girər, birindən çıxar.

Nizami idealları sırasında humanizm və indiki terminlə ifadə etsək demokratizm məsələləri əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. “Xosrov və Şirin”də, “İskəndərnamə”də olduğu kimi “Yeddi gözəl”də də əksər hadisələr bu problemlərin mahiyyətindən doğan məsələlər üzərində qurulur.

“Yeddi gözəl”də feodal-patriarxal cəmiyyəti üçün səciyyəvi olan hadisələr Bəhram şahın çevrəsində – sarayda və saraydan kənar olan insanlar arasında cərəyan edir. Nizami Bəhram şahın bütün hakimiyyət dövrünü ideallaşdırmasa da, əsərdəki şahın zalım vəziri öldürməsi, qoca çobanın evinə getməsi, ayrı-ayrılıqda 7 nəfər məzlumun şikayətini dinləməsi və s. səhnələrdə zülmə qarşı barışmazlığın şahidi olur, şairin ədalətli hökmdar və ədalətli cəmiyyət düşüncələrində mövcud olan sistemi izləyə bilirik.

Ə.Nəvai öz növbəsində Nizami Gəncəvinin obrazlarından fərqli olaraq “Yeddi səyyarə” poemasında özünəməxsus obrazlar sistemində (məsələn “Dördüncü səyyahın hekayəti” hissəsində Məsud və Cəvnə) zamanından, quruluşundan və məkanından asılı olmayaraq ədalətli cəmiyyət formalaşdırmaq üçün adil insan faktorunun vacibliyini xüsusi vurğulayır:

Tabedir adil bir şaha bu ölkə,

Ellərin başına o salmış kölgə.

Görüm ömrü uzun, günü ağ olsun,

Məclisi hər zaman, çılçıraq olsun.

Hər vaxt ədalətlə hökm edən o şah,

Ədlindən aləmi eyləmiş agah.

Zülmün köklərini elə üzüb ki,

Ədalət dürrünü elə düzüb ki,

Bunun səbəbinə gördüyün diyar

Əmin-amanlıqla olmuş bəxtiyar.

SONUÇ

Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında oxucu marağına səbəb olan və yaddaqalan epizodlardan biri də Fitnə ilə bağlı əhvalatlardır. Poemanın “Bəhramın öz kənizi ilə macərəsi” və “Bəhramın ovlaqdan sərhəngə qonaq getməsi” hissələrində ov zamanı Bəhram şahın ox atmaqla gurun ayağını başına tikməsinə Fitnənin məharət deyil, adi bir vərdiş kimi qiymətləndirməsi, şahın buna qəzəblənərək onu ölümə məhkum etməsi, Sərhəngin Fitnəni öldürməməsi, həmçinin gizlin saxlaması, Fitnənin bir öküzü 60 pilləli pilləkənlə hər gün yuxarı qaldırması, şahın bunu adi vərdiş hesab etməsi və Fitnənin ona cavabı yer almışdır. Ə.Nəvai isə “Yeddi səyyarə” poemasında “Yeddinci səyyahın hekayəti”ndə hadisələri qismən dəyişmiş və Fitnə obrazını Dilara ilə əvəzləmişdir. Dilara da Fitnə kimi şahın ovçuluq məharətini adi vərdiş kimi qiymətləndirdiyinə görə cəzalandırılır. Maraqlıdır ki, Fitnədən fərqli olaraq qəzəblənən şah Ə.Nəvainin Dilarasını ac-susuz qalıb ölsün deyərək əl-qolunu bağlatdırıb kimsəsiz məkana atdırır. Nəvaidə Nizamidən fərqli olaraq öküzün pillələrlə yuxarı qaldırması səhnəsi yoxdur. Bu səbəbdən Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərinin maraqlı səhnələrindən biri olan Fitnənin şaha ünvanladığı cavab Ə.Nəvainin “Yeddi səyyarə” poemasında yer ala bilmir:

Gümüşbədən Fitnə baş əydi şaha,

Layıqincə ona eylədi dua.

Ədəblə söylədi: “Qəribədir çox!”

Öküz adətlədir, gur vurmaq yox?

Adətlə iş görür, öküz qaldıran,

Bu başqa şey deyil, sadə bir idman.

Səbəb nədir kiçik gur vuranda sən,

Olmasın bir nəfər “adətdir” deyən?”

Lakin Nəvainin “Yeddi səyyarə” poemasında bu tipli hadisələrin həтта başqa bir tərzdə özünü göstərməsi Nəvaiyə məxsus orijinallıq nümunəsinə çevrilsə də, bütün hallarda əsərin ümumi ideyası Nizami ideallarına uyğun qurulmuş, Nəvainin öz sözləri ilə desək “Nizami sözüne bənzər söz deməklə” o, Nizami ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı olduğunu təsdiqləmişdir.

Göründüyü kimi, əbədi sonsuzluğa yüksəlmiş Nizami Gəncəvi sənətinin ədəbi qüdrəti və bədii möhtəşəmliyi əsrlər boyu Şərqdə bu sənətdən bəhrələnmək, bu sənətin ədəbi yolçuluğuna qoşulmaq ehtiyacı doğurmuş, nəticə etibarı ilə Nizami ədəbi məktəbinin nümayəndələri sayəsində Şərq ədəbiyyatı zaman-zaman özünün böyük inkişaf yolunu davam etdirmişdir.

Kaynakça

- 1.Araslı, N. (2021). Nizami Gencevi ve Halk Sanatı Fıkrası / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu yazarlar). Bakü - Bilim.
- 2.Abbasov, A. (1966). Nizami Gencevi`nin “İskendername” Eseri. Bakü - Bilim.
- 3.Bayat, F. (2004). Oğuzname(ler) / Dede Korkut Kitabı. Ansiklopedik Sözlük. Bakü -Önder Yayınevi.
- 4.Caferov, N. (2002), Azərbaycan Araştırmasına Giriş Bakü- AzAtaM.
- 5.Caferov, N. (2021). Nizami Gencevi veya Dünyaca Ünlü Azerbaycan Şairi / Nizami Gencevi Klasik ve Çağdaş Araştırmalarda (makaleler toplusu). Bakü - Bilim ve Eğitim.
- 6.Dede Korkut Kitabı. (2004). Ansiklopedik Sözlük. Bakü-Önder Yayınları.
- 7.Abülgazi Bahadır Han. (2002). Şecare-i-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) / Rusça`dan Çeviri, Önsöz ve Belirtilenlerin Yazarı ve Kaynakça Derleyicisi İ.M.Osmanlı. Bakü- Azerbaycan Milli Ansiklopedisi N-PB.
- 8.Azizova, F. (2021). “Nizami Gencevi Sanatında İntibahın Sanatsal Algısı” Deneme / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu). Bakü - Bilim, 438-487
- 9.Gencevi, N. (1982). Hüsrev-ü Şirin. Çeviren Resul Rza, N.Gencevi. Bakü - Yazar.
- 10.Gencevi, N. (1982). İskendername. Şerefname. Farsça`dan Çeviren Abdulla Şaik. İkbalname. Farsça`dan Çeviren Mikayıl Rzakuluzade. Bakü - Yazar.
- 11.Hacıyev, T. (1999). Dede Korkut: Dilimiz ve Düşüncemiz, T.Hacıyev. Bakü - Bilim.
- 12.Halil, A. (2004). “Dede Korkut Kitabı”nın Semiyotik Yapısı, Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları. Uluslararası Sempozyum. Bakü – Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- 13 .Köroğlu, H. (1999). Oğuz Kahramanları Destanı / H.Köroğlu. Bakü - Yurt.
- 14 .Gafarlı, R. (2002). Mit, Efsane, Masal ve Destan (Sözlü Epik Geleneklerin Türkler Arası İlişki). R.Gafarlı. Bakü - ADPÜ Yayınları.
15. Mübariz, M. (24 Haziran 1938). Nizami Sanatına Azerbaycan Folklorunun Etkisi “Edebiyat Gazetesi”, 9.

**THE PREDICTIVE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ADDICTION ON DEPRESSION
AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN**

**AZƏRBAYCAN'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DEPRESYONUN SOSYAL
MEDYA BAĞIMLILIĞI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİ**

Uzm. Klinik Psikolog Aydan MALİKOVA¹, Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN²

**¹ Xəzər Universiteti, Psixologiya Departamenti, AZƏRBAYCAN
ORCID: 0009-0006-2936-4395**

**²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4875-4883**

Özet

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının depresyon ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu Azerbaycan'da bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 315 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği-Öğrenci Formu ve Depresyon Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), pearson korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı düzeyi orta ve depresyon düzeyi ise normal olarak saptanmıştır. Sosyal medya bağımlılığı ve depresyon düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmamıştır. Sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaştığı bulgulanmıştır. Sosyal medya bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca depresyon sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde ve anlamlı olarak yordamaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular alanyazın ışığında tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya bağımlılığı, depresyon, üniversite öğrencisi, Azerbaycan.

Abstract

The aim of this study is to examine social media addiction among university students in terms of depression and various variables. The study group consists of 315 students enrolled at a state university in Azerbaijan. To collect data, the Personal Information Form, Social Media Addiction Scale-Student Form, and Depression Scale were used. In the data analysis, t-test, one-way analysis of variance (ANOVA), Pearson correlation analysis, and regression analysis were applied. According to the findings of the study, the level of social media addiction among university students was found to be moderate, and the level of depression was found to be normal. No significant differences were found in terms of gender for social media addiction and depression levels. However, differences were observed based on the class level variable. A positive, low-level, significant relationship was found between social media addiction and psychological well-being. Additionally, depression was found to positively and significantly predict social media addiction. The findings of the study were discussed in light of the literature, and recommendations were provided.

Keywords: Social media addiction, depression, university students, Azerbaijan.

**MODERN EDUCATIONAL PRINCIPLES IN THE METHODOLOGY OF
TEACHING FINE ARTS**

Emil Raul oğlu Ağayev

**Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University**

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə.

Təsviri incəsənət yaradıcı fənlər qrupuna daxildir. Bu fənnin tədrisi metodikasında müasir təlim prinsiplərindən istifadə etməklə, şagirdlərdə yaradıcı qabiliyyətləri ön plana çıxarmaq olar. Müasir təlim prinsiplərinin əsasında şəxsiyyət fenomeni dayanır. Bu məqalədə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında müasir təlimin müxtəlif prinsipləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri sənət, təhsil, müasir təlim, prinsiplər, metodika

Abstract.

Fine arts is included in the group of creative subjects. By using modern teaching principles in the teaching methodology of this subject, creative abilities in students can be brought to the fore. The basis of modern teaching principles is the phenomenon of personality. In this article, various principles of modern teaching in the teaching methodology of fine arts have been analyzed.

Keywords: Fine arts, education, modern teaching, principles, methodology

SEED ESSENTIAL OIL COMPOSITION OF IRANIAN *SATUREJA HORTENSIS* L.
(LAMIACEAE)

SHIVA SHARIATZADEH BAMI

Ph.D. Graduate of Plant Physiology, Department of Biology, Science and Research
Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Abstract

Satureja L. is a genus of the Lamiaceae family that naturally grows in different regions of the world with several aromatic annual and perennial species. This genus is represented in Iran by 16 species, in which some of them are considered endemic taxa. *Satureja hortensis* L. is a member of the genus that is widely cultivated globally. This aromatic plant biosynthesizes essential oil which contains a wide range of compounds, such as carvacrol and thymol, with several biological properties, including: antimicrobial, antifungal, anti-inflammatory and antioxidant. Although several studies have been conducted on the essential oil composition of the aerial parts of *S. hortensis*, scarce investigations are available on the seed essential oil composition of this plant. In the current study, we examined the seed essential oil composition of *S. hortensis* that was cultivated in Iran. In this regard, about 500 g of mature and intact seeds were harvested and essential oil was extracted using a Clevenger-type apparatus for 3 h. Then the extracted oil was injected to a GC/MS apparatus to detect its profile. Results explored that monoterpene hydrocarbons constituted the major part of the oil which were followed by oxygenated monoterpene as the second compounds. However, cymene, carvacrol, and gamma-terpinene were the major oil parts. Additionally, several trace compounds were detected in the essential oil. According to essential oil composition, we can conclude that the seed essential oil of *S. hortensis* has diverse biological activities and can be used in various industries.

Keywords: analysis, composition, essential oil, Iran, *Satureja*

MOTOR BACARIQLARI VƏ NİTQ İNKİŞAFI

Şəfiyeva Günel Elxan qızı

ADPU-nun Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Özet

Həyatın ilk üç ilində motor inkişafı uşağın ümumi böyüməsinin əsas aspektidir. Bu, oturmaq, iməkləmək, ayağa qalxmaq, yerimək kimi fiziki bacarıqların və əşyaları tutmaq, idarə etmək kimi incə motor bacarıqlarının inkişafını əhatə edir. Motor inkişafı tez-tez dil inkişafından ayrı bir sahə kimi qəbul edilsə də, yeni tədqiqatlar bu iki proses arasında güclü bir əlaqənin olduğunu göstərir. Bu əlaqəni anlamaq erkən fiziki təcrübələrin dil qazanmasına necə töhfə verə biləcəyini göstərir və bu müzakirəni inkişafetdirici kaskadlar perspektivi çərçivəsində yerləşdirir.

Doğuşdan üç yaşına qədər uşaqlar sürətli fiziki dəyişikliklərə məruz qalırlar. Baş nəzarəti, çevrilmək, oturmaq və nəhayət, yerimək kimi iri motor bacarıqlarının inkişafı uşağın ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi üçün təməl yaradır. Bu dövrdə həmçinin uzanmaq, əşyaları tutmaq və idarə etmək kimi incə motor bacarıqları formalaşır. Bu motor mərhələləri yalnız fiziki böyümənin göstəricisi deyil, həm də idrak və dil inkişafı ilə sıx bağlıdır. Məsələn, körpələr əşyalara çatmağa və onları tutmağa başladığında, təkcə motor bacarıqlarını təkmilləşdirmirlər, həm də ətraflarını araşdırır və anlayırlar. Bu araşdırma idrak inkişafı üçün həyati əhəmiyyət daşıyır, çünki körpələrə obyektlərin xüsusiyyətlərini, məkan əlaqələrini və səbəb-nəticə əlaqələrini öyrənməyə imkan yaradır – bunların hamısı dil inkişafının əsasını təşkil edir.

Motor və dil inkişafı arasındakı əlaqə inkişafetdirici kaskadlar perspektivi ilə dəstəklənir. Bu perspektiv inkişafın bir sahəsindəki irəliləyişin digər sahədəki tərəqqiyə səbəb ola biləcəyini və onu gücləndirə biləcəyini bildirir. Erkən uşaqılıq kontekstində motor inkişafı çox vaxt dil inkişafına zəmin yaradır. Məsələn, körpələr baş və boyun əzələlərinə nəzarəti əldə etdikcə, obyektlərə və üzlərə daha yaxşı fokuslanma və onları izləyə bilirlər ki, bu da sosial qarşılıqlı əlaqələri və dil öyrənməni gücləndirir.

Bundan əlavə, iməkləmək və yerimək kimi bacarıqlar uşaqların yeni mühitləri və əşyaları araşdırmasına və sosial əlaqələrini artırmasına imkan yaradır. Bu motor mərhələləri uşaqlara daha zəngin təcrübələr qazandırır ki, bu da onların dil inkişafına töhfə verir. Müstəqil hərəkət etmək bacarığı uşaqlara başqalarının baxış istiqamətini izləmək, birgə diqqət proseslərində iştirak etmək və daha mürəkkəb sosial qarşılıqlı əlaqələrə girmək imkanı verir – bunların hamısı dil qazanması üçün vacibdir.

İncə motor bacarıqları da dil inkişafında mühüm rol oynayır. Məsələn, əşyaları əllə araşdırmaq uşaqlara onların fiziki xüsusiyyətlərini anlamağa kömək edir ki, bu da isimlərin və digər lüğət vahidlərinin qazanılması ilə əlaqələndirilə bilər. Bundan əlavə, incə motor bacarıqları ilə sıx bağlı olan jestlərin inkişafı da dil inkişafına öncüllük edir və onu proqnozlaşdırır. Göstərmək, əl yelləmək və ya əşyaları başqalarına təqdim etmək kimi jestlər erkən ünsiyyət formalarıdır və şifahi dil üçün əsas yaradır.

İnkişafetdirici kaskadlar perspektivi müxtəlif inkişaf sahələrinin bir-biri ilə əlaqəsini vurğulayır. Motor və dil inkişafı kontekstində bu perspektiv göstərir ki, erkən motor təcrübələri dil qazanmasına təsir edə bilər. Məsələn, iməkləmək və ya yerimək bacarığı uşaqlara insanlara

və obyektlərə fiziki olaraq yaxınlaşmağa imkan yaradır, bu da onların sosial və kommunikativ təcrübələrini artırır. Bu zənginləşmiş təcrübələr dil inkişafını sürətləndirir və motor və dil bacarıqlarının bir-birini qarşılıqlı gücləndirdiyi müsbət dövrə yaradır.

Bu perspektiv motor inkişafının erkən müdaxilə və dəstəklə təşviq olunmasının vacibliyini də vurğulayır, çünki motor bacarıqlarındakı gecikmələr potensial olaraq dil inkişafına təsir göstərə bilər. Motor və dil inkişafının qarşılıqlı əlaqəsini anlayaraq, valideynlər və baxıcılar uşağın ümumi inkişafını daha yaxşı dəstəkləyə bilərlər. Fiziki və dil baxımından zəngin mühit yaratmaq uşağın hərtərəfli inkişafına töhfə verir.

Həyatın ilk üç ilində motor inkişafı yalnız fiziki bacarıqların əldə edilməsi ilə məhdudlaşmır; bu, eyni zamanda dil inkişafı ilə də sıx bağlıdır. İnkişafetdirici kaskadlar perspektivi vasitəsilə motor bacarıqlarındakı irəliləyişlərin dil qazanması üçün necə imkanlar yaratdığını görmək mümkündür. Bu qarşılıqlı əlaqəni anlamaq valideynlərə və baxıcılara uşağın həm motor, həm də dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün daha hərtərəfli dəstək verməyə kömək edə bilər və beləliklə, erkən yaşlardan etibarən uşağın idrak və dil inkişafını təşviq edir.

Açar sözlər: Motor bacarıqları, inkişafetdirici kaskadlar, idrak inkişafı.

**THE ROLE OF A DEVELOPMENTAL LEARNING ENVIRONMENT IN THE
INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF ELEMENTARY STUDENTS**
**İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFINDA
İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM MÜHİTİNİN ROLU**

Gunay Etibar SHUKUROVA

Teacher of school number 149 named after E.Shamiyev

Xüsalə.

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin intellektual inkişafında inkişafetdirici təlim mühitinin əhəmiyyəti qeyd olunur. Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının formalaşması, inkişafı və gerçəkləşdirilməsini şərtləndirən müəllim fəaliyyətinin psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərini tədqiq etmək və təlim prosesində səmərəli tətbiqi üçün zəruri amilləri müəyyənləşdirmək tədqiqatın əsas məqsədidir.

Açar sözlər: təlim, inkişafetdirici mühit, tədqiqatçılıq, psixi inkişaf, yaradıcılıq

Summary.

The article highlights the importance of a developmental learning environment in the intellectual development of primary school students. The main goal of the study is to study the psychological and pedagogical characteristics of teacher activity, which determine the formation, development and realization of the intellectual potential of younger schoolchildren, and to identify the necessary factors for their effective application in the learning process.

Key words: learning, developmental environment, research, mental development, creativity

GİRİŞ

Təhsil cəmiyyətin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Xüsusilə ibtidai sinif

mərhələsi şagirdlərin fundamental biliklərinin formalaşması baxımından olduqca çox vacibdir. Bu dövrdə şagirdlərin intellektual potensialının açılması və inkişafı üçün tədris mühiti müəyyənədiçilə rol oynayır. İnkışaf etdirici təlim mühiti, şagirdlərin tərəkür qabiliyyətlərini, analitik düşüncəsini və yaradıcılığını stimullaşdırən bir sistemdir. İnkışaf etdirici təlim mühiti şagirdlərin bilik və bacarıqlarının çoxalmasını, yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərini inkişafını dəstəkləyən pedaqoji yanaşma sistemidir. Belə bir mühit şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarını, müstəqilliyini və öz fikirlərini ifadə etmə qabiliyyətini inkişaf etdirməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə konstruktivist yanaşma, şagirdlərin aktiv öyrənən kimi formalaşmasına yardım edir. Müasir dövrdə həyatın bütün sahələrində, o cümlədən təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklər insanın sosial yönümünü formalaşdırmaq, dəyişən şəraitə uyğun çevik reaksiya vermək və yeni mühitdə özünü tənzimləmə, özünü təyin etmə, özünü təsdiq kimi keyfiyyətləri üzə çıxarmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, istənilən tip tədris müəssisəsi sosial dəyişikliklərdən asılı olmayaraq, cəmiyyətin sosial inkişafına uyğun şəkildə müstəqil düşüncə, təşəbbüskar və yaradıcı fərdlərin yetişdirilməsinə yönəlməlidir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”⁷ məhz bu məqsədi rəhbər tutur. Strategiyanın strateji istiqaməti səriştəyə əsaslanan, şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun formalaşdırılmasına hədəflənmişdir. Bu sənədin əsas məqsədi müasir və innovativ təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradaraq, təhsili ölkənin iqtisadi inkişafının mühüm amillərindən birinə çevirməkdir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında məktəbəqədər uşaqlıq dövrünün rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Bu inkişaf mərhələsi, sonrakı yaş dövrlərindən fərqlənərək, uşağın əldə edəcəyi bilik, bacarıq və vərdişlərin, eləcə də müxtəlif fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsinin əsasını təşkil edir. Məhz bu dövrdən etibarən uşağın ümumi inkişafı formalaşır, sonra isə gələcək şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin təməli qoyulur. Professor Y. Kərimov insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında onun fəallığının mühüm rol oynadığını vurğulayaraq, şəxsiyyət adlanan mürəkkəb bütövlükdə üç əsas aspektin fərqləndirilə biləcəyini qeyd edir⁸: Fəallıq - insanın idrak prosesinə, ətraf aləmdə baş verən dəyişikliklərə və fərdi inkişafına təsir edən çoxətəfli fəaliyyət formasıdır. Bu, həmçinin insanın psixi həyat tərzində baş verən dəyişikliklərə və özünütərbiyə prosesinə yönəlmişdir. Fəallıq, insanın ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir prosesində meydana çıxır və onun sosial inteqrasiyasında mühüm rol oynayır. Şəxsiyyətin imkanları - onun fəaliyyətində əldə etdiyi uğurların psixoloji şərtlərini, xüsusilə də qabiliyyət amilini əhatə edir. Şəxsiyyətin davranış üslubu - temperament və xarakter kimi psixoloji xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Həm sosial-iqtisadi dəyişikliklər həm də təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar dövründə idrak prosesinin effektiv təşkili, ilk növbədə, inkişafetdirici təlimin tətbiqini və bu prosesin təhsilin bütün pillələrini əhatə etməsini zəruri edir. Müasir dövrdə informasiya axınının sürətlə artması, uşaqlara xas olan idrak fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onların düşünmə qabiliyyətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsini ön plana çıxarır. İnkişafetdirici təlimin strukturu, uşaqların təcrübəsində analoqu olmayan, yeni bilik və vərdişlərin mənimsənilməsinə ehtiyac yaradan, tədrisən mürəkkəbləşən zəncirvari vəzifələrdən ibarətdir. Burada yalnız əvvəllər qazanılmış biliklərin və fəaliyyət üsullarının aktualaşdırılması deyil, həm də fərziyyələrin irəli sürülməsi, prinsiplərin, ideyaların formalaşdırılması, problemlərin həlli üçün orijinal yanaşmaların işlənilməsi və hazırlanması əsas diqqət mərkəzindədir. Bu prosesdə məlum və naməlum amillər arasındakı əlaqələrin müəyyən edilməsi və biliklərin yeni kontekstlərdə müstəqil tətbiqi əsas yer tutur. Bilik əldə etmə prosesində uşaq yeni üsullardan istifadə etməklə konkret nəticələrə nail olur ki, bu da onun həm intellektual, həm də şəxsi inkişafında yeni mərhələyə yüksəlməsinə şərait yaradır.

Təlim fəaliyyətində uşaq tam hüquqlu subyekt kimi çıxış edir. İnkişafetdirici təlimin strukturunda öyrənmə prosesi məqsəd, vasitə və nəzarət elementlərindən ibarət olub, mərkəzi texnoloji əlaqə uşağın təlim prosesində öz fəaliyyətini məqsədyönlü şəkildə tənzimləmə bacarığına əsaslanan müstəqil idraki fəaliyyətdir. Əşya və hadisələrin dəyişməsinə yönələn bu fəaliyyət, uşağın daxili tələbatına (motivinə) uyğun olaraq onun davranışında müəyyən prosesləri hərəkətə gətirir və həm motivasiya, həm də məqsəd kimi özünü büruzə verir. Təlim motivi ya bilavasitə praktik ehtiyac və situativ maraq nəticəsində, ya da uşağın qarşılaşdığı yeni, əvvəlcədən bilmədiyi şəraitdə özünü göstərir. İnkişafetdirici təlim çərçivəsində biliklərin mənimsənilməsi və fəaliyyət üsullarının formalaşdırılması, uşağın həm fəaliyyət prosesinin, həm də əldə etdiyi nəticələrin ayrılmaz hissəsi kimi meydana çıxır. V. A. Suxomlinski yazırdı: “Yaxşı oxumaq arzusu insani bir həvədir - mənə elə gəlir ki, bu, uşağın həyatına və sevinc dünyasına işıq saçan parlaq bir nurdur. Uşağın bilik əldə etməyə can atması yalnız o zaman həqiqi həyat mənbəyinə çevrilir ki, o, öz irəliləyişini dərk edir və idrakın sıldırım yolları ilə

⁷ Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2013-cü il, 25 oktyabr.

⁸ Y.Kərimov. Şəxsiyyətin tamlığı. "Elmi əsərlər" jurnalı, 2010, No4. səh.20.

yüksəldiyini hiss edir...Əgər uşaq öz əməyində irəliləmiş və uğur görməzsə, onda bu arzu sönəcək, öz gücünə inamı azalacaq və müəllimin tövsiyələrinə qarşı laqeyd münasibət göstərəcəkdir". İnkişafetdirici təlim məhz şəxsiyyətin bütün keyfiyyətlərinin kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycanlı psixoloqlardan Ə. S. Bayramovun araşdırmalarına görə, kiçik məktəblilərin təlim fəaliyyətində əlverişli şərait yaradıldıqda, onların intellektual müstəqilliyi və tənqidi düşünmə bacarıqları yüksək səviyyədə formalaşa bilər⁹. Bu, onlara nəticə çıxarmaq, səhvləri və uyğunsuzluqları müəyyən etmək, eləcə də bu səhvlərin səbəbləri haqqında düşünmək imkanı yaradır. Təlimin optimallaşdırılması üçün ilk növbədə uşaqların psixi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradılması mühüm amillərdən biridir. Uşaqların psixi inkişafına dair müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcuddur. Görkəmli psixoloq L. S. Vıqotski təlim və tərbiyənin uşağın psixi inkişafında həlledici rol oynadığını vurğulayır. Onun fikrincə, təlim inkişafdan irəlidə gedir və onu öz arxasınca aparır. İnkişafetdirici təlim konsepsiyasının əsas mahiyyəti, həm tərbiyəçi, həm də uşaq üçün inkişafın əsas məqsədə çevrilməsi üçün uyğun şəraitin yaradılmasıdır. Bu mürəkkəb pedaqoji problem ardıcıl olaraq həll edilir: birinci mərhələdə - uşaqlarda inkişafa tələbat və bacarıqların formalaşdırılması, sonrakı illərdə həmin bacarıqların gücləndirilməsi, maksimal səviyyədə reallaşdırılması üçün şəraitin yaradılması əsas prioritetdir. Uşaqların idrak fəallığının müşahidə edilməsi, onların inkişaf səviyyəsi və nailiyyətlərinin təhlili, bilik, bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasının qiymətləndirilməsi inkişaf yönümlü təlimin əsas aspektlərindəndir. Uşaqlar fərqli üsullarla öyrənir, əldə etdikləri bilikləri müxtəlif yollarla ifadə edirlər. Buna görə kiçik yaşlı uşaqlar üçün təlim prosesi elə qurulmalıdır ki, onların fərdi inkişaf səviyyəsi, maraq dairəsi və inkişaf prinsipləri nəzərə alınsın. Səmərəli təlim prosesi, uşaqların yeni biliklər əldə etməsini və hərtərəfli inkişafını təmin etməklə yanaşı, onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına da müsbət təsir göstərir. Lakin bu proses yalnız o zaman effektiv ola bilər ki, uşağın inkişaf göstəriciləri və tərbiyəçinin hazırlıq səviyyəsi inkişafetdirici təlimin həyata keçirilməsinə imkan versin. İnkişafetdirici təlim sistemi yalnız bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təmin etmir, eyni zamanda, uşaqlarda yeni bilikləri müstəqil şəkildə əldə etmə bacarığını formalaşdırır. Yalnız bu halda, biliklər uşağın idrak fəallığının inkişafına təsir edərək onun qabiliyyətlərinin formalaşmasını təmin edir. Bununla yanaşı, inkişafetdirici təlim, təhsilin məzmunu və prosesinə emosional dəyər yönümlü münasibət yaradaraq, şəxsiyyətin humanist istiqamətdə formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

İnkişafetdirici təlimin uğurla həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur: Öyrənən kifayət qədər bilik ehtiyatına malik olmalıdır. Bu olmadan qarşıya qoyulan problemlərin və ya üzləşdiyi çətinliklərin həlli mümkün deyil. Məlumdur ki, insan yalnız ona məlum olan sahədə effektiv şəkildə problem həll edə bilər. Bütün idrak proseslərində olduğu kimi, yeni problemlərin həlli də uzunmüddətli yaddaşda saxlanılan biliklərə əsaslanır. Öyrənən, yeni problemi dərk etmək, problemin həlli üçün tələb olunan faktları və məlumatları təhlil etmək, müqayisə aparmaq, hipoteza irəli sürmək və onun doğruluğunu yoxlamaq, nəticə çıxarmaq, mövcud bilikləri yeni situasiyalara tətbiq etmək və diskussiya zamanı öz mövqeyini əsaslandırmaq kimi bacarıqlara sahib olmalıdır. Beləliklə, reproduktiv təfəkkürün inkişafına xidmət edən ənənəvi təlimdən fərqli olaraq, inkişafetdirici təlim produktiv təfəkkürün formalaşmasına şərait yaradır. Onun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti yaradıcı xarakter daşmasıdır. İnkişafetdirici təlim öyrənəndən daha çox müstəqillik, öz potensialına inam və problemləri müstəqil həll etmə bacarığı tələb edir. Bu təlim modelinin effektivliyini təmin etmək üçün şəxsiyyətin inkişaf xüsusiyyətlərini və onun qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq mühüm amillərdən biridir. Formalaşma, inkişaf şəxsiyyətin son dərəcə mühüm xüsusiyyətidir (immanentlik xüsusiyyəti). İmmanentlik (latınca "immanentis") nəyinsə daxilində olan, nəyə

⁹ Bayramov Ə., Əlizadə Ə. Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1989.

isə xas olan bu və ya digər xassəni, qanunauyğunluğu bildirən anlayışdır. Bu, bir sıra amilləri özündə ehtiva edir: şəxsiyyətin formalaşması və inkişafında irsiyyət amilinin rolunun böyük olması, şəxsiyyət özünüidarə edən və özünütənzimləyən mürəkkəb sistemdir, şəxsiyyət özünəməxsus xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri, təkrarolunmaz fərdi inkişaf variantı olan unikal bir varlıqdır (fərdilik xüsusiyyəti), şəxsiyyətin inkişafı ümumi dialektik qanunauyğunluqlar əsasında baş verir (mərhələli inkişaf), psixi inkişafın kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri fiziki dəyişmələrlə müəyyən edilir.

NƏTİCƏ

Müəllimin təlim prosesində inkişafetdirici tapşırıq və təmrinlərdən sistemli, məqsədəuyğun şəkildə istifadə etməsi kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yaradıcı təlim mühitində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri, maraqları, potensial imkanları, qabiliyyətlərinin nəzərə alınması onların təlim motivasiyasını və intellektual potensialını gücləndirir. Müəllimin öz fəaliyyətində yaradıcılıq, orijinallıq və motivasiyaedici fəaliyyət nümayiş etdirməsi kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətini stimullaşdırır, tədqiqatçılıq marağını, təfəkkürün müstəqilliyini yüksəldir.

Məqalədə şagirdlərin intellektual inkişaf məsələləri təlimə müsbət motivasiya və dominant maraqların formalaşdırılması, həmçinin təlim fəaliyyətində müstəqillik, idraki fəaliyyətdə tənqidilik və özünütəhlil aspektində istiqamət yolları əksini tapmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2013-cü il, 25 oktyabr.
2. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1989.
3. F.A.Rüstəmov, T.Y.Dadaşova. Ali məktəb pedaqogikası: Magistratura pilləsi üçün dərslik. Bakı.Nurlan,2007
4. Məktəblilərin intellektual bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində təlim metodlarından istifadəyə dair. //-Bakı: ARTPİnin "Elmi əsərləri", - 2012.
5. Y.Kərimov. Şəxsiyyətin tamlığı. "Elmi əsərlər" jurnalı, 2010, №4. səh.20.

**DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION SKILLS IN PRIMARY GRADES
THROUGH INTERACTIVE MUSIC AND MOVEMENT: A STUDY OF
AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS**

**ETKİLEŞİMLİ MÜZİK VE HAREKET YOLUYLA EDEBİ TELAFFUZ
BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ: AZERBAIJAN DİLİ DERSLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

Lalə MUSAYEVA

**Ü. Hacıbəyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716**

Özet

Edebi telaffuz, dil öğreniminin önemli bir bileşeni olup, özellikle ilkokul seviyesinde dil yetkinliğinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Doğru ve akıcı bir telaffuz, öğrencilerin hem sözlü hem de yazılı iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Geleneksel öyrətım yöntemleri çoğunlukla okuma ve yazma becerilerine odaklanırken, telaffuz eğitimi genellikle ihmal edilmektedir. Ancak araştırmalar, müzik ve hareketin dil öğreniminde güçlü bir araç olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, etkileşimli müzik ve hareket tekniklerinin Azerbaycan dili derslerinde edebi telaffuz becerilerinin gelişimine olan etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Edebi telaffuz, bir dilin doğru ve doğal bir şekilde konuşulmasını sağlayan temel bir beceridir. Telaffuz hataları, öğrencilerin sözel iletişim becerilerini olumsuz etkileyebilir ve anlama güçlüklerine neden olabilir. Azerbaycan ilkokullarında, müfredat genellikle okuma ve yazma becerilerine odaklanırken, öğrencilerin telaffuz pratiği yapmaları için yeterli fırsat sağlanmamaktadır.

Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

- Geleneksel öyrətım yöntemleri: Telaffuz, çoğunlukla öğretmenlerin okuduğu metinleri öğrencilerin tekrar etmesi yoluyla öğretilmektedir. Ancak bu yöntem, öğrencilerin aktif katılımını sınırlayabilir.
- Öğretmenlerin telaffuz eğitimi konusundaki eksiklikleri: Bazı öğretmenler, telaffuz eğitimi için özel teknikler konusunda yeterince eğitim almamış olabilir.
- Öğrencilerin motivasyon eksikliği: Telaffuz çalışmaları sıkıcı veya tekrarlayıcı olduğunda öğrencilerin ilgisini kaybetmelerine neden olabilir.

Bu nedenlerle, müzik ve hareket tabanlı aktiviteler gibi yenilikçi yaklaşımların telaffuz eğitiminde kullanılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Müzik ve hareket, dil öğreniminde güçlü araçlar olarak kabul edilir. Araştırmalar, müzik temelli öğrenmenin telaffuz, kelime bilgisi ve dil yapılarının öğrenilmesini desteklediğini göstermektedir.

Müziğin dil öğrenimindeki faydaları aşağıdakılardır:

- Ritim ve melodi: Kelimelerin doğru vurgularla telaffuz edilmesini sağlar.
- Tekrar ve pekiştirme: Şarkılar ve melodik cümle yapıları, öğrenilen kelimelerin kalıcı olmasına yardımcı olur.

- Motivasyon: Eğlenceli müzik aktiviteleri, öğrencilerin ilgisini çekerek öğrenme sürecini daha keyifli hale getirir.

Hareketin dil öğrenimindeki faydaları aşağıdakılardır:

- Kinestetik öğrenme: Fiziksel hareketlerle öğrenme, bilgilerin daha iyi kodlanmasını sağlar.
- Beden dili ve jestlerin öğrenmeye katkısı: Dil öğreniminde beden dili ve yüz ifadeleri anlamı destekleyerek telaffuzun doğru bir şekilde yapılmasına yardımcı olur.

Anahtar kelimeler: müzik, hareket, Azerbaycan dili, edebi telaffuz, etkileşim

Abstract

Literary pronunciation is an important component of language learning, particularly in primary school, as it serves as one of the fundamental building blocks of language proficiency. Correct and fluent pronunciation helps students improve both their oral and written communication skills. Traditional teaching methods often focus on reading and writing skills, while pronunciation training is usually overlooked. However, research shows that music and movement can be powerful tools in language learning. This study aims to examine the impact of interactive music and movement techniques on the development of literary pronunciation skills in Azerbaijani language lessons.

Literary pronunciation is a fundamental skill that ensures the correct and natural speaking of a language. Pronunciation errors can negatively affect students' verbal communication skills and lead to comprehension difficulties. In Azerbaijani primary schools, the curriculum often focuses on reading and writing skills, and there are insufficient opportunities for students to practice pronunciation.

The main reasons for this are as follows:

- Traditional teaching methods: Pronunciation is often taught by having students repeat texts read by the teacher. However, this method can limit students' active participation.
- Teachers' lack of pronunciation training: Some teachers may not have received sufficient training in specialized techniques for teaching pronunciation.
- Lack of student motivation: Pronunciation practice can become boring or repetitive, causing students to lose interest.

For these reasons, innovative approaches such as music and movement-based activities have become increasingly important in pronunciation training.

Music and movement are considered powerful tools in language learning. Research shows that music-based learning supports the development of pronunciation, vocabulary, and language structures.

The benefits of music in language learning include:

- Rhythm and melody: It helps pronounce words with correct stress.
- Repetition and reinforcement: Songs and melodic sentence structures help make the learned words more lasting.
- Motivation: Fun music activities engage students and make the learning process more enjoyable.

The benefits of movement in language learning include:

- Kinesthetic learning: Learning through physical movement helps better encode information.
- Contribution of body language and gestures to learning: Body language and facial expressions support meaning in language learning, helping students pronounce correctly.

Keywords: music, movement, Azerbaijani language, literary pronunciation, interaction

RECOVERY PARTICIPATION SHARE OBLIGATIONS AND
COMPLIANCE PROCESS OF BUSINESSES: CASE STUDY ANALYSIS
GERİ KAZANIM KATILIM PAYI YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE
İŞLETMELERİN UYUM SÜRECİ: ÖRNEK OLAY ANALİZİ

Seçkin ARSLAN¹, Umur Işık EFE²

¹Doçent Doktor, Kayseri Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve
Finans Yönetimi Bölümü, 0000-0002-0923-0916

²SMMM, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Muhasebe ve Finans
Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0008-7274-1541

Özet

Çevre; canlı varlıkların hayatları boyunca var oldukları, ilişkilerini sürdürdükleri, etkileşim içerisinde oldukları fiziki, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamlardır. Canlı varlıkların sağlıklı bir şekilde yaşam sürdürülebilirliklerinin en önemli koşulu ise sağlıklı diğer biri ifade ile yaşamaya elverişli bir çevredir. Yaşamaya elverişli bir çevrenin varlığı ise duyarlı insanların hayatlarını sürdürdükleri çevreye karşı hassas ve buna bağlı olarak ilkesel davranışları ile mümkün olacaktır. Özellikle 16. yüzyıldan başlayarak sanayi devriminin ardından yaşanan nüfus artışları, insanların temel ihtiyaçlarında da artışa yol açmıştır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ise tarımda ve sanayide kitlesel üretimi ve beraberinde doğal kaynakların tüketim hızını daha da artırmıştır. Bu durum insanların sanki sonu olmayan bir doğal kaynak olarak gördüğü çevreyi, çok hor kullanıp kirletmesiyle birlikte çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle çevre sorunları, bütün devletlerin her geçen gün daha çok önem verdikleri ve dikkatlerini çeken bir sorun haline gelmiştir. Üretime ağırlık veren gelişmiş ya da gelişmekte olan devletler ise ekonomik büyümeden taviz vermeden çevre ile kalkınma arasında doğru orantılı bir denge oluşturmaya çalışmakta ve bu sorunların önlenmesi için yeni çevresel politikalar üretmektedir. Geliştirilen bu politikalardan biri de doğal kaynakları tamamen tüketmeden gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlayan sürdürülebilir kalkınmadır. Bu çerçevede; hali hazırdaki nüfusun ekonomik, sosyal ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullandıkları doğal ve kültürel kaynakların gelecek kuşakları da düşünerek ve onların da ihtiyaçlarını göz önünde bulundurularak daha özverili, dikkatli ve özen göstererek kullanması gerekmektedir. Böylece kalkınma ve çevrenin ayrılmazlığının önemi süreklilik kazanacak, bu durum ise sadece ve sadece çevreye duyarlı insanların varlığı ile mümkün olacaktır. Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP) esas olarak 2872 sayılı Çevre Kanunu ile doğmuştur. Çevre Kanunu'nun temel amacı bütün canlıların sahibi olduğu çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlayabilmektedir. Söz konusu kanunda ayrıca çevresel atıkların da ayrımı yapılmıştır. Çevresel atıklar; atık, katı atık, evsel katı atık, atık su, tehlikeli atık ve kimyasallar gibi bütün canlı varlıkların yaşamlarını tehdit etmekte bunlara ek olarak havanın kalitesinden havanın kokusuna, elektromanyetik alandan iyonlaştırıcı olmayan radyasyona kadar her şeyi atık olarak ele almıştır.

Bu çalışma, Türkiye'deki GEKAP uygulamalarını hem yasal hem de işletme boyutuyla ele alarak çevresel sürdürülebilirliğe etkisini incelemektedir. Çalışmada, GEKAP'ın mevzuattaki

konumu, işletmelerin sorumlulukları ve uygulamayla ilgili süreçler detaylandırılarak sunulmuştur. Ayrıca, örnek bir işletme üzerinden GEKAP hesaplamaları yapılmış ve işletmeler tarafından bu hesaplamaların nasıl muhasebeleştirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca işletmelerin GEKAP'a uyum sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklara çözüm önerileri de tartışılmıştır. Araştırma bulguları, GEKAP uygulamalarının işletmeler açısından önemli finansal yükümlülükler doğurduğunu ancak uzun vadede çevresel sürdürülebilirliğe de önemli katkılar sunabileceğini göstermektedir. Geri kazanım süreçlerinin etkili ve etkin bir şekilde uygulanmasının, atık miktarlarını önemli ölçüde azaltacağını ve doğal kaynakların da kullanımının en iyi duruma gelebileceğini göstermektedir. Ancak, işletmelerin GEKAP'a tam uyum sağlayabilmesi için mevzuatın daha sade ve uygulanabilir hale getirilmesi, denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve teşvik sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, GEKAP'ın başarılı bir çevre politikası aracı olabilmesi için işletmelerin de desteklenmesi ve bilinçlendirilmesi kritik önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, atık yönetimi, geri kazanım katılım payı (GEKAP)

Abstract

Environment is the physical, social, economic and cultural environment where living beings exist throughout their lives, maintain their relationships and interact. The most important condition for living beings to be able to live healthily is a healthy environment, in other words, a suitable environment for living. The existence of a suitable environment for living will be possible with sensitive and principled behaviors of sensitive people towards the environment in which they live. Especially starting from the 16th century, the population growth experienced after the industrial revolution has also led to an increase in people's basic needs. The technological developments experienced have increased the mass production in agriculture and industry and the consumption rate of natural resources. This situation has caused environmental problems as people have misused and polluted the environment, which they see as an endless natural resource. For this reason, environmental problems have become a problem that all states attach more importance to and attract more attention every passing day. Developed or developing states that focus on production are trying to create a directly proportional balance between the environment and development without compromising economic growth and are producing new environmental policies to prevent these problems. One of these policies is sustainable development, which aims to transfer natural resources to future generations without completely depleting them. In this context, the natural and cultural resources that the current population uses to meet their economic, social and communal needs should be used more devotedly, carefully and with care, considering future generations and their needs. Thus, the importance of the inseparable nature of development and the environment will gain continuity, and this will only be possible with the existence of people who are sensitive to the environment. The Recycling Participation Fee (RPF) was originally born with the Environmental Law No. 2872. The main purpose of the Environmental Law is to ensure that the environment, which all living beings own, is protected in line with the principles of sustainable environment and sustainable development. The law also distinguishes environmental wastes. Environmental wastes; such as waste, solid waste, domestic solid waste, wastewater, hazardous waste and chemicals, threaten the lives of all living beings, and in addition to these, everything from the quality of the air to the smell of the air, from the electromagnetic field to non-ionizing radiation is considered as waste.

This study examines the impact of RPF applications in Türkiye on environmental sustainability by addressing both legal and business dimensions. In the study, the position of RPF in the legislation, the responsibilities of businesses and the processes related to the application are

presented in detail. In addition, RPF calculations were made on a sample business and how these calculations will be accounted for by businesses was stated. In addition, the difficulties encountered by businesses in the process of adapting to RPF and the solution suggestions for these difficulties were discussed. The research findings show that RPF applications create significant financial liabilities for businesses, but can also make significant contributions to environmental sustainability in the long term. It shows that effective and efficient implementation of recycling processes will significantly reduce waste quantities and optimize the use of natural resources. However, in order for businesses to fully comply with RPF, the legislation needs to be made simpler and more applicable, control mechanisms need to be strengthened and incentive systems need to be developed. In this context, it is critical that businesses are supported and made aware of RPF so that it can be a successful environmental policy tool.

Keywords: Sustainability, waste management, recycling participation fee (RPF)

1. GİRİŞ

Günümüzde sürdürülebilirlik kavramının önemi giderek artmakta ve birçok alanda kullanılmaktadır. Bilimden sanata, teknolojiden doğaya çok çeşitli alanlarda kullanımının yaygınlaşmaktadır. Sürdürülebilirlik, çevre ile uyum içerisinde yaşama, doğal dengeyi sağlayabilme, kaynakları dikkatli tüketme, doğadan alınan varlıkları yerine koyma ve gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakma felsefesini benimsemektedir. Sürdürülebilirlik kavramı bugün ki anlamıyla küresel alanda ilk defa 109 ülkenin katılımı 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında ile İsveç'in Stockholm kentinde Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı'nda ele alınmıştır.

Dünya üzerindeki canlı ya da cansız tüm varlıkların arz-talep dengesinin talep yönündeki hızlı artışı sonucu 2000'li yıllardan itibaren sürdürülebilirlik kavramı ülkelerin gündeminde daha da fazla yer almaya başlamıştır. Sürdürülebilirlik, aslında kentleşme ve modern yaşamın getirdiği kolaylıklar karşısında bozulan doğal dengenin yeniden yapımına yönelik bir bilinçlenme hareketidir. Artan nüfusun talepleri karşısında sahip olunan sınırlı kaynaklar, bilinçli insanları çözüm yolları aramaya itmiş bu durum ise ekonomik, eğitsel ve çevresel tabanda bir sosyal bilimin doğmasını sağlamıştır. Yaklaşık olarak 300 yıl önce başlayan ve etkileri hala devam etmekte olan sanayi devrimi, doğal kaynaklarımızın hızla bir şekilde bozulmasına ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte yeniden oluşturulan yaşam alanları ve üretim sistemleri; tarım ile su kaynaklarının doğal dokusuna zarar vermiştir. Büyüyen yaşam alanları tarım arazilerini işgal etmiş, özellikle köylerdeki üretken nüfus şehirli olmuş ve daha da önemlisi üretken köylü nüfus tüketici hale gelmiştir (Yaman ve Aksoydan, 2021: 111-122).

Yapılan araştırmalar, tüketim hızının 300 yıl öncesine göre 1,5 kat arttığını, bazı ülkelerde bu artışın çok daha yüksek seviyelerde olduğunu ve hızla devam edildiği takdirde gezegenimizin ihtiyaçları karşılamayacağını göstermektedir. Diğer bir ifade ile şu anki tüketim seviyemizle, kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımının her geçen gün daha da zorlaşacağı ve daha fazla yaşanabilir gezegene ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Hızla artan dünya nüfusu dikkate alındığında dünyayı bekleyen açlık, çevre kirliliği ve beraberinde salgın hastalıklar gibi felaketlerin olabileceği/olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar, yoğun tarım uygulamalarının 2030 yılına kadar dünyadaki tarım alanlarının %5'inin çölleşmesine ve 2,8 milyar insanın su sıkıntısı yaşamasına neden olacağını ortaya koymaktadır (Global Water Institute, 2013:1). Bu durumun böyle devam etmesi halinde ülkemizin de yakın gelecekte su fakiri ülkeler arasına girebileceği öngörülmektedir.

Kirli hava ve kirli su kaynakları, iklim değişikliği, temiz ve sağlıklı gıda ile suya ulaşılabilirlik, her insana eşit iş, eğitim ve sağlık hizmetleri vb. konuların tümü sürdürülebilirlik kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Bu yönüyle bozulan bu dengeyi yeniden tamir etmek yalnızca bireylerin değil iş ve eğitim dünyasının ve elbette politikacıların da gündeminde olmalıdır. Bu sayede çevre ve insan ilişkisi ancak disiplinler arası ortak çalışma ile yeniden kurulabilir. Bununla birlikte doğayı ve çevreyi korurken ekonomik kalkınmanın da sürdürülebilir olması şarttır. Çünkü gelecek nesiller için temiz hava ve gıdanın yanında yeni iş imkânları ve daha da gelişen teknolojilere ihtiyaç duyulacaktır. İşte bu denge döngüsünü sağlayabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarını yaygınlaştırmak, geleneksel tarımı verimli kılmak, tüketim alışkanlıklarını mümkün olduğunca azaltmak gerekmektedir (Meke, 2022: 1).

Çevre ile çevresel problemlere ilişkin hususların gündemde bu kadar fazla yer alması; çevreyle ilgili hususları yerelden başlayarak ulusal hatta küresel alanda tartışmaya açarak, insanları ilgilendiren en önemli konular arasında yer almasını sağlamıştır. Bu sorunların ortadan kalkabilmesi için de birçok devlet tarafından yeni uygulamalar hayata geçirilmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan iktisadi kalkınma çabaları, birçok ülkeyi iktisadi olarak gelişmiş ülke sınıfına sokmuş ancak insanoğlunu da çevre sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Başlangıçta iktisadi büyüme adına daha önemsenmeyen çevre sorunları giderek bölgesellikten çıkmış ve küresel boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenlerle 1970'li yıllardan günümüze kadar iktisadi kalkınma ile doğal yaşam çevreleri arasında sağlıklı bir dengenin kurulabilmesi için arayışlar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Böylece, insanların ve diğer varlıkların hayatları üzerinde etkili olan tüm nedenleri içinde barındıran, çevreyi ve beşeri sermayeyi dikkate alan, kaynakların etkin kullanımını amaçlayan uzun vadeli kalkınma modeli olan "Sürdürülebilir Kalkınma" modeli gündemde yerini almıştır (Gültekin vd. 2016: 3).

Günümüzde ise sözlü ve yazılı yayın organlarında, basında, sosyal medyada, sık sık sürdürülebilirlik ya da çevre kirliliği söylemlerine ilişkin kamu spotları ile birçok görsel metin izlenmekte ve paylaşılmaktadır. Bunlara örnek olarak; küçük bir buz parçasına tutunmak zorunda olan bir kutup ayısı, çorak topraklar, bozulmuş ve genetiği ile oynanmış tohumlar, yok olan ve yok olmaya başlayan hayvan türleri, orman yangınları" gibi birçok örnek verilebilir. Ancak daha sonra yapılan yeni paylaşımlar ile kısa süreli bu farkındalık hemen unutulmaktadır. Bu derece önemli olan ve dünyamızı ilgilendiren hususlarda ilgililerin sürekli bir şekilde bu bilinçte hareket etmeleri, yönetenlere ve özellikle aktivistlere çok önemli görevler düşmektedir.

Ülkemizde ise çevre ile ilgili kanunların başında 2872 sayılı Çevre Kanunu gelmektedir. Kanuna göre çevre; "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca çevresel değerlerin ve dengenin bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, doğanın temiz kalmasına yönelik çalışmaları bütün olarak ele almaya ve çevreyi korumaya ilişkin hususlar kanunun genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu nedenlerle çevre, yaşam kalitesinin ve gelecek nesillerin daha güzel bir dünyada yaşayabilmesinin temel ögesini oluşturmaktadır. Geleceğimiz düşünüldüğünde bütün dünya ülkelerinin, yaşanılabilir bir dünya bırakabilmek adına çeşitli ve kalıcı adımlar atması kaçınılmazdır. Ülkemizde de bu kanunla berabere çevrenin korunması konusunda önemli adımlar atılmıştır (2872 Sayılı Çevre Kanunu). Bu kanun; çevrede ortaya çıkan, insanların ve diğer varlıkların sağlığını korumaya, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuzluğu önlemeye ilişkin önemli yaptırımlar içermektedir. Bu yaptırımlar sonucunda elde edilebilecek kazanımlarla, gelecek nesillerin ihtiyaç duyabileceği doğal kaynakların ve çevreye ait değerlerin korunması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Çevrenin unsurları arasında yer alan alıcı ortam (hava, su ve toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili yaşam alanları), doğal canlılar (bütün bitki, hayvan, mikroorganizmalar ile bunların yaşama ortamları) ile doğal kaynaklar (hava, su, toprak ve doğada bulunan cansız varlıklar) kirletenler (çalışmaları sırasında veya akabinde doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler) 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda açıkça belirtilmiştir. Ayrıca kanunda çevreye zarar verebilecek atıklar ise; katı atık, evsel katı atık, tehlikeli atık, tehlikeli kimyasallar ve kirli balast olarak sınıflandırmıştır. Çevre Kanunu'nun temel prensibi "Kirleten Öder" yaklaşımıdır. Bu çerçevede kim çevreyi ve doğayı kirletiyorsa temizlemek zorundadır. İşte tam da burada Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP) ortaya çıkmaktadır. Geri Kazanım Katılım Payı eskiden beri var olan ancak farklı çalışan bir sistemdir. Çalışmanın bundan sonra ki bölümlerinde eski sistem kısaca özetlenmiş daha sonra 1 Ocak 2020 tarihinde yürürlüğe giren yeni GEKAP'tan bahsedilmiştir. Daha sonra ise bir üretim işletmesi üzerinde bu sistemin nasıl işlediği ve beyanname aşamaları örnekler aracılığı ile açıklanmaya çalışılmıştır (GEKAP Yönetmeliği).

2. GERİ KAZANIM KATILIM PAYI (GEKAP)

2872 sayılı Çevre Kanunu 1983 yılından itibaren yürürlüğe girmiş ve halen uygulanmaktadır. GEKAP düzenlemesi yapılmadan önce diğer bir ifade ile 2018 yılı öncesi dönemde çevreyi ve doğayı kirletenler, o zamanki adı Çevre Bakanlığı şimdiki adı ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş kuruluşlar tarafından denetlenmekteydi. Çevreyi kirleten işletmeler ile yetkilendirilmiş kuruluşlar arasında iki taraflı sözleşme yapılmakta ve bu sözleşme de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın sistemine yüklenmekteydi. Yetkilendirilmiş kuruluşlar ise çevreyi kirleten işletmenin, atmış olduğu atıkları belli bir bedel karşılığında toplattırmaktaydı. Yetkilendirilmiş kuruluşlar ise her biri için ayrı yönetmelik hazırlanmış ve yetki belgesi alan sivil toplum kuruluşlarının bağlı olarak çalışmalarını yürütmekteydi. Bakanlığın çevre kanununda yaptığı değişiklikle; yetkilendirilmiş kuruluşlar yasada olduğu gibi kalmış, herhangi bir değişikliğe gidilmemiş, ancak ayrıca çıkarılan bir yönetmelikle çevreyi kirletenlerin kirletme bedellerinin, hazırlanan bir beyanname ile doğrudan Hazine ve Maliye Bakanlığı'na iletilmesi yoluna gidilmiştir. Günümüzde ise halk arasında "Poşet Beyannamesi" olarak bilinen bu beyanname Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi olarak literatürde yerini almıştır. Bu yeni hukuki düzenlemenin diğer bir ifade ile GEKAP'ın temelleri ise 10 Aralık 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 7153 sayılı kanun çerçevesinde çevre kanununda yapılan birçok değişiklik ile hayatımıza girmiştir. GEKAP'ın da de temeli "Sıfır Atık" uygulamalarına dayanmaktadır. Yasal dayanaklarına bakıldığında ise Çevre Kanunu'nun 3/h ve ek 11'inci maddeleri ile GEKAP'ın resmi çerçevesi oluşturulmuştur. GEKAP daha önce ifade edildiği gibi "çevreyi kirleten temizler" mantığına dayanmaktadır. Çevreyi kirleten işletmeler, çevreyi kirlettiği varsayılan atıkları; üçer aylık periyotlar halinde, kilogram veya adet bazında miktarlarını tespit etmekte, belirlenen maktu tutarlarla da söz konusu miktarların çarpılması sonucu hesaplanan katılım payları bir sonraki ayın sonuna kadar beyan edilip ödemek zorundadır.

2.1. GEKAP Mükellefleri ve Beyannamesi

GEKAP mükellefleri, poşet satanlar ile diğer ürünleri piyasaya sürenlerden, yurt içinde ithal ürün alım satımı yapanlara kadar büyük bir kitleyi kapsamaktadır. Bu mükellefler, gelir vergisi veya kurumlar vergisi mükellefi olabileceği gibi vergi mükellefi de olmayabilir. Dolayısı ile kim çevreyi ve doğayı kirletiyorsa kirleten öder yaklaşımı çerçevesinde Tablo 1 ve Tablo 2'de liste halinde verilen atıkları piyasaya süren işletmeler ya da kişiler GEKAP mükellefidir.

GEKAP beyannamesinde tahakkuku yapılan tutar bir vergi olmayıp vergiden farklı bir kazanımdır. Vergi, kamu ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kazanç ve irat sahiplerinin

gelirlerinden belirli yöntemlerle hesaplanarak alınmaktadır. Katılım payı ise çevreyi kirletenden bir bertaraf bedeli olarak belirlenen maktu tutarlar çerçevesinde tahsil edilmektedir. GEKAP Yönetmeliği'nde çevreyi kirletenler; piyasaya süren ve ithalatçılar olarak adlandırılır. İthalatçı, genel anlamı ile yurt içine mal ya da hizmet ithal edenler olarak ifade edilir. **Piyasaya süren** ise yönetmeliğin 4'üncü maddesinin (aa) bendinde "27 Kasım 2014 tarihli ve 29188 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği kapsamındaki mesafeli sözleşmeler ile yapılan satışlar da dâhil olmak üzere, satış yöntemine bağlı olmaksızın, bu yönetmelik kapsamındaki ürünlerini veya ambalajlı eşya/malzemelerini piyasaya arz edenleri, üreticisi tarafından doğrudan piyasaya arz edilmeyen ürünler ile ambalajlı eşya ve malzemeler için ürünün ya da eşya/malzemenin ambalajı üzerinde adını ve/veya ticari markasını kullanarak piyasaya arz eden (ürünleri tedarik, dağıtım veya kullanım amacıyla bedelli veya bedelsiz olarak piyasada yer alması) gerçek veya tüzel kişileri, ürünlerin ve ambalajlı eşya/malzemelerin üreticilerinin Türkiye dışında olması halinde ise bu üreticiler tarafından yetkilendirilen temsilciyi ve/veya ithalatçıyı" ifade etmektedir (Mesafeli Satışlar Yönetmeliği).

2.2. GEKAP Beyannamesinin E-Beyanname Sisteminde Gönderilmesi

Beyanname düzenleme programında (BDP) "poşet" koduyla yer alan Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesinde, içerisinde yer alan ilgili atıkların birim bazında ağırlıkları veya adetleri belirtilmekte, belirtilen miktarlar maktu tutarlarla çarpılmakta ve hesaplanan katılım payları beyannamenin ilgili kısımlarına yazılarak GEKAP internet üzerinden beyan edilmektedir.

GEKAP beyannamesinin verilebileceği yetkili vergi daireleri ise a ve b bendinde belirtilen hususlara göre belirlenmektedir.

a) 2872 sayılı Kanunun ek 11'inci maddesi hükmü gereğince; gelir veya kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunanlar için gelir veya kurumlar vergisi yönünden bağlı olduğu,

b) 2872 sayılı Kanunun ek 11'inci maddesi ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'na verilen yetkiye istinaden; gelir veya kurumlar vergisinden mükellefiyeti bulunmayan gerçek kişiler ise yerleşim yeri adresinin bulunduğu, gerçek kişiler dışında kalanlar için ise kanuni merkezi/işyerinin bulunduğu, yerdeki vergi dairesine beyanname verecektir.

GEKAP ile ilgili olarak 2025 yılı için belirlenen maktu tutarlar aktık türlerine göre Tablo 1 ve Tablo 2'de belirtilmiştir (TÜRMOB, 2025 Yılı Geri Kazanım Katılım Payı Tutarları, Mevzuat Sirküleri).

Tablo 1: 2025 yılında uygulanması gereken GEKAP tutarları-1

Ürün Cinsi	GEKAP Tutarı
Plastik poşet (Plastik alışveriş torbaları)	86 Kr/adet
Lastik (Binek araç)	27 TL/adet
Lastik (Otobüs, kamyon, kamyonet, yükleyici ve kazıcı lastikleri ve diğerleri)	57 TL/adet
Lastik (İş makinası lastikleri)	140 TL/adet
Dolgu lastikler	67 TL/adet
Akümülatör (Kurşun asitli olanlar)	270 Kr/Kg
Akümülatör (Nikel kadmiyumlu olanlar)	670 Kr/Kg

Akümülatör (Diğerleri)	67 Kr/Kg
Çinko karbon piller	27 TL/Kg
Alkali silindirik piller	27 TL/Kg
Alkali düğme piller	43 TL/Kg
Düğme piller çinko-hava ve gümüş oksitli	140 TL/Kg
Lityum düğme piller	140 TL/Kg
Lityum silindirik şarjlı ve primer pil çeşitleri (Araç bataryaları hariç)	67 TL/Kg
Otomotiv pilleri (Kurşun içerenler hariç)	200 TL/Kg
Lityum İçeren araç bataryaları	200 TL/Kg
Diğer şarjlı piller	67 TL/Kg
Madeni yağ	670 Kr/Kg
Bitkisel yağ	140 Kr/Kg
Elektrikli ve elektronik eşya: Televizyon/Monitör	270 Kr/Kg
Elektrikli ve elektronik eşya: Bilişim telekomünikasyon ekipmanları (Televizyon ve monitörler hariç)	270 Kr/Kg
Elektrikli ve elektronik eşya: Aydınlatma ekipmanları	140 Kr/adet
Elektrikli ve elektronik eşya: Küçük ev aletleri ve diğerleri	270 Kr/Kg
Elektrikli ve elektronik eşya: Beyaz eşyalar (Buzdolabı/Soğutucular/İklimlendirme cihazları hariç)	350 Kr/Kg
Elektrikli ve elektronik eşya: Buzdolabı/Soğutucular İklimlendirme cihazları	430 Kr/Kg
İlaç	14 Kr/kutu-şişe

Tablo 2: 2025 yılında uygulanması gereken GEKAP tutarları-2

ÜRÜN CİNSİ	GEKAP	
	Kg Başına Alınacak Tutar (Kr)	Adet Başına Alınacak Tutar (Kr)
PLASTİK AMBALAJ		
İçecek Ambalajları (Adet)		
0,33 litreye kadar	-	8,60
0,3301-0,75 litre arası	-	15,80
0,7501-1,5 litre arası	-	25
1,501 litre üzeri	-	34
Diğerleri (Poşet Hariç) (kg)	570	-

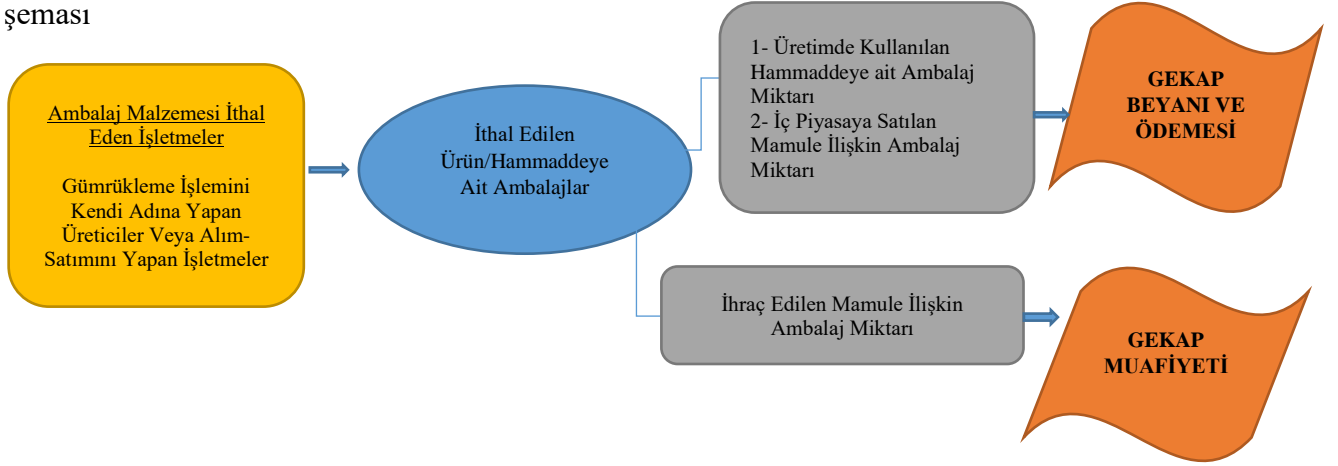
METAL AMBALAJ		
İçecek Ambalajları (Adet)	-	25
Diğerleri (kg)	670	-
KOMPOZİT AMBALAJ		
Kâğıt-Karton Ağırlıklı Kompozit İçecek Ambalajları (Adet)		
0,25 litreye kadar	-	8,60
0,2501-0,5 litre arası	-	15,80
0,501 litre üzeri	-	34
Diğerleri (kg)	670	-
KÂĞIT KARTON AMBALAJ (kg)	270	-
CAM AMBALAJ		
İçecek Ambalajları (Adet)		
0,25 litreye kadar	-	8,60
0,2501-05 litre arası	-	15,80
0,501-1 litre arası	-	25
1,01-5 litre arası	-	40
5,01 litre üzeri	-	86
Diğerleri (kg)	270	-
AHŞAP AMBALAJ		
AHŞAP AMBALAJ (Adet)	-	140

Tablo 1 ve Tablo 2’de belirtilen kilogram ve adet cinsinden belirtilen atıklara ilişkin tutarlar, her yıl bir önceki yıla ilişkin tutarların yeniden değerlendirme oranı esas alınarak güncellenmesi ile artırılmaktadır. Bu şekilde hesaplanan tutarların %5’ini aşmayan kesirleri ise dikkate alınmamaktadır. Cumhurbaşkanı, bu listede yer alan tutarları iki katına kadar artırmaya veya yarısına kadar indirmeye yetkilidir (Geri Kazanım Katılım Payı Tutarlarına İlişkin Tebliğ, 2025/1).

İşlemelerin Tablo 1 ve Tablo 2’de belirtilen atıklara sahip olmaları durumunda verilmesi gereken GEKAP beyannameleri; internet üzerinden, aracılık yetkisi almış Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler (SMMM) tarafından kullanıcı kodu ile parola kullanılarak ve daha önce işletme ile yapılan sözleşmeye dayanarak (yeni bir sözleşme düzenlemeden) “poşet” kod ile verilmektedir. Söz konusu beyannamenin internet üzerinden gönderilebilmesi için vergi dairesine herhangi bir başvuru yapılmasına ve GEKAP için bir mükellefiyet oluşturulmasına yoktur. Beyanname ve bildirim gönderebilmek için işletme adına şifre alan SMMM’ler bu şifre ile beyannameyi internet üzerinden göndermektedir.

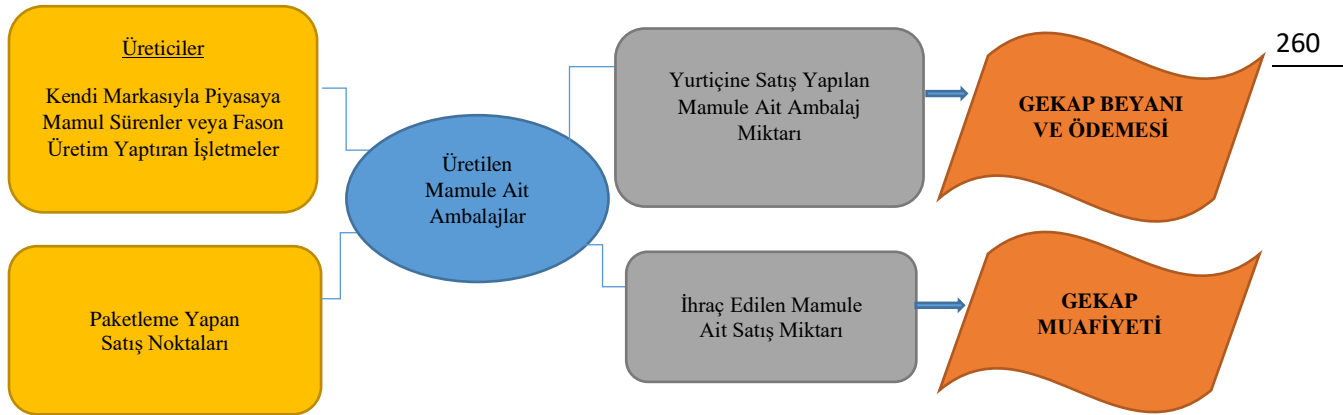
GEKAP beyannamesi ile ilgili olarak Vergi Usul Kanunu’nda açıkça belirtilmiş cezai bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak cezai müeyyidelerle ilgili uygulama ve detaylı bilgilere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. GEKAP beyannamesi aynı zamanda Damga Vergisi’ne de konu olacak bir vergi de değildir. Tahakkuk eden GEKAP tutarı ya da katılım payı işletme için bir gider niteliğinde olup dönem gideri yazılarak muhasebeleştirilmektedir. Piyasaya atık madde süren işletmelerde söz konusu hesaplamaların titiz bir şekilde yapılması, hangi ambalaj türünden, piyasaya ne kadar sürülmüş ise beyanname düzenleyen SMMM’ye de bu konuda kesin bilgi verilmesi gerekmektedir. Her ayın GEKAP paylarının bir sonraki ayın başında ya da üçer aylık periyotlarda sorumlulardan yazılı olarak istenmesi bu hususta SMMM’lerin işlerini kolaylaştıracak ve GEKAP beyannamelerinin doğru bir şekilde verilmesine yardımcı olacaktır.

Şekil 1: Yurt içine ambalaj malzemeleri ithal eden gerçek veya tüzel kişilerin sorumluluk şeması

Şekil 1’de yurt içine ambalaj malzemesi ithal eden gerçek ve tüzel kişilere ait sorumluluk şeması yer almaktadır. Bu çerçevede ithalat sonucu ortaya çıkan atıkları oluşturan unsurlar üretimde kullanılmakta ve nihai mamul iç piyasaya satılacaksa söz konusu atıklara ilişkin GEKAP beyannamesi verilmeli ve tahakkuku gerçekleşen tutar ödenmelidir. Ancak nihai mamulün yurt dışına ihracatı durumunda ise söz konusu atıklara GEKAP muafiyeti getirilmiştir.

Şekil 2: Yurt içinde üretim ve paketleme yapan gerçek veya tüzel kişilerin sorumluluk şeması

Şekil 2’de ise yurt içinde üretim ve paketleme yapan gerçek ve tüzel kişilere ait sorumluluk şeması yer almaktadır. Bu çerçevede kendi markası ile yurt içinde satılmak üzere üretim yapan ya da paketleme yapan işletmelerin ortaya çıkan atıklarını için GEKAP beyannamesi verilmeli ve tahakkuku gerçekleşen tutar ödenmelidir. Ancak nihai mamulün yurt dışına ihracatı durumunda ise söz konusu atıklara GEKAP muafiyeti getirilmiştir.

2.2.1. GEKAP Beyannamesi ile İlgili Bazı Önemli Hususlar

GEKAP; 2021 yılından önce altı aylık olarak beyan edilmekteyken, 2021 yılından itibaren ise üçer aylık dönemlerde beyan edilmektedir. GEKAP beyanları bu dönemleri takip eden ayın son gününe kadar verilmelidir. 2021 yılından itibaren GEKAP beyannamesi verme dönemi ve süreleri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: GEKAP beyannamesi verme dönemi ve süreleri

GEKAP Beyan Dönemi	GEKAP Beyanname Verme Süresi
Ocak-Şubat-Mart	Nisan Ayı Sonu
Nisan-Mayıs-Haziran	Temmuz Ayı Sonu
Temmuz-Ağustos-Eylül	Ekim Ayı Sonu
Ekim-Kasım-Aralık	Ocak Ayı Sonu

Beyanname verilirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar aşağıda kısaca özetlenmiştir (www.pwc.com.tr, 2020)

- GEKAP kapsamında bulunan ürünlerin niteliklerine göre yani; plastik poşetler, lastikler, akümülatörler, piller, elektrikli ve elektronik eşya, ilaç, madeni ve bitkisel yağ ile ambalajların (plastik, metal, kağıt/karton, kompozit, cam, ahşap) Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterildiği gibi hangi sınıfta oldukları belirlenmelidir.
- GEKAP tutarları Çevre Kanunu’nun Ekli 1 sayılı listesinde de belirtildiği gibi ürünün cinsine istinaden adet, hacim veya ağırlık miktarları göz önüne alınmalıdır.
- GEKAP kapsamındaki ürünün; yurt içinde üretilmesi durumunda ürüne ait ambalaj atığı yurt içinde ilk defa piyasaya sunulduğunda, ürünün ithal edilmesi halinde ise ürünlere ait ambalaj atığının serbest dolaşıma girişi (ithali) ile GEKAP yükümlülüğü başlamaktadır. Boş ambalajların piyasaya sürülmesinde ya da ithalinde GEKAP’a ait herhangi bir yükümlülük bulunmamaktadır.
- Ambalajlar içerisinde, korunan, taşınan, muhafaza edilen, birleştirilerek satışı sunulan ürün, eşya ya da malzemeler GEKAP beyannamesi kapsamına girmektedir.
- Yeniden değerlendirilebilir ambalajlar için “depozito sistemi” dâhilinde Bakanlıktan onay alınmak suretiyle GEKAP beyannamesi verilmeli ama ödeme yapılmamalıdır. Tekrar toplanamayan ambalajlar için ise GEKAP beyannamesi verilmeli ödemesi de yapılmalıdır.
- GEKAP’a tabi ürünün serbest dolaşıma giriş rejimi kapsamında ithal edilmesi halinde, GEKAP yükümlülüğü başlamaktadır. Dâhilde işleme rejimi diğer bir ifade ile yurt dışından ithal edilen ürünler, Türkiye’de işlenerek, yeniden başka ülkelere ihraç edilecekse bu ürünler ile belirli bir süre için ithal edilen ve sonrasında geri gönderilmesi planlanan ürünler yurt içerisinde serbest dolaşıma girmediği için GEKAP ödeme yükümlülüğüne tabi değildir.
- Antrepolarda muhafaza edilen ürünler henüz millileşmediği için GEKAP yükümlülüğü dışındadır.
- İhracata konu olan mamullere ilişkin atıklar GEKAP kapsamı dışındadır. Çünkü ihracatı gerçekleşen mamullerle birlikte gönderilen ambalaj malzemelerinin ve atıklarının bertarafı karşı ülkenin sorumluluğundadır. Dolayısı ile belgelendirilmek kaydıyla ihraç kayıtlı satışlar da GEKAP kapsamı dışındadır.
- GEKAP kapsamında beyannameye konu olan veriler sorumluluğu bulunan kişiler tarafından, en az beş yıl süre ile muhafaza edilmelidir.
- Beyan edilecek GEKAP katılım payı tutarının 50.000 TL’yi aşması halinde işletme içerisinde ya da dışarıdan hizmet alınması durumunda ilgili çevre görevlisince incelenip onaylanması sağlanmalıdır.
- GEKAP beyannameleri, bilgisayar ortamında “Beyanname Düzenleme Programı” aracılığı ile hazırlanmakta ve Gelir İdari Başkanlığı bünyesindeki İnteraktif Vergi

Dairesinin E-beyanname sistemi üzerinden çevrimiçi olarak onaylanmaktadır. GEKAP beyannameleri; daha önce de ifade edildiği gibi gelir veya kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunanlar için bağlı oldukları vergi dairesine, gelir veya kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunmayanlar gerçek kişiler için ikametgâh adresinin bulunduğu, gerçek kişiler dışında kalanlar için ise işyerinin bulunduğu bölgedeki vergi dairesine verilmelidir.

- Yönetmelikte belirtilen iade şartları çerçevesinde, iadeye konu ürünlere isabet eden GEKAP tutarının beyanı yapılarak, toplam GEKAP tutarından mahsubu sağlanabilir. Bir beyan döneminde mahsup edilecek GEKAP tutarı toplamı, işletmenin beyan edeceği GEKAP tutarından fazla ise aradaki fark bir sonraki beyan dönemine devredilerek sonraki dönem katılım payından indirilebilecektir.
- Piyasada dolaşıma sokulan araçlar ile elektrikli ve elektronik eşyaların orijinal parçası olarak kullanılan; GEKAP'a tabi mamuller, sadece araç ile elektrikli ve elektronik eşya üretiminde orijinal parça olarak kullanılmak şartıyla piyasaya sürenler tarafından beyan edilmeli ancak bu mamuller için GEKAP ödemesi yapılmamalıdır. Orijinal parça tanımına uymasına rağmen münferit olarak piyasaya arz edilen GEKAP'a tabi mamuller için ise katılım payı beyanı yapılmalı ve ödenmelidir.
- GEKAP'a tabi olan mamullerden ambalajlı olarak piyasaya sürülenlerin birincil (satış) ambalajları için beyan yapılmalı fakat bu ürünlere ait birincil ambalajlar için GEKAP ödenmemelidir. Bu mamullerin serbest piyasaya sürülmesi sırasında birincil ambalajları dışındaki diğer ambalajları için ise GEKAP ödemesi yapılmalıdır. Ayrıca, GEKAP alınacak mamullerden, yönetmelik gereği GEKAP ödemesinin yapılmadığı durumlarda bu mamullerin birincil ambalajları için de beyan verme ve katılım payı ödeme yükümlülüğü oluşacaktır.
- Bitkisel ya da madeni yağların GEKAP'a tabi mamullerin üretiminde hammadde olarak kullanılması durumunda, hammadde olarak tedarik edilen bu ürünlerin ithalatçıları/üreticileri tarafından beyanı yapılmalı ancak hammadde olarak kullanılan bu ürünlere GEKAP ödenmemelidir.

2.2.2. GEKAP Beyannamesinde Cezai Hususlar

Çevre Kanunu'na göre idari para cezaları, çevreyi kirletenlerin çevreye verdikleri zararlar göz önüne alınarak hesaplanmaktadır. Örneğin; tehlikeli atıkların doğayı ve çevreyi kirletmesi durumunda 2 milyon TL'ye kadar ceza verilebilmektedir.

GEKAP beyannamesinin verilmemesi durumunda beyan edilmeyen atıllara ilişkin katılım payı tutarının %20'si oranında bir cezai işlem uygulanmaktadır. Beyan edildiği halde katılım payının ödenmemesi durumunda ise gecikme zamları vs. için 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun gereği işlem yapılacaktır.

GEKAP beyannamesine konu işlemlerin 2872 sayılı Kanun gereği idari para cezası gerektirmesi hâlinde;

Bildirim ve beyan yükümlülüğünü zamanında yerine getirmeyenlere ve noksan bildirimde bulunduğu tespit edilenlere 2872 sayılı Kanunun 20'nci maddesinin birinci fıkrasının (g) bendi, GEKAP'ı ödemediği tespit edilenlere ise (z) bendi, gereği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından idari yaptırım uygulanmaktadır.

Yapılacak beyanlarda yanlış veya yanıltıcı husus bulunması halinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nca 2872 sayılı Kanunun 26'ncı maddesi doğrultusunda işlem yapılabilecektir. Böyle bir durumda yine aynı Kanunun 12'nci maddesinde belirtilen bildirim

ve bilgi verme yükümlülüğüne aykırı olarak yanlış ve yanıltıcı beyan verenlerin altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilmesi belirtilmektedir. 12. maddede öngörülen bildirim ve bilgi verme yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere 2025 yılı için 165.045 TL idarî para cezası, bu Kanunun Ek 11'inci maddesine aykırı olarak GEKAP tutarını ödemediği tespit edilenlere katılım payı tutarının %20 fazlası idari para cezası olarak verilmektedir. Bununla birlikte Kanunun uygulanmasında yanlış ve yanıltıcı belge düzenleyenler ile kullananlar hakkında 26 Eylül 2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun belgede sahtecilik suçuna ilişkin hükümler uygulanmaktadır. Bu maddeye göre yargının gündemine gelen çevresel etki değerlendirmesine dair uyuşmazlıklarda çevresel etki değerlendirmesi süreci de yargılamaya sonuna kadar durdurulur (2872 Sayılı Kanun).

2.2.3. GEKAP Beyannamesinin Onaylanması

Çevrimiçi ortamda beyanı yapılan GEKAP beyannameleri, sistem tarafından kontrol edilerek kabul edilmektedir. GEKAP beyannamelerinde bir hatanın tespit edilmesi durumunda ise söz konusu hata beyannameyi gönderen ilgili kişiye bildirilmekte ve tespit edilen hatalar düzeltilerek GEKAP beyannamesinin tekrar gönderilmesi gerekmektedir. Sistem tarafından yapılan kontrollerde herhangi bir hatanın olmaması durumunda ise beyannameyi gönderen ilgili kişiden beyannameye kesin onay vermesi istenecek ve onay verildiğinde GEKAP beyannamesi ilgili vergi dairesine iletilmiş kabul edilecektir. Dolayısıyla onaylama sürecinin beyannamenin verilmesi gereken son gün saat 23.59'a kadar tamamlanması zorunludur. Onay süreci tamamlanmış beyanlar için tahakkuk fişi düzenlenmekte ve bu fiş ilgili kişiye çevrimiçi ortamda gönderilmektedir. Daha sonra ise kesinleşen GEKAP, beyannamenin verildiği ayın sonuna kadar, birçok ödeme kanalı aracılığı ile ödenebilmektedir (vergi dairelerinin vezneleri, PTT, anlaşmalı bankalar ile www.gib.gov.tr üzerinden banka/kredi kartı veya banka hesabından havale yöntemi) (1 Sıra No'lu GEKAP Tebliği, Madde: 8).

2.2.4. Zamanında Beyan Edilen Ancak Ödenmeyen Geri Kazanım Katılım Payının Tahsili

GEKAP beyannamelerinin zamanında verilmesine rağmen ilgili ayın sonuna kadar ödenmemesi durumunda 21 Temmuz 1953 tarih ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un 55. maddesi gereği düzenlenen ödeme emrinin tebliği ile gecikme zammı uygulanarak takip işlemine başlanılacaktır. Söz konusu bu durum ile ilgili Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na da ayrıca bilgi verilmektedir (1 Sıra No'lu GEKAP Tebliği, Madde: 9).

2.2.5. Zamanında Beyan Edilmeyen veya Eksik Beyan Edilen GEKAP'ın Tespiti

GEKAP beyanlarına ilişkin bilgiler Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile paylaşılmaktadır. GEKAP ile ilgili olarak Bakanlık tarafından zamanında beyan edilmeyen ya da eksik beyan edilen payların dönemleri ayrı ayrı belirtilerek işletmelere tebligat yapılmakta, tebliğ tarihinden itibaren de bir ay içinde borcun ödenmesinin gerektiği bildirilmektedir. Bu husus aynı zamanda ilgili vergi dairesi ile de paylaşılmaktadır.

Ayrıca beyannamenin verileceği son günden ödemenin yapıldığı tarihe kadarki gecikmeden dolayı 6183 sayılı Kanunun 51'inci maddesine göre gecikme zammı ve gecikme faizi hesaplanarak ilgili otorite tarafından tahsil edilme yoluna gidilecektir. Ayrıca 2872 sayılı Kanunun 20'nci maddesinin birinci fıkrasının (z) bendi gereği ilgiliye idari para cezası verilmesi için de vergi dairesi tarafından Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına bilgi verilmektedir (1 Sıra No'lu GEKAP Tebliği, Madde: 10-11).

2.2.6. GEKAP Beyannamesine İlişkin Düzeltme Beyannamesi

GEKAP beyannamesinin yasal olarak belirlenen süreler içerisinde verilmesi ve ödenmesi esastır. Ancak yasal süresi içinde veya sonrasında verilen beyannamede bir hatanın ya da eksikliğin belirlenmesi durumunda hatayı/eksiklikleri düzeltmek amacıyla yeni bir beyannamenin verilmesine izin verilmektedir. GEKAP beyannamesi zamanında verilmiş ancak sonradan düzeltme yapılması gerekiyorsa, düzeltme beyannamesi verildikten sonra ödenecek katılım paylarıyla ilgili işlemler, Tebliğin 11. maddesinde belirtilen hususlara göre yapılmalıdır. GEKAP tutarını azaltıcı mahiyetteki düzeltme beyannamesinde ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın ilgili il müdürlüklerinden görüş alınarak gerekli düzeltme işlemleri yapılacaktır (1 Sıra No'lu GEKAP Tebliği, Madde: 12).

2.3. ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK ve İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI'NIN PLASTİK POŞETLER İLE İLGİLİ DÜZENLEMESİ

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü tarafından 26 Aralık 2024 tarihinde "Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Usul ve Esaslar" yayımlanmıştır. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler, plastik poşetlerin kullanımı ve satışıyla ilgili belirli kurallar ve şartları içermektedir. Bunları ise aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür;

- i. Gümrüksüz satış yapılan mağazalarda poşetlerin ücretsiz verilmesi:** Gümrüksüz satış yapılan mağazalarda, poşetler müşterilere ücretsiz verilebilecektir.
- ii. Uygulamanın geçerli olduğu yerler:** Bu uygulama, tekstil, oyuncak, elektronik, giyim, unlu mamul ve gıda gibi ürünlerin satıldığı yerlerde geçerlidir. Örneğin, marketler, bakkallar, kantinler, pastaneler, restoranlar ve kafeler gibi yerlerde poşet satışı yapılacaksa bu kurallara uyulması gerekmektedir.
- iii. Poşetlerde çevre sloganı ile sıfır atık logosunun kullanımı:** Satışı yapılan poşetlerin en az bir yüzünde çevre sloganı ile sıfır atık logosu bulunmalıdır. Bununla birlikte poşetlerdeki markaların veya logolarının alanı, poşetin sap ve körük kısmı hariç, yüzey alanının %20'sini geçmemelidir. Sıfır atık logosu, Bakanlık web sitesinde belirtilen bir şekilde görünür ve poşet rengine bağlı olarak, tek renk olmalıdır.
- iv. Poşetlerin kalınlık toleransı:** Plastik poşetlerin kalınlıkları ve dayanıklılıkları belirli bir standarda göre tespit edilmekte olup %10'luk bir sapma kabul edilebilir.
- v. Poşet fiyatı:** Plastik poşetler en az 50 kuruş ile satılmaktadır. Bu fiyat, 1 Ocak 2025 tarihinden itibaren, poşetin boyutu ve içeriği fark etmeksizin, vergiler dâhil 31 Aralık 2025 tarihine kadar 50 kuruş olarak belirlenmiştir.
- vi. Poşet ücreti duyurusu:** Satış noktalarında, plastik poşet ücretinin, kullanıcıların ve tüketicilerin rahatlıkla görebileceği bir yerde duyurulması ve tüketicilerin bilgilendirilmesi zorunludur.

Belirtilen bu hususlar, plastik poşet kullanımını düzenlemekte ve bireylerin ve işletmelerin çevre duyarlılığını artırmayı amaçlayarak sistemin parçasını oluşturmaktadır.

2.4. GEKAP'a Tabi Olan Ambalajların Tanımlanması

GEKAP uygulamasına tabi olan ambalajlar ile bu ambalajların türlerinin belirlenmesinde GEKAP'a ilişkin yönetmelikte belirtilen ambalaj tanımı esas alınarak aşağıda belirlenen hususlara göre karar verilmektedir. Bu çerçevede ambalajlar; içerisinde bulunan, taşınan, korunan, saklanan ve/veya satışa sunulan ürün, eşya ve malzemelerin Çevre Kanunu Ek-1 sayılı listesinde olup olmamasına, bu ürün eşya ve malzemelerin tehlikeli veya tehlikesiz özellik gösterip göstermemesine bakılmaksızın geri kazanım katılım payı uygulamasına tabi

tutulmaktadır (GEKAP Uygulama Rehberi, 2020: 10). Ancak, bir malzemenin ambalaj olarak kabul edilmesi için belirli kriterleri karşılması gerekir (www.sifiratik.gov.tr, Geri Kazanım Katılım Payına İlişkin Yönetmeliğin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar, 2020: 1-25).

i. Ambalaj tanımına uyan ürünler;

- Başka bir ürün, eşya veya malzemenin ayrılmaz bir parçası olmamalıdır.
- Başka bir ürün, eşya veya malzemeyi kullanım ömrü boyunca içinde bulundurmak, desteklemek veya korumak için kullanımı gerekli olmamalıdır.
- Başka bir ürün, eşya veya malzeme ve bunların tüm parçaları ile birlikte kullanılıp, tüketilip, bertaraf edilmemelidir.

Bu kriterlerden herhangi birini sağlamayan malzemeler, asıl ürünün orijinal bir parçası olarak değerlendirilmekte ve ambalaj olarak kabul edilmemektedir.

Ayrıca satış noktalarında içerisi doldurulmak amacıyla tasarlanmış ve bu amaçla kullanılan ürün, eşya ve malzemeler ile tek kullanımlık olup satış yerlerinde içerisi doldurulan ürünler ambalaj olarak kabul edilmektedir. Ancak belirtilen bu özellikleri taşımayan ya da aynı amaçla tekrar kullanılabilen ürün, eşya ve malzemeler ambalaj sayılmamakta, bunlar asıl ürünün bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Ambalajın içerisinde yer alan destekleyici veya yardımcı parçalar (örneğin koruyucu bir sünger, araç ya da ürünle birlikte gelen sabitleyici plastikler gibi) ambalaj ile bir bütün oluşturuyorsa, ambalajın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde bir ürüne doğrudan asılan veya takılan parçalar (örneğin bir tişörtte iliştirilen askı, kutu üzerine yapıştırılan etiket veya plastik kilit gibi), ambalaj görevi görüyorsa ve ürünle birlikte kullanılmadan ya da tüketilmeden önce ayrılabiliriyorsa, ambalaj olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu parçalar ürünle birlikte kullanılır, tüketilir veya atılırsa, ambalaj değil, ürünün parçası olarak ifade edilmektedir.

ii. Üretildiği malzemeye göre ambalajlar; ambalajlar, plastik, cam, kâğıt-karton, metal, ahşap ve kompozit atıklar olarak sınıflandırılabilirler.

iii. Kullanım amacına göre ambalajlar; kullanım amacına göre ambalajlar üç guruba ayrılmaktadır. Bunlar;

a) Birincil Ambalajlar (İç Ambalaj-Satış Ambalajı); Ürünlerin nihai kullanıcıya veya tüketiciye ulaştırılmasında, en küçük satış birimini oluşturacak şekilde tasarlanan ve ürünle doğrudan ya da dolaylı teması bulunan ambalajlar, birincil ambalaj olarak tanımlanmıştır. Bunlar; orijinal bileşenleriyle birlikte (örneğin kapak, mantar, tıpa, etiket, zımba teli gibi) değerlendirilmekte ve ambalaj kapsamında kabul edilmektedir. Ancak, bu bileşenlerin ambalajla bütünleşik olmamaları durumunda, söz konusu bu parçalar ambalaj olarak değerlendirilmemelidir.

Yine aynı şekilde içeceklerin tüketicilere ulaştırılmasında en küçük satış birimi oluşturmaya uygun olarak yapılan, içeceklerle doğrudan veya kısmen temas halinde olan orijinal parçaları da birincil ambalaj tanımına girmektedir.

Örneğin; bitkisel yağlara ait şişeler, tenekeler veya bidonlar ile deterjanların plastik kapları kapakları ve etiketleriyle birlikte birincil ambalaj olarak tanımlanır çünkü bunlar ürünün taşınması, korunması ve tüketiciye sunulması işlevlerini yerine getirmektedir.

Bununla birlikte; dondurma, çikolata, şekerleme gibi ürünlerde kullanılan metal veya ahşap çubuklar ile et ve diğer gıda ürünlerinin pişirilmesinde kullanılan benzer çubuklar ambalaj kapsamında yer almazlar.

Sonuç olarak, birincil ambalajlar, GEKAP beyannamesi kapsamında istisna tutulmuş olup, beyan yükümlülüğüne tabi değildir.

b) İkincil Ambalajlar (Grup Ambalajı); Ürünleri bir arada tutacak şekilde tasarlanan ve üründen ayrıldığı anda ürünün herhangi bir özelliğinin değiştirmeyen ambalajı ifade etmektedir.

Örneğin; birden fazla içecek ambalajını bir arada tutabilmek için çevresine sarılan plastik film, tutamaç ya da tabanlıklar ile birden fazla ambalajlı ürünü bir arada tutan karton kutular ikincil ambalaj olarak ifade edilir.

c) Üçüncül Ambalajlar (Nakliye Ambalajı-Dış Ambalaj); Satış ambalajlarını veya grup ambalajlarını bir arada tutarak, taşıma ve depolama işlemlerini kolaylaştırmak, ürünleri zarar görmeden taşımak ve korumak amacıyla kullanılmaktadır. Ancak bu tanım, taşıma araçlarında arasında yer alan konteynerleri kapsamamaktadır.

Örneğin; ürünlerin satış noktalarına ulaştırılması sırasında kullanılan plastik ya da ahşap paletler, istiflenmeyi ve taşımayı kolaylaştırdığı için üçüncül ambalaj olarak değerlendirilir.

3. BİR TEKSTİL ÜRETİM İŞLETMESİNDE ÖRNEK OLAY ANALİZİ

GEKAP uygulamalarının hem yasal hem de işletme ile ilgili boyutlarını ele alan bu çalışmada öncelikli olarak GEKAP hakkında temel ve yasal mevzuattaki yeri hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ise örnek bir işletme üzerinden GEKAP hesaplamaları yapılmış, elde edilen sayısal veriler analiz edilmiş ve muhasebeleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya konu olan işletme Kayseri’de faaliyet gösteren “XYZ” Tekstil İşletmesi olup, alanında önde gelen bir kumaş üretim fabrikasıdır. Bu işletmede üretilen kumaşların hem yurtiçine hem de yurtdışına satışı yapılmaktadır. Kumaş üretimini gerçekleştirebilmek için ithal edilen hammadde ve malzemelerden doğan ambalaj atıkları ile üretilen ürünlere ait kullanılan rolük, masura ve makara gibi yardımcı malzemeler ile bunların bir arada tutulması ve paketlenmesi için kullanılan naylon, kâğıt veya karton gibi ambalaj malzemeleri kullanılmaktadır. Ayrıca üretimi tamamlanan mamullerin sevkiyatları sırasında ağaç paletlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Bilindiği üzere sanayi işletmelerin temel amacı üretim yaparak, ürettiği ürünleri pazar yerlerine ulaştırmaktır. Bir mamulün üretilebilmesi için üretim süreci öncelikle talep ve tedarikle başlar. İşletmelerin üretim yapabilmesi için gerekli olan hammadde ve malzeme gibi ihtiyaçları ise işletmelerin satın alma birimlerinden talep edilmekte ve çeşitli piyasa analizleriyle birlikte satın alma birimleri siparişleri oluşturmaktadır. Daha sonra ise oluşturulan bu siparişlerin tedarik süreci başlamaktadır. Gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından elde edilen bu ürünlerin teslimi gerçekleştirilmekte ve bu aşamadan sonra yapılan işlemler, GEKAP beyannamesinin konusunu oluşturmaktadır.

“XYZ” Tekstil İşletmesi’nin 1 Ocak 2025 ile 31 Mart 2025 tarihleri arasındaki ambalaj atıkları ile Tablo 2’de yer alan maktu tutarlar dikkate alınarak yapılacak GEKAP hesaplamaları aşağıda yer almaktadır.

“XYZ” Tekstil İşletmesi’nin söz konusu dönemdeki faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atık bilgileri aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

İşletmenin söz konusu dönemde yapmış olduğu ithal alımlar sonucu gelen palet sayısı 6.654 adet, naylon ve karton ambalaj atığı ise toplam 255.559,81 kilogramdır (kg). 255.559,81 kg naylon ve karton atık ambalajların %7’sini naylon atıklar oluşturmaktadır. Bu çerçevede;

Naylon (Plastik) atık miktarı = 255.559,81 kg x 0,07 = 17.889 kg’dır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi poşet hariç plastik atıklarda 2025 yılı için kg başına alınacak maktu tutar, 570 kuruştur.

$$17.889 \text{ kg} \times 570 \text{ Kr} = 101.967,30 \text{ TL' dir.}$$

Ayrıca geriye kalan % 93’lük ambalajları ise karton atıklar oluşturmaktadır.

$$\text{Karton atık miktarı} = 255.559,81 \text{ kg} \times 0,93 = 237.670 \text{ kg'dır.}$$

Tablo 2’de görüldüğü gibi kompozit ambalaj başlığı altındaki kâğıt-karton ambalajların maktu tutarları 2025 yılı için kg başına 270 kuruştur.

$$\text{Kağıt-Karton atık tutarı} = 237.670 \text{ kg} \times 270 \text{ Kr} = 641.709 \text{ TL' dir.}$$

İşletmenin söz konusu dönemde yapmış olduğu ithal alımlar sonucu gelen palet sayısı ise 6.654 adettir. Ahşap ambalajların maktu tutarı ise 2025 yılı için palet başı 140 Kr olarak belirlenmiştir.

$$\text{Ahşap palet atık tutarı} = 6.654 \text{ adet ahşap palet} \times 140 \text{ Kr} = 9.315,60 \text{ TL' dir.}$$

Yukarıda hesaplanan miktarlara ve tutarlara ait bilgiler; Beyanname Düzenleme Programında yer alan “POŞET” beyannamesinin “Diğer Ürünlere İlişkin GEKAP Bildirim” sayfasında yer alan “İthal Edilerek Yurt İçinde Piyasaya Arz Edilen Ürünlere İlişkin GEKAP Bildirim Satırları” kısmında bildirilmektedir. Tablo 4’te Beyanname Düzenleme Programının ilgili kısımlara yazılan verileri gösterilmiştir.

Tablo 4: İthal edilerek yurt içinde piyasaya arz edilen ürünlere ilişkin GEKAP bildirim

İTHAL EDİLEREK YURT İÇİNDE PİYASAYA ARZ EDİLEN ÜRÜNLERE İLİŞKİN GEKAP BİLDİRİM SATIRLARI				
Ürün	Depozito Onay Kodu	Birim Tutar	Miktar	Tutar(TL)
AHŞAP AMBALAJ		140 KR/ADET	6654	9.315,60
KAĞIT-KARTON AMBALAJLARI		270 KR/KG	237670	641.709,00
PLASTİK AMBALAJ (ÜCRETLİ VER...		570 KR/KG	17889	101.967,30
TOPLAM				752.991,90

“XYZ” İşletmesi’nin söz konusu dönemde ihracatını yaptığı ürünler ile ilgili olarak piyasaya 43.456,73 kg kâğıt-karton ve plastik ambalaj sürdüğü ayrıca bu satışlar için de 3.569 adet tahta palet kullandığı tespit edilmiştir. İhracata konu olan atıklar, GEKAP beyannamesinden muaf olduğu için herhangi bir bildirim veya ödeme yapmak söz konusu değildir.

Ancak “XYZ” İşletmesi’nin yurt içine yaptığı satışlardan dolayı piyasaya 25.614,45 kg plastik, naylon ve ambalaj sürdüğü ve bu satışlar için de 2.120 adet palet kullandığı görülmüştür.

$$\text{Plastik atık tutarı} = 25.614 \text{ kg} \times 570 \text{ Kr} = 145.999,80 \text{ TL' dir.}$$

$$\text{Ahşap palete atık tutarı} = 2.120 \text{ adet} \times 140 \text{ Kr} = 2.968 \text{ TL' dir.}$$

Tablo 5: Yurt içinde üretilerek piyasaya arz edilen ürünlere ilişkin GEKAP bildirimi

YURT İÇİNDE ÜRETİLEREK PİYASAYA ARZ EDİLEN ÜRÜNLERE İLİŞKİN GEKAP BİLDİRİM SATIRLARI				
Ürün	Depozito Onay Kodu	Birim Tutar	Miktar	Tutar(TL)
AHŞAP AMBALAJ		140 KR/ADET	2120	2.968,00
PLASTİK AMBALAJ (ÜCRETLİ VER...		570 KR/KG	25614	145.999,80
TOPLAM				148.967,80

Tablo 4 ve Tablo 5’te yapılan hesaplamalar, GEKAP beyannamesinde Tablo 6’teki gibi yer alacaktır.

Tablo 6: GEKAP beyannamesinin sonuç raporu

Beyanname1 - POSET_8

İstisnalar ve Mahsup İşlemleri Sonuç Hesapları Düzenleme Bilgileri

Genel Bilgiler Plastik Poşete Ait Bilgiler Diğer Ürünlere İlişkin Gekap Bildirimleri

PLASTİK POŞETTEN ELDE EDİLEN GEKAP TUTARI (A)

YURTIÇI / İTHAL ÜRÜNLERE İLİŞKİN GEKAP

MADENİ YAĞLAR 0

ELEKTRİKLİ VE ELEKTRONİK EŞYA KATEGORİLERİ 0

AMBALAJ 901.959,70

İLAÇ 0

PİL 0

AKÜMÜLATÖRLER 0

BİTKİSEL YAĞLAR 0

LASTİK 0

YURTIÇI/İTHAL ÜRÜNLERE İLİŞKİN GEKAP TOPLAMI (B) 901.959,70

ÖNCEKİ YIL DEPOZİTO KAYNAKLI OLUŞAN GEKAP (C)

MAHSUP EDİLECEK GEKAP (PLASTİK POŞET HARİÇ) (D) *

YURTIÇI/İTHAL ÜRÜNLERE İLİŞKİN ÖDENECEK GEKAP TUTARI [E = (B+C)-D] 901.959,70

SONRAKİ DÖNEME DEVREDEN GEKAP TOPLAMI 0,00

ÖDENECEK TOPLAM GEKAP TUTARI (A+E) 901.959,70

* İadeye esas olan geri kazanım katılım payı tutarı, plastik poşetler için oluşan geri kazanım katılım payı tutarı hariç olmak üzere, cari dönem beyanıyla oluşan toplam geri kazanım katılım payı tutarından mahsup edilir.

Dolayısı ile Tablo 6’da da görüldüğü üzere işletmenin 2025 yılının ilk üç ayına ilişkin olarak ödenmesi gereken GEKAP tutarı 901.959,70 TL olarak hesaplanmıştır. GEKAP beyannamesi Damga Vergisi’ne tabi olmadığı için 901.959,70 TL söz konusu döneme ait son beyanname verme süresi ve ödeme günü olan 30 Nisan 2025 tarihine kadar verilip ödenmelidir.

“XYZ” İşletmesi’nin GEKAP ile ilgili yapması gereken yevmiye kayıtları ise aşağıdaki gibi olmalıdır;

31.03.2025

760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ 901.959,70

760.01 GEKAP Giderleri

360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR

901.959,70

01.01.2025-31.03.2025 dönemine ilişkin GEKAP hesaplamaları nedeniyle

Ödeme yapıldıktan sonra yapılması gereken muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibi olmalıdır.

30.04.2025

360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR

901.959,70

102 BANKALAR

901.959,70

01.01.2025-31.03.2025 dönemine ilişkin GEKAP ödemesi nedeniyle

Tablo 7’de ise “XYZ” İşletmesi’nin söz konusu döneme ilişkin icmal tablosuna yer verilmiştir. Bu tür tablolara çevrimiçi ortamlardan rahatlıkla erişilebileceği gibi, Excel ortamında gerekli formülleri kullanarak da bu tür tablolar oluşturulabilir. Böylece GEKAP beyannamesi oluşturulurken hem hatalar en düşük seviyelere indirgenmiş olur hem de olası incelemeler sırasında yararlanılabilecek özet bilgilere kolaylıkla ulaşılabilir.

Tablo 7: “XYZ” işletmesinin 2025 yılı 1. dönem GEKAP icmal tablosu

	KÂĞIT	KÂĞIT	NAYLON	AHŞAP	KÂĞIT
	Rolik (Kg)	Bobin (Kg)	Ambalaj (Kg)	Palet (Adet)	Karton (Kg)
YURTİÇİ SATIŞLAR	Beyan Dışı	Beyan Dışı	25.614	2.120	0
YURTDIŞI ALIMLAR	Beyan Dışı	Beyan Dışı	17.889	6.654	237.670
TOPLAM	0	0	43.503	8.774	
FİYATLAMA	270 Kr	570 Kr	570 Kr	140 Kr	270 Kr
TUTAR (TL)	0,00	0,00	247.967,10	12.283,60	641.709,00
GENEL TOPLAM (TL)	901.959,70				

4. SONUÇ

Küresel çevre sorunlarının derinleştiği günümüzde, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda geliştirilen çevre politikaları, yalnızca devletlerin değil, işletmelerin de aktif rol almasını gerektirmektedir. Türkiye’de 2872 sayılı Çevre Kanunu ve bu kanuna dayalı ikincil düzenlemelerle hayata geçirilen Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP) uygulaması, çevresel sorumluluğun finansal boyutunu da öne çıkararak, işletmelerin çevreye verdikleri etki oranında katkı sunmalarını hedeflemektedir.

Bu çalışmada GEKAP uygulaması hem yasal altyapısı hem de işletmeler açısından oluşturduğu yükümlülükler bakımından detaylı biçimde ele alınmış; örnek bir tekstil işletmesi üzerinden yapılan sayısal analizle uygulamanın pratikteki yansımaları ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, GEKAP’ın işletmelere belirli bir maliyet yüklediğini ancak doğru uygulandığında çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, geri dönüşüm süreçlerinin etkinliği, doğal kaynakların korunması ve atık yönetiminin sistematik hâle getirilmesi gibi alanlarda GEKAP’ın etkili bir araç olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak işletmelerin GEKAP’a uyum sürecinde karşılaştıkları zorluklar göz ardı edilmemelidir. Mevzuatın karmaşıklığı, uygulama farklılıkları ve denetim eksiklikleri, sistemin işleyişini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, GEKAP’ın daha sade ve anlaşılır bir yapıya kavuşturulması, işletmelere yönelik rehberlik faaliyetlerinin artırılması ve özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için teşvik edici düzenlemelerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

GEKAP’ın bildirim yapan kişi için yarattığı en önemli zorluklardan biri, işletmelerde kullanılan üretim ve stok programlarında ambalaj atıkları ile ilgili modüllerin bulunmamasıdır. GEKAP beyannameleri atıklardan sorumlu personellerden alınan bilgilere göre muhasebe meslek mensupları tarafından verilmektedir. Dolayısı ile bu beyanların verilmesinde sorumluluk meslek mensuplarına yüklenmiştir. Meslek mensupları ise atıkların yer aldığı ya da toplandığı sahada her daim olmadıkları için ilgili kişilerin beyanlarıyla hareket etmekte, bilgisayar programlarda da bu modüller olmadığı için verileri kontrol edebilecek bir sistem mevcut değildir. Bu eksiklik tarafların etkili bir inceleme yapmasına ve izaha engel olabilmektedir. Gerek devletimizin gerekse katılım payı mükelleflerinin her zaman fiziki sayımları gerçekleştirebilmesi zor olabileceğinden sorumlu personellerden alınan bilgilerin doğru olduğu kabul edilmektedir.

Ayrıca ithalat beyannamelerinde kısmen de olsa ürünlerin net ve brüt ağırlıkları ile kap adetleri yer almakta iken yurt içi yapılan teslimlerden doğan fatura ve irsaliyelerde; ambalajlar ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Çevre sorumluluğu ve kontrol açısından bu bilgilerin de fatura ve irsaliyelere eklenmesi, daha sağlıklı hesaplamaların yapılması mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, GEKAP sadece bir yasal zorunluluk değil, aynı zamanda çevreyle uyumlu kurumsal bir dönüşüm sürecinin parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu dönüşümün başarısı ise, işletmelerin bilinçlendirilmesi, kamu denetiminin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir çevre politikalarının çok paydaşlı bir yapıda desteklenmesiyle mümkün olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Resmî Kanun, Tebliğ ve Yönetmelikler

Çevre Kanunu. (1983). *2872 sayılı Çevre Kanunu*. Resmî Gazete, (Sayı: 18132, 11.08.1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Çevre Kanunu Uyarınca Alınacak Geri Kazanım Katılım Payı Tutarlarına İlişkin Tebliğ. (2024, 28 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 32766).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019, 31 Aralık). *Geri Kazanım Katılım Payına İlişkin Yönetmelik*. Resmî Gazete (Sayı: 30995, 4. mükerrer).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019, 4 Nisan). *Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi Genel Tebliği (1 Sıra No 'lu)*. Resmî Gazete (Sayı: 30735).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020, Şubat 7). *Geri kazanım katılım payına ilişkin yönetmeliğin uygulanmasına dair usul ve esaslar*. <https://www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2020/02/gekap-usul-esaslar.pdf>

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024, Aralık 26). *Plastik poşetlerin ücretlendirilmesine ilişkin usul ve esaslarda değişiklik yapılmasına dair usul ve esaslar*.

Mesafeli Satışlar Yönetmeliği. (2014, 27 Kasım). *Resmî Gazete*, (Sayı: 29188).

Rapor ve Rehberler

İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası. (2020). *GEKAP uygulama rehberi*. <https://ismmmo.org.tr/dosya/1738/Mevzuat-Dosya/01072020-gekap-rehberi.pdf>

TÜRMOB. (2024). *2025 yılı geri kazanım katılım payı tutarları: Mevzuat sirküleri (Sayı: 166-1)*.

Makale, Bülten ve Gazete Kaynakları

Gültekin, M. C., Emek, Ö. F., & Genç Kavas, H. (2016, Eylül). Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel duyarlılığın incelenmesi: Mardin Artuklu Üniversitesi örneği. *UNIDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*.

Meke, A. (2022). Sürdürülebilirlik. *Muğla Haber*. <https://www.muglahaber.com.tr/makale/surdurulebilirlik-136508>

PwC Türkiye. (2020). *Vergi Gümrük Bülteni 2020/123: GEKAP beyannamesi verme dönemi ve dikkat edilmesi gereken hususlar*. <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/vergi/dolayli-vergi/bultenler/gumruk-bultenleri/2020/gekap-beyannamesi-verme-donemi-ve-dikkat-edilmesi-gereken-hususlar.html>

Akademik Makale/Çevrimiçi Yayın

Salah, A. (2013). *Future water (in)security: Facts, figures, and predictions*. Global Water Institute.

https://www.academia.edu/36012370/Future_Water_In_security_Facts_Figures_and_Predictions_Global_Water_Institute

Kitap

Yaman, Ö., & Aksoydan, E. (Eds.). (2021). *Sürdürülebilir yaşam rehberi*. Yeni İnsan Yayınevi.

Web Sitesi

Sıfır Atık. (n.d.). *Geri kazanım katılım payı uygulaması hakkında bilgiler*. <https://www.sifiratik.gov.tr>

THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION IN THE
EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP ON PERCEIVED OVERQUALIFICATION
ETİK LİDERLİĞİN ALGILANAN AŞIRI NİTELİKLİLİĞE ETKİSİNDE
ÖRGÜTSEL AİDİYETİN ARAI ROLÜ

Özgür DEMİRTAŞ¹, Ayşegül YERLİKAYA², Şirin ÇEVİK³

¹Prof.Dr., Kayseri Üniversitesi, Yönetim ve Strateji, 0000-0002-2495-2124

²Öğrenci, Kayseri Üniversitesi, Sağlık yönetimi, 0009-0005-9721-9352

³Öğrenci, Kayseri Üniversitesi, Sağlık yönetimi, 0009-0004-3292-3499

Özet

Günümüzde etik ve ahlak kavramlarının ön planda olması nedeniyle liderlik çalışmalarında da sıklıkla üzerinde durulan bir alan etik liderliktir. Birer rol model olarak davranışları ile takipçilerinde önemli etkiler bırakan etik liderler, örgütsel aidiyet gibi birçok davranışsal çıktının önemli bir girdisidir. Ayrıca, günümüzde aşırı niteliklilik de farklı etki düzeyleri ile lider-takipçi ilişkilerinde rol oynamaktadır. Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı etik liderliğin algılanan aşırı nitelikliliğe etkisinde örgütsel aidiyetin aracı rolünü tespit etmektir. Bu amaca yönelik Kayseri’de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde çalışan 400 kişiye anket dağıtılmıştır. Halen veri toplama çalışması devam etmekte olup, 143 veri ile analizler yapılmış olup çalışma hipotezleri çerçevesinde etik liderlik ve algılanan aşırı niteliklilik ilişkisinde örgütsel aidiyetin aracı rolde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Etik liderlik, örgütsel aidiyet, algılanan aşırı niteliklilik

Abstract

Today, due to the fact that the concepts of ethics and morality are at the forefront, ethical leadership is an area that is frequently emphasized in leadership studies. Ethical leaders, who leave significant impacts on their followers with their behaviors as role models, are an important input for many behavioral outcomes such as organizational belonging. In addition, overqualification also plays a role in leader-follower relationships with different levels of influence today. In this context, the aim of this study is to examine the mediating role of organizational identification in the relationship between ethical leadership and perceived overqualification. For this aim, a questionnaire was distributed to 400 people working in industrial enterprises operating in Kayseri. The data collection process is still ongoing, analyses have been conducted with 143 data, and within the framework of the study hypotheses, it has been found that organizational identification has a mediating role in the relationship between ethical leadership and perceived overqualification.

Keywords: Ethical leadership, organizational identification, perceived overqualification

1. GİRİŞ

Günümüz çalışma ortamında liderlik, kurumsal kültürü, çalışan tutumunu ve genel işyeri etkinliğini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Çeşitli liderlik yaklaşımları arasında etik liderlik, adalet, dürüstlük ve çalışanların konforuna yönelik kaygı vurgusu nedeniyle önemli bir ilgi görmüştür (Brown ve Treviño, 2006). Etik liderlik yalnızca olumlu bir çalışma ortamı

yaratmakla kalmaz, aynı zamanda çalışanların organizasyon şemasına psikolojik olarak bağlanmasını da güçlendirir; bu kavram, kurumsal kimlik olarak bilinir (Ashforth ve Mael, 1989). Organizasyon şemasıyla güçlü bir şekilde özdeşleşen çalışanlar, daha yüksek iş tatmini, bağlılık, katılım ve performans sergiler ve bu da genel kurumsal başarıya katkıda bulunur.

Ancak, modern işgücü dünyasında, giderek artan sayıda çalışan, personellerin becerilerinin, eğitimlerinin veya deneyimlerinin iş gereksinimlerini aştığını hissettiği bir durum olan algılanan aşırı nitelik deneyimlemektedir (Erdogan ve Bauer, 2009). Aşırı nitelik genellikle motivasyonun azalması ve işten ayrılma niyetlerinin artması gibi olumsuz iş sonuçlarıyla bağdaşırken, etkisinin boyutu liderlik davranışlarına bağlı olabilir. Etik liderlik, adil ve kapsayıcı uygulamalarıyla, kuruluş içinde bağlılık ve değer duygusunu teşvik ederek algılanan aşırı yeterliliğin olumsuz etkilerini azaltabilir.

Bu çalışma, örgütsel aidiyetin etik liderlik ile algılanan aşırı yeterlilik arasındaki ilişkide aracı rolünü keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu dinamiği inceleyerek, araştırma hem teorik hem de pratik olarak katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Akademik bir bakış açısından, bu çalışma etik liderlik, aşırı yeterlilik ve örgütsel davranış teorilerinden gelen içgörülerini entegre ederek literatürü zenginleştirmekte ve çalışanların öz algılarının örgütleriyle aidiyetlerini nasıl etkilediğine dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Pratikte, bulgular yöneticiler ve insan kaynakları profesyonelleri için değerli öngörüler sağlayarak, çalışan katılımını artıran ve algılanan aşırı yeterliliğin olası dezavantajlarını azaltan liderlik stratejileri tasarlamalarına yardımcı olacaktır. Bu ilişkiyi anlamak, yetenekleri elde tutmayı, olumlu bir çalışma ortamı yaratmayı ve örgütsel etkinliği artırmayı amaçlayan kuruluşlar için çok önemlidir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Etik liderlik, bireyler ilişkilerde normatif olarak uygun davranışların gösterilmesi süreçlerinde; iletişim, personel güçlendirme ve karar alma gibi çeşitli etkileşimlerle çalışanlar arasında etik davranışların teşvik edilmesini ifade etmektedir (Brown vd., 2005). Etik liderler, adalet, dürüstlük ve çalışan refahına yönelik davranışlarıyla ön plandadır ve bu da organizasyon içerisinde güveni ve ahlaki gelişimi teşvik etmektedir. Etik liderlik, çalışanlar arasında etik davranışı teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda iş tatminini, bağlılığı ve performansı da artırır (Treviño vd., 2003). Bu liderlik tarzı, çalışanların algılarını ve tutumlarını şekillendirmede ve organizasyonla özdeşleşmelerini etkilemede özellikle önemlidir.

Örgütsel bağlılık (aidiyet), çalışanların kendilerini içinde buldukları organizasyonun değerleriyle uyumlu hale getirme derecesini ifade etmektedir (Ashforth & Mael, 1989). İşletmelerle güçlü bir şekilde bağ kuran çalışanlar daha yüksek motivasyon, iş tatmini ve sadakat sergiler ve bu da artan katılım ve azalan işten ayrılma gibi diğer bazı olumlu iş çıktılarını yol açar (Ricketta, 2005). Örgütsel bağlılık, liderlik davranışları, örgüt kültürü, etik iklim, çalışanların adalet ve katılım algıları gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. Özellikle etik liderlik, güven, saygı ve paylaşılan değerleri teşvik eden bir çalışma ortamı yaratarak örgütsel bağlılığı artırmada önemli bir rol oynar (Neubert vd., 2009).

Algılanan aşırı nitelik, kişinin eğitiminin, becerilerinin veya deneyiminin mevcut işinin gereksinimlerini aştığı yönündeki öznel algıyı ifade eder (Erdogan & Bauer, 2009). Nesnel aşırı nitelik ölçülebilir faktörlere göre belirlenirken, algılanan aşırı nitelik çalışanların öz değerlendirmeleri ve işyeri deneyimleri tarafından şekillendirilir. Araştırmalar, algılanan aşırı niteliğin iş doyumsuzluğu, düşük örgütsel bağlılık ve artan işten ayrılma niyetleri gibi olumsuz sonuçlarla bağlantılı olduğunu göstermektedir (Maynard vd., 2006). Ancak, etkisi liderlik davranışları, örgüt kültürü ve iş tasarımı tarafından yumuşatılabilir ve bu da onu çalışan tutumlarını ve performansını anlamada önemli bir değişken haline getirir.

Etik liderliğin, adalet, dürüstlük ve paylaşılan değerler kapsamında örgütsel aidiyet üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olduğu bulunmuştur (Walumbwa vd., 2011). Liderlerini etik olarak algılayan çalışanların, örgüte karşı güçlü bir aidiyet ve bağlılık duygusu geliştirme olasılığı daha yüksektir. Yapılan diğer bazı çalışmalar da bu yönde kanıtlar sunmaktadır (Demirtas vd., 2017; Qi ve Ming-Xia, 2014; Neubert vd., 2009). Ancak, algılanan aşırı nitelik, çalışanların liderlik davranışlarını nasıl yorumladıklarını etkileyerek bu ilişkiyi etkileyebilir. Etik liderlik ve algılanan aşırı niteliklilik kapsamındaki çalışmalarda genellikle etik liderlik davranışlarının, destekleyici bir çalışma ortamı yaratarak algılanan aşırı nitelikliliğin olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olduğu, bu nedenle de aralarında genellikle negatif bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır (Erdogan ve Bauer, 2009; Ma vd., 2023). İlave olarak, örgütsel aidiyet ve algılanan aşırı niteliklilik arasındaki ilişkinin de genellikle negatif olduğu ifade edilmektedir. Kendi sahip oldukları rolleri için aşırı nitelikli olduklarını hisseden çalışanlar, uyumsuzluk, tanınmama gibi nedenlerle genellikle işletmeleriyle güçlü bir psikolojik bağ geliştirmekte zorluk çekmektedirler (Erdogan ve Bauer, 2009). Kendilerini aşırı nitelikli olarak algılayan çalışanlar genellikle beceri ve yeteneklerinin yeterince kullanılmadığını hissedebilmekte ve bu da daha düşük düzeyde örgütsel aidiyete yol açabilmekte (Liu vd., 2024), ayrıca aşırı nitelikli çalışanlar, örgütün yeterli kariyer gelişimi veya zorlu görevler sunmadığına inanarak örgütten psikolojik kopma yaşayabilmektedirler. Bu kapsamda etik liderlik davranışlarının, güven, adalet ve aidiyet duygusunu teşvik ederek örgütsel aidiyeti güçlendirdiği; daha yüksek aidiyetin, çalışanların algılanan aşırı yeterliliklerine odaklanmalarını azalttığı ve katılımlarını artırdığı; sonuç olarak da, etik liderlik davranışlarının, örgütsel aidiyet üzerindeki olumlu etkisiyle algılanan aşırı yeterliliğin olumsuz etkilerini dolaylı olarak azalttığı ifade edilebilir.

Bu kapsamda mevcut araştırmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

- *Hipotez 1:* Etik liderlik davranışları örgütsel aidiyeti pozitif olarak etkilemektedir
- *Hipotez 2:* Etik liderlik davranışları algılanan aşırı nitelikliliği negatif olarak etkilemektedir
- *Hipotez 3:* Etik liderlik davranışları ve algılanan aşırı niteliklilik arasındaki ilişkide örgütsel aidiyet aracı role sahiptir.

2. YÖNTEM

Çalışmada yöntem olarak saha araştırması yapılmış olup, anket tekniği ile Kayseri’de faaliyet gösteren işletmelere 400 anket dağıtılmıştır. Analizler için mevcut aşamada 143 dönüş sağlanmış ve bu veri ile bulgular elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Etik liderlik ile algılanan aşırı nitelik arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolünü incelemek için SPSS ile analizler yapılmıştır. Bulgular, etik liderliğin algılanan aşırı nitelik üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi bulunduğunu ($\beta = -0,30, p < 0,01$), bu da daha yüksek etik liderlik seviyelerinin daha düşük algılanan aşırı nitelik seviyeleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Etik liderlik, örgütsel aidiyeti pozitif yönde etkilemektedir ($\beta = 0,51, p < 0,01$), bu da etik liderlik davranışlarının çalışanlar arasında daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirdiğini işaret etmektedir. Ayrıca aracılık analizinde de örgütsel aidiyetin, etik liderlik ile algılanan aşırı nitelik arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (dolaylı etki = $-0,15, p < 0,01$). Bu sonuç, etik liderliğin örgütsel aidiyet üzerindeki olumlu etkisinin, çalışanlar arasında aşırı niteliklilik algısını azaltmaya yardımcı olduğunu göstermektedir. Etik liderliğin algılanan aşırı

niteliklilik üzerindeki hem doğrudan hem de dolaylı yollar dahil toplam etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($\beta = -0,45$, $p < 0,01$), bu da örgütsel aidiyetin bu ilişkide kısmi bir aracı olarak rolünü vurgulamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu sonuçlar, örgütsel aidiyetin etik liderlik ile algılanan aşırı niteliklilik arasındaki ilişkide önemli bir aracılık rolü oynadığı hipotezini desteklemektedir. Etik liderlik, daha güçlü bir aidiyet duygusunu teşvik eder ve bu da çalışanların rolleri için aşırı nitelikli olma algılarını azaltır.

Liderler adalet, dürüstlük ve çalışanların refahı için çaba gösterdiklerinde, bireylerin işletmelerine karşı güçlü bir aidiyet duygusu geliştirme olasılığı yükselecektir ve bu da algılanan aşırı nitelikliliğin olumsuz etkilerini azaltacaktır. Bu, özellikle beceri uyumsuzluklarının memnuniyetsizliğe ve işten ayrılmaya yol açabileceği işyerlerinde, çalışan katılımı ve elde tutma konusunda stratejik bir yaklaşım olarak etik liderliğin önemini vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu bulguları daha da geliştirmek için endüstri türü, iş özerkliği ve bireysel kariyer beklentileri gibi bağlamsal faktörleri de göz önünde bulundurarak yeni çalışmalar ve araştırmalar ortaya koyabilir.

5. KAYNAKLAR

Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.

Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616.

Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.

Demirtas, O., Hannah, S. T., Gok, K., Arslan, A., & Capar, N. (2017). The moderated influence of ethical leadership, via meaningful work, on followers' engagement, organizational identification, and envy. *Journal of Business Ethics*, 145, 183-199.

Erdogan, B., & Bauer, T. N. (2009). Perceived overqualification and its outcomes: The moderating role of empowerment. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 557-565.

Liu, Y. Z., Li, C. F., & Feng, X. L. (2024). Perceived overqualification and knowledge sharing: The role of organizational identity and psychological entitlement. *Work*, 79(3), 1195-1204.

Ma, C., Shang, S., Zhao, H., Zhong, J., & Chan, X. W. (2023). Speaking for organization or self? Investigating the effects of perceived overqualification on pro-organizational and self-interested voice. *Journal of Business Research*, 168, 114215.

Maynard, D. C., Joseph, T. A., & Maynard, A. M. (2006). Underemployment, job attitudes, and turnover intentions: The moderating role of perceptions of fairness. *Journal of Organizational Behavior*, 27(4), 509-536.

Neubert, M. J., Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Roberts, J. A., & Chonko, L. B. (2009). The virtuous influence of ethical leadership behavior: Evidence from the field. *Journal of Business Ethics*, 90(2), 157-170

Qi, Y., & Ming-Xia, L. (2014). Ethical leadership, organizational identification and employee voice: Examining moderated mediation process in the Chinese insurance industry. *Asia pacific business review*, 20(2), 231-248.

Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 358-384.

Treviño, L. K., Brown, M., & Hartman, L. P. (2003). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 55(1), 5-37.

Walumbwa, F. O., Mayer, D. M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., & Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader-member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115(2), 204-213.

**MODERATING EFFECT OF CHIEF EXECUTIVE OFFICER SHARE OWNERSHIP
ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AUDIT QUALITY AND EARNINGS
MANAGEMENT OF LISTED NON-FINANCIAL SERVICES FIRMS IN NIGERIA**

**Ibrahim Mallam Fali¹ Animpuye Canice² Adamu Haruna Sezuo³ Oboh John Ogenyi⁴
Umagu Udemeobong Bahakongfe⁵**

**¹Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Calabar,
Cross River State, Nigeria.**

<https://orcid.org/0000-0002-3806-0282>

**²Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Calabar,
Cross River State, Nigeria.**

**³Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Calabar,
Cross River State, Nigeria.**

**⁴Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Calabar,
Cross River State, Nigeria.**

**⁵Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Calabar,
Cross River State, Nigeria.**

Abstract

The objective purpose of the study was to examine the moderating effects of chief executive officer share ownership on the relationship between audit quality and earnings management of listed non-financial services firms in Nigeria from 2013 to 2022. The sample size of the study comprised 72 firms, and the dependent variable was measured using real earnings management. Correlational and ex-post facto research design was used for the study. Secondary data was obtained from the annual reports and accounts of the firms and the Nigerian Exchange Group website. Descriptive analysis was carried out, and panel multiple regressions were used as the major technique of data analysis. The results from the random effect regression with generalized least square analysis proved that audit quality has a negative significant effect while CEO share ownership has a positive and significant effect on listed non-financial services firms in Nigeria. The moderated model showed that CEO share ownership has no moderating influence on the relationship between audit quality and earnings management. Based on the result of the study, the study concludes that CEO share ownership fails to influence the relationship between audit quality and earnings management in Nigerian-listed non-financial firms. The findings indicate that CEO ownership levels fail to influence how audit quality prevents earnings manipulation among Nigerian-listed non-financial entities. Therefore, the study recommends that the fight against earnings management should focus on improving external audit abilities while implementing strict audit rules as a more effective solution instead of depending on CEO ownership for governance purposes. All companies need to focus on achieving strong auditor quality to boost financial statement confidence across every CEO ownership.

Keywords: *Real earnings management, audit quality, agency theory, leverage.*

1.1 Introduction

Earnings management stands as a core concern for the financial reporting and corporate governance communities within emerging economies, particularly in Nigeria. Earnings management consists of deliberate financial report alterations made by managers whose purpose is reaching specific financial outcomes while pursuing earnings targets or stock price modifications (Healy & Wahlen, 1999). Financial practice manipulations destroy financial documents' reliability and generate stakeholder misinterpretations, which lead to market efficiency losses and investor trust reduction.

The quality of audit operations constitutes a universal means for minimizing earnings management activities. Audits of superior quality elevate financial report credibility because they verify that documents contain no major misstatements caused by either fraud or mistakes (DeAngelo, 1981). Effective external auditing discourages management from opportunistic financial reporting through multiple cited studies (Francis, 2004; Gul et al., 2003). Research within different jurisdictions produces opposing conclusions about the audit quality earnings management relationship because of contextual and firm-level elements (Piot & Janin, 2007).

The relationship between audit quality and earnings management is moderated by the extent of the Chief Executive Officer's (CEO) ownership of shares within the organization. When CEOs hold substantial equity share ownership, it becomes more likely their objectives will align with shareholders, thus minimizing agency costs and earnings management (Jensen & Meckling, 1976). CEO ownership control extends beyond a certain point because it creates self-serving opportunities that threaten the effectiveness of external auditing practices, according to Morck et al. (1988). This duality in theoretical perspectives necessitates empirical inquiry, especially in less developed economies with weaker institutional frameworks.

In Nigeria, the corporate governance landscape has witnessed significant reforms aimed at enhancing transparency and accountability in listed companies. The efforts by the Financial Reporting Council of Nigeria (FRCN), the Securities and Exchange Commission (SEC), and the Central Bank of Nigeria (CBN) are aimed at improving audit quality and financial reporting standards. Despite these reforms, earnings management remains prevalent among Nigerian firms (Uwuigbe et al. 2014), raising concerns about the effectiveness of current governance mechanisms. Listed non-financial services firms provide a suitable setting for this investigation due to their diverse ownership structures and critical role in the Nigerian economy. Exploring the moderating role of CEO share ownership in the audit quality earnings management nexus could offer valuable insights into how ownership incentives affect financial reporting behavior and the efficacy of external audits. This study, therefore, aims to empirically examine the moderating effect of CEO share ownership on the relationship between audit quality and earnings management among listed non-financial services firms in Nigeria.

Earnings management continues to be a critical concern for stakeholders in financial reporting, especially in developing countries like Nigeria, where institutional frameworks are often weak. Managers use discretionary accounting choices to manipulate earnings, sometimes within the bounds of accounting standards, to mislead investors or achieve performance benchmarks (Healy & Wahlen, 1999). This practice has a direct impact on the credibility and reliability of financial information provided to stakeholders.

Recent empirical evidence suggests that earnings management is widespread in Nigeria. For instance, Olayinka and Oluwamayowa (2020) reported that approximately 68% of listed Nigerian firms engaged in earnings smoothing practices between 2012 and 2018. Similarly, Adegbe, Olayinka, and Faboyede (2021) found that discretionary accruals, a proxy for earnings

management, accounted for over 55% of total accruals in the financial statements of selected Nigerian firms. These figures highlight a systemic challenge in Nigeria's corporate reporting environment, despite the existence of various regulatory interventions and governance reforms.

Audit quality is widely recognized as a key mechanism for reducing earnings management. High-quality audits increase the likelihood of detecting and preventing financial misstatements (DeAngelo, 1981; Francis, 2004). However, audit effectiveness in Nigeria has been questioned due to factors such as auditor independence, rotation practices, and the dominance of non-Big Four firms in the audit market. According to the Financial Reporting Council of Nigeria (FRCN, 2022), only 22% of listed companies are audited by Big Four audit firms, while the remaining 78% are audited by smaller firms with potentially lower audit quality standards. This imbalance raises concerns about the ability of audits to act as effective deterrents against earnings manipulation.

Furthermore, internal corporate governance mechanisms, such as CEO share ownership, can influence how audit quality affects earnings management. The alignment hypothesis posits that when CEOs hold equity in their firms, their interests are more aligned with shareholders, thereby reducing opportunistic behavior (Jensen & Meckling, 1976). In contrast, the entrenchment hypothesis suggests that high ownership concentration can empower CEOs to override monitoring mechanisms, including audits, to pursue personal gains (Morck, Shleifer, & Vishny, 1988). The average CEO ownership among listed non-financial firms in Nigeria has increased from 9.4% in 2015 to 15.7% in 2022 (Nigerian Exchange Group [NGX], 2023), indicating a rising trend in insider control that may have implications for corporate governance effectiveness.

Despite the growing recognition of these dynamics, limited empirical research in Nigeria has examined the interactive effect of CEO share ownership on the relationship between audit quality and earnings management, especially in the non-financial sector, which accounts for over 60% of total market capitalization on the Nigerian Exchange (NGX, 2023). Most existing studies focus on the financial sector or treat governance and audit mechanisms as independent variables rather than examining their interplay (Uwuigbe, Peter, & Oyeniya, 2014). This presents a significant gap in the literature.

Consequently, the central problem this study addresses is: *To what extent does CEO share ownership moderate the relationship between audit quality and earnings management in listed non-financial services firms in Nigeria?* The findings are expected to provide relevant insights for regulators, investors, and corporate boards in enhancing governance practices and improving financial reporting quality in emerging markets.

2.1 Literature Review and Hypotheses Development

Several empirical studies have examined the relationships among audit quality, CEO share ownership, and earnings management across different contexts. Findings are often mixed, influenced by firm-specific, regulatory, and institutional characteristics, particularly in emerging markets like Nigeria.

2.2 Audit Quality and Earnings Management

Audit quality is pivotal in ensuring the integrity of financial reporting and mitigating earnings management. High-quality audits, often associated with reputable audit firms (e.g., Big Four), are expected to detect and deter manipulative accounting practices. DeAngelo (1981) posits that larger audit firms have more to lose from audit failures, thereby providing higher quality audits.

In the Nigerian context, Okonkwo et al. (2022) examined conglomerate companies and found that audit fees had a significant positive effect on earnings management, suggesting that higher fees might not always equate to better audit quality. However, the presence of Big Four auditors showed a positive but statistically insignificant effect on earnings management. This indicates that merely engaging reputable audit firms does not automatically constrain earnings manipulation in Nigeria.

Similarly, Okegbe et al. (2023) studied manufacturing firms and observed a non-significant negative effect of audit firm size on accruals quality, implying that larger audit firms might not significantly influence earnings management practices. However, ownership concentration had a significant negative effect on accruals quality, highlighting the interplay between ownership structures and audit effectiveness.

Internationally, Ismael and Kamel (2021) investigated UK companies and found that internal audit quality negatively correlated with abnormal accruals, emphasizing the role of competent internal audit functions in curbing earnings management.

Ajape et al. (2024) examined the connection between audit quality and earnings management practices in listed non-financial firms in Nigeria. Prior work: The study extends the discussion on the earnings management and audit quality nexus by exploring the concept of real earnings. A purposive nonprobability sampling procedure was employed to choose a sample of 30 quoted companies on the Nigerian Exchange Group (NGX). Data was retrieved from the audited financial reports of the selected companies for ten years (2012-2021), and hypotheses were tested using the random effect regression model. Results: The results showed that the audit quality metrics used (audit fee, specialisation of the auditor, auditor's tenure, and audit firm size) could not apprise any significant change in the actual earnings management practice of the sampled firms. Implications: Future researchers should consider different factors and proxies to measure audit quality, which may have significant effects on actual earnings management in Nigeria. Value: The study upsets the preponderant notion of audit quality having a declining effect on earnings management, and in uncovering real earnings management, size, the quantum of audit fees paid, length of the auditor-client relationship, and engagement of industry-specialised auditors offer no robust influence. They look at audit quality and earnings management, but the current study introduces the moderating influence of CEO share ownership.

H₀₁: Audit quality has no significance effect on earnings management of listed non-financial service firms in Nigeria.

2.3 CEO Share Ownership and Earnings Management

CEO share ownership presents a complex relationship with earnings management. Agency theory suggests that when CEOs hold significant equity, their interests align with shareholders, potentially reducing earnings manipulation (Jensen & Meckling, 1976). Conversely, excessive ownership might lead to entrenchment, where powerful CEOs override governance mechanisms to engage in opportunistic behaviors.

In Nigeria, Irom et al. (2023) analyzed manufacturing companies and found that managerial ownership significantly affects real earnings management. However, when moderated by the financial expertise of the audit committee, the effect of ownership structure on real earnings management diminished, indicating that robust internal controls can mitigate potential negative impacts of high managerial ownership.

Globally, studies have shown mixed results. For instance, research in Bangladesh indicated that while some studies found CEO ownership enhances earnings quality, others observed that excessive ownership reduces internal control quality and intensifies earnings fabrication.

Managerial ownership has also received substantial empirical attention. Irom et al. (2023) studied 30 listed manufacturing firms in Nigeria and found that managerial ownership was significantly related to real earnings management, indicating that as CEOs own more shares, they are more likely to engage in operational decisions that manipulate earnings (e.g., overproduction or sales timing).

Meanwhile, Usman and Amran (2015), examining 76 non-financial listed companies in Nigeria from 2008 to 2012, found a negative relationship between CEO ownership and earnings management, supporting the alignment hypothesis. However, they also cautioned that beyond a certain threshold, CEO ownership might lead to entrenchment and reduced transparency.

Globally, studies such as Rahman and Ali (2020) in Malaysia found that moderate levels of CEO ownership reduced earnings manipulation, while excessive ownership increased it, reinforcing the U-shaped relationship proposed by agency theory.

2.4 Audit Quality, CEO Ownership, and Earnings Management Interaction

The interaction between audit quality and CEO share ownership significantly influences earnings management practices. High-quality audits can serve as a counterbalance to the potential risks posed by substantial CEO ownership. However, in environments where CEOs possess considerable power, even reputable audits might not suffice to deter earnings manipulation.

Okegbe et al. (2023) highlighted that the combination of ownership concentration and audit firm size had a significant negative effect on accruals quality, suggesting that concentrated ownership structures might enhance the effectiveness of audits in curbing earnings management.

Furthermore, Obigbemi et al. (2016) emphasized the importance of board structures, noting that duality in CEO and chairman roles can exacerbate earnings management, especially when combined with weak audit functions.

Few studies have examined the moderating role of CEO ownership on the relationship between audit quality and earnings management. Obigbemi et al. (2016), using panel data from Nigerian firms, observed that dual roles of CEO and chairman (a proxy for CEO dominance) weakened the effectiveness of audit committees and external auditors in reducing earnings manipulation.

Furthermore, Okegbe et al. (2023) noted that ownership concentration enhanced the impact of audit quality, implying that in firms with dominant owners, auditors might be more effective due to increased pressure for transparency. However, when the dominant owner is the CEO, this effect could reverse.

This highlights the need to empirically assess how CEO share ownership may moderate the audit quality and earnings management nexus, especially in markets where ownership structures are highly concentrated.

H₀₂: CEO Share ownership has no moderating effect on the relationship between Audit quality and earnings management of listed non-financial service firms in Nigeria.

2.5 Agency Theory Review

The present study is anchored on Agency Theory, originally developed by Jensen and Meckling (1976), which explores the relationship between principals (shareholders) and agents (managers or executives) in a corporate setting. The theory postulates that managers, as agents, may not always act in the best interest of shareholders due to conflicts of interest, especially when ownership and control are separated. This divergence often gives rise to agency problems, such as earnings management, as managers may manipulate financial reports to meet performance targets or secure personal benefits (Fama & Jensen, 1983).

In this context, audit quality serves as a monitoring mechanism that helps reduce information asymmetry and deter opportunistic behavior by ensuring that financial statements reflect a true and fair view of the firm's performance (Watts & Zimmerman, 1986). High-quality audits are expected to curb earnings manipulation and protect shareholders' interests.

However, when a CEO holds a significant portion of company shares, it introduces a dual role as both agent and partial principal. On one hand, this alignment of interests can reduce agency costs, as the CEO is more likely to act in the firm's best interest (Jensen & Meckling, 1976). On the other hand, excessive CEO ownership may lead to managerial entrenchment, where the CEO becomes too powerful and less subject to monitoring mechanisms such as external audits, thus facilitating earnings management (Shleifer & Vishny, 1997).

Therefore, CEO share ownership may moderate the relationship between audit quality and earnings management either reinforcing the audit's monitoring role through interest alignment or weakening it through entrenchment effects. This theoretical lens provides a comprehensive framework for understanding the dynamics among audit quality, CEO ownership, and earnings manipulation in the corporate governance landscape of Nigeria.

3.1 Methodology

This section takes care of the research design used in the study, population and sample size of the study, data source and collection, model specification, variables measurement and data analytical.

3.2 Research Design

This study adopts an ex-post factor and correlational research design, which is appropriate for examining the relationship between audit quality and earnings management, and how CEO share ownership moderates this relationship. The correlational design enables the researcher to determine both the direction and strength of relationships among the variables using quantitative data from listed firms.

3.3 Population and Sample

The population of the study comprises all non-financial services firms listed on the Nigerian Exchange Group (NGX) as of December 31, 2022. Financial services firms (e.g., banks and insurance companies) are excluded due to their distinct regulatory environments and financial reporting structures.

A purposive sampling technique will be employed to select firms that meet the following criteria:

- Availability of consistent annual reports for the study period.
- Non-financial nature of operations.
- Disclosure of CEO share ownership and audit-related information.

Based on these criteria, a sample of 72 non-financial firms listed between 2013 and 2022 will be selected for the analysis.

3.4 Data Source and Collection

The study will use secondary data obtained from:

- Published annual financial statements of the sampled companies.
- The Nigerian Exchange Group (NGX) website.
- **Factbooks**, company websites, and **Bloomberg terminals** (if available for cross-verification).

Data will be extracted on:

- Audit quality indicators (audit fees).
- CEO share ownership (% of shares held by the CEO).
- Earnings management proxies (real earnings management measured by Gilliam, 2021 model)
- Control variables used was leverage.

3.5 Model Specification

To examine the direct and moderating effects, the following **panel regression models** will be employed:

Model 1:

$$\text{Earnings Management} = \beta_0 + \beta_1 \text{AQUA}_{it} + \beta_2 \text{LEV}_{it} + E_{it}$$

Model 2:

$$\text{Earnings Management} = \beta_0 + \beta_1 \text{AQUA}_{it} + \beta_2 \text{CEOOWNERSHIP}_{it} + \beta_3 (\text{AQUA} \times \text{CEOOWNERSHIP})_{it} + \beta_4 \text{LEV}_{it} + E_{it}$$

Where:

- **Earnings Management** = real earnings management (Gilliam Model)
- **AuditQuality** = audit fee
- **CEOOWNERSHIP** = CEO shareholding percentage
- **Controls** = leverage.
- ε = error term

3.6 Measurement of Variables

Variable	Measurement
Earnings Management	Measured using real earnings management.
Audit Quality	audit fees
CEO Share Ownership Percentage	Percentage of shares held by the CEO
Leverage	Total debt / Total assets

3.7 Analytical Technique

Data will be analyzed using panel data regression analysis in Stata. The study will perform:

- **Descriptive statistics** to summarize data characteristics.
- **Correlation analysis** to check for multicollinearity.
- **Fixed or random effects regression** (Hausman test will guide the choice).
- **Moderation analysis** using interaction terms between audit quality and CEO share ownership.

4.1 Results and Discussion

The presentation, analysis, and interpretation of the data are detailed in this section. This part includes testing hypotheses, conducting diagnostic tests, analyzing regression data, and discussing the results. Discover the findings of descriptive statistics in Table 1. It displays the observations together with the mean, standard deviation, minimum, and maximum means.

Table 1

Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
REM	720	-1.90	2.13	-25.17	8.29
AQUA	720	0.53	0.50	0	1
CEOOWNERSHIP	720	4.97	12.39	0	63.68
LEV	720	67.51	42.00	8.54	395.45

Source: STATA 17 Output

Table 1 displays a cumulative total of 720 observations, derived from the multiplication of the number of firms (72) by the number of years (10). The real earnings management (REM) averages -1.90 with a standard deviation of 2.13, signifying considerable variability in REM, hence validating its designation as the dependent variable in this study. The REM varies from a low of -25.17 to a maximum of 8.29. The average audit quality (AQUA) is 0.53, with a standard deviation of 0.50, indicating low disparities among enterprises. The least reported value for AQUA is 0, while the greatest is 1. Furthermore, CEO share ownership (CEOOWNERSHIP) possesses a mean value of 4.97 and a standard deviation of roughly 12.39. The least value for CEOOWNERSHIP is 0.00, and the maximum is 63.68, reflecting diverse levels of CEO share ownership among the firms. Also, leverage (LEV) has a mean of 67.51 and standard deviation of 42.00 with a minimum of 8.54 and maximum of 395.45.

The results of heteroskedasticity test are contained in Table 3 for the model.

Table 2

Cameron & Trivedi's decomposition of IM-test

Source	chi2	Df	P
Model	9.30	5	0.3176

Source: STATA 17

Table 2 shows that the model's p-value is 0.3176, which is statistically not significant as it falls above the 0.05 threshold. This indicates there is no presence of heteroskedasticity in the data, even with that, we assumed there is a problem of hetero in the model and that necessitating the use of a robust model to ensure reliable estimates. Table 3 shows the results of the multicollinearity test for the model, giving more information about the relationships between the independent variables.

Table 3

Results of Multicollinearity Test

	Mean VIF
Direct Model	1.07

Source: STATA 17

The results in Table 3 indicate the absence of multicollinearity, as the mean Variance Inflation Factors (VIF) are below the threshold of 3.3 (Gujarati, 2005), confirming that multicollinearity is not a concern in the model. Additionally, Table 4 also presents the results of the Hausman specification test, providing further validation of the model selection.

Table 4

Results of Hausman Specification Test

	Chi ²	p-Value
Direct Model	4.81	0.19

Source: STATA 17

The findings in Table 4 indicate that the suitable analytical method for the model is the Random Effects Model (REM). The Breusch and Pagan Lagrangian Multiplier test for random effects reveals significance, evidenced by a Chi² value of 377.81 and a p-value of 0.000. The regression outcomes for REM in the direct model are displayed in Table 5.

Table 5

Results of REM Regression (Without Moderation)

REM	Coef.	Robust St.Err.	t-val.	p-val.	Sig
AQUA	-0.795	0.162	-4.89	0.000	***
CEOOWNER	0.010	0.007	1.57	0.117	
LEV	0.003	0.018	2.13	0.034	***
Constant	-1.795	0.1822	-9.85	0.000	***
F – Stat	13.55			0.000	***
R-squared	0.05				

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Source: STATA 17

Similarly, the results of ROA regression for Model 2 are reported in Table 6.

Table 6

Results of REM Regression (With Moderation)

REM	Coef.	Robust St.Err.	t-val.	p-val.	Sig
AQUA	-0909	0.246	-3.79	0.000	***
CEOOWNER	0.010	0.001	14.04	0.000	***
CEOOWNER AQUA	0.001	0.008	0.10	0.924	
LEV	0.004	0.000	39.91	0.000	
Constant	-1.797	0.115	-156.3	0.000	***
F-test	3929.91		Prob > chi ²		0.0000 ***

Source: STATA 14.2

From Tables 5 and 6, the probability values (prob > chi²) for both models were found to be significant, indicating that the results are statistically reliable for explaining the relationships in the models. Additionally, audit quality is significant in both model while CEO ownership is not significant in direct model but is significant at moderated model. Furthermore, when CEO share ownership (proxied by percentage of share own by CEO) was introduced as a moderating variable, there was no changes in the coefficient values were observed, confirming no moderating effect.

Thus, the study concludes that CEO ownership, as measured by CEO percentage of share, does not act as a moderating factor for audit quality. Audit Quality exhibited a negative and significant impact on earnings management (measured by real earnings management), with a coefficient value of -0.795 and a p-value of 0.000. Furthermore, CEO ownership had an insignificant effect on real earnings management, with a coefficient value of 0.010 and a p-value of 0.117. The moderated variable also demonstrated an insignificant positive influence on the relationship between audit quality and earnings management.

Accordingly, the study accepts the null hypothesis, which states that CEO share ownership has no significant moderating effect on the relationship between audit quality and earnings management of listed non-financial services firms in Nigeria. Instead, it concludes that audit quality has a negative and significant impact on earnings management. These findings are consistent with prior studies by Ismael and Kamel (2021) and Okonkwo et al. (2022) but contradict the results of Okegbe et al. (2023) and Ajape et al. (2024), who reported an insignificant relationship between audit quality and earnings management and the result is in line with agency theory. Furthermore, the moderating role of CEO share ownership does not reinforce the conclusion that audit quality negatively and significantly influences earnings management in Nigerian non-financial firms.

5. Conclusion and Recommendations

This study analyzed the moderating effect of CEO Share ownership on the relationship between audit quality and earnings management of listed non-financial firms in Nigeria. The audit quality is the independent variable, and CEO share ownership is the moderated variable while dependent variable is proxy by real earnings management. The study is conducted from 2013 to 2022. The study, therefore, concludes that CEO share ownership is not a determinant factor in the nexus between audit quality and earnings management. Therefore, the study recommends that the fight against earnings management should focus on improving external audit abilities while implementing strict audit rules as a more effective solution instead of depending on CEO ownership for governance purposes. All companies need to focus on achieving strong auditor quality to boost financial statement confidence across every CEO ownership.

References

- Adegbie, F. F., Olayinka, M. O., & Faboyede, S. O. (2021). Earnings management and audit quality of listed firms in Nigeria. *International Journal of Academic Accounting, Finance & Management Research (IJAAFMR)*, 5(2), 1–16.
- Ajape, M. K., & Adelowotan, M. (2024). Audit Quality-Earnings Management Nexus in Selected Non-Financial Firms in Nigeria. *Acta Universitatis Danubius: Œconomica*, 20(3).
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183–199. [https://doi.org/10.1016/0165-4101\(81\)90002-1](https://doi.org/10.1016/0165-4101(81)90002-1)
- Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*, 26(2), 301–325. <https://doi.org/10.1086/467037>
- Financial Reporting Council of Nigeria (FRCN). (2022). *Annual report on audit quality in Nigeria*. Abuja: FRCN Publications.
- Francis, J. R. (2004). What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 36(4), 345–368. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2004.09.003>
- Gul, F. A., Chen, C. J. P., & Tsui, J. S. L. (2003). Discretionary accounting accruals, managers' incentives, and audit fees. *Contemporary Accounting Research*, 20(3), 441–464. <https://doi.org/10.1506/686E-NF2J-73X6-G540>
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365–383. <https://doi.org/10.2308/acch.1999.13.4.365>
- Irom, M. I., Okpanachi, J., Ahmed, N. M., & Agbi, S. E. (2023). Effect of Managerial Ownership and Audit Committee Financial Expertise on Earnings Management of Listed Manufacturing Companies in Nigeria. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 11(2), 15–35.
- Ismael, H. R., & Kamel, H. (2021). Internal audit quality and earnings management: evidence from the UK. *Managerial Auditing Journal*, 36(7), 951–978. <https://doi.org/10.1108/MAJ-09-2020-2830>
- Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)

Morck, R., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1988). Management ownership and market valuation: An empirical analysis. *Journal of Financial Economics*, 20, 293–315. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(88\)90048-7](https://doi.org/10.1016/0304-405X(88)90048-7)

Nigerian Exchange Group (NGX). (2023). *Market capitalization report*. Lagos: NGX Research Department.

Obigbemi, I. F., Omolehinwa, E. O., Mukoro, D. O., Ben-Caleb, E., & Olusanmi, O. A. (2016). Earnings Management and Board Structure: Evidence From Nigeria. *SAGE Open*, 6(3), 1–12. <https://doi.org/10.1177/2158244016667992>

Okegbe, T. O., Egbunike, C. F., & Echekeba, N. F. (2023). Audit Quality, Ownership Concentration and Earnings Management: Evidence from Quoted Manufacturing Firms in Nigeria. *Journal of Global Accounting*, 6(2), 1–21.

Okonkwo, O., Jimba, I. H., & Kayode, D. E. (2022). Effect of Audit Quality on Earnings Management of Quoted Conglomerate Companies in Nigeria. *International Journal of Social Sciences and Humanities Review*, 12(1), 1–10.

Olayinka, M. O., & Oluwamayowa, S. A. (2020). Corporate governance and earnings management in Nigeria: An empirical investigation. *Journal of Accounting and Taxation*, 12(3), 52–61. <https://doi.org/10.5897/JAT2020.0406>

Piot, C., & Janin, R. (2007). External auditors, audit committees and earnings management in France. *European Accounting Review*, 16(2), 429–454. <https://doi.org/10.1080/09638180701391030>

Rahman, R. A., & Ali, F. H. M. (2020). Managerial ownership, audit quality and earnings management: Evidence from Malaysia. *International Journal of Financial Research*, 11(1), 64–74.

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737–783. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x>

Usman, S., & Amran, N. A. (2015). Corporate governance mechanisms and earnings management in Nigeria. *Asian Journal of Accounting and Governance*, 6, 1–13.

Uwugbe, U., Peter, D., & Oyeniyi, A. (2014). The effects of audit committee and ownership structure on income smoothening in Nigeria: A study of listed banks. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(4), 13–21.

Watts, R. L., & Zimmerman, J. L. (1986). *Positive Accounting Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

DIGITAL HEALTH LITERACY
DİJİTAL SAĞLIK OKURYAZARLIĞI

Özgür DEMİRTAŞ¹, Buket KAYA²

**¹ Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, 0000 00002 2495 2124**

**² Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Sağlık Yönetimi Bölümü, 0000-0002-9571-1301**

Özet

Son zamanlarda sağlık hizmetlerinin çeşitliliğinin ve doğumdan beklenen yaşam süresinin artması, akut hastalıkların yerini kronik rahatsızlıkların alması, hasta odaklı hizmet anlayışı, kişilerinin sağlıkları ile ilgili öz sorumlulukların artması gibi gelişmeler sağlık okuryazarlığının önemini artırmıştır (Deniz, 2020). Sağlıkla alakalı bilgiler kompleks olabilir ve kişiler için bu bilgiler sağlık hizmetlerine ulaşmada ve sağlık hizmetinde yaralanmada bariyer olarak görülebilmektedir (Sezgin, 2013). Sağlık hizmetlerinin kullanımında hasta merkezlilik felsefesinin hayata geçirilmesi için gerekli politikaların geliştirilmesi ve sağlık okuryazarlığı seviyesinin yüksek olması gerekmektedir (Yılmaz, 2015).

Sağlık okuryazarlığı (SOY), 1980’li yıllarda gündeme gelen yeni bir kavramdır (Şahinöz, 2020; Tanrıöver ve diğ. 2014). Sağlığı korumak, geliştirmek ve doğru tedaviyi bulmak için gerekli sağlık bilgilerini ve sunulan sağlık hizmetlerini bilme, yorumlayabilme ve anlayabilme, doğru karar verebilme ve faydalanabilme kapasitesi ‘sağlık okuryazarlığı’ şeklinde ifade edilebilmektedir (Nutbeam, 2000). Her bireyin, gerek duyduğu zaman doğru sağlık bilgisini bulma, anlama ve yorumlama kapasitesine ve alacağı sağlık hizmetlerinde karar sürecine dahil olma hakkına sahip olması gereklidir. Kaliteli bir sağlık hizmeti alabilmek için; hastaların, hastalıklarını gerektirdiği kadarıyla tanımaları, problemlerini sağlık çalışanlarına doğru bir şekilde ifade etmeleri, sağlık çalışanlarına yerinde soru sormaları, doktor ve hemşirelerin tanı ve tedaviye yönelik verdiği bilgileri, tıbbi belgeleri, yapılan tıbbi işlemleri, ilaç prospektüslerini ilaç dozlarını, süresini, zararını, ilaç etkileşimlerini, yan etkilerini, sağlık afişlerini anlayabilmesi, tetkik sonuçlarını yorumlayabilmesi gerekmektedir.

İletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, sağlık hizmetlerini kullananların ve sunanların rollerini büyük ölçüde etkileyebilecek Dijital Sağlık uygulamalarının geliştirilmesine katkı sağlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2004). Son zamanlarda, sağlık hizmetleri sunum şekilleri ile verilen hizmetin türleri değişmekte ve sunulan hizmetlerin bir kısmı artık sanal ortamda verilebilir hale gelmektedir (Özata, 2009). Bununla birlikte, internetin yaygınlaşması ve internete erişimin artması ile beraber sağlıkla ilgili çok sayıda bilgiye kolay ve hızlı şekilde erişebilmek uygun hale gelmiştir (Deniz, 2020). Gelişmekte olan Dijital Sağlık uygulamaların amacına kullanılabilmesi, elektronik ortamda sağlıkla ilgili bilgi arayışında, bilginin temin edilmesi, bilginin güvenilirliğinin belirlenmesi, doğru anlaşılabilmesi ve doğru şekilde hayata geçirilmesinde Dijital Sağlık okuryazarlığı giderek önemli bir kavram haline gelmiştir.

Dijital sağlık okuryazarlık seviyesi yu'ksek olan ki'şilerin elektronik ortamdaki sağlık hizmetlerine ili'skin bilgilendirme metinleri, afi'şler gibi materyalleri okuyup anlayarak; sağlık problemleri, sağlık sistemi, hak ve sorumlulukları, tanı ve tedavi yöntemleri hakkında daha iyi anlayi'şa sahip olma ve te'şhis ile tedavi hakkında daha iyi bir anlayi'şa sahip olma, gerekli adımları yerine getirmesi beklenmektedir. Nihai olarak, dijital sağlık okuryazarlığının sağlık çıktılarına olumlu yönde fayda sağlaması mümkün olacaktır. Bu sonuçlar sadece birey bazında değil toplum bazında aynı zamanda kaynakların etkin kullanılmasına olanak tanıyacaktır (Korku, 2021). Son dönemlerde ki'şilerin elektronik ortamdaki sağlık bilgilerine ulaşılabilmesi ve bunları doğru bir şekilde kullanma ve uygulama kapasitelerini iyile'tirmesi sebebiyle dijital sağlık okuryazarlığının geli'tirilmesi ciddi öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, Sağlık, Dijital Sağlık Okuryazarlığı

Abstract

Recently, developments such as the increase in the diversity of health services, the increase in life expectancy from birth, the replacement of acute diseases by chronic diseases, patient-oriented service understanding, and the increase in self-responsibility for their health have increased the importance of health literacy (Deniz, 2020). Health-related information can be complex, and for individuals, this information can be seen as a barrier in accessing and utilizing health services (Sezgin, 2013). In order to implement the philosophy of patient-centeredness in the use of health services, necessary policies should be developed and the level of health literacy should be high (Yılmaz, 2015).

Health literacy (HL) is a new concept that came to the agenda in the 1980s (Şahinöz, 2020; Tanrıöver et al. 2014). The capacity to know, interpret and understand the health information and health services provided, to make the right decision and to benefit from them in order to protect and improve health and to find the right treatment can be expressed as 'health literacy' (Nutbeam, 2000). Every individual should have the capacity to find, understand and interpret accurate health information when needed and the right to be involved in the decision-making process in the health services they receive. In order to receive a quality health service; patients should be able to recognize their diseases as much as necessary, express their problems to health professionals correctly, ask questions to health professionals on the spot, understand the information given by doctors and nurses for diagnosis and treatment, medical documents, medical procedures, drug package inserts, drug doses, duration, duration, harm, drug interactions, side effects, health posters, and interpret the results of examinations.

Developments in communication and information technologies have contributed to the development of Digital Health applications that can greatly affect the roles of users and providers of health services (Republic of Turkey Ministry of Health, 2004). Recently, the ways of providing health services and the types of services provided have been changing and some of the services can now be provided virtually (Özata, 2009). However, with the widespread use of the internet and increased access to the internet, it has become convenient to access a large number of health-related information easily and quickly (Deniz, 2020). Digital Health literacy has become an increasingly important concept in the use of developing Digital Health applications for its purpose, in the search for health-related information in electronic environment, in the provision of information, in determining the reliability of information, in understanding it correctly and in its correct implementation.

People with a high level of digital health literacy are expected to read and understand materials such as information texts and posters about health services in electronic media; to have a better understanding of health problems, the health system, rights and responsibilities, diagnosis and

treatment methods, and to have a better understanding of diagnosis and treatment, and to fulfill the necessary steps. Ultimately, it will be possible for digital health literacy to positively benefit health outcomes. These results will enable the effective use of resources not only on an individual basis but also on a societal basis (Korku, 2021). In recent times, the development of digital health literacy is of great importance due to the fact that people can access health information in electronic media and improve their capacity to use and apply it correctly.

Keywords: Digitalization, Health, Digital Health Literacy

GİRİŞ

Dijital Sağlık Okuryazarlığı

Dijital ortamlarda kişinin kendisi ve yakınları için sağlıkla ilgili temel bilgi ve becerileri elde etmek için mücadele etmesi dijital sağlık okuryazarlığını ifade etmektedir (Akmeşe ve Taşcıoğlu, 2024).

Sağlıkla ilgili kaygıların fazla olduğu Covid-19 salgını, toplumda yaratmış olduğu etkileri sebebiyle birçok çıtıdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan en önemli olanı dijital alandaki gelişmeler ve sağlık konusunda toplumun bakış açısının değişmesidir. Bu iki önemli konu dijital sağlık hizmetlerinin gelişimine de olanak sağlamıştır. Hızlı bir şekilde yayılan dijital sağlık hizmetlerinin anlaşılması gerektiğinden doğru bilgi ve güvenilirlik temini için dijital sağlık okur yazarlığına gereksinim duyulmaktadır. Dijital hayatın hüküm sürdüğü günümüzde sağlık konusundaki birçok araştırma da dijital ortamlarda yapılmaktadır. Dolayısıyla sağlıkla alakalı doğru bilgiye nasıl ulaşılacağına dair donanım, alınan bilgileri anlama anlamlandırma mücadelesine ve iyi bir sağlık yönetimi yapılmasına gereksinim vardır. Sağlık konusu hakkında dijital ortamda sadece hasta ve hasta yakınlarının değil sağlık çalışanlarının da yeterli donanımına sahip olması gerekli bilgilendirmeleri yapması beklenmektedir.

SONUÇ

Sağlıklı bir toplum oluşturmak ve sunulan sağlık hizmetlerinden halkın istenilen şekilde yararlanabilmesini sağlamak için tüm toplumun sağlık okuryazarlığı seviyesinin artırılması büyük önem arz etmektedir. Bu hedefle, sağlık okuryazarlığı düzeyinin istenen seviyeye ulaşması için, tüm dünyanın harekete geçmesi gerekmektedir.

Son zamanlarda sağlık konusunda bilgi kaynağı olarak internet kullanımı hızlı bir şekilde artmış ve yaygınlaşmıştır. Fakat, internette dolaşan fazlaca ve karmaşık bilgi arasından kaliteli ve doğru bilgiye erişebilmek için sağlık okuryazarlığının yüksek olması gerekmektedir. Bu durum ise Dijital Sağlık Okuryazarlığının önemini ortaya çıkarmıştır. İnternette doğru bilgiyle birlikte pek çok sayıda yanlış bilgede mevcuttur. Yetersiz seviyede dijital sağlık okuryazarlığına sahip bireyler internette karmaşık ve yoğun sağlık bilgisiyile karşılaştıklarında, bilginin kalitesini değerlendiremedikleri için bu durum yanlış bilge edinmelerine, tedaviden kaçınmalarına veya tedaviyi bırakmalarına sebep olmaktadır (Sezgin, 2013).

Dijital sağlık okuryazarlığı kişilerin sağlığının geliştirilmesi noktasında önemi her geçen gün artan bir konu olmakla birlikte, aynı zamanda geliştirilmesi gereken bir alandır. Çok boyutlu bir özellik taşıyan dijital sağlık okuryazarlığı kapsamlı şekilde araştırmak ve en uygun uygulama yöntemlerini bulma noktasında faaliyete geçmek dijital sağlık okuryazarlığının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Aydan, 2021).

Toplumun giderek daha mobil hala gelmesi ve dünya çapında mobil ve dünya çapında mobil ve kablosuz ağların yaygınlaştırılmasının birçok mevcut ve gelişmekte olan sağlık hizmeti uygulaması destekleyebileceğini belirtmektedir. Bu durumun, kapsam ve kaliteyi artırmakla birlikte, mekan, zaman ve diğer kısıtlamaları da kaldırarak, herkes için, her zaman ve her yerde

'yaygın sağlık hizmeti' vizyonunu yerine getirebileceğini belirtilmektedir (Varshney, 2007). Bunun sağlanabilmesi için toplumdaki eşitsizliğinin giderilmesi, bireylerin dijital sağlık okuryazarlığı düzeyini geliştirmeye yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece, bireysel ve toplumsal sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi ve sağlık kaynaklarının verimli ve etkili kullanılması sağlanabilir.

Sağlık okuryazarlığı ile ilgili genel bir değerlendirmenin yapıldığı bu bölümün sonunda konu ile ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

-Bilim insanlarıncsa sağlık okuryazarlığı ile ilgili yayın sayısının artırılarak konunun önemi ortaya konulmalıdır.

-İleri yaşlardaki bireyler için mobil sağlık programları ile sağlık eğitimleri verilmeli ve bu yaş grubundaki bireylerin sağlık okuryazarlığı hakkında bilgilendirilmelidir.

-Sağlık Bakanlığı tarafından toplum genelinde sağlık okuryazarlığı düzeyini geliştirici girişimlerde bulunulmalıdır.

-Sağlık sistemi içerisindeki yalnızca hastaların değil diğer tüm paydaşların (hekim, diğer sağlık personeli) sağlık okuryazarlığı hakkında bilgilendirilmeli ve farkındalığın sağlanması adına eğitici faaliyetlerde bulunulmalıdır.

-Eğitim ve öğretim açısından son teknolojik gelişmeler izlenerek sağlık okuryazarlığı hakkında bireylerin en üst düzeyde faydalanabileceği platformlar oluşturulmalıdır.

-Sağlık okuryazarlığı eğitim erken dönemlerde başlanarak eğitim dönemlerinde çocuklara gerek ders içi gerekse de ders dışı eğitimler verilmelidir (Eke, 2020).

5. KAYNAKLAR

Akmeşe, B., & Taşcıoğlu, R. (2024). Post-Truth Çağda Dijital Sağlık Okuryazarlığı ve Etik Kaygılar. *İletişim Perspektifinden Post-Truth Fenomeni*, 101.

Aydan, S. (2021). E-Sağlık Okuryazarlığı. Editör: Cahit Korku Kitap Adı: Sağlık Sektöründe Yenilikçi Teknolojiler. Nobel Yayıncılık.

Deniz, S. (2020). Bireylerin e-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri düzeylerinin incelenmesi. *İnsan & İnsan*, 7(24), 84-96.

Eke, E., (2020). Sağlık Yönetiminde Güncel Tartışmalar. Nobel Yayıncılık.

Korku, C. (2021). Sağlık Sektöründe Yenilikçi Teknolojiler, Nobel Bilimsel.

Nutbeam, D. (2000). Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotional International*, 15(3), 259-267.

Özata, M. (2009). Sağlık Bakanlığı ve sosyal güvenlik kurumu tarafından yürütülen e-sağlık projelerinin sağlık hizmeti sunumuna etkileri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 444-464.

Sezgin, D., (2013). Sağlık Okuryazarlığını Anlamak. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 3, 73-92.

Şahinöz, T., (2020). Sağlık Okuryazarlığı, Nobel Akademik Yayıncılık.

T. C. Sağlık Bakanlığı (2004). Türkiye sağlık bilgi sistemi eylem planı. Sağlık Bakanlığı Bilgi İşlem Daire Başkanlığı.

Varshney, U. (2007). Pervasive healthcare and wireless health monitoring. *Mobile Netw Apply*, 12, 113-127.

Yılmaz, E. (2015). Hastaların güçlendirilmesi ve sağlık okuryazarlığı. Filiz Yıldırım, Alev Keser (Ed.) Sağlık Okuryazarlığı içinde. s. 29-38. Ankara. Ankara Üniversitesi Yayını.

**INFLUENCE OF TRADITIONAL FINANCIAL SAVING STRATEGIES ON SMALL
BUSINESS GROWTH AND DEVELOPMENT WITHIN COMMUNITIES OF APA
L.G.A BENUE STATE NIGERIA**

Auwal ABUBAKAR¹ Abdulraheem ABDULHAKEEM OLUWANISOLA²

**^{1&2}School of Vocational and Technology Education, Department of Business Education,
Federal College of Education Odugbo, Benue State.**

³National Primary Health Care Development Agency Head Quarters, Abuja.

Abstract

Small businesses are the backbone of any thriving economy, especially in local communities. In Apa L.G.A, Benue State, Nigeria, small businesses play a significant role in providing goods and services to the local population. However, the growth and development of these businesses are dependent on various factors, including financial strategies. This study aims to investigate the influence of traditional financial saving strategies on small business growth and development within the communities of Apa L.G.A, Benue State, Nigeria. The study used a mixed-methods approach, combining both quantitative and qualitative research methods. A survey was conducted, with small business owners within the communities of Apa L.G.A as participants. The survey, gathered data on the traditional financial saving strategies used by these businesses and their current level of growth and development. The findings of this study will contribute to the existing body of knowledge on the influence of traditional financial saving strategies on small business growth and development in local communities. The results will also be beneficial to small business owners in Apa L.G.A, as it will provide insights into the most effective financial strategies for their businesses. Furthermore, policymakers and financial institutions can use these findings to design programs and policies that support small business growth and development in the area. In conclusion, this study aims to shed light on the crucial role of traditional financial saving strategies in the growth and development of small businesses in Apa L.G.A, Benue State, Nigeria. By understanding the impact of these strategies, we can pave the way for a more prosperous future for small businesses in the community and ultimately contribute to the overall economic growth of the region.

Key words: Traditional, financial, saving, strategies, small, business, growth, development.

Introduction

Local businesses often restricted to accessing financial support required for the expansion and growth of their business, most of the local businesses in developing nations have difficulties in accessing finance to be able to expand their business (Aryeetey & Udry, 2020). This was directly in contrast to what pertained among the local businesses in some developed countries, where the overriding concern for local businesses remained “finding patronage” both during economic recession and the period of recovery, as marked only the 33% of local business in 2010 and 26% in 2012, EU quoted access to finance and start-up fund as their major constriction (Bastelaer, 2021) while over 76% of local business in Sub-Saharan Africa quoted access to finance as one of the major challenge to the business growth of their area (Beck & Robert, 2018). A research carried out by Beck and Robert, 2018 on financing local business in Sub-Saharan Africa attributed the inadequate access to finance for local business expansion, on the

fact that, Sub-Saharan Africa's financial systems is still not strong, small, and with the limited outreach. The traditional financial institutions that mostly offers loan to local business, are created by local indigenous people in the environment with the aim of providing credit facilities accessible to the users for small business expansion to help reduced socio-economic problem and financial challenges (Beer, 2016).

Problems statement

Despite the efforts made by local community leaders, inability of access to credit has indicated a key problem facing local businesses in our society. These credit constrictions operate in many ways in Nigeria which hindered the development of various local business in the country. These local businesses have to rely upon self-financing and borrowing from friends and relatives. It also compels them to rely on the high cost and short-term finance which is also difficult for their survival. It was estimated that every three of five to six businesses in many states within Nigeria failed in the first few periods of operation and for those that were able to continue, 80% failed before end of fifth year (Gulong, 2012). Local businesses also have similar issues, that affect their growth, development and profitability and hereafter, diminish their ability to perform and contribute effectively for sustainable development of Nigeria economy. This help the researchers to find out the level at which the traditional financial institutions affect the development of local businesses in Apa local government area of Benue state.

Objectives of the study

This study usually aimed at examining the Impact of traditional financial institution on local business development and financial performance in Apa local government area of Benue state Nigeria. the specific objectives are as follows:

1. To examine the influence of traditional financial saving strategies on small businesses growth and development in the study area.
2. To identify the major challenges affecting small businesses in accessing support for business expansion in the study area.

Research Question

1. To what extent does traditional financial saving strategies influence small business growth and development in the study area?
2. What are the major challenges affecting small business in accessing support for business expansion in the study area?

Literature Review

Adashe collectors; This body, provide access to credit and loans as well as an opportunity to save and withdraw the money on a small fee. In the Adashe arrangement or system, the saver agrees to deposit some amount determined based on consultation with the principal collector for agreed period (usually a month, two or three). By the end of this specified period, the collector returns the accumulated savings made to the client, keeping only one day's savings as his commission (Kelly, 2017).

Tontines; These are another valid means of pooling resources, whereby group of people agree to regularly give or pay small amounts to a joint fund-the tontine- which will then later loan for a short period, without interest, to the interesting member. Typically, these individuals share similar interest and have common goal in their relationship, which reinforce social control and safeguard functioning of the respective scheme (Irobi, 2008).

Hawala; Is another traditional means of moving funds across villages, borders and within the countries, whereby resources are transferred by the means of network of the hawala brokers called (hawaladars) who charge some fee spread in exchange of their services renders. The services of the hawala scheme is fast, cheap, affordable, confidential and easy (Mugenda, & Mugenda, 2021).

Stokvel; This is another common group saving arrangement used in South Africa, is also similar to that of tontines scheme. Members usually meet on monthly basis to deposit some certain amount of cash in to common agreed fund. The accumulated amount kept will then be paid out to the respective member on rotational basis. The first and famous National Bank of the South Africa offers this special stokvel for group savings and as at 2002; over 12 % of entire people are members of the stokvel (Nissanke, & Aryeetey, 2017).

Cooperative Societies; According to Petersen and Rajan, (2022) Are voluntary associations individuals or group of people from similar socio-economic background whom put their resources collectively for the purpose of resolving their common problems by means of self-help effort and mutual trust. The cooperative has been one of the indigenous mechanism or technique employed by people to identify their basic needs, choose the appropriate means and take cooperative action necessary to satisfy the immediate needs, (Petersen, and Rajan, 2022).

Methodology

Research Design

This study adopted the descriptive survey research method. The design is an approach for a study and a well plan for which the study was carried out to achieved it objective. It also specified the technique and procedures used for the gathering, measurement, and analysis of the respective data (Mugenda & Mugenda, 2021). The main reason behind choosing the descriptive survey research design is based on the nature of the problem under study. It moreover enables the respondents to give the information freely and openly. It also regulates and reports the manners of which things are and tries to describe these things as the possible behavior, attitudes, morals and characters (Mugenda & Mugenda, 2021). The researchers administered the total of three hundred and forty-six (346) questionnaires and 331 was completed and returned successfully, it shows a response rate of about 95% of the instruments administered. Some small business owners were also been interviewed and their responses was taken by the researcher as part of the data for the study.

Result and Analysis of Data

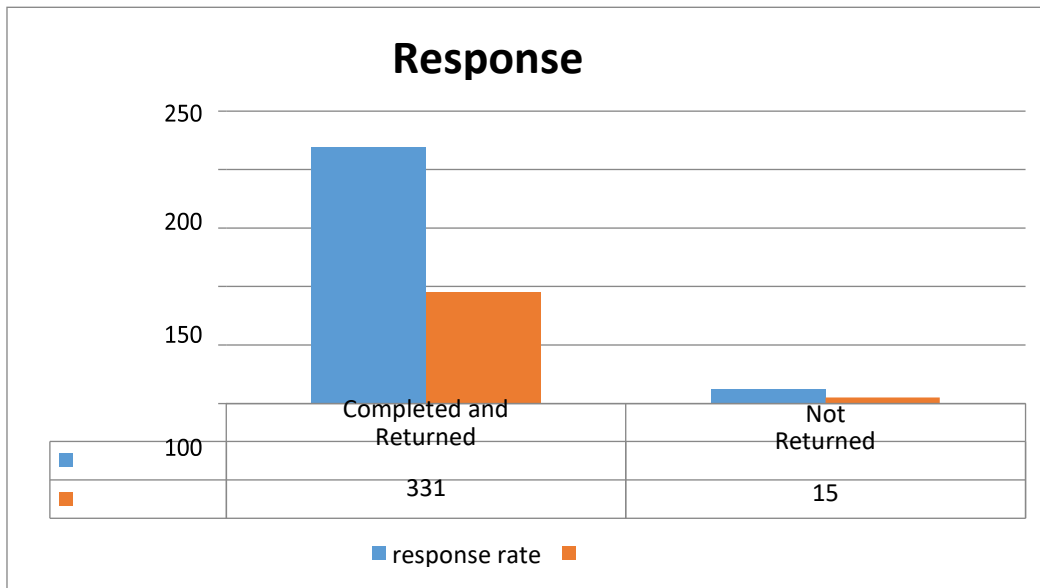

Figure 1: Response. Source: Field Survey, 2024.

Table 1: Keeping of Financial Record

Variable	Frequency	Percentage
Yes	311	94
No	20	06
Total	331	100

Source: Field Survey, 2024

From the result found, it shows that almost approximately 95% of the local business operating in the study area have no or did not keep good saving records of their business transactions while 05% have or maintained a proper saving record of their daily business transaction. However, only the minority of the local businesses kept saving records, but the method of which they keep the records, is not in line with the formal process of traditional saving strategies.

Table 2: Plan of Expansion of the small Businesses

Variable	Frequency	Percentage
Yes	190	57
No	141	43
Total	331	100

Source: Field Survey, 2024

From the results attained in table 2 shows that 57% of the local business wishes to have proper mode of expanding their businesses while 43% did not show their willingness to enlarge the size of their business depending on reasons only known to them.

Table 3: Source of fund to Expand

Variable	Frequency	Percentage
Adashe Saving Collectors	45	13
Tontines	32	10
Hawala	55	17
Stokvel	25	08
Cooperative Society	40	12
Non, Relied on self	83	25
Formal Financial Institution	51	15
Total	331	100

Source: Field Survey, 2024

The result for the above table displayed that 13% sources their fund from local Adashe collectors, 10% among the 331responces, sourced their fund from the local Tontines, 17% moreover from Hawala, 8% from stokvel, 12% from the cooperative societies, 15% from the formal financial institutions, and 25% shows non interest in any. This indicated that the level of intention to expand the local businesses, through obtaining loan from the traditional financial institutions is high with about more 60% level of interest.

There is a remarkable improvement in the traditional sources for financing local businesses within the study area when compared to the research conducted by Ojo (2024) he found that 96.4 % of the funds for local business expansions came from personal savings of individuals while about 3 % from informal sources and the 0.21% also from the formal financial organisation.

Conclusion

The study provided an insight for the activities and the major impact the traditional financial institutions placed on the development and growth of the local businesses in the study area. It has been resolved that traditional financial institutions plays a significant and a vital role in developing the local businesses for economic growth within the study area when properly managed.

It was also concluded that there is a strong need to modify the product and services offered by the traditional financial institutions and also improved the fund disbursement with its level of operations on the local business owners in the respective communities of the study.

The study also suggests that suitable policies be made and be reviewed time to time, so that any barrier in accessing credit for local businesses development would be properly handled and manage effectively.

Many evidences shows that local businesses stand for the chance of getting a financial support from the traditional financial systems as the major alternative source of fund, provided they can be able to meet the local requirement of the traditional financial set-up, which is much simpler

than the requirement offered by formal financial institutions, as indicated in the study findings, with a greater percentage of the local businesses relied almost heavily on the traditional financial system. If properly managed, the traditional financial source would become the better means for local business financing in Apa local government of Benue State and the Nigeria at large.

Recommendations

The study recommended the following:

- 1) There is need to improve the ways and manners of operations of the traditional financial institutions to have a stored data base for its customers across all the local business levels.
- 2) Government should relatively help with more financial support and resources to the traditional financial institutions, that can straighten the support and fund given to the local businesses within the local environment.
- 3) Formal establishment for credit support and insurance schemes should be put in place, so as to protect the institutions and customers against default, risks, which affect the development of the organised institution as a whole.

REFERENCES

- Aryeetey, E., & Udry, C. (2020). "The Characteristics of Informal Financial Markets in Sub-Saharan African", *Journal of African Economics*, Supplement. 6(1), 161-203.
- Bastelaer, T.V. (2021) Imperfect Information, Social Capital and the Poor's Access to Credit. 1-25.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Laeven, L. (2017) Small and Medium-Size Enterprises: Overcoming Growth Constraint. *JEL Classifications*, **L11**, O1-O4.
- Beck, T. and Robert, C. (2018) Small- and Medium-Sized Enterprise Finance in Africa. Africa Growth Initiatives, Working Paper.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Peria, M.S.M. (2021) Banking Financing for SMEs: Evidence across Countries and Bank Ownership Types. *Journal of Financial Services Research*, **39**, 35-54. <http://dx.doi.org/10.1007/s10693-010-0085-4>
- Beer, W.L. (2016) Credit Unions & the Church. *The Japan Missionary Bulletin*, 229-238.
- Binks, M. and Ennew, C. (2018) The Impact of Service Quality and Service Characteristics on Customer Retention: Small Business and Their Banks in The UK. *British Journal of Management*, **7**, 219-230. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8551.1996.tb00116.x>
- Calice, P., Chando, V. and Sekioua, S. (2017) Bank Financing to Small and Medium Enterprises in East Africa: Findings of a Survey in Kenya, Uganda, Tanzania and Zambia. African Development Bank, Abidjan.
- Collins, D., Morduch, J., Rutherford, S. and Ruthven, O. (2019) Portfolios of the Poor. Princeton University Press, Princeton.
- EBRD (2004) SME Finance in the Early Transition Countries: The EBR's Experience. European Bank for Reconstruction and Development, London.
- European Commission (2011) Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs), SME Definition.
- Forkuoh, S. K., Li, Y., Affum-Osei, E. and Quaye, I. (2015). Informal Financial Services, A Panacea for SMEs Financing? A Case Study of SMEs in the Ashanti Region of Ghana.

American journal of Industrial of Industrial and Business Management, 5, 779-793.
<http://dx.doi.org/10.4236/ajibm> 2015.512075

Greif, A. (1989) Reputation Coalitions in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders. *Journal of Economic History*, 49, 857-882. <http://dx.doi.org/10.1017/S0022050700009475>

Gulong, P. N. (2012). The Role of Informal Financial Institutions on Socio-Economic Development of Mangu Local Government Area, Plateau, Nigeria: Unpublished B.Sc Project, Department of Sociology, University of Makurdi, Benue State, Nigeria.

Hermes, N., Lensink, R. and Mehrteab, H.T. (2006) Does the Group Leader Matter? The Impact of Monitoring Activities and Social Ties of Group Leaders on the Repayment Performance of Group Based Lending in Eritrea. *African Development Review*, 18, 72- 97. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8268.2006.00133.x>

Kelly, P. (2017) Business Angel Research: The Road Travelled and the Journey Ahead. In: Landstr,H.,Ed.,*Handbook of Research on Venture Capital*, Edward Elgar,Cheltenham, 315-331. <http://dx.doi.org/10.4337/9781847208781.00021>

Klein, D. (1997) Reputation: Studies in the Voluntary Elicitation of Good Conduct. University of Michigan Press, Ann Arbor.

International Finance Corporation (2011) SMEs Finance Policy Guide. IFC,Washington DC.

Irobi, N. C.(2008). Microfinance and Poverty Alleviation: A Case Study of Obazu Progressive Women Association Mbieri, Imo State-Nigeria. Uppsala: Department of Economics.

La Ferrara, E. and Milazzo, A. (2014) Customary Norms, Inheritance, and Human Capital: Evidence from a Reform of the Matrilineal System in Ghana.

300

Lee, S. and Petra, P. (2012) Financing from Family and Friends. Stern School of Business, New York University, New York.

Lehmann, E. and Neuberger, D. (2001) Do Lending Relationships Matter? Evidence from Bank Survey Data in Germany. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45, 339-359. S. K. Forkuoh et al. 792 [http://dx.doi.org/10.1016/S0167-2681\(01\)00151-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0167-2681(01)00151-2)

Moro, A., Fink, M. and Maresch, D. (2017) Reduction in Information Asymmetry and Credit Access for Small and Medium-Sized Enterprises. *Journal of Financial Research*, 38, 121-143. <http://dx.doi.org/10.1111/jfir.12054>

Moro, A. and Fink, M. (2023) Loan Managers' Trust and Credit Access for SMEs. *Journal of Banking & Finance*, 37, 927-936.<http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.10.023>

Mugenda, O. M. & Mugenda A. G., (2021). Research Methods, Nairobi African Centre for Technology Studies Press.

Muhamad, N. and Mizerski, D. (2017) The Constructs Mediating Religions' Influence on Buyers and Consumers. *Journal of Islamic Marketing*, 1, 124- 150.<http://dx.doi.org/10.1108/17590831011055860>

Nissanke, M. and Aryeetey, E. (2017) Institutional Analysis of Financial Market Fragmentation in Sub-Saharan Africa. A Risk-Cost Configuration Approach. Research Paper No. 2006/87.

Ojo M. (2024). "A Review and Appraisal of Nigeria's Experience with Financial Sector Reforms" CBN Research Department Occasional Paper No. 8 August.

Petersen, M. and Rajan, R. (2022) The Benefits of Lending Relationships: Evidence from Small Business Data. *Journal of Finance*, **49**, 3-37. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1994.tb04418.x>

Petersen, M. and Rajan, R. (2021) The Effect of Credit Market Competition on Firm-Creditor Relationships. *Quarterly Journal of Economics*, **110**, 407- 443. <http://dx.doi.org/10.2307/2118445>

Quaye, I. and Sarbah, A. (2018) Assessing Alternative Sources of Financing for Small and Medium Scale Enterprises in Ghana Case Study of Savings and Loans Companies (S&Ls) in the Greater Accra Region in Ghana. *International Journal of Advancements in Research & Technology*, **3**, 123- 136.

Rashid, M.Z. and Ibrahim, S. (2018) The Effect of Culture and Religiosity on Business Ethics: A Cross-Cultural Comparison. *Journal of Business Ethics*, **82**,907-917.<http://dx.doi.org/10.1007/s10551-007-9601-3>

Weller, E.C. (2017) Access Denied: Low-Income and Minority Families Face More Credit Constraints and Higher Borrowing Costs. Center for American Progress, Washington DC.

Yelwa, M. (2019). Informal Financial Sector and Financing of SMEs Enterprises: Empirical evidence from Niger State-Nigeria. PhD Thesis Deartment of Economics Usman Danfodiyo University, Sokoto-Nigeria.

Zecchini, S. and Ventura, M. (2019) The Impact of Public Guarantees on Credit toSMEs. *Small Business Economics*, **32**, 191-206. <http://dx.doi.org/10.1007/s11187-007-9077-7>.

**EFFECT OF JOB SATISFACTION ON SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION OF THE CALL CENTER INDUSTRY IN MOROCCO.,
FAS'TA ÇAĞRI MERKEZİ SEKTÖRÜNDE İŞ MEMNUNİYETİNİN HİZMET KALİTESİ VE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.**

ZOUHAIR OUHBAL

Master Business Administration

ABSTRACT

This research examines the impact of employee satisfaction on service quality and customer satisfaction in Moroccan call centers. By adapting the Sohail and Jang (2017) framework, this study incorporates dimensions such as work environment, growth opportunities, compensation and recognition, supportive supervision, and communication. Using a quantitative approach, data from 306 call center employees in Morocco revealed that employee satisfaction significantly impacts service quality, which mediates its impact on customer satisfaction.

The key findings assert employee satisfaction dimensions such as Work Environment, equipped with resources, and Growth. Opportunities for improvement are positively affecting service quality and customer satisfaction. However, the contrary has been shown for supportive supervision and leadership and communication. Surprisingly, the compensation and recognition are not statistically significant in predicting service quality and customer satisfaction.

This study underscores the value of employee satisfaction in driving organizational outcomes and highlights the importance of employee-centered strategies. Recommendations for improving service delivery in labor-intensive sectors are provided, offering practical insights for enhancing service quality and customer satisfaction.

Key words: Employee satisfaction, service quality, customer satisfaction, work environment.

ÖZET

Bu araştırma, çalışan memnuniyetinin hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini Fas'taki çağrı merkezlerinde incelemektedir. Sohail ve Jang (2017) çerçevesi uyarlanarak, bu çalışma iş ortamı, gelişim fırsatları, tazminat ve takdir, destekleyici liderlik ve iletişim gibi boyutları içermektedir. Nicel bir yaklaşım kullanılarak, Fas'taki 306 çağrı merkezi çalışanından elde edilen veriler, çalışan memnuniyetinin hizmet kalitesini önemli ölçüde etkilediğini ve bu etkinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini aracılık ettiğini ortaya koymuştur.

Ana bulgular, kaynaklarla donatılmış iş ortamı ve gelişim fırsatları gibi çalışan memnuniyeti boyutlarının hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ancak, destekleyici liderlik ve iletişim için tam tersi bir durum gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, tazminat ve takdirin hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini öngörmede istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sürpriz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, çalışan memnuniyetinin kurumsal sonuçları yönlendirmedeki değerine vurgu yaparken, çalışan odaklı stratejilerin önemini de vurgulamaktadır. İş gücü yoğun sektörlerde hizmet sunumunun iyileştirilmesine yönelik öneriler sunarak, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik pratik içgörüler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çalışan memnuniyeti, hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, çalışma ortamı.

ALMOND DISCUSSIONS ON SOCIAL MEDIA: SOCIAL AND LEGAL REALITY
SOSYAL MEDYADA NAFKA TARTIŞMALARI: TOPLUMSAL VE HUKUKSAL
GERÇEKLİK

Muhammet FIRAT¹ Ali ER²

¹ Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
Elâzığ/Türkiye, ORCID: 0000-0002-2447-1427

¹ Balıkesir İcra Mahkemesi Hâkimi, Fırat Üniversitesi SBE Sosyoloji Bölümü Yüksek
Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0009-0005-3717-3487

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de boşanma davalarında uygulanan yoksulluk nafakasına ilişkin normlar, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’na (TMK) dayanarak incelenmiştir. TMK'ya göre, boşanma nedeniyle yoksulluğa düşen taraf, daha ağır kusurlu olmamak kaydıyla geçimini sağlayabilmesi için diğer tarafın mali gücü oranında süresiz olarak nafaka talep edebilir. Ancak, bu düzenleme hakkındaki en yoğun tartışma, "süresiz" ibaresinin adil olup olmadığı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızda sosyal medya üzerinde, özellikle 2024 yılında etkileşim sağlayan ve bir yargı kararına yer verilen nafaka tartışmalarının sosyolojik ve hukuki bağlamda analizine odaklanılmıştır. Araştırmada, sosyal medya platformu (X) üzerinde, nafaka ile ilgili en çok etkileşim alan ve içinde bir yargı kararının bulunduğu paylaşım seçilerek içerik analizi yapılmıştır. Bu paylaşımın gelen yorumlar üzerinden, nafaka mağdurlarının yaşadıkları mağduriyetler ve yargı kararlarına yönelik eleştiriler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, toplumsal algının hukuki açıdan gerçeği ne derece yansıttığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları, söz konusu paylaşımların hukuksal ve olgusal açıdan eksik bilgi taşıdığı ve hukuki gerçekliği yansıtmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, paylaşımlara yapılan yorumlarda, dezenformasyon içeren yorumların daha fazla taraftar topladığı gözlemlenmiş, bu durumun toplumsal gerçekliği nasıl çarpıttığı ve hakikatin nasıl önemsizleştiği vurgulanmıştır. Çalışma, sosyal medyanın, hukuki ve toplumsal gerçeklik üzerindeki etkisini tartışarak, gerçeğin çarpıtılmasının ve dezenformasyonun toplumsal algılar üzerindeki yıkıcı etkilerini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, bu araştırma, toplumsal ve hukuksal bağlamda nafaka tartışmalarının nasıl şekillendiğini, sosyal medya aracılığıyla yayılan yanlış bilgilerin toplumsal gerçeklik algısını nasıl şekillendirdiğini anlamaya yönelik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: yoksulluk nafakası, boşanma, sosyal medya, toplumsal algı, hukuksal gerçeklik

Abstract

In this study, the norms regarding alimony applied in divorce cases in Turkey were examined based on the Turkish Civil Code No. 4721 (TMK). According to the TMK, the party who falls into poverty due to divorce may request alimony indefinitely in proportion to the financial strength of the other party in order to provide for his/her living, provided that he/she is not at greater fault. However, the most intense debate on this regulation focuses on whether the phrase "indefinitely" is fair or not. In this context, our study focuses on the sociological and legal analysis of alimony discussions that gained interaction on social media, especially in 2024, and

included a court decision. In the study, a content analysis was conducted by selecting the most interacted post on social media platform (X) regarding alimony and containing a court decision. The grievances experienced by alimony victims and criticisms towards court decisions were examined in detail through the comments on this post. In addition, it was attempted to determine what extent social perception reflects reality from a legal perspective. The findings of the study revealed that the posts in question contained incomplete information in terms of legal and factual aspects and did not reflect legal reality. However, it was observed in the comments made on the posts that comments containing disinformation gained more supporters, emphasizing how this situation distorted social reality and how the truth became unimportant. The study discusses the impact of social media on legal and social reality, revealing the destructive effects of distortion of reality and disinformation on social perceptions. As a result, this research makes an important contribution to understanding how alimony discussions are shaped in a social and legal context, and how false information spread through social media shapes social perception of reality.

Keywords: poverty alimony, divorce, social media, truth, social perception, legal reality
In the study, a content analysis was conducted by selecting the most interacted post on social media platform (X) regarding alimony and containing a court decision.

1. GİRİŞ

Aile kurumu, toplumsal yapının temel taşlarından biri olarak, bireysel ve toplumsal sorunların çoğu zaman kaynağına işaret etmektedir. Bu sebeple aile kavramı hem hukuki hem de sosyolojik boyutlarıyla ele alınmayı gerektirir. Türk Hukuk Sistemi içinde yer alan Aile Hukuku hükümleri, özellikle boşanma davalarında verilen kararlar, aile kurumunun önemi göz önünde bulundurulduğunda, dezenformasyondan arındırılması gereken en temel meselelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Zabun, 2009, s.98). Özellikle yoksulluk nafakasına ilişkin düzenlemelerin toplumda tartışmalara sebep olduğu, bu bağlamda Türk Medeni Kanunu'nun (4721 sayılı Kanun) "yoksulluk nafakası" başlığı altında yer alan süresiz nafaka hükmünün adil olup olmadığı konusundaki görüş ayrılıklarının öne çıktığı gözlemlenmiştir (Akıntürk & Ateş, 2024 s.193). Bu tartışmalar, yargı kararları ve yasal düzenlemelerle sınırlı kalmayıp sosyal medya platformlarında geniş yankı bulmakta; bu durum, hukuka duyulan güveni zedeleme riski taşımaktadır. Hakikatin önemsizleştiği günümüz toplumunda, nesnel gerçekler yerine inançlar ve duyguların ön plana çıkmasıyla hakikatin giderek önemini yitirdiği; bu bağlamda sosyal medyada nafaka konusundaki dezenformasyonun, yargıya yönelik olumsuz algıların oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Bozovalı, 1990, s.76). Özellikle gri propaganda olarak adlandırılan manipüle edilmiş bilgilerin yayılımı, toplumsal adalet anlayışının zayıflamasına yol açmaktadır.

Nafaka özelinde literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların büyük bir kısmının hukuki çerçevede gerçekleştiği; sosyo-hukuki yaklaşımların ise sınırlı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların özellikle sosyal medya üzerinden yürütülen kadın karşıtlığı veya muhafazakârlık ekseninde şekillenmektedir. Bu çalışma, nafaka tartışmalarına ilişkin paylaşımların hukuki gerçeklik ile örtüşüp örtüşmediğinin ve toplumda adalet duygusuna etkilerinin incelemesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

2. YOKSULLUK NAFKASI İLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

2.1. Türk Hukukunda Yoksulluk Nafakası

Boşanma sonrası tarafların maddi gereksinimlerini tek başlarına karşılamaları yerine diğer tarafın desteği ile yaşamlarını sürdürmeleri, birçok hukuk sisteminde olduğu gibi Türkiye'de de kabul görmüştür. Bu yaklaşımın temelinde, toplumsal yapının temel taşı olan ailenin ve özellikle çocukların korunması yatmaktadır. Türk Dil Kurumu, "nafaka"yı "geçim için gerekli

şeylerin bütünü, birinin geçindirmekle yükümlü olduğu kişilere mahkeme kararıyla bağlanan aylık" olarak tanımlamaktadır.

Boşanma davalarının mali sonuçları arasında tazminat, alacak hakları ve nafaka yer almakta olup, Türk Medeni Kanunu'nun 175. maddesi, "*Boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır olmamak şartıyla diğer tarafın mali gücü oranında süresiz nafaka talep edebilir. Nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz*" hükmünü içermektedir. Bu hüküm, kanunun ilk metninde yer almamış; 1926-1988 yılları arasında nafaka süresi bir yıl ile sınırlı iken, 1988 yılında yapılan değişiklikle süresiz nafaka düzenlemesi yürürlüğe girmiştir (Belgesay, 1944). Türk Hukuk tarihinde aile hukuku bağlamında ilk kez nafaka ile ilgili normatif bir düzenleme olma özelliğine sahip 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesinde belirtilmiştir. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu İsviçre'den iktibas edilmiştir (Deren Yıldırım, 1996). Son olarak 2002 tarihinde yürürlüğe konulan 4271 sayılı kanunun 175. madde hükmü bugün de halen yürürlükte dir.

Anayasa Mahkemesi, 2012 yılında "süresiz" ibaresinin iptali için yapılan başvuruyu reddetmiş; bu ibarenin "ömür boyu" değil, "şartları taşıdığı sürece" anlamına geldiğini ve düzenlemenin sosyal devlet ilkesi gereği ahlaki değerler ve sosyal dayanışma ilkelerine dayandığını belirtmiştir. Kadın emeğinin ev içi çalışmalarının ekonomik faaliyet sayılmaması, bu emeği görünmez kılmakta; kadınların daha çok kayıt dışı, güvencesiz ve düşük gelirli işlerde çalışmaları da bu durumu pekiştirmektedir (Memiş & Özay, 2011, s.256).

Nafaka miktarının belirlenmesinde, öğretide ve Yargıtay kararlarında, lehine nafakaya hükmedilen tarafın yoksulluktan kurtulmasını sağlayacak bir miktarın esas alındığı ifade edilmektedir. Yargıtay, yoksulluğu "*insanca yaşayıp geçinme olasılığını sağlamayacak düzeyde olma*" şeklinde tanımlamış ve bir kararında yeme, giyinme, barınma, sağlık, ulaşım, kültür gibi bireyin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeyde geliri olmayanları yoksul kabul etmenin yerinde olacağını belirtmiştir (Gençcan, 2023, s.397).

Türk Medeni Kanunu'nun 176/3 ve 4. fıkraları, yoksulluk nafakasının ödenme ve sona erme şartlarını düzenlemektedir. Buna göre, irad biçiminde ödenen nafaka, alacaklı tarafın yeniden evlenmesi, taraflardan birinin ölümü, fiilen evli gibi yaşaması, yoksulluğun ortadan kalkması ya da haysiyetsiz bir hayat sürmesi hâlinde kendiliğinden veya mahkeme kararıyla kaldırılabilir. Tarafların mali durumlarındaki değişiklikler veya hakkaniyetin gerektirdiği durumlarda nafakanın artırılması ya da azaltılması kararlaştırılabilir. Ayrıca, hâkim, talep hâlinde, nafakanın gelecekteki miktarını tarafların sosyal ve ekonomik durumlarına göre belirleyebilir (Gençcan, 2023, s.393).

Yargıtay, hakkaniyet ilkesini gözeterek nafaka miktarını tayin ederken, evlilik birliği sırasında ortak yaşam giderlerine eşlerin mali güçleri ve yaşam standartları doğrultusunda katkıda bulunmasını dikkate almıştır. Kanun koyucu, bu standartların altına düşüldüğünde bunun yoksulluğa neden olabileceğini yorumlamıştır. Türk Medeni Kanunu'nun, İsviçre Medeni Kanunu temel alınarak hazırlanmış olmasına rağmen, İsviçre'de nafakanın süreli düzenlenmesine karşın Türkiye'de süresiz düzenlenerek farklı bir hüküm benimsendiği belirtilmektedir (Çeker, 2015).

Yoksulluk nafakasına talep hakkı için öncelikle nafaka alacaklısının boşanma nedeniyle yoksulluğa düşeceğini ispatlaması gerekmektedir. Ancak kanunda "yoksulluğa düşme" kavramı açıklanmamış olup, bu durum ekonomik ve sosyolojik boyutlarıyla uygulayıcılar tarafından yorumlanmaktadır. Nafaka miktarının, borçlunun mali gücüyle orantılı belirlenmesi gereklidir; kendi geçimine ancak yeten borçlu aleyhine nafakaya hükmedilemez. Nafaka borçlusunun yan gelirleri de detaylıca incelenmelidir (örneğin kira geliri olup olmadığı gibi).

Türk Medeni Kanunu'nun 175. maddesine göre nafaka, toptan veya durumun gereklerine göre irat biçiminde ödenebilir. İrat biçiminde hükmedilen nafaka, nafaka alacaklısının ölümü veya yeniden evlenmesi hâlinde kendiliğinden sona erer. Yoksulluk nafakası talebi için, boşanmanın genel veya özel bir nedene dayanması fark etmeksizin kümülatif şartların sağlanması gerekmektedir. Örneğin, zina nedeniyle boşanma hâlinde dahi, Yargıtay kararlarında eşlerin eşit kusurlu olması durumunda nafakaya hükmedilebileceği belirtilmiştir. Bu durum, nafaka ile tazminatın farklı kurumlar olduğunu göstermektedir; çünkü nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz.

Kanunda, nafakanın kendiliğinden ortadan kalkmayacağı, ancak belirli hâllerde dava açılarak kaldırılabilceği belirtilmiştir. Bu durumlar arasında nafaka alacaklısının evlenmeksizin fiilen evliymiş gibi yaşaması, yoksulluğun ortadan kalkması veya haysiyetsiz bir hayat sürmesi yer almaktadır. Geçici nitelikteki gelirlerin süreklilik arz etmediği sürece nafakanın kaldırılmasının mümkün olmadığı da vurgulanmaktadır. Ayrıca tarafların ekonomik durumlarının değişmesi hâlinde nafakanın artırılması veya azaltılması için dava açılabilir; nafaka borçlusunun yeniden evlenmesi hâlinde mali gücün azalacağı gerekçesiyle nafakanın indirilmesi uygun görülmektedir.

2.2. Yabancı Hukukta Yoksulluk Nafakası

Almanya'da nafaka süreli ve süresiz olarak düzenlenmiş olup, yaş, sağlık durumu, iş, eğitim ve çocuk gibi kriterler gözetilerek hakkaniyet çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nafaka alacaklısı meslek edinmekle yükümlü kılınmış; evlilik süresinin nafaka kararlarında dikkate alınmasına yönelik bir düzenleme bulunmamakla birlikte, Alman Federal Mahkeme içtihatları kısa (iki yıldan az) ve uzun (on yıldan fazla) süreli evlilik ayrımı yapmaktadır (Burcuoğlu, 1982).

İsviçre'de evlilik süresine göre nafaka miktarı belirlenmekte olup, beş yıldan kısa süren evliliklerde daha düşük nafaka öngörülürken, 18 aydan kısa süren evliliklerde nafakaya hükmedilmemektedir. İsviçre Medeni Kanunu'nun 125/2. maddesi, nafaka belirlenirken iş bölümü, evlilik süresi, evlilikteki yaşam standartları, tarafların yaşı, sağlık durumları, gelirleri ve mal varlıkları gibi unsurların dikkate alınmasını düzenlemektedir (Alangoya, 2012).

Türk Medeni Kanunu'nda nafaka alacaklısının nafaka borçlusuna yönelik haksız fiil veya suç işlenmesi hâlinde nafakanın kaldırılması yönünde bir düzenleme yer almazken, İsviçre Medeni Kanunu'nun 125/3. maddesi bu duruma ilişkin açık hükümler içermektedir. İsviçre'de ağır bir suç işlenmesi hâlinde nafaka talebinin reddedilmesi öngörülmektedir (Çeker, 2015).

Fransa'da nafaka yalnızca bir defaya mahsus toptan ödenmekte; Hollanda'da ise evlilik süresi dikkate alınarak nafaka düzenlenmektedir. ABD'de nafaka, eşlerin maddi destek yükümlülüğü kapsamında evlilik süresine göre belirlenmektedir. Suudi Arabistan'da ise boşandıktan sonraki ilk üç aylık süre içinde kadının nafaka talep etme hakkı bulunmaktadır.

3. TOPLUMSAL ADALET ALGISI VE SOSYAL MEDYA

Günümüzde sosyal medya, bireylerin fikirlerini yaymak ve toplumsal algıyı şekillendirmek adına güçlü bir araç haline gelmiştir. Mobil iletişimin artmasıyla, toplumun iletişim biçimleri değişmiş ve sosyal medya, kullanıcıların iki yönlü iletişim kurmalarını sağlayarak daha dinamik ve yoğun bilgi akışına yol açmıştır (Giddens, 2012, s.83). Ancak, bu hızlı bilgi akışı, sosyal medya platformlarında yayılan bilginin doğruluğunu sorgulamayı zorlaştırmakta ve bunun sonucunda toplumsal adalet algısında sapmalar meydana gelebilmektedir (Dönmezçelik, 2019, s.99).

Sosyal medya, bilgi kirliliği ve dezenformasyonun hızla yayıldığı bir platform olmasının yanı sıra, toplumsal adaletin yanlış anlaşılmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Özellikle, adli olaylara dair yayılan yanlış yorumlar veya manipüle edilmiş içerikler, toplumda hukukun ve adaletin doğru işlediğine dair güveni zedeler (Bayer, 2024, s.174). Bu bakımdan sosyal medya, günümüzde adaletin algılanışını derinden etkileyen bir platformdur. Burada paylaşılan içerikler, toplumsal adaletin yanlış anlaşılmasına neden olabilir. Sosyal medyanın içerik üreticilerinin kullanıcıların eğilimlerine göre tasarımlar yapması, kamuoyunun düşüncelerini şekillendirme sürecini hızlandırmaktadır (Le Bon, 2016, s.124). Medyanın kitlelerin neyi düşünmeleri gerektiği konusunda belirleyici olmasa da, hangi konuda düşünmeleri gerektiğini belirleme konusunda oldukça etkilidir (Milburn, 1998, s.232). Bu etkileşim, toplumsal algıyı şekillendirerek, kamuoyunun adaletin doğru işlemeyle ilgili görüşlerini etkileyebilir.

Sosyal medya, günümüz toplumunda önemli bir bilgi kaynağıdır, ancak bu platformda yayılan haberler her zaman doğru olmayabilir. Adli olaylar hakkındaki dezenformasyon, toplumsal adalet algısını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, medya organlarının ve sosyal medya kullanıcılarının adli haberleri doğru bir şekilde sunmaları ve haberin tarafsızlığını korumaları büyük önem taşımaktadır. Adaletin doğru bir şekilde işlediği bir toplumda, yargı kararlarına yönelik eleştirilerin, yargı mensuplarını hedef alan suçlamalardan kaçınılması gerektiği de unutulmamalıdır.

Sosyal medyada yayılan yanlış bilgi, adaletin doğru işlediği algısının zedelenmesine ve toplumsal huzursuzluğa neden olabilir. Kullanıcılar, adaletin belirli gruplara göre şekillendiğine dair endişeler taşırken, yargıya yönelik eleştiriler de artmaktadır. Özellikle "adalet" kavramının toplumsal algısı, medyanın sunduğu haberlerin doğruluğuna ve tarafsızlığına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Medyanın ve sosyal medya kullanıcılarının, adli olaylar hakkında doğru ve objektif bilgi sunma sorumluluğu büyük bir önem taşımaktadır. Bu tür haberler, yalnızca yargının doğru bir şekilde işlemesine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda halkın yargıya olan güvenini pekiştirir.

Hukuk, toplumsal düzeni sağlamak için normatif bir sistem olarak işler. Durkheim, hukuku toplumsal düzenin sağlanmasında bir araç olarak görmüştür (Yüksel, 2012, s.90). Hukukun işleyişi, sistematik ve metodolojik bir yapıya sahiptir ve yargı kararları da bu normlara uygun olarak belirleyici emsal niteliği taşır (Akbaş, 2012, s.180; Yüksel, 2012, s.95). Bununla birlikte, hukukun katı ve sistematik yapısı, tarihsel süreçte eleştirilmiştir (Yüksel, 2012, s.80)

Sosyal medya, geleneksel medya organlarının gerisinde kalmadan adli olayları hızla yayabilmektedir, bu da toplumsal algıyı manipüle edebilir (Doruk, 2015, s.25). Bu bağlamda, sosyal medya kullanıcıları ve medya organları, adli olayları doğru ve tarafsız bir şekilde sunarak toplumun doğru bilgiye ulaşmasını sağlamalıdır. Aksi takdirde, yanlış bilgi ve manipülasyonlar toplumsal çatışmalara ve adaletin yanlış algılanmasına yol açabilir (Gedikli, 2024, s.65).

Sonuç olarak, sosyal medya, toplumsal adalet algısını şekillendiren önemli bir araç olmakla birlikte, dezenformasyonun yayılma hızını artırmakta ve toplumda adaletin yanlış anlaşılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, medya okuryazarlığının artırılması ve doğru bilgilere erişimin sağlanması, toplumsal huzurun korunması ve adaletin doğru bir şekilde algılanabilmesi için kritik bir öneme sahiptir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEKNİĞİ

Bu araştırma, sosyal medya platformlarında yayımlanan adli içerikli haberlerin kullanıcılar tarafından doğru anlaşılma düzeyini ve bu haberlerin doğruluğunun toplumdaki adalet algısı üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışma, kullanıcıların haberle ilgili sorgulama yapıp yapmadıklarını, bilgi düzeylerini ve bu durumun hukuka duyulan güveni nasıl etkilediğini

analiz etmiştir. Sosyal medyada yer alan haberlerin doğruluğu ve etkisi, yanıltıcı ya da eksik bilgilerle manipüle edilebilmekte, bu da dezenformasyon yaratma riskini artırmaktadır. Dezenformasyon, etkileşim amacı güderek bile alıcıların algılarını ve davranışlarını yönlendirebilir. Ertike (2009) ve Le Bon (2016), metinlerin açık anlamlarının yanında arkasındaki mesajın doğru şekilde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Weber'in metodolojisine göre anlamak, yalnızca olayların gözlemlenmesinden daha karmaşık bir süreçtir (Suğur, 2018). Sosyal medya, eksik ve önyargılı yorumların yayılmasıyla bireylerin algılarını etkileyebilir (Karaduman, 2015).

Araştırmanın odağında, sosyal medyada özellikle Twitter gibi platformlarda 2024 yılı boyunca yoksulluk nafakasına ilişkin yargı kararlarının yayımlandığı içerikler ve bu içeriklere yapılan yorumlar yer almaktadır. Bu platform, özellikle genç kullanıcılar tarafından sıklıkla kullanılan bir haber kaynağıdır. Araştırma kapsamında, en çok etkileşim alan bir paylaşım ve buna yapılan yorumlar seçilerek analiz edilmiştir (Arğın, 2021; Şimşek, 2019). Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak sosyal medya paylaşımlarındaki yorumlar incelenmiştir. İçerik analizi, adalet algısının toplumda nasıl şekillendiğini ve toplumsal düşüncelerin hangi temalar etrafında toplandığını anlamada etkili bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Araştırmada kullanılan kategorik içerik analizi tekniği, sosyal medya paylaşımlarını kategorilere ayırarak verileri sistematik bir biçimde değerlendirmeyi sağlamıştır (Erdoğan, 2012). Yorumlar, "habere inananlar", "habere inanmayanlar" ve ""haberi şüpheli bulanlar" kategorilerinde gruplandırılmış; tekrarlayan ve anlamlı temalar belirlenerek, ilgisiz yorumlar analizin dışında bırakılmıştır. Nitel analiz, öznel ifadelerin objektif bir biçime dönüştürülmesini ve içeriklerin sosyal gerçekliği yansıtmasını hedeflemiştir (Mayring, 2011).

Araştırma, sosyal medyanın yargı kararları üzerindeki etkisini ve toplumdaki adalet algısını nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Yanlış ve eksik bilgi verilmesi, toplumsal adalet algısını zedeleyerek hukuka duyulan güveni olumsuz etkileyebilmektedir (Arslan, 2020). Bu çalışma, adli haberlerin toplum üzerindeki etkisini analiz ederek sosyal medyanın sorumluluğu ve toplumsal davranışlar üzerindeki rolünü vurgulamaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu çalışma, sosyal medyada yoksulluk nafakası ile ilgili adli bir karar üzerine yapılan bir paylaşımın kullanıcılar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın odak noktası, paylaşımın alıcılar tarafından nasıl yorumlandığı ve toplumdaki adalet algısına etkilerinin analiz edilmesidir. Sosyal medya platformu "X"de, M.A. tarafından 26 Ekim 2024 tarihinde saat 22.19'da yapılan paylaşımın,

"Serengeti kırsalında boşanma. 21 yıllık evliliğinde 3 çocuğu olduğunu zanneden adam üç çocuğun da kendisinden olmadığını öğrenir ve boşanma davası açar. Serengeti Yüksek Mahkemesi kararı ile, aldatılan erkek kendisini aldatan kadın ve kendisinden olmayan çocuklara #Nafaka öder"

(https://pbs.twimg.com/media/Ga1t_jaWEAAmRD1?format=jpg&name=medium

https://x.com/arabul_mesut/status/1850255966069031388) şeklinde olduğu ve bu araştırmanın yapıldığı 03/02/2025 tarihi itibarıyla; 357,9 bin görüntüleme, 924 kez yeniden paylaşım, 83 kez alıntılama, 4.171 beğeni ve 224 yer işareti almıştır. Toplamda 331 yorum yapılmasına rağmen, tekrarlanan ve paylaşımın içeriğiyle ilgisiz yorumlar çıkarılarak 253 yorum analiz edilmiştir.

Yorum yapanların habere yaklaşımı şu şekilde dağılım göstermiştir:

- Habere inananlar: %80,3 (203 yorum)

- Habere inanmayanlar: %13,8 (35 yorum)
- Haberden şüphe duyanlar: %5,9 (15 yorum)

Habere inananlar (%80,3): 203 yorumun analizi, kişisel görüşlerin ve önyargıların çeşitliliğini ortaya koymuştur. Habere inanan 203 yorumun ayrıntılarında:

- 123 yorum kişisel görüşle birlikte habere inanmıştır.
- 13 yorumda yargı mensuplarına hakaret yer almıştır.
- 5 yorumda yargı mensuplarına beddua edilmiştir.
- 4 yorumda belirli bir kesime yönelmemiş “sinkaflı” ifade kullanılmıştır.
- 1 yorumda haberde anılan kararın suç işlemeye teşvik niteliğinde olduğu belirtilmiştir.
- 4 yorumda kararın kadına şiddete teşvik niteliğinde olduğu belirtilmiştir.
- 24 yorumda kararın kadın cinayetine teşvik niteliğinde olduğu belirtilmiştir.
- 8 yorumda adalete yönelik hakaret yer almıştır.
- 8 yorumda adalet çağrısı yapılmıştır.
- 3 yorumda ise haberde anılan kararın hem kadın cinayetine teşvik niteliğinde olduğu belirtilerek TBMM’ye ve yargı mensuplarına yönelik hakaret ifadesi kullanılmıştır.
- 4 yorumda siyasi eleştiride bulunulmuştur.
- 1 yorumda kadınlara yönelik hakarete bulunulmuştur.
- 2 yorumda dini inanca dayalı söylemde bulunulmuştur.
- 3 yorumda haberde anılan kararın kadınlara yönelik ayrımcılıktan kaynaklandığı ve erkek mağduriyetinin amaçladığı vurgulanmıştır.

Habere inanmayanlar (%13,8): 35 yorumun analizi, sorgulayıcı bir yaklaşımı ve açıklayıcı bilgileri ortaya koymuştur. Habere inanmayan yorumların ayrıntılarında:

- 20 yorum kişisel görüşle habere inanmadığını belirtmiştir.
- 9 yorumda haberdeki kararlar ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiştir.
- 4 yorumda gerçeğe dayalı kanıtlar sunulmuştur.
- 2 yorumda medyaya yönelik hakaret edilmiştir.

Haberdan şüphe duyanlar (%5,9): 15 yorumun analizi, nötr ve kararsız bir yaklaşımı göstermiştir. Şüphe ile yaklaşan yorumların ayrıntılarında:

- 8 yorum habere inanmayı daha olası bulmuştur.
- 2 yorum habere inanmayı daha az olası bulmuştur.
- 5 yorum nötr pozisyonda yer almıştır.

Hukuki bulguların incelenmesinde; tarafların 1997 yılında evlendikleri ve evlilik birliği içerisinde üç çocuğun dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. İstanbul 16. Aile Mahkemesi’nin 2016/451 Esas, 2017/280 Karar sayılı dosyası kapsamında, davacı tarafından terk hukuki sebebine dayanılarak boşanma davası açılmış; yargılama neticesinde tarafların boşanmasına karar verilmiştir. Bu karar 2017 yılında kesinleşmiştir. Boşanma davası sırasında davalının, çocukların biyolojik babalarının davacı olmadığına dair beyanda bulunması üzerine, davacı tarafından İstanbul 15. Aile Mahkemesi’nin 2017/213 Esas sayılı dosyası ile soybağının reddi

davası ikame edilmiştir. Adli Tıp Kurumu tarafından düzenlenen 30.05.2018 tarihli DNA analiz raporunda, çocukların biyolojik babalarının davacı olmadığı bilimsel olarak tespit edilmiştir. İlgili karar, 15.01.2019 tarihinde kesinleşerek hukuki sonuç doğurmuştur (Hukuki haber, 2018; CNN, 2018).

Dolayısıyla davacı, çocukların biyolojik babası olmadığını boşanma kararının kesinleşmesinden sonra ve ancak Adli Tıp Kurumu'nun raporu ile birlikte 2019 yılında öğrenebilmiştir. Bu durum, boşanma kararının verildiği 2017 yılında çocuklara ilişkin soybağına dair adli makamlarca verilmiş herhangi bir karar bulunmadığını göstermektedir. Nitekim iştirak nafakasına ilişkin hükümlerde tarafların kusur durumu dikkate alınmamakta, yalnızca velayet hakkının kendisine verilmediği ebeveynin nafaka yükümlülüğü doğmaktadır.

Araştırmamıza konu paylaşımında iddia edildiği gibi boşanma davasının, çocukların biyolojik babası olmadığını öğrenilmesinden sonra açılmadığı; aksine, terk sebebine dayanılarak daha önce açıldığı, çocukların biyolojik olarak davacıya ait olmadığını ise boşanma kararının kesinleşmesinden sonra, ayrı bir dava ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu veriler, sosyal medya kullanıcılarının haberin doğruluğunu sorgulama düzeylerinin düşük olduğunu ve dezenformasyonun adalet algısını nasıl etkileyebileceğini göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, sosyal medya platformlarında adli içerikli haberlerin nasıl yayıldığını ve bu yayılımın toplumsal adalet algısı üzerindeki etkilerini, yoksulluk nafakası örneği üzerinden analiz etmiştir. Araştırma bulguları, sosyal medya kullanıcılarının %80,3'ünün adalet kavramına yönelik olumsuz yorumlarda bulunduğunu, yargı mensuplarına yönelik hakaret, beddua ve kişisel suçlamalar içeren ifadelerin sıkça kullanıldığını ortaya koymuştur. Buna karşın, yalnızca %19,7'lik bir kesimin paylaşılan haberlere şüpheyle yaklaştığı ve içeriklerin doğruluğunu sorguladığı gözlemlenmiştir. Bu oran, sosyal medyada bilgi doğruluğu konusunda eleştirel düşüncenin yetersiz kaldığını ve dezenformasyonun etkili bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Aile hukuku kapsamında yer alan nafaka kararları gibi adli konuların, toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunu doğrudan etkilediği dikkate alındığında, bu tür konuların yanlış bilgi ve yorumlarla çarpıtılması, yalnızca bireysel algıları değil, toplumsal yapıyı da olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyal medyada hızla yayılan dezenformasyon, yargının tarafsızlığına yönelik şüpheleri artırmakta; bu da adalet sistemine olan güvenin sarsılmasına neden olmaktadır.

Araştırmada elde edilen veriler, sosyal medya platformlarında adaletle ilgili yanlış bilgi ve nefret söylemlerinin yaygınlaştığını; bu durumun ötekileştirme, kutuplaşma ve toplumsal gerilimleri tetiklediğini göstermektedir. Özellikle duygusal ve tepkisel dilin hâkim olduğu paylaşımlar, kamuoyunda yargı kararlarının nesnellikten uzak şekilde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya içeriklerinin denetimi ve dezenformasyonla mücadele, adalet sistemine olan güvenin yeniden inşası için hayati öneme sahiptir. Medyanın doğru ve tarafsız bilgi sunma sorumluluğu, yalnızca haber etiği açısından değil, aynı zamanda toplumsal barışın sürdürülebilirliği açısından da kritik bir gerekliliktir. Ayrıca medya okuryazarlığının geliştirilmesi, bireylerin bilgiye eleştirel yaklaşma becerisinin artırılması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, sosyal medya bireylerin adalet algısını şekillendiren güçlü bir araç haline gelmiş; ancak yanlış bilgi yayılımı yoluyla bu algıyı olumsuz etkileyen bir risk unsuru da taşımaktadır. Bu çalışmanın bulguları, sosyal medya kullanıcılarının büyük çoğunluğunun adli içeriklere sorgulayıcı yaklaşmadığını, bu durumun da adalet sistemine duyulan güveni zayıflattığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak daha geniş kapsamlı araştırmalar, dezenformasyonun

farklı hukuki alanlardaki etkilerini inceleyerek hem akademik hem de toplumsal düzeyde çözüm önerileri geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Adli Tıp Kurumu, 30.05.2018 tarihli DNA analiz raporu.

Akıncı, S. (2014). Siyasal katılım düzeyleri üzerine bir inceleme. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(33–34).

Akıntürk, T. (1977). Boşanmanın hukukî sonuçları. AÜHF 50. Yıl Armağanı, 175–204.

Akıntürk, T., & Ateş, D. (2024). *Türk Medeni Hukuku: Aile Hukuku (İkinci cilt, 25. baskı)*. Beta Yayınları.

Alangoya, Y. (2012). İsviçre’de yeni federal medenî usûl kanununa doğru. In M. Namlı (Ed.), Yavuz Alangoya makaleler (333–356). İstanbul.

Arslan, N. (2020). Ceza muhakemesinde sosyal medyanın etkisi. Dicle Adalet Dergisi, 4(1).

Bayer, J. (2024). Post-truth and post-trust: How to re-define trust in the judicial system and the media. ERA Forum, 25(2), 165–179.

Belgesay, M. R. (1944). Boşanma usûlü muhakemesi. In Ebül’ula Mardin’e Armağan (110–131). İstanbul.

Bozovalı, H. (1990). Mevzuattaki son değişikliklerle öğretilerde ve uygulamada Türk Medeni Hukukunda bakım nafakaları. Kazancı Hukuk Yayınları. Ankara

Burcuoğlu, H. (1982–1983). Alman hukukunda yeni boşanma sistemi ve bu sistem ışığında Türk boşanma hukukuna ilişkin bazı öneriler. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHF), 48(1–4), 113–140. İstanbul.

Çeker, Ö. (2015). İsviçre ve Türk hukuklarında anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılık sebebiyle boşanma. Hukuk Araştırmaları Dergisi. Erişim adresi: <http://www.kazanci.com/kho2/hebb/giris.htm>

Deren Yıldırım, N. (1996). Türk, İsviçre ve Alman Medeni Usul Hukukunda kesin hükmün subjektif sınırları. İstanbul.

Dönmezçelik, Ö. (2019). Twitter’da doğruluk ötesi konulu çalışma. In H. Hülür & C. Yaşın (Eds.), *Epistemolojik bir tartışma*, Ütopya Yayınları. Ankara.

Gedikli, A. T. (2024). Karşılaştırmalı hukukta yalan haberlerin önlenmesi ve uygulanabilecek yaptırımlar. Adalet Yayınevi. Ankara

Gençcan, Ö. U. (2023). Nafaka hukuku. Yetkin Yayınları. Ankara

Giddens, A. (2012). Sosyoloji (1. baskı). Kırmızı Yayınları. İstanbul.

İstanbul 15. Aile Mahkemesi, 2017/213 Esas sayılı soybağının reddi davası dosyası.

İstanbul 16. Aile Mahkemesi, 2016/451 Esas, 2017/280 Karar sayılı dosya.

Karadoğan Doruk, E. (2015). İknanın sosyal psikolojisi: Temel kavramlar ve kuramlarıyla. Derin Yayınları.

Karaduman, N. (2015). Popüler kültürün oluşmasında ve aktarılmasında sosyal medyanın rolü (Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi). Kayseri.

Koçak Turhanoglu, F. A., Suğur, N., Gönc Şavran, T., & Çetin, O. B. (2018). Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Le Bon, G. (2016). Kitleler psikolojisi (A. Çalışkanlar, Çev.). Olympia Yayınları.
- Marsden, C., Meyer, T., & Brown, I. (2020). Platform values and democratic elections: How can the law regulate digital disinformation? *Computer Law & Security Review*, 36,
- Memiş, E., & Özay, Ö. (2011). Ev içi uğraşlardan iktisatta karşılıksız emeğe: Türkiye üzerine yapılan çalışmalara ilişkin bir değerlendirme. In S. Sancar (Ed.), *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye’de feminist çalışmalar* (239–268). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, T. (2019). Instagram örneğinde sosyal medyada mahremiyetin ifşası. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 4(1).
- Waldenfels, B. (2010). Fenomenolojiye giriş (M. Keskin, Çev.). Avesta Yayınları
- Yurtlu, F., & Yıldız, O. (2023). Disinformation activities on social media platforms and responsibility in the context of criminal law: A case review on the Twitter platform. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(47), 789–804. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1148409>
- Yüksek, M., Avşar, Z., & Akbaş, K. (2012). *Hukuk sosyolojisi*. (1. baskı). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Zabun, B. (2009). Aile toplum ve eğitim. *Aile ve Toplum*, 5(17),
- “21 Yıl Evli Kaldı, 3 Çocuğunun Kendisinden Olmadığını Öğrendi”, *Hukuki Haber*, 17.12.2018. Erişim: <https://www.hukukihaber.net/21-yil-evli-kaldi-3-cocugunun-kendisinden-olmadigini-ogrendi> (E.T 18.04.2025)
- “21 Yıl Sonra 3 Çocuğunun da Kendisinden Olmadığını Öğrendi”, *CNN Türk*, Erişim: <https://www.cnnturk.com/turkiye/21-yil-sonra-3-cocugunun-da-kendisinden-olmadigini-ogrendi-898682> (E.T 18.04.2025)
- “Gerçeği 21 Yıl Sonra Eşine İtiraf Etti: 3 Çocuk da Senin Değil”, *DHA*, Erişim: <https://www.dha.com.tr/gundem/gercegi-21-yil-sonra-esine-itiraf-etti-3-cocuk-da-senin-degil-1615393> (E.T 18.04.2025)
- YouTube video içeriği: <https://www.youtube.com/watch?v=zUHt1KO2HCY> (E.T 18.04.2025)

**FEAR OF CRIME AMONG INDIVIDUALS LIVING IN THE CITY WITHIN THE
CONTEXT OF SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES**

**SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA KENTTE YAŞAYAN
BİREYLERDE SUÇ KORKUSU**

Muhammet FIRAT¹Yavuz DEMİRTAŞ²

**¹ Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
Elâzığ/Türkiye, ORCID: 0000-0002-2447-1427**

**² Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Psikiyatri Hemşiresi, Fırat Üniversitesi SBE
Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 009-0009-7936-7289**

Özet

Sanayi Devrimi sonrasında kentleşmenin artmasıyla birlikte birçok sorun ortaya çıkmıştır. Özellikle büyük nüfuslara ulaşan şehirler bu problemlerin temel kaynağı olmuştur. Bu sorunlardan toplumsal açıdan en önemlilerinden biri ise suç korkusudur. Suç mağduru olma endişesi veya korkusu olarak tanımlanan suç korkusu, toplumu derinden etkileyen karmaşık bir olgudur. Bu durum, zamanla bireylerde güvensizlik duygusunun artmasına ve psikolojik tahribatların oluşmasına neden olmaktadır. Bireyin yaşamını olumsuz etkileyen ve toplumsal düzeni bozan suç korkusu, özellikle kent yaşamında daha yoğun bir biçimde kendini göstermektedir. Yapılan araştırmalar, suç oranlarındaki artışın suç korkusunu artırdığını; ancak düşüşün bu korku üzerinde anlamlı bir azalma sağlamadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, suç korkusunun yalnızca suç oranlarına bağlı olarak değerlendirilemeyen bağımsız bir toplumsal sorun olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma hem birey hem de toplum üzerinde bu denli etkili olan suç korkusunun, kent merkezinde yaşayan bireylerdeki etkisini anlamak amacıyla yapılmıştır. Kentteki suç korkusunu incelemeyi amaçlayan bu araştırma, yapılan araştırmalar bağlamında tasarlanmıştır. Sonuçta suç korkusu seviyesi birçok faktör tarafından belirlenmektedir. Bu faktörlerin başında kent hayatı gelmektedir. Çünkü kent yaşamı, kendi içinde suçun oluşmasına zemin hazırlayan pek çok unsuru barındırmaktadır. Bunun dışında çevresel koşullar, göç, yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim seviyesi, suça maruz kalma olasılığı, geçmiş deneyimler, denetim mekanizmaları, ırk ve kültürel inanışlar gibi etkenler de suç korkusunun düzeyinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Suç, Korku, Suç Korkusu, Kent, Kent ve Suç Korkusu

Abstract

With the increase in urbanization after the Industrial Revolution, many problems have emerged. Especially cities that have reached large populations have been the main source of these problems. One of the most important of these problems from a social perspective is the fear of crime. Defined as the concern or fear of being a crime victim, fear of crime is a complex phenomenon that deeply affects society. Over time, this situation causes an increase in the sense of insecurity in individuals and the formation of psychological damage. Fear of crime, which negatively affects the life of the individual and disrupts the social order, manifests itself more intensely, especially in urban life. Studies have shown that the increase in crime rates increases the fear of crime; however, the decrease does not provide a significant decrease in this fear. This situation shows that fear of crime should be considered as an independent social problem

that cannot be evaluated only depending on crime rates. This study was conducted to understand the effect of fear of crime, which has such an impact on both the individual and the society, on individuals living in the city center. This research, which aims to examine the fear of crime in the city, was designed in the context of the studies conducted. As a result, the level of fear of crime is determined by many factors. The most important of these factors is urban life. Because urban life contains many elements that pave the way for crime. In addition, environmental conditions, migration, age, gender, economic status, education level, possibility of exposure to crime, past experiences, control mechanisms, race and cultural beliefs also play an important role in determining the level of fear of crime.

Keywords: Crime, Fear, Fear of Crime, City, City and Fear of Crime

1.GİRİŞ

Suç; toplumda yürürlükte olan ceza kanunlarının ihlal edilmesi olarak tanımlanır (Yüksel, 2019: 4-5). Aynı zamanda toplumsal bir sapma biçimi olan (Tunç, 2008: 11; İçli,2007:22) ve hem bireye hem de topluma belirli ölçülerde zarar veren suç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu kabul edilmektedir. Çünkü en eski teolojik metinlerde dahi dünyaya gelmiş ilk insanın çocuklarından birini suç işlediğine yer verilir. Bu şekilde insanlık tarihiyle paralel bir şekilde ilerleyen suç oranları, zaman içerisinde daha çok toplumsallaşan ve beraber yaşayan insanların sayısının artmasıyla arttığı görülmektedir. Özellikle kent hayatlarında bu oran daha da artmıştır.

Suç oranlarının artmasıyla beraber insanlarda suça dair korku oluşmaya başlamıştır. Korku; bireyin gündelik yaşamının hepsini (duygu, algı, ilişkiler ve tutumlar) etkileyen temel duygulardandır. Bundan dolayı korku duygusunun olmadığı bir toplum veya insandan söz edilemez. Ancak insanların korku düzeyleri birbirine farklılık gösterir. Kimi insan açlık veya susuzluktan korkarken kimisi yılan, fare ve böcekten korkar. Kimisi de suç veya suçla ilişkilendirilmiş sembollerden korkar. Suç ya da suçla alakalı sembollere karşı kişinin geliştirmiş olduğu suç korkusu her ne kadar sadece bireyi kapsayan psikolojik veya kriminolojik yönü ağır basan bir olgu olarak kabul edilse de sosyolojik boyutu da olan bir olgudur (Yazgan, 2019: 67). Diğer taraftan kendini koruma içgüdüsüne dayanan korku, suç ile karşı karşıya kalmış insanlarda tabii iyi bir refleks olarak oluşur. Bu durum kişinin suça maruz kalmaktan korkmasıdır. Yani suç korkusudur.

Suç korkusu da tıpkı suç gibi insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ancak bu olgunun bilimsel olarak bir araştırma konusu olması ve politik bir gündem maddesi haline gelmesi yeni sayılır (Yazgan, 2019: 67). Yani onun toplumsal bir olgu olarak toplumun tamamını etkilemesi çok daha sonraları hem suçların hem de kent oranlarının arttığı dönemde gerçekleşmiştir. Çünkü bu dönemlerde hem suç hem de kent oranlarının pik değere ulaşmıştır. Bunlar da doğal olarak suç korkusunu arttırmıştır.

2.KENT VE SUÇ KORKUSU

Suç korkusuyla alakalı tarih içerisinde pek çok tanım yapılmış ve çeşitli şekillerde ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak literatürde suç korkusuyla alakalı tam bir konsensüs sağlanamamıştır (Fırat, 2023; 1475). Suç korkusunun tanımına bakılacak olunursa suç korkusu, bireylerin suçlara karşı aniden ve düşünmeyerek geliştirdikleri bir tepkidir (Pain, 2000: 367; Çardak, 2012: 27). Ayrıca bu tepki, şiddet içerikli bir suçun gerçekleşme olasılığına ve fiziksel zarara karşı verilen duygusal bir tepkidir (Covington ve Taylor, 1991: 231). Diğer taraftan suç korkusu; suça maruz kalma korkusu, endişesi ya da güvende hissedilmeme durumudur (Erkan, 2015: 401). Suç korkusunda birey suçtan kaynaklı kendi güvenliğini tehlikede görmekte ve güvensizlik duygusuna kapılmaktadır (Ömeroğlu, 2012: 334; Ataç, 17). Suç korkusu ile alakalı tanımlar bu şekilde çeşitlenirken literatürde en çok kabul görülen tanımlardan birini Ferraro yapmıştır.

Ferraro suç korkusunu, "bir kişinin suça ya da suç ile ilişkilendirdiği sembollere karşı geliştirdiği bir duygusal korku ve endişe reaksiyonu" olarak tanımlamıştır (Ferraro, 1995; Erdem, 2015: 252).

Suç korkusu bu şekilde tanımlanırken kent ile suç arasındaki ilişki eski çağlardan beri gündeme getirilmiştir. Eski çağlardan bu yana kent, kırsala göre suçun daha çok olduğu bölge olarak kabul edilmiştir. Hatta eski çağlardan beri kent (şehir) kavramı günahla irtibatlandırılmıştır (Karasu, 2012: 178). Çünkü kentte kargaşa ve toplum dışı davranışlar yaygın olarak görülür. Kentlerdeki kalabalık nüfus yapısı, farklı kimliklerdeki insanları barındırması, toplumsal denetimin yetersizliği ve ekonomik kaynakların bolluğu gibi etkenler kentleri suç işlemek için elverişli alanlar haline getirmektedir. Hatta suçların dağılımına bakıldığında özellikle bazı suçların kentsel alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Suç, kırsal alanda da işlenmesine rağmen kentsel alanlarda bu oranın daha fazla olduğu görülmektedir. Mevcut suç istatistiklerine bakıldığında da özellikle mala yönelik suçlar kentlerde çok daha yoğun olarak işlenmektedir (Sipahi, 2016: 25). Hatta bu durum kentin nüfusu artıkça artmaktadır. Bu durum kent kavramının suçla irtibatını incelemeyi zorunlu hale getirmektedir. Bundan dolayı kent- suç ilişkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır.

Kentler kırsalın aksine birbirlerine yabancı insanların bir arada olduğu yaşam alanları olarak öne çıkmaktadır. Yabancılarla bir arada yaşamak, genellikle güvenli hissedilmeyi engelleyen bir durum olarak görülmektedir. Uzmanların büyük çoğunluğu (Furedi, 2017:181; Dolunay ve Gülver, 2020: 37) "yabancılar ve riskler karşısında duyulan korkunun, güvenin azalmasıyla doğru orantılı" olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda suç korkusu, yabancı insanların bir arada bulunduğu kentsel yaşam için önemli bir sorun alanı teşkil etmektedir. Özellikle hızlı kentleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni ve sağlıklı kentsel mekânlar kendilerine has sorunları da beraberinde getirmişlerdir. Bu açıdan kentlerin mekânsal damgalanma, yoksulluk, dışlanma, göç, sosyal düzensizlik gibi suçu arttıran unsurları barındırması, kentsel yaşam alanlarının toplumsal güvensizlik oluşturmasına neden olmakta ve sakinlerinde suç korkusunu pekiştirmektedir. Kentlerde daha çok "tehlikeli ve tekinsiz" olarak addedilen bu tür mekânların suç, güvensizlik ve tehlike bağlamında algılanması suç korkusunun kentlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Böylece bu yaşam alanları zamanla, suçun ve suç korkusunun zirve yaptığı mekânlar olarak kentlerin bir parçası haline gelmektedir.

Kent kavramının sürekli suçla beraber anılmasının en temel sebeplerinden biri kentin suç işlemeye daha müsait olması ve kentteki suç oranlarının kırsala göre daha yüksek olmasıdır. Ayrıca kentin yapısı suç seviyesini de artırmaktadır.

Örneğin ABD'de yapılan bir araştırmada elde edilen sonuca göre yerleşim yeri büyüdükçe suç oranının arttığı gözlemlenmiştir (Karasu, 2012: 179). Bu çalışmada yerleşim yeri ve nüfus yoğunluğu fazla olan kentlerin az olanlara göre suç oranının daha fazla olduğunu tespit edilmiştir. Hatta 2006'da ABD'den işlenen suçların %95'ini büyük kentlerde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Avrupa'nın nüfusu 1 milyonu aşan kentlerde işlenen suç oranı, nüfusu 100. 000'in altında olan kentleri göre 4 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kent ile suç arasındaki bağlantıyı açıklayan önemli verilerdir (Karasu, 2008: 264; www.homeoffice.gov.uk. report123, 2. 6. 2007). Yerleşim yerinin büyümesiyle suç oranlarındaki artış kentteki suç oranlarının fazla olmasını daha iyi açıklamaktadır. Bu durum suçla mekânın hatta o mekânın büyüklüğünün ve nüfusunun irtibatlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca suçun önlenmesini amaçlayan coğrafi profillemeye ve suç haritaları gibi çeşitli sistemlerin kullanılması da suçla mekânın ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ancak kentleşmenin her zaman ve mutlak anlamda suçla sebep olacağını söylemek de zordur (Gökulu, 2011: 215). Çünkü kentleşmeyi suçun asıl sebebi saymak pek mantıklı değildir. Ayrıca suçun sadece kentte irtibatlı olmadığı yapılan birçok araştırma da ortak konulmuştur.

Çünkü suç oranının birçok etkenle ilişkisi tespit edilmiştir. Bunlar; işsizlik, ırk, yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet... vb. etkenlerdir (Karasu, 2012: 180). Çünkü eğer kent mutlak manada suçla sebep olsaydı ve suçun sebebi sadece kentle açıklansaydı kırsal alanlarda suçun işlenmesi mümkün olmazdı. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Bundan dolayı kent, suçun mutlak sebebi sayılmaz. Ancak kent suçun mutlak sebebi olmasa dahi kentte suçla sebep olan etkenlerin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Yani suç her ne kadar kent gibi tek bir sebebe indirgenmeyecek bir olgu olsa da sağlıklı kentleşme ortamında ortaya çıkan olumsuzluklar daha fazla suç oranını doğurmaktadır (Gökulu, 2011: 224). Suç ile ilgili eski çalışmalardan günümüze kadar olan pek çok çalışma suç ile kent yapısı çokça irtibatlandırılmıştır. Suç ile ilgili ilk çalışmaları yapan Durkheim de suç ile mekân irtibatını kurmaya çalışmıştır. Zaten suçu ilkin bir fenomen olarak Durkheim ortaya atmıştır. Bundan dolayı Durkheim, suç sosyolojisinin babası olarak bilinir. Özellikle organik dayanışmalı toplum modelinde kentsel yapıya gönderme yapan Durkheim, kentsel yaşamı açıklarken “Anomi” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram özellikle Chicago ekolünün suç olgusu üzerinde anahtar rolü oynamıştır. Chicago ekolü; canlı varlıkları, yaşadıkları ortam ile ilişkileri bağlamında inceleyerek, ekolojiyi temele alıp olguların çevre ile ilişkisini inceleyen bir yaklaşımdır (Sipahi, 2016: 29-31). Buradan yola çıkarak kent ile suç ilişkisini açıklayan kuramlardan ilki Chicago okuludur. Chicago Okulu, kenti; fazlaca göç alan ve aynı zamanda suçluluk oranının yüksek olduğu bir yer olarak kabul eder. Bundan dolayı Chicago Okulu, suçluluk çalışmalarına daha fazla yönelmiştir. Chicago Okulu suçu kentin doğal yapısının bir ürünü olarak ele almıştır (Esen, 2008: 88).

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEKNİĞİ

Kent hayatıyla suç korkusunun ciddi anlamda bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. Bu da doğal olarak kentte yaşayan bireylerde suç korku seviyesini daha da artırmaktadır. Bu çalışmada literatür taraması yapılarak, suç korkusu ile ilgili yapılan araştırmalar analiz edilmiştir. Suç korkusu ile alakalı kaynaklar ve daha önce yapılmış hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar detaylı bir şekilde incelenerek konuyla alakalı bilgiler toplanmış ve tahlil edilmiştir.

4.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu çalışma, bazı sosyo-demografik göstergeler bağlamında kent ve suç korkusu arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

4.1Yaş

Suç korku seviyesini belirleyen diğer bir etken ise yaştır. Bireyin yaşlı ya da genç olma durumu birçok çalışmada suç korku seviyesini belirlediği tespit edilmiştir. Çünkü suç korkusunun önemi nedenlerinden bir tanesi kişinin kendini savunamaması ve kendini zayıf hissetmesidir. Bundan dolayı bazı kişiler suçlara karşı kendini savunma potansiyeline sahip değildirler (Ömeroğlu, 2012: 336). Kendini zayıf hisseden veya kendilerini yeterince savunamayan gruplardan biri de yaşlılardır.

Yaşlılar iyileşmeme durumuyla karşı karşıya kalabilirler. Çoğunlukla çevik değildirler ve saldıran ya da taciz eden kişilere karşı kendilerini savunmayı zorlaştıran fiziksel etkenler vardır (Skogan, 1978: 10). Bundan dolayı Amerika'da suçun psikolojik maliyetini en ağır şekilde atlatanlar yaşlılar olduğu belirtilmektedir (Sipahi, 2016: 48).

Yapılan bir çalışmada gece vakti dışarı çıkmanın güvenliği/güvensiz mi? olduğu sorulmuş, verilen cevaplar yaşa göre sıralandığında yaş ilerledikçe insanların gece vakti dışarı çıkmanın güvensiz olduğunu düşünen kişi sayısının arttığı tespit edilmiştir. Gece dışarı çıkmanın güvensiz olduğunu düşünenlerin oranı yaşlılarda %63-64 civarındadır. Ancak bu oran gençlerde daha azdır (Sipahi, 2016: 92). Bu durum yaşla beraber suç korku seviyesinin arttığını göstermektedir.

Ayrıca yaşlıların yalnız yaşama olasılığı yüksektir. Doğal olarak yaşlılar; korkularını paylaşacak, onlara eşlik edebilecek ya da bir zarara uğradıklarında onlara bakacak kimseleri yoktur (Skogan, 1978: 10). Bununla beraber yaşlılar, çocukluklarından itibaren tüm yaşamları boyunca edindikleri çokça deneyimler ya da mağduriyetleri vardır. Bu durum onların korkuları üzerinde artışa sebep olmaktadır (Sipahi, 2016: 48). Tüm bu sebeplerden ötürü yaşlılarda suç korkusu daha yüksektir. Yani suç korku düzeyi yaşla beraber artmaktadır.

Ancak suç istatistiklerinde yaşlıların suça maruz kalma oranları gençlerden daha az olduğu tespit edilmiştir (Sipahi, 2016: 48). Hatta yapılan bir çalışmada 19 yaş altı ve 60 yaş üstü kişilerin suç mağduru olma ihtimali, 19- 60 yaş arasındakilerden daha düşük olduğu görülmüştür (Yıldız, Tuncay Yıldız, Beycan, 2015: 162; MEB, 2011: 15). Ancak yukarıda sayılan sebeplerden dolayı yaşlıların daha az suça maruz kalmalarına rağmen suç korku seviyeleri daha yüksektir. Bu durum bir anlamda paradoksal bir durumdur

Ancak yaş ve suç korkusu arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman kırsal alanda bunun geçerli olmadığı daha çok kentlere özgü olduğu söylenebilir. Zira kırsal alanda yaşla beraber suçtan korkan kişiler oluşmamaktadır. Kırsal alanda genellikle insanlar birbirlerini tanıdıklarından ve yaşlılara karşı ayrı bir hürmet gösterdiklerinden yaşlı kişilerin suç mağduru olma ihtimali de korkusu da doğal olarak kentteki yaşlılara göre daha azdır.

4.2. Cinsiyet

Suç korkusunu etkileyen bir diğer faktör ise cinsiyettir. Cinsiyet birçok olgunun anlaşılmasını etkilediği gibi suç korku düzeyini de etkilemektedir. Zira suç korkusunun önemi nedenlerinden bir tanesi yukarıda da bahsedildiği gibi kişinin kendini savunamaması ve kendini zayıf hissetmesidir. Bazı kişiler suçlara karşı kendini savunma potansiyeline sahip değildirler (Ömeroğlu, 2012: 336). Kendini fiziksel olarak savunabilmek tabii ki cinsiyete göre değişmektedir. Erkekler, fiziki güç olarak kadınlardan daha güçlü olduklarından kadınlar, erkekler gibi kendilerini savunamamaktadır. Bu durum doğal olarak suç korkusunu tetiklemektedir.

Bundan dolayı kadınlar, incinebilirlik teorisi ekseninde; kendini korumak için ihtiyatlı davranmakta, giyim kuşamına dikkat etmekte, yanında erkek bulundurarak dışarı çıkmak gibi kalıp yargılarla büyümektedirler (Sipahi, 2016: 47).

Bunun sonuçlarından birini gösteren çalışmalardan birini Hollander yapmıştır. Hollander, yaptığı çalışmada çalışmaya katılan kadınların çoğu kendilerini korunmaya muhtaç olarak gördüklerini söylemişlerdir (2001: 92). Bu korunmaya muhtaç hissetme durumu kadınların temel olarak kendilerini güçsüz hissetmelerinden kaynaklanır. Bundan dolayı kadınlardaki suç korkusu erkeklerde daha yüksektir.

Özaşçılar'ın İstanbul'daki 680 üniversite öğrencisini kapsayan çalışmasında sorulan 7 ayrı suç türünün hepsinde kadınların korku düzeylerinin erkeklerden daha fazla olması (Özaşçılar, 2015: 337) bu çalışma bahsedilen durumu destekler mahiyettedir.

Cinsiyet bağlamında kadınların suç korkusunu daha fazla hissetmelerinin sebebi genel olarak cinsel suçlardır (Çardak, 2012: 32). Bunu destekler mahiyette birçok çalışma bulunmaktadır (Özaşçılar, 2015; Çardak, 2012; Özaşçılar ve Ziyalar, 2009; Kul, 2013; Erkan, 2015). Bu oran

erkeklerin korku düzeylerinin iki katından fazladır (Özaşçılar, 2015: 337). Bu korku yüzünden kadınlar kendilerini savunma konusunda özgüven düşüklüğü hissetmekte, yaşamlarını sınırlandırabilmekte ve pasif olabilmektedirler (Sipahi, 2016: 46). Hatta kadınların cinsel suç uğrama korkusunun diğer suç korkularını biçimlendirdiği bile söylenmiştir (Kul, 2013: 32).

Yapılan araştırmalarda kadınların daha fazla suç korkusunu hissetmelerinin iki temel nedeni olduğunu tespit edilmiştir. Bunların biri kadınların maruz kalmış oldukları suç türleri, diğeri ise kadınların suçtan erkeklere nazaran hem daha fazla etkilenmeleri hem de bu mağduriyeti daha büyük bir sorun olarak görmeleridir (Yıldız ve Kılıç Akın, 2015: 379). Bundan dolayı kadın ve kız çocuklarının erkeklere oranla daha fazla güvensizlik ve suç korkusu duymaktadır. Bu korku çevresel mekânlara karşı daha fazla hissettirmektedir. Örneğin metruk binalar, aydınlatmanın yeterli olmadığı yerler, ıssız ve boş alanlar, kameraların ve ulaşım olanaklarını yeterli olmadığı çevrelerde erkeklere nazaran kadınlar daha fazla suç korkusu ve güvensizliğin hissettirdiği yerlerdir (Yıldız, Karagöz ve Dağtekin, 2015: 173). Hatta erkeklerin normalde suç korku düzeyleri yüksek değilken güvensiz ortamlarda yanlarında kadın varken suç korku düzeyleri artmaktadır. Heber'in yaptığı çalışmada (2009: 15) erkeklerin tek başlarına gittikleri bazı mekânlarda temkinli olmadıkları halde eşleriyle beraber aynı mekâna gittiklerinde endişeli olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak cinsiyet faktörü suç korkusu seviyesini etkileyebilmektedir. Burada genel varılan kanı ise kadınların erkeklere nazaran daha fazla suç korkusu hissettikleridir.

Ancak bu durumda bir tezatlık vardır. Çünkü kadınlar erkeklere nazaran suç mağduru olma olasılıkları daha düşük olmasına rağmen suç korku seviyeleri, cinsiyet- korku paradoksu yüzünden daha fazladır (Yazgan, 2019: 72). Böyle bir problemin sebebi kadınların erkekleri nazaran sosyal açıdan daha fazla incinebilir olması ile alakalıdır (Kul, 2013: 32). Böyle bir durum yukarıda bahsedildiği gibi yaşlılarda da vardır.

4.4. Sosyo-Ekonomik Faktörler

Literatürde suç korku seviyesi ile alakalı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar yapılırken gelir seviyesinin suç korku düzeyine olan etkisi merak edilmiştir. Bundan dolayı suç korkusu ile alakalı yapılan çalışmalarda gelir düzeyi suç korkusuna etkisi incelenmiştir.

Gelir durumuna göre bakıldığı zaman işsiz ya da gelir durumu düşük olanların daha fazla suç mağduru oldukları görülmüştür. Gelir düzeyi nispeten yüksek olan kişilerin daha kolay önlem almalarından dolayı suç mağduru olma ihtimalleri daha düşüktür (Yıldız vd. 2015: 162; MEB, 2011: 15). Çünkü suçtan korunmak için alınan bazı önlemler ciddi maliyet gerektirmektedir. Bu maliyetlerin karşılanması ancak yüksek bir gelir seviyesi ile mümkündür.

Diğer taraftan gelir seviyesinin düşük olması (yoksulluk) gibi durumlar bireylerin yaşam standartlarında dengesizlikler yaratmaktadır (Aytaç vd. 2015: 260). Çünkü yaşam ve gelir düzeyi yüksek olanlar varlık içerisinde yaşarken düşük olanlar ise zorluklar içerisinde yaşamaktadırlar.

Bunun bakımdan refah seviyesi düşük olanların refah seviyesi yüksek olanlara öfke duymasına sebep olmaktadır. Bu durum özellikle kentlerde suç oranı artırabilmektedir (Aytaç vd. 2015: 260). Yoksulluk, işlenen suç hakkı kılmamakla birlikte suç işleme durumunu arttırmaktadır (Ömeroğlu, 2012: 339). Çünkü araştırmalar yoksulluk ile suç arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yoksulluk özellikle mala karşı işlenen suçların oranını yükseltmektedir (Dinler ve İçli, 2009: 2481). Çünkü yoksulluk, sosyal bir düzensizlik olarak kabul edilmektedir. Sosyal düzensizlikler de doğal olarak hem suçu hem de suç kokusunu arttırmaktadır (Ömeroğlu, 2012: 339). Aynı şekilde yoksulluk, kentte dışlanmaya sebep olacaktır. Bu durum doğal olarak toplumsal sapmaya neden olacaktır (Onur, 2015: 153).

4.5. Eğitim Durumu

Literatürde suç korku seviyesi ile alakalı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar yapılırken eğitim durumunun suç korku düzeyine olan etkisi merak edilmiştir. Bundan dolayı suç korkusu ile alakalı yapılan çalışmalarda eğitim seviyesi suç korkusuna etkisi incelenmiştir.

Suç korkusu ile eğitim seviyesi arasındaki ilişki incelendiğinde ise kişilerin eğitim ve ekonomik seviyeleri yükseldikçe suç mağduru olma ihtimali de azalmaktadır. Çünkü ekonomik seviyeleri iyi olan kişiler genellikle suç oranı düşük ve güvenli yerlerde oturmaktadırlar. Bu durum eğitim seviyesinin yüksekliği ile de alakalıdır. Kişilerin eğitim ve ekonomik seviyeleri yükseldikçe suç mağduru olma ve suç korku seviyeleri düşmektedir (Utma, 2015: 500). Her ne kadar genel görüş bu şekilde olsa da bu tarz bir ilginin olmadığını düşünenler de vardır. Örneğin Sipahi'nin yaptığı çalışmada bu tarz anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sipahi, 2016: 138).

4.6. Medya

Suç korku düzeyini etkileyen diğer bir ve faktör ise medyanın suç hakkındaki haberleri sürekli servis etmesi ve suç olayını ele alış biçimidir. Çünkü medyada suçu ve suçla alakalı birçok haber servis edilmektedir. Bu haberlere maruz kalan kişilerin suç korku düzeyleri değişebilmektedir.

Medya, kitle iletişim sürecinin en kritik organizasyon biçimidir (Aydeniz, 2012: 16). Medya; gazete, dergi, televizyon, radyo ve internet gibi kitle iletişimini sağlayan araçların toplamını ifade eden bir terimdir. Bu araçlar, kitlelere mesajlar göndererek onları var olan olaylardan haberdar eder, halkı bilgilendirir, eğitir, ayrıca toplumsal sorunlar üzerinde tartışma platformları oluşturur. (Türk, 2013: 55).

Suç korkusu gerek direkt suç mağduru olmakla gerekse kitle iletişim araçları ve bireysel muhabbetlerle (fısıltı gazetesi) oluşmaktadır. Özellikle şiddet içerikli yayınlar ve gazetelerin üçüncü sayfadaki suç haberlerinin yanı sıra suç mağduru olan kişilerin (eş, dost, akraba) anlatımıyla suç korkusu sürekli beslenmektedir (Yücel, 2009: 285-286).

Kitle iletişim araçları sayesinde sürekli artan suç sayıları hakkında ve hangi suçların işlendiği konusunda toplumun bilgilendirilmesi, bireylerin toplumda işlenen suçları öğrenmesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede suçları ve suç mağdurlarının yaşadıklarını öğrenen bireyler, kendisinin de aynı duruma düşeceğine dair kaygıya kapılmaktadır. Bu durum doğal olarak suç korkusuna sebep olmaktadır (Aytaç vd. 2015: 260). Yani mağduriyet yaşamamış kişiler sıranın ne zaman kendisine geleceğinin endişesini taşımaktadır (Kul, 2013: 172). Çünkü medya, tehlikeli bir dünyada yaşadığımızı ve her yerimizin suç, suçlular ve düşmanla dolu olduğunu anlatır. Aslında bu durum tam olarak gerçek değildir. Çünkü medya bunu yaparken izleyicilere içinde yaşadıkları dünyanın olduğundan daha kötü ve tehlikeli olduğuna inandırmaya çalışır. Bunun sonucunda insanlar, her tarafının düşman ve kötülüklerle dolu olduğu hissine kapılırlar. Bu durum da doğal olarak korku kültürünü beslemektedir (Kalaycı, 2015: 34).

4.7. Kent

Suç korku seviyesini etkilediği düşünülen diğer bir faktör ise kent hayatıdır. Kent hayatının suç oranlarını artırdığı yukarıda detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu durum doğal olarak suç korku seviyesini de etkilemektedir.

Kentteki suç oranının kıra göre daha yüksek olmasına bakıldığında bu durum daha belirgin olarak görülmektedir. Suçlar, kırsal alanlara göre kent alanlarında daha yoğun işlenmektedir. Bu durum kırsal alanlarda suç işlenmediği anlamına gelmez. Ancak şehirlerde bu oran çok daha yüksektir. Çünkü şehirdeki nüfusun fazla olması doğal olarak suç sayısında da artışa neden

olmaktadır (Ömeroğlu, 2012: 337). Suç oranlarının kente daha yoğun olmasının birçok sebebi vardır.

Örneğin; 19. yüzyıldan itibaren sanayi bölgelerinde yaşanan gelişmelerle beraber kırsal bölgelerden kent merkezlerine doğru göçler olmuştur. Bu göçlerle beraber kent merkezlerindeki nüfus aşırı şekilde artmıştır. Bu durum kentlerde birçok problemin oluşmasına neden olmuştur. Bunların en başında kentteki suç oranlarının artması gelmektedir (Utma, 2015: 498). Psikolojik açıdan baktığımız zaman ise kente göç ederek gelen bu kişiler, kendilerini devasa kalabalıklara rağmen yalnız hissetmekte ve bu yaşam tarzına uyum sağlamada problemler yaşayabilmektedirler. Bu şekilde kendini yalnız hisseden veya ekonomik sebepler kaynaklı aşağılan ve hakir görülen insanlar psikolojik olarak sıkıntılar yaşamakta ve hoş olmayan olayların yaşanmasına sebebiyet vermektedirler. Büyük şehir yaşamında yaşanan bu değişimlere paralel olarak suç ve suçluluk düzeyi de artmıştır (Turan ve Tekin, 2015: 589-590). Ayrıca şehir planlarının düzensiz, yeterince aydınlatılmamış olması ve kaçma veya saklanma için uygun olan bölgelerin bulunması, suçluların yakalanma olasılığı düşürür. Bu durum suç işleme eğilimlerini artırır (Derdiman, 2014: 285).

Bu gibi sebeplerden dolayı kentlerde suç işleme oranı çok daha fazladır. Örneğin Türkiye’de işlenen suçların %28, 8’i İstanbul’da işlenmektedir. Kentte işlenen suç oranlarının fazlalığı doğal olarak suç korkusunu da artırmaktadır (Kul, 2013: 116-117). Bundan dolayı kentlerde yaşayan insanlar, kırdaki insanlara göre daha fazla suç mağduru olmaktadır (Yıldız vd. 2015: 162; EGM, 2004: 359). Ayrıca kentsel alanların kırsal alanlara göre daha çok stresli ve riskli olması da suç korkusunu etkilemektedir (Utma, 2015: 500). Bunların neticesinde suç korkusu, günümüz kentsel yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Aytaç vd. 2015: 265). Hatta bu durum günümüz kentlerinde telafisi mümkün olmayacak dereceye varmıştır (Sipahi, 2016: 2159). Ayrıca bu durum kişinin hayat şeklini de etkilemektedir. (Çoklar ve Solak, 2017, 313). Kent yaşamında insanların birbirinden korkar hale gelmesi; toplum içinde mevcut olan etnik ve ırksal ayrımcılığı ve önyargıları artırmaktadır. Özellikle gecekondu veya çöküntü bölgelerinde yaşayanlara karşı derin ve köklü bir önyargılar gelişmektedir. Bu güvensizlik, dışlama ve ayrışma durumu, suça yönelik korkuları arttırmakta ve suç oranlarında artışa yol açmaktadır (Karasu, 2017: 48). Bu durum kırsal alanlarda çok daha az görülmektedir. Çünkü kırsal alanların hem suç oranı hem de suç korkusu oranları azdır.

Örneğin kırsal alanlarda insanlar, gece lambaları olmadan da bir yerden başka bir yere korku duymadan rahatça gidebilirken bu durum kent hayatında söz konusu değildir (Kul, 2013: 117).

4.8.Oturma Süresi ve Yerleşim Yerinin Eski/ Yeni Olması

Bir bölge halkının uzun süredir orada ikamet ediyor olması, o bölgedeki insanların birbirini daha yakından ve daha fazla tanımasına sebep olacağı için suça engel olabilmektedir. Ayrıca kente uzun süredir yaşıyor olma; kentlileşme ve aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Bu durum da suç oranını azaltan sebeplerden biridir. Bir mahallenin düzenli olması, komşuluk ilişkilerinin gelişmiş olması toplumsal denetimi artıran faktörlerdir. Bu tür mekânlarda suç oranları ve suç korkusu birbirine paralel olarak görece azdır. Kentin yerleşim yerinin eski ya da yeni olması da suç oranını ve buna bağlı olarak suç korkusunu etkileyen faktörlerdendir. Çünkü kentteki eski yerleşim alanları turizm dolayısıyla fazlaca kullanılmakta ve dönemsel olsa bile nüfus yoğunluğunun artmasına sebep olabilmektedir. Bu durum hem suç hem de suç korkusunu artıran faktörlerdendir (Sipahi, 2016: 58). Bu bulgular neticesinde kentin doğal yapısının suç korku seviyesini arttırmasının yanı sıra birçok sosyo demokratik etkenin de suç korkusunu etkilediği görülmektedir.

5.TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan araştırmada suç korkusunun çoğunlukla öğrenilen bir korku olduğu görülmüştür. Ayrıca suça maruz kalma korkusu olan suç korkusunun hem toplumu hem de bireyi derinden etkilediği tespit edilmiştir. Bu etkilemenin birçok yansıması vardır. Bu yansımalar nadiren olumlu olabilirken çoğunlukla olumsuzdur. Bu olumsuzluklar gerek bireyi gerekse toplumu ekonomik, psikolojik, toplumsal ve siyasi açıdan etkilemektedir.

Ayrıca birçok etkenin suç korku seviyesini etkilediği görülmüştür. Bunlar genel olarak; suç, suçluluk, suçlular, çevresel etmenler, göç, yaş, cinsiyet, sosyo- ekonomik faktörler, eğitim seviyesi, sosyal sermaye, suça maruz kalma riski, geçmiş deneyimler, denetim mekanizmaları, medya, ırk, kent ve kültürel efsaneciliktir.

Yapılan araştırmada kent ile suç arasında ciddi bir ilişki olduğu görülmüştür. Çünkü kent hayatı kendi başına suç seviyesini artırma etkisine sahiptir. Kentteki suç seviyesinin artmasının ise pek çok sebebi vardır. Bunlar sonucunda artan suç seviyesi, doğal olarak suç korku seviyesine de arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydeniz, H. (2012). *Medyayı tanımak*. İstanbul: Nakış Ofset.

Aytaç, S., Derdiman, R., Baştürk, Ş. ve Öngen Bilir, B. (2015). Kent güvenliği olarak suç korkusu: Bursa örneği, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 259-267.

Covington, J. ve Taylor, R. B. (1991). Fear of crime in urban residential neighborhoods: Implications of between-and-within neighborhood sources for current models, *Sociological Quarterly*, 32, 231-249

Çardak, B. (2012). Kadınların suç korkuları üzerine nitel bir çalışma, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 1(1), 23-46. <https://doi.org/10.28956/gbd.239715>

Çoklar, I. ve Solak, N. (2017). Suç korkusu: tanım, ölçüm ve belirleyiciler, *Nesne Dergisi*, 5 (10): 311-328. <https://doi.org/10.7816/nesne-05-10-06>

Derdiman, R. C. (2014). "Fight against crime and community policing for "Safe City" From The Perspective Of International Texts And The 1982 Constitutional Law", in: *Cities In The Globalizing World And Turkey: A Theoretical And Empirical Perspective*, Managing Editor Emin ATASOY, ST. Kliment Ohridski University Press Sofia, 272-289

Dinler, V. ve İçli, T. (2009), "Suç ve yoksulluk etkiselliği (Isparta Cezaevi örneği)", *Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel Diyalog*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 24-27 Eylül, Isparta, 2469- 2486

Dolunay, Ş. ve Gülver, Ö. (2020). Suçun Sosyal Psikolojik Maliyeti: Suç Korkusu Ve Suç Korkusuna Neden Olan Faktörler. *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(5), 25-41.

Erdem, H. (2015). Ahlak ve suç korkusu, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (248-272), Ankara: Serya Yayıncılık

Erkan, N. Ç. (2015). Büyük kentlerde kadınların korku mekânları, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (401-412), Ankara: Serya Yayıncılık

Esen, S. (2008). *Kentleşme ve kentleşme sürecinin çocuk suçluluğu üzerine etkileri* (Ankara örneği) (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı/ Kent Çevre Sorunları Bilim Dalı, Ankara

- Fırat, M. (2023). Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar, “Suç Korkusu ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”
- Gökulu, G. (2011). Kent güvenliği kentleşme ve suç ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-226.
- Heber, A. (2009). The worst thing that could happen: Altruistic Fear of Crime, *International Review of Victimology*, 16, 257-275.
- Hollander, J. A. (2001). Vulnerability and dangerousness: The construction of gender through conversation about violence, *Gender and Society*, 15, 83-109.
- Kalaycı, A. R. (2015). Gündelik yaşam, medya ve suç, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (33 - 38), Ankara: Serya Yayıncılık
- Karasu, M. A. (2008). Türkiye’de kentleşme dinamiklerinin suça etkisi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (4) : 255-81. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001555.
- Karasu M. A. (2012). Kent ve Suç Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2).175-190
- Karasu, M. A. (2017). Kentsel mekânda suç korkusu -Şanlıurfa örneği-, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 41-76. <https://doi.org/10.18490/sosars.308642>
- Kul, M. (2013). *Suçtan daha büyük suç korkusu: İstanbul’da bir alan araştırması*. İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Onur, D. (2015). Kentsel yoksulluk ve kentlerde suç, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (132 - 155), Ankara: Serya Yayıncılık
- Ömeroğlu, Ö. (2012). Suç korkusu, cezanın caydırıcılığı ve küçük suçlar, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (4), 329-370.
- Özaşçılar, M. (2015). Suç korkusu ve yakın çevre düzensizliği ilişkisi: Kırık Cam Teorisi, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde* (329-348), Ankara: Serya Yayıncılık
- Özaşçılar, M. ve Ziyalar, N. (2009), Suç korkusu: İstanbul’da yaşayan 18-25 yaş grubu üniversite öğrencilerinin mağdur olma riskleri hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi, *Adli Bilimler Dergisi*, 8 (1): 7-17.
- Sipahi, E. B. (2016). *Suç korkusu: Türkiye kentlerinde bir alan araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Skogan, W. G. (1978). The Fear of Crime Among the Elderly. Document No: 82425
- Tekin, U. ve Turan, B. (2015). Kentsel suç, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (585-593), Ankara: Serya Yayıncılık
- Tunç, H. (2008). Polislin suç olgusuna bakışı ve suça karşı uzmanlaşma çalışmaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı. Ankara
- Türk, G. D. (2013). Demokrasinin Dördüncü Kuvveti Yeni Medya Teknolojileri, İnet Tr’13, XVIII. Türkiye’de İnternet Konferansı, İstanbul Üniversitesi. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2015, <http://inet.tr.org.tr/inetconf18/bildiri/25.pdf>

- Utma, S. (2015). Suç korkusu ve medyanın suç korkusunun oluşmasına etkileri, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (497-506), Ankara: Serya Yayıncılık
- Yazgan, Ç. Ü. (2019). Suç Korkusu, Güllüpinar, F. (ed.), *Suç Sosyolojisi İçinde* (ed.), (66-96), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Yıldız, F. F., Karagöz, Z. ve Dağtekin, B. (2015). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yönetimi ile kadınlarda suç korkusuna yol açan çevresel etmenlerin düzenlenmesi, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (173 - 190), Ankara: Serya Yayıncılık
- Yıldız, F. F., Tuncay Yıldız, B. ve Beycan, B. (2015). Mağdur olma riski ve psikolojik tacizin (Mobbing) kadın çalışanlar üzerindeki etkisinin analizi, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (132 - 155), Ankara: Serya Yayıncılık
- Yıldız, M. ve Kılıç Akın, G. (2015). Kadın ve suç korkusu: yaygınlaşmış kişiler, Solak, A. ve Solak, Ö. (ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi açısından suç ve suç korkusu içinde*, (374-382), Ankara: Serya Yayıncılık
- Yücel, M. T. (2009). Suç korkusu ve etkisinin nötrleştirilmesi, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 83. 278-301

3D-PRINTED ADHESIVE JOINTS BY EXPERIMENTATION AND COHESIVE ZONE MODELLING

TFR Ribeiro¹, RDSG Campilho^{1,2},
RFR Pinto³, RJB Rocha²

^{*1}Department of Mechanical Engineering, ISEP – School of Engineering, Polytechnic Institute of Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida, 431, 4200-072 Porto, Portugal.

²Institute of Science and Innovation in Mechanical and Industrial Engineering (branch Faculty of Engineering of University of Porto), Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal.

³Escola Superior de Tecnologia e Gestão - Instituto Politécnico de Viana do Castelo, Av. do Atlântico 644 4900, Viana do Castelo, Portugal.

ABSTRACT

Additive manufacturing processes, also known as 3D printing, are experiencing growth and more industries are seeking solutions in these types of processes due to advantages such as quick fabrication, sustainability, and design freedom over traditional processes such as machining and injection. However, due to the size limitation of components manufactured by 3D printing, it is necessary to find assembly and fixation solutions. The joining of 3D-printed components by adhesive bonding is still in its early stages, due to both fields also being in growth. This work consists of an experimental and numerical work on the tensile strength evaluation of different types of adhesive joints (single-lap, step, and scarf) and geometries. The adherend materials are polylactic acid (PLA), acrylonitrile butadiene styrene (ABS), and polyethylene terephthalate glycol-modified (PETG), manufactured by the fused deposition modeling (FDM) process, bonded by the adhesives Araldite[®] 2015 and Sikaforce[®] 7752. Experimental tests were carried out on the adherend materials, and the experimental study of the adhesive joints is presented in the form of P - δ curves and joint strength, stiffness, and failure energy. The numerical part of the study consisted of applying cohesive zone models (CZM) to predict the joint behavior. CZM provided accurate predictions. The scarf joints resulted in the highest strength, stiffness, and failure energy with longer overlap lengths. Between adherends, PLA maximized the joint strength.

Keywords: Structural adhesive; Adhesive bond; Additive manufacturing; Numerical modelling.

**GUT MICROBIOME AND METABOLITES IN RHEUMATOID ARTHRITIS:
LINK, MECHANISMS AND DENIPLANT INTERVENTION**

Major Gheorghe GIURGIU¹, Prof. Dr. Manole COJOCARU^{2,3}

¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

<https://orcid.org/0000-0002-5449-2712>

²Academy of Romanian Scientists

³Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania

<https://orcid.org/0000-0002-7192-7490>

Background Rheumatoid arthritis is a chronic, complex and systemic autoimmune disease. Dysbiosis of the intestinal microbiome is a vital environmental element that triggers the onset of rheumatoid arthritis, and dysregulation of the microbiome may result in abnormal immune responses.

Objective An intricate relationship between gut microbiome changes and metabolic alterations could help explain the mechanisms by which gut bacteria play roles in the pathogenesis of rheumatoid arthritis. To arrive at these observations, we examined how Deniplant intervention solve disabilities in rheumatoid arthritis, to demonstrate role of Imuniplant, and Artropol in the management of rheumatoid arthritis.

Materials and methods Currently, disturbance of the gut microbiota has emerged as a novel player involved in the pathogenesis of rheumatoid arthritis. With in-depth research, the understanding of the intestinal bacteria-host interaction in rheumatoid arthritis is much more comprehensive.

Results A well-functioning immune system is critical for survival. The oral and intestinal microbiomes have a role in the development of rheumatoid arthritis. Recent years have also seen an increase in metabolomics studies in rheumatoid arthritis with the attempt to identify potential biomarkers for diagnosis or disease activity monitoring. Here, we reviewed the role of microbiota dysbiosis in the aetiology of rheumatoid arthritis.

Conclusion A proposed treatment strategy for rheumatoid arthritis based on gut microbiome regulation is also discussed in this study. Increasing our understanding of gut microbiota and their function in rheumatoid arthritis will provide us with novel opportunities to develop effective and precise diagnostic strategies and to explore potential microbiota-based treatments for patients with rheumatoid arthritis.

Keywords: Rheumatoid arthritis, gut microbiota, immune response, inflammation, Deniplant intervention

ASSESSMENT OF STRUCTURAL ADHESIVES' DEGRADATION BY DIFFERENT RADIATION TYPES

Rúben A.C. da Silva¹ Raul D.S.G. Campilho^{1,2}

^{*1}Department of Mechanical Engineering, ISEP – School of Engineering, Polytechnic Institute of Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida, 431, 4200-072 Porto, Portugal.

²Institute of Science and Innovation in Mechanical and Industrial Engineering (branch Faculty of Engineering of University of Porto), Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal.

ABSTRACT

Structural adhesives are immensely known and accepted by the scientific and industrial community as high-performance engineering materials and their use has been increasingly widespread and adopted. Even so, one should not forget the fact that this joining method is relatively recent and is in constant evolution. However, no other technique for bonding materials is as versatile, which is essentially due to its contribution to the structural integrity of components, its ability to bond dissimilar materials so that the adhesive remains permanently in the assembly and, also, for its ease of manufacture and application, reduction of costs and production times. Although the use of adhesives dates back to prehistoric times, no other joining technique accepts and meets current needs with such success. These have been the main reasons why adhesive bonds are adopted by industry, namely the automotive, aeronautical and even nuclear and aerospace industries. In this way, and since adhesives, like any other material, suffer degradation due to external factors such as temperature, humidity and radiation, it is essential to know what effects these phenomena, namely radiation, have on the mechanical properties and breakage of adhesives.

To this end, this work aims to observe the effects that ionizing radiation has on adhesives for different periods of exposure. The aim is to manufacture solid specimens of two different adhesives, subject them to these conditions and determine their main mechanical properties by analyzing the results of tensile tests. Comparing these data with those obtained for the reference specimens was inconclusive. In fact, there were not enough differences to confirm that radiation influences the mechanical properties of structural adhesives, the main explanation being the simultaneous occurrence (and respective cancellation) of the effects of cross-linking and scission of the adhesive's molecular chain.

Keywords: Structural adhesive; Adhesive bond; Mechanical properties; Degradation; Radiation.

CHARGE TRANSPORT MECHANISMS IN OHMIC CONTACTS OMİK KONTAKTLARDA YÜK DAŞINMA MEXANİZMLƏRİ

Qardaşbəyova Nailə Adəm qızı¹ Quliyeva Adilə²

¹⁻²Naxçıvan Dövlət Universiteti, Orchid ID 0000-0002-0191-9428

Summary

Ohmic contacts are contacts characterized by low contact resistance between a metal and a semiconductor. The charge transfer mechanism in ohmic contacts depends mainly on factors such as the electronic structure of the materials, doping level, and temperature. Proper selection of metal and semiconductor materials is essential to achieve effective ohmic contact.

The charge transport mechanisms in ohmic contacts (i.e., the processes of transferring electrical charge from one material to another) are mainly determined by the movement of electrons and the electric potential differences between the materials. These mechanisms occur in different cases in semiconductors and metals and carry out the electron flow in different ways.

Keywords: metal, semiconductor, electron, thermionic emission, tunneling effect, diffusion mechanism, recombination

Xülasə

Omik kontaktlar metal və yarımkeçirici arasında aşağı keçid müqaviməti ilə xarakterizə olunan kontaktlardır. Omik kontaktlarda yük ötürülməsi mexanizmi əsasən materialların elektron quruluşu, doping səviyyəsi və temperatur kimi amillərdən asılıdır. Effektiv omik kontakt əldə etmək üçün metal və yarımkeçirici materialların düzgün seçilməsi vacibdir.

Omik kontaktlarda yük daşınma mexanizmləri (yəni, elektrik yükünün bir materialdan digərinə ötürülməsi prosesləri) əsasən elektronların hərəkəti və materiallar arasındakı elektrik potensial fərqləri ilə müəyyən olunur. Bu mexanizmlər, yarımkeçiricilər və metallarda müxtəlif hallarda baş verir və elektron axını müxtəlif yollarla həyata keçirir.

Açar sözlər: metal, yarımkeçirici, elektron, termoelektron emissiya, tunel effekti, diffuziya mexanizmi, rekombinasiya

Omik kontaktlar, ümumiyyətlə, aşağı müqavimətə malik olub, cərəyanın sərbəst axınını təmin edirlər. Omik kontaktlarda yük daşınma mexanizmlərinə aşağıdakı proseslər daxildir:

a) Termoelektron emissiya mexanizmi əsasən yüksək temperaturda işə düşür. Elektronlar yüksək temperatur nəticəsində enerjiyə malik olur və kontakt sahəsindən keçə bilirlər. Bu proses metallar və yüksək istiliklə işləyən yarımkeçiricilər arasında yaranır.

b) Tunel effekti: İki materialın arasında çox kiçik məsafələr olduğu halda, elektronlar bu sahəni tunel effekti ilə keçir. Yəni, elektronlar müəyyən enerji səviyyələrinə çatmadan digər tərəfə keçə bilirlər. Bu mexanizm, əsasən yüksək qatqılı yarımkeçiricilər arasında müşahidə olunur.

c) Diffuziya mexanizmi: Yarımkeçiricinin içərisində yük daşıyıcılarının (elektron və dəliklərin) diffuziyası nəticəsində yaranan daşınma mexanizmidir. Elektronlar yüksək konsentrasiyalı

sahədən aşağı konsentrasiyalı sahəyə doğru hərəkət edirlər, bu isə kontakt sahəsində cərəyan axını yaradır.

d) Rekombinasiya: Yarımqeçirici materiallarda elektron və deşiklərin qarşılıqlı təsirindən yaranan bir prosesdir. Bu proses zamanı elektronlar deşiklərlə birləşərək, yük daşınmasını təmin edir. Bu mexanizm, əsasən aşağı müqavimətli yarımqeçiricilərdə baş verir.

Bu mexanizmlər, omik kontaktların tətbiq olunduğu sahədən, materiallardan və şərtlərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Elektronların hansı proseslər vasitəsilə hərəkət edəcəyi, materialın xüsusiyyətləri və işləmə şəraitinə görə müəyyən olunur. Metal-yarımqeçirici kontaktlarında yük daşınması mexanizmləri əsasən iki növə bölünür: omik və Şottki kontaktlar. Hər ikisinin mexanizmləri fərqlidir və metal ilə yarımqeçiricinin birləşmə xüsusiyyətlərindən asılıdır.

1. Omik kontaktlar:

Omik kontakt metal və yarımqeçirici arasında aşağı müqavimətli bir keçidi təmsil edir. Bu növ kontaktlarda yük daşıyıcıları (elektronlar və ya deşiklər) metal ilə yarımqeçirici arasında sərbəst şəkildə keçə bilər. Omik kontaktın formalaşması üçün aşağıdakı şərtlər ödənilməlidir:

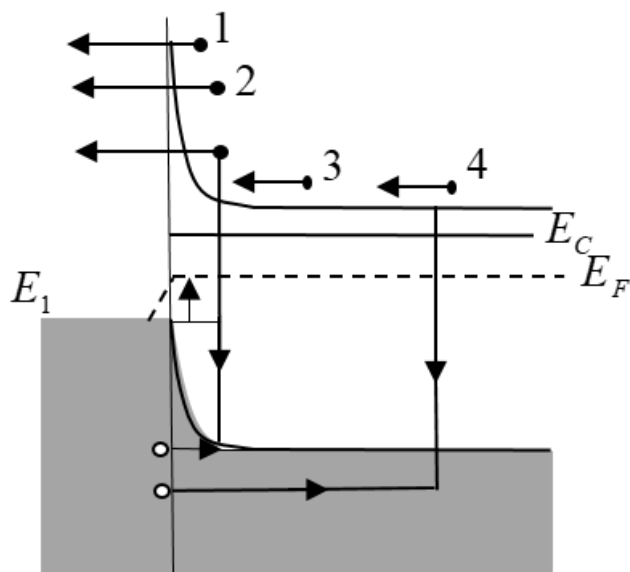
- a) n-tip yarımqeçiricilər üçün: metalın çıxış işi yarımqeçiricinin çıxış işindən kiçik olmalıdır.
- b) p-tip yarımqeçiricilər üçün: metalın çıxış işi yarımqeçiricinin çıxış işindən böyük olmalıdır.

2. Şottki kontaktlar:

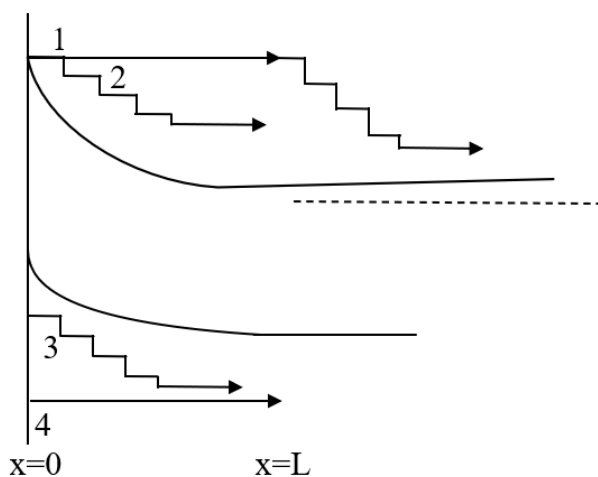
Şottki kontakt isə metal və yarımqeçirici arasında yüksək müqavimətli bir keçid yaratmaq üçün nəzərdə tutulur. Bu kontaktların əsas xüsusiyyəti yük daşınmasının birbaşa metal ilə yarımqeçirici arasındakı potensial bariyeri aşması ilə əlaqəlidir. Potensial bariyeri metalın çıxış işi ilə yarımqeçiricinin elektron yaxınlığının fərqi ilə müəyyən edilir.

Metal-yarımqeçirici kontaktlarında baş verən yüklərin daşınmasını ümumi halda belə yaratmaq olar:

- 1) zəif aşqarlanmış yarımqeçiricidə çox da aşağı olmayan temperaturlarda (~300K) Şottki diodlarında üstünlük təşkil edən çəpərüstü daşınma;
- 2) elektronların çəpərdən kvantomexaniki tunelləşməsi (daha tam aşqarlanma səviyyəsində, böyük omik kontaktlarda mühümdür), Həcmi yüklər oblastında rekombinasiyalar (rekombinasiyaya anoloji olan proses); (p-n) keçiddə
- 3) deşiklərin metaldan yarımqeçiriciyə inyeksiyası
- 4) deşiklərin metaldan yarımqeçiriciyə inyeksiyası

Şəkil 2. Düzünə gərginliklərdə yükdaşıyıcıların daşınma prosesi

Şəkil 3. Yarımkəçiricinin həcmi yüklər oblastında yükdaşıyıcıların hərəkəti

Burada 1,4-diod nəzəriyyəsi, 2-3 diffuziya nəzəriyyəsi

Bundan başqa, metal-yarımkəçirici toxunma sərhədinin yaxınlığındakı tələlər və tam kənar elektrik sahəsinin olması ilə əlaqədar olaraq periferik oblastda yaranan sızma cərəyanları da tam cərəyana əlavə olunur. Tələlərdən keçən cərəyanı azaltmaq üçün məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının müxtəlif üsulları tətbiq olunur. Kənar sızma cərəyanlarını azaltmaq və ya qeyd etmək üçün hal-hazırda bir sıra konstruktiv həllər tələb olunur [2].

Elektronun yarımkəçiricidən metala keçməsinə iki mərhələyə ayırmaq olar. 1-ci mərhələsinin elektronlarının yarımkəçiricidən onun səthinə keçməsidir. Bu zaman yarımkəçiricinin tükənmiş oblastından keçərkən elektronların hərəkəti çəpərin elektrik sahəsində adi diffuziya və dreyf proseslərinə tabedir. 2-ci yolu toxunma sərhədinə çatan elektron metala emissiya edirlər. Hər iki proses sürətlə təsir edir və kontaktdan keçən cərəyan əsasında o prosesdə baş verir ki, orada elektronlar selinə güclü müqavimət göstərilir.

Yarımkəçiricinin həcmi yüklər oblastında yükdaşıyıcıların daşınma şəraitindən asılı olaraq VAX-lar müxtəlif üsullarla təyin olunmalıdır.

Əgər yükdaşıyıcılar həcmi yüklər oblastını toqquşmasız keçərlərsə, onda Volt -Amper xarakteristikaları tapmaq üçün həcmi yüklər oblastının cəpəri üstündən yükdaşıyıcıların kvazineytral oblastdan baxmaq lazımdır.

Nəticə

Diod nəzəriyyəsi, həcmi yüklər oblastında yükdaşıyıcıların yarımkeçiricinin kristal qəfəsi ilə baş verən toqquşmalarını nəzərə almayan düzləndirmə nəzəriyyəsidir. Əgər yükdaşıyıcılar həcmi yüklər oblastından keçərkən çoxsaylı toqquşmalara məruz qalarsa, onda volt-amper xarakteristikasını tədqiq etmək üçün yükdaşıyıcıların bu oblastdan keçmə şəraitini dərinlən təhlil etmək lazımdır.

Əgər yarımkeçiricinin həcmi yüklər oblastı Şottki təbəqəsi olarsa, diffuziya və ya diod nəzəriyyəsinin yerinə yetirilmə şəraiti $l_{n,p}$ sərbəst qaçış yolunun uzunluğu və Şottki təbəqəsinin eni arasındakı bərabərsizliklə təyin oluna bilər:

$$l_{n,p} \gg L; l_{n,p} \ll L$$

burada, 1-ci bərabərsizlik diod, 2-ci bərabərsizlik isə diffuziya nəzəriyyəsinin yerinə yetirilməsini bildirir.

Səth elektron prosesləri demək olar ki, bütün yarımkeçirici cihazlar üçün çox mühüm rol oynayır və xüsusilə, kiçik ölçülü cihazlar üçün çox vacibdir. Yarımkeçirici elektronika cihazlarının inteqral və nazik təbəqə sxemlərini işləyərkən bu proseslərin nəzərə alınması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Миронов В.Л. Основы сканирующей зондовой микроскопии. Нижний Новгород, 2004, 114 с.
2. Торхов Н. А. Природа электрического взаимодействия контактов Шоттки / ФТП. 2011, т.45, в.8, с. 1041-1055
3. Зи С. Физика полупроводниковых приборов. Москва: Мир, 1984, Часть 1, 450 с.
4. Мамедов Р.К. Контакты металл-полупроводник с электрическим полем пятен. Баку, БГУ, 2003, 231 с.

**BIOECOLOGICAL CHARACTERIZATION OF THE CAUSATIVE AGENTS OF
THE MAIN HELMINTHIC DISEASES PREVALENT IN SMALL RUMINANTS OF
THE NORTH-EASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS**

**BÖYÜK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ ƏTƏKLƏRİNDƏ XIRDABUYNUZLU
HEYVANLAR ARASINDA YAYILMIŞ BAŞLICA HELMİNZOZ
TÖRƏDİCİLƏRİNİN BİOEKOLOJİ XARAKTERİSİKASI**

Həsənova Amaliya Murad qızı

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Summary

In 2015-23, 32 helminth species were identified as a result of helminthological studies among small ruminants ((*Ovis aries* L. and *Capra hircus* L.) on livestock farms located in different landscape zones of the northeastern foothills of the Greater Caucasus. During the analysis of the identified helminthic pathogens, it was found that many of these species are the main helminthic pathogens. Based on the study of the species composition of helminth pathogens, bioecological features of their distribution and dynamics, it was found that helminth pathogens belong to 3 main groups. The identified helminths can be considered as permanent elements of the helminth fauna complex of sheep and domestic goats in the northeastern foothills of the Greater Caucasus *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*, *Avitellina centripunctata*, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*, *Echinococcus granulosus*, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis*, etc. are found in the study area. There are species that are both epidemiologically important for humans and of significant epizootologic importance for other domestic animals. In addition to these species, *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, protostrongylid species and other species are also found among helminths of small ruminants where they play a significant epizootologic role for other ruminant domestic animals.

Key words: sheep and domestic goats, helminth pathogens, landscape zones, helminth fauna.

Açar sözlər: qoyunlar və ev keçiləri, helmintoz törədiciləri, landşaft zonalar, helmint faunası.

Резюме

В 2015-23 гг. на животноводческих фермах, расположенных в различных ландшафтных зонах северо-восточных предгорий Большого Кавказа, среди мелкого рогатого скота (*Ovis aries* L. и *Capra hircus* L.) в результате гельминтологических исследований были выявлены 32 видов гельминтов. В ходе анализа выявленных возбудителей гельминтозов было установлено, что многие из этих видов являются основными возбудителями гельминтоза. На основании изучения видового состава возбудителей гельминтозов, биоэкологических особенностей их распространения и динамики установлено, что возбудители гельминтозов относятся к 3 основным группам. Выявленные гельминты можно считать постоянными элементами комплекса гельминто фауны овец и домашних коз в северо-восточных предгорий Большого Кавказа. В исследуемой области встречаются *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*,

Avitellina centripunctata, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*, *Echinococcus granulosus*, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis* и др. существуют виды, которые одновременно имеют эпидемиологическое значение для человека и значительное эпизоотологическое значение для других домашних животных. Помимо этих видов, среди гельминтов мелкого рогатого скота также встречаются *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, виды протостронгилид и другие виды, в которых они играют значительную эпизоотологическую роль для других видов жвачных домашних животных.

Ключевые слова: овцы и домашние козы, возбудители гельминтозов, ландшафтные зоны, гельминтофауна.

Xülasə.

2015-23-cü illərdə Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərinin müxtəlif landşaft zonalarında yerləşən heyvandarlıq təsərrüfatlarında xırdabuynuzlu heyvanlar (*Ovis aries* L. və *Capra hircus* L.) arasında aparılan tədqiqat işləri nəticəsində 32 növ helmint aşkar edilmişdir. Aşkar edilmiş helmintoz törədicilərinin təhlili zamanı bu növlərin bir çoxunun başlıca helmintoz törədiciləri olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Helmintoz törədicilərinin növ tərkibinin, yayılmasının bio-ekoloji xüsusiyyətlərinin və dinamikasının öyrənilməsinə əsaslanaraq, helmintoz törədicilərinin 3 əsas qrupa aid olduğu müəyyən edilmişdir. Aşkar olunmuş bu helmintlərin Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında qoyunların və ev keçilərinin helmint faunası kompleksinin daimi elementləri hesab etmək olar.

Tədqiq olunan ərazidə *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*, *Avitellina centripunctata*, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*, *Echinococcus granulosus*, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis* və s. növlər vardır ki, bunlar eyni zamanda insanlar üçün epidemioloji və digər ev heyvanları üçün isə əhəmiyyətli dərəcədə epizootoloji əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu növlərlə yanaşı xırdabuynuzlu ev heyvanların helmintləri içərisində *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, protostrongilid növləri və digər növlər də vardır ki, bunlarda digər növ gövşəyən ev heyvanları üçün əhəmiyyətli dərəcədə epizootoloji rol oynayırlar.

Giriş

Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında helmintlər və onların bioekoloji xüsusiyyətləri ətraflı öyrənilmədiyindən, alınan nəticələr yeni olub, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qafqaz bölgəsində mövcud olan şəxsi və fermer təsərrüfatlarında xırdabuynuzlu ev heyvanlarının başlıca helmintoz törədicilərinin öyrənilməsi bu helmintlərin ekoloji-coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsində, hündürlük qurşaqları üzrə törədicilərin populyasiyalarının və helmintoz törədiciləri kompleksinin formalaşma yollarının aşkarlanmasında, ümumilikdə xırdabuynuzlu ev heyvanlarının bəsləndikləri biosenozlarda rolunun müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Bölgədə qoyunlar arasında yayılmış helmintlərin növ tərkibi heyvanların yoluxmasının yaş xüsusiyyətlərindən, hündürlük qurşaqlarından, ilin fəsillərindən, mühit amillərindən və yoluxmaya səbəb olan aralıq sahiblərin rast gəlinmə intensivliyindən asılıdır.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən qoyunçuluq təsərrüfatları ekoloji zonalardan asılı olaraq, əksər hallarda oturaq həyat tərzini keçirir. Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəkləri Azərbaycan Respublikasının şimal-şərq hissəsində yerləşir və Şabran rayonu, Xaçmaz və Quba rayonlarını, Qusar və Siyəzən rayonlarını əhatə edir. Bu bölgə şimaldan Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası ilə, şərqdən isə Xəzər dənizi ilə həmsərhədir.

Cənubdan Dağlıq Şirvan, cənub-şərqdən Abşeron, cənub-qərbdən Şəki-Zaqatala rayonları ilə həmsərhəddir. Buna görə də Quba-Xaçmaz bölgəsi özünəməxsus relyef xüsusiyyətlərinə malikdir. Bölgənin ərazisi 4 hündürlük zonasına malikdir və bu zonalar bir-birindən kəskin fərqlənir. Hündürlük zonaları 26 metrədən 4466 metrədək ayırd edilir və düzənlik, dağətəyi, orta dağlıq və yüksək dağlıq zonalarına ayrılır. Bölgənin iqlim şəraiti də hündürlük zonalara uyğun olaraq müxtəlifdir. Bölgənin düzənlik zonaları üçün isti iqlim şəraiti, dağlıq zonalar üçün soyuq-rütübətli iqlim şəraiti xarakterikdir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrində yerləşən ərazilərin iqlim şəraiti onun Azərbaycan Respublikasının kurort-istirahət zonası kimi istifadə olunmasına imkan verir. Son illərdə Quba-Xaçmaz bölgəsində qoyunçuluq təsərrüfatlarının sayının artması bununla əlaqədardır. Hazırda Quba-Xaçmaz bölgəsinin qoyunçuluq təsərrüfatlarında qoyunçuluğun intensiv inkişafı üçün tələblərə cavab verən qoyun tövlələri tikilmişdir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrinin müxtəlif landşaft ərazilərində qoyunların helmint faunasının tədqiqatları barədə məlumatlar azdır. Eyni zamanda, qoyunların müxtəlif helmintoz törədiciləri ilə yoluxma mənbələri də təhlil olunmalıdır. Son illərdə bölgədə böyük biotik, abiotik və antropogen dəyişikliklərin baş verməsi qoyunların helmint faunasını öyrənmək və onların landşaft-ekoloji təhlilini aparmaq problemini aktual etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrinin ekoloji-coğrafi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qoyunlar arasında helmintoz törədicilərinin yayılması yollarının, epizootologiyasının və epidemiologiyasının qiymətləndirilməsi; Bölgədə qoyunların helmint faunasının təsnifat icmalının hazırlanması, təhlükəli helmintozlara qarşı profilaktik və sanitariya-baytarlıq tədbirlərinin elmi əsaslarının işlənilməsi hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın obyekt və istifadə olunmuş metodlar

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrinin müxtəlif landşaft ərazilərində qoyunların helmint faunasını öyrənmək məqsədilə 2015-2023-cü ilin aprel ayından başlayaraq, 2024-cü ilin oktyabr-noyabr ayları ərzində tədqiqat işləri aparılmışdır. Tədqiqat işləri Quba, Xudat, Siyəzən, Nabran, Qusar rayonlarında yerləşən şəxsi və fermer təsərrüfatlarında aparılmışdır. Qoyunların helmint faunasının daimi elementlərini öyrənmək məqsədi ilə yaylaqlarda və oturaq həyat tərzi keçirən təsərrüfatlarda heyvanların helmint faunasının dinamikası öyrənilmişdir. Quba, Xudat, Siyəzən, Nabran, Qusar rayonlarında ayrı-ayrı təsərrüfatlarda və şəxsi kəsim məntəqələrində 218 baş qoyun tam helmintoloji üsulla müayinə edilmişdir. Fasioloz, dikroselioz, exinokokkoz, diktiokaulyoz xəstəliklərinin yayılmasının aşkar edilməsi üçün natamam helmintoloji diaqnostika da aparılmışdır [1].

Trematodların və sestodların növlərinin təyini üçün kvas karmin məhlulu ilə boyanmış preparatlar hazırlanmışdır. Nematodların növlərinin təyin edilməsi üçün 1:1 nisbətində süd turşusu və qliserin qarışığından istifadə olunmuşdur. Helmintlərin təyini üçün Olympus mikroskopunun $\times 20$ və $\times 40$ böyüdücülərindən istifadə edilmişdir.

Trematodlar və sestodlar 70° spirtə, nematodlar isə 4% formalində fiksasiya edilmişdir.

Əldə edilmiş nəticələrin təhlili

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrinin müxtəlif landşaft ərazilərində 218 baş qoyun və 143 baş ev keçisi tədqiq olunmuşdur. Tədqiqat Bölgədə qoyunlarda və quzularda *F.hepatica* və *D.lanceatum* ocaqlar şəklində yayılmışdır. *F.hepatica* sulu otlaqlarda otlayan heyvanlarda daha çox rast gəlinir. Bu, helmintlərin aralıq və əlavə sahiblərinin yayılması ilə əlaqədardır.

D.lanceatum ilə yoluxma qarışqa yuvası və quru mollusklarının olduğu ərazilərdə qeydə alınır [3].

Cədvəl 1. Böyük Qafqazın şimal-şərq ətkələrinin müxtəlif landşaft ərazilərində tədqiq olunan qoyunların və ev keçilərinin sayı və yaş qruparı

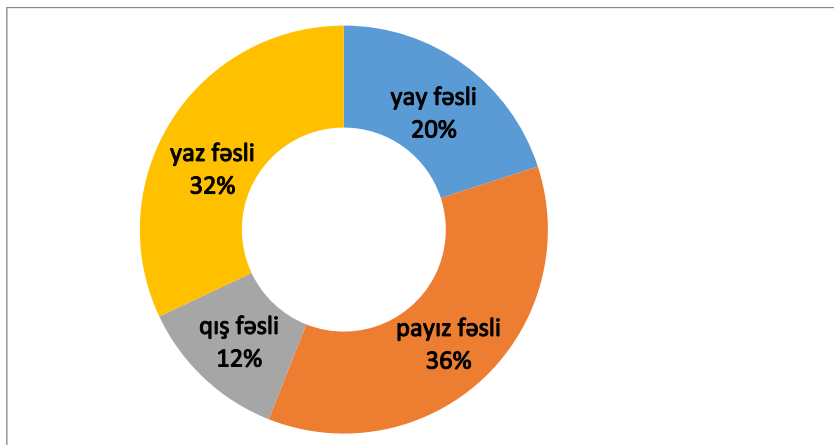
Landşaft-ekoloji zonalar	Tədqiq edilmiş qoyunlar	Tədqiq edilmiş keçilər	Yaş qrupları üzrə tədqiq olunmuş heyvanlar	
			Tədqiq edilmiş qoyunlar	Tədqiq edilmiş ev keçiləri
Düzənlik	73	45	6-12 aylıq	6-12 aylıq
Dağətəyi	77	50	2-4 yaş	2-4 yaş
Dağlıq	68	48	4-5 yaşlı və yuxarı	4-5 yaşlı və yuxarı
Cəmi	218	143	218	619

Bölgədə tədqiq olunan qoyunlar və ev keçiləri müxtəlif yaş qrupları üzrə tədqiq olunmuşdur. Aparılan tədqiqat işləri bölgənin düzənlik, dağətəyi və dağlıq zonasını əhatə edir (Cədvəl 1).

Bu ərazilərdə aparılan helmintoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən müxtəlif landşaft ərazilərində *F. hepatica*, *M. expansa*, *T. giardi*, *T. hydatigena*, *E. granulosus*, *Haemonchus contortus*, *Dictyocaulus filaria*. növlərinin epizootoloji əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmək olar. Prostrongilidlərin, xabertiyaların, trixostrongilidlərin, trixosefalidlərin də müəyyən epizootoloji əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə almaq olar. S.M.Əsədov göstərir ki, gövşəyən kənd təsərrüfatı heyvanlarının helmint faunasının öyrənilməsi 3 əsas landşaft – ekoloji zonalar: düzənlik, dağətəyi və dağlıq zonalar və onların tərkibində 11 yarımzonada aparılmalıdır [4].

Qeyd etmək lazımdır ki, landşaft ekoloji zona və yarımzonalarda gövşəyən ev heyvanlarda helmintoz törədiciləri heyvandarlıq təsərrüfatlarına vurduğu ziyanı görə müxtəlif landşaft-ekoloji zonalarda müxtəlif cür yayılmışdır. Azərbaycan Respublikası ərazisinin bu cür ekoloji-helmintoloji-rayonlaşdırılmasında heyvandarlığın geniş inkişaf etdirildiyi Qafqaz regionu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Buna görə də heyvanların helmintlərlə yoluxma mənbələrini müəyyənləşdirməyi də qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Qeyd edək ki, xırdabuynuzlu heyvanlar, o cümlədən qoyunlar qış tövlələrindən yaylaqlara və geriye köçürülən yollarda müxtəlif şəraitlə qarşılaşırlar. Köçürülmə zamanı qoyunların bu və ya digər yoluxucu, parazitər xəstəliklərlə və patogen helmintozlarla yoluxması barədə bir çox ədəbiyyat məlumatlarında da qeyd olunmuşdur [5].

Diaqram 1. Xırdabuynuzlu heyvanlar arasında helmintlərin yayılması və yoluxma intensivliyinin ilin mövsümlərindən asılılığı

Qeyd etmək lazımdır ki, qoyunlar köçürülmədən asılı olmayaraq, yaşla əlaqədar yeni helmintlərlə yoluxa bilər. Tədqiqatlar nəticəsində müşahidə edilmişdir ki, *Fasciola hepatica* və *Dicrocoelium lanceatum* qoyunlar arasında yaş artdıqca aşkar olunur, strongilidlər isə daha erkən yaşlarda rast gəlinir.

Bölgədə qoyunçuluq təsərrüfatlarının otlaq dəyişməsi helmintozların ocaqlar formasında yayılmış qruplarının digər ərazilərə keçməsinə zəmin yaradır. Qeyd edək ki, bölgə istirahət zonası olduğu üçün kəsilmiş heyvanların ıçaladı da ətrafa atılır. Məhz bu amilin helmint faunasının formalaşmasında mühüm rolu olduğu güman edilir.

Heyvanlar arasında ölüm hallarının baş verməsinə səbəb olan bu helmintozlara qarşı mübarizə tədbirlərinin işlənilməsi üçün onların biologiyası, taksonomik xüsusiyyətləri, epidemiologiyası, epizootologiyası və ekologiyası öyrənilməlidir. Ekologiya daim dəyişdiyi üçün helmintoz törədicilərinin ekoloji amillərdən asılı olaraq yayılma intensivliyi tədqiq olunmalıdır (Diaqram 1).

Helmintlər biosenozun mühüm tərkib hissəsi olaraq, epidemioloji və epizootoloji xüsusiyyətə malikdirlər. Helmintlər sürfə və yetkin mərhələdə müxtəlif yollarla əsas və aralıq sahiblərin orqanizmlərinə daxil olur, onların müxtəlif orqanlarında lokalizasiya edərək parazitlik edirlər. Bu proses kənd təsərrüfat heyvanlarının məhsuldarlığına, inkişafına və nəsil vermə qabiliyyətinə mane olurlar.

Nəticə

Böyük Qafqazın şimal-şərq ərazilərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvanların helmintoz törədiciləri ilə yoluxma yolları və yoluxma mənbələri müxtəlifdir. Bölgədə xırdabuynuzlu heyvanların helmint faunasında fərqli taksonomik qrupa aid olan helmintlər aşkar edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, 6 aylığa qədər quzular helmintlərlə nisbətən zəif yoluxmuşdur. Yoluxma yazın sonu və yayın əvvəllərində və payızın ilk aylarında daha intensiv olmuşdur.

Təbii-coğrafi baxımdan Böyük Qafqazın şimal-şərq ərazilərində yerləşən royonların xüsusi mövqeyə malik olması, onun bostançılıqla, meyvəçiliklə məşğul olan ərazilərdə yerləşməsi xırdabuynuzlu heyvanların saxlanması üçün əlverişlidir. Ərazidə bol su ehtiyatı, məhsuldar torpaqları əhatə edən Quba-Xaçmaz bölgəsi düzənlikləri, geniş dağətəyi və olduqca zəngin təbii şəraiti və ehtiyatları ilə seçilən dağ sistemlərinin və Xəzər dənizinin mövcudluğu xırdabuynuzlu heyvanların helmintoz törədicilərinin də biosenozun mühüm komponenti kimi formalaşmasına imkan verir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərində yerləşən rayonların Rusiya federasiyasının Dağıstan respublikası ilə həmsərhəd olması da helmint faunasının formalaşmasında ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

- 1.Скрябин К.И. Метод полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. М.: Изд-во МГУ, 1928. 45 с.
2. Котельников Г.А., Хренов В.М., Под ред. А. А. Черепанова. - М.: Колос, 2001. - 76 с.
- 3.Гасанова А.М. Эколого-таксономический анализ и эволюция трематод рода *Dicrocoelium* и семейства *Dicrocoellidae* Автореф. дис.на соис. уч.степ.канд.биол.наук. Баку, 1996, с.8-11
- 4.Асадов С.М. Гельминтофауна жвачных животных СССР и ее эколого-географический анализ. Изд. АН Азерб. Ваку, 1960, с.140-153.
- 5.Скрябин К.И., Петров А.М, Орлов И.В. и др. Краткий курс паразитологии домашних животных. Изд.сельскохоз. лит. Москва, 1950, с.344-345.

**TURKEY'S ATTITUDE TOWARDS THE SO-CALLED ARMENIAN GENOCIDE
ALLEGATIONS: PROBLEMS AND SOLUTIONS**

**TÜRKİYE'NİN SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARINA KARŞI TUTUMU:
SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Esmâ ÖZDAŞLI

**Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 0000-
0003-2336-9719**

Özet

Uluslararası alanda sözde soykırım iddiaları, Ermeni diasporasının Türkiye'ye siyasi baskı oluşturmak için neredeyse 100 yıldır kullandığı bir araç haline gelmiş ve adeta Ermeni diasporasının varlık nedeni olmuştur. 1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın dış politikası da sözde soykırım iddiaları çerçevesinde şekillenmiştir. Buna uygun olarak Ermenistan'ın diğer devletlerle ilişkileri, bu devletlerin sözde soykırım iddialarına bakış açılarına göre belirlenmiş, Ermeni resmi yetkilileri de yaptıkları dış temaslarda sözde iddialarını bir şekilde gündeme getirmişlerdir. Sözde soykırım iddialarının uluslararasılaşma sürecinde Soğuk Savaş dönemi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllar, sözde soykırımın uluslararası alanda tanıtılmasında çok yönlü çalışmaların sürdürüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde Kıbrıs sorunu nedeniyle Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan kırılma, sözde iddiaların Batılı ülkelerde daha fazla gündeme gelmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim 1915 Olaylarının 50. yılı olan 1965'te, Ermeni diasporasının ve Taşnakların öncülüğünde başta SSCB olmak üzere dünyanın dört bir yanında ilk defa anma programları düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1965'e kadar Sovyet Ermenilerinin ve Ermeni diasporasının sınırlı propagandası ile tanıtılmaya çalışılan sözde soykırım iddiaları, bu tarihten sonra uluslararası alanda yaşanan değişimlerin etkisiyle tüm dünyada daha fazla gündem oluşturmaya başlamıştır. Hatta 1965 yılında ilk defa Uruguay Parlamentosu sözde soykırım iddialarını kabul ettiğini açıklamıştır. Günümüzde ise 30'dan fazla ülkenin parlamentosu sözde soykırım iddialarını tanımaktadır. Elbette parlamentoların kararlarının hukuki bir karşılığı yoktur ve herhangi bir olayın soykırım olarak kabul edilmesi için mahkeme kararı gerekmektedir. Zira soykırım, hukuki bir kavramdır. Ancak her ne kadar bu tanıma kararları tarihi ve hukuki manada bir anlam ifade etmese de Türkiye karşıtı kara propagandaya katkı sağlamaktadır. Bu da Türkiye'nin uluslararası alandaki imajına zarar vermektedir. Bu çalışmada, sözde soykırım iddiaları ve bu iddialara karşı Türkiye'nin tutumu değerlendirildikten sonra konuya ilişkin sorunlu alanlar ve çözüm önerileri dile getirilecektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Diaspora, Sözde Soykırım, Ermeni Lobisi.

Abstract

The allegations of the so-called genocide on an international scale have become a tool that the Armenian diaspora has used for nearly a century to exert political pressure on Turkey, and it has virtually become the *raison d'être* of the Armenian diaspora. Armenia's foreign policy, too, has been shaped around these so-called genocide claims since gaining independence in 1991. Accordingly, Armenia's relations with other states have been determined based on

these states' perspectives on the so-called genocide claims, and Armenian officials have consistently brought up these allegations in their foreign contacts. The Cold War era marked a significant turning point in the internationalization of the so-called genocide claims.

Particularly the 1960s represent a period in which multi-faceted efforts were carried out to promote the so-called genocide internationally. During this time, the deterioration of Turkish-American relations due to the Cyprus issue made it easier for these allegations to gain more attention in Western countries. Indeed, in 1965, marking the 50th anniversary of the events of 1915, for the first time, commemoration programs were organized around the world—led by the Armenian diaspora and the Dashnaks, especially in the USSR. Thus, until 1965, the so-called genocide claims were promoted through limited propaganda by Soviet Armenians and the Armenian diaspora, but after that date, due to changes in the international arena, these claims began to attract more global attention. In fact, in 1965, the Parliament of Uruguay became the first to officially recognize the so-called genocide. Today, the parliaments of over 30 countries recognize the so-called genocide claims. Of course, the decisions of parliaments have no legal standing, and for an event to be officially recognized as genocide, a court ruling is required. Genocide is, after all, a legal concept. Nevertheless, although these recognition decisions do not carry historical or legal significance, they contribute to anti-Turkey black propaganda. This, in turn, harms Turkey's image on the international stage. In this study, after evaluating the so-called genocide claims and Turkey's stance against them, problematic areas related to the issue and proposed solutions will be discussed. Keywords: Turkey, Armenia, Diaspora, So-called Genocide, Armenian Lobby.

MANAS DESTANINDA “KÖZKAMAN(LIK) VE İHANET” KAVRAMLARI ÜZERİNDE İNCELEME

Banu NAGASHBEKOVA¹⁰

ÖZ

Konargöçer Türk topluluğunun yaşayışı ile ilgili bilgileri destanlarda anlatılardan görebiliriz. Türk topluluğuna ait Dede Korkut destanı, Manas destanı, Ergenekon destanı, Uygur destanı, Altay destanları, Alpamış destanı, Kobılandı destanı ve diğer destanlar vardır. Bunlar sadece bir kahramanın yaptıklarını anlatmıyor. Halkın kültürünü, yaşamını, kuşamını, kimliğini ve dilini ortaya çıkarır.

Manas destanı Kırgız halkının önemli, yüksek derecedeki eski destanlarından sayılır. Bu destan halkın kimliğini, gelenek göreneklerini kuşaktan kuşağa aktaran eşsiz değerdir. Bu çalışmada Manas destanındaki ihanet ve közkamanlık kavramı üzerinde durulacaktır. “Közkaman” kelimesi Manas destanından yola çıkarak, tüm Türk destanlarındaki ihanetle ilgili konularda işlenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak Közkaman kavramı üzerinde durulur. İkinci bölümde Manas destanındaki Közkamanlar(lık) üzerinde çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise ihanet kavramının incelenmesi yapılacaktır. Onun kahramanlara ve insanlara etkisi anlatılacaktır. Dördüncü bölümde Manas destanındaki ihanet konu edinilmiştir. Bu bölümde Manas’ın akrabaları ve oğullarının ihaneti söz konusudur.

Çalışmanın amacı Türk Dünyası edebiyatı alanında sık kullanılmayan “közkaman” hakkında bilgiyi derinden incelemeye ve eksikliklerin yerini doldurmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, İhanet, Közkaman, Manas’ta İhanet, Manas’ta Közkamanlık

GİRİŞ

Kırgız Türklerinin milli destanı olan Manas destanı dünyanın büyük eserleri arasında yer alır. Dünyanın en uzun eserlerinden sayılır. Destanın yazılı şeklinin biri yaklaşık yarım milyon satırdan oluşur, genişliği Gomer’in Odysseus’u ile İliyada’sını birleştirdiğindeki genişlikten yirmi kat, Mahabharat’ın genişliğinden iki kat büyüktür.

Destanın 65’ten fazla yazılı nüshası vardır. Ulu bilim adamı Şohan Velihanov destan bölümlerini yazmış ve “Köketaı Han’ın Aşı” diye geniş özetlerini Rusçaya çevirmiştir.

Destanda Manas’ın, onun nesillerinin ve işini sürdürenlerin hikayesi anlatılıyor. Destan üç bölümden oluşuyor: Manas, Manas’ın oğlu Semetey’in hikayesi ve Manas’ın torunu Seytek’in hikayesi. Kırgız halkının Çin ve Kalmuklara karşı mücadeleleri destanın önemli konusudur. XV. yüzyıldan itibaren destanın adı kaynaklarda gösterilse bile, onun yazılı nüshası 1885 yılına kadar yapılmamıştır. Çeşitli bakış açılarına göre destanın meydana gelme zamanı: VII-X yüzyıllar, XI-XII yüzyıllar ya da XV-XVIII yüzyıllar arası diye hesaplanıyor.

Manas destanı Kırgız edebiyatının klasik eseri olarak çeşitli toplantılarda, konferanslarda destanı araştıran bilim adamlarına Manasçılar sayesinde söylenir. Herkes Manasçı olamıyor. Manas destanını söyleme sanatı aslında kişinin rüyasına girdikten sonra olan nasip işidir.

¹⁰ Kazak Milli Kızlar Eğitim Üniversitesi Öğr. Görevlisi, Doktor.

Rüyada Manas'ın kendisi veya destanın diğer karakterleri kişiye Manasçı olmasını emir edermiş. Emri yerine getirmezse rüya gören kimse çok hasta olurmuş ya da engelli birisine dönermiş diye inanç vardır. Manasçılar, destanı özel sesle müzik aletinin yardımı olmaksızın söylemiş.

KÖZKAMAN (LIK)

Közkaman bu bölümün en önemli, asıl konusudur. “Közkaman” terimi, “ihamet” kavramı ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Asıl köken Manas destanından türetilmiştir. Samet Azap “Közkaman” başlıklı makalesinde şöyle der: “Köz” ve “kaman” sözcüklerinden oluşan Közkaman terimi Yudahin'in sözlüğüne bakıldığında şu şekilde açıklanabilir: **Köz:** 1. Göz; közdün karası: göz bebeği; közdün ağı: göz akı; közünün ağı menen karadı: göz akını döndürerek baktı; közmö-köz: karşı karşıya (...); 2. Delik, ilmik; iynening közü: iğne gözü deliği. (...); 3. Heybenin bir gözü; kurcunumdun eki közü tenğ şıkay tolup çıktı: heybenin her iki gözü ağızlarına kadar doldu; 4. Kaş (**mes. Yüzükte**); 5. Tuzak ilmiği.¹ **Kaman:** yabancı domuz (Azap, 2017, ss. 104-117). Bunlara bakıldığında “domuz gözü” anlamını taşır. Arthur T.Hutto *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* kitabında Kaman Kös: domuz göz, Kökçekös: çakal göz, yani iki kötü kalpli kişi uygun bir şekilde isimlendirilmiştir ve isimleri çok yakın benzerlik oluşturur, fakat yakınlıklarının, akrabalıkla ilgili olduğu belli değildir diye tespitte bulunur.¹¹ Bilim adamlarının yaptığı incelemelerde aynı tespit olduğu için ortak bir karara varabiliriz. K.Rakhmatullin, Köz Kaman'ı “vahşi erkek domuz gözü” diye açıklar. Kaman ve Köz adlarının yer değişikliği ile Türkçe'de anlamın değişmeyeceği kabul edilemez. Kaman Köz diğer taraftan “domuz gözü” demektir. En yakın yorum “Kızgın Domuz” olabilir (Hutto, s. 179). Kendi ülkesine ihamet eden “köz kaman” kültüründen, dilinden uzaklaşan anlamını temsil ediyor.

Manas Destanında Közkaman(lık)

Közkaman yukarıda bahsedildiği gibi kendine, ülkesine ihamet edenlere denir. Közkaman ile ihaneti bir kelime sayabiliriz. Manas destanında Közkamanlar Manas'ın yakın akrabası Üsen'in ve onun oğullarının genel ismidir. Sagımbay versiyonunda, Manas'ın amcası Üsen Mançuryada Kös Kaman diye adlandırılır.¹² Közkamanlar olayı Manas destanının tüm varyantlarında aynı değişmez olayların biridir. Manasın amcası olan Üsen ve onun oğulları savaştan sonra Kalmuklarda kalır ve Kalmuk'tan kız alıp evlenir. Çocukları da artık Kalmukça terbiye görür. Manas ata vatanını düşmandan temizlediğini anlayıp, beş çocuğu ile taşınan Üsen'e mal-mülk, arazi verir. Közkamanlar Manas'ın akrabasıyız deyip, çeşitli çare bulup halkı hükmetmeye çalışırlar. Sayakbay Karaliyev'in varyantında Közkaman ile Kökçököz bir akrabadır, Celtibes, Çandayak, Orozonların emriyle Manas'ı öldürmeye karar verirler. Ama Radlof'un derlediği varyantta kızını Manas'a kalın malsız veren Temirhan'a karşı çıkan veziri Kızgız ile Kalmuk'un ortasında casus olan Közkaman ile Kökçököz'e zehir verip Manas'ı öldürmeye emir verir. “Macmu at-tavarih'te” ihamet eden Tuvbay'ı Manas'ı öldürmek için Coloy'ı gönderir. Közkaman'ın Manas'a karşı mücaadelesinde ilk Kökçököz aktif hareket eder. Sagımbay Orozbekov'da da, Radlof yazan varyantta da Kökçököz Manas'ı vurarak yaralar, Kanıkey'i zorla alırlar derler. Çayıra gidip, Aykan'a Manas'ın geleceğini haber vermiş, Manas'a gelerek Kalmuk'un hiçbir şeyden haberi olmadığını söylerler. Sayakbay varyantında da Radlof'un varyantında da Kökçököz Manas'a zehiri verip öldürecekmiş. Sagımbay varyantında ise Manas'ın geldiğini anlayan Közkamanlar savaşarak, mücadeleyle öldürmüşler. “Közkamanlar gibi savaşan” sözü halk arasında ondan kalır.

¹¹ Arthur T. Hutto, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* (Çeviriler-I), s. 179.

¹²Hutto. a.g.e. s.179.

Manas, halkının azat olması için mücadele etmiştir ve halkın kahramanı olduğu için ona karşı gelenler tüm halkın hürriyetine, birliğine karşı çıkmış olur. Onun için Közkaman, Kökçököz'ün taraftarları en korkunç düşman sayılır. Mal mülk, hanlık için akrabalarına ihanet etmek suçun en kötüsü, en iğrencidir. Halk arasında “içten çıkan düşman kötüdür” diye atasözü de vardır. Közkamanlardan korkulacak şey, kendi vatanında, toprağında olup iyi görünüp ama casus olarak kötülük yapmaları, ihanet etmeleridir. Közkaman olayı hakkında “Manas” destanının, zamanı, sebebi ve “Közkaman” bölümünün çıkış nedeni üzerinde bilim adamları çeşitli fikirler söylüyorlar. Manas destanı ansiklopedisinde Közkaman oğullarını şöyle tanıtır. “Manas’ın en yakın akrabası Üsön’ün, onun çocuklarının destandaki genel adıdır.”¹³

Vatanlarına dönen Közkaman ve onun oğullarını bir araya getirip büyük aş ve rakı veren Manas onların hainlik yapacağını hiç düşünmez. Ama onlar Manas sarhoş olduktan sonra bıçakla saldırırlar. Destanda şöyle geçer:

Tuuğannaş aş içip, Araktarı mol içip, Tamaşa kılıp catkan soñ, Kuday urdu Kalmuqtı: Arakı mastar bolğon soñ, Semisçilik kılğan soñ, Kekirtek saptuu çot bolot Karmap aldı sabınan, Suurup aldı kabnan, Kağıp iydi Manastı- Üç taş tulğa bir oçok, Kestirelek kök çoçok, Çot bolot-minen kaktı deyit! Takianın astına, Cası manday üstünö Uçu barıp tiydi’le! Alda Taala bir Kuday Arman kıldıñ Er Manas	Akrabalarla yemek yeyip, Bol bol rakı içip Eğlendiler, derken Hüda (Tanrı) Kalmukları çarptı, Rakıdan sarhoş olunca, Adamakılı iyip içince İçlerinden bir güzel çarptı, Sapından yakaladı, Kımından çıkardı, Manas’a sapladı, Üç taş ile saçayarak bir ocak, Sünnetsiz haliyle, Sapladı o hançerini, Takkesinin alt tarafına, Yüksek alının üstüne Keskin ucunu değırdi. Allahu Teala Tanrım Er Manas’ı korudu.(1420-1435/ Naskalı)
--	--

Közkaman’ın oğulları Manas’ı öldürmeye kalkarlar. Ama Tanrı’nın gücüyle o kadar hançere, bıçağa rağmen diri kalır. Bu işi bir Kalmuk yaptı diye yiğitleri (çorolarını) çağırarak Kalmuklara karşı mücadele edeceğini söyler. Böylece onların zayıf noktasını bulmaya çalışır. Kalmuklardan gelen akrabalarından bu açıdan yardım isteyen Manas, Kökçököz’ü Kalmuklarla konuşup, bir yolunu bulması için gönderir. Kökçököz onların Cayzanlarıyla konuşmasını bu satırlardan görürüz:

¹³ “Manas” Ansiklopedisi/Devlet Dil ve Ansiklopedi merkezi. Bişkek: Kırgız Ansiklopedisi’nin Başkı sayısı, 1995. 1.c. – 440.s. ISBN -5-89750-013-4

<p>Kökçököz'ü aldı deyt, Cayzañğa koşup saldı deyt, Tilin surap adlı deyt. Tilin surap alğan son, Anda aytññ Kökçököz: “Manas keldi kırk kişi, Özüm keldim cüs kişi- Manas Sarttı sayalık! Bir öltürüp salalık! Tört katının alayım, Törösü özüm boloyım! Elime akım tüşöyn! Han balası Kanıkey Nike kıyıp alayım!”</p>	<p>Kökçököz'ü tuttular, Yanına bir Cayzan verdiler Onu sorguya çektiler, Böyle sordukları vakit Kökçököz: Şöyle cevap verdin Kökçököz: “Manas geldi kırk kişi, Kendim keldim üç kişi, Manas'ın üstüne saldıralım! Bir öldürüp bırakalım! Dört karısını alayım! Efendileri ben olayım! Halka hakim ben olayım! Han kızı Kanıkey'i Nikah kıyıp alayım! (1660-1675/Naskalı)</p>
---	--

Hemen kendi büyüdüğü, hizmet ettiği yerin askerlerinin dediğini yapıveren Kökçököz, Manas'a aldırış etmeden, kendi planlarını hazırlar. Hem casusluk ediyor hem de ihanet etmiş oluyor. Soyu Kırgız olsa bile, büyüdüğü yerin terbiyesini bırakamaz. Böylece Manas'ı sırtından vurur.

Közkamanlar, Mankurtlardan çok daha tehlikeli hainlerdir. Çünkü mankurtlar zorla akılları alınıp, bilinçsizleştirilir. Oysa Közkamanların akıl ve zekâları en yüksek düzeydedir.

Manas destanına kısaca bir göz attığımızda mankurtizmin ve közkamanizmin Türk kültürü ve medeniyeti için mutlaka ama mutlaka imha edilmesi gereken zarar verici hastalıklar olduğunu görürüz. Zira resmi tarih tezlerimizde sıkça vurgulandığı gibi, “Türk devletleri hep içerden yıkılmıştır. Düşman ile değil!” tezi doğru ise ve günümüz dünya şartları da göz önüne getirildiğinde, emperyalizmin elindeki en etkili silahın artık toplumların ve ülkelerin içerisine bir Truva atı gibi yerleştirilen Közkamanlar ve mankurtlar olduklarını görüyoruz. Ele geçirilmek istenen millet ne kadar güçlü, tarihi ve milli kültürü derin ise o milleti ele geçirebilmek için sayıları o kadar çok ve bir o kadar da kusursuzca mankurtlaştırabilen yetenekli Közkaman hainlerine ihtiyaç vardır.¹⁴ Manas destanında rastlanan közkamanlığa diğer destan ve eserlerde de rastlanır.

Türkistan'da eskiden Kalmuklar ile Moğollar, özellikle Cengiz Han'ın zamanında Közkamanlık veya ihanet yapanların sayısı çok olmuştur. Bu sadece Türkistan'da değil tüm dünya tarihinde yer alan bir olaydır. Kazak bozkırındaki en güçlü, büyük şehir Otrar'ı ve onun Hanı, Kayır Han'ı altı ay boyunca fethedemeyen Cengiz Han'a kapıyı açtıveren hain, Otrar'da yaşayan Karaşokı bir Közkaman'dır. Muhtar Şahanov'un “Otrar Destanı” şiirinde ihanet eden, Közkaman karakterini görürüz.

<p>Ха-ха-ха-ха, ал мына бір сатқынды Құдай саған қайдан ғана тап қылды?.. Қайғылы әрі күлкілі. Қайран аңқау, дара тұлға, Аңғармапсың қанатыңа</p>	<p>Kah, kah, ama bu haini Allah sana nereden getirdi?.. Kederli hem gülünç.</p>
---	---

¹⁴ <http://uluoan.blogspot.com.tr/2010/09/kozkamanizm.html>

<p>Жасырынған түлкіні. Ерлігіңе осы болсын сыйлығым, Саған қидым бұл сатқынның билігін! Тұр еді еркін езу жимай күлімдеп, Мына әңгіме лезде құтын қашырды. Қарашоқы есі шыға дірілдеп Шыңғыс ханның аяғына бас ұрды: – Ұлы ханым, Әділдік пе мұныңыз? Өле-өлгенше боп өтейін құлыңыз, Отырарды Мен қол ұшын бермесем, Оңай жаулап алар ма еді ұлыңыз? – Оған дау жоқ, – деді Шыңғыс түнеріп, – Сенен асқан бар ма бірақ тірі өлік?! Қастерлінің бәрін жыққан табанға Азған сен бе Әлде мына заман ба? Тым құрыса, Қасиетті бір сезім Қалу керек емес пе әрбір адамда? Рас, менің нөкерлерім безбүйрек, Зұлымдықты ерлік деп те таниды. Олар тіпті өкшесімен езгілеп, Кете алады жазығы жоқ сәбиді. Одан да ірі хайуандыққа жете алады төзімі, Бәрін өзім үйреткенмін о баста. Қаталдық пен аяушылық сезімі Жауынгердің жүрегінде түспеу керек таласқа. Түспеу ләзім қос сезімнің дауына, Мен осыған қатты көңіл бөлемін. Қаншама иттік етсе де олар жауына, Туған жерін сатпасына сенемін. Дәмелендің шығарар деп төріне. Жетті көзің, Ол үмітің - құр елес. Опасыздық жасадың ба еліңе, Ертең саған мені сату түк емес. Шарам нешік, Тұрмын сені тіпті аяп. Сорлы Отансыз, Қарайыпсың қаныңа. Қашан мені сатарыңды күтпей-ақ, Алдыңды орап кеткеніме налыма. Жақсылығым қайтпады деп арыма. Сатқындыққа сатқындықпен тіл қату Ұқсамай ма табиғаттың заңына?! Құлақ түрер кім қалды енді зарыңа? О дүние сапарына, Сатқыным, Сеніп аттан әділдіктің барына! – Нөкеріне бұрылып: – Кәне, қылыш ұстатыңдар Қайсар батыр Қайырханның қолына!..</p>	<p>Eh, bu saf olan, tek insan, Farketmemişsin kanatına Gizlenen tilkiyi. Kahramanlığına bu olsun benim hediyem, Sana kıydım bu hainin hükmünü! Durmuştu çekinmeden gülümseyip, Karaşoku'dan akli gitti titreyip Cengiz hanın ayağına yıkıldı: - Ulu hanım, Adalet mi yaptığımız? Ölene kadar olacağım kölen, Ben el vermezsem, Kolay kolay nasıl fethederdiniz? -Ona sözüm yok, - dedi Cengiz sinirlene,- Senin gibi daha beter var mı diri ama bir ceset?! Saygılının hepsini yıkan tabana Kendini kaybeden sen mi veya bu cihan mı? Hiç olmazsa, Kutsal bir duygu Kalması gerek her insanda. Doğru, benim uşaklarım acımasız, Zulümlüğü kahramanlık diye biliyor. Onlar hatta ökçesiyle ezerek, Gidebilir günahsız (suçsuz) bebeği. Ondan daha beter hayvanlığa yetiyor güçleri, Her şeyi kendim öğretmiştim ilk başta. Sert ve acılı duyguyu Uşağın kalbi hakkında tartışmamalı. Tartışmamalı iki duygu davasına, Ben buna çok dikkatimi çekerim. Ne kadar onlar köpeklik ederse de düşmanına, Vatanına ihanet etmemesine güveniyorum. Sen kendini yükseltir diye düşündün. Sen inandin, o ümidin boşunadır. İhanet ettin mi vatanına, Yarın bana ihanet edebilirsin. Çaresizim, sana acıyorum. Biçare, vatansız, Kanın kararmış, ne zaman bana hainlik yapacağımı beklemeden,</p>
--	--

	Önünü kesti mi üzülme. İyiliğim karşılıksız kaldı diye de üzülme. Hainliğe hainlikle cevaplamak Benzemiyor mu doğanın yasına?! Dinleyen kim var ki senin çılgına? Öbür dünya seferine, hainim, İnanarak git fandide de adaletin var olduğuna!- Uşağına dönerek: -Hadi, kılıcı tutturun Kahraman Kayırhan'ın eline!
--	---

Şahanov'un bu realist şiiri ile Manas destanı benzerlik taşır. Bu destanda Karaşokı'nın babası, oğlunun Kayır Han'a ve vatanına neden ihanet ettiğinin sebebini anlatır. Karaşokı doğduktan sonra dayılarının evine yani düşmanlara verilir, onlar büyütür, o toprağın havasını alır, yaşamını yaşar, terbiyesini görür. Büyüdükten sonra ancak Otrar'a döner. Onun için şair son satırları böyle belirtir.

“Өр нәресте қашан есі кіргенше, Жер қадірін, Ел қадірін, Ең бастысы тіл қадірін білгенше, Алғашқы әнтек қылығына Өзі ұялып күлгенше, Көтергенше балаң ойдың желкенін, Қинаса да қикар соқпақ, қиыс жол, Өзін туған қасиетті өлкенің Ауасымен дем алуға тиісті ол!”	“Her bebek akıl doldurana kadar, Toprak kıymetini, vatan kıymeti İlk önce DİL kıymetini bilene kadar, İlk yaramazlığına Kendisi utanıp gülene kadar, Toplayana kadar çocuğun aklını başına, Zorlasa da, eğri büğrü yol, Kendisi doğuran kutsal vatanının, Havasıyla nefes ALMALI!”...
--	---

Yabancı bir yerde büyüyen sonunda kendi ülkesinde yaşayan birisi mutlaka ihanet eder. Ramazan Korkmaz “Evrenin Bilinci: İnsana Dönüş İzleği” başlıklı yazısında; “*Kişi, daha çok çocuk denecek yaşlarda ailesinden, toplumundan, yurdundan, anadilinden, tarihinden ve değerler sisteminden koparılarak; ‘amaçlara uygun’ bir eğitime/meditasyona veya yalıtıma tabi tutulur*”¹⁵der. Manas destanında da Közkamanlar öyle yapmıştır. Bu yeni gelen yabancıların Kalmukların arasında doğup büyüdüğünü, onların dilini konuştuğunu, onlar gibi giyinip onlar gibi yaşadığını, Kırgız aksakallarının hatta anasının, karısının kendisine yaptığı tüm baskılara Manas Han kulak asmaz, tüm telkinlere de sırt çevirir ve hatta kızar, onları azarlar.

Kazak destanlarından olan “Manasulı Tuyakbay” destanında da közkamanlık olayı vardır.

“On bir bey oraya gitti. Orada zalim kafir onları tuttu ve düşünüp çıkış yolu buldu. Sonra Manaşı'nın karşısındaki on bir beyi dışarı çıkıp meclis kurdu. Mecliste Manaşı'yı rehin vermek için anlaşılır. Rehin verirken üç günde geleceğiz diyelim, üç günde de gelmeyip göçüp gidelim, dedi. Onlar Manaşı'yı Indis'a rehin bıraktılar.” Üç günde geleceğiz diye yalandan söz

¹⁵ Ramazan Korkmaz, (2015). *Yazınsal okumalar*. Kesit Yayınları, İstanbul, s. 363.

veren on bir bey gelmez ve Kalmuklar Manaşı'yı öldürür." ¹⁶ Kendi kahramanına ihanet eden Nogay beyleri kendi başlarını korumak için hainlik yaparlar. Manaşı da düşman elinde hayatını kaybeder. Ama sonunda Manaşı'yın oğlu onların intikamını alır, on bir beyi de öldürür.

Modern Közkamanlar ise, çağdaş şartlarda yaşamalarına rağmen Kökçeköz, Kañçoralardan farklı değillerdir. Vatan, millet, akraba gibi ahlaki normlardan gelen sese kapalı yapıları vardır. Sadece kendi kafaları ve öz durumlarını düşündükleri için ihanet ederler.

İhanet

İhanet kavramı halkına, milletine kendi çıktığı yere ihanet olarak geçer. Türk Dil Kurumu'ndaki sözlükte ihanet kelimesi hıyanet, hainliktir. Arapça kökenli iha:net - ihânet kavramı, isimdir. Gerekliğinde yardımda bulunmama, bir kimsenin güvenini yok etmek amacıyla da kullanılır. İnsan vatanına, kendine bile ihanet edebilir. Kendine ihanet eden kişi varoluşunu konumlandırmadığı gibi yaşadığı benlik yitimiyle ontolojik bir boşluğa düşer. "İçimizden her birimiz her an kendi kendisi olmaktan çıkmak, biricik ve aktarılması olanaksız benliğini yitirmek tehlikesindedir. İnsanların çoğu olmayı beklediği o kendi kendisine durmadan ihanet eder."¹⁷

İnsanın başkasına, vatanına ihanete etmesi önce kendine ihanet etmesiyle başlar. İçine kapanık kimliğini, varoluşunu yitirerek kendini hiçe sayar ve artık etrafındakilere ihanet etmeye başlayan insan, hainlik yapan birisine dönüşür. İnsan aşkta, ailede, dostlukta ihanete uğrayabilir. İhanetlerin en tehlikesi vatana, dosta ve sevgiliye yapılan ihanettir.

Vatana ihanet tarihte en tehlikeli, en korkunç ve en büyük suç sayılmıştır. Bu ihanetin cezası da ağırdır. Yasalarda vatana ihanet eden suçlu kimse en şiddetli şekilde cezalandırılmıştır. Tarihi destanlarımızda ise halkına, kahramanlarına, vatanına ihanet edenler cezalandırılmasa da düşmanları tarafından öldürülmüştür. Ama yasalara göre genelde vatana ihanet eden bir haine ölüm cezası verilmiş ve ölümün çeşitli yöntemleri (dara asma, zehirle öldürme, kafasını kesme ve başka gibi) kullanılmıştır. Thomas Fuller: "Bir krala ihanet için bir tek bıçak yeter de artar bile" der. Tarihte kral, han, başkanlar bile kendi halklarına ihanet etmişlerdir. Bu durumu çok geriye gitmeden, ikinci dünya savaşı yıllarında Hitler'in kendi ülkesinde yaşayan Yahudilere yaptığı ihanette görürüz.

Kralına ihanet eden köleler ve uşaklar da tarih sayfalarında yazılıdır. Şahanov ile Aytmatov'un konuşmalarında: "Yüklenip uzaktan gelen elçiye ve yazılmış mektuba küçümseyen bir tavır takınır. Tersine, Hun hükümdarının kahrına uğrayıp kaçarak sığınan askerleri iyi karşılayıp, tekrar Edil'in kendisine karşı kullanıyordu. Edil'in gönderdiği elçinin koynuna-konçuna altın doldurarak Romalılar, hükümdarını öldürüp yok et diye onu kötü yola tahrik etmişlerdi. Böyle bir ihaneti düzenleyen, o zamanki Roma imparatoru II. Feodasş ve Hristavi"¹⁸ diye geçer. M.S. 4-5 yüzyıllarda veya daha insan yaradılışından beri başlayan ihanet günümüze kadar gücünü kaybetmeyen her ülkenin, vatanın, ailenin, şahsın tehlikeli kavramı olmuştur.

İhaneti yapan kişi ihanetçidir. İhanetçiler ise yaşamda bıraktıkları 'pislik'le anılırlar.

Çok eskiden Türk kağanı zamanında Türkler ihanet yüzünden batı ve doğu kağanlığı olarak ikiye ayrılmışlardır. O zamanlarda Çin imparatorluğu Türklerin saflığından faydalanıp casuslar gönderir, yalandan dost, akraba olur ve sonunda istediklerini yaparlar. Tahta geçme durumu bütün devletler için tehlikeli bir durumdur. Bunun için birbirlerini öldürürler, ihanet ederler.

¹⁶ Kazak destanları 7, (2010). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.166.

¹⁷ Azap, a.g.e. s.110

¹⁸ Aytmatov Cengiz, Şahanov Muhtar (1998). Kuz başındaki avcının çığılığı, Ankara: Tolkun Yayınları, ss.290-291

İşte bunun gibi yöntemi mirasçılar kullanır ve öldürmeye kadar varırlar. Çin İmparatorluğu da Türk kağanlığı döneminde mirasçı olmak için karışmıştır.

İhanet, her zaman insana ölümden daha zor acı veren cinayettir. Kendine ihanet eden kişi varoluşunu konumlandırmadığı gibi yaşadığı benlik yitimiyle ontolojik bir boşluğa düşer. “İçimizden her birimiz her an kendi kendisi olmaktan çıkmak, biricik ve aktarılması olanaksız benliğini yitirmek tehlikesindedir. İnsanların çoğu olmayı beklediği o kendi kendisine durmadan ihanet eder.”¹⁹ Birisine ihanet eden kişi ise, hareketleriyle kendi dışındaki her şeye sırt çevirir. İhanet aynı zamandan kişinin menfaatine göre hareket etmesi sonucu ile ortaya çıkar. “Günümüz toplumları, Tanrı’nın yerine konabilecek yeni bir şey bulmuşlardır: Menfaat. Bu yeni Tanrı, bütün insanların kendisine kurban edilebileceği bir put haline getirilmiştir.”²⁰

İhanetin özelliği:

1. Kendine ihanet eder;
2. Yabancı değil kendi vatanında yaşayan kimse;
3. Her şeyini, kültürünü, dilini bilen;
4. Sadece kendini korumak ve yaşamak için her türlü kötülüğe varan kimse vb.

Közkaman ve İhanet kavramları arasındaki özellikler

Közkaman modern zamanımızda Közkamanizm terimi olarak kullanılır. Mankurtizmin kullandığı gibi Közkamanizm de Manas destanından başlayıp, günümüze kadar maalesef sürecini devam ettirmektedir. Fikir adamı Rahmankul Berdibay Közkaman kavramını sosyopsikolojik kavram olarak ortaya koyar:

Öz halkının has düşmanı olmuş, nihayetinde kardeşlerinin bedduasına uğramış, Közkamanlar, tarihin her devrinde arzı endam etmişlerdir. Aslına bakıldığında, Közkamanlık(izm) ruhu her zaman dirilmeye hazırdır. Çünkü, o uygun bir ortam yakaladığı anda yeniden canlanıp, etrafa dehşet saçacak, kronikleşmiş, korkunç bir hastalıktır.²¹

Közkamanlar her şeyin farkında, akıllı, şuru yerinde sadece kendi ülkesine zararı dokunan insanlardır. Onlarda kendi milletin geleneği göreneği, kültürü hiç bulunmaz. Öz halkının tarihine bile bakmazlar ve öğrenmek istemezler.

Eserlerde rastlanan Közkamanlar, Cengiz Aytmatov’un *Dişi Kurdun Rüyalari* romanındaki saygılara ihanet eden genç gruplar, *Gün olur Asra Bedel* romanındaki subay Tansıkbayev, Cengiz Dağcı’nın *Korkunç Yıllar* romanındaki Kırım’lı İskenderi, *Kassandra Damgası*’ndaki Oliver Ordok Közkamanlaşmış bireylerdir. *İnsan, birey olma yolunda yaşamı deneyimleyerek öğrenme edimiyle kendi oluşunu gerçekleştirmek için değerinin, arzularını ya hiçe sayar ya da önemser. İnce çizgide oluşunu tamamlayarak birey de olabilir, insanlıktan da çıkabilir.*²² İşte, insanlıktan çıkmanın çeşitlerinden biri Közkamanlıktır.

Közkaman karakter özellikleri şu şekilde maddeleştirilebilir;

1. Kendi dilinin yerine ikincil bir dil kullanmaları,
2. Öz kültüründen koparak yabancı kültürü benimsemeleri,
3. Gelenek ve göreneklerini terk etmeleri,
4. Adını, milletini hatta dinini değiştirmeleri,

¹⁹ Y Ortega Gasset, (2011), İnsan ve Herkes, (Çev: Neyire Gül Işık), Metis Yayıncılık, İstanbul, s. 40.

²⁰ Erich Fromm, (1997), Yaşama Sanatı, (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan yayınevi, İstanbul, s. 150.

²¹ Rahmankul Berdibayev, (1997), Baykal’dan Balkan’a, Bilig Yayınları, Ankara, s. 66

²² Orhan Söylemez, Samet Azap, Türk Dünyası Edebiyatları, İstanbul, 2016, Kesit yayınları, s.85.

5. Tarihi gerçeklerden uzaklaşarak milli tarihi yok saymaları,
6. Eylemleriyle kendi halkına karşı durarak düşmanlarıyla birlikte hareket etmeleri.²³

Manas Destanında İhanet

Bu bölümde Manas destanındaki ihanet işlenmiştir. Türk destanlarının hemen hemen hepsinde ihanet yapılıyor. Destanda geçen Temir Han'ın kölesi Kök-ala sakal Mengdibay Manas'a ihanet ediyor. Tek başına değil, Kalmuk'ta yaşayan Kökçököz ile Közkaman'lara haber vererek yapıyor, Temir Han'ın kızı Kanıkey'i istemek için geldiğinde ona rakının içine bal ile ağı katıyorlar, içkiyi zehirliyorlar ve onu sarhoş edip bırakıyorlar. Böylece Manas'tan kurtulmak isterler.

Doksan deveyi yükletip,
Alıp gelip yola düştü,
Bu Kalmuk'un beri yanı,
Müslümanların öte tarafında,
Kökçököz ile Kamang-köz
(adlı) hırsızların evi vardı.
Ala-kök sakallı Mengdibay,
(bunlara) haber verdi:
Arakıya bal koyup,
Ağı katıp çalkalayın!
Bunu Manas'a verelim!"
(Böyle) haber salmıştı. (Gülensoy, s. 136.)

Mengdibay ile onun yandaşlarıyla yapılan bu ihanet yüzünden Manas hayatını kaybeder. Kasten yapılan bu durumu kimin yaptığını bilemeden ölen Manas kimseden de şüphelenmez. Mengdibay'ın Kalmuklarla bir ilişkisi olduğunu bu satırlardan görürüz.

Manas destanında sadece Manas'a ihanet yapılmayacaktır. Semetey bölümünde Manas'ın oğlu Semetey'e ve annesine, arkadaşlarına ve diğer akrabalarına da ihanet yapılacaktır. İlk sırada Manas'ın babası Cakıp Han ve onun oğlu Köbeş, Kırk Çoro, Kaçora ve Kıyas hainlik eden kişilerdir. Cakıp Han'ın ihanet yapması böyledir: "*Bakay dışarı çıktıktan sonra Cakıp Han karısı Bakdevlet hatuna" Bu çocuk başımıza bela olacak. Sen şarabına zehir koy Ondan kurtulalım dedi.*"²⁴ Kendi torununa güvenmeyen, onun başına bela olarak geleceğini düşünen han Semetey'den kurtulmak ister. Semetey'e olan ikinci hainlik ise Manas'ın arkadaşları Kırk Çoro'nun Semetey'i bırakıp düşmana yani Kalmuklara kaçmalarıyla devam eder. "Manas öldükten sonra kırk yiğiti Kobeş'in hizmetine girmişlerdi. Bunların büyüğü Kırgıl idi. Bu Kırgıl ile Baymat bu kırların akıl hocaları idi. Manas'ın ölümünden sonra Kanıkey'e fenalık yapan da bunlardı. Hele Kırgıl Semetey'den korkup yiğitleri baştan çıkarmaya çalıştı: "Büyük babası Cakıp'ı, iki ağası yakalayıp zindana attı. Onlar bu beladan kurtulamazlar. Bu oğlan bize ne yapmaz, bundan sonra bize hayat yok" diyerek yiğitlerini korkuttu. Yiğitlerin kimi Semetey'e hizmet etmek daha faydalı olacağını düşündüklerini söylediler. Fakat bazıları "Semetey ile Bakay'ın sözlerine inanmak olmaz" dediler. Bu şüpheyi Baymat Alp bütün arkadaşlarına telkin

²³ Samet Azap. A.g.m.s.110.

²⁴ İnan, Abdülkadir, (1992), Manas destanı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.s.141

etti. Manas öldükten sonra kırk yiğiti Kobeş'in hizmetine girmişlerdi. Bunların büyüğü Kırgıl idi, Bu Kırgıl ile Baymat bu kırların akıl hocaları idi. Manas'ın ölümünden sonra Kamkey'e fenalık yapan da bunlardı. Hele Kırgıl Semetey'den korkup yiğitleri baştan çıkarmaya çalıştı: "Büyük babası Cakıp'ı, iki ağası yakalayıp zindana attı. Onlar bu beladan kurtulamazlar. Bu oğlan bize ne yapmaz, bundan sonra bize hayat yok" diyerek yiğitlerini korkuttu. Yiğitlerin kimi Semetey'e hizmet etmek daha faydalı olacağını düşündüklerini söylediler. Fakat bazıları "Semetey ile Bakay'ın sözlerine inanmak olmaz" dediler. Bu şüpheyi Baymat Alp bütün arkadaşlarına telkin etti.²⁵ Baymat Alp kırk yiğite hitap ederek şöyle dedi: "Ey arkadaşlar, Kobeş'le beraber Semetey'i yağma etmeye kalkıştık. Ben gideceğim. Semetey ile Bakay şaka edecek düşmanlar değil. Burada kalacaklardan tek bir adam kurtulamaz. Kanıkey'in yüzüne bakıp bu diyarda nasıl yürüyebilirim. Kalmuklara varalım. Kalmuk yurdu merhametlidir, yardıma hazırdır". Semetey'e yapılan ikinci ihanet böyle olur. Kırk çoro vatanını, toprağını, halkını bırakıp kaçarlar ama Semetey onları geri çevirmeye çalışır. Onlara yalvarır, kendini suçlu hisseder. Yine de inat eden Kırk Çoro Semetey'in dediklerine kulak asmaz. Sonra Semetey hepsini bir arada öldürür.

Bu Kırk Çoro'nun ikisinden hamile kadın kalmıştı. Onlar doğduktan sonra ikisini de kendi eline alan Semetey iki oğlana Külçora ve Künçora ismini verir. Bu ikisi büyüyünce kırk çoro gibi kahraman, güçlü yiğit olurlar. Ama Künçora babasının Semetey'in elinden öldüğünü duyunca, tahtta oturup han olma amacıyla Semetey'e karşı gelir, ihanet eder. Kalmuk Kıyas'la beraber işlerini halleder. Künçora Semetey'in karısı Çaçıkey ile dost ve sırdaş oldular Semetey'i ortadan kaldırmayı kararlaştırıp nasıl yapacaklarını konuşurlar. Kaççora'nın Semetey'e düşman oluşunun sebeplerinden, biri ve başlıcası onun Külçora'yı Kaççora'dan çok sevmesi idi. Bu kıskançlık ona her fenalığı yapmak için istidat vermişti. Semetey'in bundan haberi yoktu. O, bu haini evladı, kardeşi gibi görüyordu. Kaççora'nın bütün arzusu Semetey'in yerine han olmaktı, Çaçıkey'in yerine han olmaktı, Çaçıkey'in arzusu Kaççora'nın birinci karısı olmak ve Ayçörek'ten öc almaktı.²⁶ Bu yolda Semetey'i, Külçora'yı ve diğerlerini kandırarak ihanet eden Künçora Semetey'i yaralar ve Semetey de ortadan kaybolur. Külçora'fyı da köle ederler. Külçora'nın konuşmalarından ihanetin vurgulama noktalarını görebiliriz. Külçora o halde iken yine konuştu: "Havlayan itler! hangi derdimi anlatayım! Silahsız ve yaya kalıp, havlayan it Kaççora'nın eline düştüm. Hey Kaççora, sen sinek idin dev oldun, ne istersen yap! Bana istediğinizi yapınız. Bir gün bu vücudum ölecek, kara yere girecek değil mi? Yazık ki uzaktan gelen düşmanla çarpışıp, dövüşüp ölmedim, kendi aramızdan, çıkan yangında yanıyorum."²⁷ demesi ihanet /közkamanlık yapan Künçora'ya beddua pişmanlığını anlatır.

Külçora'yı köle, Çıyırdı ile Kanıkey'i cariyeye yaptılar. Semetey'in ailesi ve dostları perişan oldular. Kaççora Kıyas'a "güzel Ayçörek senin, güzel Çaçıkey benim" dedi. Kaççora öyle zalim oldu ki biri "Semetey" adını ağzına alsa onu öldürdü. Hain kadın Çaçıkey onların sevgilisi oldu. İhtiyar Bakay'ı hayvan sürülerine çoban olarak kullandı.²⁸

Künçora ihanet ederek Han olur ama bu mutluluğu uzun sürmez. Semetey'den gebe kalan Ayçörek Seytek'i doğurur. Büyüyünce Külçora'yla beraber Künçora'yı ve Kıyas'ı öldürürler, Semetey'in, Kanıkey'in tümünün intikamını alırlar.

Buna benzer bir olaya da Alpamış destanında rastlanır. Alpamış Kalmuklara kendi servetlerini almak için gider ve orada tutuklanır, aradan yedi yıl geçtikten sonra ancak vatanına dönebilir.

²⁵ İnan.a.g.e. s.145.

²⁶ İnan.a.g.e. s. 167

²⁷ İnan. a.g.e.s. 175

²⁸ İnan. a.g.e. 176.

O zamana kadar üvey kardeşi Ultan halka kendi hükmeder, Konurat halkına sultan olup, Kultay'ı koyuna, Baybörü'yü deveye, annesini tezeğe, Jadiger'i kuzu sürmeye, Tortay'ı yılkiya, herkese böyle çile çektirir ihanet eder. Hatta Alpamış'ın eşi Gülbarşın'ı kendine eş olarak almayı planlar. Ama bu amacına ulaşmadan Alpamış yetişir ve Ultan'ı öldürüp kurtulur. Hükmü tekrar kendi eline alır.

İhanetin cevabı intikam alma veya öç almaktır. Tüm Türk destanlarında intikam alma olayı vardır. Manas destanında da Manas'ın oğlu Semetey ve onun oğlu Seytek, Közkaman oğullarından intikam alırlar. Diğer Türk destanlarından "Alpamış" destanında da Alpamış'ın kardeşi Ultan da kendi halkına, akrabalarına ihanet ettiği için Alpamış onu intikamla dar ağacına asar ve öldürür, yani cezasını verir.

SONUÇ

Manas destanında ve Türk destanlarında konu edinen ihanet kavramı çok kullanılır. İnsanın kendinden başlayarak yaptığı ihanet, hainlik veya közkamanlık tarihin tüm sahalarında, zamanlarında yapılmıştır. Türk dünyasında hainlik yapıp kendi vatanına, akrabalarına zarar veren közkamanların sayısı çoktur. Akli başında, soyunu sopunu bilen, sadece kendi amaçlarına ulaşmak için ya da başlarına tehlike geldiğinde ondan kurtulmak için vatanlarına ihanet edenler közkamanlaşmış bireylerdir. Eskiden beri süregelen bu zararlı kavram günümüze kadar devam ediyor. Közkamanlık genellikle Han'a ve onun akrabalarına yapılan iştir. Vatana hainlik edenler de cezasız kalmayacaktır. Manas'a yapılan en dehşetli ihanet kendi akrabalarının kendine saldırışı yani ihanetiydi. Bununla birlikte ilk kadını Çaçıkey'in de ihanetidir.

İhanet her zaman insanı doğru yoldan çıkararak, kişisel amaç için kullanılan korkunç bir kavramdır. İhanet özellikle kendi tanıdığı, güvendiği, en yakın dosta, akrabaya, eşe, vatana yapılır. İhanet yapanlar cezasız kalmamıştır.

KAYNAKLAR

- Aytmatov, C., & Şahanov, M. (1998). *Kuz başındaki avcının çığlığı*. Ankara: Tolkun Yayınları.
- Azap, S. (2017). Közkamanlık: ihanet ve kimlik sorunsalı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5 Sayı: 41, ss. 104-117.
- Berdibayev, R. (1997). *Baykal'dan Balkan'a*. Ankara: Bilig Yayınları.
- Erich Fromm. (1997). *Yaşama sanatı* (Çev. Aydın Arıtan) İstanbul: Arıtan yayınevi.
- <http://uluozan.blogspot.com.tr/2010/09/kozkamanizm.html>
- Hatto, A. T. (1995). *Manas destanı üzerinde incelemeler (Çeviriler -I)* (Fikret Türkmen, Haz.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1992). *Manas destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Komisyon (2010). *Kazak destanları 7*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Manas ansiklopedisi*. (1995). Devlet dil ve ansiklopedi merkezi. Bişkek.
- Naskalı, E. G. (1995). *Manas destanı*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Söylemez, O. & Azap, S. (2016). *Türk dünyası edebiyatları*. İstanbul: Kesit yayınları.
- Y Ortega Gasset (2011). *İnsan ve herkes* (Neyire Gül Işık, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
Ziraat Fakültesi

Sayı :21049415-209.03-4516
Konu :39. Madde

10.04.2025

DEKANLIK MAKAMINA

Görevlendirilen Kişinin Adı Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi Cavidan GÜL VARİŞ
Görevlendirildiği Yer ve Tarih : Özbekistan, Semerkant, Oriental Üniversitesi 10-13
Nisan 2025
Görev Süresi ve Niteliği : 3 gün
Görevlendirilen Araç ve Şoför :
İlgili Harcama Kalemi :
İstenen Avans Miktarı :
Görevin Konusu : III. Uluslararası Gelenekten Geleceğe Bilimsel
Çalışmalar Kongresinin Düzenleme Kurulunun
üniversite temsilciliği görevlendirilmesi

Yukarıda belirtilen iş için adı geçen personelin söz konusu yerde görevlendirilmesi hususunu, olurlarınıza arz ederim.

Doç. Dr. Ahmet ÇELİK
Dekan Yardımcısı

OLUR
__/__/2025
Prof. Dr. Özgür ÖZDEMİR
Dekan V.

EK :
1 Adet Davet yazısı

10.04.2025 Öğr.Üys.
10.04.2025 Fak.Sek.

: C.GÜL VARİŞ
: M.F.DOĞAN

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-114

30.05.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 10-13 Nisan 2025 tarihleri arasında Özbekistan'da düzenlenen III. International Gelenekten Geleceğe Scientific Studies Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %36,51'i Türkiye den ve % 63,49'u yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 63

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 23

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 40

Katılımcı ülke sayısı: 9 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (20 bildiri), Özbekistan (9 bildiri), Nijerya (2 bildiri), Portekiz (2 bildiri), Trnc (2 bildiri), Kazakistan (2 bildiri), Romanya (1 bildiri) İran(1 bildiri), Fas (1 bildiri).

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Salimakhon RUSTAMIY
Chairman of the Organizing Board

İletişim:

Website: <https://aseseng.com>

E-mail: asescience@gmail.com

30.04.2025
ISBN: 978-625-95874-4-8
ASES PUBLICATIONS – 2025©